

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

AHAT ANDİCAN
AZMİ SÜSLÜ
BERNA TÜRKDOĞAN
İLHAN GEDİK
FATMA ACUN
FARUK AYIN
MEHMET KAYIRAN
MUSTAFA BALCIOĞLU
NEŞE ÖZDEN
YAŞAR ÖZÜÇETİN
AYTEN SEZER
AYŞE AYDIN
FAHRİ TAŞ
AHMET ÖZGİRAY
KADİR KASALAK
HÜSEYİN BULUT
TAHİR KODAL
M. EMİN YOLALICI
İZZET ÖZTOPRAK
CENGİZ DÖNMEZ
ATILLA KOLLU
ERCAN HAYTOĞLU
ZEKİ HAFIZOĞULLARI
SÜLEYMAN HATİPOĞLU
VEHBİ TANFER
VECDET ERKUN
M. AYDOĞDUYEV
İLKNUR KALIPÇI
PULAT TACAR
SADIK TURAL
HASAN ÖZYURT
REFİK TURAN
MESUT ÇAPA
RAHMİ ÇİÇEK
MUSTAFA GÜL
İBRAHİM İSLAM

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 75. YILI ÖZEL SAYISI

Cilt: XIV

KASIM 1998

Sayı: 42

Baskı : DİVAN YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

İÇİNDEKİLER

DEVLET BAKANI PROF. DR. AHAT ANDİCAN	: Yüksek Kurum ve Bağlı Kuruluşlarının 15. Kuruluş Yıldönümlerinde Yaptıkları Konuşma.....681
PROF. DR. AZMİ SÜSLÜ	: 1998 Ödül Töreni Takdim Konuşması.....689
KAYBİMİZ	: Burhan Göksele.....693
KAYBİMİZ	: E. Tümğ. Ali İhsan Türkkân ...695
BERNA TÜRKDOĞAN	: "Atatürk'ü Anektotlarla Anlamak" 697
DR. İLHAN GEDİK	: Yeniden Alevlendirilmek İstemen Ermeni "Jenoside - Soykırım" İddiaları ve Osmanlı Resmi Kayıtları 701
DR. FATMA ACUN	: Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi 717
DR. FARUK AYIN	: Atatürk ve Milliyetçilik.....757
YRD. DOÇ. DR. MEHMET KAYIRAN	: Atatürkçü Düşünce Işığında: Çağdaş Eğitim 779
DOÇ. DR. MUSTAFA BALCIOĞLU	: Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar Biyografisine Katkı.....831
DR. NEŞE ÖZDEN	: British Policy on the Fate of Constantinople and the Allied Occupation of the City on March 16, 1920 835

YAŞAR ÖZÜÇETİN	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Maarifçiler.....871
DR. AYTEN SEZER	: Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları 889
AYŞE AYDIN	: Türkiye Büyük Millet Meclisi, Birinci Döneminde Görev Yapan Sağlık Mensupları 907
YRD. DOÇ. DR. FAHRİ TAŞ	: Vilâyat-ı Şarkıyye Islâhatı ve Genel Müfettiş Nicolas Hoff 923
DOÇ. DR. AHMET ÖZGİRAY	: Sedâ-yı Hak ve Nurettin Paşa.....969
DR. ÖĞ. BNB. KADİR KASALAK	: Kuva-yı Milliye'nin Askeri Açıdan Etüdü 979
DR. HÜSEYİN BULUT	: Saruhan Milletvekili Mehmed Reşad Bey (1919-1926).....1005
TAHİR KODAL	: Millî Mücadele'de Denizli ve Önemi 1021
YRD. DOÇ. DR. M. EMİN YOLALICI	: 1922-1923 Yıllarında Samsun'da Fiyat Hareketleri (Belediye Meclisi Zabıt Defteri'ne Göre) 1045
DOÇ. DR. İZZET ÖZTOPRAK	: II. İnönü Savaşı Sonrasında İç Siyasi Durum ve Ankara'da Hükümet Değişikliği 1081

- DR. CENGİZ DÖNMEZ : Atatürk ve 75. Yılında
Cumhuriyet.....1099
- DR. ATILLA KOLLU : Mustafa Kemal ve
Cumhuriyet.....1121
- YRD. DOÇ. DR. ERCAN HAYTOĞLU : Cumhuriyet, Türk
Tarihindeki Gelişimi ve
Atatürk 1135

KONFERANS PANEL VE BENZERİ KONUŞMA METİNLERİ KONFERANSLAR

- PROF. DR. ZEKİ HAFIZOĞULLARI : Türkiye Cumhuriyeti
Devleti'nin Temel İlkeleri 1155
- YRD. DOÇ. DR. S. HATİPOĞLU : I. Dünya Savaşı Sonunda
Halep Sokak Muharebeleri
ve Mustafa Kemal Paşa 1163
- M. VEHBİ TANFER : Atatürkçülük ve Atatürk
İlkeleri 1177
- PROF. DR. VECDDET ERKUN : Atatürk Döneminde Tarım
Politikası 1187
- PROF. DR. M. AYDOĞDUYEV : Atatürk'ün İdealleri
Gerçekleşiyor Bağımsızlık
Yıllarında Türkiye İle
Türkmenistan'ın Arasındaki
Kardeşlik İlişkilerinin
Sağlanması ve
Geliştirilmesi 1197
- İLKNUR KALIPÇI : Bursa'nın Kurtuluşuna
İmza Atmış Bir Mücahit
Kadınımız Kara Fatma
(Fatma Seher).....1201

**UNESCO TÜRKİYE MİLLİ KOMİSYONU YÖNETİM KURULU
TOPLANTISI VE ATATÜRK 'ÜMÜZ PANELİ**

- E. BÜYÜKELÇİ PULAT TACAR : "Atatürk'ümüz" Paneli'nde
Yaptığı Konuşma 1213
- PROF. DR. SADIK TURAL : Atatürk'ün Yapılandırmayı
İstediği Hukukun Gereği 1231

**ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE İÇİNDE
MİLLİ EGEMENLİK KAVRAMI PANELİ**

- HASAN ÖZYURT : Atatürkçü Düşünce İçinde
Milli Egemenlik Kavramı
Konulu Panel.....1239
- REFİK TURAN : Konuşması.....1241
- PROF. DR. AZMİ SÜSLÜ : Millî Egemenlik ve Atatürk ..1248
- DOÇ. DR. MESUT ÇAPA : Millî Mücadele Döneminde
Millî Egemenlik
Düşüncesinin Gelişimi 1255
- DOÇ. DR. RAHMİ ÇİÇEK : Konuşması.....1261

**ATATÜRK, ŞANLI URFA'NIN KURTULUŞU VE
MİLLİ MÜCADELE PANELİ**

- PROF. DR. AZMİ SÜSLÜ : Atatürk, Şanlıurfa'nın
Kurtuluşu ve Millî
Mücadele Paneli 1267
- DOÇ. DR. MUSTAFA GÜL : Konuşması.....1279
- YRD. DOÇ. DR. İBRAHİM İSLAM : Konuşması:.....1284

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XIV

KASIM 1998

Sayı: 42

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN

75. YILI

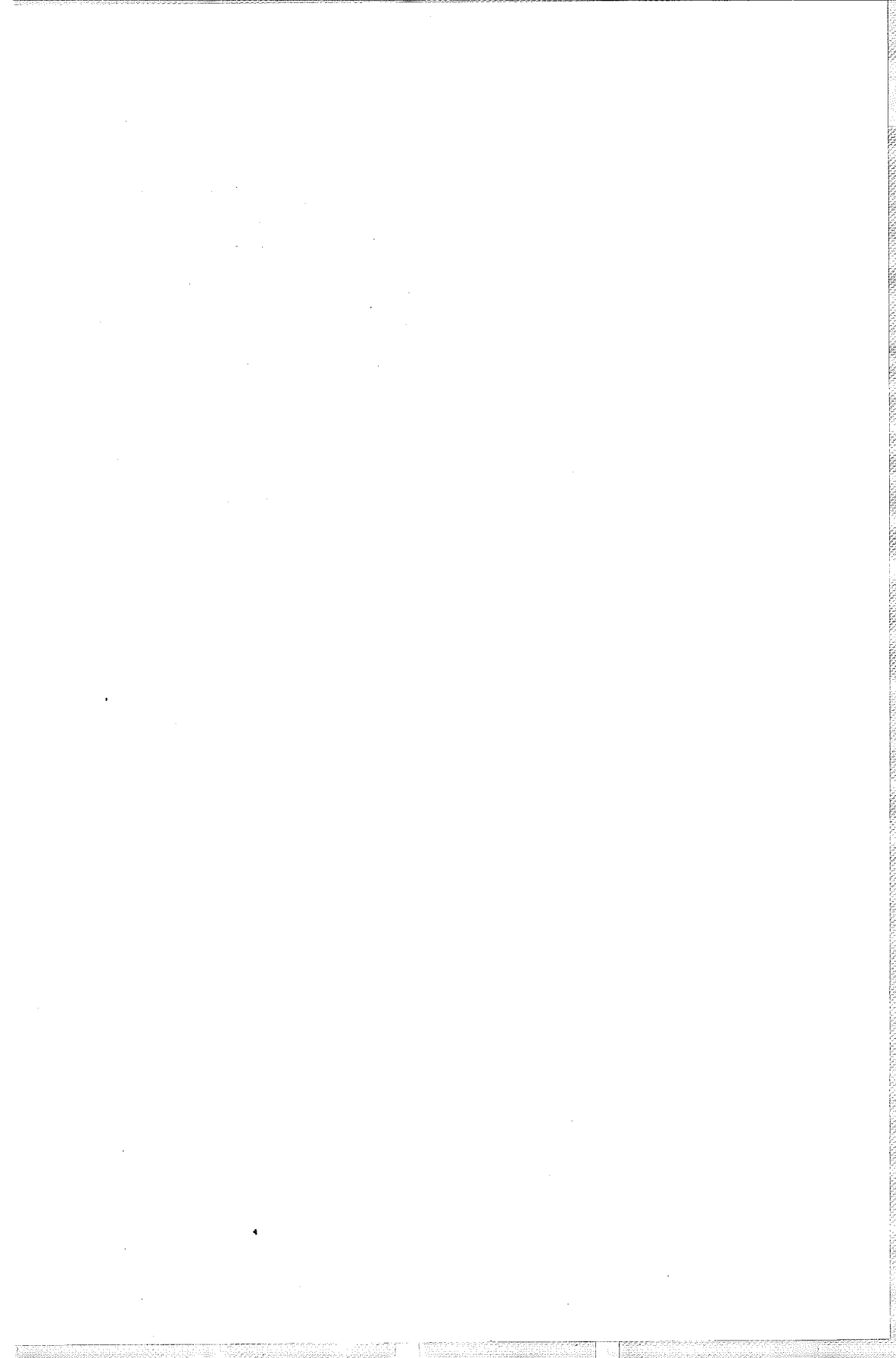
ÖZEL SAYISI

Devlet Bakanı Sayın Prof. Dr. Ahat ANDİCAN konuşmalarını yaparken

**DEVLET BAKANI PROF. DR. AHAT ANDİCAN'IN
YÜKSEK KURUM VE BAĞLI KURULUŞLARININ
15. KURULUŞ YILDÖNÜMÜ'NDE YAPTIKLARI KONUŞMA**

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun Saygıdeğer Üyeleri, Değerli Bilim Adamları, Hanımefendiler, Beyefendiler.

Yüksek Kurumun 15. Kuruluş Yıldönümü törenlerinde birlikte olmaktan mutlu olduğumu belirtiyor ve hepinize saygılar sunuyorum.

Kültür, dil ve tarih bir milleti millet yapan en önemli değerlerdir. Yalnızca zaman içerisinde onu milletleştirme açısından önemli bir piramit olarak etki etmesinin ötesinde geleceğe yönelik var olmasını ve kalmasını sağlayan en önemli öğelerdir. 20'nci yüzyılın başlarında Türk Tarihi açısından en önemli diyebileceğimiz devrimsel bir değişiklik, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'nın külleri arasından ortaya çıkarılmış ve Büyük Atatürk'ün önderliğinde dünya tarih sahnesinde ilelebet yaşayacak şekilde dizayn edilerek oturtulmuş olmasıdır.

Biraz önce Yüksek Kurum Başkan Vekili Yusuf Halaçoğlu'nun söylediği gibi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temeli kültürdür" sözü üzerine, bunu amaçlayarak, bunu hedefleyerek çalışmaktadır. 20'nci yüzyıl liderler çağı oldu, 20'nci yüzyıl - izm'ler çağı oldu. Büyük Atatürk gerçekten hiçbir -izm kolaycılığına kapılmaksızın, sadece geleceğin dünyasını iyi görmekle, iyi tanımakla kalmadı, uygulamalarında söylediği sözlerin hayata geçirilmesini sağlamak bakımından da büyük bir başarı gösterdi. Çok iyi bildiğiniz konular ama, geriye dönük baktığımızda bir şey görüyoruz. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin daha yaşayıp yaşamayacağını belli olmadığı bir dönemde aldığı kararlara bakıyoruz. Türkiyat Enstitüsü'nün kurulmasını teklif ediyor, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile kurulan ilk ve son enstitü de Türkiyat Enstitüsü'dür.

Çok kısa bir süre sonra, yine hatırlamamız gereken, büyük bir devrimi Alfabe Devrimini gerçekleştiriyor. Fakat onun iki sene öncesine giderseniz bir şey daha var, kuşkusuz Büyük Atatürk çağdaşlaşma sürecinde Türk milletinin çağdaşlaşmasında, çağı yakalamasında ve çağa damgasını basabilme sürecinde alfabe değişikliğinin çok önemli olduğunu biliyor e bunda kararlı davranıyordu. Zannediyorum ki, Büyük Atatürk'ün bu kararı almasında en azından güçlendirici ve belki hızlandırıcı bir faktör olarak rol oynayan etken, 1926'da Bakü'de toplanan ve o dönemin Sovyet Coğrafyasındaki Türk Cumhuriyetleri'nin alfabelerinin Latin alfabesine geçirilmesi kararının ön uygulamasının başlatılmasıdır.

Kültür, dil ve tarihe verdiği önem açısından olduğu kadar uygulamaları açısından da değerlendirdiğimizde; 1933'te, 10'uncu yılın akşamı söyledikleri onu büyük bir lider yapıyor. Sovyetler Birliği'nin bir gün diğer imparatorluklar gibi yok olacağı ve oradan dünya sahnesine çıkacak olan Türk Cumhuriyetleri olacağını ve onlarla ilişkilerimiz için her boyutta, o dönemden, yani 1933'ten itibaren hazırlıklı olmamız gerektiğini söylemiştir.

Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'nin kurulması bir başka uygulamadır. Dil-Tarih Coğrafya adı belli bir tanımlama, belli bir çerçeve koyuyor. Sadece o ismi koyuşuna baktığımızda bu ismi niye koymuş diye düşünmemiz gereklidir. Neden böyle bir fakülte kurulmuş? Fakülte dediğinizde; Türk dilinin, Türk tarihinin ve Türk Coğrafyasının Genç Türk Cumhuriyeti'nin temel unsurları olması gerektiği direktifini veriyor olarak da algılanabilir diye düşünüyorum.

Biraz önce söylediğimiz gibi Büyük Atatürk 20'nci yüzyılda bir çok liderin kaçtığı –izm kolaycılığına kaçmadı, çok zor olan yolu seçti ve Türk tarihinin temellerine kültürün, dilin ve tarihsel sürecin oturtulması gerektiğinin ötesinde, İslâm'ın, demokrasi ile birlikte olabileceği gibi çok önemli bir süreci de yerleştirdi. Ayrıca laik bir Türkiye'nin, çağdaş bir Türkiye olabileceğini güçlü bir Türkiye olabileceğini de bu anlayışa, bu

çerçeveye monte etmiştir. Büyük Atatürk'ün öldüğünde mirasını Türk Tarih Kurumu'na ve Dil Kurumu'na bağışlaması da Büyük Önderin, Türk milletinin geleceği açısından, bu iki kurumla simgeleşen anlayışın ne kadar önemli olduğunu, ne kadar önem verdiğini gösteren, sembolik olmaktan çok öte bir tanımlamadır diye düşünüyorum.

Ve tarih sahnesi değişiyor. 90'lara geliyoruz. 20'lerde yaşananlar Türk tarihi açısından çok önemli, biraz önce altını çizerek vurguladığım Genç Türk Cumhuriyeti'nin kurulma sürecine benzer bir başka süreç yaşanıyor ve tarihin tozlu raflarına milyonlarca insanın ölümünden, baskı altında kalmasından sorumlu bir -izm gömülüyor ve yeni Türk Cumhuriyetleri tarih sahnesine çıkıyor. Böylece önümüze bir coğrafya, bir alan çıkıyor. Demografik bir alan çıkıyor. Bir Türk Dünyası kavramı, bir Avrasya kavramı. İşte bu noktada Atatürk'ün 1920'lerde, 30'larda Genç Türkiye Cumhuriyeti'ni, dünyanın kurtlar sofrasında kalıcı kılabilmek için başlattığı ve uyguladığı çalışmaların daha geniş planda uygulanması, hayatiyete geçirilmesi ve sürdürülmesi gibi bir zorunluluk önümüze çıkıyor.

Atatürk'ün kurduğu Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarını bünyesinde birleştiren Yüksek Kurum'un, yasal olarak 15'inci Kuruluş yılını kutluyoruz. Bu kurumun değerli üyesi olan ya da olmayan, ama bu boyutta çalışmalar yapan tüm bilim adamlarına çok ciddi bir görev düşüyor. Günümüzdeki değişim yabancıların, tam Türkçe karşılığı pek verilemeyen Challenge dedikleri Meydan Okuma diyebileceğimiz bir olay gündeme getiriyor. Şimdi bu büyük coğrafyada, uzun yıllar hepimizin bildiği, yakından takip ettiği ve takip ederken de biliyorum gönlünüzün kalbinizin sızladığı uygulamalar var. Farklılıkları ön plâna çıkarılmış, ortak değerleri ise geriye doğru itilmiş, yok edilmeye çalışılmış, bazı bölgeler için daha da fazla süren bu uygulamalarla yoğun bir yüzyıl yaşadık. İlminski'yi hatırlayın; boylardan millet yaratma çalışması vardır. Sovyetler rejiminin, özellikle Stalin'in ciddi bir politika olarak uyguladığı, özde sosyalist, görüşte millî devletler yaratma sürecinin temel unsuru olarak kültür politikaları uygulanmış ve İlminski'nin Çarlık Rusyası döneminde ortaya

koyduğu felsefe devam ettirilerek boylardan millet yaratma süreci gerçekleştirilmiştir. Şimdi önümüzdeki meydan okuma sürecinin temelinde bu yatıyor. İşte bu temelde biz, daha doğrusu sizler ortak değerleri bu dünyanın temel unsurları haline çevirmek gibi büyük bir görevle karşı karşıyasınız. Çok ciddi ve çok ağır bir görev olduğunu biliyorum. Çünkü geniş bir coğrafyada çok değişik gruplar halinde yüzyıllar boyu yaşamış bu Türk toplumlarının belli bir platformda ortak değerlere sahip olarak belli bir yönde hareket edebilmeleri, belli kavramları absorbe edebilmeleri, emebilmeleri ve bunu günlük yaşantılarında uygulayıp geleceğe aktarabilmeleri açısından çok çeşitli alanlarda ve belki yaşamın her alanında çok ciddi çalışmalara gerek vardır.

Bugün devletleşme süreci içerisinde, bana göre, bir geçiş dönemi yaşayan Cumhuriyetler ve topluluklarla olan ilişkileri, Büyük Önder Atatürk'ün özellikle oturtmağa çalıştığı temellere yani kültür, dil ve tarih temellerine oturtma mecburiyeti vardır. Hepinizin bildiği şeyler ama, ressamlarımızı, edebiyatımızı, ünlü insanlarımızı ve toplumumuz için vazgeçilmez diye tanımladığımız, her toplum için geçerli değerleri, Türk toplumları bir bütün olarak anlamak mecburiyetindedir. Bir sorunumuz daha var. Bu bir sorun tabii, aynı zamanda bir fırsat. "globalleşme", küreselleşme diye tanımlanan çağdaş dünyamızda çok moda olarak kullanılan bir deyim. Ekonomik açıdan, doğru. Artık sermayeye, bilgiye, insana ulusal sınırların diremediği, neredeyse delik deşik olduğu bir dönem yaşıyoruz. Yalnız burada bir sorun daha önümüze çıkıyor. Bunlar her ulusun özellikle Türk milletinin önüne de ciddi fırsatlar getiriyor. Ama ciddi bir meydan okuma da var. O da şu; üstün ekonomik güç, ileri teknoloji kullanarak baskın kültür, anonim kültür yaratıyor. Giderek yöresel kültürleri, millî kültürleri evrenselleşme adına erozyona uğrattıyor. Bir anlamda onu bölgeselliğinden, bir anlamda onu kendi toplumun değerleriyle olan kök bağlarından yavaş yavaş koparıyor hale getiriyor. Ve genç nesilleri gerçekten tehdit eden çok ciddi bir olay diye düşünüyorum. Bununla yarışabilmek yalnızca kültür çalışmalarıyla olabilecek bir şey değil. Bunu da biliyorum. Gerçekten gelişmiş bir ekonomik alt yapıya ve daha da

önemlisi ileri teknoloji ile toplumumuza aktardığınız bir kültür üretim mekanizmasına sahip değilseniz, bu tip bir dünyada sık kullanılan deyimini söyleyeyim; McDonalds'laşma kültürü ile yarışabilme şansına sahip olmayabilirsiniz. Doğrudur, korursunuz ama ciddi bir özveri, ciddi bir inanç gerekir. Bu da karşınızdaki ikinci sorun diye düşünüyorum. Dolayısıyla ikisini de aşabilecek, aşabilmeyi hedefleyen anlayışa ve çalışma azmine ve tabii herşeyin ötesinde perspektifine, vizyonuna, geleceğe bakışına sahip olmak mecburiyetindeyiz.

Çok zor bir iş, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Dünyası, küreselleşme sürecinden hayli etkilenecektir. Yine biraz önce söylediğim, geniş bir coğrafya, Sn. Cumhurbaşkanımızın her zaman kullandığı deyim ile Balkanlardan Çin Seddi'ne devam eden coğrafya. Bu tarih, yazılı başlangıcı Orhun Yazıtlarına, 7'nci asra dayanan ama yazılı olmayan tarihi binlerce yıl öteye giden bir tarih ve bunun için çağımız için çok önemli olan boyutlardır. Bu çerçevenin ekonomik işbirliği ile sosyo-kültürel işbirliği ile doldurulma zorunluluğu var. Yani bir diğer deyişle büyük bir çerçeve içerisinde oya gibi işleyerek ve her boyutu ile doldurma ve gerçekten bir Türk Dünyası haline getirmemiz gerekiyor. Başka yerlerde uygulanan ve hedeflenen politikaların arkasına kapılarak bir anlamda arabizasyona uğrayan bir Türk Dünyası değil, tam aksine, yalnızca bulunduğu coğrafyayı değil, belki tüm dünyadaki siyasi-sosyal dengeleri etkileyebilen bir Türk Dünyası amaçlıyorsak, her alanda her boyutta, biraz önce altını çizdiğim anlamda bir bakış açısı ile çalışmalar yapma zorunluluğumuz var.

Bu bağlamda, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na ve onun üyelerine çok büyük görevler düşüyor. Bu kavramı, bu anlayışı, bu perspektifi, görmüyorsanız büyük bir çalışmanın içinde olmaktan rahatsız olmayabilirsiniz. Bu sıradan insan için doğal bir durum. Ama bu salonda oturanlar bunu gören, görmekle kalmayıp gerçekten anlayan ve sentezini yapan, gerçekleştiren, maddi-manevi boyutunda yaşayan insanlar olarak, bunun çabasını gösterme gerekliliğini zaten yerine getiriyorsunuz. Ama çok daha üst düzeyde çaba gösterme zorunluluğu var. Özellikle

dünya siyaset arenasına giren Türk Cumhuriyetlerindeki bilim adamları ve entellektüellerle de benzer çalışmaları sürdürme zorunluluğu var. Çünkü o bölgelerde de bağımsızlıkla birlikte devlet kurma süreci içerisinde ciddi merkezkaç kuvvetleri var. Yani Türkiye'deki Türkiye'nin bütünlüğüne yönelik bazı odakların tezgahlamaya çalıştığı merkezkaç kuvvetler her plânda, coğrafya bütünlük plânında, kültürel bütünlük plânında, etnik bütünlük plânında nasıl varsa, o coğrafyalarda da bu sözünü ettiğim her boyutta, ayrıca din boyutunda da ciddi çalışmalar var. Tüm bunları aşabilen ruh ve anlayış içerisinde çalışmalarımızı sürdürmek zorundayız.

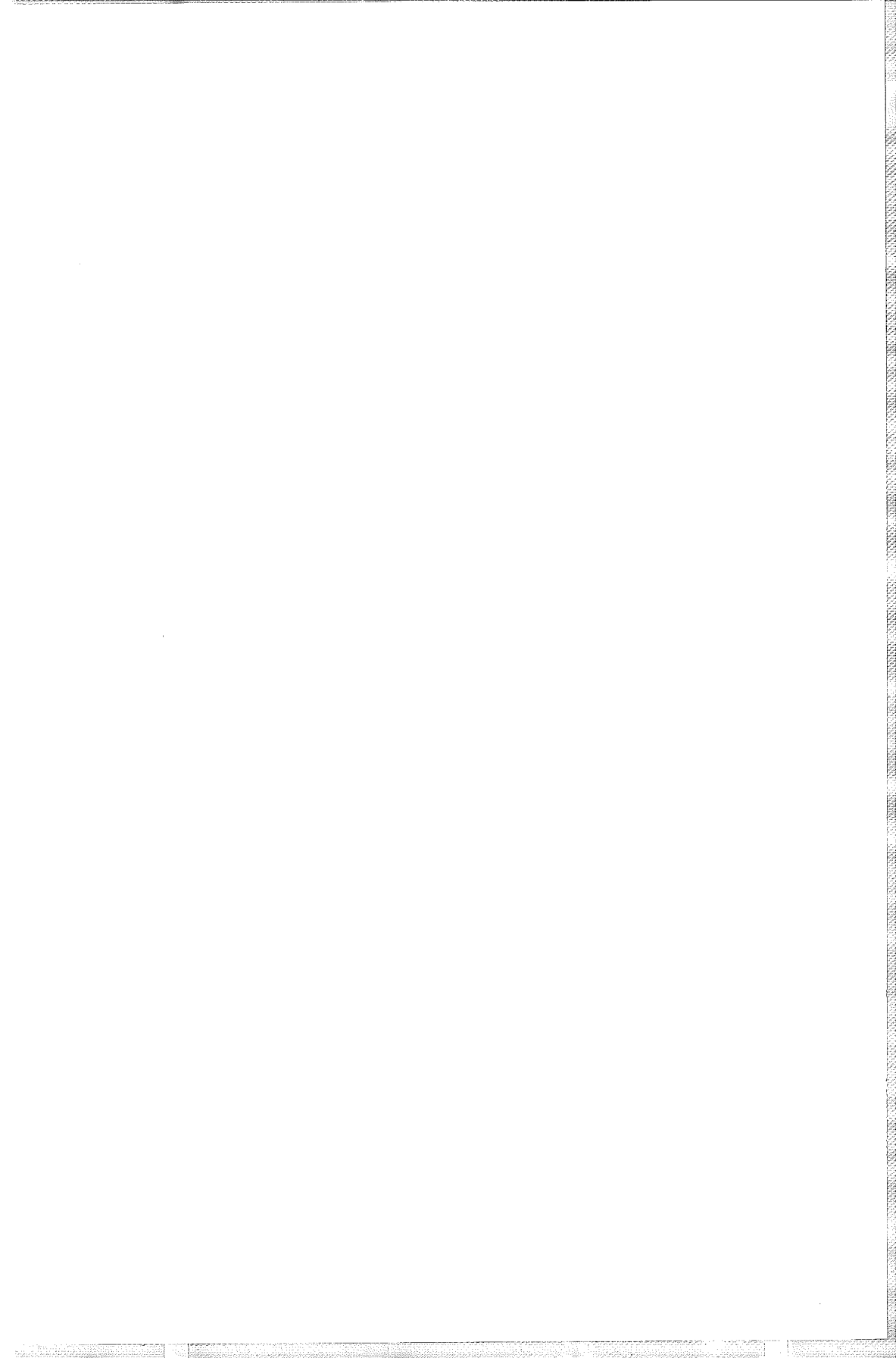
Stratejimizi oluşturmak zorundayız. 90'lar öncesinde Türkiye'nin NATO'nun uçbeyi olarak görev yaptığı bir dönemde; Atatürk döneminde olduğu gibi algılanamadığı için altyapı hazırlıklarının yapılmadığı, insan unsurunun yetiştirilmediği bir süreç vardı. 90'lardan sonra artık Türk toplumunu oluşturan her katmanda Türk Cumhuriyetlerine yönelik kapsayıcı anlayışın yansması buluyor. Sokaktaki vatandaş boyutunda bile bırakın siyasetçisini, bürokratını, sokaktaki sade vatandaşda bile yansıma buluyor olması beni gerçekten mutlu ediyor. Türk milleti böylesine algıladıği bir süreç, her boyutta sahip çıkacaktır.

Ve dönüyorum Kurum'a. Biraz önce değerli hocamın anlattıkları çok güzel şeyler. Sizler zaten bu çalışmalara bire bir katkıda bulunduğunuz için biliyorsunuz ama, tören sırasında dinlediğim kadarıyla çok yönlü, çok kapsamlı çalışmalar var. "Karşılaştırmalı Lehçeler Lügât-ı" yayınlanmıştı. Ortak Türk tarihi, ortak Türk edebiyatı, ortak Türk destanları, bu coğrafyaya Atatürk'ün tanıtılmasını amaçlayan çalışmalar beni çok mutlu ediyor.

Atatürk'ün bu coğrafyaya tanıtılmasının da çok önemli olduğunu düşünüyorum. Çünkü bu coğrafya Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında geçirdiği sıkıntının belki görünüş olarak benzer olmayan ama özde bire bir benzer olan örneklerini yaşıyor ve yaşayacak. Dolayısıyla, oradaki liderlere Atatürk çok iyi bir örnektir. Oradaki liderlerin dünyası, al-

gülamaları ve oradaki liderlerin halkına, vatandaşına yaklaşabilmelerini sağlamak açısından Atatürk'ün gerçekten tutarlı ve ilkeli bir lider örneği olduğu kanısındayım. Çünkü istese padişah, istese halife olabilecek bir insanın, bir Cumhuriyeti, yetmedi bir demokrasiyi, yetmedi biraz önce konuşmam içinde vurguladığım gibi İslâm dini ile bağdaşan bir demokrasi yerleştirmiş olması, böylece genç Türkiye Cumhuriyeti'nin İslâm dünyası içinde bir numara olması gerçeğini, daha ne olacağı bilinmeyen bir dönemde ortaya koymuş ve inançla bunu savunmuş olması, uygulamış olması, uygulamalarını sağlayacak kanunları koymuş olması, bu cumhuriyetlere iyi bir örnek olacaktır diye düşünüyorum. Ve yine sevindiğim bir nokta, bu cumhuriyet liderlerinin tümünün Atatürk'ü biraz önce tanımlamaya çalıştığım boyutta algılıyor olmaları, tabii bu yetmiyor, onu vatandaşlarına özellikle o cumhuriyetlerin entellektüel kesimine ve tabii ki sokaktaki insanlarına aktarmamız tanıtmanız gerekiyor. Bu bağlamda da kurumun, başarılı çalışmalar yaptığını biliyorum. Yaklaşık 15-16 aydır, Devlet Bakanı olarak bu hükümetin bir üyesi olarak çalışıyor olmaktan onur duyuyorum ama en az onun kadar onur duyduğum bir şey de bu tip çalışmaların yapıldığı bu kurumun şu anda bana bağlı olarak çalışıyor olması. Dolayısıyla siyasî manâda da olsa bu kurumun çalışmalarına katkıda bulunuyor olmanın onurunu taşıyor ve hepimize teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum.

**ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANI
PROF. DR. AZMİ SÜSLÜ'NÜN 1998 ÖDÜL TÖRENİ
TAKDİM KONUŞMASI**

Sayın Bakanım, Sayın Bilim Kurulu Üyelerimiz, Sayın Konuklar, Basınıımızın Güzide Temsilcileri.

2876 sayılı kanunla 1983 yılında kurulan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu'nun dört bağlı kuruluşundan biri olan Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, kuruluş kanununda gösterilen amaç ve görevleri doğrultusunda Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak için çalışan ve bu konularda yayınlar yapan, sempozyumlar, konferanslar, açikoturumlar düzenleyen bir kurumdur.

Bu amaçlara yönelik olarak Atatürk Araştırma Merkezi'nce Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümü münasebetiyle 1998 yılında üniversite öğrencileri arasında "Türkiye Cumhuriyeti'nde 75 Yılda Neler Yapılmıştır? Neler Yapılmalıdır?" konulu makale yarışması düzenlenmiştir.

Yarışmaya gösterilen ilgi, gönderilen makalelerde görülen üstün nitelikler ve gençlerimizin kaleminden çıkan bu güzel eserler bizler için gurur vesilesi olmuştur.

Atatürk Araştırma Merkezi yayınları arasında yayınlanması düşünülen bu eserlerin Merkezimizin amaçlarının gerçekleşmesine katkıda bulunacakları inancını taşımaktayız.

Şimdi Atatürk Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen yarışmayı kazananları sizlere takdim ediyorum.

- 1- Birinciliğe lâyık eser bulunamamıştır.
- 2- İkincilik ödülünü üç kişi paylaşmıştır.

ADI-SOYADI	OKULU	MAKALE ADI	ÖDÜL MİKTARI
S.Sedat Kavlak	Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak.	"75 Yılda Neler Yapıldı? Neler Yapılmalı?"	100.000.000. TL. Berat, Plaket, Yayın
Betül Batır	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü	"Cumhuriyetin Oluşumunda Atatürk ve Sonrası"	100.000.000. TL. Berat, Plaket, Yayın
Çetin Altınok	Ankara Üniv. Sos. Bil. Ens. Gazetecilik Ana Bilim Dalı	"75 Yılda Neler Yapıldı? Neler Yapılmalı?"	100.000.000. TL. Berat, Plaket, Yayın

3- Üçüncülük ödülünü de yine üç kişi paylaşmıştır. Bunlar:

ADI-SOYADI	OKULU	MAKALE ADI	ÖDÜL MİKTARI
Kenan Kılıç	Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak.	"Türkiye Cumhuriyetinde 75 Yılda Neler Yapılmıştır, Neler Yapılmalıdır?"	66.600.000. TL. Berat, Plaket, Yayın
Ferruh Zor	Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, TV ve Sinema Bölümü	"Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye"	66.600.000. TL. Berat, Plaket, Yayın
Anıl Kılıç	Yıldız Teknik Üniv. Makine Mühendisliği	"Türkiye Cumhuriyetinde 75 Yılda Neler Yapılmıştır, Neler Yapılmalıdır?"	66.600.000. TL. Berat, Plaket, Yayın

4- Ödül Değerlendirme Jürisi'nce dört kişiye de Teşvik Ödülü verilmiştir. Bunlar:

ADI-SOYADI	OKULU	MAKALE ADI	ÖDÜL MİKTARI
Halil Aşar	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi	"Cumhuriyet Felsefesi: Çağdaşlaşma"	Berat, Plaket, Yayın
Ayşe Nihal İshakoğlu	Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak.	"Işığa Doğru"	Berat, Plaket Yayın
Görkem Günel	Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak.	"Atatürk'ün Özlemleri"	Berat, Plaket Yayın
Osman Turgut	Gaziantep Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	"Türkiye'de 75 Yılda Neler Yapılmıştır? Neler Yapılmalıdır?"	Berat, Plaket Yayın

*Yüksek Kurum ve Bağlı Kuruluşların
15. Kuruluş Yıldönümünden Görüntüler.*

Atatürk Araştırma Merkezi 1988 Ödülünü alanlar toplu halde.

KAYBIMIZ BURHAN GÖKSEL

Atatürk Araştırma Merkezi Asli Üyesi Burhan Göksel'i 9 Ekim 1998 Cuma günü kaybettik.

1916 yılında İzmir'de doğan Burhan Göksel İlkokulu Ankara Gazi Mustafa Kemal ve Tokat Merkez İlkokullarında okudu. Ortaokul ve liseye Bursa Işıklar Askeri Lisesi'nde devam etti. Üniversite eğitimini İstanbul Harbiye Hava Uçuş Okulu ve Ankara Hava Harp Akademisi'nde sürdürdü.

Türk Kuşu Genel Müdürlüğü, İzmir Hava Harp Okulu Komutanlığı, Washington D.C. Büyükelçiliği Hava Ataşeliği, TED Ankara Koleji Genel Müdürlüğü, Ankara Özel Yükseliş Koleji Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Başkanlığı görevlerinde bulunan Burhan Göksel Atatürk Araştırma Merkezi Asli Üyeliğinin yanında Türk Hava Kurumu, Kadın Hakları Araştırma Derneği ve Yaşlıları Koruma Derneği kurucu üyeliği görevlerinde bulunmuştur.

Aldığı madalyalar ise şöyledir: Paul Tissandier diploması – Türkiye'de paraşütçülüğü geliştirmesinden dolayı–, Mareşal Tito Yugoslav Lejyonu –Balkan Paketi çalışmalarından dolayı–, Legion of Merit Madalyası– Türk Amerikan Askeri İş Birliği Çalışmalarına Katkıdan Dolayı Cumhurbaşkanı Eisonhower'in takdiri.

Atatürk, gençlik, kadın hakları, askerlik, havacılık ve eğitim konularında makale ve kitapçıkları olan Burhan Göksel İngilizce, Fransızca ve Arapça bilmekteydi.

Kendisine Allah'tan Rahmet, yakınlarına ve Türk Milletine büyük bir insanı daha kaybetmiş olmanın acısıyla başsağlığı dileriz.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI

KAYBIMIZ

E. Tümg. Ali İhsan TÜRKKAN

Atatürk Araştırma Merkezi Asli Üyesi olan Tümgeneral (Emekli) Ali İhsan TÜRKKAN'ı 8 Ocak 1999 tarihinde kaybettik.

1940 yılında Silivri'de doğan Ali İhsan Türkkan ilkokulu Silivri Piri Mehmet Paşa, orta öğrenimini Silivri Ortaokulu'nda tamamladıktan sonra Kuleli Askeri Lisesi ve Kara Harp Okulu'nda eğitimine devam etti. Kara Harp Akademisi'nde "Milli Savunma Sanayii" başlıklı tezi ile Yüksek Lisans'ı tamamladı.

Ali İhsan TÜRKKAN, Personel Okulu ve Eğitim Merkez Komutanlığı, 1'nci Ordu Kurmay Başkanlığı, Zırhlı Tugay Komutanlığı, Almanya'da Silahlı Kuvvetler Ataşeliği, NATO Karargahlarında İstihbarat Subaylığı (Napoli - İzmir) görevlerinde bulundu.

Askeri strateji, iç ve dış istihbarat alanlarında uzman olan Ali İhsan TÜRKKAN askeri konularda çeşitli makaleler yazdı.

Evli ve 3 çocuk babası olan merhum TÜRKKAN'a Tanrıdan rahmet, ailesi ve yakınlarına başsağlığı dileriz.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI

"ATATÜRK'Ü ANEKDOTLARLA ANLAMAK"

-Burhan Göksele'in Anısına

Berna TÜRKDOĞAN*

21 Temmuz Salı günü saat 11.00'de Burhan Göksele'in evinde yapılan röportajın derlemesi olan bu yazıda, Sayın Göksele'in "Atatürk'ü Anekdotlarla Anlamak" başlığı altında anlattığı birkaç anısı derlenmiştir. Bu derlemeyi, 9 Ekim 1998 Cuma günü kaybettiğimiz Burhan Göksele'in anısına yayınlamayı uygun gördük.

Gazi Mustafa Kemal Bulvarı'ndaki evinde sade bir hayat süren Göksele, tarihin canlı bir tanığı olarak halen ayakta dimdik duruyor ve o günleri anlatırken tekrar tekrar yaşıyor gibiydi. Burhan Göksele'in ağzından Mustafa Kemal ve Türk askeri ile ilgili anekdotları şöyledir;

"Atatürk'ün Sivas'a geldiği bir akşam, Sabiha Gökçen de yanındadır. Akşam yemeğinde Atatürk başlamadan kimse yemeğe başlamıyor. Emir subayı gelir. Atatürk'ün kulağına bir şeyler söyler. Atatürk besmele çeker ve yemeğe başlar. Neyi bekler? Sabiha Gökçen, şöyle der; emir subayı der ki; tüm asker, polis ve erler yemeğe başladı. Maiyetindeki subaylar yemeğe başlamadan o yemek yiyememektedir. Maiyetindeki er, polis ve tüm subayların yattığı yerleri gören Atatürk, onların istirahatı sağlandıktan sonra kendisi de yatıyor. Aksi oldu mu? Olursa, hiç belli etmeden tepkisini belli eder. Yerine yatmıyor ve herhangi bir yere yatıyor."

Rahmetli Göksele'in aktardığı bir başka anekdot ise şöyledir;

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Uzman Yardımcısı

"İstanbul Park Otel'de, dil konusunda konuşulacaksa dil uzmanları orada. Herkes kalkmasını bekler. Emir subayı gelir ve bir kağıt verir. Kağıtta şunlar yazılıdır. –Bugünün masrafları hesabınızdan ödendi–."

Burhan Göksele – : Atatürk'ün bu davranışı bütün devlet adamlarına örnek olmalıdır.

"İran Şahı Pehlevi Atatürk'ün misafiridir. Kurban kesimine izin vermez. Şah sorar: Ey büyük Gazi! Niye dayanamıyorsun? – Atatürk cevap verir; "Kan görmek normaldir. En yakınım ölebilir, atlar geçerim, harptir. Bu mahlukların günahı ne?" İran Şahı; "Sen büyüksün" der.

Bir başka anekdot ise;

"Dumlupınar'da Fatma Teyze vardır. 2 tavuğu vardır. Onları kesip ilk gelen Türk Paşa'sına ikram edecektir. Büyük Taarruz başlar. Gelen komutana ikram eder. Boğazından geçmez. Komutan da Mustafa Kemal'e ikram eder. Paşa sorar? Tümen askerleri ne yedi? Cevap; 5-6 peksimet ve kavurğa yediler paşam. Mustafa Kemal hemen –bu tavuğu askere ver biz peksimet yiyelim– der."

Burhan Göksele – Bu şimdi anlatacağım ise bilindik bir olaydır. Ama çok önemlidir.

"İzmir'e Türk Ordusu girer. Karşıyaka'da köşk hazırlanan yerde Yunan bayrağı vardır. Kral Konstantin geldiğinde burada misafir olmuştur. Kral Türk bayrağını çiğnemiştir. Mustafa Kemal'in de çiğnemesi için ayağının altına sererler Yunan bayrağını. Mustafa Kemal ise –ben çiğneyemem, bayrak bir milletin onurudur! Kimsenin çiğnemeye hakkı yoktur, der."

"Etli kuru fasulye ve pilav sever Atatürk. Askerler arasında Mehmetçikler güreş yapar. Bir tanesi önüne geleni yener. Paşa, benimle de güreş der. –Paşam seni dünya yenemedi, ben nasıl yenerim– der."

"Anadolu'da seyahatlere çıkar. Erzincan'da bir din adamı karşılar. Din dersi vardır okulda. Gittiği yerin makamına oturmayan Atatürk dersi dinler. İçeri hoca girmeden sınıfa girmez. Hoca din dersinde İnşirak suresini anlatır. Heyecanlanan hoca devam edemez. Atatürk, hocam izah ediniz öğrencilere der. Ama hoca, sizin önünüzde heyecanlanırım, konuşamam der. Atatürk bunun üzerine öğrencilere bu sureyi uzun uzun izah eder."

Burhan Göksel – Emekli Korgeneral Adnan Orel'in din konusuna ilişkin bir anısını aktarayım.

"Mareşal Stirling isimli bir zat Genelkurmay Başkanlığı'na tayin edilir. Ataşeleri toplar. Mareşal kürsüde alkışlanır. Türkiye ataşesini görmek isterim der. Adnan Bey ayağa kalkar. Hepiniz niye önce Türk ataşesine hitap ettiğimi merak ediyorsunuzdur. Birazdan öğrenirsiniz. –Çanakkale'de siperler yakın, İngiliz eri sipere düşer. Esir alınır. Teğmen sorar: Ne arıyorsun? Biz portatif kilise yaptık. Sis yüzünden sipere düştük. Bizim teğmen yemin et diyor. Asker İncili öper. Teğmen al bu yavurları şu hendenkten geçir gidip tapınsınlar der yanındaki ere. İngiliz ordusunda bir kanun vardır. Esir olan herkes divan-ı harbe verilir. Suçlu ise ordudan tard edilir. Yoksa ordudan ihraç edilir. Yüksелеmez. O teğmen beni bırakmasa idi şu anda karşınızda değildim. Sizi selamlıyorum– der".

"Çanakkale'de sıhhiye çavuşu karşısında 2 yaralı görür. Biri Fransız biri de Türk askeri. Mehmetçik ölmek üzeredir. Sıhhiye çavuşu bakar ki bir tek iğnesi kalmış. Kime yapacak. Ölmek üzere olan Türk askerine değil, kurtarılacak olan Fransız'a yapar."

Burhan Göksel – Mustafa Kemal'i ve Türk askerini tanımak için bu anekdotlar çok önemlidir. Yayınlanmamış bir çok anı var. Keşke bunlar gün ışığına çıkabilse.

Rahmetli Burhan Göksel başarısının, 1938 yılı Mayıs ayında, Eskişehir Hava Meydanı'nda Büyük Atatürk'le geçirilen bir gecenin sonunda aldığı emir ve nasihatleri ve hatta vasiyetleri hiç unutmamış olmasından kaynaklandığını anlamış ve gözleri dolmuş bir şekilde, –kendisini daha fazla yormaya dayanamadığımdan– bırakarak görüşmemizi noktalamış, bir sonraki görüşme için sözleşmiştik. Zamansız vefatı nedeniyle bu sözümüzü yerine getiremedik. Canlı tarihimizden birini daha kaybetmenin üzüntüsü içindeyiz.

**YENİDEN ALEVLENDİRİLMEK İSTENEN ERMENİ
"JENOSİDE - SOYKIRIM" İDDİALARI VE
OSMANLI RESMİ KAYITLARI**

Dr. İlhan GEDİK*

Ermenilerle ilgili bugüne kadar yabancı ve yerli tarihçilerce çok şey söylendi ve yazıldı. Periyodik aralıklarla tekrardan ısıtılarak gündeme getirilen Ermenilerle ilgili iddiaların yoğunluğuna bakılırsa, bu konudaki tartışmaların daha da devam edeceği ve dünyanın, Türkiye'nin suçluluğuna inandığı müddetçe, bu meselenin gündemi sürekli işgal edeceği aşikârdır. Bu işin çözümü ancak gerçeklerin ortaya çıkartılmasıyla mümkün olacaktır.

Bu dramatik gelişmenin senaryosunu şüphesiz Türkiye ve bölge üzerinde çıkar planları olan Amerika, Almanya, Rusya, İngiltere ve Fransa ittifakı yazmış, oyunun figüranlığı ise Ermenilere verilmiştir.

Ermenilerin kim oldukları, etnik menşeleri, geçmişte Türk - Ermeni ilişkilerinin nasıl cereyan ettiği, Ermenilerin sosyo-kültürel ve ekonomik durumları, devlet hizmetindeki görevleri, Osmanlı Devleti'nin Ermenilere bakışı... vs. konular bu güne kadar Ermeniler ile ilgili olarak ele alınan ve işlenen klasik başlıklardır.

Dolayısıyla burada tekrardan aynı konular üzerinde durmak yerine (Jenoside) iddialarının kökenleri ve Ermenilerle Ermeni yandaşlarının Anadolu üzerindeki iddialarının neler olduğunun bir kez daha hatırlanmasında fayda olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca bu iddiaların gerçekleri hangi ölçüde yansıttıkları, asıl gerçeklerin belgelere göre neler olduğu ve bu konuların nasıl incelenmesi gerektiği hususları da aydınlatılması gerekli olan başlıca suallerdir.

---

* Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi.

1. ERMENİ MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE VİLAYAT-I SİTTE ÜZERİNDE ERMENİ İDDİALARI

Ermeni meselesinin ortaya çıkışı hakkındaki en doğru tespit, Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlamasından sonra Avrupalı yayılmacı devletler tarafından parçalanmak istenmesi ve bunun için de Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan azınlıkların türlü şekillerle devletten kopartılmaya çalışılması şeklinde kısaca özetlenebilir.

Bu amaçla hareket eden Fransa, İngiltere, Rusya ve Almanya kendi menfaatleri doğrultusunda Osmanlı Devleti'ni parçalamak için gayr-i müslim teba arasında milliyetçi ve ayrılıkçı hareketleri desteklemişler, neticede kendi nüfuzları altında devletler kurmaya muvaffak olmuşlardır.

Böylesine yoğun dış tahriklerin tesiriyle Balkan milletleri ayaklanmışlar, Yunan, Sırp, Romanya ve Karadağ devletleri ortaya çıkmış, 1860'ta Lübnan'a muhtar idare hakkı tanınmıştır.

Adı geçen devletler, kendi menfaatleri uğruna Hristiyan azınlıkların haklarını koruma maskesi altında Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler'i kışkırtma yoluna girmişler, gerek Osmanlı hükümetinin ve gerekse yabancı temsilcilerin Ermeniler'in durumları ve onlara yapılan muameleler hakkında gerçekleri ifade eden sözlü ve yazılı beyanlarını görmezlikten gelmişlerdir.

Bu devletler misyonerleri vasıtasıyla, Osmanlılar'la yüzlerce yıl yana şikayetsiz yaşamış olan azınlıkları etkilemeye başladılar. Özellikle Amerikalı misyonerlerin fikirleri, Ermeniler arasında kolayca yayılma imkanı buldu. Aynı zamanda o döneme kadar görülmeyen milliyetçilik fikirleri uyanmaya ve yayılmaya başladı. Kısa zamanda misyonerlerin işlettikleri okul sayısı 624'e ulaştı. Bu okullardaki öğrenci sayısı ise 27000'i bulmakta idi¹.

¹ AKGÜN, S., *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesi'ne Dair Raporu*, s. 12-17, İstanbul, 1981.

Misyonerlerin gerek okulları kanalıyla, gerekse konuşmalar yaparak etkiledikleri Ermeniler, çok geçmeden bir yandan köklerini araştırıp, bir yandan da ulusal duygularını geliştirmeye başladılar².

Türkiye Misyonerleri Yardım Cemiyeti'nin kurucusu C. Young'ın ifadesiyle "Ermeni ırkının Türkiye'ye girmek için açık kapı olduğu"nun şuuru içerisinde bulunan Amerikalılar, 1828 yılında Ermeniler'e Protestanlığı telkine başladılar. Bir taraftan İngilizler İstanbul, Antakya, Arapgir, Harput, Ankara, İzmir, Erzurum, Kayseri ve Bursa'daki Ermeni kiliselerini ihya eder, okullar açarken, diğer taraftan Amerikan "Board Cemiyeti", 1832'de aldığı bir kararla Antep, Diyarbakır, Bursa, Kayseri, Erzurum, Harput, Maraş, Sivas, Tokat ve Trabzon Ermeni milli kilisesinin ıslahına çalışıyorlardı³. Bu faaliyetlerin dışında Amerikan misyonerleri İzmir'de, İstanbul'da Ermeni fakir çocuklarına yönelik parasız okullar, gece dershaneleri ve ibadethaneler açmışlar, İncili'de Ermeni halk diline çevirip halka tevzii etmişlerdir.

İngiltere sefaretinin "muavenet ve himayesinde" 1846 yılında "Protestan Cemaati İdare Heyeti" teşekkül etti. 1850 yılında Ermeniler de Protestan milleti olarak tanındılar⁴.

Özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra Paris'te Muradyan Gabriel Ayvazovki'nin "Şark Mektebi"nden mezun olanlar, sözde Ermenistan'ın ihyası hareketine giriştiler, okul programlarını, yönetmeliklerini yaptılar ve yeni okullar açtılar.

Misyoner okullarının ders programlarının incelenmesinden, Türkler'in ezeli düşman olarak tanıttığı, ahlakî, dinî, millî ve gelenekler yönünden zayıflatılmaları gerektiği, Türk çiftçisinin borçlandırılarak işini ya da malını yabancılara devretmelerinin sağlanması... vs. gibi amaçların sı-

---

2 KIRŞEHİRLİOĞLU, E., *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, s. 27-30, İstanbul, 1963.

3 ÇAYCI, A., "Türk Ermeni İlişkilerinde Gerçekler", *Türkiye'nin Sorunları Semp.*, TTK, Ankara, 1992.

4 URAS, E., *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 156, İstanbul, 1982.

ralandığı görülmektedir⁵. Bunun yanı sıra zengin Ermeniler, çocuklarını Avrupa'ya göndermiş, bunlar dönüşlerinde cemaat içinde radikal reformların yanı sıra, lâik bir yönetim ve eğitim ile özerk idarenin savunuculuğunu yapmışlardır. Bu Ermeni milliyetçilerinden bazıları da meşruti idarenin tesisi için Yeni Osmanlılar'la işbirliği yapmışlardır⁶.

Eğitimlerini tamamlamaları için Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin çoğu Avrupa'nın Türkler'e bakış açılarının etkisinde kalarak adeta düşman olarak dönmekteydiler. Bu yolla Avrupalı misyonerler hem batının yayılcılığına alet olmakla, hem de geleceğin Ermeni gençlerinin yetiştirilmesine vesile olmaktaydılar⁷. 1890'lı yılların misyoner yayınlarında Ermeniler için "Doğulu Yankeler" tabirinin kullanılması, bu gayretlerinin gerçek sebebinin otaya koymaktadır⁸. Kendilerinin adlandırdıkları "Ermeni Faciası" diye suni bir olay vuku bulmuştur ve aslında Ermeni Meselesi Şark Meselesi'nin bir parçasını oluşturmaktadır. Bulgarlar'da ve Yunanlılar'da başarıya ulaşan fakat Ermeni Meselesi'nde başarıya ulaşamayan Batılılar, bu meseleyi diri tutmak ve özellikle Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermeni Devleti kurmak için, ellerine geçirdikleri her fırsatı sonuna kadar kullanmışlardır.

Amerikalı misyonerlerin Türkiye'deki Ermeniler'in durumları hakkında, acıklı dillerle kendi ülkelerine gönderdikleri raporlar, gelişen milli duygularla ortaya çıkmaya başlayan Ermeni ihtilallerinin de dayanağı ve itici güçleri oldu⁹.

I. Dünya Savaşı öncesinde (19 Kasım 1912) Rusya'nın Bitlis konsolosu tarafından yazılan bir raporda bu durum şöyle tespit edilmiştir.

⁵ Örnek olarak 1864 tarihli ders kitabında yer alan maddelerin geniş muhtevası için bak. HAYDAROĞLU, İ.P., *Yabancı Okullar*, s. 178, Ankara 1990.

⁶ ÇAYCI, A., *a.g.e.*, s. 84.

⁷ Misyoner talimatnamelerinde, mukaddes ve vaat edilen topraklar olarak gösterilen Anadolu topraklarının, silahsız, Haçlı Seferleri'yle yani misyonerlerin gayretleriyle Hristiyanlara açılacağı ve bunun onlar için mukaddes bir görev olduğu kaydedilmektedir. Bak. KOCABAŞOĞLU, U., *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Ermeniler*, s. 33, İstanbul, 1989.

⁸ ŞİMŞİR, B., *Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine*, Erzurum, s. 90, 1984.

⁹ MAYEWSKI, *Ermeniler'in Yaptıkları Katliamlar*, Terc. SÜSLÜ, A. s. 14-15, Ankara 1986.

"Batılı diplomatlar, kendi bakış açılarına göre milliyet kavgasından pek gaddarane bir surette istifadeye kalkışmışlar, Ermeniler'in millî duygularını tahrik ederek, hiç sıkılmadan Türkiye'de bir Ermeni Meselesi icat etmişlerdir. Halbuki bunların hepsi Türkiye'nin göz kamaştırıcı mirasından hissedar görünmek amacına matuftur. Hristiyanları himaye etmek, insanlık ve kanunu müdafaa etmek, bunların hepsi sıkılmamak için birer maskedir. Ermeniler'in gerçekten fakr-u zarurete düşmeleri Avrupa'nın umurunda bile değildi"¹⁰.

Rus konsolosunun bu tespitine karşılık, bazı Ermeni tarihçileri, Rusların Ermeniler hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ortaya koymaktadır. "1877'de Rusya ile Osmanlı Devleti arasında büyük bir harp ilan edildi. Harbi, Rusya kazandı. Harbin sonunda Ayestefanos Antlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla Ermeni Meselesi uluslararası platforma çıktı. Fakat bu anlaşma Ermenileri tatmin etmekten çok uzaktı. Zira bu anlaşmada Ermeniler'in istiklalleri veya kendi başlarına bir hükümet olmalarından söz edilmemekteydi. Bunun da sebebi açıktı. Rusya bu topraklarda bağımsız bir Ermeni Devleti istemiyordu. Rus Kayzeri harbe giriş sebeplerini Ermeniler değil, akat Bulgar ve Sırpolar olduğunu" ifade etmekteydi¹¹.

Rusya ve diğer devletlerin bu meseledeki fonksiyonları hakkında, Osmanlı Devlet Bakanı Ali Emiri Efendi şunları söylemektedir; "... şimdi Avrupa'da Taşnakyan ve Hıncakyan gibi bazı komiteler ortaya çıkarak, topladıkları paralarla memleketimize fedailer gönderiyorlar ve bazı kendini bilmezleri aldatıyorlar. Müslümanlar'la Hristiyanlar arasına nifak tohumları atıyorlar. Eskiden beri vatan ve devlete bağlı olup kendilerine uymayan ve hükümete haber veren Ermenileri öldürüyorlar. Bu gibi komiteciler yakalanıp, adalete teslim edilseler bile yeterli şahit ve delil bu-

---

10 Rapor hakkında geniş bilgi için bak. SÜSLÜ, A., *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, s. 29, Ankara, 1990.

11 Bak. EMİL, P., *Tarih el-Ermeniyye, Arz-ı Mubassat li Tarih el-Şuub el-Ermeniyye Münzü Fecr el-Tarih Hatta el-Yevm*, Terc. Şükri Allawi, Baskı yeri ve tarihi yok, s. 44-56.

lunmadığı için serbest bırakılıyorlar. Şayet bırakılmadığı takdirde, derhal kendilerine haber verenleri öldürüyorlar. Bu yüzden hükümete haber vermek, başımıza bir türlü bela açıyor, vermemek başka bir türlü bela açıyor. Farz edelim ki hükümet bu gibilerin bazılarını ceza verse hatta idam bile etse, bunlar mantar gibi yerden çıkmayıp içimizde çocuk, aile ve akrabaları olduğundan bu seferde aralarında kin ve düşmanlık ortaya çıkıyor. Bu fedailer Avrupa'nın müdahalesini temin için, bazı ölüm olaylarının meydana gelmesini istiyorlardı¹².

Bu devirde meydana gelen acı olaylarda Avrupa ve Rus ajanlarının oynadığı rol hakkında bir fikir edinmek için, 1877 - 1878 ile 1894 - 1895, 1896 yıllarına ait "Sarı" ve "Mavi" kitapları incelemek gerekmektedir.

Azmi Süslü'nün Fransız Sarı Kitabı'ndan aktardığı Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi B. Cambon'un raporu da, bu konuda yeterli kanıtlar taşımaktadır (1887). Cambon: "Ermeniler, Londra'da çok iyi kabul gördüler. Gladstone kabinesi, memnun olmayanları yanına çağırdı. Onları nizama soktu ve desteklemeye söz verdi. Ermeni halkı arasında iki basit fikri benimsetmek gerekiyordu. Milliyetçilik ve hürriyet fikirleri. Komiteler bunları yaymakla kendilerini görevli saydılar ve böylece birkaç yıl içinde propaganda vesilesiyle Türk idaresinin eksik ve hatalarını istismar edip, Ermenilerle meskun bölgelerde milli uyanış ve bağımsızlık fikirlerini yayacak olan gizli örgütler kurulmuş oldu"¹³.

Özet olarak Ermeni Meselesi yakın doğuda menfaatleri çatışan büyük devletlerin siyasal çıkarları gereği el attıkları, kışkırttıkları, duruma göre besledikleri bir mesele haline aldı. Böylece Ermeniler özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerin emperyalist emellerini tatmin için bir vasıta, bir piyon haline girdiler.

¹² ALİ EMİRİ EFENDİ, *Osmanlı Vilâyat-ı Şarkıyyesi*, Yay. Haz. YUVALI, - A. HALAÇOĞLU, A., s. 16-21, Kayseri 1992.

¹³ MAYEWSKI, a.g.e., s. 17-18.

2. DEMOGRAFİK AÇIDAN VİLAYAT-I SİTTE ÜZERİNE ER-MENİ İDDİALARI

Çok değişik boyutlarda olan Ermeni iddialarını Çaycı, genel olarak dört grupta toplamaktadır¹⁴. Bunlar;

1) Doğu Anadolu Ermeniliğın ana yurdudur. Türkler Ermeniler'i bu-radan zorla sökup atmışlar ve onlara yüzyıllar boyu zulmetmişlerdir.

2) Türkler, 1890'dan beri Ermeniler'i sistemli bir şekilde yoketmeğe çalışmışlar, özellikle 1915'de soykırıma tabi tutmuşlardır.

3) Sevres Antlaşması ile "Büyük Ermenistan" oluşturulmuştur. Bu antlaşma halen yürürlükte olup, Türkler Ermeniler'e verdikleri zararları ödemelidir.

4) Halen Türkiye'de yaşamakta olan Ermeniler, hiçbir şekilde hür ve bağımsız değillerdir.

Bu iddiaların her birisine cevap bulmak ve sağlam yargılara va-rabilmek için Türk-Ermeni ilişkilerini, Selçuklular zamanından itibaren yaklaşık bin yıllık bir zaman dilimi içerisinde ele almak ve olayları o za-manın şartları içinde değerlendirmek gereklidir. Ancak bu çalışmamızın sınırlarını daha yakın tutmaya çalıştığımızdan, burada sık sık dile ge-tirilen demografik iddialara resmi ve gayri resmi olarak bu konuda yapılan tespitlerin; yerli ve yabancı kaynaklarla yapacağımız mukayeselerin so-nuçlarına göre bir değerlendirmesini yaparak, bazı sorunların ve iddiaların karşılıklarını bulmaya çalışacağız.

Vilayat-ı Sitte üzerindeki Ermeni iddialarının odak noktası; burada yaşayan Ermeni nüfusunun normalin üzerinde fazla gösterilmesi ve Türk-ler'in güya sistemli bir şekilde bu nüfusu azalttığı, yani bir soykırım (je-noside) uyguladığı şeklindedir.

---

14 Bak. ÇAYCI, a.g.e., s. 75.

1996 Nisanı'nda Newyork'ta yayımlanan bir bildiri; Orta ve Doğu Anadolu'da 3000 yıldır yerleşmiş bulunan Ermeniler'in, 1915-1918 yılı başlarında iktidara gelen Genç Türkler Hükümeti zamanında, Osmanlı Devleti'nin, kendi kontrolü altında yaşayan silahsız Hristiyan Ermeniler'e karşı sistematik bir katliam uyguladığı, bir milyonun üzerinde Ermeni'nin öldürüldüğü, diğer bir milyon Ermeni'nin de İstanbul ve İzmir dışında olanlar hariç Anadolu'nun her yerinden alınıp, zoraki göçe tabi tutuldukları¹⁵ iddia edilmektedir.

Bu konuyla ilgili olarak Türkiye Ermeni Patriği Şnork Kalutsyan, "National Geographic" Dergisi muhabiri Robert Paul Jordan'la yaptığı röportajda şu cümleleri kullanmaktadır: "1900 başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda 2.000.000 (iki milyon)'dan fazla Ermeni yaşıyordu. Bunların çoğu doğuda üç bin yıldan beri, ecdatlarının oturduğu bölgede yaşıyorlardı. Sonraları katliamlar ve mecburi sürgünler başladı. Bu gün bir avuç kaldık"¹⁶ Yine bu konuyla ilgili olarak, Dr. A.D. Sarkisyan isimli Ermeni yazar, Ermeni iddialarını şu şekilde ortaya koymaktadır: "1915 yılının sonlarına doğru 500.000 Ermeni, Türkler tarafından öldürüldüğünü, geriye kalanların çoğu, çöllük bölgelere sürüldü, orada açlık ve hastalıktan hayatlarını kaybettiler. Dikkatle hazırlanan bir plan gereğince en aşağı 1.500.000 Ermeni imha edildi"¹⁷.

Bu ifade ve iddiaları örnekendirerek daha da çoğaltmak mümkün ise de, genel olarak bu iddialar birbirine bağlı iki önemli noktayı ihtiva etmektedir.

Bunlardan birincisi; Anılan tarihte bu bölgede 2.000.000 Ermeni'nin

15 "Taking a Stand Against the Turkish Government's Denial of the Armenian Genocide and Scholarly Corruption in the Academy" adlı bildiri den alınmıştır.

16 Yeni Düşünce Gazetesi, 13 Eylül 1985, Yıl 5, S. 202. Patrik ayrıca dergiye öz babasının, erkek kardeşinin öldürüldüğünü, kız kardeşinin hükümet kuvvetleri tarafından alındığını da aktarmıştır. Gazetede Ermeni propagandistlerinin, Ermeni gençlerine "Anadolu'da yaşayan atalarının Türkler tarafından kesildiği, evlerinin tarlalarının ellerinden alındığını, kızlarının "barbar" Türkler tarafından cariyeye edildiğini" anlattıklarını da yazmaktadır.

17 SONYEL, S.R., "Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri", Belleten, s. 31, C. 36, 1972.

yaşamakta olduğu, ikincisi ise; bu insanların, Türk Hükümeti tarafından, çeşitli vesilelerle ortadan kaldırıldığı şeklindedir.

Biz burada, birinci nokta üzerinde duracağız. Yani savaş başlamadan önce, bu bölgede yaşayan Ermeniler'in nüfusu hakkında, yerli ve yabancı istatistiklerin verdiği bilgilerin kısa bir tahlilini yapmaya çalışacağız.

Geçen asrın ortalarından itibaren özellikle Yunanistan ve diğer Balkan Devletleri'nin, Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarını elde etmelerinden itibaren Ermeniler, özellikle doğu vilayetlerindeki nüfus yoğunluğunu kendi lehlerine gösterme gayreti içerisinde girmişlerdir. Onlar, bu vilayetleri içine alan bağımsız bir "Ermenistan" kurmak peşinde olduklarından ve bu amaçlarına ulaşabilmenin en önemli yollarından birisinin "nüfus çokluğu" olduğunu bildiklerinden, sık sık nüfus istatistikleri düzenlemiş veya düzenletmişlerdir. Bu istatistiklerden bazılarını burada naklederek, aralarındaki tutarsızlıkları, gerçeklerin nasıl çarpıtılmaya çalışıldığını ve bu göstergelerin Osmanlı resmi kayıtlarıyla nasıl geliştiklerini ortaya koymaya çalışacağız.

İlk olarak; 1882 yılında Ermeni Patrikhanesi'nin hazırlamış olduğu Ermeni nüfusu istatistiğine göre Doğu Anadolu'daki Ermeni nüfusuna bakalım.

Doğu Vilayetleri

Van	400.000
Bitlis	250.000
Diyarbakır	150.000
Erzurum	280.000
M. Aziz	270.000
Sivas	280.000
TOPLAM	1.630.000 ¹⁸

---

18 KARPAT, K., *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin, s. 102, 1985.

Berlin Konferansı'na katılan ülke delegelerine dağıtılan "Osmanlı Ermenistan'ı Teşkilat Projesi"nde, Erzurum ve Van illeri birlikte zikredilerek şu şekilde bir istatistik sunulmuştur¹⁹.

İller	Ermeni	Türk	Kürt	Rum	Diğer
Erzurum-Van	1.150.000	400.000	80.000	5.000	62.000

Yukarıya aldığımız ve her ikisi de Ermeniler tarafından hazırlanan istatistiklerde, büyük bir yanıltma, çarpıtma, hatta kandırmanın mevcudiyetine şahit olunmaktadır. Mesela, birinci istatistikte Van ve Erzurum illerinde toplam 680.000 Ermeni'nin yaşadığı ileri sürülürken 7 - 8 yıl aralıkla yapılan ikinci istatistikte bu rakamın 1.150.000'e ulaştığını görüyoruz. Anılan sürede yaklaşık % 100'lük bir nüfus artışı gerçekleşmiştir. Böyle bir nüfus artışı tabiat kanunlarına aykırıdır.

Gerek Ermeniler'in iddialarını doğrulayabilmek, gerekse kendi devletleri hesabına araştırma yapmak için, batılılar da istatistikler düzenletmişlerdir. Mesela, İngiliz Konsolosluğu'nun Sivas için sekiz ayrı nüfus tahmini yaptırması²⁰ bunlardan birisidir.

Ermeniler tarafından yapılan bu tür istatistikler, genellikle patrikler veya papazlar tarafından düzenlenmiştir. Bu istatistiklerde, sık sık hile ve kandırmalara rastlanmaktadır. En çok kullanılan metot Ermeni nüfusunu çok gösterebilmek için bölgede yaşayan Müslüman ahaliyi, küçük gruplara ayırmaktır. Türk, Kürt, Zaza, Çerkez, ... vs. gibi. Bir başka taktik ise, önemli bir yekun tutan, "göçebe aşiretleri" nüfusa dahil etmemektir.

Düzenlenen bu istatistikler; Avrupa Devletleri'nin İstanbul Konsolosları'na ulaştırılıyor, onlardan reformlar ve diğer meseleler hususunda kendilerine yardım edilmesini istiyorlardı.

19 URAS, E., a.g.e., s. 230-231.

20 Ayrıntı için bak. KARPAT, K., a.g.e., s. 34, vd.

Ermeniler'in düzenledikleri nüfus istatistiklerinde yaptıkları hile ve tahriplerin bir diğer örneği de şudur:

Ermeni Patriği Nerses, 10 Eylül 1880'de İngiliz Büyükelçisi Goschen'e, Sivas Vilâyeti'ne ait nüfus istatistikleri göndermiştir. Bu istatistikte:

Ermeni	Müslüman	Rum	Toplam
199.245	388.218	17.600	605.063

şeklinde bir tablo ortaya konulmuştur.

Patrik Nerses'in Goschen'e takdim ettiği istatistik ile aynı yılda Sivas'ta bulunan bir başka Ermeni papazının Sivas'ın nüfusu hakkında düzenlediği istatistik arasında, büyük bir tutarsızlık mevcuttur. Ermeni papazın nüfus istatistiğine göre:

Ermeni	Müslüman	Toplam
201.245	694.431	895.676 yekun teşkil etmektedir.

Dikkat edilirse, bu iki tabloda gayr-i müslim nüfus hemen hemen aynı miktarda olmasına karşılık, Müslüman nüfusun yaklaşık 200.000 kişi (%25) oranında eksiltildiği görülmektedir. Yukarıda kısaca verdiğimiz tabloların, uzunca olan devamlarında²¹ da aynı çelişkiler söz konusudur. Mesela; Divriği'de 15.060 Hristiyan nüfusa karşılık 45.278 Müslüman olduğu kaydediliyor ve burasının da "Hayali Ermenistan"a dahil edilmesi isteniyorken, Gürün'de 8.830 Hristiyan, 9.530 Müslüman, Tonus'ta (Antunyayla) 10.000 Hristiyan, 22.272 Müslüman olduğu belirtilerek zikredilen bu yerler, Ermenistan haricinde bırakılmaktadır. Burada çok açık bir çelişkinin mevcudiyeti söz konusudur. Divriği için verilen rakamlar, 2/3 nispetinde Ermeniler aleyhindedir ve buna rağmen

21 Geniş bilgi için bak. JEDİK, İ., *Vilayat-ı Şarkıyye'de Demografik Yapı, 1875-1915*, Ank. Ün. T.İ.T.E. Basılmamış Master Tezi, Ankara 1986.

"kendi" sınırlarına dahil edilmektedir. Fakat Gürün ve Tonus için verdikleri rakamlar % 50 veya 3/5 nispetinde Ermeniler lehine gibi görünmesine rağmen, düşünülen sınırlara dahil edilmemektedir. Bu da açıkça göstermektedir ki Ermeniler'in nüfusla ilgili olarak verdikleri rakamlar tutarsız ve yanıltıcıdır. Patrik Nerses'in verdiği bilgilerdeki yanlışlıklar bunla da bitmemektedir. Darende, Gürün, Aziziye (Pınarbaşı); Tonus, (Altunyayla)'u, Patrik birer sancak olarak göstermektedir. Halbuki anılan tarihte Tonus sadece bir "nahiye", diğerleri de "kaza"dır. Ayrıca Patrik, Tokat'ı, Sivas'ın güney doğusuna yerleştirmiştir. Fakat Tokat, herkesin bildiği gibi Sivas'ın kuzeybatısında yer almaktadır. Bunlara ilave edilecek diğer bir yanlış bilgide Aziziye kazası ile ilgilidir. Patrik, verdiği bilgilerde, adı geçen kazanın çok yakın bir zamanda (bir kaç sene önce) Sivas vilayetine dahil edildiğini yazmaktadır. Bu da diğerleri gibi gerçek dışı bir beyandır. Zira Aziziye (1859-1860) yılında, Sultan Abdülaziz zamanında Sivas Valisi Hacı Ahmet Paşa ve Sivas ıslahat memuru tarafından kurulmuştur²².

Bütün bunlar göstermektedir ki, Ermeniler'in en güvenilir kaynağı sayılan Patrikliğin verdiği bilgiler gerçekleri yansıtmamaktadır ve bunlar daima ihtiyatla karşılanmalıdır.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, bazı batılılar da Ermeni nüfusu hakkında istatistikler düzenlemişlerdir. Bunlar daha çok, incelediğimiz dönemde Doğu Anadolu'ya seyahat eden seyyahlar ile diplomatik görevleri olan yabancıların bizzat kendi yazdıkları veya bunlara dayanılarak meydana getirilen eserlerdir. Bunların başlıcaları V. Cuinet'in tespitleri, Fransız Sarı Kitabı, Berlin'de 16 Kasım 1890 tarihinde yayınlanan "Neu Deutsh Allgemeine Zeitung" Gazetesi, General Harbour'dun tespitleri, S.J. Shaw, Lynch ve Mayevski'nin yaptığı tespitlerdir²³.

22 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bak. ŞAŞMAZ, M., *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia 1877-1897*, Basılmamış Doktora Tezi, Birmingham Üniversitesi, 1993, s. 1-15. Ayrıca bak. 1306 yılı Sivas Vilayet Salnamesi.

23 Bu konu ile ilgili geniş bilgi ve istatistikler için bak. GEDİK, İ., a.g.t., s. 73-105.

Yukarıdaki istatistiklerin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere verilen rakamlar birbirlerinden farklıdır. K. Karpat, batı kaynaklarını gözden geçirerek yapılan hataları, tutarsızlıkları ve çelişkileri çok titiz ve çok teferruatlı bir şekilde araştırmış ve ortaya çıkarmıştır²⁴.

Netice itibarıyla; Ermeni iddiaları, bu bölümün başında da izah edildiği gibi 1915 yılına kadar Vilayat-ı Sitte'nin tamamında yaklaşık 2.000.000.'a yakın nüfusa sahip oldukları noktasında birleşmektedir.

Şimdi nüfus istatistiğine ait düzenlenmiş yerli ve yabancı kaynakların özet bir karşılaştırmasını yaparak, gerçek verilere en yakın bilgilerin tespitine çalışalım²⁵.

1. Osmanlı Kaynaklarında Vilayat-ı Siste'nin Nüfusu

Vilayetler	Toplam	Müslüman	Ermeni	Ermeni %
Erzurum	533.300	422.000	120.200	22
Sivas	966.400	755.200	124.000	12
Diyarbakır	381.500	319.200	56.000	14
M. Aziz	376.700	299.400	54.600	14
Bitlis	331.000	222.500	130.000	38
Van	377.700	167.000	119.000	31
Toplam	2.700.000	2.187.000	486.000	21

2. Batı Kaynaklarında Vilayat-ı Sitte'nin Nüfusu

Vilayetler	Toplam	Müslüman	Ermeni	Ermeni %
Erzurum	616.200	485.100	117.000	18
Sivas	976.300	807.600	129.000	13

24 KARPAT, K., a.g.e., s. 274, vd.

25 Oluşturulan tablolardaki rakamların sonlarında bulunan küsurlar düzeltilerek alınmıştır. Bunların genel toplama etkileri yok denecek kadar azdır. Ayrıca tablolar oluşturulurken izlenen metot; Osmanlı ve Batı kaynaklarından elde edilen rakamların ayrı ayrı toplanması, elde edilen toplamın ilgili kaynak sayısına bölünmesi ve genel ortalamanın alınması şeklindedir.

Diyarbakır	360.000	271.000	57.500	15
M. Aziz	428.000	347.000	78.500	18
Bitlis	264.000	165.000	95.700	35
Van	239.000	150.100	59.600	24
Toplam	2.880.000	2.225.000	537.000	20.5

Buna göre her iki kısım kaynaklardan elde ettiğimiz rakamlar şunlardır:

Osmanlı Kaynakları

Müslüman	G. Müslim	Toplam	G. Müslim %
2.184.000	486.000	2.700.000	21

Batı Kaynakları

Müslüman	G. Müslim	Toplam	G. Müslim %
2.225.000	537.000	2.880.000	20.5

Yukarıdaki tablolardan da anlaşılacağı gibi her iki kaynak grubunun verileri de ortadadır. Bu tablolardan çıkarılacak en önemli netice, incelenen dönemde söz konusu bölgede yaşayan insan sayısının ortalama 2.750.000 kişi olduğudur. Bu nüfusun 4/5'ini Müslümanlar, 1/5'ini de gayr-i müslimler oluşturmaktadır.

Bu neticeye göre, Ermenilerin Orta ve Dou Anadolu üzerine bina ettikleri iddiaların tamamen uydurma ve hayali olduğu ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Buraya kadar yaptığımız inceleme ve mukayeselerden şu neticeler çıkmaktadır.

Bölgeye yönelik Ermeni iddiaları asılsızdır ve tamamen hayalidir. Daha önce de belirtildiği gibi Ermeniler bu bölgede 2.000.000 nüfusa sahip olduklarını iddia etmektedirler. Bu bölgede yaşayan toplam insan sayısı iddia edilen rakamı 750.000 kişilik bir fazlalıkla aşabilmektedir. Halbuki kaynakların bize verdiği bilgiler doğrultusunda bu nüfusun % 20'sini gayr-i müslimler oluşturmaktadır. Bunların adedi de 550.000 civarındadır. Bütün gayr-i müslimlerin Ermeni olduğunu varsaysak bile, Ermeniler'in iddia edilen rakama ulaşmaları imkansızdır²⁶.

Hal böyle olunca da Ermeniler'in uzun zamandan beri dünya kamu oyuna kabul ettirmek için gayret gösterdikleri "sözde ermeni meselesi"nin temel dayanağını ortadan kaldırmış olmaktadır. Böyle bir dayanaktan yoksun iddialar ise aldatma ve yanıltmadan öteye geçemez.

Sonuç olarak Ermeni sorunu, Ermeni vatandaşlarımıza rağmen emperyalist güçler ve onlardan destek ve teşvik alan terör örgütlerince yaratılmaya çalışılan suni bir olaydır. Geçmişte olduğu gibi Türkiye ve bölgeyle ilgili çıkar hesapları bulunanlar "Ermeni Meselesi"ni politik bir çıkar malzemesi olarak kullanmak istemektedirler. Aslında hangi millet ve devlete ait olduğu kesin olarak tespit edilemeyen fakat bazı devletlerin, aleyhimize kullanmak üzere muhafaza ettikleri bu konu, tabiri caizse "stepne" olarak değerlendirdikleri bir siyasi malzeme gibi görünmektedir. Dolayısıyla burada Türk aydınına düşen görev, bilimsel metotlarla tarihi gerçekleri ortaya çıkarmak, özellikle yabancı dilde yayınlamak, belli başlı bilim kuruluşlarına ve kitaplıklarına ulaştırmak suretiyle, bu konudaki tek sesliliği ortadan kaldırmaktır.

---

²⁶ Zira, Ermeniler'in bütün Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki nüfuslarının 1.293.000 civarında olduğundan bahseden Kevorkyan, yerleri değiştirilen Ermeniler'in sayılarının 100.000 civarında olduğunu kaydetmektedir. Ayrıntı için bak. KEVORKYAN, D., Armanian "Terrorism Within the Framework of International Terrorism", International Terrorism and the Drug Connection, Ankara, s. 95, vd. 1987.

YAKIN DÖNEM TARİHİ METODOLOJİSİ

Dr. Fatma ACUN *

ÖZET

Yakın dönem tarihi, geçmiş dönem tarihinden belirgin farklı özelliklere sahip bir çalışma sahasıdır. Bunun farkında olan tarihçiler, ya dönemden tamamen uzak durarak işi diğer sosyal bilimlere (siyaset bilimleri, sosyoloji, ekonomi vs.) bırakmakta, yada geçmiş dönemin çalışma metodlarını yakın döneme uygulamakta, bu durumda da yetersiz kalmaktadır. Günümüz tarihçiliğindeki "bugün için tarih yazma" pragmatik amacını göz önüne alırsak, tarihçilerin tavırlarını değiştirme gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkar. Bu makale, tarihi düşünce ve çalışma disiplininin, yakın dönem dünyasına uygulanıp uygulanamayacağı sorusuna cevap aramaktadır. Konu karşılaştırma yoluyla ele alınmış, geçmiş ve yakın dönem tarihi arasındaki farklar yakın dönem tarihçisi, olayları ve kaynakları, ve inceleme metodu bağlamlarında tartışılmıştır. Bu suretle bir yandan, yakın dönem tarihinin, geçmiş tarihten farklı olarak, nitelikleri daha belirgin hale gelirken, diğer yandan, yakın dönemin diğer sahalardan farkı ortaya çıkmıştır. Beliren bir başka nokta da, yakın dönem tarihinin geçici niteliğidir. Bütün bu nitelikler ve farklılıklar, yakın dönemi kendi başına bir çalışma sahası yapmaktadır, fakat bu arada, yakın dönemi çalışmak için diğer sosyal bilimlerle işbirliği gereği hasıl olmuştur. Yakın dönemin kendine has sınırlamaları ile birlikte disiplinler arası bir metotla çalışılabileceği sonucuna varılmıştır.

---

* Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Çalışmamın ilk sonuçlarını yüksek lisans *Tarih Metodolojisi* dersinde öğrencilere sunma ve onlarla tartışma fırsatı veren ve daha sonra metni okuyarak önerilerde bulunan hocam Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız'a teşekkürlerimi sunuyorum. Meslektaşlarım Arş. Görv. Saim Selenga Gökğöz ve Arş. Görv. Yonca Anzerlioğlu ile yaptığımız tartışmalar pek çok noktanın netleşmesine vesile oldu. Kendilerine teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

Yabancı dilden yapılan tercümeleler hariç tutulursa, Türkiye'de tarih metodolojisi konusunda çalışmalar maalesef az sayıdadır. Yakın dönem tarihi söz konusu olduğunda ise bunun yokluğa dönüştüğünü söylemek abartılı olmayacaktır. İşte bu makale, bu eksikliği gidermek ve yakın dönem tarihi çalışacak olanlara bir başlangıç noktası sağlamak amacıyla kaleme alınmıştır. ¹ Ayrıca ümit ediyoruz ki, makale yakın dönem tarihinin nasıl yazıldığı konusunda bilgi vermek suretiyle, bu dönem tarihi okuyucularının, okudukları eserleri eliştirel gözle değerlendirmelerine yardımcı olacaktır.

Tarih metodolojisinin zaman içinde gelişme ve olgunlaşması bir kaç evrede ele alınabilir. 19. yüzyıla kadar olan ilk evrede, tarih bir olaylar dizisi olarak görülmüş ve geçmişte neler olduğunun bilinmesi ve bunların gelecek nesillere aktarılması, tarihle uğraşmanın asıl amacını oluşturmuştu. 19. yüzyılla birlikte başlayan ikinci evrede, tarihçiler, tarihi olgularla çalışmayı genellikle doyurucu bulmuş ancak olgular üzerine sorular sorma ve bunlara cevap aramanın gereksiz hatta kötü bir şey olduğunu düşünmüşlerdi. "Tarihteki anlam"ın, tarihte saklı ve kendiliğinden belli olduğuna inanıyor ve bir tarih felsefesine sahip olma gereğini kabul etmiyorlardı. Tarihte olguların başı çekmesine ilk meydan okuma bu yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşti ve 20. yüzyıla gelindiğinde, "tarihteki anlam"ın, tarih felsefesi yoluyla kavranılabileceğine inanan bir kısım tarihçiler, tarih ve tarihçinin yaptığı işi temelinden sorgulamaya başladılar. Bu üçüncü ve sonuncu evrede, tarihin ne olduğu, tarihçi ve olguları tartışıldıkça tarihin değişik tanımları yapıldı. Bunlardan en yaygın kabul gören E.H. Carr'ın tanımına göre tarih, "tarihçi ile olguları arasında kesintisiz bir karşılıklı etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir

---

¹ Bu eksikliği, H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nce, Cumhuriyet'in 75. Yılı münasebetiyle yapılması planlanan "Cumhuriyet Tarihi Araştırmalarında Yöntem Arayışları" konulu sempozyumun hazırlık çalışmaları sırasında kuvvetle hissettik.

diyalogdur", ² Bu tanıma baktığımızda şu üç unsurun öne çıktığını görüyoruz: 1- Tarihi yazan kişi, yani tarihçi; 2- Tarihin konusu olan olay ve olgular ve bunların kaydedildiği kaynaklar; 3- Tarihçinin olguları (verileri) sorgulamada kullandığı metotlar. Bu çalışma da, bu üç unsur etrafında yapılandırılmıştır.

Makalenin bundan sonraki kısmında bu unsurlardan her biri yakın dönem tarihi açısından ele alınmaktadır. Bu yapılırken, büyük ölçüde yakın dönem tarihi "hakiki" tarih ile karşılaştırılmakta, farklılıkları teşhis etme yoluyla yakın dönem tarihi, tarihçisi, olayları ve kaynaklarının ayrıntı özellikleri daha net olarak ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Yakın dönem incelenirken kullanılan metotlara ve bu çerçevede de bu dönem tarihinin diğer disiplinlerle olan ilişkisine yer verilmektedir. Tarihin diğer sosyal bilimlerle örtüşmesinin en yoğun ve geniş şekilde yakın dönemde gerçekleştiği göz önünde bulundurularak, tarihin kapsadığı alan belirlenmeye çalışılmaktadır. Sonuç kısmında ise yakın dönem tarihinin, tarihin bir türü olarak ne dereceye kadar ve ne şekilde çalışılabileceği hakkında bir değerlendirme yapılmaktadır.

Tabii burada ilk önce ele alınacak temel soru "yakın dönem tarihi deyince ne anlıyoruz?" olacaktır.

---

2 E.H. Carr'ın **Tarih Nedir?**, çev. Misket Gizem Gürtük, Birikim Yayınları, İstanbul, 1980, s. 11-41. Yukarıda sözünü ettiğim tarihin değişik tanımları için bak. Mark K. Krug, *History and the Social Sciences, New Approaches to the Teaching of Social Studies*, Blaisdell Publishing Company, USA, 1967 S. 3-4; John Higham-Leonard Krieger-Felix Gilbert, *History, The Development of Historical Studies in the United States*, New Jersey, 1965, önsöz, s. ix. Kelime itibarıyla tarih Arapça'da gökyüzündeki Ay'ın tanımı demek olur ki, bu da bir hadisenin meydana geldiği anı ve hadisenin süresini tayin ve tespit etmek, yani kronolojisini belirlemek anlamına gelir. Tarihin Batı dillerindeki karşılığı olan *history* ise, sorgulama anlamına gelen Yunanca bir kelimedenden gelmektedir. İlginçtir ki her iki toplumda tarih bu tanımlar yönünde gelişmiş, tarihin amacı hedefini de yine bu tanımlar belirlemiştir. Batı'da ve İslamiyet'te tarihin gelişimi bu durumu açıklıkla göstermektedir. Bu konuda bak, Paul K. Conkin-Ronald N. Stromberg, *Heritage and Challenge, The History and Theory of History*, Forum Press, Inc, Illinois, 1989; "Tarih", *İslam Ansiklopedisi*; Zeki Velidi Togan, *Tarihî Usul*, İstanbul, 1981, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde tarihçiliğimizin gelişimi hakkında bak, Halil İnalcık, "Some Remarks on the Study of History in Islamic Countries", *Middle East Journal*, VII, 1953, s. 451-455; Bernard Lewis, "History-writing and National Revival in Turkey", *Middle Eastern Affairs*, June-July, 1953, s. 218-227; Btüşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezimin Oluşumu (1929-1937)*, 2. Baskı, AFA yayınları, 1996.

YAKIN DÖNEM TARİHİNİN TANIMI

Yakın dönem tarihinin hangi zaman kesiti ile ilgilendiğini ve bu dönemi diğer dönemlerden ve çalışma sahalarından, özellikle de hakiki tarih³ ve siyaset bilimlerinden, ayıran özelliklerin neler olduğunu tartışarak, yakın dönem tarihinin kullanılabilir bir tanımı geliştirilmeye çalışacaktır.

Yakın zamanın, şimdiki ve geçmiş zamandan farklı olarak, ne zaman başladığını ve ne zaman bittiğini kesin olarak belirleyebilir miyiz? Bu biraz tartışmalı görünüyor. Yaşlı insanların hatıraları 1930'lu yıllara kadar uzanabilir, fakat üniversitede okuyan bir öğrenci için II. Dünya Savaşı kitaplarından öğrendiği tarihtir. Bazı tarihçiler 19. yüzyılın bile tarih adını alamayacak kadar bizden uzak olmadığını söylerken, çağdaş dünya ile ilgilenenler, her çalışmanın yaşadığımız güne kadar uzanması gerektiği görüşündedirler. Bu fikir ayrılıkları, tanımlarda kullanılan farklı kriterlerden doğmaktadır. Örneğin G. Barraclough, yakın dönemi, yeni problemler açısından görür ve günümüz dünyasındaki problemlerin ilk kez ortaya çıktığı zamanda, 1890'larda, başlatır.⁴ Buna karşın, konuya uygarlıklar açısından yaklaşan F. Braudel'in yakın değil, şimdiki zamanı çok genişler. Ona göre: "Şimdiki zamanı, kendi hayatımızın ölçeğinde, şu çok ince, önemsiz gündelik zaman dilimleri halinde yargılamayalım. Uygarlıklar ve hatta tüm ortaklaşa inşalar ölçeğinde, onları anlamak ve kavramak için başka ölçüler kullanmak gerekir. Bugünün uygarlığının şimdiki zamanı, şafağı 18. yüzyılda ortaya çıkan ve gecesi henüz yakın olmayan şu mu-

3 "Hakiki tarih" terimi ile geçmiş dönem tarihi kastedilmektedir ve makale içinde "geçmiş dönem tarihi" ve "standart tarih" terimleri ile dönüşümlü olarak kullanılmıştır. Yakın dönem tarihçisini incelerken aşağıda kullanacağımız "hakiki tarihçi" terimi de buradan türetilmiş ve "geçmiş dönem tarihçisi" ve "standart tarihçi" terimleriyle dönüşümlü olarak kullanılmıştır. İlk duyuşta kulak tırmalayıcı gözükken "hakiki tarih" ve "hakiki tarihçi" terimleri yakın dönem tarihini diğer tarihlerden ayıran özellikleri belirlemeye çalışırken bir karşılaştırma birimi bulma ihtiyacından kaynaklanmış ve her iki sananın kendine has niteliklerini belirlemede son derece faydalı olmuştur.

4 Geoffrey Barraclough, *An Introduction to Contemporary History*, Penguin Books, third edition, 1990, s. 10. G. Barraclough, 1961 de Kennedy'nin ABD başkanı olması ile 1890'da Bismarck'ın politik sahneden çekilmesi arasında geçen zamanı, henüz başlangıcında olan yakın dönem ile Rönesans, Aydınlanma ve Fransız İhtilali ile belirlenen modern tarihin arasındaki dönüm noktası olarak görür. Kitabın ilk baskısı 1964 yılında yapılan yazarm (kitabın sonraki basımları ilkiyle aynıdır) 1961'deki dünyayı farklı oluşumlar içinde tanımlaması ve modern ve yakın dönem arasında kesin sınırlar çizmiş olması ilginçtir.

azzam zaman kitesidir. Dünya 1750'lere doğru çok sayıda uygarlığı ile birlikte bir dizi alt üst oluşun, zincirleme felaketlerin (bunlara sadece Batı uygarlığı ile birlikte bir dizi alt üst oluşun, zincirleme felaketlerin (bunlara sadece Batı uygarlığı maruz kalmamıştır) içine girmiştir. Bugün hala bu sürecin içindeyiz".⁵ Braudel'in sosyal tarih anlayışının en belirgin özelliklerinden birinin, olayları uzun dönemde incelemek olduğu düşünülürse, iki yüz elli yılı kapsayan şimdiki zaman tanımını yadırgamamak gerekir. Bu tanım aslında, hemen yukarıda verdiğimiz Barraclough'un tanımıyla örtüşmektedir. Bir başka, daha alışılmış tanım ise yakın dönemi tarihinin yaşadığı dönem olarak belirler.

Bu noktada tarihçiler için çok önemli olan, fakat o ölçüde üzerinde çok az veya hiç durmadıkları zaman konusuna değinmek gerekiyor. İnsanların zaman kavramını ikiye ayırabiliriz; birincisi fiziksel veya ölçülebilen zaman, ikincisi hissedilen zaman. Dakika, saat, yıl, yüzyıl gibi ölçülerle belirlenen birinci türden zamanın karşısında ikinci tür zaman, beklerken insana uzun gelen, meşgul iken geçtiği fark edilmeyen zamandır. Tarihçiler çalışmalarında birinci türden zamanı tercih eder ve bunu silsile ve süreç/dönem olarak kullanırlar.⁶ Yukarıda Barraclough ve Braudel'in yaptığı şimdiki zaman tanımları, zamanın süreç kabul edilerek yapıldığı tanımlardır. Şimdiki zamanı problemler ve uygarlıklar açısından tanımlayan bu tarihçiler, şimdiki zamanın başlangıcı olarak önerdikleri tarihlerle aslında, bugün içinde bulunduğumuz sürecin/dönemin başlangıcını belirlemiştir. Dolayısıyla, bu şimdiki zamanın başlangıcını Braudel'in 18. yüzyıla ve Barraclough'un 1890'lara uzatmasına şaşmamak gerek.

Yakın dönem tarihinin ilgili olduğu zaman kesitini tayin etmeye çalışırken bizim ilgilendiğimiz-çoğu tarihçilerin ilgilendiği de budur-zaman silsile olarak kullanılan zamandır. Zaman Düz bir çizgi halinde ilerler ve

⁵ Fernand Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*, çeviren Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, 1992, s. 312.

⁶ Zaman kavramı, türleri ve kullanımı için bak. Robert F. Berkhofer, *A Behavioral Approach to Historical Analysis*, New York-London, 1969, s. 211-242.

tarihçi bu çizgi üzerinde olayları ilgili yıla ve zamana koyar. Tarihteki olayların, veya her hangi bir olayın, zaman ve mekandan bağımsız olarak gerçekleşmesi mümkün değildir. Bir olay mutlaka belli bir zaman içerisinde meydana gelir ve diğer olaylarla birlikte düşünüldüğü zaman öncelik sonralık/ardışıklık söz konusudur. Düz bir hat boyunca ilerleyen zaman çizgisini düşünürsek, bu çizgi üzerinde, devam etmekte olan, hemen önce, biraz daha önce ve çok önce olmuş bitmiş olayların, bu sıraya göre ard arda geldiğini ve her birinin tek ve benzersiz olduğunu görürüz. Olayların bu şekilde dizilişi, bir yandan olaylar arasındaki sebep netice ilişkisini kurarken, diğer yandan da, bunları ayrı ayrı olaylar olarak sunar. O halde, olaylar ayrı ise bunların nitelikleri de ayrı olmalıdır.

Bu durumlara sırasıyla birer örnek vererek düşüncemize açıklık getirebiliriz. İlk örneğimiz için zaman çizgimiz üzerinde yaşamakta olduğumuz 1998 yılını seçiyoruz. Uzak geçmişteki olaylardan birini, mesela 1839'da Tanzimat'ın ilanını hatırlayalım. Olayın üzerinden bir buçuk asır gibi uzun bir zaman geçmiş ve her türlü neticeleri yaşanmış bitmiştir. Hatta, üzerine benzer olaylar yaşanmıştır. Tarihçiler artık burada çekinmeden devreye girebilir ve Tanzimat hakkında yazabilirler.

İkinci örneğimiz için, zaman çizgimizde 1960 yılına gelelim ve bu yılda yaşamakta olduğumuzu farz edelim. II. Dünya Savaşı'nı (1939-1945) hatırlayalım. Savaş bitmiş ve üzerinden on beş yıl geçmiştir. Savaşın sonucu, kısa ve orta vadedeki neticeleri bilinmekle beraber, uzun vadedeki neticeleri henüz ortaya çıkmamıştır. Bu durumda konu hakkında yazma işini yine siyaset bilimcileri ve bazı yakın dönem tarihçileri üstlenir.

Zaman çizgimizin üzerinde biraz daha geriye atlayıp, 1946 yılında yaşamakta olduğumuzu farz edelim. Bu yılda II. Dünya Savaşı henüz sona ermiştir. Sonuç bilinmektedir fakat, bütün dünyayı etkileyen böyle büyük bir hadisenin kısa, orta ve uzun vadedeki neticeleri meçhuldür. Savaş bitmiştir fakat külleri henüz soğumamıştır. Dolayısıyla, ardından yazacak kişiler tarihçiler değil, genellikle siyaset bilimleri ile uğraşan kişilerdir.

Dördüncü ve son örneğimiz için 1990 yılını ve bu yılda Irak-Amerika arasında yapılan, Körfez Savaşı'nı hatırlayalım. Körfez Savaşı fiili olarak bir kaç ayda bitmiştir. Fakat, Amerikan ordusu hala bölgededir ve içinde bulunduğumuz 1998 yılı başlarında bölgede yeni bir gerginlik yaşanmıştır. Bu durumda Körfez Savaşı'nın sona erdiğini söylemek mümkün müdür? Savaş hali devam ederken, savaş hakkında yazılabilir, fakat sonucu henüz belli değildir ve kısa, orta ve uzun vadede nelere yol açacağı şimdiden henüz bilinmemektedir. Bu nedenlerden dolayı, yazılanlar geçici olmak zorundadır. Tarihçiler genelde olay olup bittikten, külleri soğuduktan sonra yazmayı tercih ettikleri için, bu tür yazıları yazanlar daha çok, tarih kitaplarını koltuğunun altına alıp savaşa giden gazeteciler ve politika yorumcuları olur.

Bu örneklerden, geçmişteki olayların neticeleriyle birlikte bir bütün olarak anlaşılmasında ve hakkında yazılmasında zamanın ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Dikkati çeken bir başka nokta da, örneklerin sonlarında belirttiğimiz, kimlerin belirtilen konularda yazmaya eğilimli olduğudur. Bu konuda yukarıda genel eğilimi yansıtan yakıştırmalar yapılmıştır, fakat koyulan sınırlar kesin değildir, her zaman aşılabilir. Yukarıdaki örnekleri incelediğimizde, ilk örnekteki olay olup biteli yıllar olduğu ve bütün neticeleri yaşandığı için bunu *sürecini tamamlamış tarih*, son örnekteki olay hala süregelmekte olduğu için bunu sürecini henüz tamamlamamış, *oluşum halindeki tarih*, olarak adlandırabiliriz. Bu özelliklerinden dolayı, ilkine '**hakiki tarih**' ikincisine de '**yakın dönem tarihi**' adlarını verebiliriz. Geriye kalan ikinci ve üçüncü örneklerin de yakın dönem sayılmaya uygun olduğu söylenebilir. Olaylar henüz bitmiştir veya biteli kısa bir süre olmuştur. Tarihçi bunları yaşamış ve kaydetmiştir. Bu tarih, yaşayan hatıraların ötesinde geçmişi yeniden inşa etmeye çalışan 'hakiki tarih'den farklıdır. Hayal etmek yerine hatırlamayı gerektirir. Bu tanım Barraclough'un yukarıda verdiğimiz tanımının özüne uygundur ve tarihi yaşadığımız güne kadar getirmemizi sağlar. Burada eksik kalan nokta, yakın dönemi açıklamak için ne kadar geriye gitmemiz gerektiğidir. Bu iş bizi yaşayan hatıraların da ötesine götürür. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi,

Barracrough bu konuda, günümüzdeki problemlerin ilk şekil aldığı dönemi gösterir ve, örneğin 1961'deki dünya olaylarının başlangıcı olarak 1890'ı en uygun tarih olarak verir. Bu durumda, yakın dönem tarihini çalışmak için, hakiki tarihin son devrelerine uzmanma gereği hasıl olur.⁷

Bütün bu tanımlar ve sınırlamaları dikkate alarak aşağıdaki tartışmamızda kullanmak üzere yakın dönemin en uygun tanımını 'tarihçinin yaşadığı dönemdir' olarak belirleyebiliriz. Bu tanım çoğu kişinin hem fikir olabileceği geçici bir tanım bulma ihtiyacından kaynaklanmıştır ve esneklik.

Bu tanımı, tartışmamızın başlangıcı olarak kabul ettikten sonra, yakın dönem tarihini yukarıda bahsettiğimiz üç ana nokta etrafında tartışmaya geçebiliriz. Bunlar yakın dönem tarihçisi, yakın dönem tarihinin olayları ve kaynakları, ve inceleme metotları olup aşağıda sırasıyla ele alınacaktır.

YAKIN DÖNEM TARİHÇİSİ

Tarihçiler genelde, bir hadisenin üzerinden elli yıl-bu zaman, arşivlerin açılma süresi olan otuz yıla kadar da inebilir - gibi bir zaman geçmeden tarihinin yazılamayacağına, yazılırsa bu tarihin pek çok eksiklik ve yan-

---

7 Bu noktada, yakın dönem tarihinden (contemporary history) farklı olan ve bugüncülük (presentism) olarak telaffuz edilen tarih anlayışından bahsetmek faydalı görünüyor. Bundan, bugünün politikalarına gerekçe ve haklılık kazandırmak gayesiyle, geçmiş dönemin tarihini yazmak anlaşılmaktadır. Bugüncülük, yaşanan günün tarihini yazmak olarak algılandığında, tarihe yabancı bir kavram değildir, Hitit dönemine kadar uzanır. Osmanlılarda da aynı işi gören vakanüvisler vardır. Ancak günümüzdeki bugüncülük anlayışı geçmişteki anlayıştan çok farklıdır. Geçmişte olay anlatıcılığı olarak algılanan bugüncülük, günümüzde, bugün için tarih yazma anlayışını yansıtır. İtalyan filozof Bernard Croce bugüncülüğü en iyi sistematize eden kişi olmuş ve "gerçek tarih bugünün tarihidir" diyerek tarihin fonksiyonunu belirlemiştir. Croce'nin düşüncesini alarak tarihin bugüne hizmet etmesi yolunda genişleten İngiliz tarihçi Collingwood, "olaylar ne kadar geçmişe, eskiye bağlanmış görünürse görünür, tarih gerçekte, bu olayların içinde oynadığı bugünün ihtiyaçlarına ve bugünkü duruma dayanır" diyerek, tarihi bugüne çekmiştir. Croce'nin 1938 yılında yayınlanan *Düşünce ve Eylem Olarak Tarih* adlı kitabında öne sürdüğü tezinin, II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın lideri olan Amerika Birleşik Devletleri'nde hemen popüler hale gelmesi tesadüf değildir. Avrupa ile bağlarını koparmak isteyen ve geçmişini fazla karıştırmak istemeyen Amerika tarihçiler, zaten bugünü ön plana çıkarmaya çalışmakta idiler. Croce'nin tezi düşüncelerine büyük destek sağladı ve Amerikan pragmatizmi ile birleşince, tarihte bugüncülük, yani bugün için tarih yazma Amerikan tarih ekolü haline geldi. Bugün Amerika'da en çok okunan eserlerin fütürologların kitapları ve üst düzey yöneticilerinin anlamları olması, Amerikan tarihindeki bugüncülüğün en güzel örneğidir. Orhan Koloğlu, "Tarih Öğretiminde Bugüncülük/Presentizm, Yanılsamalar ve Sonuçları", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, 1994, Buca Sempozyumu, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, 1995, s. 90-93.

İşlarla dolu olacağına inanırlar. ⁸ Bu inancın altında yatan nedenlerden biri hadisenin henüz oluşum halinde olması, yani kısa, orta ve uzun vadedeki tüm sonuçlarının henüz ortaya çıkmamış olmasıdır (bu noktaya yukarıda kısaca değinilmiştir, aşağıda yakın dönem tarihinin olayları kısmında ayrıntılarıyla ele alınacaktır). Tarihçilere göre daha önemli olan diğer neden ise, "olaya karışan şahısların halen hayatta bulunmalarındır. Bu şahıslar hayatta ve iktidarda ise veya onların taraftarları iktidarda ise yalnızca onları övmeye yönelik tarih yazılacaktır". ⁹ Bu arada da, muhaliflerin yergi dolu tarihler yazmaları her zaman mümkündür. Yazılan bu övgü ve yergi dolu tarihlerin ortak özelliği subjektif, yanlı ve önyargılı olmalarıdır. Genelde tarihi çalışmanın her döneminde görülebilecek olan bu yanlılığın yakın dönemde artması ve tarih yazımını etkilemesi, yakın dönem tarihçisinin yazdığı olayları yaşıyor olmasındandır. Yakın dönem tarihçisinin objektif olmasına en büyük engel olarak görülen, olayları yaşıyor olması durumu ve objektif ve önyargılı düşüncelerin neler olduğu konusu aşağıda daha yakından incelenerek, bunların yakın dönem tarihçisini ne derece etkilediği ve sonuçta yakın dönemin tarihini yazmasına engel teşkil edip etmediği tartışılacaktır.

'Hakiki tarihçi' ile 'yakın dönem tarihçisi' arasındaki en önemli iki fark, hakiki tarihçinin tasvir ettiği olaylardan tecrit edilmiş ve bağımsız olması, yakın dönem tarihçisinin ise halen olayların içinde yaşamakta olmasıdır. Burada tecrit edilmişlik üzerinde durmak gerekiyor. Tarihçi, hâkiki tarihçiden bahsediyoruz, 'tecrit edilmiş mükemmel bir insan' değildir, yaşadığı zaman, yer, şartlar, ilgi, kültür vs.'nin bir yaratığıdır. Tarihçi çağının insanı olduğu için, geçmişini ancak günümüz açısından inceleyebileceği ileri sürülmektedir. ¹⁰ Bunu kabul etsek bile, yakın dönem tarihçisinin pay-

8 Burada tanınmış bir yakın dönem tarihçisi olan Ergün Aybars ile ilgili bir anektodu aktarmayı, tarihçilerin tipik tavırlarını yansıtmaya dolayısıyla faydalı buluyorum. Aybars 1968 yılında doktora tezi konusu olarak İstiklâl Mahkemeleri'ni seçtiğinde, dönemin yetkin bir tarihçisi, o dönemin henüz tarih olmadığını ve tarihçi tarafından çalışılmayacağını belirtmişti. Arkadaşlarının da kendisine "olur mu canım, ne demek, o dönem tarih olmadı ki" dediklerini hatırlayan Aybars, hukukçular ve siyasalcılar dönemi hakkında tezler hazırlarken, böyle bir konuyu çalışmaya teşebbüs etmekle alay konusu bile olduğunu söylemektedir. Ergün Aybars, "Türk Devrim Tarihi Üniversitelerde Nasıl Verilmelidir", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, 1994 Buca Sempozyumu, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, 1995, s. 292-293.

9 Erol Güngör, *Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, Ankara, 1984, s. 18

10 Carr, a.g.e., s. 34.

laşmadığı bir tecrit, hakiki tarihçi için söz konusudur. Tarihçi anlattığı olayların bir katılımcısı değildir ve nedenleri daha ileri götürmeyi düşünmek, çünkü bu olaylar ve nedenler geçmişe aittir. Bunun tam aksine, yakın dönem tarihçisi, tecrit edilmiş seyirci değil, kaçınılmaz olarak olayların katılımcısıdır.¹¹ Körfez Savaşı'nı yaşamakta olan bir yakın dönem tarihçisinin, örneğin bu savaşın yapıp yapılmaması konusunda herhangi bir düşüncesi olmadan yazabileceğini düşünmek zordur. Standart tarih çalışmasının karakteristiği olan tecrit edilmişlik yakın dönem tarihçisi için mevcut değildir. Fakat geçmiş dönem tarihçisine ait olan bu avantaj ne kadar büyüktür ve tam anlamıyla ne ifade eder? Bu, yakın dönem hakkında yazarken, gerçek tarihi düşüncenin gerçekleşmediği anlamına mı geliyor? Bunlar cevaplandırılması gereken sorulardır.

Yakın dönem tarihçisinin yaşadığı olayları yazarken aynı zamanda aktör olduğu, hakiki tarihçi gibi olaylardan tecrit edilmiş bir seyirci olmayacağı düşüncesinde olan kişilerin görüşü özetle şöyledir: yakın dönem tarihçisi yazdığı dönemde yaşadığı için, tarafsız ve objektif olamaz, her türlü peşin hüküm ve sübjektifliğe açıktır, dolayısıyla olayların önyargısız bir versiyonunu üretmesi mümkün değildir. Buradan iki önemli nokta çıkıyor: "objektiflik" ve "önyargı". İlk nokta olan ve burada bahsedilen objektiflik, tarih yazımında genelde söz konusu olan objektiflik değildir. Tarihçinin objektifliği konusuna yukarıda değinmiştik. Biraz daha açarsak, genelde, tarihçilerin değişik tarihi yorum tarzlarına sahip oldukları veya her tarihçinin kendi çağının ve bu çağın düşünce ikliminin mahkumu olduğu söylenir. Örneğin günümüzde yaşayan bir tarihçi Osmanlıyı incelerken günümüzün kavramlarını kullanır. Bu da, günümüz insanının bakış açısını geçmişe empoze ediyor anlamına gelir ve böylece onun yorumu daha öncekilerden farklıdır. Burada fark edilmesi gereken nokta, belirtilen faktörlerin geçmiş dönem tarihçisini etkilediğidir. O zaman, aynı faktörler için yakın dönem tarihçisini etkilemesin? Görüldüğü gibi bu tür bir tartışma, yakın dönem tarihçisinin meyil gösterebileceği peşin hüküm ve tercihleri ayırmamıza yardımcı olmuyor. Yakın dönem tarihçisi ya-

---

11 H. Bruston, "The Nature and Teaching of Contemporary History", *Studies in the Nature and Teaching of History*, ed. by W.H. Bruston-D. Thompson, London, 1967. s. 109.

şadığı dönemden tecrit edilemez dediğimizde aslında fiziksel bir gerçeği, yani tarihçinin günümüzde yaşadığını ve anlattığı olayların şahidi olduğunu belirtiyoruz. Buradan yola çıkarak, tarihçi bu nedenle tarafsız olmaz dediğimizde ise "tecrit edilme" kelimesinin anlamını genişletmiş oluyoruz. Çünkü, tarafsızlıkla bağlantılı olarak düşünüldüğünde tecrit edilmişliğin anlamı, zihinsel bir durumu veya tutumu yansıtır. Bu durumda bizim sorumuz, geçmiş dönem tarihçileri ile karşılaştırıldığında, yakın dönem tarihçilerinin konularına ne kadar tecrit edilmiş bir zihinle yaklaşabilecekleridir.¹²

İkinci nokta olan önyargının anlamını netleştirmek gerekiyor. Önyargı nedir diye sorulunca cevabımız, duygu ve hislerin düşüncemizi etkilemesi olacaktır. Öyleyse, önyargısız düşünce, içinde duygunun yer almadığı düşüncedir. Ancak bu yeterli değildir. Örneğin, bir işe eleman almak gerektiğinde, bir adayı beğendiğimiz için diğerine tercih ederiz. Bu önyargılı olabilir. Fakat bu şahıs ile birlikte çalışmak zorunda olduğumuzu düşünürsek, kişisel beğenin, kimin işe alınacağı konusunda karar vermede önemli ve ilgili bir faktör olduğu ortaya çıkar. Doğru kararlar almada bazı hisler ilgili, bazıları da ilgisizdir: önyargı ise hissin düşünce ve tartışmaya karıştırılması değildir, ilgisiz duygu ve hislerin düşüncemize tesiridir.¹³

Bunu kabul ettikten sonra, yapılacak ilk iş, ilgisiz duygu ve düşüncelerin, düşüncemize tesir edebileceği durum ve olayları ortaya çıkarmaktır. Kişisel menfaat ve çeşitli grup sadakati ve bunlara bağlı olarak gelişen durumlar bunların en önemlileridir. Aynı derecede önemli olan bir başka konu ise, insanların düşüncelerinden önyargıyı sıyırmaya azimli olduğu durumları, veya bir başka deyişle, hangi durumların insanların hakikati bilmek ve gerçeğe ulaşmak için güçlü arzu duymalarına neden olduğunu ortaya çıkarmaktır. Bu iki konunun sorgulanması, yakın dönem tarihçisinin olaylardan tecrit edilmediği için büyük ölçüde zarara uğrayıp uğramadığı hakkında karar vermемizde yardımcı olacaktır.

---

12 Bruston, a.g.m., s. 111.

13 Bruston, a.g.m., s. 112.

Kişisel menfaat, bildiğimiz anlamıyla düşünersek, büyük bir tehlike değildir, çünkü kolayca ayıklanabilir. Daha az belirgin olan, kişinin politik inançları konusu ise, kişisel menfaatten daha yaygındır ve daha tehlikelidir, çünkü kişilerin bu tür inançlarını gereği gibi sorgulamasında isteksizliğe yola açar. Bu konuda en az belirgin görünen fakat belki de en önemli olan grup sadakatidir ve milliyetçilik burada ilk sırayı alır. Bu tür duyguların yakın dönem tarihçesinin, yorumunu etkileyeceği muhakkaktır. Savaş sırası veya savaş sonrası gibi, milli duyguların yükseldiği ve tarafsız yazmanın zor olduğu durumlar mevcuttur, fakat bu imkansız olduğu anlamına gelmez. Şimdi bunları, geçmiş dönem tarihçesinin durumu ile karşılaştırabiliriz. Kişisel menfaat, tarihçinin geçmiş hakkında yazdığından nadiren etkilenir. Ancak kişiler geçmişteki bir şahsı haklı çıkarmak için de yazabilirler. Günümüzdeki siyasi görüşlerin ise geçmişin tarihini etkilediğine dair örnekler bulmak zor değildir. Bazıları, sıradan insanlar veya idareciler ve devlet adamları ile ilgilenirler, bazıları da, hem geçmiş hem de şimdikiyi açıklayan ve geleceği tahmin eden tarihin en iyi tarzı oldukları söylenemez. Akademik tarihin bu tür önyargıların üzerine çıkması gerekir. ¹⁴ Milliyetçi önyargının tarih yazımına etkisi konusunda da durum büyük ölçüde aynıdır. Bu tür önyargı ile ilgili örnekler çoktur, fakat en iyi tarih yazıcılığının bundan uzak olması gerekir. ¹⁵

14 Brūston, *a.g.m.*, s. 113-114. William O. Aydelotte, tarihçinin önyargısının kültürel olabileceği gibi kişisel olabileceğini de itiraf etmiş, meslekdaşlarının eleştirisi ve kendi kendini çözümlenme ile ikinden kaçınması mümkün görünürken, ikincisinden kendisini kurtarması için çok az şans olduğunu belirtmiştir. Timothy, Paul Donovan, *Historical Thought in Post War America, Post War Patterns*, University of Oklahoma Press, Oklahoma, USA, 1973, s. 134.

15 Tarihi, tarihçinin yaptığı iş olarak niteleyen Keith Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünmek* (Ankara, 1997) adlı kitabında tarihte hakikati yakalamanın ve ön yargısız, nesnel olmanın mümkün olmadığını, çünkü okuduğumuz tarihin aslında onu yazan kişinin, yani tarihçinin bakış açısı olduğunu iddia etmektedir. Örneğin, 16. yüzyıl İngilteresini çalışırsanız, başlıca başvuru kaynağımız da G. Elton'un eserleri oluyor. Elton'un eserlerini okuyarak sınava giriyor ve başarılı oluyorsunuz. Sonunda İngiltere tarihi konusunda bir diploma alıyorsunuz. Aslında, Elton konusunda bir diploma aldığımızı söylemek daha doğru olur. Çünkü bildikleriniz Elton'un geçmiş hakkındaki kendi okumalarıdır. Bunları çıkarırsak size hiç bir şey kalmaz. (s.19) Buna balığı olarak Jenkins kitabının bir başka yerinde, "tarihin aslında tarihler olduğu akıldan çıkartılmamalıdır" diyor (s.15). Bu düşüncenin daha geliştirilmiş bir şeklini Amerika Birleşik Devletleri'nde tarih öğretimi ile ilgili tekliflerde görüyoruz. Bu ülkede tarih kitaplarının büyük bir kısmı ikinci elden, özgün olmayan kaynaklara göre ve ticari amaç ön planda tutularak yazıldığı için, öğrencilerin tarihi hakikati öğrenemediği öne sürülmektedir. Ders kitaplarının tatmin edici olmaması karşısında geliştirilen metot ise tarihi, kaynaklara inerek öğretme çabasıdır. Bu durumda, Arşiv kaynaklarına sahip olan ve bunu derslerde kullanan okullar, tarihin okutulduğu değil yazıldığı yerler olacaktır. J. Anthony Schott, "Başka Bir Yol: ABD'de Tarih Kitapları ve Alternatif Araştırmaları", *Toplumsal Tarih*, Şubat 1997, Sayı 38, s. 55-57. Teklif edilen bu sınıfta tarih yazma metodu, arşiv kaynaklarının bilgisayara yüklenmesi ve İnternet bağlantısıyla isteyen herkesin ulaşabileceği duruma gelmesi halinde mümkün gözüküyor. Bu metodun tarihin aracısız olarak öğretilmesine yol açacağı gibi yeni tarih anlayışlarının geliştirilmesine katkıda bulunacağı muhakkaktır.

Böylece, kişisel menfaat ve milli duygular konularında geçmiş tarihçisinin, yakın dönem tarihçisinden çok farklı bir konumda olmadığını görüyoruz. Ancak, her iki tarihçide de görülen, sınırlı objektiflik olarak ifade edebileceğimiz bu durum, yanlılığın meşrulaştırılması için neden olarak gösterilmemelidir.¹⁶ Madalyonun diğer yüzüne gelince; mümkün olan insani tarafsızlığı başarmak ve önyargıdan kaçınmak için gerekli dürtülerin neler olduğu ve bunların ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymak gerekiyor. Yakın dönem tarihini, akademiklerin dikkati ve saygısına değer, ciddi bir bilgi sahası olarak yerleştirmek isteyenlerin en büyük endişesi, bu dönem dünyasının tarafsız olarak çalışılabileceğini göstermektir. Onların asıl amacı, önyargıyı ortadan kaldırmak ve tam anlamıyla akademik çalışmalar üretmektir. Çalışmalarının, bilgili eleştirmenler karşısında, yalnızca bir görüş değil, tartışma olmasını isterler, bu da objektif olmaları için bir başka nedendir.

Yakın dönem tarihçisi için, geçmiş tarihçiyle karşılaştırıldığında zaafı olduğu iddia edilen bir başka nokta şudur; eğer tarihçi kendi şahit olduğu olayları yazıyorsa, kaçınılmaz olarak kendisi şahittir. Bunun aksine geçmiş tarihçi, bütünüyle başkalarının şahitliğine tabidir ve bunun üzerine kendi eleştirel bakış açısını getirir. Bu yakın dönem tarihçisi için hem avantaj hem de dezavantajdır. Avantajdır, çünkü halkın genel halet-i ruhiyesini doğru olarak yansıtabilir, dezavantajdır; çünkü kendi hatıralarının bağımsız bir değerlendirmesini yapamaz. İnsanlar kendi şahsi hatıralarını, başkalarından okuduklarının ışığında düzeltmeye isteksizdirler. Diğer yandan, yakın dönem tarihinin okuyucuları, olaylardan haberdar olan kişilerdir. Bu nedenle, yakın dönem tarihçisinin kendi şahsi görüşlerinin, halkın görüşünü temsil edip etmediğini kontrol etme imkanı vardır.¹⁷

16 Yalnızca yakın dönem tarihçisi için değil, standart tarihçi için de geçerli olan sınırlı objektiflik, istismar edilmeğe daima açık olmuş, bunu en fazla kullanan da siyasi iktidarlar olmuştur. Her toplum ve medeniyetin kendisini meşrulaştırma sorunu vardır. Bu sorun dünyanın her yerinde tarihçileri, hem geçmiş hem de yakın dönem tarihçilerini etkilemiştir. Tarih de bunu gerçekleştirmenin en çok başvurulan yoludur. Bunun Türkiye'de hükümetler düzeyindeki örnekleri için bak, Behar, *a.g.e.* Rusya'da 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında yazılan tarih kitaplarında tarihçiliğin politik amaçlarla kullanılmasına dair örnekler çoktur. Bu konuda kapsamlı bir çalışma için bk. Nancy Whittier Heer, *Politics and History in the Soviet Union, USA, 1971*. Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi tarafından 30 Nisan - 2 Mayıs 1997 tarihinde düzenlenen "Tarih ve Milliyetçilik" konulu sempozyumda milliyetçilik düşüncesinin gelişmesi ve toplumda kök salmasında tarih yazıcılığının kullanılması, devlet merkezli tarih anlayışı ve bunun edebiyat ve sanat dahil pek çok sahaya yansması tartışılmıştır.

17 Bruston, *a.g.m.*, s. 115.

Yakın dönem tarihçisinin olaylardan tecrit olma meselesi hakkında şunları söyleyerek tartışmamızı noktalayabiliriz; bu kendi başına objektifliğe engel değildir. Objektifliğe asıl engel, hangi şekilde kendini gösterirse gösterebilir, önyargıdır. Tarihçinin kendi yaşadığı dönemi yazmasında bazı tehlikeler var ise de, tarafsız olması için de güçlü saikler mevcuttur. Bu tür tarafsızlığı başarma yakın dönemi yazmada, geçmiş dönemi yazmadan daha zor olabilir fakat imkansız değildir.

Buraya kadar yaptığımız tartışma, yakın ve geçmiş dönem tarihi arasındaki farktan ilkiyle ve esas olarak da tarihçilerin tutumları ile ilgili idi. Şimdi de yakın dönem olayları ve kaynakları ile ilgili olan ikinci noktayı tartışmaya başlayabiliriz.

YAKIN DÖNEM TARİHİNİN OLAYLARI VE KAYNAKLARI

Yukarıda, tartışmamızın başında, geçmiş dönem tarihçisinin çalıştığı dönemin olaylarını hangi olayların takip ettiğini bildiğini, yakın dönem tarihçisinin ise, günümüze yaklaştıkça bundan daha fazla mahrum kaldığını belirtmiştik. Geçmiş olayları yazarken, takip eden olayları ve gelişmeleri bilmesi tarihçiye ne kazandırır? İdareciler ve devlet adamlarının gerçek niyetlerine dair daha kesin değerlendirmelerde bulunabilir. Olayların sonuçlarına dair bilgi, hiç şüphesiz, gerçekte neyin amaçlandığına dair değerli bir rehberdir. Fakat bu, olayların sonuçlarını analiz etmeden ve daha fazla sorgulamadan, bütün bu sonuçlar bu olayın neticesidir demek anlamına gelmez. Tarihçinin takip eden olayları bilmesindeki gerçek avantaj, onu sonuca otomatik olarak ulaştırmasında değil, sorular sormaya sevk etmesinde yatar. Gerçekte ne olduğu, olayların sonuçları ile sıkı sıkıya bağlıdır. Sonuçlar hakkında tam bilgimiz olunca, ancak o zaman neler olduğunu layıkıyla anlayabiliriz. Tarihçinin görevi geçmişteki insanları, onların kendilerini anladığından daha iyi anlamaktır. Bunun gerçekleşmesi için de tarihçinin takip eden olaylar hakkında bilgiye mutlaka ihtiyacı vardır. ¹⁸

---

18 Bruston, *a.g.m.*, s. 117.

Geçmiş dönem tarihçisi/standart tarihçi bu durumda avantajlıdır. Örneğin, günümüzde Kurtuluş Savaşı üzerine yazan bir tarihçi sadece olayı değil, kısa ve uzun vadedeki sonuçlarını da bilir. Yakın dönem tarihçisi bu avantajdan mahrumdur. 1925 yılında Kurtuluş Savaşı'nı yazan yakın dönem tarihçisi hala olaya yakındır, kısa vadedeki sonuçlarını bilir, fakat standart tarihçinin uzun dönem bakış açısından yoksundur. Tam anlamıyla yakın dönemi yazıyorsa sonuçlar ve tesirlerden haberdar değildir, yalnızca olayı bilir. Eğer takip eden olaylara dair bilgi bizim, olaylara yön veren idareciler, devlet adamları ve diğerlerinin politikaları ve niyetlerini daha iyi anlamamızı mümkün kılıyorsa, bu durum bizim yalnızca ne olduğu ile değil aynı zamanda neden olduğu ile, yani tarihte izah ile ilgilenmemize yol açar. Takip eden olayları bilmesi tarihçiye, olayları izah etmede ne kadar yardımcı olur? Bir tek olayın bireysel olarak izahı söz konusu olduğunda tarihçi takip eden olayla ilgili bilgiye daha az bağımlıdır. Fakat tarihte izahı, olaylar arasında bağlantı kurarak yapmaya çalışır ve bir kaç olayı, aynı hareket ve politikanın parçası olarak görürsek, olaylar dizisindeki herhangi bir noktada takip eden gelişmelerden haberdar olamama hareket veya politikanın ne amaçla yapıldığını anlamamıza ciddi şekilde engel olur.¹⁹

Tarihçinin takip eden gelişmelere bağımlı olduğu bir başka nokta da, olayların önemini tayin etme konusundadır. Bir olayın önemi konusunda pek çok faktör etkilidir ve çoğu kişi bunun bir değer yargısı olduğunda hem fikirdir. Fakat tarihçiler arasında bir faktör geçerli görünmektedir. O da, bir olayın çok sayıda insanı etkilemesi ve geniş çaplı ve uzun vadeli sonuçlar doğurmasıdır. Dolayısıyla, Fransız İhtilali'nin önemli olduğunu düşünürüz, çünkü tesiri dünya çapındadır ve yaşadığımız yüzyıla ulaşmıştır.

Standart tarihçinin takip eden olaylar bilgisine bağımlı olduğu ve durumlar karşısında yakın dönem tarihçisinin durumu nedir? Önce, bir tek olay ve bu olayın teklifiğini, benzersizliğini ortaya koyma ve bununla bağlı

---

19 Bruston, *aynı yer*.

olarak da izahı konusunu tartışabiliriz. Yakın dönem tarihçisi bir tek olayı aydınlatmaya çalışırken, meslekdaşı geçmiş dönem tarihçisini eder ve yalnızca ne olduğunu değil, niçin ve ne zaman olduğunu ve neden bu halde gerçekleştiğini bulmaya çalışır. Bir tek olayı aydınlattıktan sonra, bu olayı bir dizi olayların, bir hareketin parçası olarak görmek gerektiğinde, yakın dönem tarihçileri problemlerle yüz yüze gelirler. Tarihi bir izah tarzı olarak, olaylar arasında bağlantıların kurulması ilk olarak W.H. Walsh tarafından öne sürülmüş ve yakın dönemden bir örnek verilmiştir.²⁰ Walsh, Hitler saldırısının savaştan önceki değişik aşamalarını, aynı politikanın kısımları olarak görmüştü. Böylece, Hitler'in 1936'da Rhineland'ı 1938'de Anschluss'u ve ardından Çekoslovakya'nın bir kısmını, daha sonra da tamamını işgalini, bağlantılı bir hareket ve bir tek politikanın kısımları olarak değerlendirmişti.²¹ Bu noktada bir zorluktan söz etmeliyiz. Her şey tarihinin yazdığı olaylar dizisindeki kesin bir noktaya bağlıdır: böyle bir olaylar serisinin başında, ortasında veya sonunda yazıyor olabilir. Bu konuların her birinde bulunan tarihinin olayları değerlendirmesi farklı olacaktır. Bu durumda olan yakın dönem tarihçisi, geleneksel tarihinin takip eden olaylara dair bilgisinden aldığı yardımı, tahminden alacaktır. Eğer yakın dönem tarihçisi tahminde bulunmazsa yüzeysel kalır ve kronikçiden öteye gidemez. Bu söylediğimiz bir tek olayı açıklamak için geçerlidir. Eğer tarihçi, bir hareket, akım ve devam eden gelen politika keşfetti ise yine tahminde bulunmak zorundadır. Olaylar arasında bağlantı kurma sürecinin daha sonra geliştirilmiş hallerinde, örneğin, başlangıçta niyet edilmemişse bile, belli bir sürece veya gelişmeye katkıda bulunan olayları bir arada gruplamada her şey tahmine dayandığı için, yakın dönem tarihçisi büyük ölçüde özürlü durumdadır.²² Örneğin, 1979 Kuzey Kıbrıs Harekatı ve ardından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşu, adanın Türkiye ile bütünleşmesinde birer aşama mıdır? Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Türk devletleri, gelecekte kurulacak olan bir "Türk Devletler

---

20 W.H. Walsh'ın öne sürdüğü, tarihi olaylar arasında bağlantı kurulması (colligation in history), görüşü hakkında geniş bilgi için bak. **Introduction to Philosophy of History**, Thoemes Press, England, 1992 (1961 edisyonundan tıpkı basımıdır), s. 59-64.

21 Bruston, *a.g.m.*, s. 118.

22 *Aynı eser*, s. 122-123.

Topluluğu"nun bir aşaması mıdır? Bu soruların cevapları hakkında tahminde bulunmadan, günümüzde bu konularda yazmak mümkün değildir.

İkinci nektamız olan olayların önemini tayin etmeye gelelim. Bu konuda geleneksel/standart tarihçinin sonraki gelişmelere dair bilgisini değerlendirmeye kattığını öncelikle belirtelim. Bütün tarihçiler, hangi ölçekte yazıyor olurlarsa olsunlar seçim yapmak zorundadırlar. Kendilerine seçimlerini hangi kriter üzerine yaptıkları sorulduğunda, çalıştıkları dönemde 'önemli' buldukları olayları ve faktörleri seçtiklerini söylerler. Bir olayın önemli sayılması için değişik faktörlerin etkili olduğunu, tarihçilerin, çok sayıda insanı etkileyen ve uzun vadeli sonuçlar doğuran olayları önemli olaylar kabul etmede hemfikir olduklarını yukarıda belirtmiştik. Yakın dönem tarihçisi olayları seçerken, geçmiş üzerine çalışan tarihçiden çok daha büyük problemlerle karşı karşıyadır. Bunlar, yakın dönemdeki belge bolluğuna ek olarak, artık birbirine bağımlı ülkelerden oluşan bir dünyada yaşamakta olduğumuz gerçeğidir. Buradan yola çıkarak bazıları yakın dönemin dünya ölçeğinden daha küçük ölçekte çalışmasının tatmin edici olmayacağını savunurlar. Bu görüşün doğruluğu tartışılabilir ve millî devlet var olmaya devam ettiği sürece tarihi birim olarak çalışılmaya devam edileceği öne sürülebilir. Her iki durumda da, bizim tartışmamız açısından yakın dönem tarihçisinin, ne önemlidir ne dahil edilmeli ne atılmalıdır, neler vurgulanmalıdır konularında büyük bir ayıklama, seçme problemi vardır. Oldukça zor olan bu problemin üstesinden gelmek için tarihçi geleceğe yönelik tahminlerde bulunmalıdır. 1950 yılında Almanya'nın ikiye ayrılışını yazabilir. Bu önemlidir çünkü bölünmüş bir millet istikrarsız durum yaratır, gerginliğe yol açar, savaşa neden olabilir. Bütün bunlar gelecek sıkıntıların tahminidir.²³ Orta Doğu'da suyun problem haline geleceği, petrol yerine su için savaşılacağı da yine gelecek hakkında yapılan bir tahmindir. Tarihçinin bu tür olayları seçmesi ve önemli olarak kabul etmesi, durumun gelecekteki ihtimalleri dolayısıyladır.

---

23 *Aynı eser*, s. 124.

Eğer tarihçinin olayları seçerken ve açıklarken gelecekte olabilecek gelişmelerin tahminine dayandığını kabul edersek, bu tahminleri neye göre yaptığını sormalyız. Bu konuda çeşitli ihtimaller mevcuttur. Bunlardan ilki geçmişten örnek göstermesidir, geçmişte şöyle bir durum olmuştur ve şu sonuçları vermiştir, aynı sonuçlar gelecekte de beklenebilir.²⁴ İkincisi, bazı tekamül teorilerini esas alarak tahminde bulunur. Örneğin bir ülke gelişmesinde belli bir aşamaya gelmiştir, saldırgan ve yayılımcı olması ve pazar araması veya alternatif olarak fethe yönelmesi beklenebilir. Üçüncüsü, kesin tahminler yerine, kehanette bulunur ve olayın genel durumunun kendisini ileride şu gelişmelerin olacağını beklemeye yönelttiğini söyler. Bu arada, belli dönem ve millete yönelik genellemeler de mevcuttur, bunlar sınırlı tahminlere yönelir. Örneğin, başka bir millet değil de, Almanlar daima saldırgan olacaktır, dolayısıyla bölünmeleri tehlike değil, tam tersine güvenlik teminatıdır gibi. Son olarak da, kanun benzeri genellemeler diyebileceğimiz, tarihten, tarihten alınacak dersler vardır. Buna örnek olarak, Bruston, İngiliz tarihçi Lord Acton şu meşhur gözlemini aktarmaktadır; "bütün iktidarlar bozulur, mutlak iktidarlar mutlaka bozulur". Bu söz Hitler'in iktidara yükselişiyle ilgili tahminde bulunmada kullanılmıştır ve böyle bir tahminin, bu durumda doğrulandığı düşünülmektedir.²⁵

Tartışmamız bizi iki sonuca götürüyor. Birincisi, tahmine dayandığı

24 E.H. Carr'a göre, tarihçi genelleme yapar ve bunu yaparken de gelecekteki eylemler için kesin değil, faydalı ve yol gösterici tahminlerde bulunur. Bunu yaparken de sıradan insanların yolunu takip eder. Örneğin, okulda iki üç kişi kızamık çıkarırsa, hastalığın yayılacağı sonucuna varırsınız. Bu tahmin geçmiş deneyimlere dayanmaktadır. Fakat, okuldaki belirli çocukların, Charles ve Mary'nin kızamığa yakalanacağı konusunda özgül bir tahminde bulunamazsınız. Tarihçi de bu şekilde tahminde bulunur ve örneğin Ruritania'da gelecek ay devrim olacağını tahmin edemez, fakat, belli şartlar gerçekleşirse devrim olmasının muhtemel olduğunu tahmin eder. Bu da, gelecekle ilgili olarak tarihten çıkarılan sonuçların değersiz olduğu ya da koşullu geçerlilikleri olmadığı anlamına gelmez. Diğer yandan, insanların davranışlarının istemedikleri yönde gelişeceği tahmin edilirse, önceden uyarabilir ve olayın tamamen farklı bir yönde gelişmesine neden olabilir. Dolayısıyla tahmin ne kadar doğru olursa olsun kendisini boşa çıkartabilir. Veya, yapılan tahminlerde kanıtlar inandırıcı ise, tahminin kendisi, tahmin edilen şeyin gerçekleşmesine katkıda bulunabilir. Örneğin, bir siyaset bilimcisi tiranlığın ömrünün kısa olduğunu savunursa, tiranın düşüşüne katkıda bulunabilir. Carr, *a.g.e.*, s. 91-95. Yakın dönem tarihi ile ilgili olarak yapılan bir tahmine burada yer verebiliriz. II. Dünya Savaşı sırasında dokuz Amerikan tarihçi Washington'da bir araya getirilmiş ve Nazilerin askeri gücü ve Alman halkının müttefik kuvvetlerine direnmelerini tahmin etmeleri istenmişti. Dokuz tarihçi gizli belgeleri okudu, şahitleri dinledi ve üç ay içinde bir rapor hazırladı. Takip eden olaylarla karşılaştırıldığında, raporda "dikkate değer derecede doğru tahminde bulunduğu" görüldü. Tarihin böyle kesin sınırları belirlenmiş bir amaca uygulanması nadirdir. Tarihten beklenen fayda daha çok, düşünme gücünü artırarak toplumdaki olayları çabuk anlamaya yardımcı olmasıdır. Jacques Barzun, *The Modern Researcher*, New York, 1977, s. 43-44.

25 Bruston, *a.g.m.*, s. 125.

için yakın dönem tarihçisi, geçmişini yazan tarihçiden daha fazla kanun türü tarihi izahlara bağlı kalacaktır. Tarihte ne kadar çok kanun var ise yakın dönem tarihçisinin işi o kadar kolay olacaktır. İkincisi, tarihi izahın kanunları daha az güvenilir ise, yakın dönem tarihçisinin yaptığı iş daha az güvenilir olacaktır. Tartışmanın ulaştığı nokta şudur; yakın dönem tarihçisi geçmişten çıkartılan kanunlara dayanır ve bunların yardımıyla geçmiş, günümüzü anlama ve geleceği tahmin etmede bize rehber olur. Fakat eğer günümüzün yeni olduğunu ve değişen bir dünyada yaşadığımızı düşünürsek, geçmiş çok az faydalıdır ve geçmişten çıkarılan kanunlar şimdiki zamanı yanlış yönlendirecek ve muğlak hale getirecektir. Bunun bir örneği, 1945 den sonra Berlin'in büyük bir tehlike noktası olarak düşünülmesidir Bunun, 20. yüzyılın 19. yüzyıl şartlarıyla yorumlanmasından, Avrupa'nın hala dünyanın merkezi olarak düşünülmesinden ve bölünmüş bir milletin en tehlikeli durum olarak değerlendirilmesinden doğan bir yanlış olduğu sonradan ortaya çıkmıştır. Eğer yakın dönem tarihi modern dünyamıza şekil vermiş olan temel yapısal değişiklikleri belirlemeye yönelirse, ancak o zaman ciddi bir disiplin haline gelmesini haklı gösterebilir. Yakın dönem tarihçileri çalışmalarında bu tür değişiklikleri dikkate almak ve yeni olanı keşfetmek zorundadır.²⁶

Eğer geçmişten çıkarılan genel kanunlar, bilimsel kanunlar gibi kesin olarak formüle edilmiş ise, bunlara dayalı olarak yapılan tahminler de kesin ve doğru olacaktır. Fakat biz biliyoruz ki durum böyle değildir, çünkü tahminlerin dayandığı kanunlar ne kesindir ne de tamamıyla doğrudur; tahminler belli sınırlar üzerinde yükselmiş ihtimaller, faraziyeler veya neticelerdir. Yakın dönem tarihçisi kesin kanunlara dayanmaz, zaten böyle kanunlar da yoktur; geçmişten çıkarılan az-çok kesin, bazen genel, bazen de geçerliliği sınırlı kanun-benzeri genellemelere tabidir. Dolayısıyla, tarihçi tarafından adapte edilen varsayıma, genellemeye ve tahmine dayalı olarak, yakın dönemin değişik yorumları yapılabilir.²⁷

---

26 Bruston, *a.g.m.*, s. 126.

27 bk. dp. not. 15.

Tartışmamızı şöyle özetleyebiliriz: Yakın dönem tarihçisi, uzun vadede tesirleri olacağına inandığı faktörleri, hareketleri veya olayları önemli olarak belirler. Bunu yaparken dayandığı en önemli nokta, olayların gelecekteki durumu hakkındaki tahminleridir. Benzer tahminler yakın dönemi izah etmede de kullanılır. Bu tahminler, muhakkak şeyler değil yalnızca varsayımlar olduğu ve farklı varsayımlar günümüzün farklı yorumlarına yol açtığı için, yakın dönem tarihinin geçici mahiyette olduğu kabul edilmelidir. Ancak bu geçici mahiyet kabul edildiğinde ve üzerine dayandığı tahminler açıkça belirtildiğinde, yakın dönem tarihi, günümüz hakkındaki düşüncemize gerçek katkıda bulunabilir.

Yakın dönem tarihinin bu geçici karakteri zaafı olarak kabul edilmemelidir. Ancak geçmiş tarihe attığımız nihailiği yakın döneme de atfedemeyiz. Tarihi düşünce dediğimiz bilgi türünün kesinleşmiş ve tamamlanmış değil, değişen ve gelişen düşünce bilgi türü olduğunu kabul edersek, yakın dönem tarihinin geçici mahiyetini zaaf olarak kabul etmek haklı görünmüyor.

Yakın dönem tarihçisi ile geçmiş dönem tarihçisi arasındaki bir diğer farklılık kullandıkları kaynaklar konusundadır. Geçmiş dönem tarihçisi mevcut kaynakları kullanır, bunlarla yetinmek zorundadır. Yeni belgelerin keşfedilmesi her zaman muhtemeldir, fakat genelde veriler bellidir. Yakın dönem tarihçisi ise çok daha fazla sayıda ve konuyla daha doğrudan ilgili delillere sahiptir. Eğer verileri yeterli bulmazsa kendisi de, anket, görüşme vs. yoluyla yeni veriler oluşturabilir. Bilgi Çağı diye adlandırdığımız 20. yüzyılda hem bilginin türü ve niteliği değişmiş, miktarı artmış hem de, orta çağlardaki gibi belli kişilerin ve sınıfların tekelinde bulunma durumundan kurtulup, sıradan insanların, ilgilenen herkesin kolayca ulaşabileceği duruma gelmiştir. Bu bağlamda çağımızın insanının bir bilgi bombardımanına tutulduğunu söylemek yanlış olmaz. Bunun yakın dönem tarihçisine etkisi ise, faydalanacağı bilgi kaynaklarına, geçmiş dönem tarihçisinden farklı olarak, yenilerinin eklenmesidir. Bir yandan bilgi kaynaklarının sayısı, verdikleri bilgi miktarı ve türleri artarken, buna paralel

olarak, bilgiye ulaşmayı ve kullanmayı kolaylaştıran yeni araçlar da keşfedilmiştir. Bilgiyi yaymayı ve bilgiye ulaşmayı saniyelere indirgeyen İnternet ve çok sayıda veriyi güvenilir ve hızlı işlemeye yarayan bilgisayar programları bu konudaki en köklü değişmelerdir. Bilgisayar ve benzeri modern araçlar sayesinde, yakın dönem tarihçisinin kullandığı veriler, baş edilmesi mümkün olmayan bilgi yığını halinden çıkıp kolay ulaşılabilir ve işlenebilir veriler haline gelmiştir.

Yakın dönem tarihçisinin verileri çeşit ve sayıca çok olmasına rağmen, kalite yönünden yetersiz görülebilir. Resmi kayıtların otuz yıl süreye gizli kalması kuralı gereği-bu kural bazı belgeler için elli yıldır-politika ile ilgili en büyük veri kaynağı kullanılmaz haldedir. Özel koleksiyonlar da, sahipleri hala politikada aktif oldukları için kullanıma açık değildir. En sağlam ve güvenilir veri kaynağı olduğu düşünülen resmi kayıtların ve özel koleksiyonların yakın dönem tarihçisinin kullanımına açık olmamasının, onu daha az güvenilir kaynaklara yönelttiği düşünülebilir. Bir başka deyişle, yakın dönem tarihçisi *doğru bilgi* yanında, bir de *yanlış bilgi* ile de karşı karşıyadır. Bunları nasıl ayırt edecek ve yakın dönemi sağlam, güvenilir verilere göre nasıl yazacaktır?

Yakın dönemin kaynaklarını sözlü kaynaklar; basın-yayın; resmi yayınlar ve kitaplar; anketler, kamuoyu yoklamaları ve resmi istatistikler; arşivler; özel belge koleksiyonları ve bilgisayar ağları ve İnternet olarak yedi çeşide ayırabiliriz. Bu veriler aşağıda sırasıyla tartışılacak, zayıf ve güçlü noktalarına değinilecek ve yakın dönem tarihi ve tarihçisi açısından kullanılabilirlikleri değerlendirilecektir.

SÖZLÜ KAYNAKLAR:

Sözlü kaynaklarla kastedilen, olayı yaşayan, şahidi olan kişilerle yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilerdir.²⁸ Yakın dönem tarihinin gü-

---

28 Sözlü kaynaklarla ilgili olan bu kısmın yazılmasında takip eden eserlerden faydalanılmıştır: Anthony Seldon, "Interviews", *Contemporary History Practice and Method*, ed. By Anthony Seldon, Oxford, 1988, s. 3-15; Tuncer Baykara, "Yakın Tarihin Sözlü Kaynakları", *Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri, Bildiriler*, İstanbul, 1997, s. 155-166.

nümüze en yakın dönem olması itibarıyla, olayları yapan, yönlendiren veya şahidi olan şahıslar halen hayattadır. Dolayısıyla, yakın dönemin aktörleri olarak niteleyebileceğimiz bu şahıslarla yapılacak olan görüşmeler ve değişik ortamlardaki sözlü bilgi aktarımları, yakın dönem tarihi araştırmalarında önemlidir. Aslında sözlü bilgiler, yazılı belgelere göre daima daha az güvenilir bilgi kaynakları olmuştur. Resmi belgeler ve özel koleksiyonlar araştırmacıya hemen sunulmadığı için-resmi belgeler otuz yıl süreyle araştırmacıya kapalıdır, bu süre bazı istihbarat belgeleri için daha da uzundur-yakın dönemin tarihini yazmada sözlü bilgiler ön plana çıkar. Araştırmacının elinde bütün belgeler mevcut olmasına rağmen hala boşluklar olabilir, sözlü bilgiler bunları doldurmada işe yarar. Kişiler arasındaki ilişkiler, kişilerin karakteri tavırları belgelerde çoğu kez bulunmaz. Diğer yandan sözlü bilgiler, mevcut belgelerin daha kolay anlaşılmasını sağlayabilir, hangi belge daha önemli, hangisi okunmalıdır gibi konularda yardımcı olur, karışık görünen belgeleri sıraya dizmede yol gösterir.

Tarihçi araştırmasında kullanacağı bütün bilgileri dikkatlice değerlendirmelidir. Sözlü bilgi edinme yani görüşme söz konusu olunca, daha da dikkatli olması gerekir. Bazıları arşivde saklanan belgelere bütünüyle güvenilir olarak bakarken, sözlü bilgileri tamamıyla güvenilmez olarak görür. Sözlü bilgilerin dikkatli değerlendirilmesi gerektiği muhakkaktır ve potansiyel problemler şöyle sıralanabilir. Bunlardan ilki, sözlü bilgi kaynağı olan kişi, özellikle de onun hafızası ile ilgilidir. Bu konuda yaygın düşünce, olayın şahidinin yaşı ve olayın eskiliği ile şahidin verdiği bilginin orantılı olmasıdır. Örneğin yaşlı bir insanın gençliğinde meydana gelen olaya dair hatırası çoğu kez bulanıktır. Diğer yandan, olayın hemen ardından olaya şahit olan kişi ile yapılan görüşme/sözlü bilgi alımında da zorluklar mevcuttur: kişinin şahsi düşünceleri olayın anısına karışmış olabilir, İnsan aklı olayları ancak belli bir süre sonra objektif olarak değerlendirebileceği için görüşmenin olaydan bir süre sonra yapılması veya, olaydan hemen sonra yapıldı ise bir süre sonra tekrar edilmesi tavsiye edilir. Görüşme yapılan kişinin olayı bilinçli olarak saptırıyor olması, olayları aşırı basitleştirilmesi, olayda kendi rolü ve önemini abart-

ması, taraflı tutumu vs. görüşmede alınan bilgileri değerlendirirken dikkat edilecek noktalardır.

BASIN - YAYIN :

Basın-yayına günlük gazeteler, haftalık veya aylık dergiler, radyo ve televizyon girer. Resmi belgelerin yokluğunda, yakın dönem tarihçisi için basın önemli kaynak olur. 1961 yılında Amerika'da *Newsweek* dergisini satın alan Philip Graham, derginin "tarihin ilk versiyonu olmasını" istemişti. Yine bir başka Amerikalı gazeteci-politika yorumcusu kendi gibi kişilere "biz de alt düzeyde bir tür tarihçiyiz" demişti.²⁹ Yakın dönemle gazetecilerin daha çok ilgilendiğinden yukarıda bahsetmişim. Kendilerini bir çeşit tarihçi gibi gören ve tarihin ilk versiyonunu yazdıklarını düşünen gazeteciler acaba gerçekte bu işi yapıyorlar mı, yoksa yakın tarih için, tarihçinin faydalanacağı verileri mi üretiyorlar? gibi sorulara aşağıda cevap aranacak, basın-yayın ürünlerinin yakın dönem tarihindeki kullanımını değerlendirecektir.

İlk sorumuz olan, gazeteler gerçekte tarihin ilk versiyonunu üretir mi? den başlayalım. Bu işe ciddi şekilde soyunan gazetelerin sayısı, Türkiye'de değil dünyada çok azdır. Gazetelerde en iyi neyi görebileceğimizi bir düşünelim; politika ile ilgili yazılar gazetelerde ağırlıklı yer tutar; gazetelerde en iyi politik şahsiyetleri tanıyabiliriz-iktidarda olanlar ve olmayanlar buna dahildir-onlarla yapılan röportajları takip edebiliriz; siyasi partiler arasındaki çekişmeler de gazetelere en iyi yansıyan konulardandır. Resmi belgeler açıldıktan sonra bile gazeteler parti politikası için en iyi kaynak olurlar.

Gazetelerden edinilen politika ile ilgili bilgileri tarihçi, gazetenin açık ve gizli siyasi eğilimlerine göre değerlendirmelidir. Gazeteciler arasında tarafsız haber vermeyi yansıtan 'haber kutsal, yorum serbesttir' kuralı ge-

---

²⁹ Peter Hennessy, "The Press and Broadcasting", *Contemporary History Practice and Method*, ed. By Anthony Seldon, Oxford, 1988, s. 19.

çerlidir fakat tarihçiye yardımcı değildir. Verilen haberin veya yorumun değeri, editörün beğenileri olduğu kadar, haberi sunan kişinin önyargıları ışığında değerlendirilmelidir. Tarihçiden beklenen tarafsızlık ve hakkaniyet gazeteciden beklenmez. Gazeteler sağ veya soldaki siyasi partilerin destekleyicisi veya sempatanıdır. Tarihçi, gazeteleri çalışırken bunları göz önünde bulundurmalıdır.

Gazeteler politika konularındaki haberde mükemmeldir, fakat diğer konular için aynısı söylenemez. Gazetecilerin eğitim, ziraat, bilim ve teknoloji gibi konularda uzmanlaşması 1950'lerden sonra gelişmiştir. Ciddi gazetelerin politik, ekonomik diplomatik, savunma, Beyaz Saray gibi muhabirleri yoluyla, okuyucuların, yakın dönem tarihçileri ve siyaset bilimcilerinin, hükümette ve dünyada olup biten hakkında bilgi edinmeleri idealdir. Fakat, özellikle tarihçiler, gazeteleri yakın dönemin yetersiz şahitleri olarak görürler. Örneğin Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na üyeliğini ele alalım. Konu ile ilgili bilgileri genelde diplomatik muhabirler verir. Onlar da, üyelik sürecinde takip edilecek yolları, modelleri tartışmazlar, yani yüzeyseldirler.

Gazeteler ilgi sahaları konusunda oldukça gelenekseldir. Örneğin tarihinin ilgi duyacağı, çeşitli kurumların faaliyetleri gibi konular, yeterli ilgiyi çekmeyeceği düşüncesiyle gazetelerde yer almaz. Gazetelerde okuyucunun ilgisini çekecek türden habere yer verilir. Popüler gazeteler çoğu zaman olayları takip etmezler. Olay takibi ancak ciddi gazetelerde görülür. Tarihi kaynak olarak gazetelerin eleştirilecek diğer bir yanı da, çoğu gazetelerin, hem de ciddilerinin, genelde politik gündemi takip etmeleridir. Olayların arkasındaki gizli gündem fazla yer tutmaz. Örneğin, Güneydoğu ile ilgili hep askeri hareket ve terörist eylemleri haberi duyarız. Bölgenin sosyo-ekonomik sorunlarına gazetelerde pek yer verilmez. Bu da gazetelerin günü gününe olayları takip etme endişesi ile ilgilidir. Gazetenin editörü günün haberini vermek zorundadır ve rakip gazeteler ile haber yarışı içindedir.

Yerel basından da bahsederek gazeteler kısmını noktalayabiliriz. Yerel basın daha çok mahalli politika üzerine çalışanlar ve biyografi yazarları için faydalıdır. Ülke çapındaki gazetelere ekleyecek çok az şeyi vardır, konuları mahalline sınırlıdır.

Günlük gazetelerin daha az değindikleri sağlık, teknoloji, bilim, eğitim, politika, bilgisayar gibi konular haftalık/aylık dergilerde geniş yer tutar ve konu ile ilgilenenlere gerekli bilgileri ve gelişmeleri sunar. Yakın dönem tarihçileri ilgilendikleri konularda çıkan dergileri takip etmelidir.

Radyo ve televizyonda hazırlanan programlar, bu programlarda olayın şahitleri ile yapılan görüşmeler yakın dönem tarihçisi için önemlidir. Yakın dönemi anlamada televizyon radyodan daha az yeterlidir. Resme olan ihtiyaç mesajı bozar düşüncesi hala geçerlidir, fakat buna bazı istisnalar mevcuttur. Aktüel konuları işleyen programlar, belgesel diziler bunlardandır. Televizyonda hazırlanan programlar, özellikle de haber programları olayın belli yönlerini aktararak kamuoyunun düşüncesini şekillendirme amaçlı olmaktadır. Örneğin, Körfez Savaşı sırasında Irak'tan yayın yapan CNN televizyonunun, bir tek sivil ölümü bile göstermemesi, Körfez Savaşı'nı, kendi ve dünya kamuoyunda meşrulaştırma çabasının sonucudur. Dolayısıyla, yalnızca televizyon seyrederek savaşta sivil kayıp olmadığına karar vermek yanlış olur. Radyo ve televizyon programlarının belli amaç ve hedefleri gerçekleştirme doğrultusunda hazırlandığı akıldan çıkarılmamalıdır. Ayrıca, medya haberleri, kitleler için tüketilmek üzere hazırlanmıştır, kolayca manüpile edilebilir. Yapımcıların rating yükseltme endişelerinin de olduğu hesaba katılmalıdır. Yakın dönem tarihçisi, medyanın verdiği bilgi ile çoğu zaman çatışabilir. Yukarıda yakın dönem tarihçisi, bilgi ile olduğu kadar yanlış bilgi ile de karşı karşıyadır demiştik. Bu yanlış bilgi kaynaklarından biri de modern medyadır. Yakın dönem tarihçisinin medya aracılığıyla yapılan her türlü yayını, güvenilirliği kesin bir kaynak gibi kullanması yanlıştır. Bunların, olayların doğal yansıması değil kurgu olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.

Olayları anında kaydeden video filmleri ve fotoğraflar yakın dönem tarihçisi için önemli kaynaktır. Geçmiş dönem tarihçisi için mevcut olmayan bu imkana, yakın dönem tarihçisinin ayrıcalığı diyebiliriz. Bilmediğimiz gibi tarihte olayları tekrar etme imkanı yoktur. Fakat eğer olay filme alındıysa, tarihçi olayı tekrar tekrar görme imkanına sahiptir ve belgelerde rastlanmayan ayrıntıları yakalayabilir.

Basın-yayın ürünleri ile ilgili olarak yukarıda verdiğimiz sınırlamalar çerçevesinde özetle şunları söyleyebiliriz: Günlük haber verme, gündemi yakalama endişesi içinde olan bu ürünler bizim tarif ettiğimiz anlamda, yakın dönem tarihi, bu ürünleri yazanlar da yakın dönem tarihçisi olmazlar, ancak tarihçiye, resmi belgelerin yokluğunda gerekli verileri sunarlar. Bu veriler hakikati içerdiği gibi aynı derecede yalan ve yanlış da içerebilir, tarihçiyi yanıltabilir. Tarihçi bu tür verileri, her zaman olduğundan daha fazla titizlik göstererek değerlendirmelidir.

RESMİ YAYINLAR VE KİTAPLAR:

Bu kısma, gazete ve dergilerin dışında kalan, resmi yayınlar, referans kitapları, yıllıklar, hatırat, biyografiler, günlükler ve roman-tiyatro dahil edilmiştir. Bu tür yayınlar, yakın dönem tarihçisinin çalışmak istediği dönemde neler olup bittiği hakkında kaba bir çerçeve hazırlamak için yardımcı olurlar.

Resmi yayınlardan, periyodik olarak yayımlanan-bu günlük, aylık ve yıllık olabilir-ve belirli dönemde meydana gelen olayları kaydeden yayınlar kastedilmektedir. Örneğin, *Ayın Tarihi*'nde bir ay içinde geçen olaylar ve siyasilerin resmi açıklamaları yer alır. Bakanlar kurulu kararlarının yayımlandığı *Resmi Gazete* ve meclisteki konuşmaların kaydedildiği *Meclis Tutanakları* periyodik yayınlar arasındadır. Siyasi partilerin yayınları, takip edilen politikalar ve siyaset konusunda yorum sunduğu için önemlidir fakat polemikli nitelikleri düşünülerek kullanılmalıdır.

Referans kitapları olarak adlandırabileceğimiz eserler, dönemin olaylarını doğru olarak belirlemede yakın dönem tarihçisine yardımcı olur. Bunlara bir kaç örnek verebiliriz: Fahir Armaoğlu, *20. yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Ankara 1984; Nuran Dağlı - Belma Aktürk (haz), *Hükümetler ve Programları 1920-1960*, Ankara, 1988; İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları 1920-1945*, cilt I, İstanbul, 1983; II. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, 1952.

Çalışmak istenilen dönemde meydana gelen olayları tespit etmek için en iyi yol yıllıklara müracaat etmektir. Belli bir ülke hakkında olduğu gibi, dünyada bir yıl içinde gerçekleşen olayları kaydeden yıllıklar da vardır. Örneğin *Whitaker's Almanac* da yılın olayları ile ilgili bölüm mevcuttur ve yalnızca politika ve İngiltere ile sınırlı değildir. Türkiye'de yayınlanan *Haberbank* (Öncü Gazetesi genel yayın yönetmeni Mehmet Göktürk tarafından yayınlanmaktadır) ve *Almanaklar* içte ve dışta bir yıl içinde meydana gelen olayları kaydetmektedir.

Hatıratın, tarihçiyi yanıltmak için yazılmış sözlü tarihinin bir türü olduğunu düşünen tarihçiler vardır.³⁰ Hatırat hakkında şüpheciliği haklı gösteren örnekler mevcut olmasına rağmen, çoğu hatıratta tarihçinin kullanacağı bilgiler bulunur; bir dönem tarihinin kaba bir iskeletini sunar, katılan kişinin, hatıranın sahibinin gözüyle belli başlı problemleri teşhis etmeye yardımcı olur ve olaydaki asıl niyete dair deliller sunar. Son zamanlardaki eğilim hatırat ile otobiyografi arasındaki geleneksel ayrımı kapatma yolundadır. Tarihçi arşiv kaynaklarını kullanma fırsatını elde edince, hatıratın değeri kaçınılmaz olarak azalır. Bu durumda ise, kaynaklara rehberlik etme konusunda değeri ön plana çıkar. Özellikle de, hatıratın az olduğu bir dönemde, önemli ölçüde bilgi kaynağı oluşturur.

Hatırat yakın dönem tarihçisinin önemli bilgi kaynaklarından biridir fakat aynı zamanda tehlikeli olanlarındandır. Tarihçi, hatıratın nasıl mey-

---

30 John Barnes, "Books and Journals", *Contemporary History Practice and Method*, ed. By Anthony Seldon, Oxford, 1988, s. 33.

dana geldiğini, hangi kaynakların kullanıldığı tespit etmelidir. Çünkü özel yazışmalarla desteklenmesine rağmen, hafıza yanılabilir. Hatıratta ufak tefek hatalar daima mevcuttur. Politikacılar genelde kendi rollerini önemseme ve katıldıkları olayların önemini abartma eğilimindedirler. İnsanların hatıraları çoğu kez, duydukları veya bir sohbet sırasında ikinci elden öğrendikleridir. Hiç kimse aradan geçen zaman zarfında hatıraların etkileyecek hiç bir şey olmamış gibi olayları hatırlayamaz. İyi bir hatıratın yazılması için, olaylar yaşanırken oluşan belgelerin biriktirilmesine, bir yerlere kayıtlar düşülmesine ihtiyaç vardır. Yalnızca hafıza kuvvetine dayanan bir hatıratın ne inandırıcı bir yönü, ne de belge gibi kabul edilecek niteliği vardır.³¹ Olayların üzerinden yıllar geçtikten sonra her yönüyle hatırlanması ve üzerine başka olaylar yaşanmamış gibi anlatılması mümkün değildir. Bütün bunlar hatıratın değerini azaltmak için değil, hatıratı delil olarak kullanmak isteyenlere diğer belgeler ile doğrulamaları gerektiği için söylenmiştir.³²

Biyografiler arasında üç türü ayırt edilir: her türlü belge ve bilgiye ulaşılarak yazılanlar; başlıca kayıtlardan ve kişinin yakınlarının işbirliğiyle yazılanlar, basına ve görüşmelere dayanılarak yazılanlar. Yakın dönem tarihçisi açısından bunların her birinin faydaları farklıdır. Özellikle de, üçüncü kategorideki biyografide yer alan görüşmeler, görüşmenin orijinal kayıtlarının bulunmadığı durumlarda boşluğu doldurması açısından önemlidir. Belgeler ve görüşmelerle desteklenmiş, alıntılar yapılmış biyografi en iyisidir. Biyografi yazarları için biyografiye konu olan kişinin ölümünden sonra yazılan biyografiler, hayatta iken yazılanlara göre daha az kişisel şahitli olur ve yakınlarını incitme korkusuyla bütün gerçek söylenemeyebilir. Biyografiye konu olan kişi hayatta iken yazılan biyografinin bir avantajı, tarihçiye sözlü deliller sağlamasıdır. Biyografi yazarının görevi, biyografiye konu olan kişinin hayatı ve kişiliğini anlatmaktır. İyi bir

31 Hatıratın tarihte belge olarak kullanımı ve iyi bir hatıratın nasıl olması gerektiği konusunda bak. Kamuran Gürün, "Tarih ve Hatırat", *Bellekten*, cilt LX, sayı 227, Nisan 1996, s. 227-231.

32 Türkiye'de hatırat yazımı ve yayımı son yıllarda daha popüler hale gelmiş ve önemli şahsiyetler, görevden ayrıldıktan kısa bir süre sonra hatıralarını gazetelerde tefrika halinde yayınlamaya başlamışlardır. Kenan Evren'in *Hürriyet Gazetesi*'nde ve Alparslan Türkeş'in *Sabah Gazetesi*'nde yayınlanan hatıraları buna birer örnektir.

biyografi yazmak için, konu olan şahsın önemli olması gerekmez fakat bu şahsın çok yakından gözlemlenmesi gerekir. Biyografinin yanıltıcı bir yönü, söz konusu şahsın, gerçekte öyle olmadığı halde, olayların merkezinde gibi görünmesidir. Olaya katılan diğer kişilerle ilgili benzer çalışmalar okunarak bu yanlışlığı ortadan kaldırılabılır. Bu sınırlamalar akılda tutularak kullanılan biyografiler, kolay ulaşılabilen kaynak olarak yakın dönem tarihçisi için değerli bir kaynaktır.

Günlükler, olayın hemen ardından, günü gününe tutulan notlardır. Biyografi yazarı için çok değerli olan bu notlar değişik şekillerde hazırlanmış olabilir. Örneğin İngiliz Başbakanı Macmillian'ın günlüğü, karısına mektuplar şeklinde başlamış ve hatırat olarak sona ermiştir. Bu tür bir günlükte amaç yalnızca, Başbakanlıkta olup biteni haber vermek değil. Macmillian'ın bunlar hakkındaki düşüncelerini belirtmektir. Diğer yandan, bazı günlükler özel hayat ve şahsi düşünceler hakkında çok az şey içermek ve olayların iç yüzünü göstererek tarihe veri bırakmak amacıyla yazılmıştır. Günlük yazmadaki nedenleri ve amaçları belirledikten sonra, yakın dönem tarihçisi, günlüğün nasıl yazıldığını ve saklandığını ortaya çıkarmaya çalışmalıdır. Örneğin, günlük daha sonra orijinal yazarı olmayan biri tarafından dikte veya daktilo edilmiş olabilir. Müsveddelerin temize çekilmesi, özellikle de bu iş yazardan başkası tarafından yapılıyorsa, bazı yer değiştirmelere veya kayıplara yol açabilir. Bu durumlarda yazılanların, orijinal yazar tarafından kontrol edilip edilmediğine bakılmalıdır. Bazen kişiler kendisi değil, hizmet ettiği kişi hakkında günlük tutarlar. Bu tür günlüklerde amacın, yazarı ön plana çıkarma düşüncesi olmadığından her zaman emin olamayız.

Günlük yazarlar görmek istediğini görür ve duymak istediğini duyarlar. Başkaları hakkındaki düşüncelerini ve duyduğu söylentilerin doğruluğunu tespit etmek zordur. Fakat günlükler olmadan da, söylentilerin ne olduğunu bilemeyiz. Günlüklerde yazılanların olduğu gibi kabul edilmemesi ve söylenenlerin diğer kaynaklarla desteklenmesi tavsiye edilir.³³

---

33 Barnes, a.g.m., s. 40-42.

Roman, tiyatro, film ve diğ er kurgu eserleri, dönemin düşünce tarzı ve davranışlarını daha yakından anlamaya yardımcı olur. Fakat aynı zamanda yanıltıcı olabilir, bu nedenle dikkatli kullanılmalıdır. Roman yazarlarının çoğunun vermek istediğ i mesajları vardır. Bu anlamda, popüler olan romanlar, büyük edebiyat eserlerinden daha faydalı olabilir. Dönemi hayal etmede yakın dönem tarihçesine yardımcı olan bu tür eserler, kaynak olarak ciddi çalışmayı gerektirir.

ANKETLER, KAMUOYU YOKLAMALARI VE RESMİ İSTATİSTİKLER :

Anketler, kamuoyu yoklamaları ve resmi istatistikler sayısal nitelikte veriler olup, tarihi olgular gibi kendileri için konuşmazlar, yorumu gerektirirler. Öncelikle şunu belirtmemiz gerekiyor, bu tür kaynakları kullanan yakın dönem tarihçisi başkaları-ticari firmalar, devlet veya meslekdaşları- tarafından ve kendisinininkinden farklı amaçlarla toplanan verilere güvenmek durumundadır. Örneğ in, politikanın nabzını ölçmek için yapılan bir kamuoyu yoklamasında, 'eğ er yarın seçim olsa idi, oyunuzu kime verirdiniz?' sorusuna cevap verenler, hemen yarın seçim olmayacağını bilmektedir. Verilen cevapları, seçmenlerin iktidardaki parti için gerçek düşünceleri olarak kabul etmek yanıltıcı olabilir. Belki de hükümete, icraatları hakkında iyi veya kötü düşüncelerini iletmek istemektedirler. Gerçek seçim olduğ unda durum tamamıyla değ işebilir. Bu tür bir kamuoyu yoklaması sonucunu değ erlendiren yakın dönem tarihçisi dikkatli olmalıdır.

İstatistiki verilerin ikinci bir özelliğ i, toplu ve bireysel düzeyde olmalarıdır. Toplu düzeyde olanlar, pek çok sayıda kişi ile ilgili ve kapsamlıdır. Fakat bu tür verilerin değ erlendirilmesi zor ve zaman alıcıdır. Dolayısıyla örnekleme yoluyla, bireysel düzeydeki veriler ön plana çıkar. En fazla 2000 kişiye, ve genelde 1000 kişiye yönelik olarak düzenlenen anketler için görüşme yapılacak veya anket formu dağıtılacak kişiler rast gele seçilebilir. Fakat kamuoyu yoklamaları için belli gruplar hedeflenir.

Üçüncü olarak belirtilmesi gereken nokta, anket yapılan bireylerin çoğunun farklı kişiler olmasıdır. Bu ay 1000 gelecek ay da 1000 kişi ile görüşebiliriz, fakat bunlar aynı şahıslar değildir. Yaptığımız ilk ve ikinci görüşmede aynı veya benzer sonuçlara ulaşabiliriz. Fakat, görüşme yapılan kişiler farklı olduğu için, ilk grup fikrini değiştirmiş midir bilemeyiz. Aynı kişileri uzun dönemde takip ederek görüşme yapılması tercih edilir fakat daha masraflıdır. Şunu da unutmamak gerekir, bütün istatistik, bağ kavramı üzerine kurulmuştur. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki pozitif veya negatif bağ, aralarındaki nedensel bağı açıklamayabilir. Yakın dönem tarihçisi bu tür bağları kurarken yanıltıcı olup olmadığına dikkat etmelidir.

Ciddi tarihçiler, şüphesiz, anketler ve kamuoyu yoklamalarını dikkate alırlar. Fakat bir süre sonra, ekonomik ve siyasi durum ile ilgili devletin yayınladığı belgelere müracaat ederler. Devletin kullandığı istatistiki bilgiler en büyük sayısal veri yığını oluşturur. Ancak bunların tarihçi veya sosyal bilimcinin faydalanması için düzenlenen veriler olmadığını, farklı amaçlar için düzenlendiğini hemen belirtelim. Resmi istatistikler arasında nüfus sayımları, Devlet İstatistik Entitüsü ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın yayınları sayılabilir. Resmi istatistikler, tarihçinin istediği türden olmasa da, olgularla doludur, sosyal tutumlar ve düşüncelerle ilgili sistematik veri bulunmaz.³⁴

ARŞİVLER :

Arşivler geçmişteki resmi faaliyetlerin belgelerini saklama ihtiyacı sonucu oluşturulmuştur. Araştırmacılar içinde arşive en çok ihtiyaç duyanlar belki de tarihçilerdir. Yazılı belgelerin saklandığı arşivlerde bulunan her şeyin hakikat olduğunu söylemek yanlıştır. Arşivlere olan güven, arşivde saklanan belgelerin yazıldığı zamanda ve dönemin şartlarında önem-

---

³⁴ Tom Nossiter, "Surveys and Opinion Polls", *Contemporary History Practice and Method*, ed. By Anthony Seldon, Oxford, 1988, s. 55-69.

li olmasındandır. Bu nedenle, ele alınan bir belgeyi en doğru şekilde kullanmak için, belgeyi yazan kişinin konumunu ve niçin yazdığını araştırmalıyız. Belirtmemiz gereken önemli bir nokta da arşivde yalnızca o zaman yazılan belgelerin bulunacağıdır. Yani, bir iş telefonla veya görüşme yoluyla halledilmiş, bu da bir yere kaydedilmemiş ise, ondan haberdar olmamız mümkün değildir. Toplantıda konuşulan ve kaydedilmeyenlerden de aynı şekilde haberimiz olamaz. Kayıp olan bu kısımlar belgelerden belki dolaylı olarak çıkartılabilir. Gerçekte ne olduğunu anlamak da tarihçiye düşer.

Arşivleri kullanmanın tarihçi için ayrı zorlukları vardır. Bunlar, arşivlerin kaynak olarak kullanılması, belgelerin arşive nakledilince düzenlenip araştırmacıya sunulması ve kullanıcıya açık olması ile ilgili zorluklardır. Bir diğer zorluk da, modern devlet mekanizması tarafından üretilen belgelerin çok fazla sayıda olması, bu nedenle tamamının değil yalnızca bir kısmının saklanmasıdır.³⁵

Resmi belgelerin araştırmacıya sunulmasında konulan zaman sınırı dünyada otuz yıldır. Bu zaman yarı gizli ve gizli belgeler için elli yıl veya daha fazladır. Bu durumda, yakın dönem tarihçisi için arşivler en az kullanılan kaynak haline gelir. Zaman sınırlamalarının düşürülmesinin, tarihçileri yakın dönemi çalışmaya çekeceği muhakkaktır.

ÖZEL BELGE KOLLEKSİYONLARI :

Özel belgeler ile şahıslar tarafından biriktirilen, şahsa ait belgeler kastedilmektedir. Politikacının özel belgeleri, ailesi, arkadaşları ve meslektaşları ile yazışmaları, gayri resmi toplantıların notları, çeşitli müsveddeler ve görevde bulunduğu dönemden kalan resmi belgelerdir. Bütün bunlar, belli bir faaliyetin sonucu veya bu faaliyeti gerçekleştirirken meydana gelmiş olan belgelerdir. Belge koleksiyonunun tamlığı, çeşitli etkenlere bağlıdır. Bunlardan en önemlisi, sahibinin düşüncelerini net-

---

35 Nicholas Cox, "Public Records", *Contemporary History Practice and Method*, ed. By Anthony Seldon, Oxford, 1988, s. 70-88.

leştirme ve diğer kişilerin iletişim aracı olarak yazıyı kullanma derecesidir. Bazı politikacılar yazmak yerine konuşmayı tercih eder. Dolayısıyla bu tür kişilerin elindeki belgeler sayıca çok değildir. Teknoloji de bir diğer et-kendir. Önemli görüşmeler bile şimdilerde telefonla yapılmaktadır. İnsanların belge biriktirme alışkanlıkları da değişiktir. Bazıları her şeyi bi-riktirir; Winston Churchill gibi bazıları da olayların sonucuna dair hiç bir şeyi saklamaz; bazıları ev değiştirdince veya emekli olunca belgeleri imha eder; bazıları da hatıralarını yazacağı zaman düzenler.

Bu tür özel belge koleksiyonları ilginç veriler sağlar, fakat sahibinin faaliyetlerinin tamamını kapsadığını söyleyemeyiz. Belgeler bol miktarda saklanmış olsa bile, bilinçli olarak veya olmayarak bazı kurgular yapılmış olabilir. Hayatın üzüntülü, başarısız veya sıkıcı olan kısımlarına ait daha az belge bulunması muhtemeldir.

Özel belgeler dağınık olduğu ve sahibi tarafından belli amaçla ha-zırlandığı ve/veya seçildiği için, kullanım potansiyeli sınırlıdır. Yakın dönem tarihçisi, birbirini tutmayan bilgileri açıklamak için epey zaman ve çaba harcamak zorundadır. Sonunda olayın aşlını arşivler ve basılı eser-lerden anlayacak, özel belgeler ise bazı noktalarda gerekli aydınlatmayı sağlayacaktır.

Özel belgelerin tasarrufu tamamıyla ait olduğu şahsa aittir. Başka kimsenin kanuni veya ahlaki kullanma hakkı yoktur. Sahibi, belgelerinin tamamını veya bir kısmını göstermeye razı olabilir, bu tamamıyla ona kal-mıştır.³⁶

BİLGİYASAR AĞLARI VE İNTERNET :

Yakın dönem tarihçisinin kullanımına açık olan yeni bir veri kaynağı da bilgisayar ağları ve İnternet'tir. Zamanımızda hızla gelişen bilgisayar teknolojisi tarihçilere yalnızca verilerini daha kolay işlemeleri için yazılan

---

³⁶ Angela Raspin, "Private Papers", *Contemporary History Practice and Method*, ed. By Anthony Seldon, Oxford, 1988, s. 89-100.

programlar sunmaktan çıkıp, iletişim ve haberleşmede önemli bir araç haline gelmiştir. "Kablolu dünya" diye adlandırılan günümüz yaşamında insanların hareketleri bilgisayarlara kaydedilmektedir. Örneğin ATM'den para çektiğinizde, kredi kartı ile alışveriş yaptığınızda, elektronik posta ile haberleştiğinizde, İnternet'te web sitelerini dolaştığınızda, telefonu kullandığınızda bunların hepsi, sizin haberiniz olmadan, bir yerlerde bilgisayara kaydedilmektedir. Yine pek çok firma müşterileri ile ilgili, adres, meslek, yaş vs. gibi bilgileri bilgisayarda tutmakta, bu bilgiler sizin haberiniz olmadan, başka firmalara satılmaktadır. Öyle ki, bilgisayar başına oturan bir kişi bir kaç saat içinde, yalnızca isminiz ve adresinizle, sizin hakkınızda ayrıntılı pek çok bilgiye ulaşabilmektedir. Özel hayatın ihlali haline gelen bu durum insanları rahatsız edecek düzeye ulaşmıştır. Fakat biz olaya yakın dönem tarihini incelemek açısından bakarsak, bireylerin özel hayatının ihlali anlamına gelen bu kayıtların, yakın dönem tarihçisi için veri kaynakları olduğunu görürüz. Bir şahsı, bir grubu, bir toplumu veya bir olayı inceliyor olabiliriz, çeşitli kurumların bilgisayarlarında kaydedilen verileri tarayarak bunlar hakkında bilgi edinebiliriz.

İnternet'teki tartışma listeleri ve haber gruplarına dünyanın her yeriden insanlar üye olabilmekte bilgi alışverişinde bulunmakta ve bu alışverişlerle ilgili bilgiler yine İnternet üzerinde herkese açık arşivlerde saklanmaktadır. Bilgi toplumu dediğimiz günümüz toplumunu incelerken bilgi akışını, insan gruplarının neler düşündüğünü ve tartıştığını bilmek İnternet listelerini incelemek yoluyla mümkün olabilir. Bu arada kütüphanelerde ve arşivlerde klasik usulde saklanan bilgilerin de hızla İnternet ortamına aktarıldığını, ayrıca Türkiye'dekiler dahil binlerce günlük gazete ve derginin İnternet'te elektronik versiyonlarının yayımlandığını unutmamak gerekir. Bunlar vasıtasıyla, sıradan insanların bilgiye ulaşması daha ucuz ve kolay hale gelirken bunları değerlendiren yakın dönem tarihçisi için de İnternet müracaat edilmesi gereken kaynaklardan biri haline gelmektedir. Mektuplaşma ve haberleşme işleri çoğu kez İnternet'te elektronik posta aracılığıyla yapılmaktadır. Kişiyi ait özel belgeleri incelerken artık bilgisayar bağlantılarının olup olmadığına, bilgisayarda saklanan bil-

gilere, İnternet aracılığıyla yapılan haberleşmelere bakmak gerekir. Kişilerin İnternet'e her girişlerinde gezdikleri web siteleri, hatta sitenin hangi sayfasını ne kadar süreyle incelediği, yazdıkları elektronik postalar, kısaca kişilerin siber uzayda dolaşırken bıraktıkları ayak izleri kaydedilmekte, ve tarama motorları (serarch engines) denilen programlar kullanılarak da bu bilgilere anında ve kolayca erişilebilmektedir. Tarama motorları ile konu başlıklarından hareketle tarama yapılabildiği gibi anahtar kelime veya deyim vermek suretiyle taramada yapılabilmektedir. Tarama motoru bu anahtar kelimenin (mesela bir kişi adı) veya deyimın geçtiği İnternet üzerindeki bütün dokümanların elektronik adresini dünyanın neresinde olursa olsun bulup vermekte sonra bu adresten hareketle o dokümana kolayca ulaşabilmektedir.³⁷

Gelişen bilgisayar ağları ve İnternet, günümüzde seminer ve konferans düzenlemekten eğlence ve elektronik ticarete kadar pek çok faaliyetin gerçekleştirildiği ve kaydedildiği ortam olarak yakın dönem tarihini yazan tarihçilerin vazgeçilmez başvuru ve veri kaynağı haline gelmiştir. Yakın dönem tarihçilerinin bunları kullanmadan yakın dönemin tarihini çalışabilmeleri pek mümkün gözüküyor.

Yakın dönem tarihinin çeşitli yönlerini tartışmayı tamamladıktan sonra, bu dönemin inceleme metotlarına geçebiliriz.

YAKIN DÖNEM TARİHİNİ İNCELEME METOTLARI

19. yüzyılda yaşadığı altın çağdan sonra tarih 20. yüzyılda gerileme dönemine girmişti. Bunun asıl nedeni, 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında Avrupa toplumunun baştan aşağı değişmesi idi: endüstrileşme bütün Avrupa kıtasına yayıldı. Endüstrileşme bilimsel keşiflere bağlı olduğu için tabii bilimler destek kazandı. Sosyoloji, ekonomi, psikoloji gibi, endüstri toplumunun problemleri ile ilgili sahalara giderek artan ilgi doğdu. Tarih artık, sosyal dünyanın yapısını ve gelişmesini belirleyen güç-

---

³⁷ İnternet'te bilgi arama metodları hakkında ayrıntılı bilgi için bak. Bahaeddin Yediyıldız-Fatma Acun, "İnternet'te Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, XXVI, 1997, s. 7-8.

lerin araştırılmasıyla ilgilenen tek bilim olmaktan çıktı. I. Dünya Savaşı ile dünyanın merkezi Avrupa'dan Amerika'ya kaymış, hemen ardından gelen II. Dünya Savaşı ise insanlığın yeryüzündeki varlığını tehlikeye düşürmüştü. Yarın veya öbür gün birisi düğmeye basabilir (atom bombası kastediliyor), bütün insanlığı yok edebilirdi. Bütün bu sarsıcı değişmeler tarihçiye, hızla gelişen olayları tarihi bir kontekste koyma işini yükledi.³⁸ Tarihçi bu yükün altından, 19. yüzyılın metotlarını kullanarak kalkamazdı, değişmeliydi, açılmalıydı. Tarihin diğer sosyal bilimlere açılması, istatistik metotlarını kullanması ve son olarak da bilgisayardan faydalanması değişme yönünde gösterilen çabalardan oldu.³⁹

Değişme yönünde gösterilen çabalardan bir diğeri de günümüzün problemlerinden yola çıkarak geçmişin çalışılması oldu. Böylece bu-güncülük, *presentism*, denen, tarihi bugüne faydalı olacak, bugünün sorunlarına ışık tutacak şekilde çalışma anlayışı doğdu. Bu anlayış, tarihi geçmişten başlayarak günümüze doğru çalışma geleneksel metodu yerine, günümüzden başlayarak geçmişe doğru çalışma metodunu (retrospektif metot) getirdi. Bu da, günümüze fazla yaklaşmayan tarihin sahasının uzak geçmişten günümüze doğru çekilmesine vesile olarak, tarihçilerin yakın dönemlerle ilgilenmesini sağladı. Günümüz için tarih yazmanın, günümüzün tarihini, yani yakın dönem tarihini yazmaya en önemli katkısı belki de, bu dönemi çalışmaya çekmek oldu. Günümüzün sorunları ile ilgilenen ve çözümü için diğer sosyal bilimlerle ortaklaşa çalışmayı gerektiren bu akım, tabii ki yakın dönemin konusunu ve çalışma sahasını da belirledi. Daha önce hiç tecrübe etmediği şekilde birbirine bağımlı hale gelen dünya toplumlarının karmaşık sorunlarını çözmek ancak bu yolla mümkün görünüyordu. Bu nedenle yakın dönem tarihinin konusu, yakın

38 Meşhur tarihçi Arnold Toynbee'nin 1950'li yıllarda medeniyetlerin yükselişi ve çöküşünü incelemesi tesadüf değildi, iki dünya savaşının yarattığı potansiyel felaketlerle yakından ilgiliydi. Toynbee'den yüzyıllar önce Arap İmparatorluğu'nun çöküşüne şahit olan İbn-i Haldun (1332-1406) kültürlerin doğuşu, gelişmesi ve çöküşünü belirleyen kanunları bulmak amacıyla uygarlıkları karşılaştırarak tarihin nihai anlamını bulmaya çalışmıştı. Aynı düşünce daha sonraları çeşitli tarihçiler tarafından tekrar ele alındı. Conkin-Stromberg. *a.g.e.*, s. 29-30.

39 II. Dünya Savaşı'ndan sonra tarihte meydana gelen değişmeler ve tarihçilerin buna uyumu konusunda ayrıntılı bilgi için bak, Timothy Paul Donovan, *Historical Thought in America, Postwar Patterns*. University of Oklahoma Press, 1973, s. 16-31.

dönem dünyası oldu. Bu dünyada sosyoloji, ekonomi, politika, psikoloji, kısaca her şey vardır. Tarih eğer yakın dönemi çalışacaksa, kendi grubundaki diğer sosyal bilimlerden faydalanmak ve müşterek çalışma alanları geliştirmek zorunda idi. O zaman da ortaya bir sorun çıkıyordu: kendisi gibi yakın dönem toplumunu çalıştıran diğer sosyal bilimlerle tarihin konularının örtüşmesi. Bu örtüşme en fazla politik bilimlerde görüldü. Bazı siyaset bilimcilerinin emekli olduktan sonra kendilerini hükümet tarihçileri olarak tanıtmaları, siyaset bilimleri ile tarih arasındaki sınırın karışmasının bir ifadesi idi. Siyaset bilimleri ve yakın dönem tarihi birbiriyle iç içedir. Siyaset bilimlerinin asıl ilgi sahası hükümet ve politikadır. Siyaset bilimleri, günü birlik politik gelişmelerle yakın dönem tarihinden daha fazla ilgilenir, kavramları metotları ve ilgi sahası itibarıyla yakın dönem tarihinden farklıdır. Ancak bütün bu farklılıklar ve sınırlamaların, siyaset bilimlerinin yakın dönem tarihinden farkını açıkça ortaya koyduğunu söyleyemeyiz.⁴⁰ Günlük siyasetin, aradan bir süre geçtikten sonra siyasi tarihe dönüşeceği gerçeği, her iki sahanın iç içe olduğunu ve aralarındaki farkları teşhis etmenin pek de kolay olmadığını gösterir. Aradaki farklar teşhis edildiğinde bile, siyaset bilimlerinin günlük politika, politik düşünce ve teoriler ile ilgilenmesi, yakın dönem tarihi için ise bu konuların odak noktası olmaması durumu dışında ortaya kesin bir ayrım çıkmamaktadır. Bu ayrım da görüldüğü gibi, kesin ve yapısal bir ayrım değildir. Yazılı tarihin büyük bir kısmının siyasi tarih olması, tarih ile siyaset bilimleri arasındaki sınırların, tahmin edildiğinden çok daha belirsiz olduğunu göstermektedir.

Yakın dönem tarihinin diğer sosyal bilimlerden olan sosyoloji ile ilişkisine gelince, sosyal tarih dediğimiz araştırma ekolünün popüler hale gelmesiyle, sosyoloji tarihin içine iyice girmiş, hatta bazılarının sosyoloji ile tarih arasında bir fark olmadığını ileri sürmelerine bile yol açmıştır. İnsan

---

40 Fred Nash, "Political Science, History and Contemporary History", PSA 1995 Yıllık Konferansında, York Üniversitesi, Siyaset Bilimleri Uzman Grubunun hazırladığı *Siyaset, Yakın Dönem Tarihi ve Tarih* konulu panelde sunulan bildiri. Bu bildiriye İnternet aracılığıyla ulaşılmıştır. İnternet adresi: Fred Nash, psd@soton.ac.uk. Bu yazıda bir siyaset bilimci olan F. Nash tarih, yakın dönem tarihi ve siyaset bilimleri arasındaki ilişkiyi ayrıntılı olarak tartışmakta, her birinin, özellikle de siyaset bilimlerinin yapısı hakkında bazı zor sorularla karşı karşıya olduğumuzu, bu konuda nihai bir sonuca varmaktan çok, sınırlamalardan haberdar olmamızın önemini belirtmektedir.

toplumları komplekstir ve sosyal tarihçiyeye göre pek çok açıdan bir kerede bakmak mümkün değildir, odaklaşmak gerekir. Sosyal tarihçinin odak noktası toplum ve toplumsal değişimdir. Sosyal tarih, çeşitli toplumların tarihidir, fakat o toplumların bütün yönlerinin tarihi değildir. İnsanın toplumla olan ilişkileri ve bu ilişkilerdeki değişmelerle sınırlıdır. Sosyal tarihçi, ziraat, endüstri, politik partiler, hükümet, dış politika vs. ile ilgilenir, fakat bu ilgi, bütün bunların sosyal faaliyetleri ve sosyal müesseseleri etkilediği ölçüdedir. ⁴¹ Geçmiş dönem sosyal tarihçisi için söylediklerimiz, yakın dönem sosyal tarihçisi için de geçerlidir. Hatta diyebilir ki, yakın dönem tarihçisi, çalıştığı toplumun içinde yaşadığı için sosyoloji ile daha da iç içedir.

Ekonomik fonksiyonlar bir toplumun hayatında ve insanlığın tarihinde daima hayati öneme sahip olmuştur Dolayısıyla ekonomi, insanın geçimini sağlamak için çevresini nasıl kullandığı ve bunu yaparken neler düşündüğü ile ilgilenir. Çevredeki kaynakların kullanımı, organizasyonu gerektiren sosyal bir faaliyetten daha fazladır. Ekonomi tarihçisi, tarihteki ekonomik faktörler ve ekonomik saiklerle ilgilenir, toprak mülkiyeti, tasarrufu, üretim metotları, ticaret, para, işgücü ve iş idaresi gibi problemler üzerinde uğraşır. İnsanın kişisel ve toplumsal ihtiyaçları için kaynakları nasıl kullandığını inceleyerek ekonomik gelişmeyi inceler ve farklı ekonomik şartları vurgulamak yerine, genel ekonomik gelişme kanunları keşfetmeye çalışır. Bunu yaparken de ekonomik gelişmeyi etkileyen politik, sosyal ve kültürel güçleri incelemek zorundadır. Bu noktada ekonomi, hem diğer sosyal bilimlerle hem de tarihle kesişir. Yakın dönem tarihçisinin, yakın dönem toplumunu çalışırken bu noktaları göz önünde bulundurması gerekir. ⁴²

Sosyal bilimlerin arasına koyacağımız psikoloji ve antropoloji de yakın dönem tarihini çalışmada önemli disiplinlerdir. Psikolojinin özellikle biyografi sahasında katkıları büyüktür. Ön plana geçmiş şahsiyetleri in-

---

41 Krug, a.g.e., s. 16.

42 Aynı eser, s. 59-63.

celerken onların davranışlarını çözümlenmede psikoloji en büyük yardımcıdır. Antropoloji dünyanın her yerindeki ve her dönemindeki insana, eserlerine ve düşüncelerine ilgi duyduğu için tarihe yakınlığı açıktır. Fiziki antropoloji insanın biyolojik orijini ile ilgilenirken, kültürel antropoloji, insanın toplumdaki davranışı üzerine yoğunlaşır. Geleneksel olarak, tarihçi geçmiş dönemlerle ilgilenirken, antropolog ilkel insanlarla ilgileniyordu. Bu ayırım artık neredeyse kalkmış durumdadır. Şimdi her ikisi de dikkatini günümüz problemlerine çevirmiştir.⁴³ Bu durumda antropoloji, özellikle de kültürel ve sosyal antropoloji tarihe yakınlaşmış, ortak çalışma sahaları teşkil etmiştir.

Yakın dönem tarihinin konusu hakkında yaptığımız tartışmayı özetlersek, bu dönemin diğer sosyal bilimlerin ilgilendiği sahalarla pek çok ortak konusu olduğu ve daha da önemlisi iç içe olduğu ve birbiri tamamladığı ortaya çıkmıştır. Çoğu zaman ayırmakta zorlandığımız bu müşterek çalışma sahaları aynı zamanda disiplinler arası alışveriş noktalarıdır. Yukarıda, yakın dönem tarihi ile ilgili olarak tartıştığımız sosyal bilimlerin her biri modern toplumlara kendi sahaları açısından yaklaşmaktadır. Bu durumda yakın dönem tarihi, farklı sahalar ve bakış açılarının bir araya geldiği ve disiplinler arası alışverişin gerçekleştiği bir çalışma sahası olarak belirmektedir. Sosyal bilimler en son dönemlerde önemli gelişmeler kaydetmiş, yeni metodlar ve teknikler geliştirmiş, bilgi üretmiştir. Yakın dönem tarihçisinin yaşadığı toplumu daha iyi değerlendirmesi için bunlardan faydalanması gerekir.⁴⁴

SONUÇ :

Yukarıda yaptığımız tartışmalardan şu sonuçları çıkarabiliriz: Yakın dönem tarihini, geçmiş dönem tarihinden ayıran en belirgin özellik, sü-

43 a.g.e. s. 63-64, 67-69.

44 Tarihi bir süreç içinde oluşan sosyal bilimler 18. yüzyılın sonundan 1945'e kadar olan süreçte bir dizi disiplinlere ayrılmıştır. Ancak 1945'ten sonra meydana gelen gelişmeler bu ayırımın yeniden gözden geçirilmesinin zamanının geldiğini göstermiştir. Sosyal bilimlerin bir dizi disiplinlere ayrılmış haliyle değişen dünyanın ihtiyaçlarına cevap vermesinin mümkün olmadığı sosyal bilimcilerce anlaşılmış ve yeniden yapılanma konusunda bir takım öneriler sunulmaya başlanmıştır. Bu konuda küçük fakat kapsamlı bir araştırma için bak, Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın, Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, çeviren Şirin Tekeli, Metis yayınları, 1996.

recini henüz tamamlamamış, oluşum halindeki tarih olmasıdır. Fakat, bu özelliği dolayısıyla yakın dönem tarihinin geçici mahiyete bürünmesi, çalışılması için engel değildir. Yakın dönem tarihçisi, yaşayan ve yaşadığı olayların tarihini yazan biri olarak, hakiki tarihçiye göre objektiflik konusunda devzavantajlıdır. Fakat bu dezavantaj, çalışmasını etkileyecek düzeyde değildir. Yakın dönem tarihçisinin tarafsız olmasını gerektirecek durumlar da mevcuttur. Yakın dönemin verileri çok ve çeşitlidir, güvenilirlikleri konusunda tereddütler vardır. Bu durumda yakın dönem tarihçisinin takip edeceği metot, tek bir kaynağa bağlı kalmamak, diğer kaynaklarla karşılaştırma yapmaktır. Yakın dönem tarihinin konusunun diğer sosyal bilimlerle, özellikle de siyaset bilimleri ile ortak pek çok noktaları vardır. Bu durumda yakın dönem tarihi mutlaka disiplinler arası işbirliği ile çalışılmalıdır. Bütün tartışmalar bizi yakın dönem tarihinin, kendine has sınırlamalarıyla birlikte, tarihin bir sahası olarak çalışılabileceği sonucuna götürüyor. Akademik bir disiplin olarak çalışılabileceği gösterilen yakın dönem tarihi, tarihçiliğin 20. yüzyılda uğradığı güven ve itibar kaybını yeniden kazanmak ve tarihi popülerleştirmek için de vesile olabilir.

Tarihi, geçmişteki ve şimdiki insan tecrübesinin tamamı olarak tanımlarsak, bu çeşitli ve karmaşık tecrübeyi anlamaya çalışırken, tek yönlü bakış açıları yeterli olmayacak, çok yönlü perspektifler gerekecektir. Yakın dönem tarihi de bu çok yönlülüğü bünyesinde barındıran, sosyal bilimler arası iş birliğinin mümkün olduğu, birleştirici bir saha olabilir. Sosyal bilimlere baktığımızda, her birinin insan tecrübesinin bir yönünde uzmanlaştığını görüyoruz. Ancak bu belli sahalarda uzmanlaşma hep belli bakış açılarına sınırlı kaldığı için, günümüzün kompleks toplumlarının sorunlarını çözmeye yetersiz sınırlı hale gelmiş, disiplinler arası çalışmanın zarureti hissedilmeye başlanmıştır. Sosyal bilimlerin yeniden yapılanması üzerinde düşünenler, gelecekte belli konuların uzmanlarının olacağını ve bu uzmanların konularına her türlü sosyal bilim, ekonomi, sosyoloji, psikoloji vs. açısından bakacak şekilde eğitim alacaklarını tahmin etmektedirler. Disiplinler arası işbirliğinin en üst düzeye ulaştığı bu durumda sosyal bilimler artık tek bir dal haline gelmiş olacaktır. Bilimin ve bilginin bütün olduğunu düşünürsek, bu gelişmenin doğru yönde olduğu muhakkaktır.

ATATÜRK VE MİLLİYETÇİLİK

Öğ. Kd. Bnb. Dr. Faruk AYIN

GİRİŞ

İnsanların bir temel içgüdüğü olarak kendi gibi konuşan, kendi gibi inanan, kendi örf ve âdetlerini paylaşan ve aynı kökten gelen insanların daha iyi yaşaması, daha üstün olması şeklinde bir duygu her devirde ve her zaman insanların düşüncelerinde tabîî olarak yer almıştır

Milliyetçilik tarihî açısından en önemli dönem ise, şüphesiz XIX. yüzyıldır. Bu yüzyılda insanlık siyasî, askerî, iktisadî ve diğer toplumsal alanlarda çok büyük gelişmeler kaydetmiştir. Kaydedilen bu gelişmelerden biri de milletlerin uyanması ve milliyetçilik fikirlerinin yayılmasıdır. Bu dönemde başlayan toplumsal fikir ve olaylar çok büyük bir hızla XX. yüzyıla taşınmış ve XX. yüzyıldaki gelişmelerin temelini oluşturmuştur. Bugünkü modern anlamda XIX. yüzyılda başlayıp XX. yüzyılda yaygınlaşan ve dünyanın siyasî olarak yeniden şekillenmesinde etkili olan milliyetçiliği¹ ele almadan önce kısaca milleti tarif etmekte yarar vardır.

Millet kelimesi Türk diline Arapçadan geçmiştir. Ancak, Arapçadaki millet anlamı ile bugün anladığımız milletin anlamı aynı değildir. Arapçadaki millet, din birliği çerçevesinde birbirlerine bağlı insan topluluklarını ifade etmektedir.² Bugün Batı dillerinde kabul gören modern anlamda milletin tanımı ise, Fransızca "nation" kelimesinin karşılığı olarak aynı kökten, aynı soydan gelen ve ortak bağları olan insan topluluğu şeklindedir.³

---

¹ Milliyetçilik hareketlerinin özellikle Avrupa'yı nasıl şekillendirdiği ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Elie Kedourie, *Avrupa'da Milliyetçilik*, (Çev. M. Haluk Timurtaş), Ankara 1971. s. 15-50; Fahir Arnaoğlu, *Siyasî Tarih 1789-1960*, Ankara 1973 s. 1-30.

² Mehmet İzzet, *Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat*, İstanbul, 1969, s. 15.

³ Mehmet Eröz, *Atatürk Milliyetçilik, Doğu Anadolu*, İstanbul 1987, s. 59.

Nitekim Türklerde milleti sosyal bir gerçek olarak ilk defa tarih eden Ziya Gökalp de milleti meydana getiren temel faktörlerin ırk, kavim, coğrafya olmadığını ifade etmiş milletin; dilce ahlâkça ve güzellik duygusu bakımından müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan topluluk olduğunu belirtmiştir. ⁴

Bu tanımlarla beraber millet tarifinde hâkim olmuş iki görüş vardır. Bunlardan birincisi, objektif millet anlayışıdır. Bu görüşe göre; millet aynı ırktan gelen, aynı dili konuşan ve aynı dine inanan insanların meydana getirdiği topluluktur. İkinci görüş ise, subjektif veya kültürel millet anlayışıdır. Bu anlayışa göre ise; bir milletin meydana gelmesinde, ırk, dil veya din esas alınarak yapılan tanımlar eksiktir. Yani bir toplumdaki fertlerin arasında, kültür birliği, gönül birliği, ülkü birliği, birlikte yaşama ve ortak tarih şuurunun var olması gerekmektedir. ⁵

Milliyetçilik, yani "nationalism" ise, bir milliyet duygusu ve aynı zamanda millet gereğinden hareket eden bir fikir akımıdır. ⁶ Bu duygu fertlerin, millî tarihlerine milletlerin mazideki hem parlak başarılarına hem de felâket ve ıstıraplarına karşı derin bir ruhî bağlılık ve hürmet hissi şeklinde tecelli eder. ⁷ Kısacası milliyetçilik kişinin milletini sevmesi, milletine güven duyması ve onun varlığını kanyla canıyla savunmasıdır. ⁸

TÜRKLERDE MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK

Millet ve milliyetçilik kavramlarına kısaca değindikten sonra Türklerde millet ve milliyetçilik kavramlarının tarihteki gelişimine değinmekte yarar vardır.

4 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (Haz. Mehmet Kaplân), Ankara 1986, s. 17-18; Eriz, a.g.e., s. 10.

5 Yusuf Sarınoy, *Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*, Ankara, 1990, s. 7, 8; Tarihsel Sürecin Millet Oluşumundaki Etkisi için bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul 1976; Edward H. Carr, *Milliyetçilik ve Sonrası* (Çev. Osman Akın), İstanbul 1990; s. 3-25.

6 İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Türke Doğru*, Ankara 1994, s. 13.

7 Sadri Maksûdî Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul, 1979, s. 81; Milliyetçilik akımının güçlenmesinde, gelişen tarih araştırmaları da büyük oranda etki etmiştir. Çünkü böylece milletler geçmişlerini öğrendikleri gibi geleceklerini de düşünmeye başlamışlardır. Tarih araştırmaları ile Milliyetçilik ilişkileri için geniş bilgi için bkz. Hans Kohn, *Nationalism Its Making History*, New York 1955, s. 25-60.

8 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan, Orta Asya'ya Enver Paşa*, C.II., İstanbul 1971, s. 447.

Türklerde millet ve milliyet kavramları çok eski tarihlerden itibaren var olmuştur. Tarihte ilk defa Türk boylarını bir bayrak altında toplamayı başaran ve Türk destanlarında Oğuz Han olarak geçen Mete ile birlikte Türklerin millî birliklerini millet şuuru içerisinde kurdukları göze çarpmaktadır. Yine gerek Asya Hun İmparatorlarından Çi-Çi'nin nutku gerekse Orhun abidelerinde geçen kavramlar incelendiğinde Türk milletinin geçmişinde de millî duygunun, millî şuurun ve milliyet fikrinin var olduğu görülmektedir.⁹

Türk milliyetçiliğinin yazıya dökülmüş belgeleri olarak kabul edebileceğimiz Orhun abidelerinde de millet, milliyetçilik hatta Türk birliği fikrini açıkça görmek mümkündür. Bu belgelerde "Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İteriş Kağanı, anam il Bilge Hatun'u Tanrı tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır" denilmektedir.¹⁰ "Türk milleti yok olmasın" sözleri yaklaşık 1300 yıl öncesinde de Türklerde millî duygusunun var olduğunun delilidir.¹¹ Yine aynı kitabelerde yer alan "Ey Türk Oğuz Beğleri, milleti işidin yukarıda mavi gök çokmedikçe aşağıda yağız yer delinmedikçe senin ilini senin töreni kim bozabilir. Türk milleti, titre ve kendine dön" denilmektedir. Bu hitapta Türk milletinin dünya var oldukça yaşayacağına olan inanç açık bir şekilde ifade edilmektedir. Türk tarihî açısından çok önemli olan bu belgelerde şu ilkeleri de açıkça görmek mümkündür.

1. Türk milletinin üstünlüğüne, yüceliğine inanma ve iftihar ilkesi

2. Türk'ü Türk yapan özelliklerin korunması, millî geleneklerin muhafazası ve taklitçilikten kaçınılması ilkesi

9 Adnan Sofuoğlu, "1930-1940 Arası Türkçülük Faaliyetleri", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, Yıl 31/1-2, Ankara 1995, s. 361; Ayrıca Geniş bilgi için bkz. Renzi Oğuz Arık, *Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz*, Ankara 1981, s. 3-15; Şükrü Elçin, *Türkçülük ve Milliyetçilik*, Ankara 1978, s. 11-25.

10 Ahmet Bican Ercilasun, "Türkçülük ve Gençlik", *Türk Kültürü*, Sayı 325, Mayıs 1990, s. 259.

11 Türk adıyla kurulan ilan devlet Göktürk'lerdir. Ancak Türkçe konuşan Anadolu'ya Türkiye adı XI. Yüzyılda Avrupalılarca verilmiştir. Türkiye adı ilk defa 1190 tarihli Barbarossa Haçlı Seferi'nin vakayinamesinde görülür. Bu deyim XIII. Yüzyıldan itibaren ise batılı yazarlarca yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Ancak Türkler'in kendileri bu deyimî ülkelerinin resmî adı olarak 1923'den sonra kullandılar. Bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1970, s. 1-2.

3. Türklerin bölünmemesi ve Türk birliği ilkesi

4. İktidarın ve yöneticilerin millete hizmet için var olduğu ilkesi ¹²

Türklerdeki millî duygular ve millet şuuru sadece Türklerin İslâmiyetten önceki dönemlerine mahsus değildir. Türklerde, İslâmiyeti kabullerinden sonra da bu millî duyguların devam ettiğini görmekteyiz. Nitekim, Kaşgarlı Mahmut'un "Divan-ü Lügat-it Türk"ünde bu millî duygular açıkça görülmektedir. Kaşgarlı Mahmut, eserinde "Türklerin Hazreti Peygamber tarafından methedildiğine" dair birçok Hadis'e yer vermiştir. Fahrettin Mübarekşah ise, "Şecere-i Ensab"ında Türk dilinin önemine değinerek Türkçenin diğer dillerden üstün olduğunu belirtmiştir. ¹³

Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra da millî birliklerini ön plâna çıkarmışlardır. Ahmet Yesevi, Yunus Emre gibi önemli şahsiyetler millî duygularını dil ve ruh bütünlüğü içinde devam ettirmişlerdir. Bu dönemlerde Acem dilinin Türk dili üzerindeki tesir ve tahakkümüne ise, Karamanlı Mehmet Bey, Türkçenin yazı ve saray dili olmasını emrederek son vermiştir. Onun kendi Tarih'in akışından gelen kendi diline karşı gösterdiği bu saygı ve bağlılık, hiç şüphesiz, dilde milliyetçilik hareketinin ilk izleri olarak kabul edilebilir.

Millî duygular hemen hemen bütün Türk boylarında canlı olarak yaşamıştır. Buna örnek olarak XV. asırda Çağatay sahasında Ali Şir Nevai'nin eserlerinde göze çarpan millî şuur gösterilebilir. Ali Şir Nevai yabancı dillerin Türk dili ve kültürü üzerindeki tahribatını çok iyi kavramış ve bunu akla uygun delillerle bilgi yolundan göstermiştir. Onun "Muhakema'tül Lûgateyn" adlı eserinde ayrıca Türkçenin ve Türklüğün Acem dilinden ve Acemden üstün olduğuna dair görüşler ortaya koyduğu gö-

¹² Şükrü Elçin, "Türkçülük ve Milliyetçilik", *Türk Kültürü*, Aralık 1992, Sayı, 368, s. 706; Türklerde halk ve millet anlayışı, Türk birliği, Türk milletinin bütünlüğü ile hakan ve millet ilişkileri konusunda geniş bilgi için bkz. Banaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına kadar)*, Ankara 1982, s. 110-172.

¹³ Yusuf Sarıay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul 1994, s. 23; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, İstanbul 1970, s. 12.

rülmektedir. Bu konuda "Türkler İranlılardan daha keskin zekâlı, daha üstün anlayışlı insanlardır. Söz ve ibare yani cümle kurmada Türk İran'dan üstündür" ¹⁴ diyerek bu konudaki düşüncesini ortaya koymuştur.

Aynı millî duygu ve uygulamalar Osmanlı Devleti'nde de görülmektedir. II. Murat döneminde Türklerin Tarihine ait Türkçe eserlerin yazılması devlet idaresinde Türk töresinin uygulanmasına önem verilmesi gündeme girmiş, hatta insanlığın yetiştirdiği büyük simaların toptan Türk sayılmasına kadar ileri gidilmiştir. Çünkü o dönemlerde seçkin şahsiyetlerin ancak Türklerden çıkabileceği gibi bir düşünce hâkim bulunuyordu. ¹⁵

Her ne kadar yukarıda belirtildiği gibi çok eski devirlerden beri Türklerin yazılı edebiyatlarında ve devlet uygulamalarında milliyetçilik izlerine rastlanılıyorsa da Türklerde bugünkü anlamda milliyetçilik, Fransız ihtilâlinde sonraki gelişmelerle olmuştur. Napolyon'un askerî istilâ girişimleri sonucu milliyetçilik ideolojisi ile birlikte ihtilalin getirdiği hürriyet, eşitlik, cumhuriyet ve lâiklik gibi kavramlar bütün Avrupa'ya yayılmıştır. ¹⁶ Avrupa'daki savaşlar ve sonrasında kurulan Avrupa millî devletleri ise, Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki milletleri de uyandırmış ve devlete karşı, içinde milliyetçi duygular taşıyan isyanlar başlamıştır. ¹⁷ Önceleri Hristiyan Balkan milletleri arasındaki milliyetçilik hareketleri ile başlayan isyanlar sonraki yıllarda genele yayılmış ve imparatorluk bünyesinde yaşayan Müslümanlar arasında da görülmeye başlamıştır. ¹⁸ Bu ge-

¹⁴ Elçin, *a.g.m.*, s. 712.

¹⁵ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 12; Bu dönemde ayrıca Türk şiiri ve edebiyatı Türkçe ağırlıklı olarak gelişmiştir. Eski Türk tarihinin incelenmesi ayrıca rağbet görmüştür. Hatta Orta Asya Türk şivesi ve edebiyatı bir süre işlenmiştir. Türk edebiyatının bir parçası haline gelen Arapça ve Farsça kelime ve deyimler daha az kullanılmış sade Türkçe yazma çabası kendisini göstermiştir. Geniş bilgi için bkz. Köprülüzade Mehmet Fuat (Köprülü), *Millî Edebiyatın İlk Milbessirleri*, İstanbul 1928, Lewis *a.g.e.*, s. 9.

¹⁶ Fahir Armaoğlu, *Siyasî Tarih (1789-1960)*, Ankara 1973, s. 8-25; Bu düşünceler sonraları İslâm dünyasında da kendisi göstermiştir. Özellikle hürriyet fikri başta Araplar olmak üzere birçok İslâm toplumunu etkilemiştir. Bkz. Lewis *a.g.e.*, s. 54-74.

¹⁷ Sarımay, *a.g.e.*, s. 40-41.

¹⁸ *a.g.e.*, s. 46-47; Bu konuda geniş bilgi için bkz. M. Derviş Kılınçkaya, *Arap Milliyetçiliği ve Millî Mücadelede Türkiye-Suriye İlişkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), H.Ü.A.İ.T.E., Ankara 1992, s. 36-87; İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Arap Milliyetçiliği", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, s. 1032-1036.

lişmeler Osmanlı Türkleri arasında Türk aydınlarının uyanmasına; milliyetçiliğin ortaya çıkmasına ve yayılmasına etki etmiştir.

OSMANLI TÜRKLERİNDE MİLLİYETÇİLİK FİKRİNİN ORTAYA ÇIKMASI

Osmanlı Türklerinde milliyetçilik fikrinin ortaya çıkmasında birçok sebepler de vardır. Bunların başında daha önce de değinildiği gibi Napolyon'un Avrupa'daki savaşları sonucunda Avrupa millî devletlerinin kurulması ve bunun özellikle Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyan azınlıkları etkilenmesi sonucunda çıkan isyanlar ve bu olayların Türk aydınları üzerinde bıraktığı menfi etkilerdir. Bunun dışındaki sebepleri ise, şöyle sıralamak mümkündür:

1. Milliyet fikirlerinin Hristiyan tebaa arasında yayılması.
2. Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı topraklarda muhtar ve müstakil devletlerin kurulması.
3. Müslüman halka meskûn olan eyaletlerin imparatorluktan ayrılma temayülleri.
4. Anadolu'ya ve Rumeli'ye imparatorluğun diğer bölgelerinden Türklerin göç etmeleri.
5. Devlet adamlarının olaylar karşısında zihinlerinde meydana gelen değişiklikler.
6. Avrupalıların Türkler üzerindeki siyâsî, kültürel ve ekonomik baskıları.
7. Türk gençlerinin Avrupalılar ile olan temasları.
8. Daha sonraları Rus Panislawizmi ile karşılaşan ve Rusların Tür-

koloji çalışmaları ile beslenerek kendi millî bilinçleri ile gittikçe daha büyük tepki gösteren Rusya Türkleri ve Tatarları'nın faaliyetleri.¹⁹

Bütün bu sebeplerin sonucunda Türk aydınlarında milliyetçiliğe doğru bir hareketin başladığını görmekteyiz.²⁰

Özellikle 11. Abdülhamit döneminde Türk Milliyetçiliğini savunan aydınlar genellikle batının milliyet fikirleri, batının Türkler aleyhinde propaganda, Batı ilim adamlarının azınlıklar içindeki çalışmaları ve Türk olmayan Müslüman topluluklarında milliyet fikirlerinin yayılması ile bunların imparatorluktan ayrılma temayülleri gibi sebeplerden etkilenmişlerdir.

Milliyetçiliğin sistemli olarak ortaya çıkması ise, daha sonra meydana gelen olayların etkisiyle olmuştur. Özellikle Avrupalı büyük güçlerin ve gayri Müslimlerin devleti yıkmak için giriştikleri hareketler, büyük toprak kayıpları, ekonomik ve siyasî baskıların sonucu olarak ortaya çıkan gurur kırıcı davranışlar karşısında Türklerin devleti ayakta tutmak için gösterdikleri dayanışma, millî itibarı (Osmanlı ve İslâm olarak) yükseltme gayretleri Türk millî birliğinin gelişmesi için kuvvetli bir zemin hazırlamıştır. Milliyetçiliğin gelişmesinde başka bir faktör de XIX. yüzyıldan itibaren başlayan toprak kayıplarının bir sonucu olarak elde kalan topraklara Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan birçok göç olayının olmasıdır. Bu dönemde yukarıda belirtilen bölgelerden yaklaşık 5 milyon insanın göç ettiği tahmin edilmektedir ki, bu sayı o dönem için çok büyük bir kitleyi ifade etmektedir.²¹ Kaybedilen topraklardan göçlerle gelen bu insanlar

19 Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 2.

20 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi C. VIII*. Ankara, 1977, s. 208-220; Hüseyin Nihal Atsız, Türkçülüğün ortaya çıkışı ve yayılmasını dört esas kaynağa bağlamaktadır. Bunları; 1. Kötü çok eski olan ve Türk milletinin şuur altında yüzyıllardan beri yaşattığı Milliyetçilik 2. Tanzimattan sonra Avrupa'daki Milliyetçiliklere benzeyen halkçı bir hareketin tatbik edilmesini isteyen Milliyetçilerin hareketi. 3. Devletin içindeki yabancıların ihanetinden doğan tepki. 4. Türklerin 200 yıldan beri çıktıkları sıkıntılar ve geçirdikleri felâketlerin verdiği uyanıklık. Bkz. Atsız, "Türkçülük", *Orhun*, Sayı 10, Ekim 1943.

21 Kemal H. Karpat, "Panislâmizm ve II. Abdülhamit, Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 48 (Haziran 1987), s. 25.

arasında eğitim düzeyi yüksek birçok insan bulunmaktaydı. Osmanlı siyasî ve kültürel hayatında önemli roller oynayan bu insanlarda özellikle şiddetli bir Rus düşmanlığı ve vatanlarına karşı duygusal bağlılıkları mevcuttu. Bunlardaki millî duygu milliyetçi düşünceler Osmanlıdaki Türk aydınlarını da etkilemiştir. Özellikle Kırım savaşıdan sonra Osmanlı devletinin Rusya'daki Türklerle ilgilenmesi ve siyasî münasebetleri de milliyetçi canlanmasında etkili olmuştur.²²

Bütün bu gelişmeler önceleri İslâmî dayanışmayı güçlendirmiş daha sonraları ise, gelişen siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik olayların tesiriyle Türk milliyetçiliğinin gelişmesini sağlamıştır. Devletin içindeki Hristiyan unsurlar ve daha sonra özellikle Avrupalıların tesiriyle Türklerin dışındaki Müslüman nüfus özellikle de Araplar arasındaki Arap edebî uyanışının ve milliyetçiliğinin ortaya çıkmasıyla tabîi olarak Türkler de kendilerini yavaş yavaş hissetmeye başlamışlardır.

Osmanlı devletinde meydana gelen bütün bu gelişmeler doğal olarak devlet yöneticilerini birçok tedbirler almaya da yöneltmiştir. İmparatorluğun çok milletli yapısını zedeleyecek bu milliyetçi gelişmelere karşı bazı askerî, siyasî ve idarî tedbirler almaya başlamış, içindeki milletleri imparatorluk fikrî etrafında tutmaya çalışmıştır.²³ Bu amaçla eşitlik fikrî çerçevesinde Tanzimatı ilân etmiştir. Gelişen Osmanlılık fikrî ise özellikle Genç Osmanlılar (Jön Türkler) tarafından bir ideoloji olarak geliştirilmeye çalışılmıştır. Amaç imparatorluk içindeki milletleri eşit siyasî haklara sahip ortak bir vatan mefhumu etrafında birleştirmektir.²⁴ Ancak Jön Türklerin hiçbir derin bir teori, özgün bir siyasî formül veya zihinleri devamlı olarak

22 Sarıay, *a.g.e.*, s. 32-33.

23 Osmanlı İmparatorluğu, tebaalarının tümünü millet kabul ediyordu. Bu anlayış Osmanlılık fikrini doğurmuştur. Ancak, imparatorluğun çöküşü devresinde ortaya çıkan Türkçülük fikrindeyse Türk dünyası bir bütün olarak kabul ediliyordu. Bu yüzden Türkçüler millet anlayışlarını Osmanlılardan farklı ele alıyorlardı. Geniş bilgi için bkz. François Geogon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Yusuf Akçura, 1876-1935, (Çev: Alev Er), Ankara 1986.

24 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII Cilt, Ankara, s. 309;

uğraştıracak bir ideoloji ortaya koyamamıştır. Jön Türkler uzun süre fikirsizlikten kendileri de şikâyet ettikten sonra diğer bazı siyasî ve sosyal dünya görüşlerini kabul etmek zorunda kalmışlardır.²⁵

Ancak o güne kadar vatan mefhumunu bilmeyen bu milletleri bir gaye etrafında birleştirmek çok zordu. Bu amaçla hazırlanan ve uygulamaya konulan Tanzimat Fermanı ile ve daha sonraki ıslahat ilanlarıyla kanun önünde ve dinler arasında eşitlik²⁶ ve herkese Osmanlı vatandaşı olma hakkı verildiyse de alt yapı hazır olmadığı için Müslüman ve gayri müslim arasında bir güven ortamı oluşturulamamıştır. Müslümanlar Hristiyanlarla eşit olmayı şer-i açıdan kabul etmezlerken Hristiyanlar da askerlik, vergi gibi konularda memnun kalmadılar. O dönemde güvensizlik o derece ileri olmuştur ki, aşağıdaki örnek durumu izah etmeye yeter kanaatindeyim. Hristiyanların askerlik meselesi gündeme geldiğinde Hristiyanların da askere alınması gerektiğine inanan ve bunu Serasker Namık Paşa'ya söyleyen yabancı bir devlet adamına Namık Paşa'nın "Böyle bir şey Çar'a bir öncü ordu kurmak olur" dediği bilinmektedir.²⁷

Osmanlılık fikrî ile devletin bir arada tutulamayacağını anlayan yöneticiler²⁸ ve aydınlar arasında bu sefer imparatorluğun çoğunluğunu teşkil eden Müslümanları bir arada tutmak düşüncesi ağır basmıştır. Bu düşünce aynı zamanda imparatorluğun en yaygın ideolojik gücü durumun-

25 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İstanbul 1983, s. 24; Geniş bilgi için bkz. Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul 1945, s. 1-30; E.E.Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (Çev. Nuran Yavuz), İstanbul 1982, s. 7-15.

26 Mustafa Reşit Paşa, 1846 yılında gayri Müslimlerin temsilcilerini kabul etmiş ve onlara bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Müslümanlarla diğer din mensupları arasındaki eşitlik konusunu da gündeme getirmiştir. Bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1985, s. 627.

27 Faruk Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Asker Alma Kanunları (1839-1914)*, Ankara, 1994, s. 22; Osmanlı Devleti'ndeki Müslümanların "Millet-i Hakime" statülerinin Tanzimat Fermanı ile ortadan kalkması tepkilerine neden olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Halik İnalçık, "Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler" *Bellekten*, C. XXVIII, Sayı 109-112, 1964.

28 Jön Türklerin Osmanlı birliği konusundaki düşüncelerini incelediklerinde bunlar içerisinde etnik grup temsilcilerinin Türk unsuru etrafında birleşmesi düşüncesine karşı Osmanlı birliğinin savunucuları oldukları, buna karşılık uygun bir ortam bulduklarında ise süratle birer etnik Milliyetçi haline dönüştüklerini görmekteyiz. Meşrutiyet sonrası bir Ermenistan fikrine karşı sert bir şekilde Osmanlı birliğini savunduğunu gördüğümüz Abdullah Cevdet de, Kürt bağımsızlığı düşüncesinin yoğun bir şekilde tartışıldığı müttareke döneminde bu düşüncenin başlıca savunucularından biri olmuştur. Bkz. M. Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri*, iAnkara 1988, s. 12.

daydı. ²⁹ Ancak, bu İslâmcılık düşüncesi ile de, özellikle imparatorluk içerisindeki Türk olmayan Müslüman grupların milliyetçi emelleri nedeniyle, istenilen hedefe ulaşamadı.

Osmanlıcılığı ve Panislâmcılığı ortaya çıkan unsurların pek çoğu aynı zamanda o dönemde henüz başlangıç hâlinde olan Türk milliyetçiliğinin de gelişmesine yol açmıştır. Almanya ve İtalya'daki milliyetçi hareketlerin başarısı ve imparatorluk içerisindeki Müslim ve gayrimüslümlerin milliyetçi emelleri bir Türk kimliği bilincinin doğmasına yol açmış ve Türk milliyetçiliği neredeyse zorla yeşertilmiştir. ³⁰

1908'den sonra çeşitlenen siyasî hayat içinde ise milliyetçilik akımı iyice belirginleşmiş ve Jön Türklerin görmezlikten geldiği ulusçuluk tartışmalarını başlatmıştır. ³¹ Ancak, arada bir fark vardır. Osmanlıcılık fikrinin devleti bir arada tutamayacağı anlaşılmış İslâmcılık fikrinin de Müslümanların birleştirmedeği görülmeye başlamıştır. İşte bu gelişmeler arasında milliyetçilik, kültürel alanda, fikrî alanda, siyasî alanda gelişmeye yayılmış ve Türklerin kurtuluşu olarak görülmeye başlamıştır.

Türk milliyetçiliğinin temelleri dil, tarih ve edebiyat sahasındaki çalışmalarında o tarihe kadar büyük merhaleler kaydetmiş ve kültürel temelleri

---

29 Shaw, *a.g.e.*, s. 314; XIX. Yüzyıla kadar Türkler kendilerini her şeyden önce Müslüman olarak kabul ediyorlardı. Bağlılıkları farklı düzeylerde İslamîliğe ve Osmanlı hanedanı ile devlete idi. Bir kimsenin konuştuğu dilin, oturduğu toprağın geldiğini iddia ettiği ırkın siyasal hiçbir önemi yoktu. Türkler böylece kendilerini İslamîlikle özdeş olarak görüyorlardı. Gerek devlet, gerekse Osmanlı aydınları da İslamın savunmasını devletle eşdeğer olarak görüyorlardı. Nitekim Osmanlı ülkesi "Memalik-i İslam", hükümdarı "İslam padişahı" orduları "asakir-i İslam" dini başkanı "şeyhülislam" olarak anılıyordu. Bu durum aynı zamanda Avrupalılarca da kabul görmüştür. Avrupalıların Müslüman olmuş bir battıya "Türk olmuş" demeleri de bunun bir delilidir. Geniş bilgi için bkz. Mümtaz'er Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu, 1867-1873*, (A.Ü.S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1990; Lewis *a.g.e.*, s. 2-13; Tarık Zafer Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı*, İstanbul 1962; Tunaya "İslâmcılık Cereyanı", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* C. XIX, 1954, s. 1-41.

30 Shaw, *a.g.e.*, s. 316; Geniş bilgi için bkz. Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihî Gelişimi*, İstanbul 1978; Lewis *a.g.e.*, s. 1-17.

31 Süleyman Seyfi Ögün, *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, İstanbul 1995, s. 164; ikinci Meşrutiyetten sonraki Türkçülük Hareketi için bkz. Muhammed Sadık, "Türkçülük Cereyanı, Türk Milliyetçiliğinin Eşiğinde (1908-1918)" *Türk Kültürü* 3-6, 1966-1969.

atılmıştı. Milliyetçilik fikrî gelişmesi de, II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamından faydalanarak daha hızlı yayılmaya ve teşkilâtlanmaya başlamıştır. Bu sebeple Türkçülüğün teşkilâtlanması II. Meşrutiyetten sonra olmuştur diyoruz. Bu dönemde birçok yayının yanında birçok cemiyet de kurulmuştur.

MİLLÎ MÜCADELE VE MİLLİYETÇİLİK

II. Meşrutiyet döneminin bu Türkçülük faaliyetleri ve bu dönem Türkçülerinin fikir ve düşünceleri Osmanlı Devleti içerisinde günden güne en büyük ve etkin güç olmaya devam ederken, Osmanlı Devleti patlak veren Birinci Dünya Harbi içerisinde kendisini bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin aydın kesimi dahil bu harpte imparatorluğa kurtarmak için çabalamışlardır.

Nitekim Osmanlı Devleti'nin 4 yıl süren Birinci Dünya Savaşı sonucunda müttefikleriyle beraber yenilmesi kendi fiilî sonunu da hazırlamıştır. Savaşın sonunda 30 Ekim 1918 Tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile bu son resmîyet kazanmıştır. Ancak, Mondros Ateşkes Antlaşması ihtiva ettiği hükümlerle sadece Osmanlı Devleti'nin değil, aynı zamanda Türklerin de sonunu getirecek nitelikteydi. Nitekim daha sonra yapılan uygulamalar Türk milliyetçilerini harekete geçirmiş Sevr Antlaşması ise Türkleri çileden çıkarmıştı. Bu nedenle, Türkler uzun ve yorucu Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yeni bir mücadeleye girişmek zorunda bırakılmışlardır.³²

Türk milletinin bağımsızlığını kazanması yolunda önemli bir safha da şüphesiz 1919-1922 yıllarıdır. Bu dönemde Türk milliyetçiliği her yönden faal olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki yeni mücadelede

---

³² 3 Mayıs 1944, 50. Yıl Türkçülük Armağanı, İzmir, 1994, s. 1; Geniş bilgi için ayrıca bkz. Selahattin Tansel, *Mondrostan Mudanya ya Kadar I*, Ankara 1973.

Türkler, kurtuluşun millî gayelere yönelmekle ve millî tarih şuurunu idrak etmekle elde edileceği düşüncesine varmışlardır.³³

Bu dönemde özellikle asırlarca dünya coğrafyasının büyük ve önemli bir kısmına hükmetmiş ve bu coğrafyalarda yaşayan birçok milleti adaletle idare eden bir milletin hak etmediği bir duruma düşmesi onları fevkalâde rencide etmiştir. Bu durum onların isyan duygusunu körüklemiştir.³⁴

Daha önce imparatorluğun içinde azınlık olan ve Türklere karşı saygılı olan birçok milletin birinci sınıf vatandaş statüsüne çıkararak Türklerin kendi vatanlarında hakir görülmeleri, azınlıkların düşmanla iş birliği yapmaları, İstanbul Hükûmetinin ve padişahın düşmana karşı düştüğü kötü durum Türklerde ve Türk aydınlarında milliyetçi duyguların artmasına neden olmuştur.

Milliyetçi duyguların artmasında ve olgunlaşmasında kökü XIX. yüzyılın son devresine dayanan Türkçülük akımının yanında bir takım yeni siyasî ve sosyal şartların da tesirinin olduğu görülmektedir. Bu dönemde milliyetçi duyguların artmasında birçok sebep vardır. Bunları;

a. Asırlarca yabancılara hükmederek yaşamış itibarlı bir devletin fertleri olarak batı devletlerinin baskısı karşısında halkta beliren isyan duyguları,

33 Hamza Eroğlu, "Atatürk'e Göre Millet ve Milliyetçilik", *Atatürk Yolu*, Ankara, 1987, s. 147; Mustafa Kemal'in 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkmasından kısa bir süre sonra içinde Millî duyguların yer aldığı aynı zamanda Milliyetçi bir programın anahtarı durumunda olan Amasya Tamimi'nin maddelerini yetkililere ve halka duyurması yeni Milliyetçilik anlayışının da bir başlangıcıydı. Bu tamimde; 1. Vatanın tamamıyeti milletin istiklali tehlikededir. 2. Hükümet-i Merkeziye, deruhte ettiği mesuliyetin icabatını yerine getiremiyor. Bu hal milletimizi madum tanıttırıyor. 3. Milletin istiklalini yine milletin azim ve iradesi kurtaracaktır denilerek sadece Millî duygulara ve millete dayanılacağı belirtilmiştir. Amasya görüşmeleri ve oluşan Millî duygular için bkz. Atatürk *Nutuk*, Cilt I Ankara 1978, s. 22-23; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları* İstanbul 1953, C. I, s. 69 ve devamı; Kazım Karabekir *İstiklâl Harbi'miz*, İstanbul 1960, s. 57 ve devamı; M. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken I*, Ankara 1959, s. 145.

34 Bu duyguyu en çok yaşayanların başında şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk gelmektedir. Nitekim o günlerde bu isyan duygularını izah ederken "Osmanlı ülkesi" bütün bütün parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı... Temel ilke Türk Ulusu'nun onurlu ve saygılı bir ulus olarak yaşamasıdır. Bu, ancak tam bağımsız olmakla sağlanabilir... Türk'ün onuru, kendine güveni ve yetenekleri çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir ulus tutsak yaşamaktansa yok olsun daha iyidir. Öyle ise ya bağımsızlık ya ölüm! İşte gerçek kurtuluşu isteyenlerin parolası demıştır. Bkz. *Nutuk* s. 9-11; Sabahattin Selek, *Millî Mücadele, Anadolu İhtilali*, Cilt II, İstanbul 1965.

b. İmparatorluktaki azınlıklar birinci sınıf vatandaş muamelesi görünürken, Türk'ün kendi vatanında hakir görülmesi ve ikinci sınıf vatandaş durumuna düşürülmesi,

c. Rum ve Ermeni azınlıkların düşmanla yaptığı iş birliği,

d. Vatan topraklarında geçen yürekler acısı olaylar karşısında İstanbul Hükûmetinin gösterdiği kayıtsızlık³⁵ şeklinde sayabiliriz.

Aslında bu dönemde Ankara menşeli kelimelere de dikkat ettiğimizde, millî duyguların ne kadar ilerde olduğu görülmektedir. "Millî İstiklâl, Millî Mücadele, Millî Hareket, Millî Zafer, Hâkimiyet-i Milliye, Kuva-yı Milliye, Misâk-ı Millî, Büyük Millet Meclisi" gibi kelimeler buna en büyük delildir. Bu kelimeler incelendiğinde içerisinde yüksek bir milliyetçilik anlamını taşıdığı görülmektedir.³⁶

Millî Mücadelenin milliyetçi bir hareket olduğunu ifade eden Samet Ağaoğlu ise, "Halbuki Millî Mücadelenin bütün tarihî, bu Tarihin büyük sahnesi Birinci Büyük Millet Meclisi tutanakları, mücadeleye liderlik etmiş insanların başta Atatürk, çeşitli sebeplerle yaptıkları konuşmalar Millî Mücadelenin Osmanlı İmparatorluğu'nu teşkil eden milletlerin birer birer koparak ayrı devletler hâlinde teşekkül ettikten sonra imparatorluğun kurucusu Türk unsurunun da ayrı bir devlet kurmak mücadelesinden başka bir şey olmadığını göstermektedir. Bu bakımdan Millî Mücadele her şeyden önce milliyetçi bir harekettir" demektedir.³⁷

Bu konuda Remzi Oğuz Arık; "Anadolu'daki istiklâl mücadeleleri Turancılık şeklinde ve "Comprowis"lerle (uzlaşmalarla) bağlanmış ilk mil-

35 Zeynep Korkmaz, "Millî Mücadele ve Sonrasında Türklük Şuru", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4/10 Kasım, 1987.

36 Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ankara, 1985, s. 49; Nitekim Bütün Müdafaa-i Hukuk Merkezlerine Mustafa Kemal imzasıyla gönderilen *Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı'na Dair Nizamname (13 Kasım 1919)*'nin ikinci maddesinde "İstiklâl-i Millînin masumiyetini temin zmnunda Kuva-yı Milliyeyi Amil ve irade-i Milliyeyi hakim kılmaktır." denilerek Millî kararlılık ve Millî duygular net bir şekilde ortaya konulmuştur. Bkz. Nimet Arsan, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara, tarihsiz, s. 105-106.

37 Samet Ağaoğlu, *Kuva-yı Milliye Ruhu*, İstanbul, 1973, s. 16; Geniş bilgi için ayrıca bkz. Tuncer Baykara, *Millî Mücadele*, Ankara 1985, s. 17-40.

liyetçiliğin hak ve mukadder yolu bulmak için geçmemiz gerekli bir sırat köprüsü oldu" ³⁸ demektedir.

Bazı batılı asker ve yazarlar Anadolu'daki bu milliyetçi hareketin temelini halkçılık anlayışına dayalı milliyetçi bir hareket olarak ele almaktadırlar. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Lord Curzon'a çektiği 23 Haziran 1919 tarihli telgrafta Türk milliyetçiliği ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: "Çanakkale Savaşlarında büyük ün kazanmış olan Mustafa Kemal Paşa, bir ay kadar önce ordu müfettişi olarak Samsun'a varışından bu yana kendisini milliyetçi duygunun merkezi hâline getirmiş görünmektedir." ³⁹

Amiral Sir F. Roeck de 17 Eylül 1919'da Lord Curzon'a çektiği telgrafta; "... Başbakan, milliyetçilere karşı asker göndermeyi teklif etti. Fakat bu akıllıca bir hareket olmaz. En azından bir iç harp başlatır ve daha fenası bu gruplar Mustafa Kemal'le birleşebilir. Bu konuda Saray ve müttefikler zayıf durumdadır. Biz Mustafa Kemal'e aracı göndermeyi düşünüyoruz" diyerek Amiral Calthorpe'ü teyit etmiştir. ⁴⁰

Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu'ya gelip Mustafa Kemal Atatürk ile görüşen Fransız gazeteci, Berthe Georges-Gaulis milliyetçiliğin halka mal olması ile ilgili olarak; "böylece milliyetçilik bir kaç hafta içinde bütün Anadolu'yu fethetti. Bu olay, güçsüz, aciz ve hiddetten kudurmuş İngilizlerin gözü önünde cereyan etti" ⁴¹ demiştir.

Millî Mücadele ile Türk aydınları millî şuur daha sonra millî iradeye dönüşmüştür. Bu dönemde İstanbul'da yapılan mitinglerle işgal kuvvetlerinin protesto edilmesi ve arkasından Anadolu'da oluşan tepkiler bu

38 Remzi Oğuz Arık, *Milliyetçilik*, İstanbul, 1974, s. 51.

39 Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk I.*, Ankara, 1973, s. 26.

40 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul, 1982, s. 198.

41 Berthe Georges-Gaulis, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, (Çev. Cenap Yazansoy), İstanbul, 1981, s. 79.

dönemde Türklük şuurunun ülkenin her yerine yayıldığını göstermektedir.⁴² Amasya Tamimi, Erzurum Kongresinde alınan kararlar, Misak-ı Millî kararları, Sivas Kongresi, Büyük Millet Meclisi'nin açılışı millî bilincin bir ifadesiydi.

Millî Mücadeleyi besleyen Kuva-yı Milliye ruhuna, İslâm dininin birleştirici gücünün tesiri de olduğu bir gerçektir. Büyük Millet Meclisi'nin Cuma günü namazdan sonra açılması ve vatanın her tarafında "Kuran-ı Kerim" ve Buhar-i Şerif" okutulması⁴³ Mustafa Kemal Paşa'ya Gazi unvanının verilmesi ve Mehmet Akif Ersoy'un yazdığı istiklâl Marşı" Millî Mücadelede Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün dine bakış açısını da göstermektedir.⁴⁴

Türk Millî Mücadelesine hâkim olan milliyetçilik anlayışı aynı zamanda çağdaş bir milliyetçiliktir. Bu çağdaş milliyetçi kavramı dış politikada Misak-ı Millînin birinci maddesi "Mütareke sınırları içinde din, ırk ve asıl (soy) bakımından birlik, birbirlerine karşı hürmet ve fedakârlık hislerine dayanan mahallî gelenek ve yaşama hukuklarına riayet eden Osmanlı İslâm çoğunluğunun oturdukları toprakların ayrılamayacağı şeklinde tespit etmiştir."⁴⁵ "Osmanlı ve İslâm" kelimeleriyle "ırk ve asıl" kelimeleri arasında tezat olduğu iddia edilemez. Çünkü bu düşünce çizilmiş sınırlar içinde yaşayan herkes aynı ırktan, aynı soydan saymak manasına gelir.

Milliyetçilik ülkelerin istiklâl temini ve aynı zamanda demokratik idare tesisi gayretlerinin de kaynağı hatta temel taşıdır. Bu yüzden Türk Millî Mücadelesi'nin milliyetçi mahiyetini göz ardı etmek imkânsızdır.

42 İşgal kuvvetlerinin Anadolu'da protesto edilmesi ve gösteriler düzenlenmesini bizzat Atatürk teşvik etmiştir. Yapılan bu gösteriler ve yankılarını da günü gününe takip etmiş ve değerlendirmiştir. Geniş bilgi için bkz. *Nutuk I*, s. 17-21; Kemal Arıburnu, *Millî Mücadele'de İstanbul Mitingleri*, Ankara 1975.

43 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, Ankara 1968, s. 569; Millî Mücadelede Manevi unsurların etkisi için bkz. Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ankara 1973, s. 15-133; Ali Sarıkoynucu, *Millî Mücadelede Din Adamları*, C. I, Ankara 1996 s. 4-45.

44 Ercüment Kuran, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Ankara, 1987, s. 22.

45 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 23.

Türk Millî Mücadelesi'ni, Batı devletlerinin sömürgecilik ve kolonizasyon ihtirasına karşı doğuda belirmiş büyük çapta milliyetçi bir hareket olarak değerlendirmek mümkündür.

Millî Mücadele yılları boyunca kurulan millet meclisinde ise, çeşitli fikirler olmasına rağmen en kuvvetli duygu, şüphesiz milliyetçilik duygusu idi. Meclis millî hâkimiyeti esas almıştır. Esasen millî meclislerle çeşitli fikirlerin olması en doğal olanıdır. Çünkü tek fikrin hâkim olduğu meclisler esasen millet meclisi mefhumu ile bağdaşmaz. Büyük Millet Meclisi tutanakları incelendiğinde, bu fikirlerin var olduğunu ve kuvvetle çarpıştıklarını görmek mümkündür. Birinci Millet Meclisi'ndeki fikir savunucularını Tesanütçüler (Birlikçiler), Milliyetçiler, Komünistler (az da olsa) diye üçe ayırmak mümkündür. Milliyetçileri de kendi aralarında, Islahatçılar, Muhafazakârlar, Liberaller diye üç ayırabiliriz.⁴⁶

Bu meclisin üzerinde anlaştığı ana gayeler ise şunlardı:

- * Millî Meclisi başarıya götürmek,
- * Meclisin haklarına el uzattırmamak,
- * Hükûmeti her an murakabe ve kontrol etmek,
- * Millî iradenin otoritesini daima yüksek ve canlı tutmak.⁴⁷

Millî Mücadele Türk milletinin yenilmez kuvvet ve iddialarını göstermektedir. Milliyetçilik her millette olduğu gibi Türk milleti için de ayakta durmanın şartı olmuştur. Nitekim millî mücadelede Tarihin belki de en zor şartları içerisinde Türk halkını kuvvetli düşmana karşı ayakta tutan ve mücadele ettiren azim ve inancı bu milliyetçilik ruhu içerisinde değerlendirmek lazımdır. Millî Mücadele tarihî boyunca Birinci Büyük Mil-

⁴⁶ *a.g.e.*, s. 58.

⁴⁷ "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" diyen Atatürk attığı her adımda Millet Meclisi'nin kararına başvurmuştur. Bu da onun Millî iradeye olan güvenini göstermektedir. *a.g.e.*, s. 71.

let Meclisi çağdaş anlamda milliyetçiliği ön plânda tutmuş tarihinin hiçbir gününde, hiçbir kararında ırkçı bir uygulama yapmamıştır.⁴⁸

Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde hünere idare edilen ülkenin bağımsızlık savaşı diğer tüm duygu ve ideolojilerden farklı olarak vatanseverlik, vatani işgalcilere karşı korumak duygusunu işleyerek halkın desteğini harekete geçirmiştir.

Böylece;

1. Türk milleti kendi aralarında teşkilâtlanmış mahalli tedbirlere başvurmuştur.

2. Mitinglerle düşman protesto edilmiş ve Türklük şuurunun ülke çapına yayılması sağlanmıştır.

3. Amasya Tamimi ve kongrelerle Türklük şuru millî iradeye dönüştürülmüştür.

4. Misak-ı Millî ile somut bir vatan kavramı meydana getirilmiştir.

5. Millet meclisinin açılması ile millî hâkimiyet tesis edilmiştir.

6. Başarıya ulaşmakla da millî şurun ve millî gücün zirvesine çıkmıştır.⁴⁹

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA MİLLİYETÇİLİK İLKESİ VE ATATÜRK

Osmanlı Devleti tarihe karışmış, Millî Mücadele sonucunda ise, yerine yeni bir devlet ve yeni bir sistemle idare edilen Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Kurulan yeni cumhuriyet Türklerin çoğunlukla olduğu böl-

---

48 *a.g.e.*, s. 24.

49 Korkmaz, *a.g.m.*, s. 53-56.

geler üzerinde kurulmuş millî karakter taşıyan büyük oranda Türklerden oluşan millî bir devletti. Bu nedenle takip edilecek yeni politikanın da millî olması gerekirdi. Esasen daha millî mücadelenin yapıldığı yıllarda devam eden bir milliyetçilik anlayışı (ki, bu anlayış istiklâl savaşında birleştirici bir rol oynamıştı) cumhuriyet döneminde de aynen taşınmıştır.⁵⁰

Osmanlı Devleti'nin yıkılması daha önce hüküm süren bütün ana politik ideolojileri itibardan düşürmüştür. Osmanlıcılık var oluş nedenini yitirmiş İslâmcılık ve Pantürkizm ise, İmparatorluğu kurtarmayı başaramamıştır. Dolayısıyla 1923'ü müteakiben Mustafa Kemal yeni Cumhuriyeti milliyetçiliğin birleştirici yeni bir anlayışı ile idare etmek için çaba sarf etmiştir.⁵¹ Osmanlı dönemindeki milliyetçilerden başta Ziya Gökalp'in fikir ve düşünceleri olmak üzere, milliyetçilik düşüncelerini Cumhuriyete de taşımışlardır. Böylece Osmanlı dönemindeki milliyetçilik fikirleri de belli bir oranda yeni devletin ideolojisine de taşınmıştır. Yeni kurulan devlette Atatürk'ün tasavvur ettiği milliyetçilik düşüncesi temel ilkelere biri olarak kabul edilmiştir. Zaten daha önce Mustafa Kemal Atatürk 1921 Tarihinde Eskişehir'de yaptığı bir konuşmada "Ne İslâm Birliği ne de Türk Birliği bizim için bir doktrin veya mantıklı bir politika meydana getirebilir. Bundan böyle yeni Türkiye'nin, hükümet politikası kendi millî sınırları içerisinde Türkiye'nin kendi öz egemenliğine dayanma ve bağımsız yaşamadan meydana gelmektedir"⁵² demiştir. Aslında,bağımsız yaşam, millî sınırlar içinde kalma, millî egemenliğe dayanma fikri, Atatürk'ün Cumhuriyet kurulduktan sonra da savunduğu fikirlerdir. Bu konuşma Türkiye'nin Pantürkizmden uzaklaştığını da göstermekteydi. Atatürk bu konuşmanın bir benzerini de 1927'de tekrarlamıştır.⁵³

50 Shaw, *a.g.e.*, s. 446.

51 Jacob M. Landau, *Pan Turkism In Turkey*, London, 1981, s. 72; Kurulan Yeni Türkiye devletinin dayandığı ilkelere biri de Milliyetçilikti. Bununla ilgili olarak bkz. Mustafa Gül "Türkiye Cumhuriyeti'nin Temelini Teşkil Eden Değerler" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 29, Temmuz 1994, s. 391-400.

52 Landau, *a.g.e.*, s. 72.

53 *a.g.e.*, aynı yer; Her ne kadar siyasî durum nedeni ile Atatürk bunları söylemiş ve devlet politikası haline getirmişse de onun gönlünde bütün Türkler'in yaşadığı bölgelerin korunması vardır. Bu konuda "Türk milleti Asya'nın Garbında ve Avrupa'nın Şarkında olmak üzere kara ve deniz sınırları ile ayrılmış, tanınmış büyük bir yurtta yaşar, onun adına Türkeli derler", demektedir. Bkz. Cihat Akçakayaloğlu, *Atatürk*, Ankara 1980, s. 537-538.

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda Atatürk'ün ortaya koyduğu yeni milliyetçilik anlayışının etkisiyle Pantürkizmi savunan Meşrutiyet dönemi Türkçü ve milliyetçi aydınların da fikirlerini, kısmen veya tamamen değiştirdiğini görmekteyiz. Mehmet Emin (Yurdakul) kendi şiirlerini yeniden düzenleyerek Turan kelimesi yerine vatan kelimesi kullanmaya başlamıştır. Ahmet Ağaoğlu basın bürosu müdürlüğünü kabul etmiştir. 1923 ve daha sonra 1927 yıllarında da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne millet vekili olarak seçilmiştir. Ağaoğlu bir Fransız gazeteciye "Ankara eski Osmanlı İmparatorluğunun gösterişinden feragat ederek milliyetçidir. Et-nografik Türk sınırları ile tahdit edilmiş mütevazı bir Türk Yurdu kurmayı dilemektedir. Bunun için barışa ve huzura ihtiyaç duymaktadır" demiştir.. Yusuf Akçura ise, bir tarih profesörü olarak yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni Pantürkist görüşlerinin gerçekleştiği bir ülke olarak değerlendirmiştir. ⁵⁴ Ayrıca Meşrutiyet dönemi Türkçülerinden Tekin Alp da bu dönemde şiddetli bir Kemalist olmuştur. Daha doğrusu Mustafa Kemal Atatürk'ün milliyetçi düşüncelerini benimsemiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren uygulanan milliyetçilik anlayışı, Türk toplumunun çağdaşlaşmasını öngören ileriye dönük bir milliyetçilik olmuştur. ⁵⁵ Cumhuriyet döneminde lâiklik ve reformlar konusunda II. Meşrutiyet milliyetçilerinin de tasavvur ettiklerinden daha ileriye gidilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Dış Türklerle yeterince ilgilenilememiştir. Bunda yeni cumhuriyette yapılan reformların da etkisi vardır. Esasen Mustafa Kemal Atatürk 1927'deki konuşmasında Türkiye'nin kendi iç sınırları ile meşgul olacağını vurgulamıştır. Türkiye'nin izlediği bu politika Sovyetler Birliği ile ilişkilerini normalleştirmek amacını gütmüştür. ⁵⁶ Diğer taraftan Türkiye'nin bundan vaz geçmesinin bir

54 Landau, *a.g.e.*, s. 74.

55 *a.g.e.*, s. 239.

56 Landau, *a.g.e.*, s. 73; Dış Türkler denildiğinde şüphesiz öncelikli olarak Sovyetler Birliği'ndeki Türkler akla gelmekteydi. Bunlar Özbek, Kazak, Uygur, Türkmen, Azeri diye ayrılırlardı. Atatürk her ne kadar açtıkları bunlarla ilişki kurarak destekleyememişse de en azından bunların kültürel birliklerinden yana olmuştur. Bu amaçla Türk Tarih ve Türk Dil kurumlarını kurmuş, ayrıca başta Hatay meselesi olmak üzere birçok dış konuya da hassasiyet göstermiştir. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Saray, *Atatürk ve Türk Dünyası*, Ankara 1995, s. 1-60; İbrahim Yılmazçelik, "Atatürk'ün Dış Türkler Politikası ve Dış Türkler" *Türk L'inyası Tarih Dergisi*, Mayıs 1994, s. 89 ve devamı; Yusuf Sarıay "Atatürk'ün Hatay politikası -I-(1936-1938), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XII, Sayı 34, Mart 1996, s. 65.

nedeni de savaş sırasında tahrip olmuş olan devletin yeniden yapılanması üzerine yoğunlaşmasından kaynaklanmıştır. Devlet bu dönemde milliyetçilik anlayışını basın, okullar, çeşitli hükümet daireleri, Cumhuriyet Halk Fırkası ve Türk Ocağı kanalıyla yapmıştır.⁵⁷

Millî Mücadele yıllarında vatanın savunulması ve kurtarılması şeklinde sadece siyasî bir gaye olarak ele alınan milliyetçilik, Millî Mücadelenin gerçekleşmesinden sonra anlamı genişleyerek siyasî, kültürel ve ekonomik olmak üzere bütün hayat ve faaliyetlerin hepsini ifade eden bir gaye halini almıştır.⁵⁸

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki milliyetçilik anlayışı teorik olarak meşrutiyet milliyetçiliğinden beslenmesine rağmen, uygulamada farklılık arz etmektedir. Kemal Karpat; Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemleri milliyetçilik anlayışı arasındaki farkın değerlendirmesini şu şekilde yapmaktadır.

"... Milliyetçilerin büyük bir kısmı, Osmanlı İmparatorluğunun millî bir kültür yaratamamasının ve dolayısıyla millî bir devlet haline gelememesinin, yeni zamanların şartlarına uyamamasının başlıca sebebini İslâmiyet'te buluyorlardı. Gerek bu yeni milliyetçilik, gerekse amaç edindiği devrin milliyetçilik doktrini, sistematik olarak ilk işlemiş olan, Ziya Gökalp'in görüşlerinden az çok ayrılıyordu. Ziya Gökalp'in dine, tarihe ve geleneksel topluma dayandığı milliyetçiliğin yerine akılcı ve son derece lâik bir milliyetçilik almıştı. Gökalp'in lâikçiliği, aslında Müslümanlığı Türk hayat tarzına uydurmak ve dinî müesseseleri-haifelik de dahil olmak üzere bu bakımdan yorumlamak amacını güdüyordu. Oysa şimdi din dev-

57 Shaw, *a.g.e.*, s. 446; Nitekim Atatürk 26 Nisan 1926'da Türk Ocakları delegelerine yaptığı konuşmada Türkçülük açısından Türk Ocaklarının önemini vurgulayarak "Biz doğrudan doğruya Milliyetperveriz ve Türk Milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin mesnedi Türk camiasıdır. Bu camianın efradı ne kadar Türk harsi ile meşbuğ olursa o camiaya istinat eden Cumhuriyet de kuvvetli olur. Türk Ocakları teessüsleri tarihinden itibaren çok yüksek hizmetler ifa etmişlerdir. Bu mesaide devam ediniz ve avdetinizde arkadaşlarınıza selâm söyleyiniz" diyerek milliyetçiliğe olan yakınlığını ortaya koymuş bu konuda Türk Ocakları'nı da desteklemiştir. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1918-1973*, C. III, Ankara 1989, s. 118.

58 Ali Fuat Başgil, "Türk Milliyetçiliği-Doğuşu-Manası-Gayesi ve Vasıfları" *İkinci Türk Tarih Kongresi 1937*, İstanbul 1943, s. 991.

letten tamamıyla ayrılmış ve devlet üstün bir duruma girmiştir. Gökalp'in batıdan yalnız teknolojiyi almaya inhisar eden garplılaşıma fikrî genişletilerek batı, maddî ve kültürel her türlü yenileşmenin biricik kaynağı olarak kabul edilmişti..."⁵⁹

SONUÇ

Cumhuriyetin bu ilk yıllarındaki milliyetçilik anlayışı ve Atatürk'ün milliyetçilik uygulamaları üzerinde çalışmalarda bulunan çeşitli araştırmacılar, bu anlayışın temel özelliklerini şu şekilde belirtmektedirler:

- a. Millî birlik ve bütünlüğe büyük önem verir.
- b. Sını kavgasına karşıdır,
- c. Gerçekçidir ve vatan kavramına dayanır,
- d. Saldırgan değil barışçıdır,
- e. Irkçılığa karşıdır,
- f. Milliyetçiliği reddeden akımlara karşıdır,
- g. Lâiklik ilkesi ile bağlantılıdır,
- h. Millet egemenliği ilkesiyle bağlantılı ve demokrasiye yöneliktir.

---

59 Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967, s. 48-49.

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE İŞİĞİNDA: ÇAĞDAŞ EĞİTİM

Yrd.Doç.Dr. Mehmet KAYIRAN*

GİRİŞ

EĞİTİMİN TANIMI, NİTELİĞİ VE ÖNEMİ

Eğitim nedir? sorusuna karşı yeterli ve kuşkulardan uzak bir yanıt aramak boşunadır. Eğitim üzerinde düşünürken, onun canlı bir organizma gibi büyüüp gelişme niteliği taşıdığını unutmamalıyız. Eğitimin değişmez verileri bulunmakla birlikte, sürekli gelişmekte ve yeni isteklerle yeni koşullara uymaktadır¹. Bu nedenle pekçok düşünür ve eğitimci, eğitim nedir sorusu üzerinde düşündüğü halde, hiçbirisi kendisini de tatmin eden bir tanıma ulaşamamıştır².

John Milton'ın eğitimle ilgili aşağıdaki tanımlaması günümüzde de yaygın olarak kullanılmaktadır³.

"Bu yüzden ben, tam ve cömertçe eğitim diye, insanr özel ve kamu işlerinde, barışta ve savaşta, her türlü ödevde dürüst, ustaca, iyi yürekli olarak davranmaya yatkın kılan bir eğitime derim".

Eğitimciler, günümüzde eğitimin niteliği konusunda belirli bir anlaşmazlığın olduğunda ortak düşüncelere sahiptirler. Erdemi soyut olarak ele almalarının mı, ya da en iyi yaşamayı amaç edinmelerinin mi doğru olacağı hakkında, insanlar ortak bir görüşe sahip değildirler. Bununla bir-

---

* Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 W.D. Lester Smith, *Çağdaş Eğitim*, Çeviren: Nurettin Özyörük, İstanbul 1967, s. 5.

2 Bkz.: a.g.e., s. 6-10. Ayrıca bkz.: Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, Ankara, 1972; Aynı yazar, *Çağdaş Eğitim Akımları (Yabancı Ülkelerde)*, Ankara, 1976; Lütfi Öztabağ, *Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul, 1971, s. 11-12; Cemal Yıldırım, *Eğitim Felsefesi*, Ankara, 1987; Necmettin Tozlu, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun *Eğitim Sistemi Üzerine Bir Araştırma*, Ankara, 1989, s. 108-122.

3 Smith, a.g.e., s. 8.

likte, eğitimin daha çok akıl ya da moral disiplinin geliştirilmesine mi yöneltilmesi gerektiği kesinleşmemiştir. Başka bir ifade ile erdem: “Çevreye ve koşullara uymak zorunluluğundan doğan bir evrim ürünü” müdür, yoksa, “insanın, insanüstüne varabilmek için göstereceği çaba”⁴ mıdır? sorularına verilebilecek yanıtımız aynı olmadığı sürece eğitimin niteliği konusunda da ortak bir sonuca ulaşamayız. Eğitimin amacı erdem olarak benimsense bile, bunun hangi yoldan sağlanacağı konusunda da bir anlaşma sağlayabilmek zordur. Bu nedenle, eğitim konusunda ileri sürülen görüşler, belli oranlarda taraftar bulabilmektedir. Eğitim, iki ana başlık altında incelenebilir⁵:

(1) **Geleneksel anlamda eğitim**, ulusal varlığın sosyo-ekonomik ve özellikle kültürel açıdan devamını sağlayan bir araç olarak kabul edilmiştir. Başka bir deyimle, eğitim son zamanlara kadar “kültür aktarımını sağlayan bir kurum ve süreç gözüyle görülmüştür.”

(2) **Çağdaş anlamda eğitim ise**, yeni amaçlar yeni boyutlar ve yeni nitelikler kazanmıştır. Bilim ve teknolojiye gelişme, bu gelişmeye yol açan ve bu gelişmenin sonucu olan bilgi patlaması, dünya ve toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını hızla değiştirmektedir. Bu radikal değişme süreci, geleneksel anlamda bir “kültür aktarma” aracı olan bir niteliğe bürünen eğitimi, “kültürü aşan” sosyal, ekonomik, kültürel değişmeden etkilenen ve bu değişmeyi etkileyen bir süreç ve kurum olmaya zorlamaktadır.

Bu açıklamalarımıza göre, eğitimi şöyle tanımlayabiliriz: **Eğitim, kişinin yeteneklerini kendi ihtiyaçları ve toplumun amaçları doğrultusunda geliştirmesini sağlayan öğrenme işi ve bu işin nasıl yapılacağı üzerindeki yöntem ve uygulamaların tümüdür.**

4 Orhan Hançerlioğlu, *Başlangıcından Bugüne Erdem Açısından Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1976, s. 24 ve 244. Ayrıca bkz.: Pierre Ducasse, *Büyük Felsefeler*, Çeviren: Nihal Önel, İstanbul, 1972, s. 1-9 ve 157-181; Kurt Schelling, *Toplumsal Düşünce Tarihi*, Çeviren: Nihal Önel, İstanbul, 1971, s. 379.

5 İlhan Özdil, “Eğitimde Yeniliğin Çerçevesi ve Türk Millî Eğitim Reformu”, *Atatürk İlkeleri Işığında Türk Eğitim Sistemi*, (TÜBİTAK’ın 18-20 Kasım 1981’de düzenlediği “Bilimsel Toplantı”), Ankara, 1981, s. 41, (Bildirinin tümü için bkz.: Ss. 35-50); Ayrıca bkz.: *Yedinci Millî Eğitim Sorusu : Çalışma Esasları, Konular ve Kararlar (5-15 Şubat 1962)*, Ankara, 1962.

Toplum ve birey açısından eğitim, her bakımdan zorunlu bir öğedir. Eğitilmek ve öğrenmek gereksinimi insanın doğasında mevcut olan en temel özelliktir. Milletler için eğitim, varlıklarını sürdürebilmeleri ve gelişmesini sağlayabilmeleri için vazgeçilmez bir iştir. “... Türk Milleti'nin hür yaşama arzusuna ve vatan toprağı sevgisine güvenerek Milli Mücadele'yi yıkılmaz iradesiyle organize etmiş ....”⁶ ve yeni bir “Türk Devleti” kurmuş olan Mustafa Kemal'e göre⁷:

“Terbiyedir ki, bir milleti ya hür, müstakil, şanlı, âli bir heyeti içtimaiye halinde yaşatar, ya da bir milleti esaret ve sefalete terkeder.”

Atatürk'ün yaşamı boyunca üzerinde titizlikle durduğu amaç, her bakımdan tam bağımsızlığı yakalamış bir devlet yaratmaktır. O böylece; “çağdaşlaşmanın ilk şartı olan tam bağımsızlığı” gerçekleştirdikten sonra⁸:

“Kurtardığı vatanın ve yeniden kurduğu devletin ilelebet yaşayabilmesi, başka bir ifade ile millî mevcudiyetini muhafaza edebilmesi için, gerekli tedbirleri de almıştır. “Atatürk İnkılâpları” adını verdiğimiz bu tedbirlerin gayesi Türk Milletini çağdaş medeniyete bir an önce ortak hale getirmektir”⁹.

Ancak, Atatürk'ün ısrarla üzerinde durduğu çağdaşlaşmak, çağdaş uluslar topluluğuna girmek, “muasır medeniyeti iktisab ile onun düzeyinin üzerine çıkmak”, “asrileşmek”, “garplılaşmak”, O'nun için, Türkiye Cumhuriyeti'ni “dünyanın en medeni ve müreffeh bir devleti haline getirmektir”¹⁰. Başka bir ifade ile Atatürkçülüğün amacı¹¹:

6 Abdurrahman Çaycı, “Atatürk'ün Eseri”, *Türk Kültürü*, Sayı : 157, Kasım 1975, s. 16.

7 22 Eylül 1924 tarihinde “Samsun Öğretmenleriyle Konuşma” Bkz.:*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, (İkinci Baskı), Toplayan : Nimet Unan, Ankara, 1959, s. 198.

8 Abdurrahman Çaycı, “Atatürk ve Türkiye'nin Çağdaşlaşması Problemi”, *Atatürk Dönemi'nin Sosyo-Ekonomik Sorunları, Seminerde Sunulan Tebliğler*, (30 Haziran - 1 Temmuz 1981-Kayseri), Ankara, 1982, s. 1, (Bildirinin tamamı : Ss. 1-11).

9 Çaycı, “Atatürk'ün Eseri” ....., s. 17.

10 Çaycı, “Atatürk'ün Uygarlık Anlayışı”, *Atatürk Konferansları VI (1973-1974)*, Ankara, 1977, s.117.

11 Çaycı, *a.g.m.*, s. 128. “Atatürk için çağdaşlaşma bir amaç değil, fakat Türkiye Cumhuriyeti'nin daima yaşaması için bir vasıttır.” Bkz: Çaycı, “Atatürk ve Türkiye'nin Çağdaşlaşması .....” , s. 11.

“Türkiye Cumhuriyeti’ni çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmaktır. Bu yol tektir ve Batı medeniyeti yoludur. Batı medeniyetinin temel unsuru ise “ilim zihniyetidir”. Yapılacak şey, Büyük Atatürk’ün arzu ettiği gibi, her türlü faaliyetimize “müsbet ilmi” ve onun kaynağını teşkil eden “ilim zihniyeti”ni rehber edinmekten ibarettir.”

İşte biz bu incelememizde; Türkiye Cumhuriyeti’ni sonsuza kadar “özgür, bağımsız, şanlı, yüksek bir toplum olarak” yaşatmayı amaç edinen Atatürk’ün kurduğu eğitim sistemini incelemeye çalışacağız. Ancak, “Atatürkçü Düşünce Işığında: Çağdaş Eğitim Sistemi”ni anlatabilmek ve ulaşılan düzeyi gösterebilmek için; “Osmanlı Eğitim Sistemi ile Batı Eğitim Sisteminin Karşılaştırılması” yapılacak ve “Cumhuriyet’in Devraldığı Eğitim Mirası” konusunda bilgi verilecektir.

I. TÜRKİYE CUMHURİYETİ’NİN DEVRALDIĞI EĞİTİM MİRASI VE OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİ İLE BATI EĞİTİM SİSTEMİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Osmanlı Devleti “ilk” bilimsel kuruluşuna İznik Medresesi’nin Orhan Bey (1332-1330) zamanında açılması ile sahip olmuştur¹². Fatih Sultan Mehmet ise, Avrupa’daki hükümdarlardan önce “Türk Rönesansı”nı tasarlamış, bilime ve bilim adamlarına büyük önem vermiştir¹³. Osmanlı İmparatorluğu’nda XVI. ve XVII. yüzyıllardan itibaren sadece din bilgini yetiştirmekte ve kısa süre sonra “Durgun Çağ”a girilmiş bulunmaktadır. XVIII. yüzyıldan başlayarak, bu gerileme daha da artmış, Batı’daki bilimsel gelişmenin dışında kalan Osmanlı Devleti’ndeki medrese sistemi çökmüştür. Tek bilim olarak şeriat görülmüş; tıp, fizik, matematik bile din öğretimi içinde yer almıştır¹⁴.

12 A. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul, 1970, s.11.

13 Bkz.: a.g.e., s. 25-30.

14 A. Adnan Adıvar, **Tarih Boyunca İlim ve Din**, İstanbul, 1969, s. 600-606.

Tanzimat'tan önceki dönemde eğitim işlerinin sürekli bir düzeni olmadığı gibi, tam anlamıyla merkezi bir idareye de bağlı değildi. XIX. yüzyıl başlarına kadar “Şeyhülislâm ulemanın reisisidir” hükmü uygulamada kaldı¹⁵. İmparatorluk'taki okullar son derece yetersizdi. Örneğin, III. Murat döneminde bütün Osmanlı topraklarında 120 medrese, 89 hastahane ve 9000 öğrenci bulunmakta idi. İmparatorluğun çeşitli nedenlerle gerileme süreci içine girmesi ve çöküşü¹⁶ sırasında hoşgörü sınırları daraltılmış, din adına bilim adamları ve düşünürler cezalandırılmaya başlanmıştır. Örneğin, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Sadrazam İbrahim Paşa devrinde Kabız-ı Acemî adlı ülemeden bir kişi düşüncelerinden dolayı idam edilmiştir. Sarı Abdurrahman ve Hamza adlı iki “bilgin” de bu dönemde idam edilmiştir¹⁷.

Batıda ise, eğitim Ortaçağ'da dinsel bir karakter taşıyordu. Eğitim kilisenin tekelindeydi. Din dogmaları ile akla ve deneye dayanan bilgilerin elde edilebilmesi çok zordu. Ancak Avrupa, XVI. yüzyılda “Akılcılık ve Deneycilik” ile “Akıl Çağı”na girdi. Gutenberg matbaası eğitimin hizmetinde XV. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak etkili bir biçimde kullanılmaya başlandı. Batı'daki ekonomik gelişme, eğitim hakkının yalnız soylulara değil, daha başka tabakalara da ait olduğu görüşünü yerleştirdi. Okumak, eğitmek ve eğitilmek Batı toplumunun uğraştığı başlıca konulardan biri oldu. Eğitim yöntemleri geliştirildi. Zorlayıcı ve ezbere eğitim terkedilerek, çocukların doğayı tanıyıp, gözlem ve düşünme yoluyla ilk bilgileri elde etme yolu açıldı. Devletler eğitim işlerini üzerlerine aldılar. Her bireyin belli bir eğitimden geçmesi (ilköğretim zorunluluğu) ilkesini Batılı Devletler benimsediler. XVIII. yüzyıl sonlarında Batı'da, hem bütün bireylerin eğitimden geçirilmesi hem de üst düzeydeki bilimsel kuruluşların gelişmesini sağlama yönünde çok önemli adımlar atıldı¹⁸.

15 Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye'de Ekonomik ve Toplumsal Gelişmenin 50 Yılı**, Ankara, 1973, s. 627.

16 Osmanlı Devleti'nin çöküş nedenleri için bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, **XX. Yüzyılda Türk- lüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri**, Ankara, 1974, s. 13-21.

17 Adıvar, **Tarih Boyunca İlim ve Din** ....., s. 104-105.

18 Daha geniş bilgi için bkz.: Aytaç, **Avrupa Eğitim Tarihi**...., s. 95 vd.; Aytaç, **Çağdaş Eğitim Akımları**...., Smith, a.g.e., s. 10 vd.; Claude Delmas, **Avrupa Uygarlık Tarihi**, İstanbul, 1973, s. 96, vd.

Oysa, matbaa Türkiye'de ancak 280 yıl sonra Müslüman-Türkler'in yararlanmasına sunuldu. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudiler 1494'de, Ermeniler 1567'de, Rumlar 1627'de matbaayı kurmuşlar, sonuçta din adına-bazı kişilerin çıkarları zedelenmesin diye- ilk Türk matbaası 1727'de devrin Şeyhülislâmı Abdullah Efendi'nin din dışındaki kitapların basımına izin vermesiyle faaliyete geçirilebildi¹⁹. Kuruluşundan sonra her yönden yüksek bir yere ulaşan Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılın başlarından itibaren iç ve dış nedenlerle gerilemeye başladı. Bu gerilemeye engel olmak için çeşitli düzenlemeler yapıldı. Bunlardan XVIII. yüzyıla kadar olanları eskiyi canlandırmak amacıyla yapılan ıslahatları. Çağdaş nitelikli reformlar ise, XVIII. yüzyılda III. Ahmet döneminde başladı ve II. Mahmut döneminde geniş kapsamlı boyutlara ulaştı. Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirilen reformlar ise Osmanlı Devleti'nin çağdaşlaşmasında en büyük etkiyi sağladı²⁰.

Önce askerî alanda görülen güçsüzlüğe bir çözüm bulmak için, Ordunun ihtiyacı olan elemanları yetiştirmek amacıyla çağın gereklerine uygun okulların kurulmasına başlandı²¹. Tanzimat Dönemi'nde eğitim alanında yapılan reformların temelini "eskileri yıkmadan yeni eğitim kurumları kurmak teşkil eder"²². Başka bir ifade ile Tanzimat'tan sonra yeni okullar açılmıştır. Ancak, Medrese ve Evkaf okullarında herhangi bir değişiklik yapmaya kimse cesaret edememiştir. Tanzimat'tan önce de eğitim alanında çağdaşlaşma yönünde bazı önemli adımlar atılmıştır²³.

Türkiye'de 1824'de ilköğretim zorunlu hale getirildi ve aynı yıl yurt dışına öğrenci gönderildi. 1838'de orta öğretim kurumlarının ilki olan

19 Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Matbaacılığı**, İstanbul, 1939; Adıvar, **Tarih Boyunca İlim ve Din...**, s.128.

20 Osmanlı Devleti'ndeki çağdaşlaşma hareketlerini inceleyen yüzlerce makale ve kitap yayınlanmıştır. Bu eserlerden en ünlüsü: Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 1978, adlı kitaptır.

21 Tanzimat Devri'ndeki eğitim çalışmaları için bkz.: Cahit Bilim, **Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma**, Eskişehir, 1984.

22 Bilim, a.g.e., s. 78.

23 Türkiye'de Batılı anlamda kurulan ilk çağdaş eğitim kurumları askerî okullar olmuştur. II. Mahmut zamanında da askerî eğitimde yeni gelişmeler oldu. 1827'de ordunun doktor ihtiyacını karşılamak için Mekteb-i Tibbiye, 1831'de Müzika-i Hümayun, 1834'de de Mekteb-i Harbiye açıldı. Sivil alandaki eğitim reformu da askerî alandakine paralel olarak gelişti. 1821'de Tercüme Odası adıyla Türkiye'de ilk yabancı dil okulu açıldı.

“Rüştiye” mektepleri açıldı. Tanzimat'ın en önemli eğitim reformu ise, Abdülmecit'in 1845'de yayınladığı bir fermanla başladı. “Meclis-i Maarif-i Muvakkat”ın önerisiyle “Meclis-i Maarif-i Umumiye” kuruldu. Eğitim Sistemi ilk, orta ve yüksek okullar olarak planlandı²⁴. 1857'de “Maarif-i Umumiye Nezareti” kuruldu. 1869'da yayınlanan “Maarif Nizamnamesi” ile, Türk Eğitim sisteminin çekirdeği oluşturuldu. Nizamname, öğretim kurumlarını Sıbyan, Rüştiye, İdadi, Sultanî ve bunlara öğretmen yetiştiren “Muallim Mektepleri” olarak öngörmektedir.... Yükseköğretim alanında ise 1846 ve 1870'deki denemelerden sonra ilk Osmanlı Üniversitesi Darülfünun kuruldu²⁵.

Tanzimat Dönemi'nde eğitim istenilen düzeye çıkarılamadı. 35 milyonluk Osmanlı Devleti'nde 1876 yılı sonunda toplam 425 rüşdiye, 8 idadi, 7 muallim mektebi kurulabilmiştir. Rüştiyelerin 17'sinde, Muallim Mekteplerinin de 1'inde kızlar eğitim yapabiliyordu²⁶.

“Batılılaşma” adı da verilen 1839'da başlatılan iddialı ve büyük reform hareketi I. Meşrutiyet Dönemi'nde sonuçlarını verdi. Tanzimat Dönemi'nde ilk ve orta öğretim alanında yapılan kanunların uygulanması ve eksikliklerin giderilmesi bu dönemin en belirgin özelliğidir. II. Abdülhamit, Padişah olduğunda, eğitim reformu hareketi geri dönülemez bir duruma gelmişti. II. Abdülhamit Devri'nde: Rüştiyelerin sayısı 250'den 600'e, İdadiler 5'ten 104'e, Darümualliminler 4'den 32'ye, iptidâî okullar 200'den 4000-5000'e çıkarılmıştır. 10.000 sıbyan okulunun yeni usullere göre eğitim yaptırılmasına çalışılmıştır²⁷. Ancak, II. Abdülhamid za-

24 Osmanlı Devleti'nin geleneksel eğitim sisteminde “Enderun Mektebi” dışındaki diğer okullar ve kültür kurumları vakıflara bağlı olarak kurulmuş ve yaşatılmıştır. Bkz.: Nevzat Ayas, **Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi, Kuruluşlar ve Tarihçeler**, Ankara, 1948, s. 38.

25 Tanzimat Dönemi'ndeki eğitim çalışmaları Bilim'in sözü edilen kitabından; İlhan Tekeli ve Selim İkin'in **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara, 1993, yapıtından ve **Tanzimat'tan Cumhuriyete Ansiklopedisi'nin** “Eğitim” ile ilgili konularından derlenmiştir.

26 Bilim, a.g.e., s. 172, 1840 yılından başlayarak Batı'lı esaslara dayalı eğitim kurumlarının açılmasına başlanmıştır. “Batılı düşünce”nin Osmanlı İmparatorluğu'na girmesinde Osmanlı askerî yenilgilerinin - XVIII. yüzyıl savaşları yenilgileri sonucunda- kanıtlanmasından sonra açılan yüksek okulların payı büyüktür. Bkz.: Roderic H. Davison, “Osmanlı Türkiye'sinde Batı'lı Eğitim”, Çeviren: Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Beleten*, Cilt: LI, Sayı 200 (Ağustos 1987)'den ayrı basım, s. 1037-1038.

27 Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara, 1988, s. 164.

manında ilk ve orta öğretim, hiçbir zaman Avrupa'daki emsalleri düzeyine ulaşamamıştır. Bu devirdeki düşünce akımları, başlangıçta ilk öğretimin amacı “İslâmcılık”, orta öğretimin amacı “Osmanlıcılık” politikasına uygun yürütülmüştür. Fakat, devrin sonlarına doğru her iki akım tümüyle terkedilmemekle birlikte, “Türkçülük” de bu okulların amaçları arasına girmeye başlamıştır²⁸. Yüksek öğretim okullarında ise, “Türkçülük” egemendir.

Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi içinde, bir de yabancı okullar yer almıştır. Osmanlı topraklarında kurulmuş yabancı okulların en eskileri katolik okullarıdır. Bu okullar Tanzimat'tan önce de devletçe denetlenmemekle birlikte, açılmalarına karşı bir direnç gösterilmiştir. Tanzimat'tan sonra ise yabancı özel okulların sayılarında büyük bir artış gözlenmiştir. 1904'de Rum okullarının sayısı 64'ü²⁹ bulmuştur. 1910 yılında yalnızca İstanbul'daki Ermeni okulu 44'e ulaşmış, ilk Yahudi okulu 1854'de “Musevi Asri Mektebi” adıyla İstanbul'da açılmıştır. Fransız, İtalyan, Avusturyalı Katolik misyoner okulları dışında, İngilizler ve Amerikalılar da ekonomik çıkarlarının temsilcilerini yetiştirmek ve Hıristiyanlığı yaymak vb. amaçlarla çok sayıda okul açmışlardır³⁰.

Özetlersek, II. Mahmut döneminde başlayan eğitim ikileşmesi Atatürk'ün ele almak zorunda kaldığı temel bir sorun olarak Cumhuriyet Türkiye'sine aktarılmıştır. Türk, azınlık ve yabancı özel okulları devletin denetimi altına alınmış, ilkokul öğrenimi bütün yurttan zorunlu hale getirilmiş ise de, büyük şehirlerin dışında bunun denetimi ve uygulanması tam anlamıyla yapılamamıştır. Öğretmen yetiştirme işine

28 Kodaman, a.g.e., s. 164.

29 Lozan Andlaşması'ndan sonra bu Rum okulları-açık tutulanlar- rahipleri yetiştirmeye devam etmiştir.

30 Yabancı okullar hakkında geniş bilgi için bkz.: Rauf İnan, **Atatürk'ün Evrenselliği, Önder Kişiliği ve Amaçlar**, Ankara, 1983, s. 67-152 (Osmanlı Eğitim Sistemi de bu kısımda anlatılmaktadır); Davison, a.g.m., s. 1036-1037. Cemil Koçak, “Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar”, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:2, Ss. 485-494. Uygur Kocabaşoğlu, “Amerikan Okulları”, **Aynı Ansiklopedi**, Ss. 495-500. Tüm yabancı okullardaki Türk-Müslüman öğrenci sayısının oranı 1900 yılında % 15, 1911'de % 56, 1926'da % 51, 1931'de % 64, 1939'da % 76'yı bulmuştur (Bu sayılar 30 numaralı dipnotta verilen araştırmalardan derlenmiştir).

önem ve öncelik verilmiş; Tanzimat'tan sonra Batı'lı anlamda askeri ve sivil yeni okullar açılmış, 1908-1924 yılları arasında yükseköğretim kurumlarının yenileştirilmesine çalışılmış, Edebiyat, Hukuk, Fen ve Tıp Fakültelerinden oluşan Darülfünun'a bilimsel çalışma özgürlüğü sağlanmıştır. Ancak, Medreseler Meşihat'ın denetiminden kurtarılamamıştır. Bir bölümünü özetlemeye çalıştığımız tüm bu çalışmalara karşın Atatürk, % 7'si okuma-yazma bilen³¹, savaşlarla tahrip edilmiş bölgelerde oturan, varını yoğunu "Millî Mücadele" için harcamış bir halk ile Cumhuriyet'i kurmayı ve çağdaşlaşma yolunda önemli atılımları gerçekleştirmeyi başarabilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında; eğitimde yenileşmeyi, ulusal birliğin ve çağdaş bir toplumun temeli olarak gören Atatürk'ün kurduğu eğitim sistemini incelemeye çalışacağız:

II. ATATÜRK'ÜN EĞİTİME VERDİĞİ ÖNEM : MİLLÎ EĞİTİMDE UYULMASINI İSTEDİĞİ BAŞLICA İLKELER

A. Atatürk'ün Eğitime Verdiği Önem

Atatürk'e göre: "Çağdaş medeniyetin ortağı olmak, Türkiye için bir varolmak veya yokolmak davasıdır. Bunda başarılı olmak, çağdaş medeniyetin bir bütün olarak ele alınmasına bağlıdır. Dolayısıyla çağdaş dünyadan "neyin ne kadar" alınacağı, "bu alınmada sınırın ne olması" gerektiği tartışması yersiz ve faydasızdır. Batı'dan alınanlar "çok geç ve çok az dozda" olduğundan başarılı sonuç vermemiştir"³². Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru eğitim alanında önemli adımlar atılmış olmasına karşın, bu çabaların hiç de yeterli olamamasının birinci nedeni: Batı'dan -eğitim alanında da- alınanların "çok az ve çok az dozda" olmasından kay-

31 % 7 oranı için bkz.: Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı ....., s. 25.

32 Abdurrahman Çaycı, "Atatürk ve Tarih Boyutu İçinde Çağdaşlaşma", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: VI, Sayı: 16 (Kasım 1989)'dan ayrı basım, s. 58; Mehmet Kayıran, "Atatürkçü Düşünce Sisteminin Oluşmasına Neden Olan Etkenler ve Bu Düşünce Sisteminin Geliştirilmesi", Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:2, Sayı:2 (Mayıs 1990), Ss.187-203.

naklanmıştır³³. Atatürk, Osmanlı eğitim sistemi ile, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin sonsuza kadar yaşatılamayacağını görmüş ve yepyeni ilkelere dayanan bir eğitim sisteminin kurulması zorunluluğuna inanmıştır.

Daha önce de incelemeye çalıştığımız gibi, gerçekten de eski eğitim sisteminin düzeltilmesi mümkün değildi. Yeni bir eğitim sistemine geçilmeliydi. Yeni eğitim sisteminin ilkeleri de Türk Devrimi'nin temellerine uygun olmalıydı. Eğitim alanında ikilik kaldırılmalı (Türk Milleti'nin içine itildiği kültür ikiliğine son verilmeli), laik ve milli bir eğitim sistemi kurulmalı, milletin yarısını oluşturan Türk kadınları da eğitilmeli³⁴, bütün öğretim kurumlarının devletin kesin denetimine geçmesi sağlanmalıydı. Özetle, yepyeni bir eğitim sistemi kurulmalıydı³⁵.

Atatürk döneminin eğitim felsefesini de Atatürkçü felsefe oluşturmuştur. Atatürkçü felsefenin "altı ilkesi, bu dönemdeki eğitim yeniliklerini yönlendirmiş ve gerçekleştirmiştir"³⁶. Atatürk'ün eğitim alanında yaptığı devrimlerin amacı "Türk ulusunu çağdaş uygarlığa bir an önce ortak hale getirmektir.... Kültür müessesesi, hatta rekabeti (ni) ... bu kördüğüm (ü) vatan kurtarıcılığının kendisine sağladığı "emsalsiz itibar" ile kökünden halletmiştir"³⁷.

Atatürk'e göre: Batı uygarlığını bilimi, kültürü, teknolojisini, tek ifade ile, "yaşama bakış tarzıyla" topyekün almak gerekir. Bunu gerçekleştirmek için de bilim ve fenden gayri rehber yoktur"³⁸.

Mustafa Kemal, eğitim işine, daha Milli Mücadele sırasında çok

33 Atatürk'ün, devrimleri gerçekleştirirken izlediği yöntem için bkz.: a.g.m., s. 58-59.

34 II. Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1918), kız çocukların bir ölçüde eğitilebilmesi için bazı sınırlı adımlar atılmıştır. Ancak, çok az sayıda kadın eğitilebilmiştir.

35 Bu konuda bize örnek olabilecek nitelikteki bir çalışma için bkz.: Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Fikir Hayatı" bölümünün ikinci kısmı "II-Atatürk ve Milli Eğitim", Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri), Ankara, 1986, Ss. 101-231, "Atatürk ve Milli Eğitim", s. 151-231, (Y.Ö.K. Yayını, No: 5).

36 Ziya Bursalıoğlu, "Atatürk Dönemi'nde Eğitim Felsefesi ve Yenileşmesi", Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu (9-10 Nisan 1981), Ankara, 1981, s.13, Ss.13-17.

37 Çaycı, "Atatürk'ün Eseri"..., s. 17-18.

38 A.g.m., s. 157.

büyük bir önem vermiştir³⁹. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde eğitim sorunu 26 Nisan 1920'den itibaren tartışılmaya başlanmıştır⁴⁰. Sakarya Zaferi'nden önce (16 Temmuz 1921 Cuma günü saat 14'de), Birinci Maarif Kongresi toplanarak yeni Türk Eğitim Sistemi'nin kurulması yönünde önemli bir adım atılmıştır. Atatürk, bu Kongreyi açarken yaptığı konuşmada eğitimin önemini şöyle vurgulamıştır⁴¹:

“Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihî tedenniyatında en mühim bir âmil olduğu kanaatindeyim”.

Anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devleti'nin çöküşünde, uygulanan eğitim sisteminin önemli bir etken olduğu inancındadır. Atatürk, 1922'de yaptığı konuşmalarda : **Bir ulusun gerçek kurtuluşunun ancak millî eğitim işlerindeki başarısına bağlı olduğunu; “ulus olmanın, bayındır bir vatan kurmanın” da eğitime gereken önemin verilmesiyle gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir**⁴². O, 22 Eylül 1924'de Samsun'da öğretmenler ile yaptığı konuşmada ise şunları söylemiştir⁴³:

“... En mühim, en esaslı nokta terbiye meselesidir. Terbiyedir ki, bir milleti ya hür, müstakil, şanlı, âli bir heyet-i içtimaiye halinde yaştır, ya bir milleti esaret ve sefaletе terkeder”.

Hiç kuşkusuz eğitimin de her şeyden önce bilime dayanması gerekir. Türk toplumunun çağımızın gereklerine göre ilerletilmesi için gerekli olan bilim ve fendir”. “Çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne yükselme” ve “Medeniyet yolunda başarı” yeniliğe bağlıdır. Atatürk'ün 30 Ağustos 1924'de

39 H. Raşit Öymen, “Cumhuriyet Eğitimine Geçişte Atatürk'ün Etkisi”, Belleten, Atatürk Özel Sayısı, C.LII, Sayı: 204, (Kasım 1988), Ss. 1013-1088.

40 İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)**, Eskişehir, 1985, s. 226-236.

41 Öymen, a.g.m., s. 1082. Eğitim-Kültür sorunları hakkında önemli noktalara değinen Atatürk'ün bu konuşmasının tam metni için bkz.: Öymen, a.g.m., s. 1081-1085.

42 Bkz.: Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara, 1984, s. 100.

43 Atatürk, **S.D.II**, s.198 (Giriş kısmında da Atatürk'ün bu konuşmasını verdik, fakat O'nun bu sözlerini eğitime verilmesi gereken önemi çarpıcı bir biçimde vurguladığı için tekrar ettik).

yaptığı bir konuşmasında da vurguladığı gibi: “Medeniyetin buluşları, tekniğin harikaları cihanı değişmeden değişmeye uğrattığı bir devirde” Türk Milleti'nin “asırlık köhne zihniyetlerle, geçmişe bağlılıkla varlığını korumak mümkün değildir”⁴⁴.

Atatürk'e göre, “Türk Milleti'nin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale, müsbet ilimdir”⁴⁵. Anlaşılabacağı üzere Türk Devrimi, Türk ulusunu “çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne yükseltme”yi amaç edinmiştir. Uygarlık yolunda⁴⁶, Türk ulusunun yol göstericisi ise müsbet ilimdir. O halde, eğitim de her şeyden önce bilime dayanmalıdır. Milletimizin amacı, milletimizin ülküsü bütün cihanda “tam manası ile medeni bir heyet-i içtimaiye olmaktır”. Bu amaca ulaşmanın yolu ise, Atatürk'ün “Millî Eğitim ve Öğretim” konusunda uyulmasını istediği temel ilkelerdir.

“Atatürk'ün Millî Eğitimde uyulmasını istediği başlıca ilkeleri”⁴⁷ tespit edebilenin tek yolu da yine O'nun sözleri ve bu alanda gerçekleştirdiği devrimlerdir. Biz, incelememizin bu kısmında konumuzla ilgili olan ilkelerden bazı örnekler vereceğiz. Ancak, Atatürkçü eğitimin ilkelerinin büyük bir bölümünü de yalnızca saymakla yetineceğiz⁴⁸.

B. Atatürk'ün Millî Eğitimde Uyulmasını İsteddiği Başlıca İlkeler

Atatürk'ün “Millî Eğitim ve Öğretim” konusunda, üzerinde durduğu ilkelerin en önemlileri şunlardır:

44 A.g.e., s. 181.

45 A.g.e., s. 275.

46 Atatürk'e göre, “...Medeniyete girmek arzu edip de, garba teveccüh etmemiş millet hançeridir” (yoktur). Bkz.: **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937)**, Derleyen: Nimet Unan, Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü : 1, 1954, s. 68. (Atatürk'ün 29 Ekim 1923 tarihinde yaptığı konuşma (Kültür Hakkında) : “Fransız muhabiri Maurice Pernot'ya demeç”).

47 Atatürk yaşamı boyunca, çeşitli tarihlerde yaptığı toplantılarda, açık konuşmalarında, yurt gezilerinde vb. yerlerde eğitim-öğretim ve sorunlarına değinmiştir. O'nun bu konu ile ilgili sözlerini, Söylev ve Demeçler'inde (5 Cilt) ve diğer eserlerinde bulabileceğimiz gibi, sözünü ettiğimiz kaynaklardan derlenen şu kitaplarda da toplu bir biçimde görebiliriz. Bunlardan bazıları için bkz.: Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, İstanbul, 1986, s. 100-111 ve 112-127; Fethi Naci (Kalpakçioğlu), **Atatürk'ün Temel Görüşleri**, İstanbul, 1970, s. 97-103; Genelkurmay Başkanlığı, **Atatürkçülük (Birinci Kitap): Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, İstanbul, 1988, s. 282-419 (“Bilim ve Teknoloji” hakkındaki sözleri dahil);

48 Bu konudaki ilkeleri sıralarken: Sn.Prof.Dr. Turhan Feyzioğlu'nun tespitlerinden özelliklerle yararlandık.

1. Eğitim Millî olmalıdır:

Daha önce de söz ettiğimiz gibi, “her anlamıyla millî bir nitelikte” eğitimin zorunluluğu üzerinde durmuştur. “Türk Milleti”ne gideceği yolu gösterirken, dünyanın her türlü biliminden, buluşlarından, ilerlemelerinden yararlanılacaktır; ancak temel kendi içimizden çıkarılmalıdır”. “Kültür Haraseti fikriye, zeminle mütenasıptir. O zemin, milletin seciyesidir. Çocuklarımızı ve gençlerimizi yetiştirirken “yabancı anasızla mücadele ruhu” öğretilmelidir”. O'na göre, “müstakil ve mesut kalmak isteyen her millet “eğitim millî olmalıdır” ilkesini uygulamak zorundadır⁴⁹.

“Atatürk'ün Türk Milliyetçiliği anlayışı gibi, eğitimdeki “millilik” anlayışı da birleştirici, toplayıcı, bütünleştiricidir. Ayrımcılığı ve bölücülüğü kabul etmez”⁵⁰.

Atatürk'ün “Millilik” anlayışı çağdaş bilime ve dünyaya tam olarak açık bir anlayıştır. Atatürk'ün istediği “millî eğitim”, “ilim ve fennin”, sanatın her bölümünde ilerlemeye ve yeniliğe açık olan bir eğitimidir⁵¹.

2. Millî Eğitimde Öğretim Birliği İlkesi:

Eğitimde takip edilmesi gereken ikinci önemli ilke ise, eğitim öğretim birliğidir. Türk Milleti'nin bütün bireylerine eşit eğitim fırsatı verilmelidir. İnsanlarımız hurafelerden kurtarılmalı, düşüncesinin dinsel inanışlara değil, “ilim ve fenne” dayanması ve milletimizin gerçeklerine uyması sağlanmalıdır. Bilimsel düşünceye dayanan laik eğitimden herkes ya-

49 Bkz.: Atatürk'ün 16 Temmuz 1921'de Maarif Kongresi'ni açarken yaptığı konuşma: Atatürk, S.D.II, s. 16-18. Atatürk'ün Millî Eğitim ile ilgili konuşmaları için bkz.: Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri, İstanbul, 1939.

50 Feyzioğlu, “Atatürk ve Fikir Hayatı”, s. 158; Atatürk bize, Milliyetçilik anlayışına uygun bir “Millî Eğitim”i önermiştir. Bkz.: Feyzioğlu, Atatürk ve Milliyetçilik, Ankara, 1986.

51 Atatürk, 21 Ocak 1923'te yaptığı bir konuşmada (Bursa'da Şark Sineması'nda Halkla Konuşma): “Bir millet ki resim yapmaz, bir millet ki heykel yapmaz, bir millet ki fennin icabettirdiği şeyleri yapmaz, itiraf etmeli ki o milletin terakkide yeri yoktur. Halbuki bizim milletimiz evsâf-hakikisiyle mütemeddin ve müterakkî olmaya layıktır ve olacaktır”. Bkz.: Atatürk, S.D.II, s. 67.

rarlandırılmalıdır. Türk toplumu “dar kafalı” bilgisizlerin elinden kurtarılmalıdır. Atatürk'e göre, eğitim-öğretim birliği sağlanmadan, eşit öğretim toplumun bütün bireyelerine verilmeden Türk eğitim sistemine “millî” bir nitelik de kazandırılmaz.

Atatürk, 30 Eylül 1924'de Dumlupınar'da yaptığı bir konuşmasında; “Eğitim'de Öğretim Birliği” ilkesinin önemi hakkında:

“Savaş” Milletlerin çarpışmasıdır... ilim ve fen sahasındaki seviyeleriyle, ahlâklarıyla, harslarıyla, hûlâsa bütün maddî ve manevî kudret ve faziletleriyle ve her türlü vasıtalarıyla çarpıştığı bir imtihan sahasıdır” demiştir⁵². Görüldüğü gibi, “Türk vatanını fethetmek fikrini, Türk'ü `esir etmek hayalini”⁵³ ortadan kaldırmak için, öğretim ve eğitimde az zamanda yüksek bir düzeye ulaşabilecek bir millet olmamız gerekmektedir. “Türk Milleti evlatlarına vereceği terbiyeyi mektep ve medrese namında birbirinden büsbütün başka” iki ayrı kurum halinde sürdürmeye “katlanabilir miydi?”.

“Terbiye ve tedrisatı tevhit etmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyette fertlerden mürekkep bir millet yapmaya imkân aramak abesle iştigal olmaz mıydı?”⁵⁴.

3 Mart 1924'de Hilâfet'le birlikte Şer'îye ve Evkaf Bakanlığı'nın kaldırılarak devlet yönetiminde ikiliğe son verildiği gibi, aynı gün öğretimde de ikiliğe son verilmiştir⁵⁵.

52 A.g.e., s. 178.

53 A.g.e., s.178. Bağımsızlığımızı koruyabilmenin de ön şartı “bilim ve fen” esas alınarak, kadın-erkek bütün millet bireyelerinin eğitilmesidir.

54 A.g.e., s. 210. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Türk Devrimi'nin maarif ilkelerini şöyle anlatmaktadır: “Bu hadiselerin (saltanat ve hilafetin ilgası) manası şu iki cümledir: 1- Türkler için bütün dünya işlerinin mihverî zeka ve bütün dünya işlerinin sermayesi bilimdir. Zeka ve bilim haricinde dünyevî kuvvet yoktur. 2- Allah ile kul arasında hiçbir memuriyet yoktur. Her nevî mutavassıt mülgadır. Türk, dünyevî vicdanına müracaat edecek ve onun sesini dinleyecektir”. Baltacıoğlu, *İnkılâbımız ve Maarif, Terbiye*, İstanbul, 1932, s. 43-44, Aktaran: Taner Timur, *Türk Devrimi Tarihi Anlamı ve Felsefî Temeli*, Ankara, 1968, s. 117.

55 Bu konuyu ayrıca inceleyeceğiz.

Bize göre, “Atatürkçü Eğitim”in iki esas ilkesi vardır: “Millî Eğitim” ve “Eğitim Birliği”. Bu konuda yapılan araştırmalarda söz edilen “ilkeler” bu iki ilkenin kapsamı içinde değerlendirilebilirler⁵⁶. Öğretimin birleştirilmesi ve bir elden yürütülmesi dışında, Atatürk'ün bu ilkesi (Eğitim Birliği), hiç kuşkusuz kadınların eğitimini de içine alacaktır. Atatürk, erkek ve kız çocukların eşit şekilde eğitilmelerine önem verilmesini pek çok kez vurgulamıştır. Örneğin, 31 Ocak 1923'de İzmir'deki bir söylevinde, Milletimizin kuvvetli bir millet olmaya azmettiğini belirttiikten sonra konuşmasını şöyle sürdürmüştür⁵⁷:

“Bugünün levazımından biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Binaen-aleyh kadınlarımız da âlim ve mütefennin olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün derecatı hayatı içtimaiyede erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin muin ve müzahiri olacaklardır”.

“Eğitimin yaygınlaştırılmasını”, “bilgisizliğin yok edilmesini” isteyen Atatürk'ün uygulamaları da hep bu yönde olmuştur. “Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak muallimlerdir. Muallimden, mürebbiden mahrum bir millet namını almak istidadını kazanmamıştır. Ona alelâde bir kütle denir, millet denemez, bir kütle millet olabilmek için mutlaka mürebbilere, muallimlere muhtaçtır”⁵⁸.

“Cumhuriyet sizden, fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister”⁵⁹ sözleri ile Atatürk, öğretmenin asıl görevinin ne olması gerektiğine dikkati çekmiştir.

Türk Bağımsızlık Savaşı'nın mimarı Mustafa Kemal, 1 Mart 1923'de yaptığı T.B.M.M.'ni açış konuşmasında ise, “Dünyanın her tarafında” öğ-

56 Bazı araştırmacılar ve bilim adamlarımız “Atatürkçülük”ün ifadesini bulduğu “Altı Atatürk İlkesi”nin sayısını arttırdıkları ya da eksilttikleri gibi; eğitim konusunda da benzer yolları takip edebiliyorlar. Biz, bu çalışmamızda iki temel ilkeye özetle değindik, bu iki ilke kapsamına alınabilecek olan diğer “ilke”lerin adlarını ise belirtmekle yetindik.

57 Atatürk, S.D.II, s.85-86.

58 A.g.e., s. 232 (14 Ekim 1925'de İzmir'de öğretmenler ile konuşma).

59 A.g.e., s. 173 (25 Temmuz 1924'de “Muallimler Birliği Üyelerine”).

retmenlerin “insan toplumunun en fedakar ve muhterem” unsurları olduğunu söyleyerek⁶⁰, öğretmenler hakkındaki düşüncelerini açıklamıştır.

Bu kısımda anlatılanları özetlersek: Atatürk'ün millî birlik ve bütünlüğü sağlamaya dönük eğitim politikasını öngörmüştür, diyebiliriz. Atatürk, yeni bir kuşağa ortak değerler ve politik bilinç kazandırmanın tek yolunu, eğitim örgütleri ve kurumlarının birleştirilmesinde görmüştür. Bir cümle ile ifade etmek istersek, Atatürk'ün istediği eğitimin iki temel ilkesi vardır: Birincisi “**Millî Eğitim**”, ikincisi “**Eğitim Birliği**”dir⁶¹.

Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde, bu ilkelerin uygulanmasını göreceğiz. Böylece, Atatürk'ün eğitim politikası hakkında daha geniş bilgi sahibi olabileceğiz.

III. ATATÜRK DÖNEMİ'NDE EĞİTİM ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

A.”Tevhid-i Tedrisat Kanunu”nun Kabulü:

Osmanlı İmparatorluğu; XIX. yüzyılın başlarına kadar, eğitim ve kültür konularında genel bir politika benimsememişti. Eğitim ve öğretim

60 Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri I (1919-1938)*, (İkinci Baskı), Toplayan: Nimet Arsan, Ankara, 1969, s. 299, “muallimlik... her halde temin-i refaha müsait bir meslek haline konulmalıdır”, Aynı yer, Atatürk, 27 Ekim 1927'de öğretmenlere yaptığı bir konuşmada: “... İki parça halinde yaşayan milletlerin zayıf olduğunu, “çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz tahsilin hududu ne olursa olsun, onlara esaslı olarak” şunların öğretilmesini istemiştir: 1- Milletine, 2- Türkiye Devleti'ne, 3- T.B.M.M.'ne düşman olanlarla mücadele...”. Bir milletin gerçek kurtuluşunun ancak eğitim ve öğretimle olacağına inanan Atatürk'e göre, bunun için esaslı bir program yapılmalıdır. Bu programdan da iki şey beklenmelidir:

“1-Hayat-ı içtimaiyemizin ihtiyaca tetabuk etmesi,

2- İcabatı asriyeye tevafulk etmesidir”. Bkz.: Aynı yer, s. 44-45.

61 Özetlemeye çalıştığımız ve Atatürk'ün uygulanmasını istediği diğer ilkeleri de şöyle sıralamak mümkündür (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: Feyzioğlu, “Atatürk ve Fikir Hayatı”, s.157-168.

Erkek ve kız çocuklarının eşit şekilde eğitilmelerine önem verilmeli;

Eğitimin yaygınlaştırılması hedef alınmalı;

Eğitimde düşünce ve hareket birliğini uygulamaya özen gösterilmeli;

Millî Eğitim sistemi bilime dayalı olmalı;

Eğitim alanında başarının disiplinli çalışmaya bağlı olduğu göz önünde tutulmalı;

Eğitim alanında başarıyı etkileyecek en önemli unsurun öğretmen olduğu unutulmamalıdır.

faaliyetleri halen; Ortaçağ İslâm aleminin kurumları olan medreseler ile sürdürülmekteydi⁶². Kurulduğu devirlerde, bilimsel çalışmaların merkezi olan bu kurumlar, XVI. yüzyıldan itibaren çeşitli nedenlerle gerilemeye ve dinsel bir nitelik kazanmaya başlamışlardı. Öyle ki; mahalle mektepleri ve medreselerde yalnızca din bilgisi, ahlâk, Kur'an, Arap dili dersleri veriliyor; pozitif bilimler ve bilimsel düşünce bir yana atılıyordu⁶³. Dolayısıyla da medrese mezunları; doğa ve toplum olayları karşısında eleştirmeyen, incelemeyen ve açıklayamayan nitelikleri ile ulus için yarardan çok zarar üreten bir kesimi oluşturuyorlardı. Atatürk ise sonradan; bu dinsel eğitimin telkinleriyle yetişen nesil için şöyle diyecekti:

"Efendiler; yeryüzünde üçyüz milyonu müteceviz islâm vardır. Bunlar ana, baba, hoca terbiyesiyle, terbiye ve ahlâk almaktadırlar. Fakat maalesef hakikatı hâdis e şudur ki, bütün bu milyonlarca insan kütleleri şunun veya bunun esaret ve zillet zincirleri altındadır. Aldıkları mânevi terbiye ve ahlâk onlara bu esaret zincirlerini kırabilecek meziyet-i insaniyeyi vermemiştir veremiyor"⁶⁴.

XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde; eğitim-öğretim kurumlarının iyice gerilemesi ve nitelikli insan gücünün yetişmemesi nedeniyle Osmanlı Devleti, sürekli gelişen bir dünyada toplumunun ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmiş ve sonuçta bir dizi yenilikler yapma yoluna gitmiştir. Fakat bu yenileşme çabaları; eski kurumların ıslahatından çok, yeni kurumların açılması yönünde uygulandığından, zaten var olan eğitim ve kültür karmaşası iyice pekişmiş; çabalar bir reform niteliğine bürünmemiştir⁶⁵. Ayrıca; Osmanlı Devleti'nin kendilerine verdiği geniş imtiyazlardan yararlanan yabancı ülkeler de bu yenileşme kervanına ka-

62 Şerafettin Turan, "Tevhid-i Tedrisat", Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi, RCD Semineri Tebliğleri, Ankara, 1972, Ss.: 79-84.

63 Bkz.: Turan, a.g.m., s. 79; 1000 Temel Eser, Atatürk, İstanbul, 1970, s. 209; Başbakanlık D.İ.E., Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişimin 50 Yılı, s. 435-436; 427-431.

64 Atatürk, S.D.II, s. 198.

65 XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Hükümeti'nin "eğitimde reform girişimleri" konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Başbakanlık D.İ.E., a.g.e., s. 427-436; Turan, a.g.m., s. 80-82; İlhan Başgöz-Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk, Ankara, 1968, s. 80; 1000 Temel Eser, a.g.e., s. 209-210.

tılmış, Osmanlı topraklarında birçok yeni okullar açmışlardır. Fakat, devlet denetiminden uzak olan bu azınlık ve yabancı okulları, eğitim-öğretimin yanısıra kendi lehlerinde dil, din ve kültür propagandası yapmaktan da geri kalmamışlar, Türk Millî Mücadelesi'nin genel sonucuna ulaşılan dek, Türk topraklarında "millî birlik ve beraberliği" bozucu birer unsur olmuşlardır⁶⁶. Sonuçta XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde; Osmanlı dahilinde, duygu ve düşünce açısından değişik insan tipleri yetiştiren üç farklı eğitim sistemi, Türk Milleti'nin kültürel yapısına ve sosyal yaşamına egemen olmuştu⁶⁷:

1- Dinsel öğretim kurumları: Sıbyan mektepleri ve medreseler...

2- Genel öğretim kurumları ve meslek okulları: Rüşdiye, İdadi, Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye, Muallim mektepleri....

3- Yabancı okullar.

1 Mart 1922'de "Üçüncü Toplanma Yılı"nı açarken, Atatürk bu reform hareketlerini şöyle eleştirmiştir:

"Efendiler! Asırlardan beri milletimizi idare eden hükûmetler tâmin-i maarif arzusunu izhar edegelmişlerdir. Ancak bu arzularına vüsul için şarkı ve garbı taklitten kurtulamadıklarından netice milletin cehilden kurtulamamasına müncer olmuştur⁶⁸.

"Bu hususta istikamet yanlış ise ve koskoca bir millet emniyet ve itimat ettiği hitaplardan: Mukaddes kitaplardan istişhad ederek rehber olduklarını iddia edenlerin sözlerine inanarak yürürlerse ve bu yürüyüş istikameti kendilerini mahv ve izmihlâle düşürürse, kabahat

66 1000 Temel Eşer, a.g.e., s. 210. Ayrıca bkz.: Halil İnalcık "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi, RCD Semineri Tebliğleri (9-11 Kasım 1967), Ankara, 1972, Ss.:33-37.

67 Turan, a.g.m., s. 80.

68 Atatürk, S.D.I, s. 229-230.

bu istikameti takip eden nesih, halûk, fedakâr, rehberlerine itimat eden zavallı halktan ziyade, rehberlere ait değil midir?”⁶⁹.

İşte; Millî Mücadele yıllarına gelindiğinde; bir süre sonra büyük bir zafer sonucu kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin alacağı eğitim-öğretim mirası böyle bir tablo çiziyordu. Atatürk; Türkiye'nin, yalnız okullar açmak, programlar ve yöntemleri ıslah etmekle gerçek bir eğitim devrimi yapılmış sayılamayacağına karar vermişti. Bu devrim ancak, eğitim ve öğretimin bir elden ve bir esasa göre yönetilmesiyle, medreselerin kaldırılması ve bütün okulların “Milli Eğitim Bakanlığı”na bağlanmasıyla mümkün olabilirdi. Nitekim daha 1 Mart 1923'de, Meclis'in “Dördüncü Toplanma Yılı”nı açarken:

“Efendiler, evlâd-ı memleketin müştereken ve mütesaviyen iktisaba mecbur oldukları ulûm ve fûnûn vardır. Âli meslek ve ihtisas erbabının tefrik olunabileceği derecatı tahsile kadar, terbiye ve tedriste vahdet, heyet-i içtimaiyemizin terakkisi ve tealisi nokta-i nazarından çok mühimdir. Bu sebeple Şer'iyе Vekâleti'yle Maarif Vekâleti'nin bu huhusta tevhid-i fikir ve mesai eylemesi temenniye şayandır”⁷⁰ diyen Atatürk; eğitimin birleştirilmesi konusundaki düşüncesini böylece T.B.M.M'ne açmıştır. Aslında; 1921'de Maarif Kongresi'ni açarken söylediği şu sözler de bu düşüncesinin temelini oluşturur niteliktedir:

“Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihî tedenniyâtında en mühim bir âmil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafatından ve evsaf-ı fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilen, bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i milliye ve tarihiyemizle mütenasip

69 Atatürk, S.D.II, s. 196.

70 Atatürk, S.D.I, s. 300.

bir kültür kastediyorum. Çünkü dehâ-yı millimizin inkişâfı tam ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir”⁷¹.

Atatürk; 1 Mart konuşmasından sonra, T.B.M.M'nin ikinci devre seçimleri için 8 Nisan 1923'de yayınladığı “9 İlke” programının sevizincisinde de “ilköğretimde öğretimin birleştirilmesi” ilkesini vurgulamıştır⁷². Atatürk'ün bu sekizinci ilkesini; 1 Mart 1924'de Meclis'in “İkinci Dönem Birinci Toplanma Yılı”nı açarken, ilkenin en kısa sürede uygulanması yönündeki şu sözleri izlemiştir: **“Milletin ara-yı umu-miyesinde tesbit olunan terbiye ve tedrisatın tevhid-i umdesinin bilâ ifate-i an tatbıkı lüzumunu müşahede ediyoruz”⁷³.**

Bunun üzerine; ertesini gün başlayan görüşmeler sonucunda, “Hilâfetin ilgası; Şer'îye, Evkaf ve Erkanı Harbiye Umumiye Vekâletlerinin kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat konularındaki teklifler 3 Mart 1924'de yasalaşmıştır⁷⁴. Böylece Türkiye dahilinde tüm okullar “Maarif Vekaleti”ne bağlandı. 430 No'lu bu kanunda, medreselerin kapatılmasına ilişkin bir madde olmamakla birlikte; Maarif Vekâleti'nin yük-sek diniyat uzmanları yetiştirmesi için “İlâhiyat Fakülteleri ve İmam-Hatip okulları açmakla görevlendirilmesi, bir ölçüde medreselerin lağvının” açıkça ifade edilmemiş şeklindedir⁷⁵. Nitekim Eğitim Bakanı Vasıf Bey, kısa bir süre sonra öğrenim birliğine aykırı olduğu gerekçesiyle medreseleri kaldırmıştır⁷⁶.

Bu gelişmelerin ardından, İstanbul Üniversitesi'nde İlâhiyat Fakültesi ve ülkenin çeşitli yerlerinde de imam-hatip okulları açılmıştır. Bununla birlikte 1928'de laiklik anayasaya girince dinsel kurumların malî kay-

71 Atatürk, S.D.II, s. 16-17.

72 Bkz.. 1000 Temel Eser, a.g.e., s. 215.

73 Atatürk, S.D.I, s. 329.

74 Görüşmeler boyunca, Tevhid-i Tedrisatın gereği yönünde teklifte bulunanların gerekçeleri için bkz.: Turan, a.g.m., s. 83-84; Ayrıca 430 No'lu Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun metni için bkz.: Özer Ozankaya, Atatürk ve Laiklik, 2. bs., İstanbul, 1983, s. 209; Halifeliğin İlgası, Şer'îye, Evkaf ve Erkan-ı Harbiye Vekaletlerinin Kaldırılmasına ilişkin metin için bkz.: Ozankaya, a.g.e., s. 207-210.

75 Başgöz-Wilson, a.g.e., s. 81.

76 A.g.e., s. 82.

nakları tükenmiş ve 1931 yılına gelindiğinde devletçe desteklenen hiçbir dinsel eğitim kurumu kalmamıştır. Diğer yandan; milli eğitim ilkesine aykırı yönde çalışan yabancı ve azınlık okullarının denetimine yönelik yeni bir tüzük hazırlanmış, böylece bazı sınırlandırmaların yanısıra; bu okulların ilk kısımları kapatılmış, orta kısımlarında ise Türkçe, Tarih, Coğrafya ve Yurt Bilgisi gibi derslerin Türk öğretmenlerce Türkçe olarak okutulması sağlanmıştır⁷⁷.

1926'da çıkarılan, "Maarif Teşkilatı Kanunu" aslında; Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden sonraki atılımlar için olduğu kadar, günümüze dek ulaşan tüm eğitim sistemlerinin temelini oluşturmuştur. Bu kanunla ilköğretim zorunlu ve parasız kılınmış, tüm öğretim kurumlarında öğretmen sayılarının artırılmasına gidilmiş; teknik, meslek ve uzmanlık okulları açılmaya başlanmış ve yoğun bir okuma-yazma seferberliğine gidilmiştir. 1925 yılında Ankara'da bir Hukuk Yüksek Okulu'nun açılması ve 1935'de Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin kurulması, 1933'de İstanbul Üniversitesi'nin açılması; 1937'deki Meclis açılışında, Doğu Anadolu'da bir üniversite kurulması yönünde varılan görüş birliği eğitim devriminin ilk somut ve dev örneklerindedir.

Sonuç olarak; genel bir eğitim devriminin ilk büyük adımı olan "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" ile millî birlik ve beraberliği bozucu "öğretimde ikilik" sorunu tarihe karışmış, Türk devrimlerinin temel kanunlarından biri gerçekleştirilmiş; tüm eğitim-öğretim kurumlarının devlet elinde toplanmasıyla bir yandan laik bir neslin temelleri atılırken, öte yandan "memlekete ahlaklı, karakterli, cumhuriyetçi, inkılâpçı, müsbet, atılgan, başladığı işleri başarabilecek kabiliyette, dürüst muhakemeli, iradeli, yaşamda karşılaşabileceği problemleri çözebilecek kudretli genç ye-

77 Yabancı ve azınlık okullarına yönelik çalışmalar için bkz.: Başgöz-Wilson, a.g.e., s. 83-85; Feyzioglu, "Türk İnkılâbının Temel Taşı, Laiklik", *Atatürk Yolu*, Ankara, 1987, s. 205. "Türkiye Cumhuriyeti kendi eğitim sistemini laikleştirirken ve özellikle çocukların eğitimini İslâm'ın etkisinden kurtarıp, akılcı ve çağdaş eğitime yönelirken Amerikan misyonerleri, Hristiyan dinini yayma amacını taşıyan okulların açılmasını istemekteydiler." Laik-dinci eğitim çatışmasına Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti de karışmıştır. Bkz.: Fahir Armaoğlu, "Türkiye'de Amerikan Okulları Krizi (1927-1928): Bir Laiklik-Milliyetçilik Olayı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 37 (Mart 1997), Ss.: 1-29.

tiştirmek üzere"⁷⁸ "milli bir terbiye sistemi" kurulmuştur. Böylece Türk Ulusu; Cumhuriyet'in istediği, "fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller"nin yetiştirilmesi yönündeki çalışmalar için gerekli laik, çağdaş, millî bir eğitim-öğretim düzeyine kavuşmuştur.

B. Yeni Türk Harflerinin Kabul Edilmesi:

En basit tanımıyla yazı; "konuşulan dili belirli işaretlerle tespit eden sistemdir"⁷⁹. İnsan düşüncesi sözlü ya da sözsüz ifade edilsin, mutlaka belli bir dil ile oluşur. İşte yazı da bu dilin belirtisidir. Böylece dillerin yapılarına paralel olarak; doğaldır ki yazılar da farklılık gösterirler. Alkım'a göre; "bir kültürün korunması ve geliştirilerek gelecek nesillere aktarılması ancak yazı ile mümkün olmaktadır"⁸⁰.

Türk toplumları 13 asırlık tarihi boyunca, farklı dönemlerde Göktürk, Soğd, Uygur, Mani, Brahmi, Süryani, Arap, Grek, Ermeni, İbrani, Latin ve İslav alfabeleri olmak üzere 12 değişik alfabe kullanmışlardır⁸¹. Daha sonraları İslamiyeti benimseyen Türkler; dinin de etkisiyle Arap alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Ancak, İslam dininin kutsal kitabı Kuran-ı Kerim'in de Arap harfleriyle yazılması nedeniyle, Arap alfabesi ve dili zamanla kutsal bir nitelik kazanmış; bu kutsallığın getirdiği dokunulmazlık nedeniyle de insan ihtiyaçlarını karşılayamayan bir iletişim karmaşası durumuna gelmiştir. Dolayısıyla da belli bir kesim dışında; halkın geneli okuma-yazma öğrenmekten yoksun kalmış ve cehalete sürüklenmiştir.

Arap alfabesinin kutsal olduğu düşüncesi aslında bir kültür dejenerasyonunun ürünü olup, bu durum Neşet Çağatay tarafından şöyle açıklanmaktadır⁸²:

78 Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1984, s. 107.

79 A. Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara, 1973, s. 139.

80 Bahadır Alkım, "Yazının Başlangıcı", *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*, Ankara, 1981, s.3-16.

81 Tarihte Türkler'in kullandığı alfabeler için bkz.: Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, İstanbul, 1990, s.73-82; M. Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, Ankara, 1981, s. 15-22; Ayrıca bkz.: Sadettin Buluç, "Osmanlılar Devrinde Alfabe Tartışmaları", *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*, Ankara, 1981, Ss. 45-48. Talat Tekin, "Tarih Boyunca Türkçe'nin Yazısı", *Ulusal Kültür*, Cilt:1, Sayı:2 (Ekim 1978), s. 17-42.

82 Neşet Çağatay, "Şeriat Yönetimi ve Laik Yönetimin Karşılaştırılması", *XI. Türk Tarih Kongresi, Bildiri Özetleri*, Ankara, 1990, s.152.

"Tanrının dili yoktur ama her şeyi bilir ve vahiy yoluyla bildirir. Arap dili kutsal olsaydı; Kur'an'dan önce vahyedilen Tevrat'ın dili İbranicenin ve İncil'in dili Süryanicenin Arapçadan önce kutsal olmaları gerekirdi. Üstelik Arapların kendi icadı olan bir yazıları da yoktur; onlar yazıyı Fenikeliler ve Hırelilerden öğrendiler. Kutsal kitapların dili ve yazısı değil içerikleri kutsaldır".

Arap harfleri özetle sayabileceğimiz şu nedenlerden dolayı hem Türk diline, hem de Türk toplumuna bir türlü uyum sağlayamamıştır: Arap harfleri Türkçe'ye ve Türk ses yapısına uygun değildi; harflerin başta, sonda ve ortada olmak üzere üç tür değişik yazılışları olup, bunlar konumlarına göre büyük farklılıklar gösteriyorlardı; Türk dilinde 8 sesli harfe ihtiyaç duyulmasına karşın; Arapça'da yalnız 3 sesli harf vardır; Arapça'da büyük harflerin olmayışı ve bitişen, bitişmeyen harfler, üstün, esre, ötre... özellikleriyle ağır imla kuralları, öğrenme güçlüğüne neden oluyorlardı; Türkçe'deki bazı harfler Arapça'da olmadığından, bir kelime değişik anlamlara gelebiliyordu⁸³.

Bu uyumsuzluklar, Cumhuriyet dönemine; eğitim düzeyi son derece düşük dolayısıyla da düşünemeyen, üretemeyen bir toplumu miras bırakmıştır. Örneğin 1928 öncesi okuma-yazma oranı yalnızca %10'dur⁸⁴. 1923-1924 yılları arasında; Fakülte ve Yüksekokul öğrenci sayısı 2.914, Orta dereceli meslekî ve teknik okul öğrenci sayısı 6.547, Lise öğrencileri 1.241, Orta okul öğrencileri 5.905, ilkokul öğrenci sayısı ise 341.941'dir⁸⁵. Yine 1.903'te toplam nüfus 19.929.168 iken, öğrenci sayısı ise 1.375.511 yani nüfusun binde 144.8'iydi⁸⁶. Nitelikli öğretim kadrosunun yetersizliği ise Cumhuriyet dönemi için bir başka sorun olmuştu.

83 Saydığımız bu hususlar hakkında ayrıntılı örnekler için bkz.: Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*..., s. 75-79; F.Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1984, s. 437-440; Başgöz-Wilson, a.g.e., s. 113; Ülkütaşır, a.g.e., s. 15-17, 23-34; T. Nejat Gencan, "Yazı Devrimi", *Türk Dili Dergisi*, Sayı:326, (Kasım 1978), s. 530-532; Mustafa Canpolat, "Yazı Devrimine Değin Yazım Sorunları", *Türk Dili*..., s. 553-562; (Biz burada, incelememizin boyutları gereği, ayrı bir araştırma konusu olabilecek "Harf İnkılabı" hakkında, örneklerden çok konunun özü üzerinde durabileceğiz).

84 Kemal Özerdim, "Harf Değişikliğinde Türk Kültürüne Tesirleri", *Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi, RCD Semineri Tebliğleri*..., s. 93.

85 Türkiye Ticaret Borsaları Birliği, *Cumhuriyet Dönemi'nde İstatistiklerle Türkiye*, Ankara, 1981, bkz.: Tablo: 38,39,40,41 ve 42.

86 İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 2, s. 460.

Arap harfleri aydın-halk ilişkisini ve halkın eğitilmesini çıkmaza sokmuş; dolayısıyla da bu durum, Tanzimat sonrası kimi aydınları, Arap alfabesi ve imlâ kurallarını ıslah etme yönünde çeşitli çalışmalara itmiştir. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kurucularından Münif Paşa, Enver Paşa, Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya Gökalp....⁸⁷ gibi aydınların girişimlerini bu önemli ıslahat çalışmalarına örnek verebiliriz. Ancak bu çalışmalar, 1928 yılına kadar bir fikir birliğine ulaşamamış ve tartışmalardan öteye pek gidememiştir.

Böylece; 1928'e dek Arap harfleriyle sürdürülen eğitim sistemi; harflerin öğrenilmesi güçlüğü nedeniyle neslin ezberciliğe yönelmesi, okuma-yazma oranı düşük bir toplum, basın yayın hayatının durgunluğu.... gibi sonuçlar doğurmuştur. Bu durumda da; **"Yazı yalnızca düşünceleri yansıtan bir araçtır, millet hangi araç kendine uygunsa onu kullanır"** ilkesinden hareketle; (a) Öğrenme kolaylığı, (b) Doğru okuma ve yazma, (c) Çabuk ve kolay öğrenilmesiyle zaman ve güven kazandırma, (d) **"Yazı birliği ile dil ve millet birliğinin tesisi"**, (e) Batı yazılarına benzemesiyle yaklaştırma ve çağdaş uygarlığa ulaşmayı hızlandırma gibi olanakları sağlayacak yeni bir alfabe sisteminin kurulması gerekiyordu⁸⁸.

"...Bir milletin, bir heyet-i içtimaiyenin yüzde onu okuma-yazma bilir, yüzde sekseni bilmez nevidendir. Bundan insan olanlar utanmak lazımdır⁸⁹. Her vasıttan evvel büyük Türk milletine onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma yazma anahtarı vermek lazımdır⁹⁰. Milletimiz yazısıyla, kafasıyla bütün âlemi medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir"⁹¹ diyen Atatürk'ün

87 Tanzimat sonrası dil ve alfabe sistemi konusundaki çalışmalar hakkında bkz.: Ülkütaşır, a.g.e., s. 17-23; Bulaç, a.g.m., s. 46-48; Turan, **Türk Kültür Tarihi**...., s. 77-78; Atay, a.g.e., s. 438-439; Agah Sırrı Levend, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları**, Ankara, 1949; Berkes, a.g.e., s.259-263; Murat Katoğlu, **"Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğitim, Kültür ve Sanat"**, **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cilt: 4, İstanbul, 1989, s. 413-414.

88 Özerdim, a.g.m., s.392.

89 Atatürk, **S.D.II**, (8.8.1928, İstanbul'da), s. 253.

90 Atatürk, **S.D.I**, (Üçüncü Toplanma Yılı; Kasım 1928), s.359.

91 Atatürk, **S.D.II**, (8.8.1928), s. 253.

önderliğinde yapılan hazırlıklar, 1 Kasım 1928'de Latin kökenli yeni Türk Alfabeti'nin kabulü ile bir devrim niteliği kazanmış, Türk toplumunun ve Türkçe'nin yapısına, ulusal hedef ve ilkelere uygun bir dil ve alfabe sistemi yaratma yolunda yeni bir döneme geçilmiştir⁹².

Latin harflerinin kabul edilmesiyle aynı gün alınan eğitim bütçesinin artırılmasına yönelik karar, dil ve alfabe sistemi alanında yapılmış çalışmaların ilki ve en önemlilerinden birisidir. Maarif Vekili Mustafa Necati Bey bu bütçenin harcanacağı yerleri şöyle açıklamıştır⁹³:

- 1- Dil Heyeti'nce basılacak alfabe, imlâ sözlüğü vb.... harcamalar,
- 2- Dil Heyeti'nin masrafları
- 3- Yeni harflerle okul kitaplarının basılması ve bunlara ödül verilmesi; benzeri yayınların satın alınıp çoğaltılmasına yönelik harcamalar,
- 4-Halk dersaneleri ve Millet Mektepleri için yapılacak harcamalar,
- 5- Devlet Matbaası'nın kurulması ve inşa edilmesi için gerekli harcamalar.

Nitekim bu plânlar yönünde ilk iş olarak; 11.11.1928'de yeni Türk harflerini öğretmek ve yaygınlaştırmak, okur-yazar insan sayısını artırmak amacıyla "Millet Mektepleri Teşkilatı" kurulmuştur. Bu mekteplerde yalnızca okuma-yazma değil, aynı zamanda günlük hayatta kullanılabilen bazı temel bilgi ve beceriler de verilmiştir. Böylece ilk beş yıl içinde, Millet Mektepleri yaklaşık 1.5 milyon yetişkine okuma ve yazma öğretmiştir⁹⁴.

---

92 Harf İnkılabı ani bir karar sonucu gerçekleşmemiştir. 1928 yılına kadar bu yolda yapılan pek çok önemli çalışmalar vardır. Biz incelememizin dar kapsamı nedeniyle bu çalışmalara ayrıca değinmiyoruz. Ancak bu konuda, ayrıntılı bilgi edinilebilecek bazı kaynakları belirteceğiz: Bilal N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, Ankara, 1992; M.Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt:1, Ankara, 1966, s. 131; Afet İnan, *T.C.Rejimi ve Türk Devrimi Tarihi*, Ankara, 1970, s. 99; Atay, Çankaya..., s. 563; Seçil Akgür, "Atatürk ve Yazı Devrimi", *ODTÜ İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:1, Ankara, 1961; Ülkütaşır, a.g.e., s. 42-56; Turan, *Türk Kültür Tarihi*..., s. 79.

93 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt:5, (1 Kasım 1928 tarihli toplantıda), Ankara, 1928, s. 27.

94 Başgöz-Wilson, a.g.e., s. 119.

Yeni harflerin kullanıma girmesiyle basın-yayın hayatında da oldukça belirgin bir hareketlenme olmuştur. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kitabın basıldığı 1729'dan Türk alfabesinin kabul edildiği 1928'e kadar yalnızca 30.000 kitap basılmışken; Cumhuriyet döneminde bu sayıda kitabın basılması için yalnız 16 yıl gerekmiştir⁹⁵. Diğer yandan Arap harflerini basabilmek için gerekli olan 600 dizgi harfinin sayısı, yeni harflerle 70'e inmiş, dolayısıyla basım giderlerinde önemli bir azalma olmuştur.

Sonuç olarak; daha 7-8 Temmuz 1919'da "Lâtin harufu kabul edilecek" diyen Atatürk'ün önderliğini yaptığı Harf Devrimi ile; "ümmeet toplumundan millet toplumuna geçiş" yolunda yeni Türkiye Cumhuriyeti dev bir adım daha atmıştır. Harf Devrimi tek başına bir reform değil; özellikle dil ve tarih alanındaki devrimlerle birlikte radikal bir kültür değişimi ve hamlesinin bir parçasıdır. İletişimi ortak kılan, öğrenmeyi kolaylaştıracak halk eğitiminin yaygınlaşmasını sağlayan "Harf Devrimi" "uluslaşma" yolunda temel çıkış noktasını oluşturan devrimlerden birisidir. Harf Devrimi; bir yandan siyasi platformda laikleşme ve milletleşme sürecinin temel kurallarından birini yerine getirirken⁹⁶; öte yandan sonsuza kadar sürececek -sürmek zorunda- olan bir kültürel değişme olayının başlangıcını oluşturmuştur.

"Kazandıklarımızla avunma ve bilhassa mağrur olmayı asla düşünmemeliyiz. Bundan sonra yapacaklarımızdan teselli vesilesi aramalıyız⁹⁷ diyen Atatürk; tüm inkılabları olduğu gibi Harf İnkılabı'nı da tüm sorunları çözmüş bir sihirli değnek değil; ama her Türk çocuğuna ilelebet önemli sorumluluklar yükleyen bir başlangıç olarak görmüştür.

95 Mustafa Baydar, *Atatürk ve Devrimlerimiz*, İstanbul, 1973, s. 266. "Devletimizin Laiklik niteliği ve ilkesi, bugün birçoklarının saptırmaya çalıştığı gibi, sadece İslâm'a tepki değildir. Evet, bir tepki söz konusudur; fakat bu tepki, hangi din olursa olsun, hangi mezhep olursa olsun, ister İslâm, ister Hristiyanlık olsun, Devlet'in siyasal ve eğitim yapısına "din faktörünün egemen olmasını önleme amacını gütmektedir." Laiklik, insan aklının "hür çalışmasını" sınırlayan dinsel bağınazlığa karşı, "akılcılığın hürriyeti"ni savunmaktadır. Çağdaş eğitime geçiş ve Türk Yazı Devrimi Türkiye Devleti'ne çağdaş yapı ve nitelik kazandırma amacına yönelik anlamlı bir büyük atılımdır. "Bir Laiklik ve Milliyetçilik Olayı"dır. Armaoğlu, a.g.m., s. 29.

96 Kansu, a.g.e., Cilt:1, Ankara, 1986, s. 131.

97 Kocatürk, a.g.e., s. 123.

C. Tarih Devrimi:

Türk Devrimi'nin temeli Türk milliyetçiliğine dayanır. Türk Tarih Kurumu'nun kuruluş amacı: Türk'ün geçmişini karanlıktan kurtarmak için sürekli araştırmalar, bilimsel çalışmalar yapmak ve milletleşme çabalarına katkıda bulunmaktır⁹⁸. Bu kurumun kuruluş nedenleri, çalışmaları ve amaçlarını şöyle özetleyebiliriz:

Osmanlı İmparatorluğu'nda okullarda tarih eğitimi Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla, ya da Türkler'in İslâmiyeti kabul etmelerinden sonra başlatılırdı. İslâmiyet öncesi Türk tarihinden söz edilmezdi⁹⁹. İmparatorluğun başlangıcından Cumhuriyete kadar süren dönemde tarihle ilgili üç görüş ve uygulama sürdürülmüştür:

1- "Ümmet Tarihi Anlayışı": Tanzimat'a kadar tümüyle İslâm Tarihi üzerinde durulmuş, bu tarih okutulmuş, toplum İslâm Tarihi'nin bilgileriyle koşullandırılmıştır.

2- "Devlet Tarihi Anlayışı": Tanzimat'la Birinci Meşrutiyet arası yıllarda sürdürülmüş, ümmet tarihine paralel olarak devlet tarihi anlayışı gelişmeye başlamıştır. Medreselerin dışında, yeni kurulan okullarda Türk Tarihi üzerinde de durulmuştur. Bu dönemde okutulan tarih de, bilimsel olmaktan uzak ölçülerde "vakanüvisçilik" anlayışı içinde sürdürülmüştür.

98 Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşu ve Türk Tarih Tezi'ni konu alan pek çok araştırma yayınlanmıştır. Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Afet İnan-Enver Ziya Karal, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezi", **Atatürk Hakkında Konferanslar**, Ankara, 1946, Ss. 55-65; Enver Ziya Karal, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezi", **Atatürk ve Devrim: Konferanslar ve Makaleler**, Ankara, 1980, Ss. 94-102; Afet İnan, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Tarihinin İncelenmesi İçin Düşünceleri", **Elilinci Yılda Tarihten Geleceğe**, Ankara, 1974, Ss. 10-13; Bayram Kodaman, "Atatürk ve Tarih", **Atatürk ve Kültür (Hacettepe Üniversitesi Yayınları Özel Sayı)**, Ankara, 1982, Ss. 3-16, Ercüment Kuran, "Milli Tarih Görüşümüz", **Türk Kültürü Dergisi**, Cilt:VIII, Sayı:85 (Ankara 1969-1970), Ss. 15-17; Mehmet Saray, "Atatürk ve Türk Tarihi", **Türk Kültürü**, Yıl : XXII, Sayı :249 (Ankara Ocak 1984), Ss. 1-18.... Türk Tarih Kurumu'nun çalışmaları için bkz.: Uluğ İğdemir, **Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Tarih Kurumu**, Ankara, 1973.

99 Enver Ziya Karal, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezi", **Atatürk ve Devrim: Konferanslar ve Makaleler**...., Ss. 94-102.

100 Nusret Hızır'a göre; "Bilim, birbirine herhangi bir metotla bağlı, doğrulukları iddia edilen, birtakım önermenin meydana getirdiği bir bütündür". Bkz.: Nusret Hızır, "Tabiat Bilimi ve Tarih", **Atatürk Konferansları I**, Ankara, 1964, s. 200. (Ss. 197-204).

3- “Ulus Tarihi Anlayışı”: Daha çok Birinci Meşrutiyet sonrası, Türkler'in de bir gerçek tarihi olduğu yönündeki araştırmalara girilmiştir. Gelişen milliyetçilik akımı karşısında Batı'da okuyan bazı düşünürler Türk tarihi ile ilgili yabancı yazarların kitaplarından esinlenerek araştırmalar yapmaya başlamışlardır. Ancak, bu çalışmalar ile de gerçek bir millî tarih bilincine ulaşılamamış, Türk tarihinin kaynakları ulus bilinci içinde ele alınamamıştır. Üstelik sözü edilen iki tarih anlayışı ve uygulaması Cumhuriyet'e kadar sürmüştür. “Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti” kuruluncaya kadar da Türk tarih yazıcılığına bilimsel ölçülere¹⁰⁰ uygun bir nitelik kazandırılmamıştır.

Batı'da siyasi ve dinsel nedenlerle Türkler hakkında “barbar”, “göçebe”, “yersiz”, “yurtsuz”, “kültürsüz” gibi gerçek dışı iddialar ileri sürülmüş, İmparatorluk toprakları paylaşılırken istenirken, uydurma kanıtlar ortaya atılarak Anadolu'nun Türkler'in vatani olmadığı bile yazılmıştır¹⁰¹. Fransız okullarında okutulmakta olan bir coğrafya kitabında Türkler'in sarı ırktan ikinci derecede topluluk olduğu iddiasına yer verilmiş ve kitap da Mustafa Kemal'e gösterilmiştir (1928). Bu “özel sebep”de, Türk Devrimi'nin önderinin Türk Tarihi ile ilgili çalışmalarını hızlandırmış ve bir çalışma programı hazırlanmıştır¹⁰².

Türk Tarihi ile ilgili çalışmaların başlatılmasının genel nedenleri ise, Atatürk'ün millet ve o milletin geçmişi, bugünü ve yarını için en önemli dayanaklardan birisi olarak tarihi görmesidir. Atatürk'e göre, milletleşmemiş, millet olamamış toplulukların bile tarih yaratmak için çalıştıkları, kendilerini bir geçmişe bağlamak istedikleri bir çağda Türkler'in bu yönde hareket etmemesi düşünülemezdi. **Çünkü, dünyanın en eski en köklü bir milleti olan Türkler'in, uygarlıklar yaratmış bir milletin bireylerinin tarihlerini özel amaç güden yabancıların eline bırakması ve**

101 Bkz.: Karal, “Atatürk'ün Tarih Tezi”, Atatürk ve Devrim....., s. 96-99.

102 Bkz.: İğdemir, a.g.e., s. 3-6.

onların yazdıklarından öğrenmesi Cumhuriyet yönetiminin kabul edebileceği bir durum değildi¹⁰³.

Bu nedenlerden dolayı, 23 Nisan 1930'da yapılan Türk Ocakları 6. Kurultayı'nda, Türk tarih ve uygarlığını bilimsel bir şekilde incelemek ve araştırmakla görevlendirilen bir "Türk Tarih Heyeti"nin oluşturulmasına karar verildi. İlk toplantısını 4 Haziran 1930'da yapan Türk Tarih Heyeti, 29 Mart 1931'e kadar Türk Ocakları'na bağlı olarak 8 toplantı yapmıştır.... 12 Nisan 1931'de bağımsız bir dernek olarak kurulan bu kurum, 26 Nisan 1931'de "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" adı altında ilk toplantısını yapmıştır. Derneğin kurulması ve ilk toplantısını yapması Mustafa Kemal'in önergesiyle olmuştur.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Tüzüğü'ne göre, bu derneğin amaçları özetle şöyledir¹⁰⁴.

- a. Bilimsel toplantılar yapmak,
- b. Türk Tarihi'nin kaynaklarını araştırmak,
- c. Türk Tarihini aydınlatmaya yarayacak belge vb. sağlamak için kazılar yapmak, araştırma ve inceleme kurulları göndermek,
- d. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin çalışmalarını her türlü yollarla yayınlamak.

İlk toplantısını 2 temmuz 1932'de Ankara'da yapan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 1935 yılında Türk Tarih Kurumu adını almıştır¹⁰⁵.

---

103 Türk Devrimi'nin önderi Atatürk, Türk Tarih ve Dil Kurumlarının çalışmalarına büyük önem vermiş ve sürekli bir maddi destek de sağlamıştır (Türkiye İş Bankası'ndaki kişisel ortaklığından sağlanan gelirin bu iki kurumun çalışmalarına ayrılması "Atatürk'ün Vasiyeti"nde yer almıştır). Bkz.: İğdemir, a.g.e., s. XI (5.9.1938 tarihli belge: "6-Her sene nameden mütebaki miktar yarı yarıya Türk Tarih ve Dil Kurumlarına tahsis edilecektir").

104 E.Z.Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*, İstanbul, 1973, s. 175.

105 Geniş bilgi için bkz.: İğdemir, a.g.e., s. XI ve I-37.

Türk Tarih Kurumu, kurulduğu günden başlayarak “Türk Tarihi” ile ilgili pek çok yayının ve bilginin ortaya çıkmasını sağlamış, bunların milletlerarası bilim kuruluşlarınca da benimsenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Daha da önemlisi, **Türlere millet olma bilinci bu kurumun çalışmaları ile verilmeye çalışılmış, Türk'ün geçmişini karanlıktan kurtarmak (aydınlığa çıkarmak) yolunda önemli adımlar atılmıştır**¹⁰⁶.

Atatürk'ün belirttiği gibi; Türk Tarih Kurumu ve Türk Tarih Tezi ile Türk çocuğunun “atalarını tanıdıkça, daha büyük işler yapmak için kendinde güç” bulması, Türkler'in kurdukları devletleri ve “büyük ve kapsamlı uygarlıkları Türklüğe ve dünyaya bildirmeleri, tarihçilerimizin belgeler üzerinde yapacakları çalışmalarda “kendi inisiyatiflerini ve millî süzgeci” kullanmaları, “daima geçeceği arayan ve buldukça bulduğumuzla inandıkça onu açıklama yürekliliği gösteren” adamlar olmaları, “Türk Tarihi”ni doğru temeller üstüne kurma¹⁰⁷, kısaca **Türk olmaktan kıvanç duyma bilinci verilmeye çalışılmış ve arzulanan düzeye büyük ölçüde ulaşılmıştır**.

D. Dil Devrimi:

Dil, organik bir varlık olan insanların düşüncelerini ve duygularını bildirmek üzere koydukları bir işaretler sistemidir¹⁰⁸. Her dil gerçeği farklı bir açıdan yansıtır; böylece ayrı toplumların dünyaları da ayrı olur. Ünlü dilbilimci W.von Humboldt'a göre; “insanlar bu dünyada,

106 T.T.K.'nın çalışmaları için bkz.: a.g.e., s. 6 vd...

107 Atatürk'ün “Türk Tarih Kurumu”, “Türk Tarih Tezi” ve Türk tarihçilerine verdiği direktifleri içeren derlenmiş bazı konuşmaları için bkz.: Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**..., s. 88-96; Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve ...**, s. 117; (Kalpakçıoğlu), Atatürk'ün Temel Görüşleri..., s. 110-111; Kemal Arıburnu, **Atatürk: Muhtelif Cepheleriyle**, Ankara, 1953, s. 111-113; Sadi Borak, **Atatürk'ün Resmî Yayınlarına Girmemiş, Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri**, Ankara, 1980, s. 218-220; Genelkurmay Başkanlığı, **Atatürkçülük III**..., s. 349-359 (Özellikle bu son eserde konumuz ile ilgili sözleri ayrıntılı olarak yer almıştır).

108 “Dil” kavramı, tanım açısından oldukça çeşitlilik göstermektedir. Biz burada konumuzu ilgilendirebilecek bazı kaynakları belirtmek istiyoruz: Ali Dündar, “Kemalizm ve Dil”, **Türk Dili**, Sayı: 326, Ankara (Kasım 1978) s. 595; Şerafettin Turan, **Atatürk ve Ulusal Dil**, Ankara, 1981, s. 7; Kâmile İmer, “Dil Değişmesinde Toplumsal ve Kültürel Etkenlerin Önemi”, **Atatürk Yolunda Türk Dil Devrimi**, Ankara, 1981, s.59.

anadillerinin dünyayı kendilerine sunduğu şekilde yaşamaktadırlar; dil ise, kendi milletinin karakterine uyarak, belli bir kişilik kazanır. Madem ki dili belli bir biçimde kuran insan kitlesi bir millet olarak ortaya çıkıyor ve dil ve millet zamanla bütünleşiyor, o halde bir milletin karakterini en açık biçimde ortaya koyan da o milletin dilidir"¹⁰⁹.

Bilindiği gibi; Türk toplulukları, Orta Asya'dan göç nedeniyle dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmışlar, ayrıntılı medeniyetler ile komşuluk kurmuşlar ve kültür mübadelesinde bulunmuşlardır. Bundan dolayı Türk Dili, Avrupa devletlerinde görüldüğü gibi, sabit bir kültür eksenini etrafında gelişmemiştir¹¹⁰. Bu açıdan bakılırsa Türkçe'nin; "karma milletler"den oluşan Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları dönemlerinde; Arapça, Farsça, İtalyanca.... gibi dillerin etkisi altında kalmasını doğal karşılamak gerekir¹¹¹. Ancak, yabancı dillerin etkisi, zamanla baskıya dönüşmüş; benliğini hızla yitiren Türkçe, kırsal kesimlerdeki halkın konuştuğu "kaba bir dil" konumuna düşmüştür. Böylece Türkçe, varlığını "konuşma dili" olarak sürdürürken, "yazı dili"ne "**Lisân-ı Osmânî**" denilen sunî ve karma bir dil hakim olmuştur. Öyle ki, aydınlar ve halk arasındaki ilişkileri yok eden bu "**konuşma dili**"-"**yazı dili**" ikilemi nedeniyle aydın kesim; "hüner göstermek istediklerinde bu sunî dile", öğretmek ve halka faydalı olmak istediklerinde de konuşma dili olan Türkçe'ye başvuruyorlardı¹¹².

Ziya Gökalp'in bu dil ikilemi üzerine söylediği şu sözler oldukça açıklayıcıdır:

"İstanbul'da iki Türkçe var: Biri konuşulup da yazılmayan İstanbul lehçesi, diğeri yazılıp da konuşulmayan Osmanlı lisanıdır. Acaba millî li-

109 Milletlerin gelişimi açısından, Dil-Kültür ilişkisi için bkz.: Bedia Akarsu, **Wilhelm von Humboldt'ta Dil-Kültür Bağlantısı**, İstanbul, 1955, s. 42-55.

110 E.Z.Karal, "Tanzimat'tan Sonra Türk Dili Sorunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: II, İstanbul, 1985, s. 331.

111 Turan, **Atatürk ve Ulusal Dil**.... s. 7; Ayrıca Türk Dili'nin sözkonusu dönemlerdeki gelişimi hakkında, şu eserde oldukça geniş bilgiler yer almaktadır: Zeynep Korkmaz, **Türk Dili'nin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi**, Ankara, 1963, s. 2-9.

112 Zeynep Korkmaz, "Cumhuriyet Dönemi'nde Bir Kültür Dili Olarak Türkçe", **50. Yıl Konferansları**, Ankara, 1976, s. 71.

sanımız bunlardan hangisi olacaktır? İstanbul'da yazılan lisan, tabîî bir dil değil, Esperanto gibi sunî bir dildir. Arapça, Acemce ve Türkçe'nin kamularını, sarflarını, nahivlerini birleştirmekle husule gelen bu Osmanlı Esperantosunu nasıl konuşma dili olabilsin? Her mâna için lâkal üç lâfzı muhtevi olan bu sunî zevaid halitası, nasıl canlı bir lisan haline girebilsin?"¹¹³.

Böyle bir dil karmaşası içinde 19. yüzyıla gelindiğinde, zamanın aydınları Türkçe'nin tamamen çıkmaza girdiğini hissetmişler ve bu duruma çareler aramaya koyulmuşlardır¹¹⁴. Bu dönemin karakteristiğini oluşturan Türkçülük akımı zamanla Türk diline de yansımış ve yavaş yavaş bir Türk dili bilinci oluşmaya başlamıştır. 1876 Anayasası'nda devletin resmî dilinin "Türkçe" olarak belirtilmesi, bu bilincin ilk somut örneklerinden biridir. Bu dönemdeki dil çalışmalarının niteliği de iki gruba ayrılmıştır. Ziya Gökalp'in temsil ettiği bir kesim dilde sadeleşmeyi savunurken; Şemseddin Sami ve çevresi ise, sadeleşmenin ötesinde bir "özleşme" politikasını takip etmişlerdir¹¹⁵.

XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın başlarındaki tüm bu çalışmalar; "millî bir hareket" niteliği taşımalarına karşın, ölçülü bir "sadeleştirme çabası"nın dışına taşamamışlardır. Bunun da ötesinde, dönemin bir başka özelliği de olan Batılılaşma hareketi, dilde yeni kavram ve terimleri gerektirmiş, Osmanlıca'nın kapıları bu kez de başta Fransızca olmak üzere çeşitli Batı dillerine açılmıştır¹¹⁶.

Dil devrimi denilince; "dili yerli unsurların hakim olduğu bir kültür durumuna getirmek amacıyla yapılan ve devletin desteğini kazanmış olan millet çapındaki dili geliştirme eylemi" anlaşılmaktadır¹¹⁷. XX. yüzyılın

113 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Ankara, 1952, s. 81-82.

114 Bu çabalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Karal, "Tanzimat'tan Sonra Türk Dili Sorunu"....., Ss. 314-332; Konur Ertop, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Dil Sadeleşmesi", *Aynı Ansiklopedi*, Ss. 333-340; Turan, *Atatürk ve Ulusal Dil*....., s. 8-12.

115 Turan, a.g.e., s. 12.

116 Korkmaz, a.g.m., 72.

117 İmer, a.g.m., s. 66.

ilk yıllarına kadar uzanan dilde sadeleşme çabaları ise; milliyetçilik ve kendine yönelme unsurlarını bir ölçüde taşımakla birlikte, yerli unsurları ihmal etmiş, bunların ayıklanmasına yeterince eğilmemiş, devlet desteğinden önemli bir pay alamamıştır. İşte, Cumhuriyet dönemine aktarılmış Türkçe'nin ve dil çalışmalarının bu genel durumu karşısında Atatürk; dili bir devlet sorunu olarak ele alacak ve bilinçli bir yaklaşım ve bilimsel çalışmaların öncülüğünü yaparak Türk Dil Devrimi'nin gerçekleşmesini sağlayacaktır. Kurtuluş Savaşı yıllarından başlayarak; Cumhuriyet'in ilanından itibaren daha da hız kazanmak üzere, aşılın uzun bir hazırlık döneminin sonunda, 1932 yılı dil devriminin dönüm noktası olacaktır.

1 Kasım 1932'de Meclis'e hitaben; **“Türk Dili'nin kendi benliğine aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için, bütün devlet teşkilatımızın, dikkatli, ilgili olmasını isteriz”**¹¹⁸, diyen Atatürk'ün önderliğinde başlayan dil çalışmaları yolunda; ilk iş olarak “İslâmiyet'in Türkçeleşmesi” yönünde faaliyetler yer almıştır¹¹⁹. Böylece Ocak 1932'de ezan, dualar ve hutbeler Türkçe okunmaya başlanmıştır. 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrîsât Kanunu ve 1928'de yeni Türk harflerinin kabulü ile Türkçe'nin bir bilim ve kültür dili olması için gerekli ortam hazırlanınca; Atatürk, 12 Temmuz 1932'de dil çalışmaları ile ilgilenmek üzere **“Türk Dili Tedkik Cemiyeti”**ni kurmuştur. Cemiyet'in amacı; **Türkçe'nin sözlük, gramer, terim, etimoloji ve sentaks (sözdizim) konularını incelemek, böylece Türkçe'nin hem gelişmesine hem de uluslararası platformda layık olduğu yeri almasına çalışmak olmuştur**¹²⁰.

Bu gelişmelerin ardından 26 Eylül 1932'de, İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda **I. Türk Dil Kurultayı** toplanmış ve sonuçta 7 maddelik bir çalışma programı hazırlanmıştır. **Bu program özetle: derleme, yabancı**

118 Atatürk, S.D.I, s. 372

119 Turan, a.g.e., s. 23.

120 Türk Dili Tetkik Cemiyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Vecihe Hatipoğlu, **Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi**, Ankara, 1981, s. 30-32; Ş Turan, **Türk Kültür Tarihi...**, s. 65 vd...; **Atatürk'ün Türk Dil Kurumu ve Sonrası**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986, s. 11-20.

kelimelere karşılık bulma, tarama, terim, gramer ve yayın çalışmalarını içermektedir¹²¹. Adı, 1936'da "Türk Dil Kurumu" olarak değişen cemiyet; dilimizin yabancı etkilerden kurtarılması yönünde oldukça olumlu çalışmalar yapmıştır. 1 Kasım 1936'da da Atatürk, Türk Dil ve Tarih çalışmalarını, Meclis'e hitaben şöyle değerlendirmiştir:

"Başlarında kıymetli Maarif Vekilimiz bulunan Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu'nun, her gün yeni hakikat ufukları açan, ciddi ve devamlı mesaisini takdirle yâd etmek isterim. Bu iki ulusal kurumun, tarihimizin ve dilimizin, karanlıklar içinde unutulmuş derinliklerini, dünya kültüründeki analıklarını, reddolunamaz bilimsel belgelerle ortaya koydukça, yalnız Türk Milleti için değil ve fakat bütün ilim âlemi için, dikkat ve intibahı çeken kutsal bir vazife yapmakta olduklarını emniyetle söyleyebilirim"¹²².

Tüm bu çalışmaların yanısıra; 1934'de çıkarılan "Soyadı Kanunu" ile Türkçe'ye binlerce kelime kazandırılmış, ayrıca Atatürk'ün bizzat kurduğu "Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi" ile gelecekte bu alanda hizmet verecek uzman kişilerin yetiştirilmesine başlanmıştır. Diğer yandan; okullarda okutulan ders kitaplarının Türkçeleştirilmesi ile konuşma ve yazı dili ortak kılınmış, dolayısıyla öğrenme kolaylığı sağlanmış; resmî dilin Türkçeleşmesi ile devlet ve halk arasında bir yakınlaşma ve duygu bağı kurulmuş, aynı uygulamanın basına yansımalarıyla da kamuoyunu bu yönde uyarma ve eğitme olanağı sağlanmıştır.

Özetleyecek olursak; Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından itibaren başlayan ve hızla gelişen bilimsel dil çalışmaları ile; Osmanlı dönemindeki halk-aydın ilişkilerini yok eden "konuşma dili-yazı dili" ayırımına son verilmiş; "dil in millî ve zengin olması, millî hissin gelişmesinde başlıca etkindir"¹²³ düşüncesinden hareketle "dünyanın

121 Bkz.:Prof.Dr. İbrahim Yasa'ya Armağan, Ankara:Ank.Ünv.Siyasal Bilgiler Fak.Yay.,1983, s.66.

122 Atatürk, S.D.I., s. 387-388.

123 Kocatürk, a.g.e., s. 124.

en güzel, en zengin ve en kolay dili olabilecek”¹²⁴ bir Türkçe yaratılmaya çalışılmıştır. Ülkesini ve bağımsızlığını her koşulda korumayı bilmiş Türk ulusunun iradesi ve kararı ile Türk dili yabancı dillerin boyunduruğundan büyük ölçüde kurtulmuştur. Böylece; uluslararası bilimsel çalışma alanlarında gelişmeyi önleyen en önemli sorun çözümlenmiş; ulusal bir kültür yaratılması ve “bilim ve fen” çalışmalarının halka mâl edilmesi yolunda temel bir kural yerine getirilmiştir.

Ancak bu konuda “henüz bir istikrara varılamamış ve daha çok çalışmak gerekmektedir. Bugüne kadar yapılanlar, yapılacak olanın belki de yarısıdır. Zira dilde geri dönülemez...”¹²⁵.

IV. EĞİTİM ALANINDA YAPILAN DİĞER ÇALIŞMALAR

A. Halkevleri (14 Şubat 1932):

Mustafa Kemal'in önderliğinde, Türk Ulusu'nun bağımsız-özgür yaşama tutkusuna dayalı olarak yürütülen “Millî Mücadele” sonunda elde edilen askerî zaferi Lozan'daki büyük bir siyasi başarı izlemiş ve ulusal bir Türk Devleti'nin varlığı dünyaya kabul ettirilmiştir. Bağımsızlık Savaşı ile birlikte ve bu Türk zaferini izleyen günlerde gerçekleştirilen siyasî ve hukukî devrimler ile bağımsız, Laik ve ulus temeline dayalı Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Artık, bu askerî ve siyasî zaferlerin getirdiği düzenden ödün vermeksizin; yüzyıllarca geri kalmışlığa itilmiş halkı eğitmek, Türkiye Cumhuriyeti dahilinde sosyal ve kültürel hamleler gerekliydi. Gerekliydi çünkü, halk yeni düzeni ve devrimleri ancak eğitim ve kültür düzeyinin yükselmesi ile benimser ve anlayabilir; dolayısıyla Atatürk ilke ve devrimleri ancak bu yolla derinleşip, yayılabilirdi.

---

124 A.g.e., s. 124.

125 Turan, Atatürk ve Ulusal Dil....., s. 52.

İşte bu amaçla Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti, 14 Şubat 1932'de Halkevleri açmaya karar vermiştir. Parti Genel Sekreteri Recep Peker; Ankara Halkevi'ni açış konuşmasında, Halkevleri'nin kuruluş amacını şöyle açıklamıştır¹²⁶:

"Biz, Halkevleri'nin samimî ve bütün vatandaşlarını eşit onur mevkîinde gören düşünceyle kurulmuş çatıları altında toplamaya ve özenli bir kültür çalışması içinde millî birliği yükseltmeye azmetmiş bulunuyoruz... Bu yüzyılda milletleşmek için milletçe kitleleşmek için, okul öğretiminin yanında, ve ondan sonra mutlaka bir halk eğitimi yapmak ve halkı bir arada ve birlikte çalıştırmak ilkesinin kurulması gerekmektedir... İzlediğimiz amaç, milleti bilinçli, birbirini anlayan, seven, ideale bağlı bir halk kitlesi halinde örgütlendirmektir."

Halkevleri aslında; Atatürk'ün "halkçılık" ilkesinin eğitime uygulanması ve eğitimle uygulanması olup¹²⁷, Türk Ocakları'nın devamı niteliğinde kuruluşlardı¹²⁸.

Sayıları 1933'de 56 olup, 1937'de 167'ye ulaşan Halkevlerinin 9 ayrı çalışma kolu vardı¹²⁹:

1- Dil, Tarih ve Edebiyat, 2- Güzel Sanatlar, 3- Temsil Sanatları, 4- Spor, 5- Sosyal Yardım, 6- Halk Dersaneleri ve Kursları, 7- Kütüphane ve Yayın, 8- Köycülük, 9- Müze ve Sergiler.

Halkevleri bu çalışma kolları dahilinde; çeşitli bilim adamları, öğretmenler, politikacılar, gazetecilerin.... katılımlarıyla konferanslar¹³⁰, çok

126 Perin, *Atatürk Kültür Devrimi*..., s. 89-90.

127 M.Rauf İnan, "Eğitim ve Öğretimde Atatürkçülük", *Atatürk Konferansları 1975*, Ankara, 1980, s.12.

128 Ali Nejat Ölçen, *Halkevlerinin Yokedilişi*, Ankara, 1988, s. 10; Ayrıca bkz.: Ş. Süreyya Aydemir, "Türk Ocağı'ndan Halkevine", *Halkevleri Dergisi*, Sayı: 76 (Şubat 1973); *Halkevlerinin Doğuşu*, Ankara: Halkevleri Genel Mekezi Yay. 1971.

129 *Les Maisons du Peuple du Parti Republicain du Peuple*, (Ulus) Ankara, 1934, s. 10.

130 Örneğin, Beyoğlu Halkevi'nin 1937-38 yıllarına ilişkin konferans programı, bu alandaki faaliyetlerin ne kadar nitelikli ve gelişmiş olduğunu gösterir bir belge özelliğindedir; bkz.: *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, (Ocak 1938), s. 47.

sesli müzik konserleri, tiyatro gösterileri düzenlenmiş, folklorik malzemelere bolca yer veren aylık dergiler çıkarılmıştır¹³¹. Halkın maddi ve manevi kültürel varlıklarını, sanatlarını, nakışlarını, şiirlerini, alet-araç ve gereçlerini.... tanıtmaya, ortaya çıkarmaya ve değerlerini anlatmaya çalışan Halkevleri, bu çalışmalarının yanısıra 19 yıllık ömrü içinde çok değerli yazarlar, sanatçılar, araştırmacılar da yetiştirmiştir¹³². Halkevlerinin faaliyetleri üzerine bir sayısal değer öne sürecek olursak, daha 1936 yılı itibariyle şu görkemli sonuçlarla karşılaşırız¹³³:

"Halkevlerine Devam Edenler	:	4.311.667 (Kişi)
Eser Sayısı	:	122.809
Okuyucu Sayısı	:	874.656
Kurs ve Ders Sayısı	:	13.193
Spor Amaçlı Gezi Sayısı	:	1.145
Köy Gezileri	:	1.227
Temsil Sayısı	:	1.330
Konferans Sayısı	:	2.829
Sinema Sayısı	:	713
Konser Sayısı	:	1.049".

Rakamların yoğunluğundan da anlaşılacağı üzere; Halkevleri daha 1936'da, Recep Peker'in 1932 tarihli konuşmasında açıkladığı amaçlarına büyük ölçüde kavuşmuştur. Türk Ocakları'ndan aldığı miras ve deneyimi değerlendirerek, nitelik ve nicelik bakımından her geçen gün hızla gelişen

131 Nâfi Kansı, "Halkevlerimiz", *Ülkü*..., (Kasım) 1938, s. 213. Ayrıca bkz.: İ Hakkı Baltacıoğlu, *Halkın Evi*, Ankara: (Ulus) 1950; Tevfik Çavdar, "Bir Yaygın Eğitim Deneyi: Halkevleri", *Türkiye'de Yaygın Eğitim Semineri*, Ankara, 1975, Ss. 199-217.

132 İnan, a.g.m., s. 12; Ayrıca bkz.: Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Ankara, 1990.

133 *C.H.P.'nin Çalışmaları*..., s. 36-43; Ayrıca bkz.: *Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası*, Ankara (Ulus), 1936.

Halkevleri; “Ziya Gökalp'in tüm direnişine karşın bazı aydınların tekeline giren ve İttihat ve Terakki Partisi'nin siyasî aracına dönüşen”¹³⁴ Türk Ocakları'nın kaderine uğramamış; aksine halkın öz malı olmuştur.

Sonuç olarak; belki de dünya kültür tarihinde benzerine az rastlanan; tüm ülke genelinde, köylere varıncaya değin yaygınlaşmış olan Halkevleri ile; “birey önce ülkesinin sonra kendininindir” ilkesinden hareketle, bir ulusal kültür devrimi gerçekleştirilmiştir.

Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılıp, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla her şey bitmiş değildir. Vatandaşın daha memlekete vereceği “bir şey”, ve alacağı “birçok şeyler” vardır. “Ondan istenen; bugüne kadar kendi menfaatine mevkuf olan; ya tarlası, ya tezgâhı, ya hususi veya resmî masası başında sadece hayatını kazanmak için ayırdığı zamandan gayri bir fazla vakittir. İctimai işe, yani başkaları için çalışmaya vakfedilecek bu zaman işte bizim anladığımız hakiki iş içindir. Bu başkaları için, başkalarına vakfedilen zamanda vatandaş, millet şeklinde yaşamının ve milletin umumi davaları içinde haşır-neşir olmanın zevkini duyacaktır!”¹³⁵.

Atatürk'ün: “Partimizin, Halkevleriyle yurttaşlara kucağını açması vatanda sosyal ve kültürel bir devrim yaptı”¹³⁶ dediği gibi; bu “başkaları için, başkalarına vakfedilen zaman”, sosyo-kültürel bakımdan ulusal birlik ve beraberliğin oluşması sürecinde dünya kültür tarihine üstün bir örnek sunmuştur.

B. Üniversite Reformu (31 Mayıs 1933):

Üniversiteler en sade tanımıyla, toplumları geliştirecek fikir ve buluşları üreten kurumlardır. Üniversiteler bu işlevlerini yerine getirebilmek için özgür düşünce ve bilimsel araştırma merkezleri konumunda olmak zorundadırlar.

134 Perin, a.g.e., s. 93.

135 Ş. Süreyya (Aydemir), “Halkevleri”, **Kadro Mecmuası**, Cilt: 1, Sayı: 1, Ankara, 1932, s. 35.

136 Atatürk, S.D.İ., (C.H.P.'nin Dördüncü Kurultayı'nı Açarken, 9 Mart 1935), s.383.

Atatürk'ün gerçekleştirdiği Üniversite Reformu'na kadar belirttiğimiz bu görevi 1863'de açılan "Osmanlı Darülfünunu" üstlenmeye çalışılmıştır¹³⁷. Fakat, 1863 öncesini de ele alacak olursak; "Medreseler (de) bir Ortaçağ Üniversitesi idi" ¹³⁸. Ancak Medreseler, Sultan Süleyman döneminin sonundan itibaren geleneklere bağlılık, dar görüşlülük, skolastik kitap bilimine bağlanma ve yeniçerilere politik bağlılık¹³⁹ gibi özellikleriyle karanlıklara sürüklenmiş ve gerçek bir üniversitenin anlamının çok uzağında bir yere yerleşmişlerdir.

Uzun hazırlıklardan sonra, İstanbul Üniversitesi diye tanınan Darülfünun'un açılması ile bir anlamda "müslüman dünyasında ilk gerçekten yerli modern üniversite" kurulmuş oluyordu¹⁴⁰. Ancak Darülfünun, ne özel bir yapı, ne eğitim kadrosu ne de belirli bir programa sahip olmadığı gibi¹⁴¹; zaman içinde medreselerin devamı niteliğine bürünmekten de kurtulamamıştır. Darülfünun 1924'de çıkarılan 493 sayılı kanun ile ekonomik bağımsızlık ve tüzel bir kişilik kazandıysa da; yine de gerçek anlamda üniversite denilecek bir düzeye ulaşamamıştır¹⁴². "Bilimsel otoritesi, son zamanlarda didik didik olmuş; en ünlü temsilcileri dışarıda yaptıkları tartışmalardan zaaflarını örtebilmek için, öğrencinin tartışmalı konferanslara gelmemesi yollarını aramakta yahut, matbuat sütunlarında yaptıkları tartışmaları terbiyenin haricinde kalan küfürlerle belirtmektedirler"¹⁴³. Maarif Vekili Reşit Galip ise Darülfünun için şöyle diyordu¹⁴⁴:

"..... İstanbul Darülfünunu Türkiye münevverliğinin beklediği salâha inkişafa ve terakkiye eremedi. Memlekette siyasî, içtimaî, büyük dev-

137 Başgöz-Wilson, a.g.e., s. 176.

138 Horst Widmann, *Atatürk Üniversite Reformu*, İstanbul, 1981, s. 19.

139 A.g.e., s. 19.

140 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Metin Kıratlı, Ankara, 1970, s. 180.

141 Başgöz-Wilson, a.g.e., s.176; Widmann, a.g.e., s. 31-34, Ayrıca bkz.: A. Çaycı, "Horst Widmann Atatürk Üniversite Reformu", Hacettepe Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enst. Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, Ankara; (Ekim 1987), s. 202. (Sayın Hocamın bu yayın tanıtımında (202-208): H. Widmann'ın eseri her yönüyle sergilenirken, bir anlamda, konumuz olan "Üniversite Reformu" en öz ve aydınlatıcı biçimiyle ortaya konmaktadır.)

142 İ.Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", *Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi*, Cilt: 3, s. 663.

143 Burhan Asaf, "Üniversite'nin Manası", *Kadro*, Cilt: 2, Sayı: 20, s. 24.

144 Tekeli, a.g.m., s. 663.

rimler oldu. Darülfünun, bunlara karşı bîtaraf bir müşahit kaldı. Ekonomik alanda esaslı hareketler oldu. Darülfünun bunlardan habersiz göründü. Hukukta radikal değişiklikler oldu. Darülfünun yalnız yeni kanunları tedrisat programına almakla iktifa etti. Harf Devrimi oldu, özgül hareketi başladı. Darülfünun hiç tınmadı...”

Anlaşılacağı üzere, Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Darülfünun; başına buyruk, sosyal gelişmelerden habersiz, toplumdan soyut bir kurum olarak varlığını sürdürüyordu.

Oysa Atatürk, “Türk topraklarında maddenin mânalaştığı, hayatın kıymet olduğu lâboratuvarları” bir başka deyişle “Türk nesillerinin ruhsal oluş ve istiklâllerinde yapıcı bir unsur olarak görüldüğü Türk üniversitelerinin kurulmasını istiyordu”¹⁴⁵.

1933 yılının başlarından itibaren; Hitler yönetiminden kaçan çeşitli alanlarda çalışan bilim adamları Türkiye'ye yerleşmeye başlamışlardı. Yine aynı dönemde Maarif Vekili Reşit Galip'in önderliğinde başlatılan Yükseköğretim kurumlarını yeniden düzenleme hareketi yolunda ilk iş olarak Cenevre Üniversitesi Pedagoji Profesörü Albert Malche getirilmişti¹⁴⁶. Malche ilk iş Yükseköğretim düzenini incelemiş ve bir reform paketi hazırlamıştır. Bu reform hareketi Atatürk tarafından benimsenip de, uygulama kararı alınca; Darülfünun çevreleri yenilik hareketlerine karşı bir muhalefet oluşturmuştur. Sonuçta; üniversiteye olan acil ihtiyaç ve bu yöndeki sosyal zorunluluklar nedeniyle Atatürk, düşüncelerinden taviz vermemiş ve Türk kültür hayatının bir dönüm noktası olan 31 Mayıs 1933'te 2252 sayılı kanun ile “İstanbul Darülfünunu'nun ilgasına ve Maarif Vekâleti'nce yeni bir üniversite kurulmasına”¹⁴⁷ karar verilmiştir.

145 Ş. Aziz Kansu, “Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin Açılışı İle İlgili Bir Anı”, Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Anma Kitabı, Ankara, 1974, s. 55.

146 Tekeli, a.g.m., s. 654-655; Prof.Dr.Malche'in “reform önerileri” için bkz.: Horst Widmann, a.g.e., s.34-37; Başgöz-Wilson, a.g.e., s. 180-182.

147 Perin, a.g.e., s. 97.

Bu kararı takiben 1 Ağustos'ta İstanbul Üniversitesi açılmış ve 18 Kasım'da da derslere başlamıştır. "Türk Devrimi'nin her sahaya şamil prensipleri olmak lazım geldiği gibi, her sahaya ait bilimsel ihtiyaçları olsa gerektir. İşte; hem bu prensipleri izah, hem de bu ihtiyaçları en seri ve en mükemmel bir surette tatmin etmek yeni İstanbul Üniversitesi'nin temel görevidir. Bu müessese, devrim bakımından hem inananları hem de yapabilenleri yetiştirecektir"¹⁴⁸.

İstanbul Üniversitesi'nin kurulduğu yıl, Ankara'da bir Yüksek Ziraat Enstitüsü açılmış ve bunu gene aynı düzeyde bir Yüksekokul olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi izlemiştir. Daha sonra bu iki fakülte birleşerek Ankara Üniversitesi'nin temelini oluşturmuştur¹⁴⁹.

Gerek İstanbul Üniversitesi'nin gerekse sonradan kurulan üniversitelerin öğretim kadroları 3 yoldan sağlanmıştır¹⁵⁰:

1-Darülfünun'dan kadroya alınan hocalar,

2- Avrupa'da öğrenim görüp geriye dönen Türkler,

3- Yabancı Profesörler (II. Dünya Savaşı sonrasına kadar Türkiye'de kalacak olan bu bilim adamları Türkiye'de Alman üniversite modelinin yerleşmesini büyük ölçüde etkilemişlerdir¹⁵¹.

1938'e gelindiğinde, Başvekil Celal Bayar'ın Meclis'te Atatürk adına okuduğu söylevde şu mutluluk verici cümleler yer alıyordu:

"Sevgili arkadaşlarım; Yüksek tahsil gençlerini istediğimiz ve muhtaç olduğumuz gibi milli şuurlu ve modern kültürlü olarak yetiştirmek için İstanbul Üniversitesi'nin tekâmülü, Ankara Üniversitesi'nin tamamlanması ve Şark Üniversitesi'nin yapılan etütlerle tesbit edilmiş olan esaslar da-

¹⁴⁸ Asaf, a.g.m., s. 27-28.

¹⁴⁹ Başgöz-Wilson, a.g.e., s. 184.

¹⁵⁰ Widmann, a.g.e., s. 39.

¹⁵¹ Tekeli, a.g.m., s. 663.

iresinde, Van Gölü civarında kurulması mesaisine hızla ve önemle devam edilmektedir”¹⁵².

Üniversite Reformu'nun başlangıcı olan 1933'den 1943'e kadar çok büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Örneğin 1934'de 2531 sayılı kanunla İstanbul'daki “Mülkiye Mektebi”, Siyasal Bilgiler Fakültesi olmuş ve Ankara'ya taşınmasına karar verilmiş; 1925'de kurulan Ankara Hukuk Mektebi “Hukuk Fakültesi” adını almıştır¹⁵³. Yine aynı 10 yıl içinde İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde 14, Fen Fakültesi'nde 14, İktisat Fakültesi'nde 12 ve Hukuk Fakültesi'nde 5 olmak üzere 45 enstitü kurulmuş; enstitülere ek olarak Tıp Fakültesi'nde 16 klinik açılmıştır¹⁵⁴. Tüm bu gelişmelere ek olarak yabancı bilim adamlarının takdire değer çalışmalarını da üniversite reformuna katkıları açısından saygıyla anmak isteriz¹⁵⁵.

Konuyu tamamlamadan önce, bazı istatistikî sonuçlara değinmek Üniversite Reformu'nun Türkiye'ye kazandırdıklarını daha net bir biçimde görebilme ve değerlendirme açısından yararlı olacaktır¹⁵⁶:

Yıl :	Kuruluş Sayısı :	Öğretim Üyeleri :	Öğrenci :
1923-24	9	307	2.914
1933-34	17	574	5.851
1943-44	26	1.403	18.293

Anlaşılabacağı üzere bu rakamlar bize; sadece Üniversite Reformu'nin gösterdiği olağanüstü gelişmeyi, Türkiye'ye kazandırdıklarını değil, aynı

152 Atatürk, S.D.I., (1 Kasım 1938), s. 410.

153 Tekeli, a.g.m., s. 664.

154 Perin, a.g.e., s. 118.

155 Widmann, a.g.e., s. 240-283 (Not: Ek C: “Bio-Bibliografi” adlı bu bölümde; üniversite reformu boyunca görev yapan Alman ve Avusturyalı profesörler; Türkiye'deki tüm çalışmaları, Türkiye'den ayrıldıktan sonra yerleştikleri adresleri, ölüm tarihleri, eserleri.... gibi bilgiler açısından araştırmacı ve okuyuculara çok güzel bir biçimde sunulmaktadır).

156 Başbakanlık D.İ.E., a.g.e., s. 466; Ticaret Borsaları Birliği, a.g.e., Tablo: 38.

zamanda Atatürk'ün eğitim, bilim-kültüre verdiği büyük önemi de açıkça göstermektedir.

Sonuç olarak; Atatürk Üniversite Reformu ile yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde büyük atılımlara paralel olarak Türk biliminin temeli atılmış, üniversitelerimize özgür düşünce ve bilimsel araştırmanın, Türk Ulusu'na da gerçek bilgi ve aydınlanmanın kapıları açılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti böylece; dogmatik kalıplar içinde çırpınan medreseler ve Darülfünun düzeninden kurtulmuş; gerçek bir bilim devrimi ile; üreten, yayan, nitelikli insan yetiştiren ve nihayet toplum için varolan üniversiteler kurulmuştur.

C. Eğitim Kurumlarının Gelişimi:

Eğitim ve öğretim sorununun çözümü yolunda en büyük devrim hareketleri Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Lâtin kökenli yeni Türk harflerinin kabul edilmesi olmuş; bu devrimlerin yarattığı yeni ortam içinde eğitimin teşkilatlandırılması, yeniden düzenlemeler ve yeni yöntem arayışları içrisine girişilmiştir.

Atatürk, eğitimin bir program sorunu olduğunu ve bu programın ülke koşullarına ve devrimler ile ulaşılan düzeye göre hazırlanması gerekliliğine inanıyordu. İşte bu amaçla; Milli Eğitim sorunlarını inceleyip, tartışmak ve en uygun çözümleri bulmak için 1923-24 ve 1925 yıllarında toplanan “Heyet-i İlmiye”lerde bazı önemli kararlar alınmıştır¹⁵⁷. Örneğin; üstün nitelikli kitapların dilimize çevrilmesi, “Millî Eğitim Yürütme Programı”nın hazırlanması, öğretmen okullarının programlarının geliştirilmesi, “Millî Tarih ve Coğrafya Enstitüleri”nin kurulması gibi kararlar ağırlık noktasını oluşturmuştur.

Bu teorik kararlar yönündeki atılımları; 1926'da 789 sayılı “Maarif Teşkilatına Dair Kanun” izlemiştir. Bu kanun ile, ilköğretim okulları köy

---

¹⁵⁷ Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Ortaöğretim*, Ankara, 1982, s. 32, 133-136; Ercan Kabal, “Atatürk'ün Eğitimimize Getirdiği Yenilikler”, *Atatürk Haftası Armağanı*, Ankara: Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başk.Yay., 1986, s. 145.

ve şehir okulları olmak üzere ayrılmış; şehirdeki okulların öğretim süresi 5 yıl, köydeki okulların ise 3 yıl olarak belirlenmiştir¹⁵⁸. Ayrıca okul ve hayatın birleştirilmesi, ziraat yörelerde çiftlik okullarının kurulması, ders konularının çevreden alınması, her bölgede o bölge ekonomisinin özelliğine göre sanat okullarının açılması, genel ve teknik öğretimin birbirinden ayıramayacağı, okulun sosyal hayatta aydınlatıcı bir merkez olması .... konuları üzerinde durulmuş ve bu kararları takiben çağdışı dersler programdan kaldırılmış, yüzlerce yeni okullar açılmış, öğretmen okulları çoğaltılmış ve tüm bu çalışmalar "öğretim birliği" ilkesi ışığı altında yapılmıştır¹⁵⁹. Yine 1926'da Medeni Kanun'un kabulü ile; kadın hakları konusunda önemli yenilikler yapılırca okullarda kız ve erkek öğrencilerin birlikte okuduğu "karma eğitim"e geçilmiş ve bu uygulama 1928 yılının sonlarına doğru tüm sisteme yaygınlaştırılmıştır¹⁶⁰.

1927 yılında özellikle mesleki-teknik ve ticari öğretim alanında önemli gelişmeler olmuştur. Örneğin, bir kanunla sanat okullarının idaresi "il özel idareleri"nden alınıp Maarif Vekaleti'ne bağlanmış; 3 yıllık öğretim yapan "Ticaret Mektepleri", birinci devresi 4, ikinci devresi de 3 yıl olmak üzere "Ticaret Liseleri" olarak düzenlenmiştir.¹⁶¹

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında eğitim politikasının temelini "tüm vatandaşlara okuma-yazma öğretmek" hedefi oluşturmuştur. 1928 yılında Lâtin kökenli yeni Türk harfleri kabul edilince, bu hedef tüm ağırlığı ile eğitim sistemine egemen olmuş; dolayısıyla ilköğretim, öğretmen yetiştirilmesi, halkın eğitimi gibi hususlar üzerinde en çok durulan sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. Şimdi bu sorunları çözme yolunda yapılan çalışmaları açıklamadan önce; Harf Devrimi'ne dek olan döneme ilişkin bazı sayısal bilgiler vermek, incelememizin sonunda ortaya koymaya ça-

158 Bu uygulama 1939 yılına dek sürmüştü; bu tarihte köy ilkokullarının da süresi 5 yıla çıkarılarak köy ve şehir öğretimi süre açısından eşitlenmiştir.

159 Cicioğlu, a.g.e., s.35; Ahmet Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, Ankara, 1976, s. 162; Kabal, a.g.m., s. 42.

160 Tekeli, a.g.m., s. 662.

161 Ayrıntılı bilgi için bkz.:Cicioğlu, a.g.e., s. 289-292; Tekeli, a.g.m., s. 664; Başgöz-Wilson, a.g.e., s.205-211.

İşsacağımız “Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitimin Gelişimi” olayını, çıkış noktası ile kıyaslama ve dolayısıyla değerlendirme açısından yararlı olacaktır¹⁶²:

Yıl :	Türkiye Nüfusu:	Toplamı Okur-Yazar	Nüfusa Oran %:
1927-28	13.562.000	1.126.000	10.7

Türkiye'de İlköğretim:

Yıl :	Okul Sayısı:	Öğrenci Sayısı:	Öğretmen Sayısı:
1927-28	6.043	461.985	15.194

Türkiye'de Lise Öğretimi:

Yıl:	Okul Sayısı:	Öğrenci Sayısı:	Öğretmen Sayısı:
1927-28	19	3.159	594*

Türkiye'de Orta Dereceli Meslekî ve Teknik Öğretim:

Yıl:	Okul Sayısı:	Öğrenci Sayısı:	Öğretmen Sayısı:
1927-28	44	7.718	698

Türkiye'de Orta Okullar:

Yıl:	Okul Sayısı:	Öğrenci Sayısı:	Öğretmen Sayısı:
1927-28	78 **	19.437	791***

Diploma Alanlar:

Yıl:	Orta Okullar:	Meslekî ve Teknik:	Liseler:
1927-28	1.857	972	398

162 İstatistikî bilgiler için bkz.: Başbakanlık D.İ.E., Türkiye İstatistik Yıllığı 1981, 100 Yıl Özel Sayısı, Ankara, 1981, s. 102; Başbakanlık D.İ.E., Türkiye'de Toplumsal Gelişiminin 50 Yılı..., s. 60, 455-464; Türkiye Ticaret Borsaları Birliği, 1923-1981 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye, Tablo: 38-42; Tekeli, a.g.m., s. 665-667; Başgöz-Wilson, a.g.e., s. 245-253; Reşat Özalp, Rakamlarla Türkiye'de Meslekî ve Teknik Öğretim; Mumcu, Türk Devrimi'nin Temelleri...Ek 1'e ait Tablo.

*Gösterilen rakam yalnızca resmi okullarda görev yapan öğretmen sayısıdır. Özel okul öğretmenleri 1932-33 yılına dek tespit edilememiştir.

**Yalnızca resmî okullara ilişkin rakamdır. Özel okullar 1932-33 yılına dek istatistiklerde gösterilmemiştir.

***Bkz.: (*) No'lu dipnottaki açıklama.

Türkiye'de Eğitim Harcamaları:

Yıl:	Eğitim Harcamaları:	Devlet Bütçesi:	Oran %:
1927-28	7 Milyon TL.	194 Milyon TL.	3

1927-28 yıllarındaki eğitimin boyutlarını sayısal açıdan böylece belirttikten sonra şimdi izleyen yıllardan söz edelim.

Harf Devrimi'ni izleyen ilköğretim ve halk eğitiminin ağırlık kazandığından söz etmiştik. İşte bu yoldaki ilk önemli atılım, 1929'da "Millet Mektepleri"nin açılmasıdır. Bu mektepler açıldıktan sonra yaşları 15-45 arasında değişen kadın, erkek bütün vatandaşlara buralara devam zorunluluğu getirilmiş, sonuçta 1929-34 yılları arasında bu mekteplerde 1.200.000 kişi eğitim görmüştür¹⁶³. Bu mekteplerin faaliyetlerine paralel olarak; köy ilkokullarının yapımında köylü vatandaşlara çalışma yükümlülüğü getirilmiş; okuma odaları, gezici bölge kursları, eğitmen yetiştirme kursları gibi halk eğitimine yönelik çalışmalara başlanmıştır. Bu yolda halk eğitimi genel hedef olmakla birlikte bu atılımların ilk yıllarında köy ve köylüye büyük ölçüde önem verilmiş 1932'de kurulan halkevlerine paralel olarak "Hayat ve İş Okulları" kurularak ziraat yörelerde kurslar düzenlenmiştir. Kurslarda genellikle "Türkçe, Matematik, Yurttaşlık Bilgisi, Tabiat Bilgisi gibi genel kültür dersleri verilip, çeşitli ziraat ve sağlık konuları işlenmiştir"¹⁶⁴. 11 Haziran 1937'de de T.B.M.M.'nce onaylanan 3238 sayılı "Köy Eğitmenleri Kanunu" ile bu kursların yurdun birçok bölgelerinde açılmasına karar verilmiştir¹⁶⁵. Bu yasayı izleyen 10 yıl içinde eğitmen sayısı 8.675'e, eğitmenli okul sayısı da 7.090'a ulaşmıştır¹⁶⁶.

1933 Birinci Sanayi Plânı'nın en büyük etkilerinden birisi de Meslekî ve Teknik okulların gelişmesi yönünde olmuştur. Örneğin 1934 yılında,

163 Tekeli, a.g.m., s. 661. Ayrıca, bkz.: Başbakanlık D.İ.E., a.g.e., s. 452-453 ("Millet Mektepleri Faaliyeti" başlıklı istatistikler; bu mekteplerin kuruluşu, gelişimi ve ulaştığı başarı düzeyi açısından sayısal bir anlatım niteliğindedir).

164 Enver Kartekin, "Köy Eğitmenleri Örgütü", Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi, RCD Semineri..., s. 102.

165 A.g.e., s. 102.

166 Cevat Geray, "Köy Enstitüleri ve Toplum Kalkınması", Seha L. Meray'a Armağan, Cilt: 2, Ankara; 1982, s. 359.

sanat okullarına döner sermaye kurularak piyasaya iş yapmalarına olanak sağlanmış, 1935'te de aynı okulların masrafları Bakanlık bütçesinden karşılanmaya başlanmıştır. Ayrıca sanayileşmeye paralel olarak uygulanacak bir "Teknik Eğitim Programı" hazırlanması için bir komisyon oluşturulmuştur¹⁶⁷.

Komisyonun hazırladığı program özetle; hangi meslek okullarının büyütülmesi ve nerelerde açılması gerektiği, bu okulların yapımına esas olabilecek projeler, tesisat, yapı ve bir yıllık yönetim giderleri hususları ile ilgilidir¹⁶⁸. Komisyon, çalışmalarını iki yıl içinde bitirmiş ve ülkenin birçok yerinde çeşitli teknik okulların açılmasını sağlayarak, görevinde son derece başarılı olmuştur.

Öğrenci, öğretmen ve eğitim-öğretim kurumlarının bu sayıca gelişmelerinin yanısıra 1937 ve 1938 yılları arasında program komisyonları oluşturularak "müfredat programları" yeniden düzenlenmiş ve nitelik açısından da bir gelişme sağlanmıştır.

Harf Devrimi'nden 1938'e kadar Eğitim alanında yapılan çalışmaları böylece açıklamaya çalıştıktan sonra; 1927-28 yılları itibarıyla verdiğimiz istatistik sonuçlarının, şimdi de 1939-40 yıllarındaki durumunu belirterek; tüm bu çalışmaların ulaştığı sayısal düzeyi belirlemeye çalışacağız¹⁶⁹

Yıl :	Türkiye Nüfusu:	Toplam Okur-Yazar	Nüfusa Oran %:
1940	17.713.000	3.268.000	22.4

Türkiye'de İlköğretim:

Yıl :	Okul Sayısı:	Öğrenci Sayısı:	Öğretmen Sayısı:
1939-40	9.418	905.139	19.063

¹⁶⁷ Tekeli, a.g.m., s. 664; Cicioğlu, a.g.e., s. 252-254 (Bu eserde komisyon raporları da ayrıntılı olarak yer almaktadır).

¹⁶⁸ Cicioğlu, a.g.e., s. 252.

¹⁶⁹ Bkz.: "163" nolu dipnottaki eserler.

Türkiye'de Lise Öğretimi:

Yıl :	Okul Sayısı:	Öğrenci Sayısı:	Öğretmen Sayısı:
1939-40	80	26.255	1.518

Türkiye'de Orta Dereceli Meslekî ve Teknik Öğretim:

Yıl :	Okul Sayısı:	Öğrenci Sayısı:	Öğretmen Sayısı:
1939-40	86	14.310	1.011

Türkiye'de Orta Okullar:

Yıl :	Okul Sayısı:	Öğrenci Sayısı:	Öğretmen Sayısı:
1939-40	234	92.308	3.744

Diploma Alanlar:

Yıl :	Orta Okullar:	Meslekî ve Teknik:	Liseler :
1939-40	14.941	2.330	4.964

Türkiye'de Eğitim Harcamaları:

Yıl :	Eğitim Harcamaları	Devlet Bütçesi:	Oran %:
1939-40	21 Milyon TL.	268 Milyon TL.	7

Cumhuriyet dönemindeki eğitimin gelişimini rakamsal sonuçlarla açıklamak başka bir inceleme konusu olabileceği gibi, aynı zamanda da titiz ve dikkatli bir çalışmayı gerektirmektedir. Ancak biz değerlendirdiğimiz istatistiklere dayanarak; ele aldığımız 12 yıllık dönem üzerine yaklaşık olarak şöyle bir sayısal genellemeye gidebiliyoruz¹⁷⁰:

Eğitim Kurumlarının Sayıca Artış Oranı	: % 194
Genel Olarak Öğrenci Sayısının Artış Oranı	: % 393
Diplomalı İnsan Sayısının Artış Oranı	: % 763

¹⁷⁰ İstatistiklerin değerlendirilmesi ve yüzde (%) hesapları yaklaşık olarak belirtilmiştir.

Genel Olarak Öğretmen Sayısının Artış Oranı : % 200

Devlet Bütçesinden Eğitime Ayrılan Payın Artışı : % 4

İşte bu yaklaşık genel sonuçlara göre; Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile başlayan ve Lâtin harflerinin kabulüyle büyük bir yol kateden eğitim, dolayısıyla da Kültür Devrimi'nin 1940'lı yılların başlarına gelindiğinde, bu ulaştığı görkemli başarı düzeyi ile dünya kültür tarihinin en olumlu örneklerinden birisini oluşturduğunu belirtmekte hiçbir sakınca görmüyoruz.

Özetleyecek olursak;

"...Milletimizin siyasî, içtimaî hayatında, milletimizin fikri terbiyesinde de rehberimiz bilim ve fen olacaktır. Maarif işlerinde behemehal muzaffer olmak lâzımdır. Bilim ve fen için kayıt ve şart yoktur. Hiçbir delili mantığıye istinat etmiyen birtakım an'anelerin, akidelerin muhafazasında ısrar eden milletlerin terakkisi çok güç olur; belki de hiç olmaz"¹⁷¹, diyen büyük önder Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen genel eğitim devrimi sonucunda:

a) Yeni kuşakları sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamda etkin ve başarılı kılacak,

b) İnsanlara dinsel ve dogmatik ahlâk kuralları değil; özgür ve bilimsel düşünmeyi, şer'i kurallar yerine hukukî kurallar ile bir arada yaşamayı öğretecek ve bunun üstünlüklerini gösterecek ve sevdirecek;

c) Ulusçu, Demokrat, Devrimci ve Laik Cumhuriyet vatandaşları yetiştirecek bir eğitim sistemi yaratılmış; bu yolda da genel hedef olarak, "Türk Ulusu'nun uygarlık saflarında en ileri düzeye ulaşması" ilkesi benimsenmiştir

---

171 Atatürk, S.D.II., s. 43-44 (27.X.1922, Öğretmenlere....).

SONUÇ (*)

“Millî Eğitim”, Devletin, bütün bireylerini yetiştirmenin sadece bir aracı değil, aynı zamanda ve özellikle kalkınmayı hızlandıracak ve gerçekleştirecek verimli bir yatırım olarak görülmelidir. Atatürk, yaşamanın tek koşulunun uygarlık yolunda yürümek ve başarıya ulaşmak olduğunu görebilen büyük bir devlet adamıdır. O, bilimin insan yaşamındaki etkin rolünü ve önemli yerini hayatı boyunca hemen hemen her zaman vurgulamıştır. Mustafa Kemal, uygarlık yolu üzerinde ilerlemeyi değil de geriye bağlılığı benimseyenlerin, uygarlığın coşup gelen seli altında boğulmaya mahkum olacaklarını bildiğinden, Cumhuriyet Türkiye'sinin yepyeni ilkelere dayanan bir “Eğitim Sistemi”ni kurmak zorunda olduğuna inanmıştır.

Gerçekten de, Türkiye Cumhuriyeti'nin devraldığı eğitim-öğretim kuruluşları, “çağdaş medeniyete” uygun nitelikte değildi. Osmanlı Devleti'nin son devirlerinde modern eğitim yapan yeni okullar açılmıştı; fakat, eski işlevlerini yitirmiş olan medrese eğitimi de devam etmekteydi. Eski ve yeni tip okulların bir arada yaşatılmasının sonucu olarak “eğitim ikileşmesi” ortaya çıkmıştı. Çünkü, geleneksel “Osmanlı Eğitimi” İslâmî temele dayanıyor ve dinsel eğitimi sürdürüyordu. Yeni kurulan laik okullarda ise “pozitivist” bir eğitim egemendi. Dolayısıyla II. Mahmut döneminde başlayan eğitim ikileşmesi ayrı değerlere inanan ve onları benimseyen iki ayrı insan tipinin yetişmesine yol açmıştır. Eğitim alanındaki kapitülasyon hükümleri çerçevesinde açılan yabancı okullar da Türk eğitiminden bağımsız olarak hareket ettiği için, kültür ve siyasal varlıkta birlik bir türlü sağlanamamıştır. Tüm bunlara karşın, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete devredilen okur-yazar nüfusun oranı % 7 civarında idi. Tek cümle ile ifade etmek istersek, **Cumhuriyet Türkiye'si çağının gerisinde bir eğitim mirası devralmıştır.**

---

* Ayrıntılı değerlendirmeler için, her bölümün ve kısmın sonuna bakınız. “Atatürkçü Düşünce Işığında: Türk Millî Eğitim Sistemi”ni incelemeye çalışırken; her bölümün ve kısmın bitiminde sonuç niteliğinde birer değerlendirme yapılmıştır. Bu nedenle çalışmamızın “sonuç” bölümü, tekrardan kaçınmak ve okuyucuyu sıkmamak için kısa tutulmuştur. Bize, böyle bir yöntem izleme alışkanlığını Sayın Hocam Prof.Dr.Abdurrahman Çaycı kazandırmıştır.

Mustafa Kemal, Osmanlı Eğitim Sistemi'nin düzeltilmesinin olanaksız olduğuna inandığı için yeni ve çağdaş ilkelere dayanan bir "Türk Millî Eğitim Sistemi"ni kurdu. Bu ilkeler, Türk Devrimi'nin de temellerindedir. Yani, ulusal, demokratik ve laik bir eğitim sistemidir. Bu sistem ile, eğitim alanında da ikiliğin yok edilmesi ve devletin eğitim işleriyle doğrudan doğruya ilgilenmesi ilkesi benimsenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti (Osmanlı Devleti'nin son yıllarında olduğu gibi), Batılılaşmayı yalnızca devleti kurtarmak için başvuru olan bir yol olarak görmemiş, uluslararası uygarlık yarışmasının ana amacının Türk insanının mutluluğunu sağlamak için tek yol olduğu gerçeğini benimsemiştir. Uluslararası uygarlık yarışmasının çoğu zaman acımasız bir mücadeleye dönüştüğünü bilen Atatürk, uygarlığın getireceği mutluluğa sahip olmak ve ondan yararlanmak için, Türk insanına da kendisine düşen çabayı göstermesi gerektiği bilincini verecek bir eğitim sistemini kurmuştur. Atatürk'e göre, bu uygarlığa katılmada sadece geri kalmama çabası göstermekle yetinilemez; uygarlık gelişmelerini oluşturma çalışmalarına da etkin olarak katılmak gerekir. Bunun için de uygarlığın (Batı Uygarlığı'nın) temelinde yer alan bilime ve bilimsel gelişmeye katkıda bulunmak gereklidir.... Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni sonsuza kadar yaşatmak idealinin tek yolu da budur. "Atatürkçü Düşünce" ışığında kurulan ve gelişen "Türk Millî Eğitim Sistemi" ise bu amacı gerçekleştirmek için bir vasıtaadır.

Atatürk, eğitimi; "millet olmanın, bayındır bir vatan kurmanın" temel koşulu olarak görmüş, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda elde edilen askerî zaferin kültür, ekonomi ve "Millî Eğitim"deki başarılarla tamamlanması gerektiğine inanmıştır. Sakarya Zaferi'nden önce ilk "Maarif Kongresi"nin toplanması eğitime verilen önemin de bir göstergesidir. "Ordularımızın zaferi, öğretmenlerin zaferine zemin hazırlayacak ve gerçek zafer, eğitim ve öğretim alanlarında başarıyla elde edilebilecektir" diyen Atatürk, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra bir ulusal

eğitim politikasının oluşturulmasına da önderlik etmiştir. Türk Millî Eğitimi'nin iki önemli görevi vardır: 1- Türk Ulusu'nun kültürünü oluşturan değerleri genç kuşaklara aktararak, Türk Ulusu'nun devamlılığını, toplumun gelişmesini, çağdaşlaşmasını sağlamak; 2- Türk Devrimi'ni ve Cumhuriyet'i koruyacak yeni kuşakları yetiştirmek. Millî Eğitim, Türk Ulusu'nun geleceğinin başlıca güvencesi olan ve birbirini tamamlayan bu iki önemli görevi yerine getirmek zorundadır.

Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen “Millî Eğitim Devrimi”: O'nun görüşlerine uygun olarak eğitimin “millî” olması, eğitim-öğretim birliğinin temel alınması, “Millî Eğitim Sistemi”nin bilime dayandırılması, laikliğin esas alınması, eğitimin yaygınlaştırılması, kadınların eğitimine eşit biçimde önem verilmesi, eğitimde düşünce ve hareket birliğinin sağlanması, uygulamaya da öncelik verilmesi, öğretmenlik mesleğinin çekici hale getirilmesi vb. ilkeler çerçevesinde düzenlenmiştir.

Bu ilkeler uygulandığı için; Atatürk Dönemi'nde ulusal eğitimin her alanında çok büyük ilerlemeler gözlenmiştir. “Yeni Türk Eğitim Sistemi” ile: “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” kabul edilerek eğitim-öğretimde ikiliğe son verilmiş, lâik bir eğitim sistemine geçilmiş, Latin kökenli yeni Türk Alfabesi'ne geçilerek Türkçe'nin yapısına uymayan Arap harfleri kaldırılmış, Tarih ve Dil devrimleri ile uluslaşma çabalarında önemli bir atılım gerçekleştirilmiş, Türk halkına Türk olmaktan kıvanç duyma bilinci verilmiş, “Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti” denir felsefesi benimsenmiş, Halkevleri, Halk Odaları açılmış, Üniversite Reformu yapılmış, açılan birçok yeni kurumla geniş kitleler eğitilmiş vb. çalışmalarla “ülkede kültürel bütünlük ve ulusal kimlik bilincinin gelişmesi hızlandırılmıştır”. Sonuçta; “Türk Millî Eğitim Sistemi” temel görevi olan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin varlığının sürdürülmesi işlevini yerine getirecek bir yapıya kavuşturulmuştur.

ATATÜRK'LE SAMSUN'A ÇIKANLAR BİYOGRAFİSİNE KATKI

Doç. Dr. Mustafa Balcıoğlu

Atatürk'ün 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkışı, Türkiye Cumhuriyeti'ne bir başlangıç ve Türk milletinin tarihinde yeni bir dönüm noktasıdır. Bu önemli günde Mustafa Kemal Paşa ile beraber, O'nun maiyyetinde bu tarihte Samsun'a çıkanların biyografileri ile ilgili olarak İsmail Arar'ın çok eksik ve giriş niteliğindeki bir çalışmasının dışında ¹ ciddi bir inceleme ürünü, Fethi Tevetoğlu'nun "Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar" adlı eseridir ².

Eser, sağlam kaynaklara dayanak hazırlanmış onsekiz kişinin özgeçmişini kapsamaktadır. Milli Mücadele tarihimize ışık tutan bu çalışmanın ilk baskısı 1971 yılında, ikinci baskısı Kültür ve Turizm Bakanlığı yayımları arasında 1987 yılında neşredilmiştir. Bu çalışmada Tevetoğlu'nun biyografisini kaleme aldığı 9. Ordu Müfettişlik Karargahı Şifre Katibi Faik Bey ile Şifre Katibi Yardımcısı Memduh Bey'in özgeçmişlerine yeni belgeler ışığında katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

BİRİNCİ SINIF KATİP FAİK (AYBARS) (İstanbul 1880-1881 - İstanbul 1945)

Tevetoğlu'nun, Arar'ın çalışmasından yararlanarak çok kısa biçimde biyografisini aktardığı Faik Bey, Mehmet Arif Efendi'nin oğludur. 13 Nisan 1899'da memuriyete dühul etmişti. Sicil numarası 315-4'tür. Anılan tarihte "seksen kuruş maaşla Makam-ı Seraskeri Sicill-i Ahval Şubesine mülazım" tayin edilmiştir. 23 Şubat 1905'te beşinci rütbeden Mecidi ni-

¹ İsmail Arar: "Atatürk'le Beraber Samsun'a Çıkanlar" Cumhuriyet Gazetesi, 19 Mayıs 1969.

² Fethi Tevetoğlu; Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayımları, Ank. 1987. KKÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanı, Öğretim üyesi.

şanıyla taltif edilmiştir. 15 Eylül 1909'da dördüncü sınıf katip olarak "dört yüz kuruş maaşla" Muhasebat Dairesi Altıncı Şubesine, 15 Mart 1911'de "altı yüz kuruş maaşla" üçüncü sınıf yükselerek Tahrirat Dairesi Sicill-i Ahval Kalemine tayin edilmiştir. Balkan Harb'inde Çanakkale Kuvva-i Mürettebe Kumandanlığı Erkan-ı Harbiyesi Katipliğine atanmış ve Edirne ileri hareketinde bulunarak Dimetoka'da teşkil olunan 9. Kolordu Kurmay Başkanlığı emrinde bırakılmıştır. Daha sonra sağlık durumu yüzünden iki ay süreyle izin alarak İstanbul'a dönmüştür. İzin bitiminde asıl görev yeri olan Tahrirat Dairesine dönmüştür. 16 Mayıs 1915'te "maaşı sekiz yüz kuruşa iblağ ile ikinci sınıfa terfi" ederek Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti sıhhye kısmında görevlendirilmiştir. Savaş sırasında geçici olarak Menzil Müfettişliğine tayin edilmiştir. 10 Aralık 1916'da harp madalyasıyla taltifi hususunda irade çıkmıştır. 19 Temmuz 1917'de Menzil Müfettiş-i Umumiği Şifre Kalemine, 11 Ocak 1919'da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Şifre Kalemine yine geçici olarak atanmıştır. Faik Bey'in 9.Ordu Müfettişliği Şifre memurluğuna tayini hakkında 7 Mayıs 1919'da irade çıkmıştır. 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçen Faik Bey, 25 Kasım 1919'da Harbiye Nezaretindeki kadrosuyla Muharrerat Evrak Kalemine tayin edilmiştir. 24 Temmuz 1920'de "maaşı bin kuruşa iblağla" birinci sınıfa terfi ederek Şifre Kaleminde, 21 Şubat 1921'de Tahrirat Dairesine bağlı Muvakkat Evrak Komisyonu İkinci Kısmında, bu komisyon lağvedilince 1 Ekim 1921'den itibaren Fatih Ahz-ı Asker Şubesi emrine alınmıştır. 19 Kasım 1923'de Ankara'da Müdafaa-i Milliye Vekaleti Muamelat-ı Zatiye Dairesinde, 8 Aralık 1923'te 7. Kolordu İkinci Şubesine atanmıştır. 27 Şubat 1924'de görev bölgesine gitmiştir. 1 Mart 1924'den itibaren birinci sınıfa terfi Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı tarafından onanmıştır. 4 Eylül 1928'de Şark mübadelesinden dolayı oluşturulan İkras Komisyonuna nakledilmiştir. 13 Nisan 1929'da Tekatüd Şubesine nakledilmişse de bu yeni göreve başlamamış, İkras Komisyonunda kalmıştır. 30 Ağustos 1929'da Muamele Memurluğuna terfi ettirilmiştir. Ardından Ankara'da Adalet Dairesine tayin edilmişse de sağlık durumu nedeniyle yerinde bırakılmıştır. Faik Bey 15.1.1932'de Milli Savunma Bakanlığında

ayrılarak ³ 1944 yılında yaş tahdidinden dolayı emekli olacağı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı İskan Genel Müdürlüğü Mutemedliğine geçmiştir ⁴.

DÖRDÜNCÜ SINIF KATİP MEMDUH (ATASEV)

(Doğ. İstanbul 1895-1896 - Ölm. 1939 ?)

Atatürk'le Samsun'a çıkanlardan biri olan Memduh Bey hakkında Tevetoğlu'nun anılan eserinde Beykoz doğumlu ve Salih Efendi'nin oğlu olduğu, Mayıs 1919'da Beykoz Askeri Kundura Fabrikasında katip olarak çalıştığı sırada 9. Ordu Müfettişlik Karargahında görev aldığı ve bunun dışında hakkında bilgi bulunmadığı ifade edilmektedir (4). Dosyasındaki bilgilere göre Memduh Bey: Karataş Sultanisi mezunudur. Sicil numarası 331-24'tür. 18 Haziran 1915'te askeri memuriyete intisab etmiştir. Birinci Dünya Savaşı esnasında imparatorluğun giriştiği seferberlik esnasında geçici olarak istihdam edilmek üzere Haziran 1915'ten itibaren 400 kuruş maaş ve dördüncü sınıf katiplikle Beylerbeyi Terbiye-i Bedeniye Mektebinde açılan hastane katipliğine tayin edilerek sırasıyla Serviburnu Hastanesi katipliğinde, Halep Menzil Müfettişliği emrindeki İstasyon Anbarı katipliğinde ardından Raco Menzil Noktasında çalışmıştır. Bu görevi esnasında Mütareke hükümlerine uygun olarak 13 Aralık 1918'de terhis edilmiştir. Görülen lüzum üzerine 5 Şubat 1919'da yine sınıfı maaşı ile geçici olarak Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umumiye Dairesi Birinci Şubesine tayin edilmiştir. Burada çalışmaktayken 11 Mayıs 1919'da muvazzaf olarak 9. Ordu Müfettişliği emrine verilmiştir. Memduh Bey'e anılan tarihte yukarıda sözünü ettiğimiz sicil numarası verilmiştir. 1 Ağustos 1920 tarihinden itibaren T.B.M.M. Başkanlığı Hususi Kalem Evamir ve Mukarrerat Mübeyyizliğine atanan Memduh Bey, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Riyaset-i cumhur Hususi Kalemine nakledilmiştir. Buradaki görevini tercihle 24 Ağustos 1909 tarihli Askeri Tekaüt ve İstifa Kanununun 54. med-

3 K.K.K.lığı Arş. Faik (Aybars) Dosyası

4 Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 305.

desi gereğince askeri katiplerin istifaları zamanla kayıtlı olmadığından 1281 sayılı kanunun yayın tarihi olan 28 Mayıs 1928 tarihinden itibaren bu kanunun 2. maddesi mucibince müstafi sayılmıştır. Ordudaki hizmeti 21 yıl 9 ay 22 gündür⁵.

Bu incelemede, Tevetoğlu'nun büyük çabalarla kaleme aldığı "Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar" adlı eserinde biyografilerini kaleme aldığı onsekiz isim arasında bulunan Faik Aybars ve Memduh Atasev'in özgeçmişlerine yeni belgeler ışığında katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Diğerleri hakkında yapılacak yeni araştırmalarla hem Tevetoğlu'nun bir dileği yerine getirilmiş olacak hem de Millî Mücadele Tarihimizin bir yönü aydınlatılmış olacaktır.

---

5 K.K.K.lığı Arş., Memduh (Atasev) Dosyası

**BRITISH POLICY ON THE FATE OF CONSTANTINOPLE
AND
THE ALLIED OCCUPATION OF THE CITY ON MARCH 16, 1920**

Dr. Neşe ÖZDEN*

Great Britain's policy aims after World War I towards the defeated Ottoman Empire markedly included that wherever Armenians, Kurds, Greeks and Arabs constituted a majority Turkish rule must cease, and that the Turkish capital and the Straits must be taken from Turkish control to secure a free road to her far-flung dominions in Asia, India in particular¹. Combined with the British desire to end the continuance of Turkish power as an effective administration in any part of Europe, David Lloyd George, the Prime Minister of the British coalition government, followed a policy for the expulsion of the Turks from Constantinople, even though there was a great degree of opposition within his own cabinet. Lloyd George and his supporters on the subject expressed the correctness of their theory of turning the Turks out of Constantinople, the seat of the Ottoman Sultanate and the Caliphate, under twelve principal themes:

- Constantinople was neither the national capital of the Turks, nor were the Turks a majority of the permanent population of the city.
- There was not the slightest ground for accepting that Constantinople was an established holy city for the residence of the Caliphate, nor that the Ottoman Sultan was the Caliph of the Muslims.

---

* A.Ü. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ Lloyd George's statement in Parliamentary Debates - PD(Commons), 26 February 1920, vol. 125, pp. 1966-7.

- Constantinople had always been the theatre for every disreputable European intrigue. Therefore, it was vital that the Ottoman government should once and for all be removed from European diplomacy and that Turkey must be deprived of her European possessions: Constantinople, the Straits and Thrace.
- The Committee of Union and Progress (CUP), which governed the country before and during the war, had betrayed Britain by entering World War I on the side of Germany and should now pay the price of betraying the British by losing control of the Turkish capital.
- The Ottoman government had always been a source of oppression and misrule to the subject nationalities. The Turkish wartime leaders in the CUP, Enver, Talat and Cemal Paşas, too, had followed an extermination policy towards foreign elements, namely the Christians. Therefore, there was a great necessity to end Turkish rule over subject races of another faith and thus assure an unobstructed opportunity of autonomous development for the non-Muslim Ottoman subjects.
- The Turks should be deprived of Constantinople as the crowning symbol of their defeat in the war. Muslim opinion in India and elsewhere should be made to realise that Turkey, having been completely defeated in the war, could no longer pose as the triumphant soldier of Islam.
- The Turkish Nationalist Movement under the leadership of Mustafa Kemal, which flourished in the inner part of Anatolia in 1919, and what remained of the old CUP increasingly became a cause of disturbance against both the Sultan's authority and the Allied designs for Turkey. Unless they were taught a harsh lesson they would continue to fight the British with the weapons of pan-Turkism and pan-Islamism. The value of the victory obtained and the results of the war would thus be undermined; this would create

negative repercussions in the Middle East from the eastern shores of the Mediterranean to the borders of India, and in the Muslim world in general for the honour of the British, and might even shipwreck the coalition of the victorious Allied powers.

- The Nationalist Movement might have been a hard nut to crack. But a Nationalist party with its sovereign in Constantinople, even if his forts and warships had disappeared, would be a much more anxious problem.
- The control of the Straits was absolutely necessary and this would be easier if the Allies had Constantinople.
- Any possible Bolshevik plan to unite themselves with the Turks still in possession of Constantinople and the Straits would create a great danger for the British position in the Middle East, as well as for peace in the region.
- If Constantinople were taken away from the Turks and entrusted to other hands it would serve to satisfy the Greeks perfectly.
- It would be advantageous to dismiss the Sublime Porte from governing Constantinople until an Allied-type of harsh peace treaty was accepted by the Turks.²

Britain had to balance her desire to destroy Turkish power once and for all with her need to keep Turkish rule somewhere between 'dead and alive' just for the sake of British imperial interests in the East. Besides, the

---

² For themes, see Lord Cecil's statement in PD (Commons), 26 February 1920, vol. 125, pp. 1973-5; Sir Donald Maclean's statement in PD (Commons), 26 February 1920, vol. 125, pp. 1951-4; Viscount Bryce's statement in PD (Lords), 11 March 1920, vol. 39, pp. 397, 400-3; Henry Asquith's statement in PD (Commons), 25 March 1920, vol. 127, pp. 640-2; Lloyd George's statement in PD (Commons), 23 June 1920, vol. 130, pp. 2260-1; CAB23/37, Conference 18, Conclusions of a Conference, London 5 January 1920; Br. Doc. IV: 999, Memorandum by Curzon on the future of Constantinople, 4 January 1920. See also H. Nicolson, *Curzon: The Last Phase 1919-1925*, London 1937, pp. 76-80.

trade of the British Empire would be lost if Turkey fell into chaos. British trade before the war with Turkey was 26% as against Germany's 14% and France's 12%; in other words, British commercial interests had been nearly twice as large as those of any other power³. Therefore, it was essential for the British to keep the Ottoman government in power either in Constantinople or, preferably, somewhere remote from Constantinople, but strictly on the condition that the master of the Turkish capital should be under British guidance. It was also extremely important for the British to overcome the problems that appeared at the end of the war due to the need for a reshuffle in the Middle East in the balance of the Great Power's spheres of influence. The complications which arose from the impossibility of realising the Allied war-time treaties had to be disentangled in a short period of time. In the Constantinople Agreement of May 18, 1915, for instance, Britain had agreed that the Tsarist Russian Empire should obtain, in complete possession, Constantinople and the Straits. However, in 1918 this treaty was no longer valid since Russia had voluntarily relinquished her claims against Turkey in 1917 shortly before the advent of the Bolshevik revolution⁴. As a consequence of the disintegration of the Tsarist Empire, there seemed no obligation for the Allies to grant Russia a warm-water port in the interest of peace. This, at least for a short period of time, created a breathing-space for the British. However, a new participant in post-war Allied policies, Greece, had entered the war without an explicit agreement concerning post-war territorial benefits. She had to be satisfied by territorial gains in Asia Minor, and Britain was the only country among the Allies that could possibly give support to Greek designs. Moreover, while trying to minimise their secret treaty obligations towards France and Italy, the British had to get rid of in particular, French efforts towards political preponderance in the Middle East.

---

3 CAB23/37, Conference 18, **Conclusions of a Conference**, London 5 January 1920.

4 Five secret agreements made during the course of World War I foretold the break-up of the Ottoman Empire. The nations involved in this prospective carving-up of the Ottoman realm were Britain, France, Italy, and Russia. Details in Nicolson, **Curzon**, pp. 82-8; H.H. Cumming, **Franco-British Rivalry in the Post-War Near East: The decline of French influence**, London 1981, chapter III. For texts, see J. C. Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record 1914-1956**, vol. II, New York 1956, pp. 7, 11, 18, 23.

This study aims to review the fundamental difficulties and fallacies to which, in the years immediately following the signing of the armistice of Mudros with Turkey on October 30, 1918, the British policy-makers were exposed in determining, particularly, the future position of the Turkish capital. As far as the fate of Constantinople was concerned, the main problem was 'who would govern Constantinople and the Straits and how'. If Britain undertook that responsibility, even indirectly, this would no doubt place a financial burden on her shoulders. Moreover, any dominant presence of Britain in the Turkish capital and the Straits would irritate the other Allies, as well as the Russians, who had always placed prime importance on those places. There was also an unavoidable reality in view that the Sultan-Caliph, Mehmed Vahideddin, was, for some time, almost unable to exercise any real authority over his officials in central Anatolia, and that any increasing image of 'the Sultan under close British supervision' would further destroy his chance for restoring his authority *vis-à-vis* his own people in Anatolia. Britain, too, had to confront these new currents of racial and political aspirations in Anatolia--namely, the Nationalist Movement⁵. This rebellious movement was, in British eyes, the old CUP revived⁶. The fear of its consolidation thus created a common ground for an alliance between the Sultan, his government and the British. This common ground might have put the British in a superior position in Constantinople, but it was not out of the realm of possibility that a too cordial relationship between London and Constantinople might have confounded the confusion in the Turkish question.

---

5 In May 1919 the Ottoman War Ministry had dispatched Mustafa Kemal Paşa, already a well-known general, to the interior as inspector-general of troops in eastern Anatolia. Mustafa Kemal resigned his army commission in July and assumed command of the Nationalist Movement, which defied the acrimonious Allied designs of partitioning Turkey and criticised the inefficiency of the Sultan's government in thwarting such activities of the Allies. For the rise of Mustafa Kemal, see B.C. Busch, *Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918-1923*, New York 1976, pp. 166-81.

6 P.C. Helmreich, *From Paris to Sévres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Ohio 1974, p. 108; E.J. Zürcher, *The Unionist Factor: The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement 1905-1926*, Leiden 1984, pp. 68-9.

I. INITIAL CONSIDERATIONS REGARDING THE FATE OF CONSTANTINOPLE PRIOR TO THE OCCUPATION

The events following the armistice of Mudros indicated that the Allies meant to grant the Turks almost no space for survival. The arrival of the Allied fleet in Constantinople on November 13, 1918, only two weeks after the signing of the armistice, gave an immediate hint that the freedom of the Turkish administration and security in Constantinople itself were to be non-existent. But during the war the British Prime Minister had made a speech on January 5, 1918 in which he had promised that they were not fighting for Constantinople and for Asia Minor and Thrace, 'the homelands of the Turkish race'⁷. Now, with the end of the war, Lloyd George claimed that this statement had not been intended as an offer to the Turks but as a reassurance to Britain's own people, especially the workers and the disturbed Muslim population of India, as to the purposes for which the British were waging war⁸. Lord R.Cecil, the member for Hitchin, too, confirmed that as the Prime Minister said it was necessary at the beginning of 1918 to conciliate labour opinion. It was then thought that two of the Allied opponents, Turkey and Austria, were weakening in the struggle and the Allies were anxious to separate them. Therefore, the whole of that statement bore the intent of that desire⁹. The fact that Lloyd George's statement was not an offer of peace to the Turks but only a war move, clearly indicated that the British designs for the future of Turkey were never bound to change for the better.

Nevertheless, the Paris peace conference which opened in January 1919 was eager to carve up the Ottoman Empire. The victorious Allied powers, with the exception of the absent Russia, propounded the tem-

---

⁷ Lloyd George's speech of 5 January 1918 in D. Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference*, vol. II, New Haven 1939, p. 809.

⁸ PD (Commons), 26 February 1920, vol. 125, pp. 1960-2.

⁹ *Ibid.*, p. 1976.

porary ceding of disputed Ottoman lands, including Constantinople, to themselves under the mandate system. A great portion of Turkish optimism that the doctrine of self-determination outlined by American President Woodrow Wilson was to be accorded to the Turks, was thus ruined. When the Big Four (Britain, France, Italy and the United States) met in Paris in January the broad line of British hopes favoured leaving the Turks a purely Asiatic Empire--while placing the rest of Turkey under the mandatory control of the United States. They also favoured transferring control over Constantinople and the Straits to an international body--if possible, under the mandatory power of Britain or the United States. However, in the following few months President Wilson gave clear signs to the British that the United States would not accept such a vast mandate. French Premier Benjamin Clemenceau, on the other hand, suspected that the British were trying to put the Americans in Asia Minor in order to oust the French¹⁰. In short in Paris, French and British policies on the Turkish question became increasingly divergent. British hopes that America would pleasantly accept responsibility for both Anatolian Turkey and Constantinople started to fade.

In May 1919, the Turkish question reached an explosive point with the occupation of Smyrna (a city which had been promised in 1917 to the Italians) by the Greeks on May 15. It was only a couple of days before this event that the Three (Lloyd George, Clemenceau and President Wilson) had agreed in Paris, on May 13, to allow the establishment of a Greek zone in western Anatolia, including Smyrna. Surely, these two events were connected with each other. In other words, the Greeks had been encouraged by the increasing leniency of the powers, and especially by the support of Lloyd George, in Paris towards Greek claims to territory in Asia Minor. The provisional resolutions of May 13 were also about to take Con-

---

¹⁰ N. Petsalis - Diomidis, *Greece at the Paris Peace Conference (1919)*, Thessaloniki 1978, pp. 129-32. For the Paris peace conference of 1919, see Cumming, *Franco-British Rivalry*, chapter VIII; L. Hankey, *The Supreme Control at the Paris Peace Conference 1919*, London 1963.

stantinople and the Straits away from Turkish sovereignty and place them under a mandatory responsible to the League of Nations and to allow the establishment of an independent Turkish state in Asia Minor, though under the shadow of the various Allied spheres of influence. These resolutions met with strong opposition from the Indian representatives, the Agha Khan, the Maharaja of Bikaner and Lord Sinha, and from Lord Curzon, the Lord President of the Council, and Winston Churchill, the Secretary of State for War. Edwin Montagu, the Secretary of State for India, opposed mandates for Turkey, as well as the continuation of the Greek occupation of Smyrna. Lord Balfour, the Foreign Secretary, and Curzon were, as always, strongly insistent in turning the Turks out of Europe. But Curzon also pointed out that it would be an irreparable mistake to partition what remained of Turkey after she had been deprived of Arabia, Mesopotamia, Palestine, Syria, Armenia and Constantinople. Balfour, too, proposed that Turkey should remain considerably diminished but undivided. In the end, pressure from the opposition led the Three to conclude that their provisional resolutions to divide Anatolia were impracticable. They were even prepared to contemplate allowing the Sultan to stay in Constantinople under the tutelage of a special mandatory or depriving the Sultan of his sovereign rights over Constantinople, but giving him the right to administer his Anatolian state from Constantinople under an arrangement similar to the Pope at the Vatican in Rome¹¹. In short, the discussions in Paris closed with rather sharp differences not only between Lloyd George and Clemenceau, but also among the British policy-makers, a situation which meant that a solution in the Anatolian question would not be quickly and easily reached.

In the summer and fall of 1919, controlling the events in Turkey was getting more complicated for the Allies. Although the existing government of Damad Ferid Paşa, who was pro-British and anti-Nationalist, was un-

---

¹¹ Details in *ibid*, pp. 200-32.

likely to take up an aggressive attitude towards the Allies and although, in the bad financial circumstances, his cabinet would probably do its best to keep the Allies happy, there was still a possibility that the cabinet might dance to the tune of the authors of the Nationalist Movement in national matters¹². In Anatolia, on the other hand, the heavy sense of hopelessness throughout the country, and perhaps the hints that there was no real union among the Allies, created the occasion for two Nationalist congresses, one in Erzurum in late July and the other in Sivas in early September, to convene. The Nationalist leaders then declared all Anatolia, and all European Turkey, to be an indivisible whole. The increasing force of the Nationalist Movement, the hothouse political atmosphere due to the Greek occupation of Smyrna, and also the complete failure of Damad Ferid Paşa in advocating the Turkish case *vis-à-vis* the Big Four in Paris in June 1919, all contributed to the fall of the Damad Ferid Paşa government in early October. This result was also partly due to the British hesitancy in giving active support for Damad Ferid Paşa's extreme anti-Nationalist designs. Now, with the elimination of Damad Ferid Paşa, it was highly possible that the Nationalists would intensify their pressure on the newly constituted Ali Rıza Paşa government, and that the British High Commissioner, Admiral de Robeck, and other Allied representatives in Constantinople would face even greater difficulties in their relationships with the Constantinople authorities. It was also quite certain that the Nationalists would resist the Allies, and above all, Britain, with the weapons of pan-Turkism and pan-Islamism. As Robeck put it into words, the Nationalists to the north-east saw the British abandoning the Caucasus and leaving behind between Ararat and the Caspian a fruitful field for pan-Islamic and pan-Turkish propaganda, and to the west they saw a more hopeful situation in the Smyrna area due to the occupation which they still held Britain more responsible for than the other Allies¹³.

---

¹² Br. Doc. IV: 806, **Robeck to Curzon**, No. 1836, Constantinople 10 October 1919.

¹³ *Ibid.*, p. 808.

An important phase of re-opening the talks over the whole Turkish question was realised in London in December 1919 between the British and French. On December 10, 1919, selected ministers met with Lloyd George for the purpose of establishing the policy lines for the forthcoming talks with Clemenceau. During these discussions Lloyd George, aided by Lord Curzon¹⁴ and Lord Balfour¹⁵, indicated his own preference for internationalisation of the Straits and Constantinople. As a sop to Indian and Muslim opinion Lloyd George and Lord Curzon opened the discussion over the possibility of allowing Sultan Vahideddin to remain in Constantinople in his position as Caliph, but in a situation equivalent to that of the Pope. The general conclusions of the meeting resulted in allowing internationalisation and a special position for the Sultan-Caliph. The following day, during the meeting of the two Prime Ministers, Lloyd George stated that the British government felt that complete control of the Straits would not be assured unless Constantinople was also in the hands of some international force. If the Sultan and his government were in Constantinople, this would cause constant intrigues to divide the powers. Curzon supported his Prime Minister by saying that if the Sultan at Constantinople was under the control of a party nationalist in sentiment, there must inevitably be trouble for the French in Tunis, Tripoli and Algeria no less than for the British in Egypt and India. What Clemenceau wanted, on the other hand, was to join Constantinople to the Dardanelles and Bosphorus under a single inter-allied European authority and to govern Turkey through the Sultan as an intermediary--for this reason, it would be better to leave him in Constantinople. Clemenceau was strongly opposed to the creation of a Pope-like symbol in the East. During the second meeting of the Anglo-French conference on December 22 the British and French points of view differed this time as to the most suitable town in which the new Turkish government in Asia Minor should be established. The British pushed the view that the Turkish capital should be established in a city close to Constantinople, *e.g.* Bursa, which would be easier to transfer the

---

¹⁴ Foreign Secretary in Balfour's place since October 1919.

¹⁵ Lord President in Curzon's place since October 1919.

administration to and would be more easily overawed in case of necessity by the Allies. But Phillippe Berthelot, Secretary-General of the Quai d'Orsay, for the very same reasons rejected the alternative of Bursa. He favoured a city distant from Constantinople, such as Konya, instead. The December Anglo-French talks resulted in Curzon's persuasion of the French delegation to adopt the 'Gladstonian precept'¹⁶ of complete expulsion of the Turks from Europe, even from Constantinople. The French had surrendered to the British view, however, due to Clemenceau's fervent opposition the Vatican solution was ruled out in the final agreement. The change of policy on the part of the French was possibly affected by Clemenceau's realisation of the weakness of the Sultan's government, by the French desire for not alienating the British, and also by the opinion of the French Etat-Major General that the presence of the Sultan in Constantinople would endanger Allied control of the Straits. While Curzon was quite surprised at the French acceptance of the British argument for withdrawal, Berthelot was pleased with the change of policy on the part of the French. He believed that the French acceptance of the British scheme represented a triumph.¹⁷

The outcomes of the Anglo-French talks in December 1919 were extensively discussed in a conference of British Ministers held on January 5, 1920 and the day after. With joint pressure from the War and India Offices the decision for taking Constantinople from the Turks was overruled in order not to add one more spark to the spreading conflagration in Turkey and India. During these cabinet meetings Montagu, Churchill and Field Marshal Sir Henry Wilson, the Chief of the Imperial General Staff, debated

---

¹⁶ This attitude had been expressed by the Liberals in Gladstone's day. This, Curzon said, was the policy favoured by a triumvirate: the Prime Minister, Balfour and himself. C. J. Lowe and M.D. Dockrill, *The Mirage of Power*, vol. II, London 1972, p. 365.

¹⁷ For the December Anglo-French talks, see Helmreich, *From Paris to Sèvres*, pp. 191-4; Busch, *Mudros to Lausanne*, pp. 192-6; E.L. Knudsen, *Great Britain, Constantinople, and the Turkish Peace Treaty 1919-1922*, London 1987, p. 139; Br. Doc. IV: 993, Memorandum by Curzon on the future of Constantinople, 4 January 1920; Br. Doc. IV: 959, Minutes of Second Meeting of the Anglo-French Conference, 22 December 1919.

against the Prime Minister and the Foreign Office¹⁸. Montagu strongly emphasised the necessity of conciliating pan-Islamic apprehensions in India. He pushed the view that the expulsion of the Turks and the Caliph from Constantinople would strike a fatal blow at the already diminished loyalties of the Indian Muslims and the British might have a movement, comparable to the Sinn Fein movement¹⁹, breaking out in India in favour of complete separation from England. But Curzon ridiculed the Indian argument. He strongly believed that the Caliph was Caliph wherever he resided and Constantinople had never had any associations of peculiar sanctity or prestige to the Indian Muslims. The Turkish presence in Constantinople had poisoned the atmosphere of Eastern Europe, and if left, there would remain a 'plague-spot of the Eastern world'. Finally, in reply to various criticisms, it was pointed out that although there might be considerable agitation in India over the Turkish treaty, this agitation was fictitious and would be short-lived. The feeling of unrest and hostility to Britain in India could be mitigated by letting the Sultan remain in Constantinople with an international force controlling the Straits. In respect to the military difficulties which had often been emphasised by Henry Wilson, the cabinet indicated that the military problem might be reduced in proportion, but it would not be solved by leaving the Turks in Constantinople. The problem was Mustafa Kemal who was a nationalist and snapped his fingers at the Sultan. If Mustafa Kemal were left there the whole Muslim world would say that he had triumphed after all and there would be the potential hand of the pan-Turanian movement in Constantinople. Moreover, a victorious Bolshevik Russia would be infinitely more powerful with the Turks at Constantinople. But if the Turks were relegated to Anatolia, the Bolsheviks would get little by attempting to co-operate with them owing to the in-

---

¹⁸ For details, see CAB23/37, Conference 18, Conclusions of a Conference, London 5 January 1920. See also Knudsen, *Great Britain*, pp. 143-7; M.L. Dockrill and J.D. Goold, *Peace Without Promise: Britain and the Peace Conferences, 1919-23*, London 1981, pp. 206-7; S.D. Waley, *Edwin Montagu: A memoir and an account of his visits to India*, London 1964, p. 243.

¹⁹ On 21 January 1919, the victorious seventy-three Sinn Fein MPs meeting in Dublin as the Irish Parliament, had issued a declaration of independence and ratified the existence of the Irish Republic that had been publicly proclaimed in Dublin on Easter Monday, 24 April 1916. The year of 1919 was a quiet year, but by the beginning of 1920 Ireland was sliding into anarchy. R.R. James, *Churchill: Study in Failure 1900-1939*, London 1970, p. 125.

different communications. In short, during the cabinet meetings in January a two-headed set of opinions regarding the expulsion of the Turks from Constantinople, one 'refusing' and the other 'supporting', was put in view: Montagu rightly saw that if Britain wanted a facile and lasting settlement with Turkey the loss of Constantinople would not be the way to go about getting it. Curzon, on the other hand, wrongly regarded the loss of Constantinople by the Turks as a mere symbol of the end of the Turkish power in Europe for good. In the end, the British cabinet surprisingly rejected its own Foreign Secretary's proposals.

By February a radical change was observed in French sentiment, too. Alexandre Millerand, who had recently replaced Clemenceau, favoured the maintenance of the Turks at Constantinople and was supported by Italy. Having already been defeated by their own cabinet, Lloyd George and Curzon had no choice but to comply with the French view. The decision to allow the Turks to continue in possession of Constantinople was confirmed by Lloyd George and Millerand in the Allied conference in London in February²⁰. The British incentive of allowing the Turks to retain Constantinople was worded, in the British Parliament, by Lloyd George as 'the main influences which came directly from India'. He also expressed his fear that underneath the agitation in India there was not only the movement for the expulsion of the Turk, but there was something of the old feeling of Christendom against the crescent²¹. However, some Parliament members found it unfortunate to make the concession with regard to Constantinople in such a way that it could be represented as being a surrender to agitation in India.²²

While the Allied conference in London considered the decision to not relegate the Turks to the inner part of Anatolia with no hold over Constantinople, the political scenery in Turkey was dramatically changed by

---

20 Knudsen, *Great Britain*, pp. 150-2; M.L. Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor 1919-1922*, London 1973, pp. 119-20.

21 PD (Commons), 26 February 1920, vol. 125, pp. 1964-5.

22 See, for instance, Viscount Bryce's statement in PD (Lords), 11 March 1920, vol. 39, p. 394.

Nationalist actions such as the acceptance of the *National Pact*²³ by the Ottoman Chamber of Deputies and the Akbash depot incident²⁴. Specifically, the sudden news of a serious defeat of General Gouraud's French troops in Cilicia, and of the bloodshed of Armenians in Marash, the largest city in Cilicia, by the Nationalist forces interrupted the Allied conference in London²⁵. The attacks of the Nationalists on the French and their lowering the French flag were regarded by British politicians as the best proof of the way in which their spirit and their hope were revived. Although discussions were going on between the powers, they did not hesitate to attack the French and to commit these 'massacres'²⁶. To the British, it was quite clear that Ali Rıza Paşa's government had participated in the Nationalist atrocities in Cilicia. Robeck informed Curzon that the Turkish War Office as well as the divisional commanders of the Turkish army in the provinces, had generally been engaged in providing assistance in arms and ammunition to the Nationalist levies who attacked the French forces in the Marash area²⁷. To counter-act these Nationalist activities, Curzon suggested that the Allied High Commissioners should warn the Grand Vizier that if they permitted the massacres to continue the powers would have no alternative but turn their government out of Constantinople. In Curzon's opinion it would be wrong to let the Grand Vizier wash his hands of the whole business, saying that he had absolutely no hold over Mustafa Kemal and the Nationalist Turks in Cilicia²⁸. Lloyd George, too, spoke with anger. He suggested that the Grand Vizier and his War Minister, along with other Ministers, should be arrested until steps had been taken by the Ottoman government to remedy the situation²⁹. Accordingly, the Supreme Council

---

23 The *National Pact*, a manifesto of the Nationalist Movement, was accepted on January 28 by the Ottoman Chamber of Deputies in Constantinople as a result of the activities of Nationalist nominees. This pact asserted quite uncompromisingly the rights of Turkey to Constantinople and to the parts of the Empire inhabited by a Ottoman Turkish majority, and also demanded complete emancipation from any form of European control. See text in Hurewitz, *Diplomacy*, II, p. 74.

24 On the evening of 26 January 1920, the Nationalists stole arms during a raid upon the Allied ammunition depot at Akbash (on the Gallipoli Peninsula). FO371/5166/E2306/262/44, Robeck to Curzon, No. 358, Constantinople 15 March 1920.

25 Smith, *Ionian Vision*, p. 120; Knudsen, *Great Britain*, pp. 154-5.

26 See, for instance, Viscount Bryce's opinion in PD (Lords), 11 March 1920, vol. 39, p. 398.

27 FO371/5044/E1777/3/44, Robeck to Curzon, No. 307, Constantinople 1 March 1920.

28 Br. Doc. VII: 298-9, British Secretary's Notes of a Meeting, London 28 February 1920.

29 Br. Doc. VII: 302, British Secretary's Notes of an Allied Conference, London 28 February 1920.

warned Ali Rıza Paşa's government³⁰. In the end, Nationalist activities and external pressures from the Allies played an important role in forcing Ali Rıza Paşa out of office at the beginning of March.³¹

In the final analysis, it may be said that although the Supreme Council's announcement about the retention of the Turks in Constantinople seemed, at first sight, to be a temporary reprieve for the Ottoman government, the turmoil in Cilicia brought into the open that the Allies had not, in fact, done a genuine favour to the Constantinople government, but only desired to hold it as a hostage for every possible Nationalist aggression. While events in Cilicia touched a raw nerve regarding French pride, the British had a better chance to exert pressure on the French. Besides, upon Britain's having yielded on the question of the future of the Turkish capital, there was now at least one solid reason for the British to hope that the pro-British elements in Turkey would now gain prestige and coincide more with British views. However, as far as the Nationalists were concerned, the case was the opposite. Mustafa Kemal and his followers were still determined to insist on the retention of Constantinople, Smyrna, Adrianople and Cilicia by the Turks. Also, according to information obtained by de Robeck, Mustafa Kemal had issued a circular stating that the decision of the Supreme Council to maintain the Turks at Constantinople was due to the influence exerted on Allied opinion by the Nationalist forces³².

II. THE OCCUPATION

The Cilician affairs of the Nationalists created the occasion for Lloyd George and Curzon to hold the Ottoman government responsible for anti-Allied activities in Anatolia. Both politicians were adamant that the Constantinople authorities must be held responsible for the Cilician massacres.

---

30 Br. Doc. VII: 422, appendix I: Draft Telegram to the British High Commissioner.

31 FO371/5166/E2306/262/44, Robeck to Curzon, No. 358, Constantinople 15 March 1920.

32 FO371/5166/E1782/262/44, Robeck to Curzon, No. 314, Constantinople 3 March 1920.

Lloyd George said on March 5, 1920 at the Allied conference in London that Mustafa Kemal should have been stopped from attacking the Allied forces. He pushed the view that the Allies should take some action, such as first demanding Mustafa Kemal's dismissal, and then occupy Constantinople. He also gave a clear message to the other Allies that if a negative decision were taken, Britain would be compelled to act independently³³.

Meanwhile, the Allied High Commissioners in Constantinople advised the Supreme Council to be easy on the Turks and suggested the imposition of the *bloc* policy³⁴. They thought that the events in Cilicia did not constitute a true basis to impose drastic measures which would most probably cause serious consequences³⁵. But their hope that the Supreme Council might alleviate peace terms was completely ruled out with its decisions in the first week of March 1920 that:

1. The Ottoman government should be required to dismiss Mustafa Kemal whose responsibility for the recent occurrences in Cilicia was not open to doubt;

2. If there was any recurrence of similar outrages, the proposed terms would be rendered even more severe, and the concessions already made would be withdrawn;

3. The Ottoman government should be informed that the military occupation of Constantinople would continue until the terms of the peace treaty were accepted and put into effect³⁶.

---

33 Br. Doc. VII: 412, 414 and 417, British Secretary's Notes of an Allied Conference, London 5 March 1920; Br. Doc. VII: 293, British Secretary's Notes of a Conference of Foreign Secretaries and Ambassadors, London 28 February 1920.

34 Robeck, de France and Marquis Imperiali advocated that the Allies should form a *bloc* with the Sultan, rally the moderate elements around him, and stiffen them in their resistance to the irreconcilable attitude of the extreme Nationalists. For the *bloc* policy they urged a lenient peace; that was, that the Allies should leave the Turk at Constantinople, expel the Greeks from Smyrna, allow the Turks to remain in Thrace, and destroy the hopes of a reconstituted Armenia. Curzon's statement in Br. Doc. VII: 413, British Secretary's Notes of an Allied Conference, London 5 March 1920.

35 Br. Doc. XIII: 9-10 (FO371/5042/E1093/3/44 or FO406/43/E1093/3/44). Robeck to Curzon, No. 191, Constantinople 5 March 1920.

36 FO406/43/E946/3/44, Curzon to Robeck, No. 187, FO 6 March 1920.

The Supreme Council's decision about the occupation of Constantinople came along with other drastic terms--such as complete international control of the Straits, close financial supervision of the Ottoman government, and the cession of Smyrna (subject only to Turkish suzerainty) and Thrace (up to the lines of Chatalja) to Greece³⁷. The Supreme Council thus made a great mistake by deciding to impose a drastic peace, but an even greater mistake by converting the existing position of the Allies in Constantinople into a definite occupation in order to forestall resistance to these drastic peace terms.

The stiffening of the Supreme Council as regards the Turkish terms, with the excuse of the recent events in Cilicia, meant the exclusion of the *bloc* policy which the High Commissioners had advocated for so long. Robeck and his advisers were flatly opposed to the proposal to dismember the Ottoman provinces of Turkey in the interests of Greece which, they believed, would possibly destroy the chance for a lasting peace in the Near East and drive the Turks into the arms of the Bolsheviks. Robeck, as well as the British military authorities in Constantinople, were worried that if the Allied governments insisted on drastic peace terms grave danger to the Christian population would be inevitable³⁸. Similarly, Churchill believed that an occupation of Constantinople would needlessly irritate the Turks and that attacking the Turkish government at Constantinople, but ignoring Mustafa Kemal, would constitute a one-sided way of treating the problem. But Lloyd George was of the belief that the prowess of the Turks should not be exaggerated³⁹ and that the policy suggested by the High Commissioners would merely tend to lower the prestige of the Allies throughout the Turkish Empire⁴⁰. Curzon, too, believed that the *bloc* policy was far

---

37 Further information in Br. Doc. VII: 422, British Secretary's Notes of an Allied Conference, London 5 March 1920, appendix I.

38 Robeck criticised the proposed cession of all Thrace up to the Chatalja lines and Smyrna to Greece, but supported the internationalisation of the Straits and the imposition of a close financial control on Turkey. Br. Doc. XIII: 17-9, Robeck to Curzon, E2291/56/44, Constantinople 9 March 1920. See also Br. Doc. XIII: 53-4, Robeck to Curzon, No. 317, Constantinople 1 April 1920.

39 Br. Doc. VII: 364, British Secretary's Notes of an Allied Conference, London 3 March 1920; Br. Doc. VII: 456, British Secretary's Notes of an Allied Conference, London 10 March 1920.

40 Br. Doc. VII: 417, British Secretary's Notes of an Allied Conference, London 5 March 1920.

removed from the terms of the treaty which the Allies were discussing and must sooner or later impose⁴¹.

The Supreme Council's decisions confused inter-Allied relations as well as the British cabinet itself. The French Ambassador in London, Paul Cambon, gave his support to the policy suggested by the High Commissioners and said that the Allies must now envisage a situation which was practically the resumption of war⁴². Cambon's attitude was criticised by Greek Prime Minister Eleutherios Veniselos who claimed that, provided that the Allies or the British occupied Constantinople and the immediate surroundings, the Greeks could advance to Afyon Karahisar which would give the Allies command of the whole railway system of Anatolia and compel the Ottoman government to sign the peace⁴³. Sniffing a possible war with the Nationalist Turks, for which he well knew that the Allies strongly needed the Greeks, Veniselos tried to place himself in the front seat. He hurried to London to meet with Lloyd George, Curzon, Churchill, and the other Allied representatives. Finally, the Allies cleared the whole issue regarding the future of the Turkish capital and decided on two purposes for the Allied occupation of Constantinople, namely:

1. to prevent further massacres;
2. to ensure the acceptance of the terms of peace and their eventual execution⁴⁴.

In summary, on the issue of the occupation of Constantinople, the India and War Offices were no match for the duo of Curzon and Lloyd George-- aided by Veniselos. The worries of the opposition were ignored and the most drastic measure to force the Ottoman government to submit

---

41 FO406/43/E946/3/44, Curzon to Robeck, No. 187, FO 6 March 1920.

42 Br. Doc. VII: 417, British Secretary's Notes of an Allied Conference, London 5 March 1920.

43 Br. Doc. XIII: 20-1, E1371/106/44, Note from P. Kerr (Private Secretary to Lloyd George) to R.H. Campbell (Private Secretary to Lord Curzon), London 9 March 1920, enclosure in No. 18.

44 Br. Doc. VII: 450-7, British Secretary's Notes of an Allied Conference, London 10 March 1920.

to the Allied peace terms and to control the indigenous events in Turkey took place with the military occupation of Constantinople on March 16. As a body of British, French and Italian forces marched into Constantinople, arrested the Nationalist leaders in the city and occupied the various Ottoman Ministries, the Allied communiqué of March 16 absurdly announced that the occupation was 'provisional', that the Allies had no intention of destroying the authority of the Sultan and his government, and that they intended not to deprive the Turks of Constantinople unless widespread disturbances or massacres occurred⁴⁵. Another manoeuvre was initiated by Ryan; at about 9.25 a.m. he called at the Grand Vizier's house and told him that the Allies did not wish to weaken the legitimate government, but the illegitimate government which had existed for some time in the past⁴⁶. The Sultan, according to the British representative's observation, was relaxed due to the arrest of the leading Nationalists whose separatist activities had necessarily involved a more or less veiled hostility to the Sultanate⁴⁷. Although this observation might have contained some truth, it was still a big mistake to expect that the Sultan and his government would not be dejected at seeing their capital under foreign boots. It was even greater mistake to imagine that the Turkish people would, at any rate, accept it calmly.

Conclusion

The Allied occupation of Constantinople on March 16, 1920 trapped the British position in Turkey between a rock and a hard place, although opposite expectations had initially been held in British circles. The fact that the greater part of the occupying force had been supplied by the British further harmed Britain's good reputation in Anatolia--if it had any

---

⁴⁵ English translation of French text of communiqué issued by the Allied High Commissioners in Br. Doc. XIII: 45 (FO406/43/E1993/3/44 or FO371/5044/E1993/3/44), Robeck to Curzon, No. 262, Constantinople 21 March 1920.

⁴⁶ FO371/5045/E2781/3/44, Robeck to Curzon, No. 373, Constantinople 18 March 1920, enclosure 6 in No. 1: memorandum by Ryan.

⁴⁷ FO371/5046/E3046/3/44, Robeck to the Secretary of Admiralty, No. Z.361/6793/8, Constantinople 18 March 1920.

left⁴⁸. This occupation and other Allied decisions regarding Turkey created such grave results that only an anti-Nationalist and pro-British government, such as that of Damad Ferid Paşa, could possibly want to handle them. Moreover, the existing Ottoman government, the leniently pro-Nationalist Salih Hulusi Paşa's government, preferred to cling to office at almost any cost. As the British were alarmed, this attitude of the Ottoman government possibly meant that the government might have tried to help the Nationalists gain time. The British, therefore, felt that they had no choice but to support Damad Ferid Paşa's return to power in order to be able to considerably influence political issues in Constantinople. However, as Robeck pointed out, in case of such an event, Allied moral support was essential, including a free hand in the repression of the Nationalists⁴⁹. But the other Allied powers did not really desire it, and Britain was incapable of doing so on her own.

The logic in the occupation of Constantinople was paradoxical. On the one hand, it was impossible to strengthen the authority of the Sultan's government while it was under such suffocating Allied, particularly British, control. On the other hand, the occupation may be regarded as sensible--only if it is assumed that the Nationalist presence in Anatolia had become an agonising threat to the authority of the Sultan and his government. With the Allied arrests of the Nationalist leaders in the capital, the Sultan and his entourage might have had a chance to relax to a certain extent--at least in their residential city. But in reality the opposite happened. Following the occupation a great number of Nationalists in Constantinople fled to join Mustafa Kemal and thus the Nationalist Movement had a greater opportunity to get stronger in the interior. By the beginning of 1920 no-

---

48 The military occupation of Constantinople was, mostly, British deed. In the proceedings of the occupation, British General Milne assumed, in theory and in practice, sole military command of not only Constantinople but the Straits zone as well. Br. Doc. XIII: 41-2, Curzon to Derby (Paris), No. 955, FO 17 March 1920; Br. Doc. VII: 458-62, British Secretary's Notes of a Conversation between British and French Delegates, London 10 March 1920.

49 Br. Doc. XIII: 52, Robeck to Curzon, No. 310, Constantinople 30 March 1920. See also FO371/5046/E3046/3/44, Robeck to the Secretary of Admiralty, No. Z. 361/6793/8, Constantinople 18 March 1920.

body could say that there was not plenty evidence about Mustafa Kemal's programme--though not to the fullest extent. But the moral and spiritual force of his movement had at first been misinterpreted, in particular by the London-based policy-makers. The British had taken sides in the contest between the extreme Nationalists and the moderates by declaring that they regarded the attitude of the former as definitely hostile, and by stating that it was that attitude which compelled them to occupy Constantinople. But, as Robeck pointed out, it was a mistake that they had not, however, any positive basis on which to found a policy of collaboration with the moderates⁵⁰. Consequently, the lack of understanding of the agony of the Anatolian people and the cause--the desire for survival of a nation-- which gave impetus to the rise of the Nationalist Movement cost the British too much.

The British plans for the partition of the Ottoman Empire were motivated by a long-time desire to knock down Turkish power in the Middle East and Europe for good. However, in order to conceal such racial --if not religious-- prejudices, the real British aims were often disguised under the cloak of 'what provisions ought to be made for the liberation of the Christian minorities and of subject races of the Ottoman Empire from any possible recurrence of the calamities' from which, according to the British, they had suffered for centuries. As Lloyd George said, British war aims were generally introduced as for:

1. the freedom of the Straits;
2. the freeing of the non-Turkish communities from the Ottoman sway;
3. the preservation for the Turk of self-government in communities which were mainly Turkish⁵¹.

---

⁵⁰ FO406/43/E2327/3/44 (FO371/5045/E2327/3/44), Robeck to Curzon, No. 285, Constantinople 25 March 1920.

⁵¹ PD (Commons), 26 February 1920, vol. 125, p. 1966.

But in reality, the third aim was never sincerely desired by the British. Instead, they hoped not to grant much to the Turks. This hope was sometimes so domineering that British ministers in the post-war coalition government and their advisers could not help getting too emotional or illusory. However, in view of the drastic nature of the Allied terms, they should have estimated from the start that there was an indubitable necessity to put the Ottoman government under good care of the Allies, since it could never be done via private enterprise alone. It should have also been foreseen that neither France nor Italy was a reliable ally. And perhaps, the French and Italians were not completely wrong in being so, since the issues in the Allied agenda were mostly dominated by the British Prime Minister himself and determined mostly for the benefit of Britain herself.

What made the Turks fight was the fear of dismemberment of the Turkish part of the Ottoman Empire. If the Turks knew they would retain, for instance, Constantinople, Smyrna and Thrace, they might probably have been less inclined to resist. With regard to the Turkish peace, as Aubrey Herbert put into words, there were two possible policies that the British might have pursued. They might have followed, first, what was known as the 'bag and baggage' policy: They might have said to the Turks, 'You have fought us. There have been atrocities committed in your country during the war. We have won and you must go out of Constantinople'. On the other hand, the British might have adhered to their Prime Minister's promise made on January 5, 1918 that the Turks would not be turned out of Constantinople and Anatolia. If the second alternative had been followed the British might then have been at peace in India, less troubled in Egypt, and trouble free in Turkey. They would have had peace from Anatolia to Bokhara, Turkestan and Central Asia. But the Prime Minister did neither of these two things. He obtained for Britain by the delay in this peace with Turkey the maximum disadvantages of both these policies⁵². As some

---

52 : D (Commons), 12 February 1920, vol. 125, pp. 348-9.

members of the British Parliament pointed out, British policy-makers should not have broken their word and not have forgotten that they had been on friendly terms with Turkey since the Crimean War of 1854. It was wrong now to judge Turkey by the CUP who had brought so much ruin on Turkey herself as well. Since the British identified themselves with the Turkish authorities in Constantinople, the British should have done nothing to lessen the Sultan's power and prestige. Not only should the Sultan-Caliph be allowed to remain at Constantinople, but there should be no mandate to any European power over the Sultan and over what would remain of the Sultan's dominion after Syria, Mesopotamia and Armenia were cut off⁵³.

In British political circles uneasiness and differences of opinion regarding the significance of the occupation never ceased--some complained about the severity of the occupation, some otherwise. On the one hand, Robeck, for example, advocated even after the occupation that it would still be better for the British to alleviate the peace conditions and to pursue the *bloc* policy round the Sultan⁵⁴. But the Supreme Council did not hold out such a prospect. On the other hand, there were some who were dissatisfied with the 'provisional' nature of the occupation. For instance, the speech of Herbert Henry Asquith, liberal MP for Paisley, in the House of Commons on March 25 carried the signs of regret that the British government for a long time, almost up to the end, were in favour of the actual expulsion of the Turks from Constantinople itself. Now they yielded in that respect, not perhaps from any conviction based upon expediency or the policy of the case, but they yielded to the expression of religious and traditional sentiment on the part of British Muslim subjects in India⁵⁵.

In the making of British policy on the fate of Constantinople policy-makers had different preferences and contradictory approaches. That is, the

---

53 See, for instance, Colonel Yate's statement in PD (Commons), 25 March 1920, vol. 127, pp.702-5; Colonel Wedgwood's statement in PD (Commons), 26 February 1920, vol. 125, pp. 2021-5.

54 FO406/43/E2327/3/44 (FO371/5045/E2327/3/44), Robeck to Curzon, No. 285, Constantinople 25 March 1920.

55 PD (Commons), 25 March 1920, vol. 127, p. 640.

three Secretaries of State in the cabinet had different opinions⁵⁶. Edwin Montagu's emphasis was on the need to ease tension among the Muslims in India, and he therefore advised being less harsh on the Turks both in Constantinople and even in Anatolia. His interest and aspect on the subject thus appeared to be so different from those of his colleagues that his case might sometimes be ignored or undermined by his colleagues in the cabinet who even claimed that Montagu's enthusiastic support for the Indian Muslims was due to his Indian ancestry⁵⁷. Lord Curzon, from the point of view of the need to secure the routes to India from any potential foe, desired to expel Turkish rule from Constantinople and to suppress the Nationalist elements in revolt in Anatolia. In Curzon's opinion, if the Allies had to face a new form of Turkish nationalism, whether it be founded on religion or on race, or whether it be pan-Islamic or pan-Turanian, it would make no difference whether the Sultan was in Constantinople or not⁵⁸. One of his main errors was to misjudge the real nature of the Nationalist Movement which did not actually aim to follow a religious or racial intransigence, but only aimed to find a space for the Turks to exist. On the other hand, Winston Churchill passionately advocated the containment of Soviet Russia, but a closer entente with France, which would enable Britain to get a good peace with Mustafa Kemal and to recreate the Turkish barrier to Russian ambitions. He was right in thinking that peace with Mustafa Kemal would secure British interests in Constantinople and at the same time ease the position in Egypt, Mesopotamia, Persia and India. Unlike Curzon, Churchill did not believe that giving in to Mustafa Kemal would lead to attacks all along the line against the British positions in the East⁵⁹. Above all, he was not wrong in considering that everything else that happened in the Middle East was secondary to the reduction in expense⁶⁰. On the other hand, their Premier Lloyd George failed to recognise the risk involved in

---

⁵⁶ Details in E. Maisel, *The Foreign Office and Foreign Policy, 1919-1926*, Brighton 1994, pp. 220-1.

⁵⁷ Waley, *Edwin Montagu*, p. 269. Montagu had many enemies. Busch, *Mudros to Lausanne*, p. 333.

⁵⁸ Br. Doc. IV: 999, Memorandum by Curzon on the future of Constantinople, 4 January 1920.

⁵⁹ For Churchill's views, see Smith, *Ionian Vision*, p. 163.

⁶⁰ M. Kent (ed), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, London 1984, p. 189.

being enticed by Greek ambitions. Although many among the British policy-makers and military experts had occasionally warned him⁶¹, Lloyd George stubbornly stuck with his philhellene policies. This attitude of his was partly due to his profound confidence in Veniselos, but -probably- mostly due to his desire to take advantage of the fact that Greece always needed British friendship for her own security in the Mediterranean. However, he should have foreseen that Greece would do the military matters of the Allies only on condition that her territorial aspirations were fulfilled at the expense of territories where Turkish people presently resided. If such a fulfilment were carried out, this would mean that a clash between the two absolutes--the Greeks and Turks-- was certain and would be too dangerous. He should have also known that any concessions to be given in Anatolia to Greece meant concessions in districts where mostly Italian interests were concerned, and that neither the French nor the Italians were as philhellene as Lloyd George himself was.

It can also be added that the British policy-making system that let Lloyd George dominate the Foreign Office, India Office, the military and the British High Commission gave impetus to face the most disastrous results. These policy-making mechanisms were sometimes forced to follow the indecisive or wrong policies of Lloyd George⁶². But in fact, their advice should have been listened to more carefully, since few of them at least, with the experience of some years in the Middle East or perhaps in Turkey, might have possibly been able--if they were given a space to breath--to more successfully adapt British policy to the new realities in the Middle East. The India Office might have perhaps achieved this. Sir George Lloyd, the Governor of Bombay, for instance, had before his departure for India favoured turning the Turk out of Constantinople. But after

---

61 Curzon, though strongly advocated the liberation of Europe from the Ottoman Turks, opposed to allow the Greeks to establish a zone in Asia Minor. Churchill and Henry Wilson, too, believed that the Prime Minister's policy would be likely to throw the Turks into the arms of the Bolsheviks, with serious repercussions for the British throughout the Middle East and India. Further information in *ibid.*, pp. 191-2; Nicolson, *Curzon*, pp. 94-114.

62 For Lloyd George's single-pronged policies, see Maisel, *Foreign Office*, pp. 60-8; Cumming, *Franco-British Rivalry*, p. 134; Helmreich, *From Paris to Sèvres*, p. 317.

he had a chance to become acquainted with the realities in India himself, he came to the conclusion that it would be the greatest possible mistake to do this. Besides, all Indian and Mesopotamian experts, with the exception of Colonel Wilson and Miss Bell (two ex-Viceroy), too, consistently shared views similar to that of George Lloyd⁶³.

In determining the future position of Constantinople great stress was laid upon the effect which the expulsion of the Turks would have in India. The importance in the Muslim world of this subject were surely not very easy for the British to assess. Owing to Nationalist propaganda, the fate of Constantinople and the Caliphate loomed large in India. It was a factor of some weight in Egypt where there was an important Turkish element among the notables, as well as in Arabia, Afghanistan, Mesopotamia, Syria and Azerbaijan where the question was always used as a political weapon when required by their leaders⁶⁴. Therefore, the British should have followed such a course that Constantinople would not be a cause of Muslim agitation. Even though Constantinople had no better claim than any of other cities which had entertained the Caliph in the past, and even though it was almost impossible for the Ottoman Sultan-Caliph to be able to wage a holy war with limited efficacy, it was still dangerous to undermine the reality altogether, because the reaction of the Muslim world still had to be counted carefully. As Montagu repeatedly said, the peace that Britain intended to reach with Turkey should not have been disruptive to the British Empire. For a start, the retention of Constantinople should have been made as a partial fulfilment of the Prime Minister's pledge. Regarding religious questions, it would be perfectly correct for the British not to interfere with any arrangement of a religious nature which the Caliph's Muslim followers in any state, whether of old or new Turkey, might make with him of their own accord⁶⁵. However, the top British policy-makers had been in con-

---

63 CAB23/37, Conference 18, Conclusions of a Conference, London 5 January 1920.

64 WO106/64, 'The Situation in Turkey, 15th March, 1920'; WO106/1505, 'Appreciation of the Situation in Turkey, 9th March, 1920'.

65 CAB24/103, C.P. 1046, Montagu to Hankey, 'The Draft Peace Treaty with Turkey', 9 April 1920.

stant ignorance of this necessity. Instead, they considered the "Vaticanising" of the Sultan, a course which would shut the Sultan up in Constantinople with only his spiritual and religious attributes and thus squeeze the head of the Turkish Empire⁶⁶. But the spiritual authority of the Caliphate was entirely different from the spiritual authority of the Pope. 'Vaticanising the Sultan' was, even as the Prime Minister himself admitted in the end, something that would not in the least meet the necessities of the case⁶⁷. Islamic feeling regarding the Caliphate was more corporate than any similar feeling in Christianity, a feeling which had been previously used by the CUP in the guise of pan-Islamism for their own ends. However, there was also an important reality that the discrepancy between the Nationalist Movement and the Caliphate movement, as well as between the pan-Turanian activities of the exiled CUP leaders, Enver and Cemal Paşas, in Russia and the activities of the Nationalists in Anatolia, was not small. The British should have used both discrepancies in their handling of the Indian agitation.

One of the reasons which led the British to occupy Constantinople was the desire to stop Bolshevik expansion on the route to India. It was important for the British to prevent the Bolsheviks from obtaining full control of the Caspian, overrunning Georgia and Northern Persia, and, from the British point of view of peace in Turkey, joining forces with Mustafa Kemal. If it were not prevented, there might have been formed a *Turk-Tartar-Bolshevik bloc* capable of inflicting immeasurable injury to British Muslim dependencies in particular. It was for this reason that the British government, in securing *de facto* recognition for the Transcaucasian states, was actuated by the desire to constitute these republics into a buffer against Bolshevism⁶⁸. But in fact, they could not really foresee that the reaction to the occupation of Constantinople and the consequent increase of anti-

---

66 See Asquith's statement in PD (Commons), 25 March 1920, vol. 127, pp. 642-3.

67 PD (Commons), 25 March 1920, vol. 127, p. 658.

68 FO371/5046/E3046/3/44, Robeck to the Secretary of Admiralty, No. Z. 361/6793/8, Constantinople 18 March 1920. See also CAB23/21, C24 (20), Conclusions of a Meeting of the Cabinet, London 5 May 1920.

British feeling in Anatolia would be a greater danger for the British and strengthen the Nationalist cause, a cause which would find a place in the Caucasus to sound against the British⁶⁹.

What really made matters more complicated for the British was the increasing number of unforeseen developments relating to the Turkish question. Although, with the signing of the armistice of Mudros with Turkey the Allied powers had created for themselves a right to occupy the country, the greater part of the country was under the control of the Nationalist forces. Curzon, Churchill, de Robeck and the military authorities in Turkey were extremely alarmed as the size of the Turkish regular army had constantly exceeded the strength specified under the armistice. Therefore, it was essential to avoid further delays in order to make the Allies capable of imposing their will upon Turkey, and in order not to permit the Nationalist leaders to increase their morale and again consolidate the Nationalist Movement⁷⁰. However, the making of an immediate peace settlement with Turkey was almost impossible due to a great number of accumulating complications, such as:

- the quarrels and mistrust among the Allies themselves on the Turkish question as well as on Middle Eastern and European affairs;
- military insufficiencies of the Allies to take drastic action in Anatolia;

---

69 Mustafa Kemal's entourage was much disturbed by the Allied recognition of Azerbaijan and Georgia. The Nationalist nervousness was due to the fear that Britain would complete blockade of Anatolia by action in Persia and the Caucasus States. FO371/5042/E1052/3/44, Director of MI, No. 0152/5274 (M.I.2), Constantinople 5 March 1920, enclosure.

70 Details in Knudsen, *Great Britain*, pp. 141-2; Nicolson, *Curzon*, p. 75. FO406/43/E2327/3/44 (FO371/5045/E2327/3/44), Robeck to Curzon, No. 285, Constantinople 25 March 1920. Similarly, Lord Bryce regarded the armistice as a capital error and said that the armistice had provided for the immediate demobilisation of the Turkish army, except for such troops as were required for the surveillance of frontiers and the maintenance of internal order, but those troops had actually been the principal source of the disorder. PD (Lords), 11 March 1920, vol. 39, p. 395.

- involvement of Greek ambition in Allied policies and the uneasiness both in Turkey and in Allied circles due to British support for Greek ambitions;
- the reluctance of the United States in undertaking the policing and control of the Straits and Constantinople which the British sincerely hoped to obtain; and thus, the consequent loss of time by the British in order to reverse America's attitude;
- the differences of opinion between the offices of British foreign policy-making, the cabinet and the British High Commission in Constantinople;
- the internal problems following the war and the uneasiness in Britain regarding British war aims;
- Muslim feelings in India;
- threats and uncertainties of the newly emerged Bolshevik policies;
- the procrastinating policy of the Ottoman government on making peace with the Allies; and finally,
- the rapidly increasing solidification of the Nationalist Movement.

Not only long delays in making peace with Turkey, but also great errors of misjudgement were indubitably committed by the London-based politicians in trying to re-make the boundaries of Turkey. For instance, they could not successfully assess whether the presence of the Greeks in Smyrna would loom large in Nationalist eyes. In the case of determining the future position of Constantinople they were even more ineffectual. When they came to the point of realising what had been impressed on them by their advisers, especially the High Commissioners in Constantinople,

that the Turks would resist an occupied Constantinople just like they would resist a Greek Smýrna, there was little for the British to do. They could only convince the Ottoman government to sign the treaty and to use Greek military power to enforce it on the Nationalist Turks. Lloyd George and his entourage favoured the reduction of Turkey to a rump state without Constantinople and control of the Straits. However, although the Allied occupation made Constantinople a city under siege, it was not realistic to expect that the Turks would accept this imposition on a city which had been their capital for centuries.

ÖZET

İNGİLTERE'NİN İSTANBUL POLİTİKASI VE İSTANBUL'UN 16 MART 1920'DE İTİLÂF DEVLETLERİ'NCE İŞGALİ

İstanbul'un her dönemde gündemde kalmasını sağlayan jeopolitik konumu ve tarihsel önemi, aynı zamanda bu şehir için sınırsız zorlukları da beraberinde getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İstanbul, hem uluslararası politikaların merkezinde yer alması hem de Avrupalı devletlerin gözünde Türklere vurulacak son öldürücü darbenin simgesi olması bakımından dikkatleri üzerine toplamıştır. Savaşın Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlanmasının ardından, başta İngiliz Başbakanı Lloyd George ve İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon olmak üzere birçok İngiliz üst düzey politikacı, İstanbul'un Türkler'in elinden alınması zamanının geldiği yolundaki düşüncelerini başlıca şu temalar üzerinde yoğunlaştırmışlardır:

- Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında giren Osmanlı Devleti İngilizler'e ihanet etmiştir. Türkler bu ihanetin bedelini, İstanbul'u kaybederek ödemelidirler.
- İstanbul'un Türkler'in elinden alınması, onların savaş yenilgisinin en belirgin kanıtı olacaktır. Böylece İslam dünyası da artık Türkler'i 'İslam'ın muzaffer askeri' olarak görmeye son verecektir.
- İstanbul tarihte Avrupa güç dengelerini altüst eden entrikaların merkezi olmuştur ve Türkler'in elinde kaldığı sürece böyle olmaya devam edecektir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Avrupa politikası üzerinde etkinlik sahibi olacağı uzantıları, yani İstanbul, Boğazlar ve Trakya, Osmanlı hükümetinin denetiminden alınmalıdır.

- Türkler'in yüzyıllardır gayrimüslim azınlıklara karşı uyguladıkları adaletsiz politikaya son verilmeli ve hükümet merkezleri olan İstanbul şehri ellerinden alınmalıdır.
- İstanbul ne Türkler'in 'millî' başkenti ne de onların çoğunluk teşkil ettiği bir şehir olma özelliğini taşımaktadır.
- Osmanlı Sultanı'nı dünya Müslümanlar'ının Halifesi ve İstanbul'u da Halifelik makamının merkezi olan kutsal bir şehir olarak kabul etmek büyük bir hatadır.
- Boğazların, savaş galibi devletlerin veya uluslararası bir komisyonun denetiminde kalması şarttır. Eğer İtilâf Devletleri İstanbul'u ellerine geçirirse, bu gereklilik daha kolay yerine getirilebilecektir.
- Mustafa Kemal önderliğindeki Millî Mücadeleciler ve dağılan İttihat ve Terakki Partisi mensupları, hem merkezi hükümet otoritesine hem de İngilizler'e karşı Anadolu'da bir tehdit unsuru oluşturmaktadırlar. Bu isyancı hareketin İstanbul'u eline geçirmesi ve burada faaliyetlerini arttırması, engellenmesi çok daha güç bir tehdit olacaktır. İslamcılık ve Türkçülük gibi akımlar aracılığıyla güçlerini sürekli arttırmakta olan Millî Mücadelecilere, İstanbul Türkler'in elinden alınarak iyi bir ders verilmeli ve böylece Ortadoğu'da İngilizler'in aleyhine geliştirebilecekleri tehditlerin önü alınmalıdır.
- Batılı devletler aleyhine Millî Mücadeleci kadrolar ile işbirliği yapan Bolşevikler, İstanbul'un Türkler'in denetiminde kalması halinde Türkiye, Kafkasya ve Ortadoğu'ya yönelik emperyalist planlarını daha kolay uygulayacaklarından, bu gidişin önü alınmalıdır.

- İstanbul'un Türkler'in elinden alınması, İtilâf devletleri safına sonradan katılan Yunanlılar'ı memnun etmesi açısından da önemli bir adım olacaktır.
- İstanbul'un Türkler'den alınacağı tehdidi, Osmanlı hükümetinin İtilâf Devletleri'nin ağır barış şartlarını kabul etmesinde ikna edici bir rol oynayacaktır.

Savaş sonrası Osmanlı'ya yönelik İngiliz dış politikası, Türk nüfuzunu Avrupa'dan tamamen silmeyi amaçlayan tarihsel bir özlemin izlerini taşımaktaydı. İngilizler kısmen 'dinsel ve ırksal önyargıları'da içeren bu özlemlerini, bir maske altında gizlemeyi yeğlediler. Türk gücünü yoketmeye çalışmalarının görünürdeki gerekçesi ise, Türkler'in yüzyıllardır azınlıklara –özellikle Hıristiyanlara– yaptıkları baskılardı. Lloyd George'nin sözleriyle, İngiliz savaş hedefleri:

- Azınlıkları Osmanlı'nın adaletsiz yönetiminden kurtarmak,
- Boğazları Türkler'in elinden almak ve
- Türkler'e kendi kendilerini yönetme hakkını tanımaktı.

Oysaki savaş sonrası İngiliz tutumu, üçüncü hedefin gerçekte arzulanan bir hedef olmadığını açıkça göstermekteydi. Türkler'e sunulan barış şartları o kadar ağırdı ki, Osmanlı yönetiminin bu şartları kabullenmesi durumunda saygınlığını yitirmemesine ve Batılı güçlerin denetimi altına girmemesine imkan yoktu. İstanbul'un işgali de, benzeri paradoksal bir özellik taşımaktaydı. İngilizler'in iddiasına göre İstanbul'un işgali Sultan'ın otoritesini zayıflatmak için değil, aksine Sultan'ın itibarını zedeleyen Anadolu hareketinin başkentte güçlenmesini engelleme ve Osmanlı hükümetine bir an önce İtilâf Devletleri'yle barış yapmasını sağlayacak uygun ortamı hazırlama amacını güdüyordu. Her ne kadar Millî Mücadele hareketinin 'Rus yanlısı ve İttihat- Terakki uzantısı' olduğu endişesini taşıyan Sultan için işgal sırasında Milliyetçi liderlerden ba-

zılarının tutuklanması rahatlatma hissi yarattıysa da, başkenti düşman işgali altına alınmış ve bu yüzden Anadolu halkının gözünde saygınlığı daha da yıpranmış merkezi yönetimin bu tür yapay tedbirlerle itibarını artırmak kuşkusuz imkansızın da ötesindeydi. İşgalin ardından birçok üst düzey Osmanlı subay ve bürokratin başkent İstanbul'dan Anadolu'ya geçmesiyle Millî Mücadele kadroları daha da çeşitlenerek güçlendi. Buna karşın İngilizler, gittikçe güçlenen Millî Mücadele hareketinin gücünü küçümsemekte ısrarlıydılar. Bu ısrar, onların İtilâf Devletleri'yle az-çok uzlaşabilecek olan –kendi tabirleriyle– 'ılımlı Milliyetçi' kadrolara bile uzak kalmak gibi bir hataya düşmelerine yol açtı. Dahası, Ocak 1920'de Millî Mücadele temsilcilerinin son Osmanlı Mebuslar Meclisi'ne kabul ettirmeyi başardıkları *Misâk-ı Millî*, yabancı işgal ve denetimine karşı mücadele edileceğini ve İstanbul, İzmir ve Trakya konusunda taviz verilmeyeceğini ısrarla vurgulamasına rağmen, yaklaşık iki ay sonra İstanbul İngilizler'in önderliğindeki İtilâf askerî güçlerince işgal edildi. İngilizler'in "*Türkler bize karşı savaştı ve kaybettiler. Şimdi biz savaş galibiyiz; o halde onlar da yenilgilerinin bedelini İstanbul'u kaybetmekle ödesinler*" mantığının tipik bir örneğini ifade eden bu yaklaşım ile, Lloyd George'nin 5 Ocak 1918'de İngiliz Parlamentosu'nda İstanbul'un Türkler'e bırakılacağına dair verdiği söz bir kalemde unutuldu. Bu da İngiliz sözüne güvenilmeyeceğine güzel bir kanıt ve İngiltere'nin Doğu'daki sömürgeleri üzerinde olumsuz bir etki demektir. Bu noktada, İngiliz politik çevrelerinde, işgalin gerekliliğine yönelik sorgulamalar sık sık gündeme geldi. İşgal sonrasında bile, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck Londra'daki üstlerine, Türkler'e daha ılımlı barış koşulları sunulmasının gerekliliğini telkin etmeye çalıştı. Öte yandan bazı İngiliz Parlamento üyeleri, geçici olduğu ilan edilen işgalin nitelik olarak yeterince ağır olmadığını, Hintli Müslümanların tepkilerinden aşırı ve gereksiz yere çekinmenin yanlış olduğunu belirterek, Türkler'e ödün verilmesinin sakıncalı olduğuna yönelik bir tavır sergilediler. Diğer bir deyişle, hem hükümet uzantıları ve hükümet-dışı çevreler arasındaki hem de İngiliz dış politika mekanizmalarının kendi aralarındaki uyumsuzluk, İstanbul'un işgali konusunda belirgin bir şekilde gözlemlenebildi.

İstanbul'un işgaliyle İngilizler, kendilerini –beklentilerinin aksine– çok güç bir durumda içinde buldular. Koşullar kısa sürede Anadolu ve Ortadoğu'daki İngiliz prestijini hızlı ve olumsuz bir şekilde etkiledi. Millî Mücadeleciler'e kısmen tavizkâr davranan ve iktidarda kalmak için çabalayan Salih Hulusi Paşa hükümeti çok geçmeden düştü ve Anadolu'daki kargaşa böylece İstanbul'daki yönetim kadroları içinde de sürmeye devam etti. Mevcut olan bu gerginliğin ortadan kaldırılması için –İngilizler'in nazarında– Sultan'ın ve İtilâf Devletleri'nin çıkarlarını destekleyecek tek alternatif olarak görülen Damad Ferid Paşa, dördüncü kez hükümet kurmaya çağrıldı. Bu hükümet değişikliği aynı zamanda, İstanbul kanadının Anadolu'ya karşı çok daha sert bir tavır takınacağına da habercisi oldu. İngilizler artık ağır barış şartlarını kabul ettirme ve Millî Mücadele hareketini yoketme umutlarını tekrar Damad Ferid Paşa ve Sultan Vahdettin'e bağlamak durumundaydılar. Bu bağlamda –Robeck'in de dediği gibi– İtilâf Devletleri'nin Damad Ferid Paşa hükümetine maddi-manevi destek vermesi zorunluymuştu. Ancak bu destek ne tatmin edici ölçüde verilebilecek, ne de İtilâf kanadındaki tüm devletler bu konuda mutabık kalabileceklerdi. Sonuçta İstanbul'un işgali, İtilâf kanadı içindeki liderlik çatışmasını kamçıladığı gibi, İngilizler'in Anadolu politikasının iflasında önemli bir dönüm noktası olarak tarihteki yerini alacaktı.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BİRİNCİ DÖNEMİNDE MAARİFÇİLER

Yaşar ÖZÜCETİN*

GİRİŞ

Türkler, tarih sürecinde devamlı bağımsız devletler kurmuşlar, her zaman hür olarak yaşamışlar, yıkılışlarında etkin olan unsur ise çeşitli vasıtalarla devlet otoritesinin zaafa uğratılması olmuştur. Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine geçiş, Türk Milletinin bağımsız olarak yaşama isteğinin hayata geçirilmesi ve tekrarlanmasıdır.

Batı emperyalizmine ve sömürgeciliğine karşı, Türk Milleti nihâf zaferle biten mücadeleyi kendi Meclisi ile beraber vermiştir.¹

Gerçek anlamda olmasa da tarihimizde ilk parlamento, 1876 da Kanun-î Esasiye dayanmakta ise de 1800'lü yılların başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu içindeki değişik etnik grupların mutlak otorite karşısında hak ve hürriyetlerle ilgili konuştukları bilinmektedir.²

İmparatorluğun çöküş döneminin getirdiği her türlü sıkıntı ve imkansızlıklar içinde dışta da büyük savaşlar yaşadık. Birinci Dünya Savaşının acısı ve yaraları kapanmadan Türkler, Avrupa kıtasından sadece imparatorluk olarak değil, ırk ve millet olarak da atılmak isteniyordu.

---

* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Doktora Öğrencisi

1 Ezherli, İhsan; *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*. TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. No.54, s.1.

Geniş bilgi için bkz. Oral Sander, *Siyasî Tarih*, Ankara 1983, s.38-70; 145-152.

2 Berkes Niyazi; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978.s. 147-148. *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923 I. cilt.* Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yay. s.III; Küçük Cevdet "Osmanlı İmparatorluğunda Millet sistemi ve Tanzimat", *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi semineri Bildirileri*, Ankara 13-14 Mart 1985, Ankara 1987 s. 147-148; Yavuz Ünsal; *Atatürk, İmparatorluktan Millî Devlete*, Ankara 1990. s.4,5,6. İnan Afet; *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara, 1973. s.25-26.

Cumhuriyet Tarihimize ve ebedî bağımsızlığımıza onurlu bir başlangıç olan ilk Meclis'in hangi ortamda, hangi zor şartlar içinde açıldığını bilmek ve "Kuvay-ı Millîye Ruhunu" hatırlatmak açısından önemlidir.

Atatürk, Millî Mücadeleyi, Millî Kurtuluş davasını millet temsilcilerinden meydana gelen Büyük Millet Meclisi ile yürüttü, Kurtuluş Savaşının, zaferlerin ve inkılâpların şerefini de ona mal etti.

Türklerde, devleti mukaddes bilme anlayışı, onların daima özgür olarak yaşamalarını sağlayacağı gibi, belirli sınırlar içinde sonsuza kadar yaşayacak "Millî Egemenliğe dayanan, tam bağımsız yeni Türk Devleti" hedefi gösterilmiştir.³

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Milletimizin yüksek yöneticilik yetenekleriyle bağımsız yaşama iradesinin bütünleştiği yüce bir organdır. Bu Meclis demokrasimize ilk defa millî egemenlik gibi çok anlamlı bir kavramı kazandırarak tarihe geçmiştir. Türk siyasî tarihinde müstesna bir yeri olan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde çeşitli mesleklerden gelen, kalpleri millî mücadele aşkı ve vatan sevgisi ile dolu pek çok milletvekili yer almıştı. Türk Devletinin yeniden kuruluşunda kutsal görev ifa eden, çeşitli bölgeleri temsil ederek Türkiye Büyük Millet Meclisinde yer alan bu saygı değer insanlar⁴ arasında öğretmen ve öğretim görevlisi kökenlileri tanıtmak amacıyla bu çalışma il sırasına göre yapılmıştır.

3 Ezherli, İhsan; *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)* T.M.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. No.54, s.1-2; Eroğlu Hamza "Millî Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. sayı 1; (Kasım 1984), 137-163. Eroğlu Hamza, *Atatürk ve Cumhuriyet*. Ankara, 1989, s.28.

4 *Devletimizi Kuranlar, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 65. yıl*, Ajans-Türk matbaacılık sanayii, s. VI; Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kuvay-ı Millîye Ruhu ile millî istiklâl davasına atılmış, Türk Milletini bu dava devam ettiği müddetçe bu istiklâl inanan ve onu tahakkuk ettirmek için hesapsız fedakârlığı göze alan birçok milletvekili mevcuttu. Geniş bilgi için bkz. Ağa-oğlu Samet, *Kuvay-ı Millîye Ruhu, I. Büyük Millet Meclisi*, III. Baskı İstanbul, 1975; Feyzioğlu, Turhan, *Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden biri olarak Millet Egemenliği*, Ankara, 1988, s.27, Baydar Mustafa; *Atatürk'le Konuşmalar*, İstanbul 1960. s.40-41.

1- Hacı Atıf Efendi (Müderris) Ankara

Doğumu 1858 - Ölümü 1926

Sicil No:

Ankara'da doğdu. Taşkarızade Arif Efendi'nin oğludur. İlk ve Orta öğrenimini Yeşilâhi Sıbyan Mektebi ve Ankara Rüştiye'sinde tamamladıktan sonra medresede öğrenim görerek müderrislik diploması aldı. Medresede müderrislik ve sonra da Şer'iyeye Mahkemesinde Hakimlik yaptı. 1893'te istinaf üyesi oldu. II. Meşrutiyetin ilânından sonra yapılan yerel seçimlerde İl Genel Meclis üyeliğine seçildi. 10 yıl sürekli bu görevde bulundu. İstanbul Mebusan Meclisinin son dönemi için 12 Aralık 1919'da yapılan seçimde Ankara Milletvekili oldu. Meclisin feshinden sonra Heyet-i Temsiliyenin talimatına uyarak Ankara'ya döndü ve 2 Haziran 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kuruluna Ankara Milletvekili olarak takdim edildi. Meclis'te Şer'iyeye ve Evkaf Komisyonunda çalıştı. Ankara Müftülüğüne atanması üzerine milletvekilliğinden istifası 28 Mart 1923'te Genel Kurulda kabul edildi. Dönem içinde kürsüde 5 konuşma yaptı. 1 soru önergesi ve 1 kanun önerisi verdi. Ankara Müftüsü iken 28 Eylül 1926'da öldü. Evli olup beş çocuk babası idi. Ailesi (Taşpınar) soyadını almıştır. Arapça bildiği resmî hal tercümesinde yazılıdır. Mecliste (Hacı Atıf Efendi) olarak anılırdı.⁵

---

5 Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923 III. cilt, I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, Millet Meclisi Vakfı Yay. No. 6. s. 78.

2- Hacı Mustafa Efendi (Beynam), (Müderris). Ankara

Doğumu 1866 - Ölümü 1931

Sicil No: 17

Ankara'nın Bâlâ ilçesi Beynam köyünde doğdu. Hacı Halil Efendinin oğludur. İlk ve Orta öğrenimini köyü ve Bâlâ ilçesinde tamamladıktan sonra Konya Medresesinde öğrenim ve eğitim görerek müderris diploması aldı. Kocabey Medresesinde müderrislik yaparken II. Meşrutiyetin ilânından sonra toplanan Osmanlı Mebusan Meclisinin I. dönemine 17 Mayıs 1918'de Ankara Milletvekili seçildi. II. Döneminde yeniden milletvekili olarak yasama görevini 5 Ağustos 1912'de Meclisin feshine kadar sürdürdü. Milletvekilliği sona erince Ankara'ya müderrislik görevine döndü. Millî Mücadeleye Kuvay-ı Milliye'cilerin yanında olarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde çalıştı. T.M.M.M.'nin I. dönemi için yapılan seçimde Ankara Milletvekili seçilerek 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında hazır bulundu. Meclis'te İrşad ve Şer'îye ve Evkaf komisyonlarında çalıştı.⁶

Kırşehir Milletvekili Hoca Müfit Efendi Başkanlığındaki heyetle Abdülmecit Efendiyi ziyaret ve tebrike gitmiştir. Sakarya Savaşı sırasında "Heyet-i Nasiha" olarak Garp cephesini ziyarette bulunmuş, cep hede askere ve Ankara'da o zaman namazgâh denilen şimdiki Halkevi sahasında bir cuma günü halkı irşat ve galeyana getiren nutuk ve hutbe söylemiştir. Meclis kürsüsünden çeşitli konularda 2'si gizli oturumda 50 konuşma yaptı. 5 soru, 2 gensoru önergesi ve bir kanun önerisi verdi. Milletvekilliği sona erince 1 Kasım 1923'te Ankara Dar-ül-Hilafe Medresesine müderris olarak atandı. Medreselerin kaldırılması üzerine 14 Eylül 1925'te Ankara Vaizliğine getirildi. 16 Aralık 1926'da Diyanet İşleri

---

6 Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923 III. Cilt. I. Dönem Milletvekillerinin özgeçmişleri, Millet Meclisi Vakfı Yay. No. 6. s. 79.

Başkanlığına Müşavere Heyeti Azası oldu. Bu görevde iken 25 Ekim 1931'de öldü.⁷

Evli olup üç çocuk babası idi. Birinci Dünya Savaşında bir oğlunu şehit olarak, diğerini hastalıktan kaybetmiştir.⁸ Ailesi (Beynam) soyadını almıştır. Mecliste (Beynamlı Hacı Mustafa Efendi) olarak anılırdı. Arapça ve Farsça bildiği resmi hal tercümesinde yazılıdır. "Buhari Şerif Tercümesi" adlı eseri mevcuttur.⁹

3- Halil İbrahim Bey (Özkaya), (Müderriş) Antalya,

Doğumu 1892 - Ölümü 1972

Sicil No:

Antalya'da doğdu. Belediye Hekimi Mehmet Bey'in oğludur. İlk ve Orta öğrenimini Antalya Rüştüyesi ve Konya İdâdisinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek 25 Kasım 1909'da Üsküdar Selimiye Vakıf Mektebinde öğretmen olarak çalışmaya başladı. Aynı zamanda Darülfünun Hukuk Şubesine devam ederek Temmuz 1914'te mezun oldu.

I. Dünya Savaşı seferberliğinde 9 Ağustos 1914'te yedek subay adayı olarak talimgâha alındı. 19 Ağustos 1915'te yedek asteğmen rütbesiyle Çanakkale ve Kafkas cephelerinde savaşa katıldı. Bu arada 1 Mayıs 1917'de yedek teğmenliğe yükseltildi. 8 Kasım 1918'de terhisinden sonra Antalya'ya gelerek avukatlık yapmaya başladı. Ayrıca öğretmen okulunda tarih-coğrafya öğretmenliği yaptı. 1 Aralık 1919'da Darülhilafe Medresesi Müdürlüğüne getirildi. Bu arada Antalya'da kurulan Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetinde aktif üye olarak Millî mücadeleye katıldı.

7 T.B.M.M. Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i hal Kağıdı Örneği Sicil No. 17, **Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, III. Cilt. I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, Millet Meclisi Vakfı Yay. s. 79.

8 TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, Sicil No. 17.

9 **Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923** III. Cilt. I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, Millet Meclisi Vakfı Yay. No. 6. s.80.

T.B.M.M'nin birinci dönemi için yapılan seçimlerde Antalya millet vekili olarak 8 Mayıs 1920'de Mesliste hazır bulundu. İktisat, Dışişleri, Bütçe, Adalet, Anayasa ve Dilekçe komisyonlarında ve Memurin Muhakematı Tetkik Kurulunda çalıştı. Birinci toplantı yılında Dilekçe, İkinci yılında Adalet komisyonlarının katipliğini, İkinci ve üçüncü yılda İktisat Komisyonunun sözcülüğünü yaptı. 9 Mart-10 Mayıs 1923'te El-Cezire İstiklâl Mahkemesi savcılığı görevinde bulundu. Mecliste bulunduğu sürede biri gizli oturumda 35 konuşma yaptı. 2 kanun önerisi verdi.

Milletvekilliği birinci dönemde sona erince Antalya'ya dönerek avukatlık mesleğine devam etmekle beraber 20 Ocak 1924'ten itibaren yeni açılan ticaret okulunda Hukuk Bilgisi Öğretmenliği yaptı. Bu arada İl İdare Heyetine Seçildi. 9 Mayıs 1927'de Ticaret okulunun kapatılması üzerine Adliye Vekâletinden hakimliğe tayinini istemesiyle 1 Haziran 1927'de Çay İlçesi Sulh Hakimliğine atandı.

26 Aralık 1928'de Sandıklı ilçesi Hukuk Hakimliğine nakledildi. 9 Şubat 1930'da bu görevden istifa suretiyle ayrılarak Antalya'da avukatlığa döndü. 30 Aralık 1930'da Tokat, 17 Nisan 1934'te Amasya, 29 Ekim 1934 Muğla, 12 Nisan 1937'de Niğde Maarif Müdürü olarak görevlendirildi. 30 Aralık 1939'da atandığı Diyarbakır Maarif Müdürlüğünden 28 Şubat 1941'de emekliye ayrıldı.

Antalya'ya dönerek avukatlık yapmaya başladı. İl Genel Meclisine Elmalı üyesi olarak seçildi. 1947'de Antalya Noterliğini üstlendi. 10 yıl bu görevde kaldıktan sonra yaş haddinden emekliye ayrılmasıyla Ankara'ya gelerek yerleşti. Ölümüne kadar avukatlık yaptı. 26 Ocak 1972'de öldü. Cebeci Asri Mezarlığında toprağa verildi. Evli olup dört çocuk babasıydı. Oğullarından Mehmet Şükran Özkaya 1961-1980 döneminde Cumhuriyet Senatosu Tabîi üyesi olarak T.B.M.M'inde bulunmuştur.¹⁰

¹⁰ Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923 III. cilt. I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, Millet Meclisi Vakfı Yay. No.6 s. 107-108; Devletimizi kur-
ranlar, Birinci Türkiye Millet Meclisi 65. yıl, Ajans - Türk matbaacılık sanayii. s. 41.

4- Esad Efendi (İleri), (Öğretmen) Aydın.

Doğumu 1882 - Ölümü 1957

Sicil No: 36

Yunanistan sınırları içindeki Gümülcine kentinde doğdu. Müderris Mehmet Hilmi Efendinin oğludur. İlk öğrenimini Gümülcine de tamamlayıp medresede öğrenim ve eğitim görerek müderrislik diploması aldı. Medresede müderrislik, idadî mektebinde öğretmenlik ve kentin büyük camiinde vaizlik yaptı. Balkan savaşında Gümülcinenin düşman eline geçmemesi için hizmetlerde bulunmuş, Bulgarların Gümülcineyi işgal etmesi üzerine İstanbul'a göç ederek Batı Trakya Derneğini kurdu. Bölgede bağımsız bir cumhuriyet kurulması için çalıştı ve başarılı oldu. Ancak Barış Antlaşmasıyla Gümülcine Yunan topraklarına katılınca öğretmenliğe tayinini isteyerek Aydın Sultanisine atandı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında birçok öğrenci yetiştirdi. Aynı zamanda Aydın'da Müdafa-i Millîye ve Hilâl-ı Ahmer riyasetlerinde bulundu. Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine topladığı gönüllüler, zeybekler ile Aydın - Köşk cephesinde düşmanla savaşa girdi. Cephede savaşan askerleri vaazlarıyla yüreklendirdiği, bu faaliyetinden dolayı "Milli Ordu Müftüsü" ünvanını aldı.

T.B.M.M'nin Birinci Dönemi için yapılan seçimlerde Aydın milletvekili olarak 10 Ekim 1920'de Meclise katıldı. Mecliste Şer'îye-Evkaf, İrşad ve Millî Eğitim Komisyonlarında çalıştı. 26 Ocak 1922'de ordu geri hizmetlerine gözetim ve yardım için yurdun çeşitli bölgelerine gönderilen milletvekilleri arasında Aydın bölgesinde görev yaparak savaşan ordunun çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesinde faydalı oldu. Dönem içerisinde kürsüde biri gizli oturumda 11 konuşma yaptı. 4 soru önergesi verdi. Başkanlığa sunduğu 9 kanun teklifinde ihracat resminin kaldırılmasına dair olandan biri, 3 Ağustos 1921'de 143 sayılı kanun olarak kabul edildi.

İkinci Dönemde Menteşe (Muğla) den milletvekili seçildi. Şer'îye ve Evkaf, Tasarı, İrşad, Diyanet ve Evkaf Komisyonlarında çalıştı. İrşad

Komisyununun başkanlığında, Şer'îye ve Evkaf Komisyonunun sözcülüğünde bulundu. 5 kanun önerisi ve önemli sorunları içeren 2 önerge verdi. Kürsüde 77 konuşma yaptı. Bu dönemde milletvekilliği sona erince Torbalı ilçesine yerleşerek tarımla uğraştı. 2 Ekim 1948'de Türk Basın Birliğinin, elli yıl Türk basınına ve maarifine hizmet edenler için düzenlediği jübilede yer aldı. 15 Nisan 1957'de bir trafik kazasında hayatını kaybetti. Evli olup dört çocuk babası idi.

Millî Mücadelede cephede fedakârca hizmeti sebebiyle 21 Kasım 1923'te Meclis kararıyla Kırmızı-yeşil şeritli istiklâl madalyası ile ödüllendirilmiş, madalyası 23 Mart 1925'te Genel Kurulunda göğsüne takılmıştır.¹¹

5- Mustafa Akif Bey (Tütenk) (Evkaf Kâtibi ve Öğretmen) Diyarbakır.

Doğumu 1875 - Ölümü 1952

Sicil No: 122

Diyarbakır'da doğdu, Hafız Ahmet Cemil Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini özel okul ve rüştiye de tamamlamış olup Darül - muallimin (öğretmen okulu) den diploma aldı. 1909 yılına kadar Diyarbakır idaalizi ve "Hadimi Terakki" okulunda öğretmenlik ve idarecilik yaptı. 15 sene süresince öğretmenliği ve idareciliği sayesinde vatana binlerce aydın yetiştirmiştir. 1909 yılında Maarif idaresine girerek çeşitli kalemlerde kâtiplik görevinde bulundu. Bu arada vilayet gazetesini ve Meşrutiyetin ilânından (1908) sonra yayına başlayan "Dicle ve Peyman" gazetelerini Ziya Gökalp Bey'le birlikte yönetti. 1914'te Diyarbakır Vakıflar Mü-

¹¹ T.B.M.M. Arşivi, T.B.M.M Azasının Tercüme-i hal kağıdı örneği, sicil no: 36. ; **Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem 1919-1923 III. cilt. I. Dönem Milletvekillerinin özgeçmişleri Millet Meclisi Vakfı Yay. No: 6 s. 138-139.**

dürlüğü başkâtipliğine getirildi. Bu ara Van Efkafl Müdürlüğüne vekâlet etti.

T.B.M.M'nin Birinci Dönemi için 4 Nisan 1920'de yapılan seçimde Diyarbakır Milletvekili olarak 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında hazır bulundu. Mecliste Şeriye-Evkaf ve Dilekçe Komisyonlarında çalıştı. İkinci toplantı yılından itibaren Dilekçe Komisyonluğunun kâtipliğini yaptı. Milletvekilliği sona erince Diyarbakır'a döndü. Bir ara daha önceki görevinde çalıştıktan sonra Maraş Efkafl Müdürlüğüne atandı, 1 Mayıs 1932'de Urfa Efkafl Müdürlüğünden emekli oldu, özel okullarda öğretmenliğini sürdürdü. 18 Ekim 1952'de öldü.

Evli olup dört çocuk babası idi. Arapça ve Farsça, bildiği yabancı diller arasındadır.¹²

6- Hüseyin Hüsnü Efendi (Özdamar) (Müderriş ve Isparta Müftüsü) Isparta

Doğumu 1875 - Ölümü 1961

Sicil No: 208

Isparta'da doğdu, Hacı Hasan Efendizade Dersiam İsmail Hakkı Efendi'nin oğludur. İlk ve Orta Öğrenimini Isparta'da tamamlayıp Konya Ziyâiye Medresesinde altı yıl öğrenim ve eğitim gördü. 1 Ocak 1895'de diploma aldı. İstanbul Mahmut Paşa Medresesine devam edip din ve dil bilgisini geliştirdi. 9 Ağustos 1902'de müderrişlik diploması alarak Isparta'ya tayin edildi, 16 Ocak 1910'da Antalya Merkez Müderrişliğine

---

¹² T.B.M.M Arşivi, T.B.M.M. Azasının Tercüme-i hal kağıdı Örneği sicil no: 122 özel ve genel hizmetlerine ait vesikalar Vakıflar genel Müdürlüğünün 353 numaralı sicil dosya da bulunmaktadır. a.g. Tercüme-i hal kağıdı sicil no: 122.; **Devletimizi kuranlar**, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi. 65. Yıl. Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi'i. s. 79

tain olmasına rağmen mazereti sebebiyle gelemediği için Isparta'daki camilerde dersiâmlık görevi verildi. 9 Ocak 1911'de Şer'iye Mahkemesi zabıt kâtibi oldu. 22 Mart 1914'te İl Genel Meclisi üyeliğine seçildi. 5 Mart 1916'da da Isparta Müftülüğüne getirildi İzmir'in işgali üzerine 6-9 Ağustos 1919'da Nazilli cephesine katıldı. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgal ve Meclisin feshi üzerine Ankara da teşekkül eden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Isparta vilayetinden milletvekili seçilerek geldi. 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında hazır bulundu.¹³ Mecliste şer'iye Efkaf ve İrşad Komisyonlarında çalıştı. Dönem içerisinde 3 gizli oturumda 13 konuşma yapıp, 1 soru, 1 gensoru önergesi verdi. Gensoru sonucu Şer'iye ve Evkaf Vekili Vehbi Efendi'nin (Konya) güvensizlik göstermesiyle istifa etti. Firardan ölüm cezasına hükümlü bir erin akıl hastalığı sebebiyle affına dair teklifi 18 Ekim 1922 tarih ve 274 sayılı kanun olarak kabul edildi.

İkinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı dönemlerde de seçilerek yasama görevini 1943 yılına kadar devam ettirdi. 17 Haziran 1961' de öldü.¹⁴ Evli olup üç çocuk babası idi. İhtisası ticaret ve ziraat olup bildiği dil Arapça idi.

Sakarya savaşına katılıp fedakârca hizmetleri sebebiyle madalyası, 22 Şubat 1926 tarih ve 212 Sayılı Meclis kararıyla Kırmızı-yeşil şeritli İstiklâl madalyasıyla değiştirilmiştir.¹⁵

13 T.B.M.M. Arşivi, T.B.M.M. Azasının Tercüme-i hal kağıdı örneği sicil no: 208 **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923** III. cilt, I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, Millet Meclisi Vakfı yay. No: 6 s. 467-468.

14. **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923** III. cilt, I. Dönem Milletvekillerinin özgeçmişleri, Millet Meclisi Vakfı yay. no: 6 s. 469.

15 T.B.M.M. Arşivi T.B.M.M. Azasının Tercüme-i hal Kağıdı Örneği sicil no: 208.

7- Nebil Efendi (Yurderi) (Müderris) Karesi (Balıkesir)

Doğumu 1876 - Ölümü 1943

Sicil No: 243

Afyon'da doğdu, Alim ve şair Dehşetizade Salih Efendi'nin oğludur. İlk ve ortaöğrenimini Afyon'da tamamlayıp Konya ve İstanbul'da medrese öğrenimi ve eğitimi görüp müderrislik diploması aldı. Özellikle fıkıh ilminde kendisini göstermiş olup genellikle tarım ve ticaretle meşgul oldu. Bir süre Şer'îye Mahkemesinde üyelik ve babasının kurmuş olduğu Dehşeti Medresesinde müderrislik yaptı.¹⁶ İzmir'in işgali ile birlikte Afyon muntkasında Kuvayı Millîye reisliği yaptı.¹⁷ T.B.M.M'nin Birinci Dönemi için yapılan seçimde Karahisar-ı Sahip (Afyon) milletvekili olarak 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında hazır bulundu. Mecliste iktisat ve iç-tüzük komisyonlarında görev yaptı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Grubunun kurulmasından sonra muhalefetteki ikinci grupta yer aldı. Dönem içinde 9'u gizli oturumda olmak üzere kürsüde 173 konuşma yaptı. Milletvekilliği bu dönemde sona erince Afyon'a dönerek müderrislik görevini sürdürdü. 18 Eylül 1943'te öldü. Evli olup altı çocuk babası idi.¹⁸

Kuvay-i Milliye'deki faaliyetleri dolayısıyla İstanbul Hükümeti tarafından idama mahkum edilmiştir.¹⁹

---

16 **Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923** III. cilt. I. Dönem Millet vekillerinin Özgeçmişleri. Millet Meclisi vakfı yay. no:6. s. 563; **Devletimizi kuranlar**. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 65. yıl Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii s. 81.

17 T.B.M.M. Arşivi. T.B.M.M. Azasının Tercüme-i hal kağıdı örneği sicil no:243.

18 **Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923** III. cilt. I. Dönem Millet vekillerinin Özgeçmişleri. Millet Meclisi Vakfı yay. no: 6 s. 563

19 T.B.M.M. Arşivi T.B.M.M Azasının Tercüme-i hal kağıdı örneği sicil no: 243

8- Ahmet Müfit Efendi (Kurtuluşlu) (Müderriş) Kırşehir.

Doğumu 1879 - Ölümü 1958

Sicil No: 277

Kırşehir de doğdu, Müftü Hacı Mahmut Vehbi Efendi'nin oğludur. İlk ve Orta öğrenimini Kırşehir ibtidai mektebi ve Medresede tamamlayıp İstanbul'a gelerek Fatih Medresesinden Müderrişlik diploması aldı. Ayrıca Hukuk Mektebini de bitirdi. Üsküdar İskele Meydanı Camii'nde müderrişlik ve bir süre avukatlık yaptı. Daha sonra Eceabat Savcılığına atandı.²⁰ Bir süre sonra Boğazlıyan Ceza Reisliğine tayin edildiği sırada (1908) babasının ölümü üzerine halkın da arzusunu yerine getirerek Kırşehir Müftülüğünü üstlendi. Ayrıca Kırşehir'i Ankara İl Genel Meclisinde temsil etti. Daimî encümen üyeliği yaptı. Birinci Dünya Savaşı Sonunda Ferit Paşa Hükümeti tarafından tutuklanarak Divan-ı Harbe verildi ise de bir süre sonra serbest bırakıldı. Müdafaa-i Hukuk teşkilâtında diğer arkadaşlarıyla birlikte çalışmış, Ankara'ya Gazi Mustafa Kemâl zamanında çağrılarak, Ankara'ya geldi. T.B.M.M'nin Birinci Dönemi için yapılan seçimde Kırşehir Milletvekili oldu.²¹ 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında hazır bulundu. Mecliste Anayasa, Adalet, Şer'iyeye- Evkaf Bütçe, Tasarı ve İçtüzük Komisyonlarında çalıştı. Şer'iyeye- Evkaf ve Tasarı komisyonlarının Birinci Toplantı yılında başkanlığını yaptı. İkinci yılda Şer'iyeye-Evkaf Komisyonu ile Adalet Komisyonunun sözcülüğünü yaptı. Arkadaşları ile birlikte yaptığı öneri üzerine Ağnam Resmi kanunu kabul edildi. Görevi gereği Tasarı Komisyonunda görüşülen tasarılar üzerinde Genel Kurula bilgi veren milletvekillerindendir.²² Sakarya Savaşı devam ederken hükümetin Kayseri'ye taşınması kararına karşı çıktı. 10 Mayıs 1921'de Müdafaa-i Hukuk Grubunun kurulması²³ ile birlikte muhalefetteki ikinci grupta yer aldı.

20 Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem 1919-1923 III. Cilt I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, Millet Meclisi Vakfı Yay. no: 6. s. 649.

21 T.B.M.M Arşivi T.B.M.M. Azasının Tercüme-i hal Kağıdı Örneği sicil no: 277

22 Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923 III. cilt I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, Millet Meclisi Vakfı yay. no: 6. s. 650.

23 T.B.M.M. Arşivi, T.B.M.M Azasının Tercüme-i hal Kağıdı Örneği sicil no: 277

26 Ocak 1922'de ordunun bazı geri hizmetlerini gözetim ve yardım görevine memur edildi. 13 Kasım 1922'de ikinci başkan vekili Hüseyin Avni Bey (Erzurum) yerine bir süre başkan vekilliğine vekalet etti.²⁴ 20 Kasım 1922 tarihinde halife Abdulmecit Efendiye kutsal emanetleri teslim ve meclisin kararını götüren kurula başkanlık etti. İstanbul'da Fatih Camiinde İlk Türkçe hutbeyi okudu. Birinci Dönem sona erince memleketine gelerek Kırşehir'de Avukatlıkla vaktini geçirmiştir.²⁵ Dönem içerisinde kürsüde konuşma sayısı 30'u gizli oturumlarda olmak üzere 242'dir. 15 Haziran 1958'de Kırşehir'de öldü. Aşık Paşa türbesi yanında toprağa verildi.²⁶ Evli olup dört çocuk babası idi. Arapça ve Farsça bildiği diller olup. İmam Gazalini "Faysal El Teflika" eserini tercüme ederek Türkçe'ye çevirmiş, yayınlanmamıştır.²⁷

9- Ömer Vehbi Efendi (Müderriş) Konya.

Doğumu 1870 - Ölümü 1927

Sicil No: 288

Isparta'nın Yalvaç ilçesinde doğdu. Hafız Mustafa Efendinin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Yalvaçta tamamlayıp²⁸ Konya'da Medrese öğrenimi görerek müderrişlik diploması aldı.²⁹ İrfaniye medresesinde müderrişlik yaptı. II. Meşrutiyetin İlanından sonra İttihat ve Terakkî Fırkasında politikaya girip, İstanbul Mebusan Meclisinin ikinci dönemine Konya Milletvekili olarak katıldı. Balkan savaşı ve sıkıyönetim sebebiyle Meclis Temmuz 1912'den sonra feshi ile Konya'ya dönerek müderrişliğini sürdürmüştü, Konya Hukuk Mektebinde fıkıh ve mecelle dersleri okuttu. Bi-

24 **Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923** III. cilt. I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, Millet Meclisi Vakfı yay. no: 6 s. 650

25 T.B.M.M. Arşivi T.B.M.M. Azasının Tercüme-i hal Kağıdı Örneği sicil no: 277.

26 **Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923** III. cilt. I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, Millet Meclisi Vakfı yay. no: 6. s. 650.

27 T.B.M.M. Arşivi, T.B.M.M. Azasının Tercüme-i hal Kağıdı Örneği sicil no: 277.

28 **Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923** III. Cilt. I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, Millet Meclisi Vakfı yay. no: 6. s. 679.

29 T.B.M.M. Arşivi. T.B.M.M. Azasının Tercüme-i hal Kağıdı örneği sicil no: 288.

rinci Dünya Savaşı sonucu kurulan Müdafaayı Hukuk geçici heyetinin başkanlığını üstlendi. İstanbul Hükümetince değişik bölgelere gönderilen "Heyet-i Nasiha"lardan Konya'ya gelen öğüt kurulu ile konuşmasında "Konya halkı diğer vilayetler ahalisi gibi Devletin mevcudiyeti ve şerefiyle bağdaşmayan hiçbir anlaşmayı kabul etmeyecektir." diyerek halkın bağımsızlık ve hürriyet isteklerini dile getirdi.

İstanbul Mebuslar Meclisinin son dönemi için yapılan seçimde yeniden Konya Milletvekili olarak Meclise katıldı. Meclisin feshi ile birlikte Heyet-i Temsiliye'nin emrine uyarak Ankara'ya geldi. 2 Haziran 1920'de Konya Milletvekili olarak Meclise sunuldu; Mecliste Şer'îye Evkaf Komisyonunda çalıştı. Komisyonunun Başkanlığını II. ve III. toplantı yıllarında yaptı. 17 Haziran 1922'de Millet ve Hükümetin amaçlarının gerçekleşmesi dileğiyle Konya Müftülüğünü üstlendiği için Milletvekilliğinden istifa etti. Dönem içinde kürsüde 80 konuşma yapıp 6 kanun önerisinde bulundu. Konya müftülüğü görevini sürdürürken 13 Mayıs 1927'de öldü.³⁰ Evli olup 9 çocuk babasıdır. Arapça ve Farsça bilmektedir.³¹ Daha sonra ailesi (Büyükyalvaç) soyadını almıştır.³²

10- Feyzi Efendi (Bilgili) (Müderris) Malatya.

Doğumu 1863 - Ölümü 1944

Sicil No: 309

Malatya'da doğdu, Müftü Hacı Ahmet Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Malatya'da yapmış medresede öğrenim görerek müderrislik diploması aldı. Belediye ve il genel meclisinde üyelik yaptı. Ve bir süre Akçadağ ilçesi kadılığı yapmış. Sivas Kongresinin toplanmasından sonra

30 Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923. III. cilt. I. Dönem Millet vekillerinin Özgeçmişleri. Millet Meclisi Vakfı yay. no: 6. s.680; **Devletimizi Kuranlar**. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 65. yıl, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi s. 90.

31 T.B.M.M. Arşivi T.B.M.M. Azasının Tercüme-i hal Kağıdı Örneği sicil no: 288.

32 Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923 III. cilt. I. Dönem Millet vekillerinin Özgeçmişleri Millet Meclisi vakfı yay. no: 6. s. 680.

Millî Mücadeleye katılarak Malatya Müdafaayı Hukuk Cemiyetinin kurulmasına öncülük etti. Halil Rahmi ve Ali Galip komplosuna karşı koyanlar arasında bulunmuş ve en son Urfa kadılığına tayin edildiği sırada Osmanlı Mebusan Meclisinin son dönemi için yapılan seçimde Malatya Milletvekili seçilmesine rağmen İstanbul'a gitmeyerek Ankara'ya geldi,³³ Ve 23 Nisan 1920'de T.B.M.M'nin açılışında hazır bulundu. Mecliste Şer'îye-Evkaf, Millî Savunma, Tasarı, Orman, Madenler ve İrşad Komisyonlarında ve Memurin Muhakematı Tetkik Kurulunda çalıştı. Dönem içinde 4'ü gizli olmak üzere kürsüde 19 konuşma yaptı. 3 kanun önerisi verdi.

Mecliste Millî Mücadeleye fiilen katılmak için asker alarak Bursa'ya gidenler arasındadır.

Milletvekilliği Birinci Dönemde sona erince Malatya'ya döndü. 26 Mart 1944'te öldü. Evli olup beş çocuk babası idi. Bildiği yabancı diller arasında Arapça, Farsça, Latince mevcuttur.³⁴

11- Refet Efendi (Müderris) Maraş.

Doğumu 1863 - Ölümü 1929

Sicil No: 324

Maraş'ta doğdu. Büyük câmi imamı Müderris İlyas Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini Ekmekçi mahallesi sıbyan mektebinde tamamladıktan sonra babasından özel olarak ders ayrıca Nebeviye Medresesinde öğrenim ve eğitim görerek 12 Temmuz 1907'de çeşitli alanlarda diploma aldı.³⁵

33 T.B.M.M. Arşivi. T.B.M.M. Azasının Tercüme-i hal Kağıdı Örneği sicil no: 309; **Devletimizi Kuranlar**, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 65. yıl Ajans-Türk matbaacılık sanayii, s. 94

34 **Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923**. III. cilt I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri. Millet Meclisi vakfı yay. no: 6. s. 733; T.B.M.M. Arşivi. T.B.M.M. Azasının Tercüme-i hal kağıdı örneği sicil no: 309.

35 T.B.M.M. Arşivi, T.B.M.M. Azasının Tercüme-i hal Kağıdı Örneği sicil no: 324; **Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923**. III. cilt. I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, Millet Meclisi Vakfı yay. no: 6. s. 739.

Şiir ve edebiyata da çok meraklı olan Refet Efendi çok zekî ve çalışkanlığı yanısıra Maraş'ta medenî cesareti ile tanınmış herkesin itimadına mazhar olmuş bir şahsiyettir. II. Meşrutiyeti takip eden yıllarda İttihat ve Terakki teşkilâtının müteşebbis başkanı sıfatı ile çalışmış, O zaman Maraş'ın bağlı bulunduğu Halep Vilayetine İl Genel Meclisi üyeliğine seçilmiş, 21 Mart 1910'da Eytam Müdürlüğüne atanmıştır. Maraş'ın Fransız işgali altında bulunduğu sırada Millî varlığımızı koruyan mücadele teşkilâtında Müdafaayı Hukuk cemiyetinde başkan olarak bizzat dikkate değer bir varlık göstermiş³⁶, takip eden süreçte T.B.M.M'nin Birinci Dönemi için yapılan seçimde Maraş Milletvekili olarak 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında hazır bulundu.

Mecliste Şer'îye-Evkaf, İrşad, Adalet, Millî Eğitim ve PTT Komisyonlarında çalıştı. 8 Nisan 1922'de Rusya'dan gelecek yetim çocukların yerleştirilmesi ve bakımı için kurulan komisyonda görevlendirildi. 19 Nisan 1922'de Maraş merkez müftülüğüne atanmasıyla müftülüğü tercih ederek 11 Mayıs 1922'de Milletvekilliğinden istifası kabul edildi. Müftülük görevi devam ederken 7 Haziran 1929' da öldü. Evli olup yedi çocuk sahibi olan Refet Efendi'nin, Arapça ve Farsça bildiği ve daha sonra ailesinin (Seçkin) soyadını aldığı malumdur.³⁷

SONUÇ

Birinci Meclis bir bakıma Müdafaai Hukuk kongrelerinin bir devamı olup, bu Meclis eski Osmanlı nâzırlarıyla, telgraf memurlarını, valilerle mahkeme zabıt kâtiplerini; Avrupa'da yüksek öğrenim görmüş kişilerle, madrese tahsili görmüş, o zamanki adıyla "ilmiye sınıfı" mensuplarını; aydın komutanlarla adları hizasına rütbe olarak sadece "aşiret reisi" yazılı

³⁶ T.B.M.M. Arşivi T.B.M.M. Azasının Tercüme-i hal Kağıdı Örneği sicil no: 324.

³⁷ Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B. M.M I. Dönem 1919-1923. III. cilt. I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri Millet Meclisi Vakfı yay. no: 6 s. 739; T.B.M.M. Arşivi T.B.M.M Azasının Tercümeihal Kağıdı Örneği, sicil no: 324.

kimseleri bir araya toplamış olan bir meclisti. Üyeleri birleştiren tek nokta, hepsinin yüreğini saran vatanseverlik duygusuydu. İstila ordularını yurttan kovuncaya kadar yılmadan mücadeleyi sürdürmek yolundaki ortak kararlılığa sahipti.

Mecliste toplanan ulusal idareyi vatanın kaderine el koymuş tek güç olarak tanınmanın esas olduğunu ve ülkede T.B.M.M.'nin gücü üstünde bir kuvvetin tanınmayacağı prensibiyle olağanüstü yetkilere sahip olarak yeniden seçilmiş saygıdeğer milletvekilleriyle taarruza ve işgale uğramış saltanat merkezinden yakasını kurtararak gelecek olan saygıdeğer Meclis-i Mebusan azaları ile birlikte meydana gelmiştir. Bu Meclis Millî bir meclis olup, Osmanlı Mebuslar Meclisinden çok farklıydı.

Yeni kurulan Büyük Millet Meclisi, milletin tek temsilcisi sıfatıyla kuvvetler birliği sistemini benimsemiş, görevi yeni bir Türk Devleti'nin esaslarını belirlemek, İstiklâl Mücadelesini sevk ve idare etmek olmuştur.

T.B.M.M.'nin özellikle Birinci Dönem milletvekillerinin bir kısmı içinde bulunduğu ağır şartlar sebebiyle meclise katıldıklarında özgeçmişleri hakkında dahî bilgi verememişler. Birinci Dönem milletvekilleri ülkenin değişik yerlerinde Millî Mücadele içerisinde, Müdafaa-i Hukuk Gruplarını teşkilâtlandırıp adeta onlara reislik etmişler, Onlar kişisel menfaati ve iktidarı sıfıra indiren “Kuvay-ı Milliye Ruhu” ile kutsal görevler ifa etmişlerdir.

Değişik meslek gruplarını içinde barındıran T.B.M.M. Birinci Döneminde öğretmen ve öğretim görevlisi (ilmiye sınıfı), kökenli milletvekilleri eğitim ve öğretim kurumlarındaki hizmetleri ile de birçok öğrenci yetiştirip, halkı aydınlatmışlardır.

1920'nin parlamentosu ve daha sonraki gelişim sürecinde demokrasinin çağdaş gerekleriyle tam ve gerçek niteliğini kazanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, “Türk Milletinin asırlar süren arayışlarının özü ve onun bizzat, kendisini idare etmek şuurunun canlı bir timsali” olarak toplumsal yaşamamızın en temel ve vazgeçilmez kurumu oldu.

TÜRKİYE'DEKİ İLK KADIN MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS'TEKİ ÇALIŞMALARI

Dr. Ayten SEZER*

GİRİŞ

Cumhuriyetin ilânı sonrası gerçekleştirilen köklü değişiklikler arasında, Türk kadınına tanınan seçme ve seçilme hakkı önemli bir gelişme olarak yer alır. Son yıllarda kadının toplumdaki yerine ilişkin dikkate değer çalışmalar yapılmakla beraber, özellikle kadınlara tanınan siyasal haklar ve bu hakların istenilen şekilde kullanılıp kullanılmadığı konusu, üzerinde durulmaya değer bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira, söz konusu hakların üzerinden yetmiş yıla yakın bir süre geçmesine rağmen, kadının siyasetteki yeri ile siyasal katılımındaki rolü ve etkinliği hala tartışılmaya devam etmektedir. Bu tartışmaların odak noktasını ise, daha çok milletvekili seçilen kadınların sayıca azlığı meselesi oluşturmaktadır. Oysa, 1930'lardan günümüze kadar Meclis'e girmiş kadınların sayısal yetersizliği kadar, buradaki çalışmaları da incelenmesi gereken bir konudur.

Bu araştırmada, ilk kadın milletvekilleri ve onların Meclis'teki çalışmaları incelenecektir. Yalnız, konuya girmeden, Türk kadınının Cumhuriyet öncesindeki durumunun ve kazandığı hakların kısaca gözden geçirilmesinde yarar vardır. Zira, Cumhuriyetle birlikte Türk kadınına tanınan siyasal hakların alt yapısını oluşturan gelişmeler Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan "batılılaşma" hareketlerine kadar uzanır. Özellikle, Tanzimat Dönemi (1839-1876) kadınların hakları konusunda ilk adımların atıldığı bir dönemdir.

Bu dönemde ilk kez devlet eliyle kızların eğitim ve öğretimine yönelik çalışmalar yapıldı. Sübyan okulları üstünde rüştiye, idadi ve sultani

---

* H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

gibi ortaöğretim kurumlarına gitmeye hak kazanan kızlar, söz konusu kurumların öğretmen ihtiyacını karşılamak için açılan kız öğretmen okullarına (Darülmuallimat) da devam hakkına kavuştular (1870). Ebe ve Kız Sanayi Mektepleri gibi okulların da açılmasıyla hem kızların eğitim seviyesinin yükselmesi hem de başta öğretmenlik mesleği olmak üzere çalışma hayatına atılmalarına fırsat sağlanmış oluyordu. Basındaki gelişmeler çerçevesinde fikir hayatında kadının durumu tartışılmaya başlandı ve ilk kez kadınlar lehine yayın yapan dergiler çıkarıldı.

Tanzimat'la kadınlara tanınan bu fırsatlar Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)'ne gelindiğinde daha da genişledi. Bunda dönemin getirdiği söz, yazı ve basın hürriyetinin tesiri çok oldu. Daha önce elde ettikleri ortaöğretim hakkına ilave olarak 1915'te açılan İnas Darülfünunu ile yükseköğrenim hakkını kazanan kızlar, söz konusu hürriyet ortamında özellikle sosyal hayatta da faaliyette bulunmaya başladılar.¹ Daha çok yardım dernekleri şeklinde de olsa bu dönemde, kadın haklarını geliştirmek ve onların eğitimlerini yükseltmek gibi gayeler taşıyan çeşitli dernekçilik çalışmalarına rastlanır.² Basındaki gelişmelerin artmasıyla fikir hayatında da yer alan kadınlar, çeşitli yayın faaliyetlerine giriştiler.³ Balkan Savaşları (1912-1913) ve özellikle I. Dünya Savaşı (1914-1918)'nin getirdiği sıkıntı ve zorunluluklar -erkeklerin savaşa katılması vb....- sebeplerle başta devlet

1 Kadının Osmanlı dönemindeki durumu için şu eserlere bakılabilir. Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ank. 1973; A.Afetinan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, 4.bs. İst. 1982; Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, Ank. 1989; Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)* Ank. 1990.,

2 Bu derneklerden bazıları şunlardır: Osmanlı Kadınlar Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi (1324-1908). Osmanlı Cemiyeti Hayriye-i Nisvaniye (1325-1909), Esirgeme Derneği (1325-1909), Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti (1331-1915), Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I. 2. bs. İst. 1984. s. 476-482; Serpil ÇAKIR "Osmanlı Kadın Dernekleri", *Toplum ve Bilim*, Bahar, 52, 1991.

3 Bu yayınlara, Kadınlar Dünyası, Hanımlar Âlemi, Kadın, Genç Kadın ve Türk Kadını gibi dergiler örnek olarak verilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emel Aşa, *1928'e Kadar Türk Kadın Mecmuaları*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enst. Türk Dili ve Edebiyatı, Yüksek Lisans Tezi, İst. 1989. Serpil Çakır. *II. Meşrutiyet'te Osmanlı Kadın Hareketi ve Kadınlar Dünyası Dergisi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enst. Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Doktora Tezi, 1991; Fevziye Abdullah Tansel, *Memleketimizde Gençler için Kurulan İlk Dernekler, Gazete ve Dergiler*, *Bellekten*, LI/199 (Nisan 1987), s. 281-304; Aynur İlyasoğlu-Deniz İnel, "Kadın Dergilerinin Evrimi", *Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)*, İst. 1984. s. 163-183; Ekrem Işın, *"Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat Tarih ve Toplum Mart 1988, Sayı: 51, c. 9, s.22-27. Gülgün Bolat "Cumhuriyet Öncesi Kadın Dernekleri", Atatürk ve Kadın Hakları*, Ank. 1983. s. 177-191.

daireleri olmak üzere çalışma hayatının değişik kademelerinde görev aldılar. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde gerek cephede gerekse cephe gerisinde erkeklerle beraber yurt savunmasına katılarak üzerlerine düşeni yaptıkları ve ülkenin işgalci güçlerden kurtarılması için gerekli faaliyetlerde buldukları bilinen bir gerçektir.

Cumhuriyete kadar Türk kadınının siyasal alanda pek bir hak talebine girmedeği, ancak kendilerini yetiştirebilecekleri alanlarda yer alarak mücadelesini sürdürdükleri görülür. Kadınların eğitim ve kültür seviyesinin yükselmesine paralel olarak gerek fikri ve sosyal alanlarda, gerekse çalışma hayatına atılmasıyla ekonomik alanda kendi haklarını savunabilecek konuma ve bilince ulaşmak için gösterdikleri çabalar sonucunda, siyasal alanda da yer alma istekleri belirmeye başladı. Kısacası, bütün bu tecrübelerin Cumhuriyet döneminde tanınan haklara zemin hazırladığı muhakkaktır. Şimdi, siyasal hakların kazanılması için gösterilen gayretleri gözden geçirelim.

I. Türk Kadınına Seçme ve Seçilme Hakkının Tanınması

Millî Mücadele dönemindeki çalışmaları ile üzerine düşeni yapan Türk kadını, takdire şayan bir davranış sergilemişti. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrası işgallere karşı protesto mitingleri ile tepkisini ortaya koyma, ordunun hizmetinde bulunma, mermi ve giyecek imal etme ve cepheye malzeme taşıma... gibi faaliyetlerde bulunmuştu. ⁴ Kadınların bu fedakarlıklarını takdir eden, Mustafa Kemal Paşa bu konudaki görüşlerini 21.3.1923 tarihinde Konya Kadınları ile yaptığı konuşmasında şu sözleri ile ifade etmiştir: ⁵

---

⁴ Türk kadınının Millî Mücadele'deki faaliyetleri için bkz. Halide Edip Adivar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, 6.bsk. İst. 1982; Kemal Arıburnu, *Millî Mücadele'de İstanbul Mitingleri*, 2.bsk. Ank. 1975; İnci Engingün-Müjgan Cunbur-Cahide Özdemir, *Millî Mücadele'de Türk Kadını*, Ank. 1983; Aynur Mıroğlu, *Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları*, İst. 1976; Cahit Caka, *Tarih Boyunca Harp ve Kadın*, Ank. 1948; Afet İnan, a.g.e., s. 102. vd.

⁵ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, Cilt: II, Ank. 1952, s. 148.

"Bu son senelerin inkılâp hayatında hummalı fedakârlıklarla mamul mücadeleye hayatında, milleti ölümden kurtararak halâsa ve istiklâle götüren azm-ü faaliyet hayatında her ferdi milletin mesaisi, gayreti, himmeti fedakârlığı sebebiylemiştir. Bu meyanda en ziyade tebcil ile yad ve daima şükran ile tekrar edilmek lâzım gelen bir himmet vardır ki, o da anadolu kadınının ibraz etmiş olduğu çok ulvî, çok yüksek, çok kıymetli fedakârlıktır. Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir milletinde, Anadolu köylü kadınının fevkinde kadın mesaisi zikretmek imkânı yoktur ve dünyada hiçbir milletin kadını "Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi halasa ve zaferle götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gösterdim" diyemez..."

Türkiye'de Anayasalı rejime geçildiği 1876'dan sonra 1877'de yapılan ilk seçimlere ve ondan sonrakilere kadınlar katılmamışlardı. Yalnız, 1908 hareketinden sonra Anayasa'nın daha demokratikleşmesi ve hürriyetlerin daha genişletilmesi sonucu kadınların siyasal alana ilgi duymaya başladıkları görülmüştür.⁶ Ne var ki, bu konuda çeşitli sebeplerden dolayı pek kayda değer bir gelişme meydana gelmemişti. Zira hem sıkıntılı dönemlerin yaşanması (Balkan ve I. Dünya Savaşları...) hem de kadının toplumdaki konumuna ilişkin eski anlayışın ağırlığını hissettirmesi yüzünden kadınlar siyasetin dışındaki -yukarıda bahsedilen- alanlarda faaliyetlerde bulunmuşlardı. Söz konusu badirelerin atlatılması ile başlayan yeni dönemde kadınlar, artık aktif olarak siyasetle uğraşmak için harekete geçtiler. Daha 1923 yılı Nisanında "İntihâb-ı Mebusan Kanunu"nun görüşülmesi esnasında kadına seçme hakkının verilmesi konusu gündeme gelerek çeşitli tartışmalara yol açmış, ne var ki, bu hakkın verilmesi kabul edilmemiştir.⁷ Aynı yılın Haziran ayında (16 Haziran 1923) Başkanlığını yazar Nezihe Muhittin'in (1889-1958) yaptığı "*Kadınlar Halk Fırkası*" kurularak, ilk siyasal oluşum meydana getirildi. Fırka, siyasî bir görünümde olmakla beraber esas amacını, kadınların eğitim ve sosyal alanlardaki eksikliklerinin tamamlanarak cehaletin ortadan kaldırılması olarak açıklar. Ancak,

⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadın hakları konusunda çeşitli çalışmalarda bulunduğu bilinmektedir. Tunaya, bu Cemiyetin 1908'de kurulduğu sanılan "Kadınlar Şubesi"nden bahsetmekle beraber hakkında fazla bilgi bulunamadığını da ifade etmektedir. a.g.e., s. 480.

⁷ Söz konusu tartışmalar için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, İçtima: IV, Cilt: 28, s. 326-330.

Fırka'nın genel sekreteri Şükufe Nihal ise, "Kadınlar Halk Fırkasının programı, şimdiye kadar her fırsatta izaha çalıştığımız gibi, kadının içtimai, iktisadi ve bilahare siyasi sahalarda haklarını inkişaflarını temin etmektir" sözleri ile nihai hedeflerinin siyasi hakları kazanmak olduğunu ifade eder.⁸ Kadınların bu girişimi siyasal haklara sahip olmamalarından dolayı başarısızlıkla sonuçlanır ve sözkonusu fırkaya resmi izin verilmez. Bunun üzerine Cumhuriyet'in ilânı sonrasında ise, 7 Şubat 1924'te "*Türk Kadınlar Birliği*"ni kuran kadınlar, çalışmalarını bu yolla sürdürmeye başladılar. Birliğin tüzüğünde amaçlarını: "... kadınların sosyal ve siyasal haklarını elde edecek olgunluğa eriştirilmesi..." olarak belirleyerek konuya dikkatleri çektiler ve böylece isteklerinde ısrarlı olduklarını bir kere daha gösterdiler. Hatta 1927'de Birliğin tüzüğüne siyasal haklar sağlamayı amaçlayan bir maddeyi ekleyerek kabul ettirirler ve aynı yıl yapılacak seçimlere katılmaları için birlik içinde tartışırlar. Konuyu basında da gündeme getirmelerine rağmen, Anayasa'da kadınların seçime katılmalarını sağlayacak hükmün olmaması gerekçelerinden dolayı istekleri gerçekleşmez.⁹

Aynı konuda, 1926'da Türk Ocağı'nda bir konuşma yapan Süreyya Hulusi isimli hanım verdiği konferansta: "*Türk kadını tarihte siyasal rol oynamıştır. Kadın kendi benliğini idrak eder. İktisadi sahada haiz-i tesir olursa neden memleket işlerinde geri kalsın. Herkes anadan vatan dersi alır da ne için o vatanın idaresi ve mukadderatı mevzu-u bahs olduğu zamanda mahmul vaziyette bırakılır. Vatanda tüten ilk ocak eğer kadın parmağıyla tutuşmuşsa ve eğer vatan o ocakların müşterek bir ifadesi ise öyle*

---

8 Fırka hakkında ayrıntılı bilgi için bkz, Zafer Toprak, "*Cumhuriyet Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti, Kadınlar Halk Fırkası*", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 51, Mart 1988, Cilt: 9, s. 30-31; aynı yazar, "*Türkiye'de Siyaset ve Kadın: Kadınlar Halk Fırkası'ndan "Arsulusal Kadınlar Birliği" Kongresine (1923-1935)*" *İ.Ü. Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2. Yıl: 1994, s. 6-7; Nimet Ardiç, "*Cumhuriyetten sonra Kurulan Kadın Dernekler*", *Atatürk ve Kadın Hakları*, Ank. 1983, s. 194-195; Ömer Çaha, *Sivil Kadın, Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*, Türkçesi: Ertan Özensel, Konya 1996; s. 116.1

9 Serpil Çakır, "*Siyasal Yaşama Katılım Mücadelesinde Türk Kadını*", *Kadınlar ve Siyasal Yaşam*, İst. 1991, s. 131-141; Toprak, "*Türkiye'de Siyaset...*", s.6-7; Taşkıran, *Cumhuriyet'in 50. Yılında...*, s. 123.

zannediyorum ki vatan ve kadın yekdiğerinden ayrılmayan iki mefhum teşkil ederler..." sözleri ile Türk kadınının seçme ve seçilme haklarının verilmesinin gerekliliğini vurguluyordu.¹⁰

Bu ve benzeri pek çok girişimlerle siyasal hakların kazanılması için gösterilen gayretler Tahrir-i Sükûn dönemini takib eden dönemde olumlu sonuçlarını verdi. Bu konuda ilk adım 3 Nisan 1930'da kabul edilen Belediye Kanunu ile atıldı. Bu kanuna göre kadınlar ilk kez Belediye seçimlerinde oy kullanma ve Belediye Meclislerine seçilme hakkını elde ettiler.¹¹ 26 Ekim 1933'te ise 1924 tarihli Köy Kanunu'nun 20. ve 25. Maddelerinde yapılan değişiklikle muhtar ve ihtiyar meclisi seçimlerinde oy kullanma ve seçilme hakkını elde eden kadınlar nihayet 5 aralık 1934'te dönemin Başbakanı İsmet İnönü ve 191 arkadaşının; 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 10. ve 11. Maddelerinin değiştirilmesine ilişkin kanun teklifinin kabul edilmesiyle milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazandılar. Kanun'da yapılan değişiklikle kadın, erkek her Türkün seçme yaşı 22, seçilme yaşı 30 olarak belirlendi.¹² Böylece, kadın ile erkek arasındaki eşitsizlikten biri daha ortadan kalkmış oluyordu.¹³

Siyasal haklar bakımından kadın ile erkeği aynı konuma getiren bu kanun ile Türkiye'nin daha demokratik bir görünüme kavuşması ve siyasal katılımın boyutlarının genişletilmesi gibi amaçların ağırlık taşıdığını söy-

10 *Türk Yurdu*, C.III, Numara: 16, Şubat 1926, s. 459; Bernard Caporal; *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Ank. 1982, s. 678-706, Burhan Göksel, *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Ank. 1993, s. 165. vd. Taşkıran, a.g.e., s. 100-128.

11 Belediye Kanunu'ndaki değişiklik için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C: 17, Devre: 3, İçtima: 3, s. 3-10.

12 1934'teki değişiklik için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: IV, İçtima: IV, Cilt: 25, s. 82-84; *Düster*, Tertip: 3, Cilt: 16, s. 36;

13 Türkiye'de kadına tanınan siyasal haklar tarih bakımından bazı Avrupa ülkelerinden önce iken, bazı ülkelerden de sonradır. Diğer ülkelerdeki kadınların siyasal haklarını ne zaman kazandıklarına bir göz atılacak olursa şu tablo ile karşılaşılır. Türkiye'den sonra bu hakkı veren ülkeler: Japonya ve Fransa (1945), İtalya ve Belçika (1948), Yunanistan (1952), İsviçre (1971); Türkiye'den önce tanıyanlar ise, Yeni Zelanda (1983), Avusturalya (1902), SSCB (1918), ABD (1920), Moğolistan (1924), Almanya (1928), Ekvador (1929), İspanya (1931), Brezilya ve Tayland (1932), Uruguay ve Küba ise 1934'de Türkiye ile aynı tarihte kadınlara siyasal hakları ülkeler arasında yer alır. Bkz. Nermin Abadan Unat, "The Legal Status of Turkish Women", *Turkish Review*, Volume: 1, Number: 6, Winter 1986, s. 86.

lemek mümkündür. ¹⁴ Zira 1930'lar aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk'ün de isteği doğrultusunda kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Türkiye'de çok partililiğe geçişin yaşandığı bir dönemdir.

II. TBMM'ne Seçilen İlk Kadın Milletvekilleri

5 Aralık 1934 tarihli kanunla milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde eden kadınların pek çoğu bu gelişmeyi büyük bir memnuniyetle karşıladılar. Bu maksatla 6 Aralık'ta bazı Ankaralı kadınlar Mustafa Kemal Atatürk ve diğer büyüklere teşekkür için Halkevi'nde bir toplantı düzenlediler ve ardından Meclise giderek memnuniyetlerini belirttiler. ¹⁵

İstanbul'da da bu amaçla çeşitli mitingler yapıldı. Beyazıt Meydanında gerçekleştirilen bir mitingde Kadınlar Birliği'nden Saadet Rifat isimli bir hanım yaptığı konuşmada konu ile ilgili duygularını ifade etti. ¹⁶

Kadınların ilk kez katıldığı 1935 yılı seçimleri, iki dereceli seçim sistemi ve tek parti olarak Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'nin bulunduğu ortamda yapıldı. Daha önceki seçimlerde olduğu gibi bu seçimlerde de büyük ölçüde kadın ve erkek adaylar parti üst kademeleri tarafından belirlendi. Seçimlere gerek müntehib-i sani (ikinci seçmen) olarak gerekse milletvekili adayları olarak kadınların ilgisi ve katılımı oldukça fazlaydı. 8 Şubat 1935'te yapılan seçimlere katılım, özellikle İstanbul, Ankara ve

---

14 Meryem Koray "Kadın Siyaset Kota", *Her Yönüyle Türkiye'de Kadın Olgusu*, yayına hazırlayan: Necla Arat, 2. bsk. İst. 1995, s. 195-244; Şirin Tekeli, "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri", *Türk Toplumunda Kadın*, Derleyen: Nermin Abadan Unat, Ank. 1979, s. 399. Türk kadınına siyasal hakların verilmesinde etkili olan faktörler hususunda değişik yorumlara rastlamak mümkündür. Bu yorumlardan biri ülkede tek parti olarak CHF'nin olmasının batıda Mustafa Kemal'i diktatörlükle suçlanmasına yol açtığı için, bu görüşü bertaraf etmek ve Türkiye'nin demokratikliğini ortaya koymak için hakların tanındığı (Çaha, a.g.e., s. 114), diğeri ise, bu hakların "siyasal modernizasyon" programının bir gereği olarak "zamanı geldiğinde" gerçekleştirilen bir süreç olarak değerlendiren görüştür. Sibel Özbudun, *Türkiye'de Kadın Olmak*, İst. 1994, s. 16.

15 Bu konudaki gelişmeler için bkz. "Türk Kadınlığı Sevinç ve Heyecan İçinde", *Cumhuriyet*, s. 6 Birinci Kanun 1934; "Türk Kadınının Sevinci", *Cumhuriyet*, 7 Birinci Kanun 1934; "Türk Kadınlarının Zaferi Hariçte Derin Akisler Yaptı", *Cumhuriyet*, 25 Birinci Kanun 1934, "Türk Kadınlığının Bayram Günü", *Ulus*, 6,7, İlkkanun 1934; Ayşe Güpçüp, "Türk Kadınlığının Sesi", *Ulus*, 5 Sonkanun 1935.

16 *Cumhuriyet*, 8 Birinci Kanun 1934; *Ulus*, 7 İlkkanun 1934.

İzmir gibi büyük şehirlerde %80'lere varmıştı ve söz konusu şehirlerde oy verenlerin %48'e yakının kadımlardan meydana geldiği ifade ediliyordu.¹⁷ Kadınların da katıldığı ilk seçimler olmasına rağmen katılımın fazla olması, onların konuya olan ilgilerini ortaya koymasından dolayı olumlu bir gelişmedir.

1935 yılı seçim sonuçlarına göre, seçilmesi gereken 399 milletvekilinden 17'si kadın olmak üzere, 386 milletvekili CHF adaylarından oybirliği ile; 4'ü azınlıklardan olmak üzere 13 bağımsız aday oy çokluğu ile seçilmişlerdi. Bazı eserlerde 18 olarak verilmesine rağmen¹⁸ bu seçimlerde Meclis'e 17 kadın milletvekili girmiştir. 1936 yılı başında boşalan milletvekillikleri için yapılan "ara seçimi"nde ise Çankırı Milletvekili olarak seçilen emekli öğretmen Hatice Özgenel ile bu sayı 18'e çıkmıştır.¹⁹ Böylece, kadınlar Meclis'teki tüm milletvekillerinin %4,5'ini oluşturdu. Bu oran o günden bugüne ulaşılan en yüksek rakamdır. Zira, çok partili döneme geçildiği 1950-51'de 3 kadın ile %0,61 gibi en düşük rakamla temsil edilen kadınlar, en son yapılan 1995 seçimlerinde de 13 kadın ile %1,82 oranında Meclis'te yer almışlardır.

17 8 Şubat 1935'te yapılan seçimlerle ilgili olarak gerçekleştirilen ön hazırlıklar (müntehib-i Sani- (ikinci seçmen) seçimleri), adayların tespiti ve illere göre dağılımı ile seçimlerin sonuçlarına ilişkin gelişmeler için bkz. *Cumhuriyet*, 18 İkincikanun 1935; aynı gazete, 3,4,5,6,7,8 Şubat 1935; "Sayı-lav Seçimi Dün Bitti", *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1935; "Ankara'da Sayı-lav Seçimi Başladı", *Ulus*, 9 İlkkanun 1934; aynı gazete, 18,20,21,22 Sonkanun 1935 ve 3,5,8,9 Şubat 1935. "Sayı-lav Seçimi Yürüyor", *Ulus* 17 İlkkanun 1934; *Son Posta ve Kurun (Vakit)* 4,5,6,8,9 Şubat 1935; *Milliyet*, 15,21,22,24 İkincikanun 1935 ve 4, 5,6,9 Şubat 1935.

18 Afet İnan, a.g.e., s. 196; Rauf İnan, "Atatürk ve Türk Kadını", *X. Türk Tarih Kongresi*, VI. Cilt, 22-26 Eylül 1986, Ank. 1994, s. 2957; Aytunç Altındağ, *Türkiye'de Kadın (Marksist Bir Yaklaşım)*, 3. bsk., İst. 1980, s. 160; Neriman Elgin (der.), *Türk Kadınına Seçme ve Seçilme Hakkı Tanınan 5.12.1934 tarihli ve 2598 Sayılı Kanun ve TBMM Tutanakları*, Ank. 1985, s. 6; Burhan Gök-sel, *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Ank. 1993, s. 168; aynı yazar, "Atatürk ve Kadın Hakları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Kasım 1984, Sayı: 1, s.213-235; Tezer Taşkıran, *Women in Turkey*, İst. 1976, s. 77; Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İst 1982, s. 217; Tekeli bir başka araştırmasında Atatürk'ün tek parti listelerinden 17 kadını aday gösterdiğini yazar. *Kadınlar İçin Yazılar, (1977-1987)*, İst. 1988, s. 299; İhsan Ezherli ise 1935'te Meclise 17 kadının seçildiğini yazmasına karşın ara seçimde parlamentoya giren Hatice Özgenel'i atlayarak 5. dönemde 17 kadın mebustan bahseder. Dolayısıyla Mecliste yer alan kadın oranının %3,8 olarak verir. Bkz. Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Yay. Ank. 1992, s. 149.

19 12 Ocak 1936'da yapılan Ara Seçimi ve Sonuçları için bkz. *Ulus*, 13 Sonkanun 1936; *Son Posta*, 13 İkincikanun 1936; *Vatan, İkdam, Cumhuriyet*, 13 Kanunusani 1936.

1935 yılı seçimlerinde TBMM'ne seçilen ilk kadın milletvekilleri şunlardır: ²⁰

Mebrure Gönenç (Afyonkarahisar): 1900'de İstanbul'da doğdu. 1919'da Arnavutköy Amerikan Koleji'nden mezun oldu Fransızca ve İngilizce bilen Gönenç bir süre Çamlıca Kız Lisesi ve Üsküdar Amerikan Koleji'nde dil hocalığı yaptı. Adana Belediyesine seçilen ilk kadın meclis üyesidir. Seçilmeden önce CHF'dan Mersin Belediye üyesiydi. Bir dönem milletvekilliği yaptı.

Hatı Çırpan (Satı Kadın - Ankara) : 1890'da Kazan'da doğdu. Milli savaşta malûl olmuş bir askerın eşiydi. Beş çocuğu vardı. Çiftçilikle uğraşan Satı kadın hususi eğitim gördü. Seçildiğinde Kazan Köyü muhtarıydı. Bir dönem milletvekilliği yaptı.

Türkan Örs Baştuğ (Antalya): 1900'de Üsküdar'da doğdu. İstanbul Darülfünununun Felsefe Şubesinden mezun oldu. Fransızca biliyordu. Uzmanlık alanı felsefe, sosyoloji ve eğitimdi. Üsküdar Kız Sanat Mektebinde müdürlük yaptı. Seçimden önce Feyziâti Lisesi Kız kısmı müdürlüğündeydi. İki dönem milletvekilliği yaptı.

Sabiha Gökçül Erbay (Balıkesir) : 1900'da Bergama'da doğdu. İstanbul kız Muallim Mektebinde ve Yüksek Kız Muallimin İhzarı (hazırlık) kısmında okumuştur. İzmir Kız Muallim Mektebinde edebiyat öğretmenliği ve müdürlük yapmıştır. Adana Lisesi ve İstanbul Erenköy Kız Lisesinde de öğretmenlik yapan Gökçül V. Dönemde Balıkesir, VI. ve VII. Dönemde ise Samsun milletvekili olmuştur. TBMM Başkanlık Divanı Katip üyeliğinde de bulunmuştur.

---

²⁰ Kadınlar hakkındaki bu bilgiler çeşitli kaynakların karşılaştırılmasıyla derlenmiştir. Bkz. TBMM Albümü, (1920-1991), Ank. 1994, s. 98-112; TBMM Arşivi, milletvekilleri ait özlük dosyaları, T.C. Parlamenterleri Ansiklopedisi, 23 Nisan 1920-6 Kasım 1983, Yankı-Pamukbank yay.; 5-6 Şubat 1935 tarihli Cumhuriyet, Milliyet, Kurun (Vakit), Son Posta Gazeteleri, TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü Araştırma servisinden alınan bilgiler.

Şekibe İnsel (Bursa) : 1886'da istanbul'da doğdu. Ortaokul mezunuydu. Almanca biliyordu. Seçilmeden önce çiftçilikle uğraşıyordu. V. Dönemde milletvekiliydi.

Hatice Özgener (Çankırı) : 1865'te Selanik'te doğdu. *Rüşdiye ve hususi öğrenim gördü.* Rumca bilen Özgener milletvekili olmadan önce Darüleytam Müdürlüğünden emekli bir maarifçi idi. 1936 ara seçiminde parlamentoya girdi.

Huriye Öviz Baha (Diyarbakır) : 1887'de istanbul doğdu. Tahsilini Londra Üniversitesi kadın kısmında Bedford Kolej'de pedagoji eğitimi görerek tamamladı. İngilizce bilen Öviz İstanbul Kız Muallim Mektebi ile eski inas İdadisinde pedagoji ve uygulama dersi ile ev idaresi derslerini okuttu. Balkan Harbinden sonra muhacirlere açılan kurslarda ders vermiş ve türlü hayır işlerinde çalışmış, Hilal-i Ahmer'in açtığı kursa giderek gönüllü hastabakıcı olmuştur. Milletvekili seçilmeden önce Türkçe öğretmenliği yapmaktaydı. Yeniköy Rum Mektebinde de öğretmenlik yapan Öviz, 1950'de vefat etti.

Fatma Memik (Edirne) : 1903'te Safranbolu'da doğdu. İlköğrenimine Safranbolu'da başlayan Memik sekiz yaşında İstanbul'a geldi. Burada Beyazıt İnas Numune Mektebi ile Bezm-i âlem Valide Sultan Mektebinde okuduktan sonra Tıbbiye'ye girdi. Tıbbiye'den 1929'da birincilikle mezun oldu ve Gureba Hastanesinde çalıştı. Dahiliye uzmanı olan Memik seçilmeden önce Gureba Hastanesi Poliklinik Şefi idi. V., VI., VII., Dönem Edirne Milletvekilliği yapan Memik 1991'de vefat etti.

Nakiye Elgün (Erzurum) : 1882'de İstanbul'da doğdu. Kız Muallim Mektebi mezunu olan Elgün, ülkemizin en eski eğitimcilerinden biri olarak biliniyor. İstanbul Kız Lisesi müdürü iken, 1930'da İstanbul Şehir Meclisine ilk kadın üye olarak seçildi. Daimî Encümeninde üye olarak kaldı. 3 dönem Erzurum milletvekilliği yaptı.

Fakihe Öymen (istanbul) : 1900'de İşkodra'da doğdu. Darülfünunun Coğrafya bölümünden mezun oldu. Fransızca bilen Öymen, Maarif ve

Coğrafya uzmanıydı. Bursa Kız Muallim Mektebinde tarih ve coğrafya öğretmenliği ve Bursa Kız Lisesi Müdürlüğü yatı. V., VI., VII. Dönem İstanbul, VIII. Dönem Ankara Milletvekilliği yapan Öymen, 1983'te vefat etti.

Ferruh Güpgüp (Kayseri) : 1891'de Kayseri'de doğdu. Öğrenimi hususi olan Güpgüp Arapça biliyordu. Bıçkı dikişle de ilgilendi ve Kayseri CHF Vilâyet İdare Heyeti ile Belediye Meclisi üyeliğinde bulundu.

Bahire Bediş Morova Aydilek (Konya) : 1897'de Bosna'da doğdu. Bolu orta mektebinden mezun oldu. Bolu Kız Sanat Okulu'nda resim öğretmenliği yaptı. Seçimden önce Bolu Belediye Meclisi üyesiydi. V. Dönemde milletvekilliği yaptı.

Mihri Bektaş (Malatya) : 1895'de Bursa'da doğdu. Amerikan Kız Koleji Mezunuydu. Fransızca ve İngilizce biliyordu. Robert Kolej'de İngilizce öğretmenliği yaptı ve CHF Kütüphane Encümenine seçildi. V., VI., VII. Dönemlerde Malatya Milletvekilliği yaptı.

Meliha Ulaş (Samsun) : 1901'de Sinop'ta doğdu. Darülfünun'un Edebiyat Şubesinden mezun oldu. Fransızca ve İngilizce biliyordu. İstanbul Kandilli Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği ile beş yıl Erzurum Kız Muallim Mektebinde başmuallimlik ve edebiyat öğretmenliği yaptı. Seçilmeden önce Samsun Lisesi'nde edebiyat öğretmeni idi. V. ve VI. Dönem Samsun Milletvekilliği yapan Ulaş 1942'de vefat etti.

Esmâ Nayman (Seyhan) : 1899'da İstanbul'da doğdu. Lise mezunuydu. Fransızca, İngilizce ve Rumca biliyordu. Belediyecilik alanında uzmandı. Adana Belediye Meclisi üyeliğinde bulundu. Bir dönem milletvekilliği yapan Nayman 1967'de vefat etti.

Sabiha Görkey (Sivas) : 1888'de Üsküdar'da doğdu. Üsküdar Kız Sanayi Mektebinden sonra Darülmuallimat'ı bitirdi. 1917'de Darülfünun'un Riyaziye Şubesinden mezun oldu. Fransızca bilen Görkey Kız Muallim

Mektebi Müdür ve Muallimliklerinde bulundu. Seçilmeden önce Tokat orta mektebinde Riyaziye öğretmeni idi.

Seniha Hızal (Trabzon) : 1897'de Adapazarı'nda doğdu. İlk öğrenimini İstanbul Fatih Rüşdiyesi'nde, orta öğrenimini Kız Sanat Mektebi'nde yüksek öğrenimini ise Darülfünun Fen Fakültesi'nde tamamladı. (1918) Fransızca bilen Hızal, Darülmualimat ve Erenköy Kız Lisesi Müdürlüğü'nde bulduktan sonra Maarif Umum Müfettişliği'ne tayin edildi. Kendisi Türkiye'de ilk kadın müfettiş olarak bilinmektedir. İstanbul Kız Muallim Mektebi Müdürlüğü ile Fevziye Lisesi Müdürlüğünde bulundu. Selçuk Kız Sanat Okulu'nda da öğretmenlik yaptı. Şişli'de açtığı ilk ve orta tahsilli Yeni Türkiye Özel Mektebi'nde müdürlük ve öğretilik yaptı.

Benal Nevzad İstar Arıman (İzmir) : 1903'te İzmir'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini İzmir'de yaptı. 1921'de Paris Sorbonne Üniversitesi'nin Edebiyat bölümünden mezun oldu. Döndükten sonra Hilâliahmer ve Himaye-i etfal gibi yerlerde sosyal faaliyetlerde bulundu. CHF vilayet heyeti üyeliği de yapan Arıman, Fransızca ve Rumca biliyordu. Uzmanlık alanı belediyecilik, sosyoloji ve edebiyattı. İzmir Belediye üyeliği de yapan Arıman, V., VI., VII., ve VIII. Dönemde İzmir Milletvekilliği yaptı. 1990'da vefat etti.

Görüldüğü gibi seçilen kadınların bir kaçı istisna edilirse, büyük çoğunluğu eğitim ve kültür seviyeleri itibariyle oldukça yüksekti. Londra ve Paris Sorbonne mezunu olanların yanısıra, Darülfünun mezunu kadınlar çoğunlukta idi. içlerinden biri köylü kadınların temsilcisi olarak Atatürk tarafından bizzat önerilen ve Ankara'nın tek kadın adayı olarak seçilen hususi eğitimli "*Satı Kadın (Hatı Çırpan)*" ile diğeri ortaokul mezunu olan ve çiftçilikle uğraşan Bursa mebusu Şekibe İnel hariç tutulursa diğeri en az lise ve yüksek okul mezunuydu. Seçilmeden önce siyasal deneyimi olanların yanısıra birkaç dil bilen eğitimci hanımlar çoğunlukta idi. Bunlardan beşi okul müdürü, altısı Belediye Meclisi üyesi, ikisi çiftçi ikisi öğ-

retmen, biri muhtar, biri doktor, biri de emekli eğitimciydi.²¹ Görüldüğü gibi bu dönemde seçilen kadınların %70'e yakını (11'i) yüksek öğrenimli eğitimcidir.

Türkiye nüfusunun yarısını oluşturan bir kesimin temsilcisi olarak Meclis'e giren kadınlar, temsilci oldukları hemcinslerinin oldukça üstünde bir eğitim ve kültür seviyesine sahip seçkin kimselerdi. Bu açıdan bakıldığında söz konusu kadınların diğer kadınları -özellikle kırsal kesimdekileri- ne dereceye kadar temsil ettikleri ya da onların sorunlarıyla ne-reye kadar ilgilenebilecekleri sorusu akla gelmektedir ki, bu ise ayrı bir inceleme konusu teşkil etmektedir.

III. İlk Kadın Milletvekillerinin V. Dönem (1935-39) TBMM'deki Çalışmaları

Milletvekili seçilen kadınların Meclis'teki çalışmalarının tespit edilmesi, onların siyasal haklarını nasıl ve ne şekilde kullandıklarının ortaya konması açısından önemlidir. Bu tespiti yapabilmek için ise, kadınların Meclis'teki çalışmalarına geçmeden, konuya ışık tutması açısından; onların milletvekili seçilmeleri hakkındaki kanaatlerini, nasıl seçildiklerini ve daha da önemlisi milletvekili olarak kendilerini hangi konumda gördüklerini ortaya koymak yararlı olacaktır.

Bu konudaki bilgileri daha önce kendileri ile görüşülerek yapılan bir araştırmadan ve dönemin basınından öğrenmek mümkündür. Bu araştırma Tekeli'ye aittir. Tekeli araştırmasında, milletvekili seçilen kadınların bazısının, kendi iradelerinden ziyade Atatürk'ün isteği ile bu hakkın kendilerine verildiğini ve yine onun tercihi ziyade Atatürk'ün isteği ile bu hakkın kendilerine verildiğini ve yine onun tercihi üzerine Meclis'e girdiklerini, bazılarının ise seçilmelerini sürpriz olarak karşıladıklarını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca kadınların çoğunluğunun kendilerini milletin tem-

---

²¹ Kadınların siyasetteki rolleri için bkz. Yeşim Arat, "Türkiye'de Kadın Milletvekillerinin Değişen siyasal rolleri, 1934-1980", *Ekonomi ve İdari Bilimler Dergisi* Cilt: 1, Sayı: 1, (Kış 1987), s. 45-66.

silcileri olarak görürken, çok azının ise, kadınların temsilcileri olduklarını ifade ettiklerini vurgulamaktadır. ²² Dönemin basın mensuplarının gözlemlerine göre ise, 1 Mart 1935'te çalışmalarına başlayan V. Dönem TBMM'ne katılan kadınların oldukça heyecanlı oldukları, Meclis'in arka sıralarına doğru oturdukları ve hepsinin gayet şık, başları açık, tayyörlü olarak geldikleri belirtilmektedir. ²³

Böyle bir ortamda Meclis'e gelen kadınların, buradaki çalışmalarının aynı heyecanla sürdüğünü söylemek abartılı olmaz. Bu hallerini Meclis'te çeşitli vesilerle yaptıkları konuşmalarının içeriğinden öğrenmek mümkündür. Bu duruma bir örnek olması açısından yeni Hükümet Programının 7 Mart'ta okunmasından sonra, program hakkındaki görüşlerini belirtmek amacıyla söz alan Erzurum milletvekili Nakiye Elgün'ün konuşması verilebilir. Elgün konuşmasında: "*Başbakanımız General İsmet İnönü'ye beyanı itimat eden arkadaşlar arasında bizim de bulunmamız ve bulunma onurunu bize vermiş olmanız itibariyle duyduğumuz heyecanı ifade için buraya gelmiş bulunuyorum (Alkışlar). Bugüne kadar Türk bütün olarak her sahada yan yana, elele çalışmıştı. Fakat bugüne kadar Türk milletinin en yüksek, en onurlu bir mevki olan burada ilk defa yer almış bir kadın sayılabilmek için bu büyük onuru verenlere karşı duyduğumuz hazrı ifade ederken yine bu büyük onurun içinde Türk Hükümetine itimat beyan eden arkadaşlar arasında bulunmak şerefinin bize verilmiş olmasından dolayı duyduğumuz sevinci ifade etmeye çalışırken belki söz bulamıyorum... Bize bu güzel günler ve güzel anları yaşatmış olan ta ilk gününden beri bize rehberlik eden Ulu Gazimiz Atatürk Hazretlerine büyük bir heyecan içinde olduğumdan memnu kelimeler kullanıyorum. Çünkü şu anda dünyada belki pek nadir olarak hissedilebilecek heyecan duyanlardan biriyim...*" ²⁴ diyerek duygularını ifade etmiştir. Aynı duygu ve heyecanı İzmir Milletvekili Benal Arıman ile Seyhan Milletvekili Esmâ Nayman'da da görüyoruz. Atatürk'ün ölümü üzerine Meclis'te yaptığı konuşmasında

²² Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal...* s.286.

²³ 2 Mart 1935 tarihli *Ulus, Kurun (Vakit), Son Posta, Milliyet ve Cumhuriyet Gazeteleri*

²⁴ *TBMM Yıllık*, Devre: V, s. 345-346.

Arıman, Türk kadınlarına kazandırdığı haklardan dolayı Atatürk'e olan minnettarlık duygularını belirtirken ²⁵ Nayman da "Atatürk yalnız Türk milletini değil, o milleti yetiştiren Türk anasının da şerefini kurtardı. Türk kadınlığının ona minnettarlığı sonsuzdur... Layık olduğu hakları Atatürk'ün büyük dehası ile kazanmış olan Türk kadını bütün milli görevlerini ifa için hazırdır..." ²⁶ sözleri ile aynı görüşleri paylaşmıştır. Bu örneklerden hareketle kadınların Meclis'teki çalışmaları gözden geçirilecek olursa, onların erkeklere oranla Meclis'e daha fazla devam ettikleri, hemen bütün oturumları takip ettikleri ve en etkin olarak da bazı konularda söz aldıkları görülür. Dönemin Zabıt Cerideleri incelendiğinde dikkati çeken nokta, kadınların büyük bir çoğunluğunun ilgi alanlarına göre bir komisyonda (encümen) görev almalarıdır. Bazıları bu komisyonlarda katip üye olarak bulunmuştur. Kadınların görev aldığı komisyonlar şunlar: Hatı Çırpan Ziraat, Meliha Ulaş Arzuhal (katip üye), Fakihe Öymen Bütçe (katip üye), Sabiha Görkay ile Nakiye Elgün Dahiliye (katip üye), Esmâ Nayman İktisat, Seniha Hızal ile Türkan Başbuğ Maarif, Huriye Baha Öñiz Maliye, Mebrure Göneneç Nafia, Fatma Memik Sıhhat ve İçtimai Muavenet, Ferruh Güpgüp ise Divan-ı Muhasebat komisyonlarında görev almışlardır. ²⁷

Meclis'teki çalışmaları yakından takip eden kadınlar özellikle bütçe görüşmelerinde kanaatlerini belirten konuşmalar yaparlar. Bunlardan Ferruh Güpgüp ile Esmâ Nayman 1936 yılı "Muvazene-i Umumiye Kanunu" nun görüşülmesi esnasında ²⁸ Meliha Ulaş 1937 yılı Maarif Vekaleti bütçesi ile ilgili olarak ²⁹, Mihri Bektaş Beden Terbiyesi Kanunu ile ilgili olarak birer konuşma yapmışlar. ³⁰ Ayrıca Erzurum Milletvekili Nakiye Elgün 1938 yılı Maarif Bütçesi görüşmeleri esnasında Samsun Milletvekili

---

25 A.g.e., Devre: V, İçtima: 4, s. 222.

26 A.g.e., s. 228.

27 Bu bilgiler TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü, Araştırma Servisinden elde edilmiştir.

28 TBMM Zabıt Ceridesi C. 11, s. 236-237,332

29 a.g.e., C. 18, s. 252.

30 a.g.e., C. 26, s. 487. a.g.e., c. 25, s. 214, 265.

Seniha Hızal ise Hariciye Vekâleti bütçesi ile ilgili olarak görüşlerini bildirmişlerdir.³¹ Yine Ankara'da Tıp Fakültesinin kurulması hakkındaki kanun tasarısının görüşülmesi esnasında Huriye Öviz ile Dr. Fatma Memik söz alarak görüşlerini bildirmişlerdir.³²

Kadınların Meclis'te yaptıkları konuşmaların içeriği incelendiğinde daha çok eğitim ve sağlık konularının ağırlık taşıdığı dikkati çeker. Bu konulardaki önerileri, kızların eğitim seviyesinin yükseltilmesi, sağlık sorunlarının halledilmesi ve özellikle küçük yaşta çocukların sağlık, eğitim ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi doğrultusundadır. Ele alınan V. Dönemde en fazla söz alan milletvekilleri arasında Dr. Fatma Memik ile Nakiye Elgün yer alır. Benal Arıman, Meliha Ulaş, Huriye Öviz, Esmâ Nayan, Türkan Baştuğ, Ferruh Güpgüp, Seniha Hızal, Mihri Bektaş ise bir veya birkaç konuşma yapmışlardır.

Bununla beraber, bazı milletvekillerinin kendi seçim bölgelerindeki çalışmaları ve özellikle sahip oldukları meslekleriyle ilgili olarak etkinliklerde buldukları bilinmektedir. Meselâ, Dr. Fatma Memik bir yandan seçim bölgesi olan Edirne'nin sorunlarıyla ilgilenirken, diğer yandan da Darülaceze ve Kızılay'ın Polikliniklerinde tıp mesleğinin uygulamalarını sürdürmeye devam ettiği belirtilir.³³

Özetlemek gerekirse, Tekeli'nin de belirttiği gibi bu kadınları "*hiç soru sormayan, sorun çıkarmayan uslu kadınlar*" olarak nitelendirmek mümkün ise de³⁴ bunda hem ilk kez böyle bir görevle karşı karşıya gelmeleri, hem de dönemin muhalefetsiz siyasal yapısı gözönüne alınırsa, onlardan başka türlü bir davranış beklemenin zorluğu kendiliğinden ortaya çıkar.

31 a.g.e., C. 25, s. 214, 265.

32 a.g.e., C. 19, s. 40-41.

33 Kâmile Şevki Mutlu, "*Türkiye'de Kadın Doktorlar*", 50. Yıl Armağanı, C.II, Erzurum, 1974, s. 85-100.

34 Tekeli, *Kadınlar İçin Yazılar...* s. 300.

SONUÇ

Osmanlı döneminde başlayıp Cumhuriyet'le devam eden "batılılaşma" hareketleri çerçevesinde gerçekleştirilen düzenlemelerle; bir taraftan toplumdaki kadın erkek eşitsizliği ortadan kaldırılmaya çalışılırken, diğer taraftan da kadının toplumda layık olduğu yere gelmesi için gayret sarfedildi. Bu maksatla Cumhuriyet öncesi yapılan düzenlemelere ilave olarak, bu dönemde çıkarılan 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim alanında, 1926 tarihli Medeni Kanun ile sosyal ve hukukî alanlarda ve nihayet 1930 ve 1934 tarihlerindeki düzenlemelerle siyasal alanda getirilen hakların temelinde de söz konusu çabaların yattığı söylenebilir. Zira, hem toplumdaki kadın erkek eşitsizliğinin ortadan kaldırılmaya hem de kadının toplumdaki layık olduğu yere gelmesinin sağlanmaya çalışıldığı görülür. Cumhuriyet döneminde 1924'de Tevhid-i Tedrisat'la eğitim alanında, 1926'daki Medeni Kanun'la sosyal alanda ve nihayet 1930 ve 1934'teki düzenlemelerle de siyasal alanda getirilen uygulamaların temelinde söz konusu çabaların yattığını söylemek mümkündür. Zira, her iki dönemde de kadının konumu çağdaşlaşmanın ölçütü olarak görülmüştür. Cumhuriyet'le kadınlara tanınan siyasal haklarda, yeni rejimle kabul edilen "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" ilkesinin etkisi tartışılmaz. Hiç şüphesiz bu demokratikleşmenin de bir gereği idi ve siyasal katılımın boyutlarını arttırması açısından da önemliydi. Burada -iddia edilenin aksine- kadınların siyasal haklarını hiçbir çaba sarfetmeden aldıklarını söylemek sanırız doğru olmaz. Batıdaki kadınların verdikleri mücadele örneğinde olması bile, Türk kadını siyasal hak talebini her fırsatta dile getirmiş ve sırası geldiğinde bu hakkını elde etmiştir. Ancak bu haklarını yeterince kullanamadığı konusu tartışılabilir. Bunda da, toplumda yaygın bir kanaat olarak yerleşen siyasetin "erkek işi" olması düşüncesi ile kadına yüklenen görevlerin daha çok "aile içi" sorumluluklar çerçevesinde kalmasının etkileri fazladır.

Kadınların aktif siyasette başarılı olabilmeleri ve siyasal haklarının göstermelik olarak varolmaması ya da bir süs, bir aksesuar olarak Meclis'te yer almamaları için, sözkonusu yaygın kanaatlerin değişmesi ve kadını siyasetten alıkoyan yasal engellerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bunun için de seçilenlerin tümünün bu doğrultuda çaba sarfetmelerinde yarar vardır.

1. 1/2

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ, BİRİNCİ DÖNEMİNDE GÖREV YAPAN SAĞLIK MENSUPLARI

Ayşe AYDIN*

GİRİŞ

Millî Mücadele dönemimizde; Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in manevî mimarları olarak kabul ettiğimiz, Cumhuriyet'in kuruluşunda gösterdikleri olağanüstü başarıları ile temayüz etmiş büyük şahsiyetler mevcuttur. Bu şahsiyetler, siyasi faaliyetleri, fikirleri ve eserleri ile Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nde önemli bir yer tutmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birinci döneminde görev yapan sağlık mensupları meslek grubu içerisinde yer alan şahıslardan bir kısmını bulduğumuz veriler ışığında, tarihi bir perspektifle incelemeye çalıştık. bu şahıslardan bir kısmı TBMM'nin birinci döneminde aktif olarak görev yapmış, bir kısmı da gizli kahramanlar arasında yerlerini almıştır. Aktif olarak görev yapanların arasında Adnan Adıvar, Tefik Rüştü Aras, Mazhar Germen, Refik Saydam faaliyetlerinden dolayı oldukça ilgi çekicidir. Sadece Milli Mücadele dönemi ve Birinci mecliste değil devletimizin temellerini teşkil eden bazı kavramların ve kurumların da oluşturulmasında büyük çabalar gösteren ve belirtilen şahıslar, ilgili bu araştırmada değerlendirilmeye çalışılmıştır.

DR. ABDÜLHAK ADNAN ADIVAR

1882 yılında Gelibolu'da doğmuştur. Kadı Ahmet Bahaî Efendi ve Sabiha Hanımın oğludur. İstanbul'da Numune-i Terakki Mektebi ve Mülki

---

* Afyon Kocatepe Üniversitesi Tarih Bölümü.

İdadî'de öğrenimini tamamladıktan sonra 1899'da Tıbbiye-i Mülkiye Mektebi'ne girmiştir. 1 Eylül 1905'te de tıp doktoru olmuştur. Dönemin istibdadından dolayı gizlice Avrupa'ya giderek Berlin Tıp Fakültesi, İç Hastalıkları Kürsüsü'nden uzmanlık diploması almıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra da yurda dönerek 1910 yılında Tıp Fakültesi Müderris Muavinliği'ne atanmıştır. 1911 Trablusgarp Savaşı'na Hilal-i Ahmer (Kızılay) müfettişi olarak katılmıştır. Daha sonra da bu cemiyetin genel sekreteri olmuştur. İki yıl kadar da Tıp Fakültesi Müdürlüğü yapmıştır. 13 Ağustos 1914'de genel hastalıklar müderris muaviniği görevine atanmıştır. Birinci Dünya Savaşı süresince de Sıhhiye Umum Müdürlüğü görevinde bulunmuştur. Ayrıca yedek tabip binbaşı rütbesiyle Genel Karargâh Sağlık Müfettiş Yardımcılığı'nda bulunmuştur. Savaşın sonunda Profesör olarak Tıp Fakültesi'ndeki öğretim görevliliğine dönmüştür. Meclis-i Mebusan'ın Dördüncü dönemi için 18 Aralık 1919'da yapılan genel seçimde İstanbul mebusu seçilmiştir¹.

16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgal edilmesi üzerine Meclisi Mebusan'ın 18 Mart 1920'deki toplantısında mebuslar, meclisinin feshini kararlaştırmışlar, bunun üzerine de Adnan bey² 1917 yılında evlendiği Halide Edip Hanım'la birlikte Ankara'ya gelmiş ve 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışında hazır bulunmuştur. 3 Mayıs 1920'de oluşturulan ilk hükümette Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekili olarak görev yapmaya başlamıştır³. 2 Mart 1921'de Meclis İkinci Başkanı seçilmesinden dolayı, Sıhhiye Vekilliği görevinden istifa etmiştir. Bu arada Dahiliye Vekili Refet Bey'in 28 Eylül 1920'de Konya'ya, 9 Kasım 1920'de de Güney Cephesi'ne gitmesinden dolayı bir müddet Dahiliye Vekaleti işlerini yürütmüştür. 13 Temmuz 1922'de tekrar Meclis İkinci Başkanlığı'na getirilmiştir⁴. 9 Aralık 1922'de TBMM'nin İstanbul Dış İşleri

1 TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme Hal Kağıdı Örneği, 217; **Türk Parlamento Tarihi**, s. 491; İhsan Ezherli **TBMM (1920-1923) ve Meclisi Mebusan (1877-1920)**, Ankara, 1992.

2 Yusuf Kemal Tengirşek, **Yaşan Hizmetinde**, Ankara 1981, s. 34.

3 Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilâli**, Birinci Cilt, İstanbul 1987, s. 345; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt İki, Ankara, 1988, s. 572; **Devletimizi Kuranlar**, TBMM Yayınları, s. 76; Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet**, İkinci Grup, İstanbul 1995, s. 178.

4 DEMİREL, s. 221.

Temsilciliği'ne atanmıştır. 9 Kasım 1924'de Halk Fırkası'ndan istifa eden Adnan Bey, ikinci grup milletvekillerinin arasına dahil olmuş ve 17 Kasım'da kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın 7 Haziran 1925'de Bakanlar Kurulu'nun kararı ile kapatılması üzerine faaliyetlerini bir müddet bağımsız olarak yürütmüştür. 30 Ocak 1926'da milletvekilliğinden çekilerek İngiltere'ye gitmiştir. 17 Haziran 1926'da da Atatürk'e suikast girişimi olayında ilgisi olduğu iddiasıyla, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce, İzmir'de yapılan yargılaması sonucu, 13 Temmuz 1926'da berat etmiştir⁵. İngiltere'de ve Fransa'da yaşayarak 1939 yılına kadar Türkiye'ye dönmemiştir. 1939'da Türkiye'ye dönünce Maarif Vekaleti tarafından "İslam Ansiklopedisi" Çeviri ve Yazım Kurulu Başkanlığı'na getirilmiştir. 1946'daki VIII. dönem seçimlerinde bağımsız İstanbul Milletvekili olarak tekrar parlamentoya girmiştir. 1947'de kurucularından olduğu "Doğu Araştırmaları Derneği'ne" başkan seçilmiştir. 1950 yılında meclisten ayrılınca ilim alanındaki çalışmalarına devam etmiştir. 1 Temmuz 1955'de İstanbul'da ölen Adnan Bey evli ve çocuğu yoktur. Ayrıca İngilizce, Almanca ve Fransızca bilmekteydi⁶.

Eserleri:

- Felsefe Meseleleri, Bertrant Russel'den çeviri,
- Faust'a Dair Bir Tahlil Tecrübesi, İstanbul, 1939,
- Les Science Chez le Tures Ottomans, Paris, 1939,
- Osmanlı Türkleri'nde İlim, İstanbul, 1943,
- Tarih Boyunca İlim ve Din, İstanbul, 1943,
- Bilgi Cumhuriyet Haberleri, İstanbul, 1945,
- Dur, Düşün, İstanbul, 1950
- Hakikat Peşinde Emeklemeler, İstanbul, 1954.

5 Türk Parlamento Tarihi, s. 492; SELEK, s. 628, 629; Mehmet Önder, Atatürk'le Adım Adım Türkiye, Ankara, 1984.

6 Türk Parlamento Tarihi, Cilt III; TBMM Arşivi, TBMM Aza. Ter. No: 217; Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihani, İstanbul 1994.

DR. TEVFIK RÜŞTÜ ARAS

1883 yılında Çanakkale'de doğmuştur. Hasan Rüştü Bey ve Şerife Hanım'ın oğludur. İlk ve Orta öğrenimini babasının memuriyette bulunduğu çeşitli yerlerde tamamladıktan sonra Beyrut, Fransız Tıbbiye Mektebi'nden mezun olmuştur. İzmir Gruba Hastanesi'nde bir süre çalıştıktan sonra 16 Şubat 1909'da Selanik İl Sağlık Müfettişliği'ne atanmıştır⁷. Bu sırada İttihat ve Terakki Fırkası'ndan politikaya girmiştir. 13 Ekim 1911'de "Meclis-i Umur-u Tıbbiye-i Mülkiye" azalığına getirilmiştir. 13 Mart 1913'te Sıhhiye Müdürlüğü birinci müfettişliğine atanmıştır. Nisan 1915'te Hıfzı Sıhha Müdür Muavini olmuştur. 15 Şubat 1914'te Teftiş Kurulu Başkanı, 1 Mart 1916-Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi, 24 Haziran 1918'de de Yüksek Sıhhat Meclis Üyesi olarak görevlendirilmiştir⁸.

TBMM'nin I. dönem için yapılan seçimlerde Menteşe Milletvekili olan Kurmay Yarbay Mahmut Bey'in Düzce'de ayaklanmacılar tarafından şehit edilmesi üzerine boşalan milletvekilliğine 17 Haziran 1920'de seçilerek 1 Temmuz 1920'de Meclise katılmıştır⁹. Meclis'te Sağlık, Bütçe, Dışişleri, Anayasa, İktisat Komisyonları'nda çalışmıştır. I. Meclis'te, ikinci grup milletvekillerinin arasında yer almıştır¹⁰. 21 Eylül 1920'de Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeliğine seçilmiştir. Ancak 11 Ekim 1920'de Doğu'da bilimsel incelemeler yapmak üzere kurulan komisyona seçilmesinden dolayı bu görevden ayrılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın izniyle kurulan Türkiye Komünist Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştır¹¹. 1 Kasım 1922'de Lozan Barış Konferansı'na delege seçilen, Rıza Nur Bey'in yerine vekaleten bakmıştır. II., III., IV. ve V. dönemlerde İzmir Milletvekili olarak TBMM'de görev yapan Tefrik Rüştü Bey, Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. İsmet Paşa'nın 25 Ekim 1937'de Baş-

7 TBMM Arşivi, TBMM Aza. Ter..., No: 333.

8 **Türk Parlamento Tarihi**, s. 262.

9 ŞEHİDOĞLU, s. 78-118; DEMİREL, s. 99.

10 DEMİREL, s. 123.

11 SELEK, s. 609-619.

bakanlıktan istifa etmesinden sonra da Celal Bayar kabinesinde görevini sürdürmüştür. Dışişleri Bakanlığı süresince Türk - Sovyet dostluğunun geliştirilmesine, balkanlarda barışın korunmasına, Batı ile iyi ilişkiler kurulmasına çalışmıştır. Katıldığı Uluslararası konferans ve toplantılarda dünya barışı, silahsızlanma, büyük devletlerin hegemonyasına karşı konuşmalarıyla dikkati çekmiştir. 1939'da Londra Büyükelçiliği'ne atanmış, 1943'te de emekli olmuştur. 1946'da Çok Partili Dönem'de Demokrat Parti'yi desteklemiştir. İnsan Hakları Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. Evli, bir çocuğu olan ve Fransızca bilen Tevfik Rüştü Bey, 5 Ocak 1972'de İstanbul'da vefat etmiştir.

Eserleri:

- Çiçek Hastalığı, 1924,
- Sıtma, 1914,
- Papatotis Humması, 1924,
- Lozan'ın İzlerinde 10 Yıl, 1935,
- Görüşlerim, İki Cilt, 1945 ve 1968,
- Uluslararası Diplomasi Akademisi'nin Yayınladığı (Diplomatik Sözlük)'te (Türkiye'nin Dış Siyaseti).

DR. EŞREF AKMAN

1863 Nüvvab'tan Süleyman Hilmi Efendi ve Bedriye Hanım'ın oğludur. Yunanistan'ın sınırları içindeki Yanya'nın Libohova'da ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra, İstanbul'a gelerek Tıbbiye Mülkiye Mektebi'ne girmiştir. 21 Nisan 1887'de Tıp Doktoru olarak mezun olan Eşref Bey, Kosova ilinin İştîp İlçesi'nin Belediye Tabipliği'ne atanmıştır¹². Ar-

---

12 TBMM Arşivi, TBMM Aza. Ter. No: 21; Devletimizi Kuranlar, s. 37.

kasından Üsküp Belediye Tabipliği'ne atanan Eşref Bey 23 Şubat 1899'da Adana Sağlık Müfettişi daha sonra da Sağlık Müdürü olmuştur. Adana Valiliği tarafından görevine son verilmiş, 4 Ocak 1915'de görevinden ayrılmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra, Adana ve civarının düşman işgaline uğradığı dönemde ulusal direnişe katılarak Müdafaa-ı Hukuk Teşkilâtı'nda çalışmıştır. TBMM'nin birinci dönemi için yapılan seçimde Adana Milletvekili olarak 9 Mayıs 1920'de meclise katılmıştır. Bir süre sonra, bölgesinde Millî Mücadele için faaliyette bulunmak üzere izinli sayılarak meclisten ayrılmıştır. 5 Mart 1921'de Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu'nda çalışmıştır. Milletvekilliği sona erince Adana'ya dönmüştür. Evli, altı çocuk babası, Fransızca, Rumca ve Arnavutca bilen Eşref Bey, 2 Mart 1938'de vefat etmiştir. İstiklal madalyasıyla ödüllendirilmiştir¹³.

DR. ASIM SİREL

1876'da Merzifon'da doğan Asım Bey, Yunus Efendi ve Şerife Hanım'ın oğludur. İlk öğrenimini Merzifon Rüştüyesi'nde yapmıştır. Lise öğrenimini de İstanbul'da tamamlayan Asım Bey, 1803'de Askerî Tıbbiye Mektebi'ne gitmiştir. 1900 yılında Tabip Yüzbaşı rütbesiyle mezun olan Asım Bey, Gülhane Askerî Tababet Okulu ve Hastanesi'nde stajını bitirmiştir. 1902 yılında, Dersim'deki 76. Alay, 1. Tabur Tabipliği'ne atanmıştır. 1905 yılında Samsun Kale Tabipliği'ne nakledilmiştir. 1909 yılında Kıdemli Yüzbaşılığa yükseltelen Asım Bey, Erzincan 32. Topçu Alay Tabibi olmuştur. 1911 yılında 3. Ordu Sıhhiye Müfettişliği refakatinde görevlendirilmiştir. 1923 yılında Trabzon Askerî Hastanesi'ne tayin edilmiştir. Aynı yıl içinde Ankara 5. Kolordu Komutanlığı emrine verilmiş ise de, ailevi mazeretlerinden dolayı askerlikten istifa ederek bu

---

13 Türk Parlamento Tarihi, s. 44, 45.

görevine gitmemiştir¹⁴. Birinci Dünya Savaşı'na katılmış olan Asım Bey, daha sonra da Ünye ve Sivas Askeri Hastaneleri Baştabibi olarak görev yapmıştır. Meclisi Mebusan'ın ikinci döneminde boşalan bir milletvekilliği için Ekim 1915'de yapılan seçimde Amasya Milletvekili olmuş ve Meclis'e katılmıştır. 18 Mart 1920'de Meclis'in fes edilmesinden sonra Amasya'nın Havza ilçesindeki işine dönmüştür¹⁵.

Millî Mücadele'de, Mustafa Kemal'in Havza'ya gelmesinden itibaren ulusal direnişe katılarak, Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nde çalışmıştır¹⁶. TBMM'nin birinci dönemi için yapılan seçimde Amasya Milletvekili olarak Meclis'in açılışında hazır bulunmuştur. Mustafa Kemal'in isteği doğrultusunda, Millî Mücadele'nin hedef ve amacı doğrultusunda halkın aydınlatılması ve Amasya Sancağı'ndaki Mülki ve Askeri erkan ve İdare Heyetleri ve Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri ile işbirliği içerisinde çalışmak için 7 Temmuz 1920'deki Meclis kararı ile 15 Kasım'a kadar izinli sayılmış, izni genel kurulun 25 Aralık 1920'deki kararı ile Şubat 1921 sonuna kadar uzatılmıştır. Meclis'te Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma Komisyonu'nda çalışmış, birara da Komisyon'un başkanlığını yapmıştır. Ayrıca, Rusya'dan gelecek yetim çocukların korunması için kurulan komisyonda da görev yapmıştır¹⁷. TBMM'de birinci grup içerisinde yer alan Asım Bey, Mazeretlerinden dolayı ikinci dönem seçimlerine katılmamıştır¹⁸. Samsun'a dönen Asım Bey, ticaretle meşgul olmaya başlamış, ayrıca Samsun-Sivas demiryolunun müteahhitliğini yapmış, CHP'nin Samsun Mutemetliği görevini de üstlenmiştir. Üçüncü dönemde Samsun Milletvekili olan Asım Bey, dördüncü ve beşinci dönemlerde de bu görevini sürdürmüş, 1939 yılında politakadan ayrılmıştır. Evli, dört çocuk babası ve biraz Fransızca bilen Asım Bey, 11 Mayıs 1943'de ölmüştür.

14 TBMM Arşivi, TBMM Aza. Ter. No: 11; **Türk Parlamento Tarihi**, Cilt III, s. 59; **Devletimizi Kuranlar**, TBMM Yayınları, s. 38.

15 TBMM Arşivi, TBMM Aza. Ter. No: 11.

16 Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk, Söylev**, Cilt I, Ankara 1989, s. 44, 45, 46.

17 **Devletimizi Kuranlar**, s. 38; **Türk Parlamento Tarihi**, s. 60.

18 DEMİREL, s. 120; KANSU, s. 572.

DR. MUSTAFA ELVAN CANTEKİN

1878 yılında Çorum'da doğmuştur. Bekir Bey ve Asiye Hanım'ın oğludur. İlk ve Orta öğrenimini Çorum ve Şam'da tamamladıktan sonra 1893'te Askerî Tıbbiye İdadisi'nde öğrenimine başlamıştır. Sultan II. Abdülhamit yönetimine karşı eylemleri nedeniyle tutuklanarak yapılan yargılama sonucunda 2 Nisan 1900'de kürek cezasıyla mahkumiyetine ve okuldan çıkarılmasına karar verilmiştir. Kürek cezasını İstanbul Umumi Hapishanesi'nde tamamladıktan sonra 22 Mart 1903'de Şam'a sürgün olarak gönderilmiştir. Orada Mustafa Kemal Paşa ile tanışmışlar ve Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurmuşlardır¹⁹.

1908 yılında Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'a dönerek Askerî Tıbbiye Mektebi'nde eksik kalan öğrenimine devam etmiş, 11 Haziran 1909'da Tabip Yüzbaşı Rütbesiyle mezun olmuştur. Daha sonra da Bağdat'taki Irak Ordusu emrine atanmıştır. 30 Temmuz 1914'de Askerlikten istifa ettiyse de I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine yeniden askeri hizmete alınmıştır. Ankara, İstanbul, Çanakkale, Haydarpaşa ve Afyon Hastaneleri'nde Baştabip görevlerinde bulunmuş, 15 Aralık 1915'te de²⁰ terhis edilerek İstanbul'a dönmüştür. Bir müddet serbest çalışmış, 27 Mart 1920'de Millî Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya gelmiştir. TBMM'nin I. dönemi için yapılan seçimde Kozan Milletvekili seçilmiştir. Millî Eğitim, İktisat, Bütçe, Sağlık - Sosyal Yardım, Kitaplık komisyonlarında çalışmıştır. II. - VIII. dönemlerde Çorum Milletvekili olarak görev yapmıştır. Evli, dört çocuk babası olan Mustafa Bey, 21 Ekim 1955'te ölmüştür.

DR. SUAT SOYER

1879'da İzmir'de doğmuştur. Dönemin tanınmış tüccarlarından Kayyumzade Ahmet Haki Efendi ile Ülfet Hanım'ın oğludur. İlk ve Orta öğ-

19 TBMM Arşivi, TBMM Aza. Ter..., No: 292.
20 Türk Parlamento Tarihi, s. 684-687.

renimini İzmir İptidai Mektebi ve İdadisi'nde tamamlayarak 1896'da İstanbul Mülki Tıbbiye Mektebi'ne girmiştir. 1 Eylül 1902'de Tıp Doktoru diploması alarak, 1 Ekim 1902'de Keskin İlçesi Belediye Tabipliği'ne atanmıştır. Daha sonra da 5 Şubat 1904'te Ürgüb'e nakledilmiştir²¹. 1905-1910 yılları arasında Safranbolu, Niğde ve Konya Belediye Tabiplikleri'nde görev yapmıştır. 15 Ekim 1910'da Üsküdar ve Çevresi Sıhhiye Müfettişi olmuştur. 18 Ocak 1911'de Yemen Karma Sağlık Kurulu üyeliğine tayin edilmiştir. Daha sonra da Akdeniz Adaları Sıhhiye Müfettişliği yapmıştır. Trablusgarp Savaşı'nda tutsak edilerek İtalya'ya götürülmüştür²². Daha sonra yurda dönmüş 13 Eylül 1913'de Kastamonu ve Bolu Hastaneleri ve Gezici Sağlık Kurulları Genel Müfettişi olmuştur. 1918 yılında araştırma ve incelemelerde bulunmak üzere Almanya'da kaldıktan sonra yurda dönmüş, Kastamonu Sağlık Müdürü olarak görevine devam etmiştir. Bu görevindeyken siyasetle ilgilenmesinden dolayı 16 Nisan 1919'da Damat Ferit Hükümeti tarafından açığa alınmıştır. Meclis-i Mebusan'ın son dönemi için yapılan seçimde Kastamonu mebusu seçilmiştir²³. Meclisin dağıtılmasından sonra Ankara'ya gelerek 1 Mayıs 1920'de TBMM'de çalışmaya başlamıştır²⁴. 17 Mayıs 1920'de Başkanlık Divanı'nda İdare Amiri olarak görev yapmıştır. 1 Haziran 1927'de emekliye ayrılmış, evli, iki çocuk babası, Rumca, Fransızca ve Almanca bilen Suat Bey, 3 Haziran 1942'de vefat etmiştir.

DR. ZEYNEL ABİDİN ATAK

1879 yılında Kosova'nın Yakova adlı yerleşim biriminde dünyaya gelmiştir. Hüseyin Bey ve Hanife Hanım'ın oğludur. İlk ve Orta öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve 28 Şubat 1904'de Askerî Tıbbiye Mektebi'ne girmiştir. 28 Haziran 1910'da Tabip

21 TBMM Arşivi, TBMM Aza. Ter..., No: 261; *Devletimizi Kurtaranlar*, TBMM Yayınları, s. 85.

22 *Türk Parlamento Tarihi*, s. 625.

23 EZHENLİ, TBMM, (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusan, Ankara, 1993.

24 DEMİREL, s. 97.

Yüzbaşı Rütbesi'yle mezun olmuş, bir yıl Askerî Tababet Okulu ve Hastanesi'nde staj yaptıktan sonra 28 Haziran 1911'de Edirne'deki 2. Süvari Tugay Alayı Tabipliği'ne atanmıştır²⁵. Bu görevdeyken Arnavutluk hareketine katılan erler arasında Kolera baş göstermesi üzerine geçici olarak harekatta bulunan 32. Alay Tabipliği'ne görevlendirilmiştir. Arnavutluk'tan dönüşünde eski kıtasıyla Balkan Savaşı'na katılmıştır. 1913 yılı Aralık ayında Harbiye Nezareti'nin emriyle İtalya ve Arnavutluk'ta özel göreve gönderilmiştir. 26 Şubat 1914'de 5. Tümen 14. Alay Tabipliği'ne atanmıştır. Mart ayında Teşkilât-ı Mahsusa'ya alınarak I. Sefer Kuvvetiyle İran'a gitmiştir. Dilman, Rumuye, Havulak ve Merega Muharebeleri'ne katılmıştır. Haziran'da Muş Askerî Hastanesi'ne atandıysa da Muş'un Rus işgaline uğraması üzerine hastane personeli ile birlikte önce Elazığ'a sonra da Erzurum'a gitmiştir. 1915 Aralık ayında Sıhhiye Depo Taburu ve Sıhhiye Kolları Komutanlığı'na getirilmiştir. Yakalandığı Tifüs hastalığı nedeniyle üç ay hava değişimi ile İstanbul'a ailesinin yanına gönderilmiş, 29 Haziran 1916'da da Kıdemli Yüzbaşılığa yükseltilmiştir. 28 Temmuz 1916'da Kayseri İncesu İstasyonu Tabibi sonra da Şifa Yurdu Baştabibi olarak görev yapmıştır. Bu sırada iki ay kadar İncesu Kaymakamlığı'na da vekalet etmiştir. 1918 yılı başlarında hastanenin kapatılması üzerine Batum Askerî Hastane Baştabipliği'ne atanmıştır. Kısa bir süre sonra Romanya Cephesi'nden gelen 46. Seyyar Hastane Baştabibi olarak 3. Kafkas Tümeni emrine verilmiştir. 11. Alay Baştabibi olarak Doğu Harekatı'nı katılmıştır²⁶.

TBMM'nin I. dönemi için yapılan seçimlerde Lazistan (Rize) Milletvekili seçilmiştir. 26 Nisan 1920'de de Meclis'te hazır bulunmuştur. Bakü ayaklanmasında Genel Kurul kararıyla izinli sayılarak ayaklanmanın bastırılmasında görev almış ve bir süre Düzce Kaymakamlığı yapmıştır²⁷. Sıhhiye Bölüğü ve Seyyar Hastane sevk ve idaresindeki becerisi

25 Devletimizi Kuranlar, s. 92; TBMM Arşivi, TBMM Aza. Ter..., No: 302; Türk Parlamento Tarihi, s. 719.

26 TBMM Arşivi, TBMM Aza. Ter..., No: 302; Türk Parlamento Tarihi, Cilt III, s. 720.

27 Gazi Mustafa Kemal, Nutuk - Söylev, Cilt I, Ankara 1989, s. 574, 575; Yunus Naği Abaloğlu, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyanlar, İstanbul 1955, s. 25; ŞEHİDOğLU, s. 78-118.

nedeniyle, Millî Müdafaa Vekaleti'nin isteği üzerine 28 Mart 1921'de Batı Cephesi'nde hizmet görmek üzere yeniden izinli sayılmıştır. Batı ve Güney Cepheleri'nde sağlık müfettişi olarak görev yapmıştır. Sonraki dönemlerde, Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu'nda katip ve sözcü olarak çalışmış ayrıca mazbata muharrirliği de yapmıştır. I. dönemin sonunda Meclis'ten ayrılmış, sırayla Gülhane, Sivas, Niğde, Denizli Hastaneleri'nde baştabiplik yapmıştır. 18 Ocak 1932'de de sağlık mazeretlerinden dolayı emekliye ayrılmıştır. Evli, iki çocuk babası, Almanca, Fransızca ve Bulgarca bilen Abidin Bey 23 Mayıs 1939'da İstanbul'da vefat etmiştir. İstiklâl Madalyası'yla ödüllendirilmiştir.

DR. ALİ HAYDAR BEY

1880 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. Hasan Hüseyin Efendi'nin oğludur. İlk ve Orta öğrenimini Diyarbakır'da tamamladıktan sonra 1901 yılında Askerî Tıbbiye Mektebi'ne girmiştir. 13 Temmuz 1908'de Tabip Yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuş, staj için Gülhane Askerî Tatbikat Hastanesi'nde çalışmaya başlamıştır²⁸. 1909'da Maltepe Askerî Hastanesi'ne atanmıştır. 12 Mayıs 1910'da Kuzey Arnavutluk'taki ayaklanmanın bastırılmasına memur kolordunun Drama tabipliğinde görev yapmış, arkasından Dimetoka'ya gönderilmiştir. Balkan Savaşı'na katılan Ali Haydar Bey, Karaağaç Hastanesi'nde de görev yapmıştır. Arkasından da 12 Mayıs 1914'de Edirne Askerî Hastanesi'ne tayin edilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Anafartalar Muharebeleri'nde bulunmuştur. 22 Şubat 1916'dan itibaren de Bitlis Cephesi'ndeki hastaları tedavi etmek için görevlendirilmiştir. 3 Mart 1918'de Bitlis'te büyük bir hastanenin kurulmasına memur edilmiştir. TBMM'nin I. dönemi için yapılan seçimlerde Genç Milletvekili seçilmiş, 20 Eylül 1920'de de Meclise katılmıştır. Meclis'te Sağlık ve Sosyal Yardım, Millî Savunma Komisyonlarında çalışmıştır. Ayrıca, Ankara'da Cebeci Askerî Hastanesi'nde çalışmıştır. II.

28 TBMM Arşivi, TBMM Aza. Ter..., No: 183; *Devletimizi Kuranlar*, TBMM Yayınları, s. 70.

Dönem'de Genç'ten yeniden milletvekili seçilmiş, 11 Ağustos 1923'de hastalığından dolayı meclisten ayrılmıştır. Evli, bir çocuk babası olan Haydar Bey, 29 Kasım 1923'de vefat etmiştir.

DR. İBRAHİM REFİK SAYDAM

1881 yılında İstanbul'da doğmuştur. Dönemin tanınmış tüccarlarından Hacı Ahmet Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Fatih Askerî Rüştiyesi'nde tamamladıktan sonra 1899'da Askerî Tıbbiye Okulu'na girmiştir. 4 Kasım 1905'de tabip yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. Gülhane Askerî Tıp Akademisi'nde bir yıl staj görmüştür. Ayrıca bir yıl Histoloji ve Embriyoloji Kliniği'nde asistan olarak çalışmıştır. 1907-1910 Maltepe Askerî Hastanesi ve Feshane Fabrikası'nda tabip olarak görevlendirilmiştir. 1910'da Almanya'ya gönderilerek ordu birliklerinde çalışmıştır. 1912'de Balkan Savaşı'nın çıkmasıyla yurda dönüşünde cephede hizmet etmiştir. I. Dünya Savaşı'nda ise Sıhhiye Genel Müfettiş Yardımcısı olarak atanmıştır. 15 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın refakatinde Anadolu'ya geçmiştir. Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde bulunmuştur. Heyet-i Temsiliye ile birlikte Ankara'ya gelmiştir. TBMM'nin I. dönemi için yapılan seçimlere katılarak Beyazıt Milletvekili seçilmiş ve 23 Nisan 1920'de meclisin açılışına katılmıştır. Görülen lüzum üzerine 11 Mayıs 1920'de milletvekilliğini koruyarak Millî Müdafaa Vekaleti Sağlık Dairesi Başkanlığı'na atanmıştır. 5 Eylül 1920'de kabul edilen "Nisab-ı Müzakere Kanunu" milletvekilliği ile memurluğun bir kişi üzerinde bulunmasını yasakladığından 7 Eylül'de bu görevden istifa ile Meclis'e dönmüştür. İcra Vekilleri Heyeti'nden Dr. Adnan Bey'in istifası üzerine 10 Mart 1921'de Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekili seçilmiştir. Fevzi Paşa'nın 19 Mayıs 1920'deki yeni icra vekilleri heyetinde yerini korumuştur. 14 Aralık 1921'de Vekalet görevinden istifa etmiştir.

Millî Savunma ve Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonları'nda çalışmıştır. II. dönemde İstanbul Milletvekili seçilerek, 30 Ekim 1923'te

İsmet Paşa tarafından kurulan ilk Cumhuriyet kabinesinde Sıhhiye Vekili olarak görev yapmıştır. III. IV. ve V. dönemlerde İstanbul Milletvekili olarak görev yapmıştır. Bayar Hükümeti'nde de Dahiliye Vekilliği ve CHP Genel Sekreterliği yapmıştır. VI. dönem seçimlerinde İstanbul Milletvekili olarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından 25 Ocak 1939'da Başbakanlığa atanmıştır. Bekar olan Refik Bey, 8 Temmuz 1942'de İstanbul'da ölmüştür.

DR. FUAT U MAY

1885 yılında Kırklareli'nde doğmuştur. Mehmet Nuri Bey ve Seniye Hanım'ın oğludur. İlk ve Orta öğrenimini Kırklareli ve Gümölcine İbtidai Mektebi ve Rüştüyesi'nde tamamladıktan sonra İstanbul Tıbbiye-i Mülkiye Mektebi'ne girmiştir. 1911 yılında Tıp Doktoru olarak mezun olmuştur. Turnuvacı ve Kırklareli hükümet tabibi olmuştur. Damat Ferit Hükümeti tarafından sürgün olarak Bolu Merkez Hükümet Tabibliği'ne nakledilmiştir, Millî Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren Kuva-yı Millîyecilerin yanında yer almıştır. Arkasından Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin Bolu Merkez Başkanlığı'na seçilmiş, bağlı ilçelerinde cemiyetin şubelerini kurmuştur. TBMM'nin birinci dönemi için yapılan seçimlerde Bolu'dan Milletvekili olmuştur. Daha sonra Düzce ayaklanması başlayınca milletvekili arkadaşı Şükrü Bey, Lazistan Mebusu seçilen Necati Bey ve ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Kurmay Binbaşı Trabzon Milletvekili Hüsrev Bey komutasındaki askeri müfrezeyle birlikte Düzce'ye giderlerken Gerede yakınlarında köylülerin baskınlarına uğrayarak tutuklanmış ve Düzce'ye götürülmüştür²⁹. Bir süre sonra Çerkez Ethem kuvvetlerinin, Düzce'yi basması ve ayaklanmacıların liderlerini astırması ile kurtularak Ankara'ya dönmüş ve meclise katılmıştır. Meclis'te Sağlık Sosyal Yardım ve Dışişleri Komisyonları'nda çalışmıştır. İnönü

---

29 TBMM Arşivi, TBMM Aza. Ter..., No: 61; Devletimizi Kuranlar, s. 48; Türk Parlamento Tarihi, s. 188; ŞEHİDOĞLU, s. 78-118.

Muharebeleri'nde cephe de çalışma isteği genel kurulda kabul edilerek bir süre batı cephesinin Sağlık Müşavirliği görevini yapmıştır. 1921 Nisan'ında, iki milletvekili arkadaşıyla birlikte Çocuk Esirgeme Kurumu'nu kurmuştur. 23 Nisan gününün çocuk bayramı olarak kutlanmasında etkili olmuştur. Çocuk Esirgeme Kurumu'na yardım toplamak ve Türkiye'yi tanıtmak için Amerika'ya gönderilmiştir. Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu, Türk Hava Kurumu, Yardım Sevenler Derneği'nin kurucuları arasında yer almıştır. İkinci ve sekizinci dönemlerde milletvekilliği görevini sürdürmüştür. Evli, dört çocuk babası ve Fransızca bilen Fuat Bey 1 Temmuz 1963'de vefat etmiştir.

Eseri:

- Amerika'daki Türkler ve Gördüklerim.

DR. MAZHAR GERMEN

1887 yılında Aydın'da doğmuştur. Eşraftan Hacı Mehmet Emin Efendi ve Nihan Hanım'ın oğludur. İlk ve Orta Öğrenimini Aydın'da Özel Fevziye Mektebi, Aydın ve İzmir İdadileri'nde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek 1902'de Mülkiye Tıbbiye Mektebi'ne girmiştir. 1907 yılında Tıp Doktoru olarak mezun olmuş ve Baalbek ilçesi hükümet tabipliğine atanmıştır. Balkan Savaşı'nda Soma Redif Taburu Tabipliği ile Kocaeli Bölgesi'nde savaşa katılmıştır. Ayrıca, Gelibolu Muharebeleri'nde de bulunmuştur. I. Dünya Savaşı'nda tekrar silah altına alınarak Uzunköprü, Karapınar ve Eskişehir hastanelerinde çalışmıştır. Mütarekenin imzalanmasından sonra da terhis edilmiştir³⁰. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine Aydın'a gelerek Kuva-yı Millîye Teşkilâtı'nı kurmuştur. TBMM'nin birinci dönemi için yapılan seçimlerde Aydın Milletvekili olarak 23 Nisan 1920'de Meclis'in açılışında hazır bu-

30 TBMM Arşivi, TBMM Aza. Ter. No: 34; Devletimizi Kuranlar, TBMM Yayınları, s. 43.

lunmuştur³¹. Mecliste, Sağlık ve Sosyal Yardım, iktisat ve Kütüphane komisyonlarında çalışan Mazhar Bey, I. grup milletvekilleri arasında yer almıştır³². Saltanat ve hilafet ayrımı hususunda çalışmalarda bulunmuştur³³. Fethi Okyar kabinesinde Sağlık Bakanı olarak görev alan Mazhar Bey, II., III., IV., V., VI., VII. ve VIII. dönemlerde de Aydın Milletvekili olarak TBMM'de görev yapmıştır. 1950 yılından sonra politikadan ayrılmıştır. Evli, üç çocuk babası ve Fransızca bilen Mazhar Bey, 6 Kasım 1967'de Ankara'da vefat etmiştir. İstiklâl Madalyasıyla ödüllendirilmiştir.

DR. TAKİYETTİN FİKRET ONURALP

1887 yılında İstanbul'da doğmuştur. Tahir Bey'in oğludur. İlk ve Orta öğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul Mülki Tıbbiye Mektebi'ne girmiştir. 1911'de Tıp Doktoru unvanıyla mezun olduktan sonra iki yıl okulda asistanlık yapmıştır. 27 Temmuz 1913'te İzmir Gezici Tabipliği'ne atanmıştır. 5 Mayıs 1914'te Tabip Yüzbaşı rütbesiyle Sağlık Müfettişi olarak görev yapmıştır³⁴. Savaş sonunda 8 Kasım 1918'de terhis edilmiştir. Sivas Kongresi'nin toplanmasından sonra Millî Mücadele'ye katılarak Ankara'ya gelmiştir. 29 Temmuz 1920'de Kozan'da eksik kalan milletvekilliğine seçilmiştir. Ancak Meclis başkanlığınca Kırşehir'de özel göreve memur edilmiş, 19 Ağustos'ta Meclise katılmıştır. 22 Eylül 1920'de Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeliğine getirilmiş, ancak kısa bir müddet sonra izinle ayrılmış ve Sağlık - Sosyal Yardım Komisyonları'nda çalışmıştır. II. toplantı yılında Dışişleri Komisyonu katipliği yapmıştır. II. ve III. Dönemlerde Ertuğrul (Bilecik) milletvekili olmuştur. Yavuz - Havuz davasında Bahriye Vekili İhsan Bey ile birlikte suçlu görülerek dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiş, 16 Şubat 1928'de Yüce Divan Başkanlığı'nca tutuklanmıştır. 21 Nisan'da

31 DEMİREL, s. 93.

32 DEMİREL, s. 121.

33 DEMİREL, s. 238.

34 Devletimizi Kuranlar, TBMM Yayınları, s. 91.

milletvekilliğinden düşürülmesine karar verilmiştir. Hükümle birlikte serbest bırakılması üzerine Fransa'ya giderek Paris'te cerrahi dalında uzmanlığını tamamlamıştır. 2 Ocak 1932'de yurda dönmüş, Beyoğlu Hastanesi Baştabibi olarak görev yapmıştır. Fikret Bey evli olup, çocuğu yoktur. 30 Ekim 1946'da İstanbul'da ölmüştür³⁵.

SONUÇ

Osmanlı Mebusan Meclisi, 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgalinden iki gün sonra 18 Mart 1920'deki toplantısında işgali protesto ederek kendi kendini fes etmiştir. Anadolu'dan başlayan Millî Mücadele hareketine dahil olabilmek için harekete geçerek gerekli olan faaliyetlerde bulunmuşlar ve 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'nin açılışında pek çoğu hazır bulunmuşlardır. Birinci Meclis'te görev yapan milletvekilleri, ayrı siyasi fikirler veya farklı meslek gruplarına mensup olsalar da tek bir gaye etrafında bütünleşmişlerdir. O da Millet'in kurtuluşu meselesidir. Zaten Millî Mücadele topyekün bir mücadele, adı üstünde Millet'in Mücadelesi'dir. Millî Mücadele'de, millet'in temsilcileri olarak görev yapan milletvekillerinin faaliyetleri, fikirleri, eserleri önemli bir yer tutmaktadır.

Bu çalışmada, sağlık mensupları olan önce Osmanlı Mebusan Meclisi'nde daha sonra da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde birinci dönemde görev yapan milletvekillerinin faaliyetleri değerlendirilmiştir. Millî Mücadele'nin başlamasından itibaren, faaliyetleri olan İcra Vekilleri Heyeti içerisinde yer alan, daha sonraları Anadolu'da Millî Mücadeleciler'e karşı ayaklanmaları bastırmalarıyla görevlendirilenlerin yanında, Lozan Barış Antlaşması için görevlendirilen heyet içinde de yer alanlar olmuştur. Sadece Birinci Meclis'te değil ikinci ve daha sonraki dönemlerde de faaliyetlerine devam edenler mevcuttur. Kısacası Millî Kurtuluşun ve Cumhuriyetin manevi mimarlarından küçük bir bölümü içerisinde yer alan bu şahsiyetler bu çalışmada incelenmiştir.

---

35 Türk Parlamento Tarihi, s. 692-693.

VİLÂYAT-I ŞARKIYYE İSLÂHATI VE GENEL MÜFETTİŞ NİCOLAS HOFF

Yrd. Doç. Dr. Fahri TAŞ*

Ermeni meselesi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, milletlerarası bir mesele haline gelmiş, başta İngiltere ve Rusya olmak üzere diğer Avrupalı devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirilmede vasıta olarak kullanılmıştır. Ermeniler'in muhtariyeti adı altında oynanmaya çalışılan senaryonun içinde büyük devletlerin baskısıyla gerçekleştirilen iki *Umûm Müfettişlik*¹ bulunmaktadır. Bu Umûm Müfettişliklerden biri; 1879 yılında Osmanlı Devleti'nin gündemine sokulup, 1895-1900 yılları arasında gerçekleştirilen ve Ahmet Şâkir Paşa'nın tayin edildiği Umûm Müfettişliktir². İkinci Umûm Müfettişlik ise, bu çalışma çerçevesinde ele alınan ve 1909'da Adana olaylarıyla tekrar milletlerarası mesele haline getirilen, 1913'de hızlandırılıp, 1914 yılında "*Vilâyat-ı Şarkıyye Islâhatı*" adı altında uygulanan müfettişliktir.

Ermeniler için uygulanmak istenen ıslâhatın birinci safhasındaki alan *Vilâyat-ı Sitte* [Kars, Erzurum, Bitlis, Sivas, Elazığ, Diyarbakır] öngörülmüşken, İkinci safhasında Vilâyat- Sitte'ye Trabzon'un da eklenmesiyle "*Vilâyat-ı Şarkıyye*" adı altında ıslâhat sahası genişletilerek uygulanmıştır.

Bu yedi büyük vilâyette Ermeni ekalliyetinin dağınık bir vaziyette yaşamasını vesile ittihaz eden Rusya, ötedenberi burada Avrupa kontrol altında ıslâhat istemiş ve hatta 3 Mart 1878 Ayestafanos muâhedesinin 16.

* Erzincan Eğitim Fakültesi Öğr. Üyesi.

1 Bu iki Umûm Müfettişlik dışında bir de Cumhuriyet döneminde 6 Eylül 1935 tarihinde kurulan ve merkezi bazen Erzurum, bazen Trabzon olan Umûm Müfettişliği vardır. Cumhuriyet döneminde kurulan Genel Müfettişliklerin Ermeni Islahatıyla ilgisi yoktur.

2 Ali KARACA, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa* [1838-1899], İst. 1993, s. 54 ve devamı.

maddesinde özetle; "Osmanlı Devleti Girit'in idaresi için tanzim etmiş olduğu 1868 nizamnâmesini dikkatle tatbik etmeyi taahhüt ettiği gibi, Teselya ve Arnavutluk için de bu kabil nizamnâmeler medana getirmeyi ve bu hususta Rusya ile istişare etmeyi kabul etmiştir. Ayrıca, Anadolu'nun doğusunda Ermeniler ile meskûn yerlerde de ıslâhat yapmayı ve Ermenileri Kürtler ile Çerkezlerle karşı himaye etmeyi de vadedmiştir³. 13 Temmuz 1878 Berlin Muâhedesinin 61. maddesinde ise aynı ıslâhat isteği tekrarlanmıştır.

Osmanlı Devleti, 4 Haziran 1878 tarihinde İngiltere ile imzaladığı Kıbrıs'ın İngiltere'ye terkedilmesiyle ilgili gizli anlaşmada da, Doğu illerinde ıslâhat yapılması hususunda teminat vermiştir⁴.

Rusya'nın bir asırdan beri ta'kip ettiği dış siyâsetinden biri, Balkanlarda bulunan Osmanlı eyaletlerinin Rus hegemonyasına girmesidir ki, bu kısmen gerçekleşmiştir. İkincisi ise, Doğu Anadolu'nun Slavlaştırma projesine dahil edilmesidir. Rusya bu ikinci dış siyasetine uygun olarak, Ermenilerin ıslâhat meselesini bahane ederek, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Rusya'nın hakimiyetinde veya Avrupalı devletlerin denetiminde muhtar bir Ermenistan kurmayı hedef telakki etmiştir⁵.

Osmanlı Devleti, yukarıda belirtilen anlaşmalar gereği taahhüt ettiği ıslâhatları uygulamaya geçirdiği eyâletler, birer bire İmparatorluktan kopmuştu. İmparatorluğun çekirdeği olan Anadolu'da da bu ıslâhatların tatbik edilmesi durumunda, diğer eyâletlerde görülen kopmaların olabileceği endişesiyle, bu ıslâhatların Anadolu'da uygulanması geciktirilmiştir.

Ermeni ıslâhatının gerçekleşmesi halinde geniş imtiyazlar elde edecek olan başta Rusya olmak üzere, İngiltere ve diğer Avrupalı devletler de Ermeni ıslâhatının bu ikinci safhasıyla yakından ilgilenememişlerdir. Zira, İngiltere'nin Güney Afrika'da "Boer Harbi"yle meşgul olması,

3 Enver Ziya KARAL, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII. T.T.K., Ank. 1983, s. 66.

4 KARAL, a.g.e., C. VIII., s. 72.

5 Azmi SÜSLÜ, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzyüncü Yıl Üniv. y., Van, 1990, s. 50.

1905'de Rusya'nın Japonya'ya yenilmesi ve aynı tarihte Rusya'da meydana gelen ihtilâl sebebiyle, sözkonusu devletler Ermeni ıslâhatı için Osmanlı Devleti'ne yapılması gereken baskıyı yapamamışlardır⁶.

İslâhat hükümleri, yukarıda belirtilen anlaşmalar gereği Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmiş ise de, II. Abdülhamid Şark vilâyetlerimizi muhtariyete doğru götürecektir şekilde ıslâhatın iç yüzünü bildiği için, ölümü tercih edeceğinden bahsederek, o maddeleri katıyken tatbik etmeyip hükümsüz bırakmak dirayetini göstermiştir⁷.

Emeniler, Balkan Harbi'nden sonraki gelişmelerde, kendilerine va'ad edilen toprakları ele geçirmek için uygun fırsatın doğduğunu düşünerek, Ermeni komiteleri aralarındaki hizipleri kaldırıp ittifak yapılmış, bu ittifak neticesinde de "Vilâyat-ı Şarkıyye İslâhatı" meselesi kuvvet kazanarak yeniden gündeme girmiştir⁸.

Ermeniler, Vilâyat-ı Şarkıyye İslâhatı meselesine milletlerarası platformda destek bulmak maksadıyla Mısır'daki Boghos Nubar'ın başkanlığında bir heyet kurarak, Avrupalı devletlerin başşehirlerine gönderilip, bir çok temaslarda bulunulmuştur. Bir taraftan meşûm bir savaştan çıkmış olan Osmanlı Devleti'nin vaziyetinden, diğer taraftan Rus, İngiliz, Fransızlar'ın teşviklerinden cür'et alan Ermeniler, ıslâhat meselesinde Rus sefâretinin oyuncuğu haline gelen patrikler başta olmak üzere, bütün Ermeni komiteleriyle dahilde, Boghos Nubar idaresinde kurulan hey'etleriyle hariçte yoğun faaliyetlerde bulunmuşlardır⁹.

Osmanlı Devleti, Avrupa'da Ermenilerin Türkiye aleyhine başlattıkları propagandaya fırsat vermemek için, Ermeni ıslâhatı meselesini 2 Nisan 1329 [15 Nisan 1913] günü Mecliste yaptığı gizli bir müzakerede görüşerek; Doğu Anadolu'da geniş bir ıslâhata başlanılması, bu işin ba-

6 Akdes Nimet KURAT, *Türkiye ve Rusya*, K.B. Yay., Ank. 1990, s. 205.

7 İsmail Hami DANIŞMEND, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, İst. 1972, s. 409.

8 *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyesi [İ'lân-ı Meşrutiyetten evvel ve sonra]*, İst. 1332, s. 67.

9 *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyesi*, s. 68.

şına İngiliz uzmanların getirilmesi teklifi üzerinde durmuştur. Bu meselenin görüşülmesi için, Londra Sefiri Tevfik Paşa ve sabık Sadrazam Hakkı Paşa görevlendirilmiştir. Bâb-ı Âli, bu heyeti İngiltereye gönderirken, bölgenin Doğu Anadolu mıntikasını teşkil eden Van Bitlis, Mamure-t-ül Aziz [Elazığ], Diyarbekir vilayetlerinde ve kuzey bölgesinde bulunan Erzurum, Sivas, Trabzon vilayetlerinde birer müfettişlik kurulacaktı. Bu müfettişlerin başında İngilizler bulunacaktı. Böylece, bu bölgeye bir Rus saldırısı olması hâlinde, İngiltere Osmanlı Devleti'ni savunma mecburiyetinde kalacaktı¹⁰.

Ermeniler'in yoğun kulis faaliyetleri neticesinde Rusya, Ermeni Devleti'nin kurulması yönünde kendilerine yardım edeceği taahhüdünde bulunmuştur. Rusya, Osmanlı Devleti'nin Berlin Andlaşması'nın 61. maddesinde taahhüt ettiği ıslâhatı gerçekleştirmek için büyük devletlerin görüşünü almasını ve Balkan Savaşı sebebiyle kaybedilen yerlerden Ermenistan'a göçmen sevkine engel olunması için, Bâb-ı Âli'ye yaptığı teklif ve teşebbüs dolayısıyla diğer devletlerin kendisini desteklemesini istemiştir. İngiltere ve Fransa, Rusya'nın bu teklifini kabul ederek, müzakere yapılması istenmiştir.

İngiltere, bu müzakerelerin Londra'da yapılmasını istemiş ise de, Rusya, İstanbul'da yapılmasını teklif etmesi ve bunun diğer devletler tarafından da benimsenmesi üzerine; 1895 yılı Islâhat projesi üzerinde çalışmak üzere ilgili devletler İstanbul elçilerini bu iş için görevlendirirler. Böylece Ermeni meselesi bu gelişme ile yeniden bir milletlerarası mesele haline getirilmiş oldu¹¹.

Rusya, tarihlerinde İstanbul'da başlanan elçiler konferansında, Vilâyat-ı Şarkiyye'yi tamamen Osmanlı Devleti'nden ayırarak, bu bölgeyi Ermeniler vasıtasıyla kendine bağlamayı plânlayan bir projeyi öne sürer. Bu projede önemli görülen hususlar şunlardır:

10 Zekeriya TÜRKMEN, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İst. 1993, s. 147.

11 E. URAS, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İst. 1987, s. 385.

1- Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas birleştirelerek bir il haline getirilecektir. Bu il, Sancak, İlçe, Bucaklara ayrılacak ve halkın etnoğrafik grup halinde dağılışı ve mümkün olduğu kadar aynı ırktan olanlar bir arada tutularak tespit edilecektir. [Madde I]

2- Ermeni bölgesinin genel Valisi, Osmanlı teb'asından bir Hıristiyan veya tercihan devletlerin onayı ile Padişah tarafından beş yıl için tayin edilecektir. [Madde II]

3- Genel Vali, ilin yürütme gücünün başkanıdır. İlin bütün idari görevlerini tayin eder, ilin bütün hakimlerini o seçer. Polis, jandarma kuvvetleri doğrudan doğruya Genel Valiye bağlıdır. İl içinde düzenin devamı için, Valinin isteğiyle bütün askeri kuvvetler kendi emrine verilecektir. [Madde III]

4- Genel Vali'nin yanında danışma meclisi mahiyetinde bir idari meclis bulunacaktır. Danışma meclisinde müslim ve gayrimüslim eşit olarak temsil edilecektir. [Madde IV]

5- Genel Vali meclisi dağıtabilir, toplanma ve dağılma karnâmeleri Padişah adına yayınlanır. [Madde VI]

6- İl Meclisi, ile ait kanun çıkarır ve uygular. İl Meclisinin yürütme ve bütçe hususundaki yetkisi, Avrupa komisyonunca hazırlanan proje kadar geniş olacak, kabul olunan kanun Padişaha sunulacak, karar süresi iki ay olacak, bu süre sonunda bir cevap alınamaz ise, kabul anlamı taşıyacaktır. [Madde VII]

7- Sancak idare meclisi, daire başkanlarından, ruhanî cemaat reislerinden olacak, meclise Mutasarrıf başkanlık edecek, ilçe idare meclisleri 3 Hıristiyan ve 3 Müslümandan meydana gelecektir. İlçelerde 2 Hıristiyan, 2 Müslümandan meydana gelen İlçe idare meclisleri teşekkül edecek ve Kaymakam başkanlık yapacaktır.

8- Tamamı 22 madde olan bu projede azınlıkları ön plâna çıkarıcı ve çoğunluk olan Müslümanlar ile eşit yönetim ve hâkimiyet hakkı getirici hükümler bulunmaktadır¹².

İstanbul Rus Elçiliği Baş Tercümanı A. Mandelstam'ın hazırladığı bu proje ile, Vilâyat-ı Şarkıyye'de bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması hedeflenmektedir.

İslâhat komisyonu 20 Haziran 1913 tarihinde İstanbul Yeniköy'deki Avusturya - Macaristan elçiliğinde toplandı¹³. Rusya, gerek Osmanlı Devleti'nin ve gerekse Avrupalı devletlerin dikkatini sürekli olarak Kafkaslar üzerine çekmesi, Ermeni meselesi sebebiyle bu bölgede devamlı karışıklıkların olduğunu belirtmesi üzerine Almanya, 26 Haziran 1913 tarihinde Rusya'ya bir muhtıra verdi. Bu muhtırada, Ermenistan'da yapılması düşünülen ıslâhatın tehlikesi belirtiliyordu. Çünkü, Almanya'nın Osmanlı ülkesinde başta Berlin - Bağdat demiryolu ihalesi olmak üzere, pek çok ekonomik ayrıcalıklar elde eden Reich'in hayatı çıkarları Türkiye'nin toprak bütünlüğünün devamını gerektiriyordu¹⁴. Halbuki Rusya, İstanbul elçiler konferansında Doğu Anadolu'daki altı vilayeti Osmanlı Devleti'nden ayrı bir yönetim tarzına sokmayı plânlayan bir proje üzerinde ısrar ediyordu¹⁵. Rus projesinin gerçekleşmesi hâlinde kurulması düşünülen Ermenistan Rus nüfuzuna girdiği gibi, Boğazların kontrolü de Rusya'nın eline geçecekti. Bu durumu önlemek için; Rus projesi üzerinde Avusturya ve Almanya'nın yaptığı müdahaleler üzerine bazı değişiklikler yapıldı. Neticede Rus elçisi Giers ile Wangenheim arasında şu esaslar üzerinde anlaşma yapıldı.

12 E. URAS, a.g.e., s. 387-395.

13 E. URAS, a.g.e., s. 396; Büyük elçiler 3-24 Temmuz 1913 tarihleri arasında Yeniköy'deki Avusturya büyükelçiliğinde sekiz toplantı daha yaparlar. Müzakereler daha çok Avusturya ve Alman mümessilleri Panfil ve Soenberg ile Rus baştercümanı Mandelstam arasında geçer. Bu görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin meselelerinden çok, büyük devletlerin aralarındaki meseleler ele alınır. [Y.H.BAYUR, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, Ks. III, Ank. 1991, s. 121.]

14 Mim Kemal ÖKE, *Ermeni Meselesi*, Boğaziçi Üni. y., İst. 1986, s. 101-102.

15 E. URAS, a.g.e., s. 397.

a) Ermenistan'ın iki kısma bölünmesi; bu bölgelerde Avrupa'nın tavsiyeleriyle Bâb-ı Âli tarafından genel müfettişlerin tayini, bu müfettişler ve bütün memurların gereğinde görevinden alınması, bunların yerine başkalarının tayini,

b) Yüksek memurların ve bütün hakimlerin Padişah tarafından tayini için onay yetkisinin verilmesi,

c) Her bölgede eşit sayıda Hıristiyan ve Müslümanlardan meydana gelecek bir meclisin teşkili,

d) Memuriyetlerin Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında eşit olarak dağıtılması.

e) Islâhatların uygulanması sırasında devletlere kontrol hakkının tanınması, bunun elçiler ve illerdeki konsoloslar vasıtasıyla yapılması,

f) Ermenistan'da yapılacak diğer ıslâhatlar için Osmanlı Devleti'nin diğer devletler ile anlaşacağını bildirilmesi¹⁶.

Alman-Rus anlaşması, Ermeni meselesinde Osmanlı Devleti'ni büyük devletler karşısında tek cephe durumuna düşürmüştü. Ayrıca Rusya, Doğu Anadolu'da Ermenileri her an büyük bir isyâna sevk edebilirdi. Rusya, Mutemel bir Ermeni isyânını hem insaniyet, hem de Hıristiyanlığa yakınlığı ve komşuluk menfaatlerini ileri sürerek gerçekleştirebileceği gibi, bu gerekçeler Avrupa devletlerinin de yanında yer almasını sağlayacaktı. Bu durum, Rus askerlerini bölgeye sokma tehdidinde bulunan Çar hükümetiyle Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya bırakacaktı. Diğer devletlerin Rus projesini desteklemesi, Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini koruma değil, Osmanlı Devleti'nin paylaşımında kendilerine bir pay sağlamayı düşündükleri için bütün büyük devletler Rusya'ya uymuş ve hep birlikte Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurmaya çalışmışlardır¹⁷.

16 Yusuf Hikmet BAYUR, *Türk İnkılabı Tarihi*, TTK. C. II, Ks. III, Ank. 1991, s. 146.

17 BAYUR, a.g.e., C. II, Ks. III, s. 152.

Alman-Rus anlaşmasını diğer devletlerin de onaylaması üzerine Osmanlı Devleti'nin yapacağı pek bir şey kalmamıştı. Ancak, Osmanlı Devleti 26 Ocak - 6 Şubat 1914¹⁸ tarihleri arasında görüşmelerini sürdürerek, Alman - Rus anlaşmasının bazı maddelerine itiraz edip, maddeler üzerinde değişiklik yaptırdı. Sonunda Rusya maslahatgüzarı Constantin Goulkevitch ile Sadrazam Said Halim Paşa arasında 26 Kânun-ı Sâni 1329 [8 Şubat 1914] tarihinde Vilâyat-ı Şarkiyye¹⁹ islâhatı ile ilgili *Yeniköy Anlaşması* imzalandı²⁰. Bu Anlaşmaya göre:

1- Islâhat yapılacak olan alan iki bölgeye ayrılacak, Doğu Anadolu'daki bu iki bölgenin başına Avrupalı iki genel müfettiş konulacaktır.

Bölge [A]: Erzurum, Trabzon ve Sivas illerinden meydana gelen bölge,

Bölge [B]: Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır'ı içine alan bölge. Bu iki bölgeye tayin yapılacaktır.

2- Genel müfettişler, sivil idare, adliye, polis ve jandarmayı kontrol edeceklerdir. Güvenliği koruyacak olan kuvvetlerin yetmemesi halinde, müfettişin isteğiyle yetkileri dahilinde hazırlayacakları tedbirlerin uygulanması için askerî kuvvetler, genel müfettişin emrine verilecektir.

3- Genel müfettişler, yetersiz veya suçlu gördükleri memurları görevlerinden alabilecek, mahkemeye verebileceklerdir.

4- Genel müfettişler, acele tedbirler gerektiren önemli durumlarda hemen adalet bakanlığına bilgi vermek suretiyle, adliye memurlarını gö-

18 URAS, a.g.e., s. 398. [DANIŞMENT, anlaşmanın tarihini 10 Rebiyülevvel 1332 olarak vermektedir. E. URAS, Anlaşmanın tarihini 8 Şubat 1914 (*Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 401); Ayrıca BAYUR'da 8 Şubat olarak almaktadır (*Türk İnkılâbı Tarihi*, TTK. C. II, Ks. III, s. 169 ve 172.). Ancak 10 Rebiyülevvel 1332 tarihinin miladî karşılığı 6 Şubat 1914 tarihine tekabül ettiğinden, İ.H. DANIŞMENT'in verdiği tarih ihtilaflı görülmektedir. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, s. 409]; DANIŞMENT, Yeniköy Anlaşması'nın İstanbul - Yeniköy'de bulunan Said Halim Paşa'nın yalısında imzalandığını belirtmektedir. [DANIŞMENT, a.g. yer.]

19 Vilâyat-ı Şarkiyye'den maksat, Van, Bitlis, Erzurum, Ma'mûret-ül-Aziz, Diyarbakır, Sivas ve Trabzon vilâyetleridir. Bugün bu bölgede 27 vilâyet bulunmaktadır.

20 Es.â' URAS, a.g.e., s. 397; BAYUR, a.g.e., C. II, Ks. III, s. 172, 169.

revinden alabilecek, Valiler tarafından işlenen suçlar ve acele tedbirler gerektiğinde, durum İçişleri Bakanlığı'na bildirilecek, Bakanlık durumu Bakanlar Kurulu'na sevk ederek, en çok dört gün içinde bir karar verilecektir.

5- On yıl içinde genel müfettişlik yerinin boşalması durumunda, Osmanlı Devleti büyük devletlerin yardımını isteyerek, bir yenisi atanacaktır.

6- Kanunlar, resmî ilânlar ve emirler, her bölgede mahallî dil ile yayınlanacaktır. Genel müfettiş uygun gördüğü takdirde, mahkeme ve hükümete müracaat eden taraflardan her birisi kendi dilini kullanmak hakkında sahip olacaktır. Mahkeme hükümleri Türkçe olarak yazılacak, eğer mümkün olur ise, buna iki tarafın dillerinde birer tercümesi eklenecektir. Her unsurun genel eğitim bütçesindeki payı, eğitim vergisine katılması oranında ayrılacaktır.

7- Cemaatlerin, aynı mezhepten olanların okullarını yönetmesine hükümet engel olmayacaktır.

8- Her Osmanlı teb'ası, askerî görevini barış zamanında oturduğu müfettişlik bölgesinde yapacaktır. Hükümet, yeni emre kadar Yemen, Asir, Necib bölgelerine nüfus oranına göre kara askerinden gönderecektir. Hamidiye alayları yedek süvari birliklerine dönüştürülecektir. Bunların silahları depolarda bekletilip, seferberlik zamanında kendilerine verilecektir. Hamidiye alayları Osmanlı subaylarından seçilecektir. Bu alayların erleri bir yıl askerî hizmete tabî olacaklardır. Aynı bölgede herkes ırk ve mezhep ayrımı yapılmadan bu alaylara girebilecektir. Bunlar da ordu askerlerinin tabî olduğu esaslara bağlı olacaktır.

9- Vilâyet genel meclislerinin yetkileri 13 Mart 1329 [26 Mart 1913] tarihli kanundaki esaslara göre tespit edilmiştir²¹.

21 İdare-i Umûmiye-i Vilâyat Kanûn-i Muvakkati'nin sözkonusu maddesinde; "Vilâyet, emvâl-i menkule ve gayri menkuleye mutasarrıf ve iş bu kanûn ile muayyen ve mahdud vezaif-i hususiyye ile mükellef bir şahs-ı mânevîdir. [H. Hâtemî, *Medenî Hukuk Tüzel Kişileri - I*, İst. 1979, s. 58.]

10- Genel müfettişlerin gözetimi altında, bir yılı geçmemek şartıyla kesin bir nüfus sayımı yapılacak, iki bölgede çeşitli mezheplerin, milliyetlerin, dillerin gerçek oranları tayin olacaktır. Şimdilik Van, Bitlis illeri, Genel Meclis ve komisyon üyeleri yarı yarıya Müslüman ve Hıristiyanlardan seçilecektir.

11- Erzurum'da seçim bir yılda bitmez ise, genel meclis üyeleri yukarıda olduğu gibi eşit olarak seçilecek, Sivas, Harput, Diyarbakır illerinde Genel Meclis üyeleri şimdiden nüfus oranı kuralına uyarak seçilecek, şimdiye kadar İslâm seçmenleri sayısı son seçime esas olan listelere göre belirli ve sınırlı kalacak, Hıristiyanların sayısı da, cemaatlerince verilecek listelere göre tespit olunacaktır.

12- Azınlıklar komisyonlarda temsil edilecek, İdarî meclislerine seçilen üyelerin yarısı Müslüman, yarısı Hıristiyan olacaktır.

13- Genel müfettişler uygun gördüğü takdirde, boş yer oldukça polis ve jandarma teşkilâtına Hıristiyan ve Müslümanlardan eşit sayıda alım yapılacaktır²².

Anlaşmaya göre, genel müfettişler yabancı olacaktır. Bu hususta Avrupa devletlerinin büyük elçileri iki ayrı bölge için sözlü olarak iki isim tavsiye edeceklerdir. Osmanlı Devleti bu iki kişiyi on yıllık bir süre için bir kontratla Genel Müfettiş yapmış olduğunu bildirecek ve bunların görev ve yetkilerini belirtecektir. Eğer bu on yıllık süre zarfında bir görev değişikliği veya bir boşalma olur ise, Osmanlı Devleti, boşalan bu Genel Müfettişlik görevine yeni Genel Müfettişin seçilmesi için büyük devletlerin yardımına başvuracaktır²³. Böylece, müfettiş tayini hususunda Osmanlı devletinin güya onuru kurtarılmış olunacaktır.

Bâb-ı Âli, 7 Ekim 1913 günü Umûm Müfettişlerin İngilizlerden olmasını benimseyip, İstanbul'da maliye nezâretinde bulunan Sir Richard

22 URAS, a.g.e., s. 399-401; BAYUR, a.g.e., C. II, Ks. III, s. 169-172.

23 BAYUR, a.g.e., C. II, Ks. III, s. 165.

Crawford ile Mr. Robert Graves'ın görevlendirilmesini istemiştir. Fakat Rusya, Osmanlı Devleti'nin bu arzusuna karşı çıktığı için, İngiltere de bu iki kişinin tayinini yapmamıştır²⁴.

İstanbul'daki Ermeni çevreleri, tayin edilecek olan Genel Müfettişlerin hangi milletten olacakları hususu ile yakından ilgilenerak, 25 Ocak 1914 tarihinde Rusya'nın büyük elçiliğine başvurup, bu müfettişlerin Belçikalı ve İsviçreli olmalarını istemişlerdir. Ermeniler, Eğer, Norveç, Danimarka, Felemenk ve İsveçli olur ise daha iyi olacağını söylemişlerdir. Rusya, Ermenilerin bu tekliflerinden İsveçli olmasını istememiştir²⁵. Neticede, tayin edilecek olan müfettişin yapacağı görevin meşruiyetinin sağlanması için, güya tarafsızlık prensibine uyularak, müfettişlerin Hollanda ve Norveç'den tayin edilmesine karar verilmiştir.

Her ne kadar "Vilâyat-ı Şarkıyye" üzerinde düşünülen Ermeni meselesi, Berlin Andlaşması'nın 61. maddesindeki hükümleri çağrıştıracı milletlerarası bir mesele gibi görülmekte ise de; Ayestafanos Andlaşması'nın 16. maddesine geri dönülerek bir Rus - Osmanlı meselesi hâlini almıştır. Çünkü, yukarıda belirtilen anlaşmadaki Osmanlı taahhütleri Rusya'ya karşı sorumluluk getirmektedir. Diğer devletlerin bu işe karışması ise, Osmanlı Devleti'nden bir nota almak ve seçilecek olan iki müfettiş için birer oy vermekten ileri gitmemektedir. Eğer, müfettişler sadece Rusya tarafından tespit edilecek olsaydı, Vilâyat-ı Şarkıyye'nin tamamı Rus idaresine geçmiş gibi olacaktı. Osmanlı topraklarının paylaşımı henüz olgunlaştırılmadığından, bu durum erken bir hareket olacaktı. Osmanlı Devleti Rusya ile bir anlaşma yaparak Doğu Anadolu'daki askeri birliklerini nasıl ve nerelerde bulunduracağını bildirme mecburiyetine girmesi ile, bu bölgedeki asker bulundurma durumunu sınırlandırdığı gibi, Hamidiye Alayları'na Ermeniler'in de alınmak istenmesi, sınır bölgelerinde sadece Erzincan Askeri Müfettişliği'ne dahil olan erlerin bulundurulması, bu askerlerin dört veya beşte birinin Ermeni,

24 A.N. KURAT, a.g.e., s. 209.

25 BAYUR, a.g.e., C. II, Ks. III, s. 168.

geri kalanlarının Türk, Kürt ve Rum olma şartının getirilmesi, Rusya için büyük yararlar sağlamıştır²⁶.

Genel Müfettişlerin seçimi hususunda Y.H. Bayur; "Müfettişler, gerek ilk seçimde ve gerekse değişiklik olduğunda büyük devletlerce seçilecek ve Bâb-ı Âli'ce atanacaktır. Dolayısıyla bunların atanmasında Osmanlı'nın hiç bir tesiri yoktur.

İlk seçişte bir yandan Osmanlı prestijini korumak ve Doğu vilâyetleri halkının işi iyice anlamayarak daha kolay boyun eğmelerini sağlamak için bu yön açıkca belirtilmemiş ve kapalı geçirilmiştir. Amma ilk ve her defasında seçiş hakkı büyük devletlerindir²⁷". demektedir.

İşte bu mukâvele gereği Nisan 1914 ortalarında seçim yapılmış ve yedi büyük vilâyetten, Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır mıntkası *Müfettiş-i Umûmiliği*'ne Norveçli Binbaşı²⁸ Nicolas Hoff, Trabzon, Erzurum ve Sivas vilâyetleri Müfettiş-i Umûmiliği'ne de Hollanda müstemlekeleri memurlarından Mr. Westenenk tayin edilmiştir²⁹. Bu müfettişler ile Dahiliye Nâzırı Talat Bey arasındaki kontratolar da 25 Mayıs 1914 tarihinde imzalanmış ve her iki müfettişin tayinlerine izin veren Padişah iradesi ise 1 Temmuz 1330 [14 Temmuz 1914] tarihinde çıkmıştır³⁰.

Çok büyük selahiyetler verilen Müfettiş-i Umûmilere ayda dörderyüz Osmanlı altını maaş bağlandıktan başka birer ikâmetgâh tahsis edilmesi de kabul edilmiştir. Ayrıca müfettişlerin birer ecnebî yaverleri de olacaktır³¹.

26 BAYUR, a.g.e., C. II, Ks. III, s. 172-173.

27 BAYUR, a.g.e., C. II, Ks. III, s. 174.

28 Hoff'ın rütbesinin Müfettişlik görevine başladığında albay olduğu'da belirtilmektedir. [E. URAS, a.g.e., s. 401. Bayur ise Yarbay olduğunu söyler. a.g.e., C. II, Ks. III, s. 186] Muhtemelen, bu görevin verilmesi, Hoff'ın rütbesi Albaylığa yükseltilmiştir.

29 İsmail Hami DANIŞMEND, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, İst. 1972, s. 409; BAYUR, a.g.e., s. 186.

30 URAS, a.g.e., s. 401.

31 Hoff, maiyetine üç Ermeni, iki Rum ve üç Türk almıştır. [Ermeni Komiteleri'nin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyesi, s. 95].

Yabancılarca seçilmiş bu iki müfettiş, aşağı yukarı Anadolu'nun yarısından içine alan o günün yedi vilâyetinden meydana gelen bölgenin gerçekten başı durumundadırlar. İdare, adliye, polis ve jandarmayı denetleyecekleri gibi, gerekli gördükleri zaman orduyu da emirleri altına alabileceklerdi. Memurları işten çıkarabilecekler ve yerlerine yenilerini ve uygun gördüklerini alabileceklerdi. Bu durumda bütün memurlar, çok istisnâî durumlar dışında müfettişlere yaranmak için, onların her istediğini yapma durumuyla karşı karşıya bırakılmışlardı³².

Anlaşmaya göre, Vilâyat-ı Şarkıyye'de Valiler dışında görev yapan bütün memur, polis, jandarma gibi devlet güçlerinin insiyatifi bu bölgeye görevlendirilen iki müfettişe verilmiştir. Anlaşma metnine ilk baktığımızda müfettişlerin görevlerine Valilerin müdahale etme yetkisi varmış gibi bir anlam görülmekte ise de; gerçekte böyle olmayıp, Valilerin müfettişlere karşı takınacakları her hangi bir olumsuzluk karşısında müfettişlerin görevlerinden çekilmesi durumu ortaya çıkacaktır. Anlaşma gereği, görevinden çekilen müfettişin yerine yeni bir müfettişin tayin edilmesi için Osmanlı Devleti büyük devletlerin yardımını istemek mecburiyetinde kalacaktır. Yeni müfettiş tayin edilme isteği, Osmanlı Devleti için aşağılayıcı bir durum meydan getireceğinden, Osmanlı Devleti böyle bir durum karşısında kalmamak için, müfettişlerin görevde kalması uğruna, müfettişlerin şikayette bulunacakları valileri görevlerinden alma hususunda tereddüt göstermeyecekleri âşikârdır.

Vilâyat-ı Şarkıyye islâhatının şekli ve müfettişler ile maiyetlerine tayin olunanların vaziyetinden anlaşıldığına göre, bu anlaşma bir Ermeni muvaffakiyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaten Ermeniler de bu anlaşmayı bu şekilde algılamışlar ve muhtariyete doğru giden ilk adım olarak değerlendirmişlerdir. Katagigos'un Boğos Nubar'a bu yönde gönderdiği tebrik telgrafı da bu düşüncüyü ısbat etmektedir. Taşnaksutyun Komitesi'nin merkezini Erzurum'a nakletmeyi ve büyük kongresini burada yapmayı plânlaması, daha işin başında Patrikhanenin müfettişlik min-

32 BAYUR, a.g.e., C. II, Ks. III, s. 174-175.

tıkasında mevcut bütün memurların yerine militan Ermeni komitecilerin veya devlete karşı gelenlerin getirilmek istenmesi, maksada bir an önce ulaşabilmek için, başta İstanbul olmak üzere içte ihtilâller çıkarma plânlarının yapılması, Mısır'da Sadık Bey ve Şerif ile birleşerek hükümeti ve bilhassa İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ni devirmeye çalışmaları, bir kısım askerleri elde ederek, iç isyânları başlatmak istemeleri³³, Ermeni devletine giden adımın atıldığını gösterir hareketlerden birkaçıdır.

Doğu Anadolu'da Ermeniler için yapılması düşünülen ıslâhat projesini tatbik maksadıyla görevlendirilen Hoff, Genel Müfettişliği sırasında uyulması gereken esasları belirten "*Müfettiş-i Umumilerin Vazife ve Selâhiyetlerine Muteallik Ta'limat*" 8 Şubat 1914 tarihli Anlaşma hükümlerine sadık kalınarak, 23 Mayıs 1914 tarihinde Dersaadet tarafından çıkarılmıştır³⁴. Bu ta'limata göre:

Birinci Madde – Müfettiş-i Umumilerin me'mur oldukları daire dahilinde vazifelerinin icâbatına en muvâfık gördükleri şehri kendileri için merkez ittihaz ve bi-z-zât veya bi-l-vâsita icra edecekleri devr ve tefişlerin zaman ve sûret icrasını kendileri ta'yin edecekler ve daire-i tefişyelerinin idâre-i mülkiye ve idâre-i adliye nokta-i nazarından bulunduğu hâl ve mevki'e dâir, gerek dahiliye ve gerek adliye nezâretlerine her ay bir rapor göndereceklerdir.

İkinci Madde – Müfettiş-i Umûmilerin me'mur oldukları dairenin idâre-i mülkiye ve adliyesiyle, polis ve jandarmasını teftiş edeceklerdir. Dâire-i selâhiyetleri dâhilinde ittihaz edecekleri tedâbirin icrası için, mıntıkaları dâhilindeki Kuvâ-yı İnzibâtiye gayr-ı kâfi olduğu takdirde, talepleri üzerine, icap eden Kuvâ-yı Askeriye dahi emirlerine hazır ve amâde bulundurulacaktır.

Müfettiş-i Umûmiler tarafından talep vuku'unda, muhâberat-ı res-

33 Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, s. 95.

34 Başbakanlık Arşivi, DH.KMS. D.2/2, N. 5. [Başbakanlık Arşivi, Dahiliye Kalem-i Mahsusa tasnifi ve bu dosya numarası <Bşk. Arş. a.g.d.> şeklinde verilecektir.]

miye için ikâmetgâh, hususilerine telgraf me'murları ta'yin ve makam-ı celil, Sedâret-i ûzmâ ve Dahiliye ve Adliye Nâzırlarıyla şifreli muhâberaatta bulunabilmeleri için kendilerine husûsi birer şifre müftâhı tertib ve i'tâ edilecek ve kendilerinin emr-i tahtında olmak üzere ikâmetgâh-ı hususilerinde jandarma veya asker dahi bulundurulacaktır³⁵.

Üçüncü Madde – Müfettiş-i Umûmiler, daire-i teftişleri dahilinde idâre-i vilâyat ve idâre-i nevahî [nahiye] kanunları ahkâmının ve idâre-i mülkiye ve adliye ile polis ve jandarmaya dâir olan bi-l-cümle kavânin ve nizâmat-ı saire-i devletin tatbik ve icrasına nezâret eyleyeceklerdir.

Dördüncü Madde – Müfettiş-i Umûmiler, kavânin ve nizâmat-ı devletin kendi daire-i teftişyelerinin ihtiyacat-ı hakikiyesine tevafuk etmeyen mevad-ü ahkâmının ta'dilini talep için esbâb-ı mucibeyi hâvi levayih-ı kanuniye tanzîm ve Valilerin rey'i ve mütala'asını aldıktan sonra, bunları Bâb-ı Âli'ye takdim edecekleri gibi, kavânin ve nizâmat-ı mezkurenin daire-i teftişyelerini dahilinde süver-i tatbikiyesini [tatbit suretini] teshil edecek ta'limatnâmeler tanzîm ve bunları aid oldukları nezâretlerin nazar-ı tasvib ve tasdikine arz eyleyeceklerdir.

Beşinci Madde – Müfettiş-i Umûmilerin idâre-i vilâyet konusunun üçüncü maddesine tevfiakan teşkilât-ı mülkiye icrasına hâcet-i messe eden mevaki'i ta'yin edecekler ve Valiler ile kolordu kumandanlarının rey-i ve mütalaalarını aldıktan sonra bu bapta levayih-ı kanuniyeyi ihzar ve iki vilayette dahi münasebeti olduğu iddia olunan kara ve nevahiyetinin cihâd-ı irtibatîyesini ta'yin ve Liva ve Kaza merkezlerinin tebdili hudutlarının ta'dil ve tashihi ve Kaza ve Nahiyelerin fekk [bozma] ve tahvil irtibatları hakkında madde-i mezkure hükmüne tevfiakan, vilâyet-i mecalis-i umûmiyesince verilecek kararlar hakkındaki mütala'larını Dahiliye Nezâretine iş'ar ederler.

Altıncı Madde – Müfettiş-i Umûmiler, idâre-i Vilâyat-ı kanûninin

35 Bşk. Arş., a.g. dosya, s. 3.

dördüncü maddesi mucibince, daire-i teftişiyeleri dahilindeki seyyar aşâir ve kabailin³⁶ Suret-i iskân ve idareleri hakkında bunların emzice [mizac] ve âdâtıyla ihtiyacat-ı ictimaiye ve icabat-ı mevkiyelerini nazar-ı i'tibara alarak, nizâmat-ı hususiye layihaları tanzîm ve dahiliye nezâretine irsal edecekler ve kabâil-i mezkure-i tevettün [vatan ittihaz etme] ve iskân edilüb, umur-ı zıraiye ve sanayiye kesb-i ülfet eyleyinceye kadar, kıt'at-ı ma'mureye ika-i zarar etmelerine meydan vermemek için, Valiler ile müt-tefikân tedâbir-i lâzime ittihaz eyleyeceklerdir.

Yedinci Madde – Daire-i teftişiyeleri dahilindeki anâsır-ı muhtelif beyinde hüsn-ü âmiziş [i'tilâf-ı maâşeret] takviye ve te'yid eylemek ve anâsır-ı mezkure beyinde mûcib-i tefrika, sûi tefhimat mevcut ise, anları izâle etmek ve musâvat hukûku te'min ile, herkesin hürriyet ve hukûkunu siyanen muhafaza ettirmek Müfettiş-i Umûmilerin cümle-i vezâifindedir.

Bu maksada binâen Müfettiş-i Umûmiler, bilhasa ba'zı mahallerde ahâlinin anâsır-ı muhtelifesi beyinde mûcib-i tefrika olan tasarruf-ı arazi-i münâzaat ve ihtilâfatının fasl ve tesviyesi hususunu doğrudan doğruya taht-ı teftiş ve nezârette bulunduracaklardır.

Sekizinci Madde – Daire-i teftişiyeleri dahilinde muhtelif mezhep ve millet ve lisanlara mensup olan sekine beynindeki nisbet-i hakikiyeyi ta'yin edecek surette kati bir tahrir-i nüfusun teftiş ve mürâkabeleri tahtında olarak, sûrat-ı mümkün ile icrasını te'min etmek, Müfettiş-i Umûmilerin vazife ve selâhiyetleri cümlesindedir. Müfettiş-i Umûmiler, hükümet-i seniyyece kararlaştırılan âti-y-ül'zıkr mevadın daire-i teftişiyeleri dahilinde tatbik ve icrasına nezâret eyleyeceklerdir³⁷.

Van ve Bitlis vilâyetleri mecâlis-i umûmiyesi ile encümenleri a'zasının nısfı müslim ve nısf-ı digeri gayr-ı müslim olacaktır. Erzurum vilâyetinde tahrir-i nüfus, muâmele-i katiyyesi bir sene zarfında icra edil-

36 Bşk. Arş., a.g.d., s. 4.

37 Bşk. Arş., a.g.d., s. 5.

mediği takdirde, Mecâlis-i Umûmi A'zası, mezkur iki vilâyette olduğu gibi nisfiyet esâsı üzerine intihab edilecektir. Sivas, Ma'mure-t-ül Aziz ve Diyarbekir vilâyetlerinde Mecâlis-i Umûmiye A'zası şimdiden intihâb-ı ne-sebi esasına tevfikân intihab olunacaklardır. Bu maksada binâen suret-i katiyyede tahrir-i nüfus icra olununcaya kadar müslim müntehiblerin ta'bîn adedinde intihâbat-ı ahireye esas ittihaz edilmiş olan cetveller mu'teber olacak ve gayr-ı müslim a'zanın adedi, mensub oldukları cema'tler tarafından verilecek cetvellere göre ta'yin olunacaktır. Ma'mâfih, bir takım müşkülât-ı maddiye, işbu usûl-ı intihâbiye-i muvakkatın icrasına mani olduğu takdirde, Müfettiş-i Umûmiler, Sivas, Harput ve Diyarbekir vilâyetleri Mecâlis-i Umûmiyesi A'zasının ta'bîn-i nisbeti için, vilâyat-ı mezkurenin ihtiyâcat ve ahvâl-i haziresine daha muvâfık diğer bir teklif dermeyan etmek selahiyetini haiz olacaktır.

Mecâlis-i Umûmiyesi a'zası, nisbet-i kaidesi esâsına tevfikân intihab edilecek olan bil-cümle vilâyatta ekalliyet encümenlerde dahi temsil edilecektir. Mecâlis-i idareye intihab edilecek a'zanın kemâfi'l-sâbık nisfi müslim ve nıfs-ı diğeri gayrımüslim olacaktır.

Müfettiş-i Umûmilerce mazhur görülmediği takdirde, iki daire-i teftişîye dahilinde münhal vuku buldukca polis ve jandarmaya efrâd ahzinde³⁸ müslim ve gayrımüslimler arasında musâvat kaidesi tatbik edilecek ve diğer bilcümle hıdmat-ı resmîyenin tevcihinde dahi mümkün mertebe aynı kaide-i musâvat tatbik edilecektir.

Dokuzuncu Madde – Müfettiş-i Umûmiler, bil-cümle me'murinin uhdelerine mevdu-ı vezâifi ne suretle ifâ ettiklerini bizzat veya bil-vâsita taht-ı teftişte bulunduracaklar ve onların derece-i ehliyet ve faaliyetlerini tedkik edecekler. Ve bil-cümle me'muriyenin tercüme-i hâl-i varakalarını tanzîm ettireceklerdir.

---

38 Bşk. Arş., a.g.d., s. 6.

Onuncu Madde – Müfettiş-i Umûmiler kifâyetsizliklerini veya sû-i hâl ve hareketlerini müşâhede edecekleri me'murini icabına göre azl ettirüb, mûcib-i mücâzat-ı ahvâli tebeyyûn edenleri de, doğrudan doğruya taht-ı muhâkemeye aldırır. Müfettiş-i Umûmiler azl olunan me'murin-i talîye yerine kavanin nizâmat ile mu'in şerâit kabulü ve ehliyet ve liyakatı haiz bulunan diğerlerini alacakları gibi, büyük me'murların nısab ve ta'yinini de hükümet-i seniyyeye arz ve inhâ etmek selâhiyetini hâiz olacaktırlar.

Müfettiş-i Umûmiler, me'murinin azilleri hakkında ittihaz olunan bil-cümle tedâbiri esbâb-ı mucibesıyla beraber hâl-i mücemmelen devâir-i aidesine telgrafla bildirecekler ve sekiz gün zarfında da bu me'muriyete ait evrakın dosyası ile beraber mufassal bir esbâb-ı mucibe lâyhıyası irsal eyleyeceklerdir.

Büyük me'murlar şunlardır: [Her Vilâyet ve Sancakda] Vali, Mutasarrıf, Kaymakam, Defterdar, Mektubcu, Maarif Müdürü³⁹, Zıraat Müdürü, Nafia'a Baş Mühendisi, Defter-i Hâkânî Müdürü, Polis Müdürü, Nüfus Müdürü, Sıhhiyye Müdürü, Umur-ı Ecnebiye Müdürü veya Vilâyet Tercümanı, Liva Muhasebecisi, Liva Tahrirat Müdürü, Tedrisaat-ı tâlîye müessesâtıyla Dâr'ül-Müallimin Müdürleri ve Muallimler, bil-umum Müfettişler, doğrudan doğruya Valilerin ma'iyetlerinde bulunan me'murin hakkındaki mukarrerat Valilere tebli ve iş'ar olunacaktır.

Onbirinci Madde – Valilerin hakkında acilen tedâbir-i şedide ittihazını istilzâm edecek ef'al ve hareket vuku'a getirdikleri, tahakkuk ettiği takdirde keyfiyet Müfettiş-i Umûmiler tarafından telgrafla Dahiliye Nezâretine bildirilecek ve Nezâret-i müşârûn-ileyhâ dahi işi derhal Meclis-i Vükalaya arz edecek ve Meclis-i Vükalâ dahi Müfettiş-i Umûmiler tarafından vârid olan telgrafnâmenin ahzinden i'tibaren, nihayet on gün zarfında bu babda i'ta-yı karar eyleyecektir.

---

39 Bşk. Arş., a.g.d., s. 7.

Müfettiş-i Umûmi tarafından veyahud Müfettiş-i Umûminin talebi üzerine azl edilen me'murin onuncu maddede müsarrâh esbâb-ı mucibe la-yiha-i mufassalesi hükümet-i merkeziyece ahz edilerek, münderecatı hakkında bir karar i'tâ edilmedikce, hatt-ı ma'zûlin kadrosu dahilinde bile bulunsalar, haklarında cevaz-ı istihdam kararı verilmez.

Onikinci Madde – Mülkiye-i adliye, Jandarma, Nafia ve Ziraat Müfettişleri doğrudan doğruya mensub oldukları dairelere tâbi iseler de, me'murin-i vilâyat misillü Müfettiş-i Umûmilerin taht-ı teftiş ve nezaretlerine vaz edilmiş olduğundan Müfettiş-i Umûmi tarafından müsta'celiyetine hüküm⁴⁰ edilen hususatta kendilerine vâki olacak tebligatı infaza mecburdurlar. Bu müfettişler kendi ta'limatlarına tevfikân icra edecekleri teftişat hakkındaki raporlarının suretini Müfettiş-i Umûmiye ve aslını da mensub oldukları Nezârete irsâl eyleyeceklerdir. Me'murin'in vezâif-i me'murelerine müteallik teftişat ve tahkikatı mübin raporlarında bu teftişat ve tahkikat, gerek Nezâretlerinde ve gerek Müfettiş-i Umûmiyeden verilen emir üzerine yapılmış olsun, suretleri Müfettiş-i Umûmilere ve asılları ait oldukları Nezâretlere gönderilecektir.

Onüçüncü Madde – Maliye müfettişleri, doğrudan doğruya Maliye Nezâretine merbut olup, bunlar Nizâmname-i mansusuna tevfikân icra eyleyecekleri teftişat-ı layihalarını Nezâret-i müşarûn-ileyhâya irsal ve bir suretini de Müfettiş-i Umumiye i'ta eyleyeceklerdir. Müfettiş-i Umûmi bir madde-i mahsusanın musta'cilen teftişine lüzum görüp de keyfiyeti Müfettiş-i Umûmilik merkezinde bulunan Ser Müfettişe iş'ar eylediği takdirde, Ser Müfettiş bizzat veya bir diğer müfettiş ma'rifetiyle teftişat-ı lâzimeyi icra etmeğe ve ol babda tanzîm olunan raporu Müfettiş-i Umûmiye'ye i'ta eylemeğe mecburdur. Bu gibi teftişattan Maliye Nezâreti de haberdar edilecektir.

Ordöndüncü Madde – Me'murin-i adliyeden mu'cib azl ve muhâkeme ef'ali anlaşılan me'mur lâ-yen-azl [azl olunamaz] hükkam sınıfından ise,

40 Bşk. Arş., a.g.d., s. 8.

taht-ı mukâkemeye aldırılması Müfettiş-i Umûmi tarafından adliye nezâretine inhâ [ulaştırma] edilir. Ve bu inhaya nezâretce verilecek netice bir haftadan ziyade te'hir edilemez. Me'mur, hükkamdan olduğu takdirde, me'muriyetinin derece-i ehemmiyetine göre⁴¹; azilleriyle, yerlerine diğerlerinin ta'yini Müfettiş-i Umûmiye tarafından adliye nezâretinden veya İstinaf Müdde-i Umûmiliğinden talep edilecektir. Tedâbir-i musca'cileyi müstelzem olan ahval-i fevkal'ade Müfettiş-i Umûmiler keyfiyeti derhal adliye nezâretine iş'ar etmek şartıyla lâ-yen-azl me'murini bile hemen işden el çekdirmek selahiyetini haiz olacaklardır.

Onbeşinci Madde – Müfettiş-i Umûmilerin en mühim vazifelerinden biri de, muhakemâtın her türlü te'sirat-ı hariciyeden mesun olarak cereyanı ve hükümlerin kemâl-ı bî-tarafî ve istiklâl ile i'tası ve hükkamın hiç bir suretle taht-ı te'sir ve nüfuzda bulunmaması hususlarına nezâret etmektir.

Onaltıncı Madde – Umum-ı adliyenin kısım-ı idârî ve tahririyesini ıslah ve intizâm ve ittırad [tard] dairesinde cereyanını te'min için Müfettiş-i Umûmiyenin vaki olacak tebligatı me'murin-i adliyece vacib-ül it-tiba'dır.

Müfettiş-i Umûmiler, Hükümet-i Osmaniyece kararlaştırılan âtiy-ül zikr-i mevadın kendi daire-i teftişiyeleri dahilinde tatbik ve icrası hususunda nezâret edeceklerdir.

Kavanin, evâmir ve i'lânât-ı resmiye, her daire-i teftişiyeye dahilinde elsine-i muhliye ile neşr ve ilân edilecektir. Müfettiş-i Umûmiyece imkân görüldüğü takdirde, tarafeynden her biri huzur-ı muhakemede ve devâir-i hükümetde kendi lisanını isti'mal etmek hakkını haiz olacaktır. Muhâkim i'mâlatı Türkçe tanzîm olunacak ve mümkün olduğu takdirde bunlara tarafeynin mütekellim olduğu lisan üzere bir suret-i mütercimesi de rabt edilecektir.

Onyedinci Madde – Her daire-i müfettişiyeye dahilinde jandarma ve po-

---

41 Bşk. Arş., a.g.d., s. 9.

lise⁴² aid teşkilat ve tensikat [düzen-verme] Müfettiş-i Umûmiye'nin nezâret ve ma'lumatı altında icra edilecektir.

Jandarma ve polis teşkilat ve tensikatında lüzum görülecek ta'dilat, Müfettiş-i Umûmiler tarafından Valilerin rey-i istifsar olunduktan sonra, vuku bulacak iş'ar üzerine, idare-i merkeziyece icra olunacaktır.

Onsekizinci Madde – Bil-cümle maarif-i umûmiye müessesatının tef-tiş ve nezâreti Müfettiş-i Umûmilere aiddir. Müfettiş-i Umûmiler, Hü-kümet-i Osmaniyece kararlaştırılan mevad-ı atiyenin kendi daire-i mü-fettişiyeleri dahilinde tadbik ve icrası hususuna nezâret eyleyeceklerdir.

Vilayet bütçelerine vaz edilecek maarif-i tahsisatından her cemaatin hassasını vilayetlerce maarif için istifa olunan tekâlîfe iştiraki tespitinde ta'yin olunacak ve Hükümet-i Osmaniyece aynı mezheb erbabının kendi mekteblerinin idaresine muâvenette bulunmalarına hiç bir vecihle ikâ-i-me-vani ve müşkülât edilmeyecektir.

Ondokuzuncu Madde – Müfettiş-i Umûmiler, devletin umûmi büt-çesinde vilayetin hıdemat-ı umûmiyesine mahsus bulunan tahsisatı alel-müfredat tedkik edecekler ve bunlar hakkında Valilerin mütala'asını al-dıktan sonra, gerek bîlüzum sarfiyatın önünü almak ve gerek lede-l-hâce fazla tahsisat istihsâl etmek için, ihtiyacat-ı hakikiyeden fazla veya noksan görecekları tahsisatı bildireceklerdir.

Yirminci Madde – Müfettiş-i Umûmiler, varidat-ı askeriye hakkında hazine-i devlet ile mükellefiyenin menafini muhafaza etmekle beraber zirâ için aslâ⁴³ izâ'e-i evkat [vakit kaybetme] ve müşkülâtı dâ'i olmayacak de-recede sade ve sehl-ül-tatbik olacak bir usül-ı cebayetin [evkaf varidatının tahsil usulü] hükümet-i merkeziyeye teklif olunabilmesine salih tedabiri tedkik edeceklerdir.

42 Bşk. Arş., a.g.d., s. 10.

43 Bşk. Arş., a.g.d., s. 11.

Yirmibirinci Madde – Müfettiş-i Umûmiler, emlak ve arazi ütümettü [kâr etme] vergilerinin suret-i tarh ve tahsili hakkında tedkikat-ı icra edikten ve lüzum görecekları mahaller için valilerin mütalaasını istihsal eyledikten sonra kadastronun tezdidi veya başlamış olan ta'dilat-ı umûmiyenin ıslahı için teklifatta bulunabilirler.

Yirmiikinci Madde – Müfettiş-i Umûmiler, refakatlarında bulunan erbâb-ı ihtisasdan mürekkeb hey'et-i fenniye ma'rifetiyle daire-i tef-tişyeleri dahilindeki ma'denler ile ormanların devletçe şayan-ı istifade bir surette muhafazası ve iledilmesi ve arazinin ıslahıyla zıraatin te'min-i terakkisi, mesarif-u istihsaliyenin taklilî [azaltma], maarif-i umûmiyenin neşr ü ta'mimi sanayi ve ticaretin teşviki ve mevaridatın teeshili hususlarında müracaat edilmesi müstelzem-i müstahsinat olacak bil-cümle vesaiti velhasıl vilayetin terakkیات-ı âliye ve iktisadiyesine medar olabilecek kâffe-i hususatı tedkik ettireceklerdir. Bu kâbilden olmak üzere bütçede karşılık tahsisine ve kanun tanzîmine veya irâde-i seniyye istihsaline muhtac olmayan ıslahatın valiler tarafından icrasına nezaret edecekler ve umûmi bütçede karşılık tahsisine ve bir kanun-ı mahsus tanzîmine veya irâde-i seniyye istihsaline muhtac olan tedabiri devair-i aidesine inha eyleyeceklerdir.

Yirmiüçüncü Madde – Umur-ı me'murelerini ifa etmeleri için⁴⁴, Müfettiş-i Umûmilerden her birinin ma'iyetine âtiy-ül-zikr me'murin ta'yin edilecektir.

1- Kalem âmiri olarak bir Baş Katib ile, miktar-ı kâfi mesud, Mübeyyiz, Mütercim ve Katib.

2- Mülkiye ve polis ve jandarma umuru için bir müfettiş.

3- Bir adliye müfettişi.

4- Bir maarif müfettişi.

---

44 Bşk. Arş., a.g.d., s. 12.

- 5- Teb'a-i Osmaniye veya ecnebiyeden mütehasıs bir zıraat müfettişı.
- 6- Teb'a-i Osmaniye veya ecnebiyeden mütehasıs bir Nafia Müfettişı.
- 7- Ecnebi jandarma zabitanı meyanında intihab edilecek bir emr-i zabıt.
- 8- Ecnebi bir katib-i hususi.
- 9- Bir Kürtçe tercümanı.
- 10- Bir Ermenice tercümanı.

Salif-ül-zıkr me'murin, Müfettiş-i Umûmilerin intihabıyla veya muvafakati üzerine ta'yin edilecek ve vazife ve selahiyetleri Müfettiş-i Umûmilerin inzımam muavenetiyle tanzım olunacak olan bir ta'limatnâme-i mahsus ile ta'yin kılınacaktır. 23 Mayıs sene 1914⁴⁵.

13 Nisan 1330 [26 Nisan 1914] tarihinde Van Valisi Tahsin Bey'in⁴⁶ Dahiliye Nezâreti'ne gönderdiği şifrede "Norveçli Hof râmında iki Avrupalı'nın Vilâyat-ı Şarkıyye Müfettiş-i Umûmiliklerine ta'yin hakkında Bâb-ı Âliye'ce bir ma'lumat veya karar var mıdır?" diye sorulmuş⁴⁷, bu şifreye 15 Nisan 1330 [28 Nisan 1914] tarihinde verilen cevapta, "Hof'ın Vilâyat-ı Şarkıyye Müfettiş-i Umûmiliklerine ta'yini takrir etmişdir. Namuskar ve sahib-i iktidar bulunduklarına kanaat hasıl olmuştur." denilmektedir⁴⁸. Bu yazışmadan anlaşıldığına göre; Osmanlı Devleti Genel Müfettişlik meselesini halktan saklamaya çalıştığı gibi, Müfettişlik alanında bulunan en yetkili insanları da bilgilendirmemiştir. İlgili vaaliler, bölgelerine gelecek olan müfettişler hakkında söylenti mahiyetindeki bil-

45 Bşk. Arş., a.g.d., s. 13.

46 Hasan Tahsin [Uzer] Bey, 1878'de Selanik'te doğmuştur. Van valiliği ilk Valilik görevidir, 1913-1914 yılının sonlarına kadar Van'da valilik yapmıştır. Daha sonra Erzurum, Suriye, Aydın Valilikleri'nde bulunmuş, 1919'da İzmir Mebusu seçilmiştir. Malta'ya sürülenler arasındadır, Malta dönuştü; 1924'de Ardahan, 1927'de Erzurum ve 1933'de Erzurum Mebusu olarak TBMM'nde görev yapmıştır. 1935 yılının sonlarında Umûm Müfettiş olmuş, bu görevi sürdürürken, 1939'da vefat etmiştir. [50 Ünlü Vali, İçişleri Bak. y. Ank. 1969, s. 513-525].

47 Bşb. Arş. DH. KMS. D. 2/2, N. 5, s. 29.

48 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 30.

gileri daha ziyade Azınlık kaynaklarından duymuşlardır. Bu durum, bölgedeki istihbârat çalışmasının azınlıklar lehine devletten ne kadar önde olduğunu göstermektedir. Müfettişin bölgeye ne maksatla gönderildiği İstanbul'daki yetkililer tarafından bilinmesine rağmen, Müfettişin çalışmalarında Türk Milleti'nin lehine olacak tedbirlerin alınması lüzumu istenecekken, kişinin şahsiyetinden bahsedilerek olay hafifletilmeğe çalışılmıştır.

Trabzon, Erzurum ve Sivas bölgeleri için görevlendirilen Müfettişlerden biri olan Westenenk'e özel katibi olarak hukuk mezunu Torley Duwel'in tâyin edildiği 9 Haziran 1914 tarihinde kendisine bildirilmiştir. Bu telgrafta; "Desire designer comme secretaire mon compatriote C.L. Torley Duwel docteur en droit veuillez faire nommer sur conditions convenues prie cabler sa nomination— inspecteur general Westenenk"⁴⁹ denilmektedir.

Umûm Müfettişlik Ta'limatnâmesinde belirtildiği gibi 16 Haziran 1330 [29 Haziran 1914] tarihinde Dahiliye Nezâreti Erzurum Valiliğine bir sifre göndererek, Müfettiş Westenenk için büyük bir evin kiralanması istenmiş⁵⁰, 18 Haziran 1330 [1 Temmuz 1914] da Vali Reşid Bey'in verdiği cevapta; "Hükümet konağı civarında ve İstanbul Caddesi üzerinde kısmı fevga [üstte] nısbı [miktarı] üç salon ve bir sufa ile ikisi büyük olarak beş oda ve kısmı tahta, nısbı dört oda, bir matbahı şâmil, Cemil Bey'in konağının bir seneliği yüz altmış liraya ve Ermeni mahallesindeki Konsolos haneler civarında ve şehrin şark kenarında, hükûmete yirmi dakika mesafede, kâin üst katta beş oda ve iki de mesarif odası ve aşağı kısmında yalnız bir ufak havlu ile ufak oda ve bir matbahı müştemil, Sübiyan Efendi konağının dahi kezâlik bir seneliği seksen liraya isticâr edilebileceği ve Cemil Bey'in konağı matluba müvâfık körüldüğü takdirde bedel-i icardan kırk lirasının şimdiden tesviyesi meşrut bulunduğu cihetle bunlardan hangisi tensib buyuruluyorsa iradesi ma'ruzdur"⁵¹. denilmektedir. Osmanlı Devleti taahhüdünü yerine getirirken, devleti parçalamaya gelen insanı

49 Bşb. Arş. DH. KMS. D. 2/2, N. 5, s. 67.

50 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 33.

51 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 31.

rahat ettirecek kadar kadirşinas olduğunu da göstermiştir. Bu yazışmalar, sanki devletin parçalanmasına devlet adamları yardım etmektedir. Devletin hangi zorlukları yaşadığı bilinmektedir. Müfettişliğin ihdâsı karşısında hangi mecburiyetler karşısında olduğu da bellidir. Ancak, bu kadar soğukkanlılık ve uysallık doğrusu fazladır.

Westenenk, göreve başlamak için eşyalarının bir kısmını Trabzon'a göndermiş fakat kendisi Trabzon'a gitmemiştir. Westenenk'in Trabzon'a gönderilen eşyalarının bir kısmı kaybolmuş, kaybolan eşyalarının mahiyetinin bilinmediği 9 Haziran 1330 [22 Haziran 1914] tarihinde Trabzon Valiliği'ne yazılan yazıdan anlaşılmaktadır⁵². Dahiliye Nezâreti'ne yazılan 8 Temmuz 1330 [21 Temmuz 1914] tarihli yazı ile "sabık müfettiş Westenenk'in kaybolan eşyaları içinde kaymetli olanları var ise, bunların bedellerinin ödenmesi" istenmiştir⁵³. Böylece, Müfettişleri küstürmemek için gereken her şey yapılmaya çalışılmıştır. Westenenk'in kaybolan eşyaları meselesi, başta Trabzon olmak üzere, ilgili diğer vilayetleri bir ay kadar uğraştırmış, âdetâ bütün yetkililer seferber edilmiştir. Fakat, bütün bu çalışmalar daha sonra boşa çıkmış, çünkü sözkonusu eşyaların Westenenk'e değil de Hoff'a ait olduğu anlaşılmıştır⁵⁴.

Westenenk, 26 Haziran 1330[9 Temmuz 1914] tarihinde İstanbul'a gönderdiği telgrafta; "Prie vouloir tlegraphier nombre chambres ma maison Erzeroum, pour achat meubles-Inspecteur general Westenenk"⁵⁵. [Erzurum'daki ikâmetgahıma Mobilya alınması için telgraf çekilmesini arz ediyorum] demektedir.

Westenenk, 26 Temmuz 1330 [8 Ağustos 1914] tarihinde "Seferberlik ve buna mümâsil ahvâl-i fevkâlâdeden dolayı İstanbul'a te'hiri hareket..."⁵⁶ edeceğini bildirmiştir. Böylece Westenenk, Birinci Dünya Savaşı'nın atmosferi içinde görev yapamayacağını anlayıp, bu görevi hiç

52 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 93.

53 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5.

54 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 49/3.

55 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 32.

56 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 66.

başlamadan bırakmıştır. Westenenk'in görevden ayrılması ile; sözkonusu Müfettişin sorumluluğuna verilen Sivas, Erzurum ve Trabzon illerinde Ermeni devleti kurma plânları daha uygulanmaya geçmeden sona erecek, en kötü ihtimal ile ertelenmiş olacaktı. Türk Milleti adına bu durum iyi bir gelişme olarak telakkî edilmelidir.

Dahiliye Nezâreti 16 Haziran 1330 [29 Haziran 1914] tarihinde Bitlis'e bir şifre göndererek diğer ikinci Umûm Müfettişi Hoff için elverişli bir konağın bulunması istenmiştir⁵⁷. 17 Haziran 1330 [30 Haziran 1914] günü Bitlis Valisi Mustafa Bey bu şifreye şöyle bir cevap vermiştir. "Bitlis tarz-ı mimarisi üzere yapılmış dört beş odalı evden büyük hane yoktur. Hoff Bey doğrudan doğruya Bitlis'e gelecek ise öyle bir evin tefrişi için, şimdiden Van'dan malzeme getirmek elzemdir. Mahallatın pek diğerinden uzak olmasına binaen, müfettiş-i umûmi Bey'in arzu ettiği mahallede beğeneceği haneyi tutmak üzere, ilk teşriflerinde Temmuz ve Ağustos aylarında çadırlarda da oturmak kabildir"⁵⁸. denilmekte, 19 Haziran 1330 [2 Temmuz 1914] da verilen şifre cevabında, "müfettişin çadırda da oturabileceği kendisiyle yapılan istişâreden öğrenildiği"⁵⁹ bildirilmiştir. Bitlis Valiliği 6 Temmuz 1330 [19 Temmuz 1914] tarihinde bir telgraf daha göndererek; "Müfettiş-i Umûmi için dört odalı hâne ve yanında başka bir evin tahsis edildiği, bu evlerin ikamet edilecek hale getirilmesi için İkiyüz lira masraf yapacaklarını, bu evin yıllık icarının Altmış lira olduğunu..."⁶⁰ bildirmiştir.

Umûm Müfettiş, başta Rusya ve diğer Avrupalı devletlerin menfaatleri doğrultusunda icraat yapmak üzere Anadolu'ya gelecek, çeşitli zorlamalar ile bu bölge halkının çoğunluğunun Ermeni olduğunu isbata çalışacak, bunun neticesinde bu bölge yabancı boyunduruğu altına sokulacak, Türk çoğunluğu bu sahte senaryo karşısında azınlık olarak addedilecek ve azınlık muâmelesine tabi tutulacaktır. Bütün bu gelişmelerin başarıya ulaşması için, devlet elinde olmayan sonsuz imkanları bu in-

57 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 35.

58 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 38.

59 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 37.

60 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 36.

sanlara hasredecek, kendi insanının sahip olmadığı hatta hayal bile edemediği imkanları bu insanlara sunacaktır. Bu davranışı anlamak mümkün değildir.

Hoff Bey, İstanbul'a geldikten sonra, Tarabya'daki Tokatlıyan Otel'i'ne yerleşmiştir. 21 Haziran 1330 [4 Temmuz 1914] Cumartesi günü saat üçde kaldığı otelden, Padişaha teşekkür etmek ve iyi niyetlerini arz etmek için, Padişah ile görüşmek istediğine dair Müsteşar Emin Bey'in Dahiliye Nezâretine yazdığı 19 Haziran 1330 [2 Temmuz 1914] tarihli yazıdan anlaşılmaktadır⁶¹. Hoff'un bu arzusuna 21 Haziran 1330 [4 Temmuz 1914] günü cevap verilerek, aynı gün saat 3 [15.00] de Padişah ile görüşmelerine izin verilmiştir⁶². Hoff'un Padişah ile hangi konuları görüştüğü hususunda elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Hoff, İstanbul'da bir ay kadar kalıp, gerek Ermeni ve gerekse Rum Patrikleriyle sık sık bir arada olduğu, yabancı elçiliklerle sürekli temas ettiği bilinmektedir. İstanbul'da kaldığı bu süre zarfında Hoff'un Anadolu'da yapması gereken işlerin kendisine dikte ettirildiği muhakkaktır.

Umûm Müfettiş Hoff, Ermeni davasında Westenenk'ten daha idealist çıkarak, görevini sürdürmeğe karar vermiştir.

Van Valisi, 25 Haziran 1330 [8 Temmuz 1914] günü Genel Müfettişlerin hareket edip edemeyeceği, bunlar ile vilâyetler arasında cereyan edecek muamele ve muhaberenin nasıl yapılacağı hususunda ve iki vilâyete ait [Bitlis ve Van] bazı hususların müzakeresi için, Bitlis Valisi ile Reşadiye Nahiyesinde⁶³ görüşeceklerini Dahiliye Nezâretine bildirmiştir⁶⁴. Her iki Vali, yaptıkları görüşmenin neticesini rapor ederek İstanbul'a bildirmişlerdir.

Bitlis Valisi Mustafa ve Van Valisi Tahsin Beyler'in müştereken hazırladıkları rapor, Dahiliye Nezâreti'ne 4 Temmuz 1330 [17 Temmuz

61 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 39.

62 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 40.

63 Reşadiye, Bitlis'in kazası olup, Van gölü kenarındadır.

64 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 54.

1914] tarihinde Gevaş'tan şifre telgraf ile gönderilmiştir. Bu rapor aynen şöyledir:

"Dün Gevaş Kazasında yekdigerimize mülâki olduk. Düşündüğümüz, yolda bulunan Müfettiş-u Umûmiler tarafından memlekete ve bizden onlara karşı alınacak vaziyettir. Bu babda Bâb-ı Âli'ce hiç ta'limat verilmemiş ve bunların memlekete gelmesiyle düçâr-ı müşkülât olunacağı anlaşılmıştır. Müfettiş-i Umûmilerin İstanbul'a gelmeleri ve hareketlerinin istihbar edilmesi üzerine Ermenileri bu güne kadar tuttuğu fikir ve meslekte büyük bir tebdil görülmüştür. Van ve Bitlis Vilâyetlerinde hükûmetçe ta'lib edilen mesleklerden dolayı müfritane ve mütehâlîkâne beyan-ı memnuniyet ettiklerine nedâmet ediyorlar ve müfettişler gelmeden ve geldikten sonra bilâkis bir çok esbâb ve mesâil serdiyle hoşnudî ve şikayete ve bu şikayetlerin ledüniyyatında [gizli ihbar] bu günkü hükûmet adamlarının tebdili teklifine karar verdikleri istihbar edilmiştir. Müfettiş-i Umûmilerin şahsî, ahlâki efkârı, selâhiyetleri ve hükûmet ve millet ile olacak mütekâbil münâsebetleri hakkında hiç bir ma'lumat olmayan vilâyetler Ermenilerin şübhesiz bir maksad ve harici bir telkinat ile tutacakları vaziyet-i mütehâlîfe ile bir kat daha meçhul ve meşkuuk bir vaziyete düşeceklerdir. Binâenaleyh, kendileri gelmeden Bâb-ı Âli'ce vilâyatın ahvaline ve Valilerin şahsına göre şifre ile bil-etrâf mufassal ve seri ta'limat verilmesi muktezidir. Hatta araya da Bâb-ı Âli ile kendileri arasında mestur ve mahrem cihet ve nikat [noktalar] var ise, bunların da bildirilmesi lazımdır. Sâniyen, müfettişlerin vürudiyle ilk evvel karşısında bulunacağımız iki mesele vardır. Biri teşrifat meselesidir. Müfettişlerin ve ma'iyetlerinde bulunacakların hükûmet-i mahalliyeye ve rapora zantatlarına ve mütekâbil bunların anlara karşı bil-cümle harekat ve muâmelatda ve hükûmetin ne gibi işlerde, emir ve nehy hususunda, ne suretle, ne derece ileri gidebileceklerine dâir vukûf-ı tam hâsıl etmek zaruridir. Müfettiş-i Umûmilerin eşkıya işinde ve sâir ahvalde, harekat-ı askeriye icrasında doğrudan doğruya karışub, karışmayacakları bilinmelidir. Mesela, bunlar gelir gelmez, Meclis-i Umûmi-i Vilâyat intihâbı zamanında tesadüf edeceklerdir. Vilayat kanununun muaddel 103.

ve 104. maddeleriyle ahali-yi İslâmiye ve gayr-ı müslimenin vazîyet ve kemiyetleri katiyyen gayr-ı kabil-i te'lifdir. Van vilâyetinin on dört kaza i'tibariyle, 225.000 kûsur nüfus zükûrunun, 150.500'ü müslim, 70.000 gayr-ı müslim ve Bitlis Vilâyetinin on sekiz kaza i'tibariyle 245.000 nüfus zükurundan, 170.000'i İslâm, 70.000'i Hıristiyandır. Kanûn-ı i'fâ-ı intihabını kaza i'tibariyle gösteriyor. Halbuki, Van vilâyetinin yalnız merkez Şatak ve bir dereceye kadar Gevaş kazalarında ve Bitlis Vilâyeti'nin yalnız Bulanık ve Muş merkez kazalarında alel-takrib nisflarına yakın bir kemiyet görülüyor. Diğer sancak ve kazalarda Hıristiyan nisbeti yüzde 5'den yüzde 20'ye tecavüz etmez. Kanuna tevfikân a'za intihabında nısf üzerine mu'amele yapılacaksa, kazaların ve her 12.500 nüfus zükur ve görünen bir a'za çıkarılması kayd-ı kanûninin asla nazar-ı dikkate alınmaması, yine Van vilâyetinin 10 gayr-ı müslim a'zasının Van ve Şatak'dan ve Bitlis vilâyetince nısf-ı gayrı müslim a'zasının Muş ve Bulanık kazalarından çıkarılması icab eder. Çünkü, sırf müslim bir kazaya Hıristiyan a'za çıkarılması teklifi yapılamaz. Her iki vilâyette ikişer Hıristiyan mebus çıkarılmasında düçâr olunan müşkülât ve efkar-ı islâmiyede bırakılan te'sirat Meclis-i Umûmi intihâbında aynı muameleyi teklife ma'nidir. Van merkez sancağında 88 İslâm müntehib-i sânis 54 Hıristiyan müntehib-i sânisine karşı 2 Hıristiyan 1 İslâm mebus ve Bitlis merkez sancağında 45 İslâm müntehib-i sanisi, 15 Hıristiyan müntehib-i sanisine karşı 1 İslâm, 1 Hıristiyan mebus çıkarmışlardır. Mecâlis-i umûmi a'zaları ise buna mukis değildir. Cahil olduğu gayr-ı mengel bulunan ahali-i islâmiye hukuk-ı esasiyesinden ayrılmak istenilen bu fedakarlığa rıza radde olsa bile, acı ve amik bir te'sir duyacaktır. Teba-i âliye, bir çok nikat-ı nazardan kanun ile gayr-ı kabil te'lif olan şu iki vilâyet-i muhlis umumi intihabının 103. maddesinin nokta-i ahiresine tevfikân, müfettiş-i umûmilerin vürudiyle tahriye-i umûmiyenin icrasından kemiyet-i anâsırın resmen tahkikinden sonraya ta'lik veyahut kanuna bakılmayarak ve hissiyat-ı islâmiyeye gelişigüzel idari bir intihab-ı istisnayı yapılması zaruret hükmündedir. Esasen tahrir- nüfusun ta'cibi farz-ı ayn derecesindedir. Çünkü Vilâyat-ı Şarkiyede nüfus-ı Hıristiyanıye miktarını çoğaltmak için Rusya ve Amerika Ermenilerinin rolü muvakkaten olub, bu taraflara getirilmesi için,

şayan-ı nazar-ı dikkat teşebbüsat vardır. Şu teşebbüslerin mantığ-ı muvaffakiyet olmasıyla, bittabi vaziyet değışecek, hükümet izhar-ı cihet müteessir ve müteferrir olacaktır. Bizi de nazarda sathî ve adî görülen bu meseleyi meşiyet ve mukadderat-ı ruhan ile alakadar buluyoruz. Ve her iki meseleye dair emir ve izahat devletlerine habersizlik müntazırız"⁶⁵. Bu rapora istinâden, Dahiliye Nezâreti 12 Temmuz 1330 [25 Temmuz 1914] tarihinde, konuya açıklık getiren şu cevabı vermiştir:

"C. 4 Temmuz Fi 1330, Müfettiş-i Umûmiler m'mur oldukları dairenin idare-i mülkiye ve adliyesiyle, polis ve jandarmasına teftiş ile mülaka emlak-ı selâhiyetleri dahilinde ittihaz edecekleri tedâbirlerin icrası için, daireleri dahilindeki Kuvaa-yı İnzibâtiye gayr-ı kâfi olduğu takdirde, talepleri üzerine, Vilâyet Kanunu'nun Valilere bahşettiği selâhiyet dairesinde icab eden Saray-ı askeriye dahi emirlerine hazır bulundurulacaktır. Müfettiş-i Umûmiler, bil-cümle kavânin ve nizâmat-ı devletin tatbik ve icrasına nezâret ve bunların intihab-ı mahalliyeye müdahale olmayacaktır.

Mevâd-ı ahkâmın ta'dil-i teklife ve taksimat-ı mülkiyede ta'dilat icrası için, İdâre-i Vilâyat Kanûnuna tevfikân, Meclis-i Umûmiyece ittihaz olunacak kararlar hakkında beyan-ı mütala'a ve aşair [aşiret] için nizâmat-ı hususiye layihaları tanzîm ve irsal ve bunların iskanlarına kadar, kit'at-ı ma'mureye ikâ-i zarar etmemeleri için, Valiler ile müttefikan tedâbir-i lazime ittihaz ve anâsır-ı seniyyede hissi müfreze [her bir hisse] takviye ve ruhiyeye tefrik olan sû-i tefhimâtı indallah musâvat-ı hukuk ve hürriyeti te'min ve muhafaza ve bunun da anâsır beynindeki tasarruf-ı ihtilâfatının fasl-ü tesviyesine doğrudan doğruya teftiş ve mürakabe ü tefişlik mezheb ve millet ve lisanlara mensub olanlar beynindeki hafiziye⁶⁶ nisbet-i şahsiye edecek surette kati bir taharriye nüfusun teftiş ve murakabeleri altında icrasına nezâret ve taharriye-i nüfus icra edilinceye kadar, Vilâyat Mecalise-i Umûmiyesi A'zasının ahiren irâde-i

65 Bşb. Arş. a.gd., N. 5, s. 55-57.

66 Bşb. Arş. a.gd., N. 5, s. 55/1.

vilâyat kanûnunun icra edilen ta'dilat vecihle intihabına dikkat ve polis ve jandarmada vuku'ad-ı acilen müstahilata [mümkün olmayan] kendilerinde mahzur görülmemek mukarrirde [karar kılan] Müslim ve gayr-ı Müslimlerin müsâdeten ta'yinine ve hıdemat-ı saire-i resmîyede de mümkün mertebe bu kaidenin tatbikine dikkat ve bil-cümle me'muriyenin ahvalini teftiş ile kifayetsizlikleri veya sûi hâl ve hareketleri müşahade edilenleri azl ile yerlerine şerait-i kanûniyeleri halâz olanları ve büyük me'murların nasb ve ta'yinini hükûmet-i merkeziyeye inhâ [yetiştirme] ve haklarında acilen tedâbir-i şedide icrasını müsta'zem ef'al ve hareketi tahakkuk eden Valiler için Dahiliye Nezâretine iş'ar-ı keyfiyet ve me'murin-i adliyede mucib-i azl ve muhakeme ef'ali anlaşılan me'mur lâ yenzurül hükkâmıdan [bakmayan hakimler] ise, taht-ı muhakemeye alınmasına, adliye nezâretine men'i ve hükkâmıdan değil ise, azilleriyle yerlerine digerlerinin tabiyetini nezâretten veya men'i umûmilerden taleb ve ahval-i fevkal'adede derhal adliye nezâretine haberdar etmek şartıyla, lâ yenzurül hükkâmın dahi işinden el çekmesine emir tebli ve katline ve ahir emr ile ilânat-ı resmîyenin alenen mahalliyeye ile neşr ü ilânına ve imkan gördükleri takdirde tarafeynin huzur-ı muhakemede ve zevat-ı hükümetde kendi lisanını isti'mal edebilmesine ve Türkçe tanzîm edilecek i'lâmata mümkün olduğu takdirde tarafeynin lisanı üzere birer suret⁶⁷ Ermenicesinin de rabt edilmesine, vakt-ü nezâret ve jandarma ve polis teşkilât ve tensikâtının nezaret ve ma'lumatları tahtında icrasiyle bu babda merdüm [eziyet verme] giderecekleri ta'dilat Valilerin de reyini istizan ederek, idâre-i merkeziyeye iş'ar etmekle dahi menâtik olur. Vazife ve selahiyetlerinin tafsilat ve tazarruatını hâvi olan ta'limatnâme bir iki güne kadar irsal edilecektir.

Müfettiş-i Umûmilerin şahsilerine merbut olmak üzere, refakatlerine ta'yin edilecek katib-i umûmî ve hususî ile mülkiye, adliye, maarif, nafia ve ziraat müfettişleri, Müfettiş-i Umûmiler nâmına icra-i harekete ve i'ta-i emre me'zun olmayub, müzekkiren müfettişler yalnız Müfettiş-i Umûmilerin vasâit-i teftişiyeye ve istihbariyesinden ma'zûrdur. Müfettiş-i Umûmiyeliklerin teşkil hakkındaki kanûndan muvakkaten üçüncü mad-

67 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 56/1.

desinde de mezkur olduğu üzere, Van ve Bitlis'de ekser yekûn Müslüman olduğu ma'lum olmakla beraber, Mecalis-i Umûmi A'zasının, nısfı Müslim ve nısfı digeri ğayr-ı Müslim olması esâsı, bu sene icrası mukarrer olan bu nüfusa muallak bir tedbir-i muvakkatiyle sunarak tasvib edilmiştir.

Evvelce bildirildiği ve Müfettiş-i Umûmilerin ta'limatında da görüleceği üzere, ğayr-ı müslim nüfusun ta'yin-i miktarı için, cema'atlerce tanzîm ve i'ta edilecek defterler ve Müslim nüfus için de intihab-ı mebusan vefat esâsiyesi nazar-ı dikkat ve i'tibara alınacaktır. Binaenaleyh, Müslim ve ğayr-ı Müslim nüfusun yek digesine nisbeti ne olursa olsun, mecmû nüfusa göre 12.000 yerine de bir a'za intihab edilmek üzere, kaffe-i a'za çıkarılmak lüzum gelirse, nısfının Müslim ve nısfı digerinin ğayr-ı Müslim olarak intihab ettirilmesi muktazi olub, hangi kazalardan intihabı muvafık olacağı takdirinize ma'ruzdur.

Bu karyedeki ifa-i hadisede anlaşılacağı üzere, Müfettiş-i Umûmilerin vazife ve selahiyetleri, Valilerin idâre-i vilayat-ı kanûniyle muayyen olan hukuk ve selahiyetlerine tahdid ve takyid [kayd] edecekler bir derecede mahiyette değildir. Müfettiş-i Umûmiler ecnebî oldukları için, bittabi ne kadarına ve nizâmat-ı devlete ve ne de usûl ve ihtiyâc-ı memlekete vâkıf değildirlen. Binaenaleyh, mu'tilerinin bunları idare veya temas-ı valilerle ve hükûmet-i merkeziye ile münasebetlerini hoş tanzîm edecek istidat ve meziyyet nedâmetini haiz zevattan intihabına müfettiş edilmektedir. Binaenaleyh, Müşarünileyhin şahısları dahi şayân-ı ehemmiyet olub bu hayr-ı Hüdâllahü hıdmet arzusunda olduklarının kendilerine hususen muhliye hakkında ma'lumat-ı tamme verilerek, vücutlarının münfasit dosta muvafık olarak te'min-i istifade edilmesi dirayet ve hamiyetinizden beklenür."⁶⁸ denilmiştir.

Van Valisi Hasan Tahsin ve Bitlis Valisi Mustafa Bey'in bu raporu Umûm Müfettişlerin bölgede oynayacağı rolü izah etmesi bakımından önemlidir. Raporda, Müfettişin bölgeye geleceğinin duyulması üzerine Er-

68 Bşb. Arş. a.gd., N. 5, s. 56/1-2.

meniler'in tavrı ve tutumlarında büyük değişiklikler olmuş, bu Ermeni tavrı bölgede zâten var olan asayişsizliği iyiden iyiye tırmandırmıştır.

Rusya Ermenileri ile aldıktan sonra, bölgedeki Kürtleri de ele almaya çalışır. Gizlice bazı din, tarikat veya oymak başkanlarına para dağıtıp, Osmanlı hükümetine karşı ayaklandırmaya ve düşman kılmaya çalışmıştır. Ermeniler'in bu son durumunu onlara sağlayanın Rusya olduğunu Osmanlı Devleti'nin gizli tutması, bu hususta halkın bilgi sahibi olmaması sebebiyle Ermeniler, Kürtler'e karşı tercih edilir duruma getirilmeğe çalışılmıştır. Bu gelişmeler neticesinde Bitlis olayları patlak verip, Molla Selim devlete başkaldırır. 1-2 Nisan 1914 günlerinde Molla Selim Bitlis'in yarısına hâkim olur. Takviye birlikleri gelince de Rus Konsolosluğu'na sığınır⁶⁹. Bu isyan, Rus konsolosluğunda başlayıp, Rus konsolosluğunda biten bir isyandır. Zira, Rusya'nın Türkiye üzerindeki emelleri doğrultusunda plânlanmış, desteklenmiş olup, kürtçü teşkilatlar üzerindeki Rus tesirinin bir örneğidir. Bu hareket İstanbul Ermeni Patrikliği'ne kadar bütün Ermeniler tarafından tasvip görmüştür⁷⁰.

Van Valisi Tahsin Bey, bölgede meydana gelen olaylardan bahsederek; "Bitlis'de ve bilâhare Bitlis'in merkez ve Hızan kazalarında her ma'nasıyla ma'lum irtica vardır. Halife Selim, bir sene evvel İstanbul'da Şeyh Abdulkadir'e misafir olması ve Kamil Paşa'nın sefaretiyle Bitlis'e avdet etmesiyle, bu defa âdeta refi-i liva-i irtica eylemesi pek mü-nasebetdardır. Halife Selim, mesele-i arzın kudsiyetini iddiâ edenleri tekfir [kafir] ile müştehir bir mürtecidir. Seyd Ali, Şeyh Şahabeddin ve diğer meşâyih tarafından Van Vilayeti aşâirine de haberler göndermeğe başladı. Rusya, bu hususdaki programını Bitlis'de pek güzel tatbiki muvaffak oldu. Hızan tarafındaki ictimâ'nın fark-ı kusûretine rağmen, tevessû [genişleme] etmekte olduğu anlaşılıyor. Ortada deveran eden sözler şeriat talebinden ve Ermeni ıslahatını protesto ederek, indelicâb Rusya himayesini teklifden ibâret imiş. Bitlis'den aldığım ma'lumat bu merkezdedir. Mez-

69 BAYUR, a.g.e., C. II, Ks. III, s. 187-189.

70 Abdulhalûk ÇAY, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, II. Baskı, İst. 1994, s. 374.

herinden [olay yeri] gece pek mufassal bir şifre aldım. Müşârünileyh, biraz telaş görüyorum. Filhakika, Bitlis'de fon yoktur. Mâhâza, bu gidişle bir kürd meselesi çıkaracak, evvelce arz ettiğim vecihle, şu aralık Bitlis tarafına nazar-ı ehemmiyet buyurulması"⁷¹ gerektiğini 5 Mart 1330 [18 Mart 1914] tarihinde Dahiliye Nezâreti'ne bildirmiştir.

Bu belgeden de açıkca anlaşıldığı üzere; Müfettişlik bölgesinde Ermeni ıslâhatından rahatsızlık duyan Müslüman halkın bu hissiyatı fırsat bilinerek; Molla Selim, Şeyh Ali, Şeyh Şahabeddin ve diğer bir kısım Şeyhler, şeriat isteğiyle halkı infiâle getirmişler, propagandalarında ise, Ermeni ıslâhatına karşı olduklarını söylemişlerdir. Kendileri de çok açık bir şekilde ifade ettikleri gibi, Rusya'nın himayesini istediklerini belirtmişlerdir. Bu durum, Rusya'nın dinî lider durumunda bulunana bölgedeki Şeyhleri kendi maksadı doğrultusunda nasıl kullandığının çarpıcı bir örneğidir.

Bitlis'de ortaya çıkan bu isyân sebebiyle, Osmanlı Devleti Molla Selim'e pâyeye veren Müntahar Bey'in yerine Mustafa Abdulhâluk Bey'i Vali olarak bölgeye gönderir. Yeni Vali, başta mektupcu olmak üzere, olaya karışanları bölge dışına çıkarır. Ayrıca Erzincan'dan da bölgeye birlik gönderilmesine karar verilir⁷². Böylece olayın üzerine su serpilir ise de, daha sonraki yıllarda tekrar alevlenmeğe meyledecektir.

Bu arada Osmanlı ordusunun içinde de huzursuzluklar bulunmaktadır. Ordu Müfettiş Vekili ve Erzurum Kolordu Kumandanı Çerkez Ahmed Paşa, Tatar Osman Paşa'nın tavsiyesiyle bu göreve getirilmesinin yanlış olduğu Dahiliye Nezâreti'nce belirtilmiş, çünkü Ahmed Paşa, İstanbul'daki bir orduyu zehirlemiş, Enver Paşa'ya husumet duyduğunu alenen belirtmiş, bunun üzerine kendisi İstanbul'dan uzaklaştırılarak Anadolu'ya gönderilmiştir. Ordudaki hizipçiliğin iyice tır-

71 Bşb. Arş. DH. KMS. D. 16, N. 30.

72 Bşb. Arş. D. 16, N. 30/1.

manması üzerine, bölgede görev yapan diğer komutanların da hiç birine güvenilmediği aynı raporda zikredilmektedir⁷³. 31 Mart vak'asında olduğu gibi, askeriyedeki hizipleşmenin te'sirlerinin hâlâ gündemde olması, bölge huzurunun sağlanmasını zorlaştırmada bir faktör teşkil ettiği kanaatini doğurmaktadır.

İslâhat için yapılan anlaşmaya göre eşit kabul edilen nüfus oranı 1912 yılına ait değişik istatistikler de şöyledir: Ermeni Patrikliği kayıtlarına göre; Van'da 350.000 toplam nüfus olup bunun 185.000'i Ermenidir. Bitlis'de 382.000 toplam nüfus olup, bunun 180.000'i Ermenidir⁷⁴. Diğer yabancı kaynaklar da ise Van'da 130.000, Bitlis'de 191.000 Ermeni nüfusu bulunmaktadır⁷⁵. Osmanlı arşiv kaynaklarında ise Ermeni nüfusu daha düşüktür.

Bu nüfus oranına göre; Van'da Müslüman müntehib-i sâni [ikinci seçmen] 88, Hıristiyan 54 olduğu halde, Hıristiyan mebus, 2, Müslüman mebus 1 tane seçilmiştir. Bitlis'de, Müslüman müntehib-i sâni 45, Hıristiyan 15 olduğu halde, 1 Müslüman, 1 Hıristiyan mebus seçilmiştir. Bu durum halkı infiâle sevketmektedir. Bu haksızlık bölgenin yönetimini daha da zorlaştırmaktadır. Umûm Müfettişlerin meseleye elatması bölgedeki gerginliğin önü alınmaz boyutlara sürükleneceği aşikârdır.

Taşnaksutyun Komitesi'nin sekizinci kongresi Temmuz 1914 tarihinde 30 delegenin katılımıyla Erzurum'da toplanarak, 28 toplantı yapmıştır⁷⁶. Bu kongreye Türk delegeleri de katılıp, "Ermeni Taşnaksutyun Komitesi Rusya'da bir ihtilâl çıkarır ve bu suretle Osmanlı Ordusu'nun Kafkasya'yı almasına yardım ederse, Osmanlı Hükûmeti'nin Ermenistan'a bağımsızlık vereceğini" bildirmişlerdir. Fakat Ermeniler bu teklifi kabul etmemişlerdir⁷⁷.

73 Bşb. Arş. D. 16, N. 30/2.

74 Justin Mc. Carthy, *Osmanlı Anadolu Toprakları'ndaki Müslüman ve Azınlık Nüfus* [İng. Çev. İhsan Gürsoy], Ank. 1995, s. 46.

75 Justin Mc. Carthy, a.g.e., s. 72.

76 *Ermeni Komiteleri'nin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyyesi*, s. 144.

77 URAS, a.g.e., s. 580.

Erzurum'da toplanan Taşnaksutyun Komitesi'nin kararlarından biri de, İttihâd ve Terakkiye muhâlefet durumunda kalmak, onun siyasî programını eleştirmek, kendisine ve teşkilâtına karşı şiddetle mücadeleye girişmektir⁷⁸.

Bölgedeki bütün olumsuzluklara rağmen, Müfettiş için öngörülen müeyyideler yerine getirilmeğe çalışılmış, Dahiliye Nezâreti Karesi Mutasarrıfı'nı Genel Müfettişlik için Katib-i Umûmi ta'yin etmiştir. Ancak Mutasarrıf⁷⁹ 3 Temmuz 1330 [16 Temmuz 1914] tarihinde Dahiliye Nezâreti'ne gönderdiği telgrafta, "Şimdiye kadar bulunduğum mahallerin hiç birinde me'zuniyet eyleyerek devam eyleyen mesâil-i zihniye her suretle istirahat ihtiyacı göstermek ve bu ihtiyacı ailemin cidden muhtacı tedavi olmasıyla artmıştır. Me'muriyenin senede bir mâh me'zuniyet itası hakkındaki madde-i kanuniyeden bu âna degin istifade etmemiş olduğumdan, işlerin kesb-i hiffet edeceği, Ramazan-ı şerifde isti'mal olunmak üzere bir mâh müddetle dersaadete azîmetime müsaade buyurulması babında emr-i ferman hazret-i sahib-ül arzdır"⁸⁰. şeklinde ma'zeret belirterek, bu görevi kabul etmemiştir. Ancak Dahiliye Nezâreti, Mutasarrıfın bu görevi kabul etmesinde ısrar ederek, "... senin gibi fa'al ve muktedir erbâb-ı hamiyetin bu görevde bulunmasına lüzum vardır. Binaenaleyh, müfettişlik Katib-i Umûmiliğine ta'yininiz için ısrar ediyorum. Bu meselenin hitâmında İstanbul'a avdetiniz derhal tebli olunacaktır..."⁸¹ cevabı ile, bu görevi kabul etmesi sağlanmıştır. Zaten Karesi Mutasarrıfı Reşid Bey'in Vilâyat-ı Şarkiye Müfettiş-i Muavinliği'ne tâyin edileceği gazetelerde yer almış ve Karasi'de de duyulmuştur⁸². Reşid Bey 10.000 kuruş maaş ile Katib-i Umûmi Müfettiş Muavinliğine tâyin edilmiştir⁸³.

Hoff, çalışmalarına başlamak üzere 7 Ağustos 1330 [20 Ağustos 1914] tarihinde Erzurum'a vardığını ve programına devam etmek için

78 URAS, a.g.e., s. 579.

79 Mutasarrıf Reşid Bey'dir.

80 Bşb. Arş. a.g.d. N. 5, s. 41/4.

81 Bşb. Arş. a.g.d. N. 5, s. 41/5.

82 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, 9 Temmuz 1330 tarihli telgraf.

83 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 51.

hemen Van'a hareket edeceğini aynı gün saat 9.30 da İstanbul'a bildirmişti⁸⁴.

Hoff, 1330-31 yılının kışını Van'da geçirmek arzusunda olduğundan, kendilerine ondört odalı ve yanında görevli olanlara da yine ondört odalı iki ayrı yerin tedarik edilmesini istemiştir. Bu isteği Valiliğin yerine getirmesinin mümkün olmadığı belirtilerek, bu binalardan ancak birinin kiralanabileceği Dahiliye Nezâreti'ne 7 Temmuz 1330 [20 Temmuz 1914] da bildirilmiştir⁸⁵.

Van Valisi Tahsin Bey'in Umûmum Müfettiş Hoff'un Van'da kalmak istemesiyle ilgili çok dikkate değer görülen 8 Temmuz 1330 tarihli bir şifre telgrafı bulunmaktadır. Bu telgrafta Tahsin Bey; "C. 7 Temmuz Fi 1330 [20 Temmuz 1914] Müfettiş-i Umûmi Hoff Bey için biri on, diğeri sekiz odalı iki hâne buldum. Ma'mafih, bu hâneler muhtac-ı ta'mir ve telvindir [boyama]. Müşârun-ileyh, İstanbul'dan ne vakit hareket ve hangi yolu ihtiyar edecektir. Evlerin tefrişatı ve müfettiş dairesi olacak hânenin büro haline konması lâzım mı? Bunlar yapılacaksa, tensib buyurulacak tahsisatın da verilmesi icab eder. **Bu zâta parlak merasim-i istikbâliyye [yeni gelen birinin karşılanması vesilesiyle yazılan şiir] yapılacak mı? Bu gibi işler, bendenize kirân [ağır] geliyor. Hele müfettişin Van'da ikâmeti bütün fikrimi bozdu. Allah aşkına bendenizi afv buyurunuz"**⁸⁶ diyerek, Osmanlı Devleti'nin üst yetkililerin söylemesi gerektiği halde suskun kaldıkları tepkiyi Tahsin Bey göstermiştir.

Hoff'un İstanbul'dan hareket ettiği 17 Temmuz 1330 [30 Temmuz 1914] tarihinde Canbolat Bey tarafından Diyarbakır Valiliği'ne bildirilmiştir⁸⁷.

84 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, 7.8.1330 tarihli telgraf.

85 Bşb. Arş. a.g.d., D. 2/1, N. 5.

86 Bşb. Arş. a.g. tasnif, D. 2/2, N. 5.

87 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5.

Hoff ve beraberinde bulunanların 6.000 kuruş maaşları ödenerek, hemen Van'a hareket etmeleri istenmiştir⁸⁸. Fakat bu yolculuk bir ay kadar uzun sürmüştür. Bu yolculuğun uzun sürmesinin üç sebebi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Hoff ve beraberinde bulunanlar, yol boyunca daha önceden tespit ettikleri Ermeniler ile görüşmek ve onların şikayetlerini değerlendirmek için bölgede oyalanmışlardır. İkincisi, Osmanlı Devleti'nin bu günlerde seferberlik ilân etmesi üzerine; Ermenilerin plânları karışmış, yeni bir plân yapmak için, zaman kazanmaya çalışmışlardır. Üçüncüsü ise, tabiat şartlarının olumsuzluğudur.

Bölgede bulunan azınlıkların kurtarıcı gibi baktıkları Hoff ile görüşebilmesi, bu görüşmelerde Hoff'a ne şekilde faydalı olacaklarını bilmeleri için, sık sık görüşme ihtiyacı duyulmuş, bu bakımdan müfettişe tahsis edilen ikâmetgâh bu işlerin yürütülmesine kifâyet etmediği için daha büyük bir mekân temin edilmesi talebinde bulunulmuştur. Dahiliye Nezâreti Erzurum hastahanesi boşaltılarak Müfettiş-i Umûmiliğin emrine tahsis edilmesini, hastahane için münhal başka bir binanın kiralanmasını 13 Temmuz 1330 [26 Temmuz 1914] tarihinde Erzurum Valiliğinden istemiştir⁸⁹.

Bütün bu gelişmeler; Ermenilerin Doğu Anadolu'yu ele geçirmek için yaptıkları sonsuz gizli faaliyetlerin artık gün ışığına çıktığını ve bütün faaliyetlerinin meşruluğunu ispat edercesine alenî hale getirildiği görülmektedir. 20 Temmuz 1330 [2 Ağustos 1914] tarihinde Hoff'un Trabzon'dan Erzurum yoluyla iki gün sonra Van'a geleceği, bunun için ikâmetgâhlarının durumu sorulmaktadır⁹⁰.

Van Valisi Tahsin Bey, Dahiliye Nezâreti'ne 22-23 Temmuz 1130 [4-5 Ağustos 1914] tarihinde gönderdiği telgrafta Umûm Müfettişliğin olumsuzluklarını belirterek; "İdare-i örfiye, seferberlik ve buna mümâsil ahvâl-i fevkalâde karşusunda bil-cümle Kuva-yı hükûmetin bilâ kayd ve şart

88 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 52.

89 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5.

90 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5.

çalışması ve ibraz-ı himmet eylemesi icab ettiği bir sırada, ecnebi müfettişlerinin selâhiyet-i tâmmе-i ma'lumeleriyle işe başlamaları pek çok mevani ve müşkülât-ı bais olacağından ve ecnebi müfettişlerinin ta'kib edecekleri mukarrerat-ı islâhiye ancak memleketin hâl-i tabi'nde bulunmasıyla kabil olacağından, bu aralık hükûmet ve millet namına zarardan başka bir faide vermeyecek olan müfettişlerin esbâb ü vesâil-i münasebe serdiyle te'cil-i vezâif Bâb-ı Âli'nin takdirine arz olunur"⁹¹. demektedir.

Hasan Tahsin Bey'in Umûm Müfettişlere yaklaşımı ve tespitleri bizim kanaatimizce de yerinde olup, aynı hassasiyet ilgili diğer Valilerde görülmediği dikkat çekmektedir. Bunun sebebi ise, yukarıda da belirtildiği gibi Müfettişlere verilen olağanüstü yetkilerin Valiler üzerinde de tasarruf sahibi olmalarından kaynaklanmaktadır.

Hoff, 24 Temmuz 1330 [6 Ağustos 1914 Perşembe] günü refikiyle birlikte Trabzon'a geldiği, karşılama töreni yapıldığı, polis okulunun misafirhanesinde ağırlandığı ve Pazartesi günü [10 Ağustos 1914] Trabzon'dan hareket edeceği haberi verilmiştir⁹². Bu bilgi, Valilerin müfettişler karşısındaki pozisyonunu açıklamaya yeter vaziyettedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması, Ermeni ıslahatını gerçekleştirecek olan müfettişin işlerini karıştırmıştır. Ermeniler ise, bu günlerde büyük bir telaşın içine girmişler, vaziyetin akibeti hususunda kesin bir kanaate sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu günlerde Osmanlı Devleti henüz savaşa girmemiştir. Hamileri durumunda olan Rusya ile Osmanlı Devleti'nin münasebeti hangi yönde gelişecektir, bu durum da henüz belli değildir. Bu sebeple; Hoff Bey'e, memleketteki ahval-i fevkal'adenin sona ermesine kadar Erzurum'da kalması veya İstanbul'a geri dönmesi iki defa telgraf çekilerek kendisinden istenmiştir⁹³.

91 Bşb. Arş. a.gd., N. 5, s. 65.

92 Bşb. Arş. a.gd., N. 5, s. 76.

93 Bşb. Arş. a.gd., N. 5, s. 78.

Erzurum'a kadar gelmiş olan Hoff, Ermeni teşkilâtlarının kendisine yıllardır hayaliyle yaşadıkları Ermenistan'a kavuşmanın ramak kaldığı bu günlerde bu işin neticesiz kalmasını istememeleri ve Hoff'un üstlendiği görevde başarısız olmama duygusuyla, 30 Temmuz 1330 [12 Ağustos 1914] günü Hoff Bey Van Vilayeti hududuna gitmiştir⁹⁴.

Bölgede Müfettiş ile birlikte çalışacak olan kişiler, Müfettişten ayrı olarak ve nizamsız bir halde bölgeye gelmişlerdir. Bunun üzerine Van Valisi Tahsin Bey'in 2 Ağustos 1330 [15 Ağustos 1914] tarihinde Diyarbakır'dan Dahiliye Nezâreti'ne gönderdiği telgrafta; "Tebliğat-ı ahire üzerine İstanbul'a avdet edecek olan Hoff Bey'in ma'iyetinde vazife-i kitmâniye me'mur, İbrahim, Ali, Osman, Nuri ve Esad Beyler, on gün evvel buraya muvâsalat etmişler ve yedlerinde me'muriyetlerini muntazır emr-i resmîyeleri bulunmadığı, müfettişlik kadrosunda defterdarlığa tebli, edilmemiş olduğu cihetle, kendilerine maaş ve ordan harcırahı ita edilmemiş..." denilerek, bunlar hakkında ne gibi bir işlem yapılacağına bildirilmesi istenmiştir⁹⁵. Bu telgrafa gelen cevap da; sözkonusu kişilerin maaşlarının 1.500 kuruş olduğu, avdetlerinde kendilerine bir maaş verilmesi, kifayet edecek miktarda harcırah da İstanbul'dan gönderileceği bildirilmiştir⁹⁶.

Müfettiş ile birlikte çalışacak olan kişilerin tespitinde Ermeniler, bölgede görev yapan ruhâni temsilcilerini bu görevlerinden alarak, kendi davalarını benimseyen daha aktif pozisyonda bulunan kişileri bu görevlere getirip, müfettişin çalışmalarını kendi lehlerine çevirmedeki tereddütleri ve zayıf ihtimalleri bile ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Ermeni Komiteleri arasındaki yazışmalar bu düşünceyi doğrular mahiyettedir.

Ermeni ıslahatını fiiliyata geçirmek için görevini sürdüren müfettiş, Vali Tahsin Bey'in, 4 Ağustos 1330'da Dahiliye Nezâreti'ne gönderdiği

94 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 75.

95 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 79.

96 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 80.

telgraftan anladığımızı göre, 17 Ağustos 1914 günü Van vilayeti hudutlarına girmiştir. Tahsin Bey bu haberi Ercişte öğrendiğini bildirerek, Salı günü [18 Ağustos 1914] Van'a geleceğini kendisine gönderilen telgraftan öğrendiğini, müfettişin karşılanması için Başkatibi daha önceden göndereceğini, eşyasının muhafazası hususunun Trabzon Valisi'ne yazıldığını bildirmiştir⁹⁷.

Umûm Müfettiş Hoff'un Van'a gelirken beraberinde herhangi bir korumanın bulunmadığı, sadece Ermeni bir Mühendisin olduğu dikkat çekmektedir. Halbuki, istediği kadar koruma bulundurma yetkisine sahip olmasına rağmen, bu yola tevessül etmesinin sebebi Hoff'un cesaretinden kaynaklanmayacağına göre; kanaatimizce iki sebebi bulunmaktadır. a) Bölgede her ne kadar eşkıyalık ve kanunsuz fiilî hareketler yoğun ise de; bölgenin kontrolü aşiretler elindedir. Azınlıklar ise aşiretlerin kontrolü altında bulunmaktadır. Hoff'un yol emniyeti aşiretlerce sağlanmış ve bu konuda kendisine te'minat verilmiş olabilir. b) Müfettişin yanına alacağı muhafızlar bölgedeki emniyet ve askeri birliklerden te'min edileceği için, yol boyunca meydana gelecek hadiselerde kendisini şuurlu bir şekilde korumayacaklarını düşünmüş olduğu gibi, Türk muhafızlara güvenmemiş de olabilir.

Bu hususla ilgili olarak; Van Valisi "Erciş'e gelen Hoff Bey, refakatinde yalnız ziraat müfettişi Habikaz Efendi'nin bulunduğu, mumâileyhin de müşârün-ileyeh telkinat bu hahanedede bulunmakta olduğu Erciş Kaymakamı telgrafta bildiriyor. Gerçi müfettişin meselesi, şimdilik mevzu-i bahis olamaz ise de, Hoff Bey'in şu uzun mesafeyi bir Ermeni ile kat etmesi ve daimâ Ermeniler [ile] temas etmesi doğru bir şey olmadı. Erciş ile Van arasında konak ittihaz ettikleri karye hep Ermeni köyleridir"⁹⁸. diyerek Hoff'un yalnızca Ermeniler ile olan temasını burada da sürdürdüğünü bildirmiştir.

97 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 82.

98 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 83.

Halbuki, Müfettiş'in Anadolu'ya gönderilmesinin yegâne sebebi, bölge huzurunu sağlamaktı. Eğer ortada bir huzursuzluk var ise, bu huzursuzluğun giderilmesi için, yalnızca Ermeniler ile görüşüp, onların verdiği bilgiler doğrultusunda hareket ederek bir kanaate varmak ve bunun neticesinde bir uygulamaya geçmek ve bölgeye huzur getirmek mümkün değildir. Buradan da anlaşıldığı üzere mesele, bölgeye huzur getirmek değil, Ermeniler'in şikayetlerini ortadan kaldırmaktır. Bunun için de yalnızca Ermeniler'in menfaatleri ön plânda tutulacak, Müslümanlar başta olmak üzere, diğer grupların menfaatleri arka plâna atılmış olacaktır.

Osmanlı Devleti 21 Temmuz 1914 tarihinde seferberlik ilân edince, Ermeni islâhatı kendiliğinden askıda kalmıştır. Hoff Bey'in, bu hâl devam ettikçe bir şey yapmasının mümkün olamayacağını belirtmesi üzerine, Bâb-ı Âli müsa'ade ederse İstanbul'a döneceğini Vali Tahsin Bey'e bildirmiş, Tahsin Bey de; 11-12 Ağustos 1330 [24-25 Ağustos 1914] günü Dahiliye Nezâreti'ne Hoff'un bu isteğini iletmiştir⁹⁹. Zaten Osmanlı Devleti 11 Ekim 1914 tarihinde de fiilen savaşa girdiği için, Rusya ile olan münâsebetler yeni boyut kazanmış, Rusya Ermeniler için yeni stratejiler tayin ederek, Anadolu'nun istilasında onları öncü istilacılar ve karakol muhafızları olarak kullanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sıcak atmosferi içinde Ermeniler ortalık yatışınca kadar beklemede kalmanın uygun olmasını ve bu günlerde çok dikkatli davranılmasını bütün teşkilatlarını ta'mim etmişlerdir. Bunun üzerine Hoff Bey, Ermeniler ile yarenlik yapmanın ötesinde ne yapacağını bilemez duruma gelmiştir. Van Valisi Tahsin Bey, Umûm Müfettişin bu şaşkınlığını 15 Ağustos 1330 [28 Ağustos 1914] tarihinde Dahiliye Nezâreti'ne şöyle rapor eder. "Hoff Bey, şimdi hükümete gelerek, zât-ı samilerine tâyin-i hat hareketi için dört telgraf yazdığı halde cevap alamadığını söyledi. Begeriş'de bulunduğunuzdan bahisle avdetinde cevap alacaklarını beyan ettim. Bu zat ne yapacağını bilmiyor. Erzurum'da

---

99 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 72.

ikâmeti veya İstanbul'a avdeti hakkında tebli ettiği emir, nezâretpenâhilerindeki ma'nayı ma'zuru anlamadığından, Van'da ikâmeti Erzurum'a tercih edeceğini söylüyor. Evvelce arz edildiği vecihle, vaziyet hesabiyle mumâileyh burada ikâmet-i daimî mahzur görüldüğünden, tensib buyurulur ise, kendüsüne İstanbul'a avdetinin serian iş'arı ma'ruzdur"¹⁰⁰. diyerek, müfettişin bölgeden ayrılmasını istemiştir. Dahiliye Nezâreti, Tahsin Bey'in bu teklifini yerinde görmüş olacak ki, Hoff'un bölgeden ayrılmasına karar vermiştir. Hoff, 26 Ağustos 1330 [8 Eylül 1914] günü Van'dan İstanbul'a gönderdiği telgrafta; "pars dimanche matin par Bitlis, Diarbekir, Alexandrette- Hoff-"¹⁰¹ [Bitlis, Diyarbakır, İskenderun yoluyla Pazar günü sabahı hareket ediyorum] demiştir¹⁰².

Hiç bir sonuç elde edemeyen Umûm Müfettiş Hoff İstanbul'a geri dönmek üzere 8 Eylül'de Van'dan ayrılarak Diyarbakır'a gitmiştir. Diyarbakır Vali Vekili Şefik Bey, 31 Ağustos 1330 [13 Eylül 1914] tarihinde Hoff Bey'in refikasiyle birlikte Diyarbakır'a geldiğini Dahiliye Nezâreti'ne bildirmiştir¹⁰³. Hoff, Diyarbakır'dan çektiği telgrafta ise; "Beyrut yoluyla İstanbul'a avdet etmek üzere bu gün [15 Eylül 1914] hareket ediyorum" demiştir.

Hoff Bey, Diyarbakır'da iki gün şehrin dışındaki bağlarda kaldıktan sonra, 2 Eylül 1330 [15 Eylül 1914] tarihinde Diyarbakır'dan ayrılarak Siverek, Urfa üzerinden İstanbul'a gideceğini bildirmiş ve bu isteği söz-konusu yerler ile Haleb'e bildirilmiştir¹⁰⁴.

Hoff 17 Eylül 1330 [30 Eylül 1914] günü İzmir'e varmış, İzmir Valisi Rahmi Bey, aynı gün Dahiliye Nezâreti'ne yazdığı yazıda "Hoff Bey ve bir refiki yarın İstanbul'a hareket edeceklerinden, parasız kaldıklarından bahsederek, İstanbul'a kadar gitmek üzere alamadıkları maaşlarına mahsuben elli lira verilmesi" talebini sormuş, Dahiliye Nezâreti

100 Bşb. Arş. a.gd., N. 5, s. 71.

101 Bşb. Arş. a.gd., N. 5, s. 73.

102 Bşb. Arş. a.gd., N. 5, s. 68.

103 Bşb. Arş. a.gd., N. 5, s. 69.

104 Bşb. Arş. a.gd., N. 5, s. 70.

de bu paranın kendilerine verilmesini söyleyerek, sözkonusu para Hoff'a verilmiştir¹⁰⁵.

Birinci Dünya Savaşı'nın 3 Ağustos 1914 tarihinde başlaması üzerine Şarkî Anadolu'da bu siyasî felaketten kurtulmuş, yalnız Hoff bir kere Van'a kadar gidip geldiği halde Westenenk işe başlama imkânını bile bulamamıştır. Nihayet 31 Kanunuevvel 1914 - 13 Safer 1333 [31 Aralık 1914] tarihinde çıkan bir irade ile Müfettişlik sözleşmeleri feshedilmiştir¹⁰⁶.

Müfettişlerin görevine son verilmesi üzerine, Kafkasya'da gönüllü alayları hazır bulundurarak, Rus Ordusunun önünde Anadolu'ya girmesini sağlamak, Türk ve Kürtlerin Ermenilere zarar vermesini önlemek için stratejik noktaları ele geçirmenin plânlarını yapmışlardır¹⁰⁷.

Ermeni ıslâhatının bu safhasının gerçekleşmesinde ve Ermeni davasının ta'kibinde büyük rol oynayan Bogos Nubar bağımsız bir Ermenistan kurularak, bunun Amerika'nın gözetiminde Birleşmiş Milletler'in himayesine verilmesini istemiştir¹⁰⁸. Fakat bu teşebbüsten bir netice alınamamıştır.

Vilâyat-ı Şarkıyye'de Ermeniler için gerçekleştirilmeğe çalışılan ıslâhatı, Araplar da emsal gösterip, Arap toprakları üzerinde de ıslâhat yapılması hususunda teşebbüslerde bulunulmuştur. Bu maksatla El İslâh Gazetesi'nin 24 Zilka'de 1331 [25 Ekim 1913] tarihli nüshasında, Humus'da neşrolunan Delil-i Hams Gazetesi'nin 99. sayısında neşriyat yapılmıştır. Delil-i Hams Gazetesi'ndeki makâlede 21 Teşrin Evvel 1330 [3 Kasım 1914] tarihli raporda mutala edilmiştir. Özetle; "Ey devlet emniyet-i mefgut" başlığı altında; "Arapların talep ve temennilerine karşı, hükumeti seniyye tarafından kendilerine faydalı, merkezden uzak yerlere ıslâhat ve-

105 Bşb. Arş. a.g.d., N. 5, s. 91.

106 İsmail Hami DANIŞMEND, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, İst. 1972, s. 409.

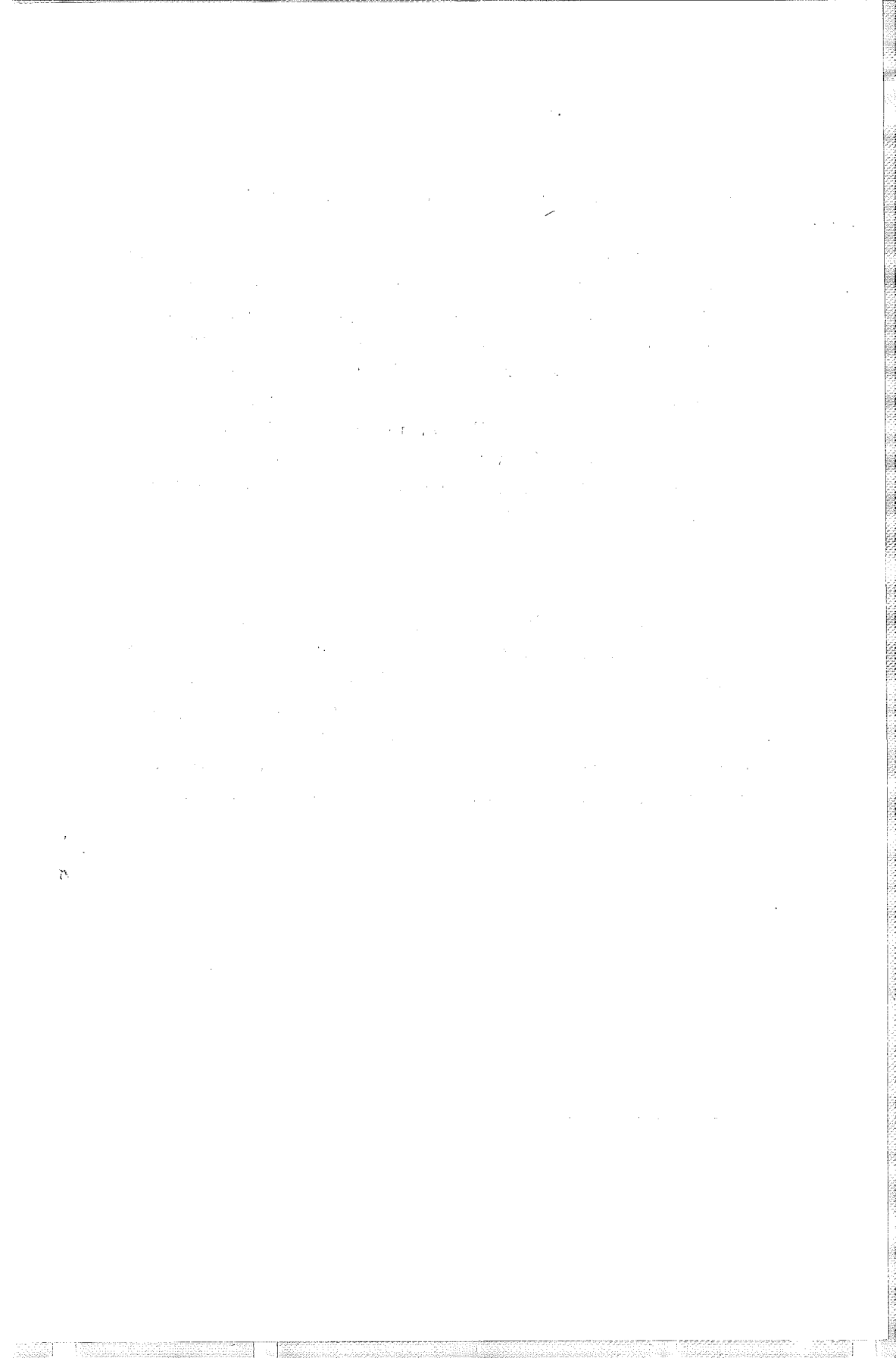
107 URAS, a.g.e., s. 595.

108 URAS, a.g.e., s. 656.

rilmesi söylendiği halde, bilâhare hükûmet ve vaadinden vazgeçerek, bırakın kendilerinin ıslâhat yapmasını, yıldızlı politikalar ile aldatmaya başladılar. Fakat Araplar buna aldanmamakla beraber, neticeyi beklemeğe başladılar. Neticede kendilerini refaha ulaştıracak bir ıslâhat olur ise ne âlâ, eğer ıslâhat yapılmaz ise, diğer devletlerden yardım isteyip; Ey devlet, yaldızlama siyasetinden vazgeç de başka devletlere iltica eden vatan toprağının gelişmesine ve yükselen sesine kulak ver, onların sizi terketmesine sebep olan ve terakkilerini önleyen şeylerin imhasına içtihad eyle..."¹⁰⁹ Görüldüğü üzere, Ermeni Islâhatı Ermeniler boyutunda kalmayıp, Arap çoğunluğun bulunduğu diğer Osmanlı topraklarına da sirayet etmiştir. Arap çoğunluğu üzerinde istenen ıslâhatın kaynağında İngiliz propağandasının büyük rol oynadığı bilinmektedir.

Uzun yıllardır Türk Milleti'ni meşgul eden ve diğer milletlere karşı koz olarak kullanılan bu mesele Millî Mücadele yıllarında çözülecek, imzalanan Gümrü Andlaşması ile sona erecektir. Türkler için sona eren Ermeni meselesi, daha sonraki yıllarda Türkler ile pazarlığı olan milletler tarafından zaman zaman tekrar ısıtılmaya çalışılacak, Türklerle karşı Ermeni terör hareketleri birbirini ta'kip edecek, içte ve dışta Türkiye'yi tehdit edecek bir mesele olarak uzun yıllar kendinden söz ettirecektir.

SEDÂ-YI HAK VE NURETTİN PAŞA

Doç. Dr. Ahmet ÖZGİRAY*

2 Kasım 1918'de Yunanistan Başvekili E. Venizelos, İngiltere Başbakanı David Loyd George'a 2 Kasım 1918'de bir mektup göndererek, Küçük Asya'nın batı bölgesinin Yunanistan'a verilmesini istedi. Bu arada 29 Nisan 1919'da Scala Nava'yı (Kuşadası) İtalyanlar ani olarak işgal etmişlerdi. Bunu da göz önüne alan İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa Devletleri başkanlarının oluşturduğu "Üç Büyükler", dinî, ekonomik ve sosyal amaçlarla 6 Mayıs 1919'da yalnız kendilerinin bildikleri gizliliklerle aldıkları bir kararla Venizelos'a, İzmir'i Yunan askerlerinin işgal etmesi çağrısını yaptılar. Bu işgal çağrısını sonradan duyan Yunanistan Genel Kurmay Başkan Vekili John Metaxas, Anadolu mezarımız olacaktır gerekçesi ile görevinden istifa etti. Diğer taraftan, İngiltere Dışişleri Başkan Vekili Lord Curzon, Selanik kapılarının dışında 7 kilometrelik bölgede bile asayişini sürdürmeyen Yunanistan'a, İzmir gibi büyük bir kenti veya Aydın gibi bir ili işgal ettirerek yönetmek izni mi verilecek? diye soruyor, bu gerçekleşirse Küçük Asya'nın her yanının geniş bir mezbaha haline geleceği uyarısında bulunuyordu¹. 15 Mayıs 1919'da Yunan askeri, Albay Zafirio komutası altında İzmir'e çıktı. E. Venizelos, İzmir halkına hitaben yayımladığı bildiride, Yunan askerlerinin düzen ve güvenliği korumak için İzmir'i işgal ettiğini; ulusal özgürlük, İncil'in kuryesi olarak bir gün İzmir'i ziyaret etmek umudunu gerçekleştirdiklerini açıklıyordu. Albay Zafirio de yayımladığı benzer bir bildiride, askerlerin, herkesin dinî inançlarına, örf ve adetlerine saygı göstereceğini bildiriyor, halka ölçülü davranmasını ve sükunu korumasını öneriyordu.

---

* E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi.

¹ Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Yunan İstilacıların Batı Anadolu'da uyguladığı Siyaset*, s. 64. *Son Yüzyılda İzmir ve Batı Anadolu*, Hazırlayan: Tuncer Baykara, İzmir 1995, s. 64.

21 Mayıs 1919'da İzmir'e ulaşan Aristidis Steryiadis, Yunan Yüksek Komiseri olarak görev aldı. Görevi, İzmir'in Yunanlılar'ca işgali sırasında çıkan ve ilerde çıkabilecek olan Yunan taşkınlıklarını önlemek, Türk ve öteki Müslüman halkı yatıştırarak onların güvenini kazanmak ve yaratılmış olan kötü Yunan imajını ortadan kaldırmaktı. Steryiadis, 1861'de Girit'te doğdu. Selanikli bir Grek ailesine mensuptu. Paris'te hukuk öğrenimi görmüş, Girit isyanlarına karışmış, 1917 ile 1919 yılları arasında E. Venizelos hükümetine, Müslüman hukuku uzmanı olarak danışman olmuş, Epir'de genel vali olarak görev yapmıştı². Bu özelliklerinden dolayı Yunanistan adına İzmir'i yönetmek için Yüksek komiser sıfatıyla atanmıştı. Çünkü, Yunanlılar İzmir'e daha başlangıçta geçici bir işgal için değil, daimî bir ilhak için Batı Anadolu'yu, Ege Denizi'nin her iki yakasında kurulacak Büyük Yunanistan'a katmak ve böylece "Megali İdea"yı, yani Hıristiyan Bizans İmparatorluğu'nun geçmiş ihtişamının ihyasını sağlamak için geldiklerini açığa vurdular³. Bu emellerini cürüm ve suç üzerine gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. İzmir'de bir gizli polis gücü kudular ama bu polisin kullandığı usuller kentte büyük memnuniyetsizlik yarattı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra tüm ülkede bir terör havası esmeye başladı. Yunan askerlerinin disiplini oldukça zayıftı. Gördükleri her Türk'ün başıboş bir köpek gibi öldürülmesini görev sayıyorlardı. Hiç bir Türk çevrede güven içinde dolaşamıyor ve hatta Osmanlı rumları bile Yunan askerine taş çıkartacak ölçüde bazı vahşet verici olaylar icra ediyorlardı.

İzmir'e Yunan çıkarması günü bir İngiliz deniz askeri; Yunan süngüsüyle yaralanıp ölmek üzere olan bir Türk askerinin son nefesinde su diye bağırıldığını işiten İzmirli Yunanlı bir kadının; askerın ağzına işediğini ve limanda su üzerinde öldürülmüş Türk asker cesetlerini görmüştür⁴. Yunanlılar'ın bu vahşiyane hareketlerini E. Venizelos da tasdik

2 PRO.F.O. 371/4222/14620. A. Caltharpe'dan L. George, İstanbul 28 Mayıs 1919.

3 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1970, s. 242.

4 David Walder, *The Chanak Affair*, London 1969, s. 70.

ediyordu. Çünkü İzmir'in Yunanistan'a ilhak olduğu kanısındaydı. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa ile de temas halinde olan Osmanlı Devleti büyükelçilerinden olan Galip Kemal'i (Söylemezoğlu) ile o sıralarda Yunan Parlamentosu'nun açılışında hazır bulunmak üzere Paris'ten Atina'ya gitmekte olan Yunan Başbakanı E. Venizelos arasında Roma'da önemli bir gizli görüşme yapıldı. Ekim 1919 yılının sonlarında yapılan bu görüşme sırasında Türk-Yunan ilişkileri ele alınmış; Galip Kemalî, Yunanistan'ın İzmir'i istila nedenlerini Yunan Başbakanı'ndan sormuş; herhalde bu kararın İtilâf Devletleri tarafından Yunanistan'a kabul ettirildiğini, böylece Yunanistan'a kötülük edildiğini, çünkü bu istilanın sonuçlarının Yunanistan için hiç hayırlı olmayacağını söylemiştir. Buna karşılık veren Venizelos, İzmir'i işgal isteğinin bizzat Yunanistan tarafından belirtildiğini ve işgalin leh ve aleyhindeki noktaların etraflı olarak incelendikten sonra böyle bir karara varıldığını; Yunanlılar'ın İzmir'i bırakmak için buraya gitmediklerini söylemiştir. Galip Kemalî'nin, İzmir'in Türk yurdunun bir parçası olduğunu ve Yunanlılar'ın orada uzun süre kalamıyacaklarını, Türk ulusunun ulusal ve tarihî haklarının böylesine çiğnenmesine dayanamayıp kendini savunmak için elinden geleni yapacağını belirtmesi üzerine Venizelos; İzmir'in Yunan yönetiminde daha uygar olacağını, Osmanlı Devleti'nin İzmir'i geri alması için Yunanistan'a karşı başarılı bir savaş yapması gerekeceğini, amma buna ihtimal vermediğini, çünkü Yunanistan'ın eski Yunanistan olmadığını, böyle bir savaş çıkarsa Osmanlı Devleti'ne yükletilecek şartların ağır olacağını ileri sürmüştür.

Galip Kemalî'ye göre, Yunanistan ergeç İzmir'in gerisindeki on beş milyonluk halkla uğraşmak zorunda kalacaktı. Sonra, beş yıl süren alabildiğine kanlı bir savaşın ardından, doğuda yeniden büyük ve kanlı bir savaş alanı açmak doğru mu idi? Venizelos bir soruya verdiği karşılıkta; Türkiye'nin savaş yapamayacağına inandığını, onun yenik düşmüş bir ulus olduğunu unutmaması gerektiğini belirtmişti. Buna karşılık Galip Kemalî Bey, İtilâf Devletleri'nin savaşı kazanan devletler olarak Türkiye'ye istedikleri şartları kabul ettirebileceklerini, ama bir ulusun hak-

larından vazgeçirilemeyeceğini, adil olmayan bir karara karşı Türk ulusunun kendisini her türlü araçlarla mertçe savunacağını söylemiştir⁵.

Durumun Yunanistan'a verdiği güç ve dayanaktan Venizelos, Yunan ulusal emellerini imkânların son sınırlarına doğru gerçekleştirmeye kararlıydı. Türk ulusunun bu öldürücü karar karşısında sonunda baş eğmek zorunda kalacağına inanıyor, Yunan kuvvetlerinin üstünlüğüne ve harekât isabetine tam bir güven duyuyordu.

Aynı fikirde olan başka Yunanlılar da vardı. 11 Temmuz 1919'da İzmir'e gelen Yunan Generali Paraskevopoulos, Büyük Hilton Oteli'nin yerinde olan Aya Fotini Kilisesi'nde yaptığı toplantıda Müslümanlara şöyle sesleniyordu: "Hak birliği, adalet, özgürlük ve din birliğinin simgesi olan mavi-beyaz (Yunan bayrağı) altında birleşerek birlikte yaşayalım, şimdiye kadar sağlayamadığımız gönence kavuşacaksınız. Beni üzecek davranışta bulunmayacağınızı umuyorum"⁶.

Eylül 1919'da Yunanistan'dan İzmir'e gelen takviye kuvvetleri kent içinde yürürken şu marşı söylüyordu:

Şimdi fustanella İzmir'e geldi,

Fes ortadan kalkacak, Türk'ün kanı akacak,

Şimdi İzmir'e geldik, Ayasofya'ya uçalım,

Camiler yerle bir edilecek ve onların üzerine haç dikilecek.

Bu sırada, İzmir'deki ekonomik durum da oldukça kötüye gidiyordu. İstanbul'daki İngiliz firması Courthope Maroe'nin ticaret sekreterinin 21 Mart 1921 tarihli ve İzmir'in ekonomik durumuna ilişkin raporu şunları içeriyordu:

5 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt I, Ankara 1973, s. 171.
6 PROF.F.O. 371/195/190, Consul Cumberbatch, 17 Ağustos 1919.

"İzmir'in ithalât ve ihracât işleri tamamen durgundu, Yunan askerî ihtiyaçları dışında hiçbir muamele yapılmıyor, kötü yunan yönetiminden önce İzmir limanına ayda 15-20 gemi gelirken, şimdi ancak birkaç gemi geliyordu, İzmir'de yasa diye bir şey yoktur. Yetki ve güç sahibi sadece Yunan Yüksek Komiseri Steryiadis'tir. Türk belediyesi işlemez bir duruma gelmiştir. Yunanlı idarecilerin davranışları yüzünden Osmanlı Gaz Şirketi sokakları ışıklandıramıyor. Geceleyin birkaç otel dışında kent karanlığa boğuluyor, çünkü gaz fiyatları oldukça pahalılaşmıştır. Bozulan yollarda büyük çatlaklar başgöstermiştir ve bu yarıklar yer altındaki lâğımlara kadar uzanmış, kenti kötü bir koku sarmıştır. Kahvehane ve lokantalar Yunan subaylarıyla doludur. Bu subaylar görünürde bütün günlerini içki içerek ve politika tartışmaları yaparak geçiriyorlar. Pazarlar oldukça tenha ve boştur. Fakirler ancak en gerekli gıda maddelerini satın alabiliyorlar"⁷.

Görüldüğü gibi İzmir'e refah getireceklerini iddia eden Yunan makamları refah yerine sefalet getirmişlerdir⁸. Anadolu'daki durum da bundan farksızdı. Tarihte olaylar aynı çığır içinde sonsuza kadar gitmez. Mutlaka bir noktada durur. Mustafa Kemal Paşa bu akımı 12 Eylül 1921'de Sakarya Savaşı ile birlikte önünü kesti. 26 Ağustos'ta büyük taarruzu başlatarak 9 Eylül'de Yunanlılar'ı İzmir'i terketmek zorunda bıraktı. Mustafa Kemal Paşa'nın muzaffer ordusu 9 Eylül'de İzmir'i aldı. İzmir'e giren 1. Ordu Kumandanı Nureddin Paşa, 10 Eylül'de aşağıdaki beyannameyi yayımlamıştır:

İzmir Vilayeti'nin Muhterem Ahalisi'ne;

Haksız, alçak ve fakat insanlık tarihinde misli görülmemiş derecede zalim olan düşmanınız Yunanlılar'ın fuzuli olarak mukaddes vatanımıza tecavüz ve girişi ile Müslümanlar'ı yok etmeye kalkışması ve kendisi gibi

7 PRO.F.O. 371/6491/E393 1, İngiliz Dış Ticaret Dairesi'nden Dışişleri Bakanlığına Rapor, 1 Nisan 1921.

8 Selahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Politika*, Cilt II, Ankara 1986.

Bu bozgunun sonra yaşlı yunan kadınları ellerini havaya kaaldırarak İngiliz Başvekili Lloyd George'u "Kako hrono nahis Corci" (Sana lânet olsun Corci) çığıklarıyla lanetliyorlardı.

haksız ve vicdansız olan müttefik ve kışkırtıcıların arka çıkmaları ve hi-mayeleri nihayet Allah'ın gücüne gitti.

Dinini, özgürlüğünü ve vatanını korumadan başka bir ümit ve mak-sadı olmayan masum milletimiz kendisine reva görülen suikast ve mezalim karşısında gayret ve kahramanlıkla ve coşku ile mevcudiyetini silahıyla muhafazaya ve yasal olan hakkını kanı ile elde etmeye bir kere daha mec-bur edildi.

Neticede Allah'ın yardımıyla ve Hz. Muhammed'in ruhanî inayetiyle düşman memleketimizin büyük bir kısmından atıldı. Anadolu, Yunan or-dusunun mezarı oldu. Miktarı 120 bine erişen I. ve II. Yunan ko-lordularından kılınç artığı olarak kalanlar kurtuluş çaresini ancak denize atılarak, küçük bir topluluktan ibarettir ki bunların şu elim sonları evvelce zulme uğramış ve doğru yoldan çıkmış olan İzmirli'lerin kendi gözleriyle bizzat görmeleri ilahi adaletin gerçekleşmesinden başka birşey değildir.

İntikam hissiyle donatılmış kahraman ordularımızın saldırılarıyla ta-mamen savaş araç ve gereçlerinden mahrum edilen düşman kolordu ve tümen kumandanları ve erkan-ı harbiye heyetleri ve karargâhları ile be-raber beş yüze yakın subay ve henüz miktarı tespit edilemeyen ve on bin kadar tahmin edilen Yunan askeri bize esir düşmüştür.

Yüzlerce topları ve binlerce tüfenk ve makineli tüfenkleri ve mil-yonlarca cephaneleri ve harp malzemeleri elimize geçmiştir. Allah'ın yar-dımıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ve muzaffer orduları mil-letimizin meşru amaçların tamamını gerçekleştirinceye kadar, devamlı gayretle çalışmak azim ve kararındadır. Milletimizin içten gelen bir meşru hak ateşi, işgale yeltenecek olan diğer düşmanların dahi Allah'ın izniyle Hak yoluna geri döndürmeye yetecektir.

Bugün savaş alanı olan İzmir'de gerçek asayişin temini ve devamı için sıkıyönetim ilan edilmiştir. Tuğgeneral Kazım Paşa İzmir Mevki Ku-mandanı tayin edilmiştir. Sıkıyönetime ait işler adı geçen kişi tarafından

düzenlenecek ve diğer işlemler hükümet tarafından denetlenecektir. Bugüne kadar seçim veya tayin suretiyle işleri yürüten bütün memurlar ile belediye heyeti veya hükümet meclis üyelerinin görevlilerine son verilmiştir.

Bu bildirin, İzmir ve İzmir'e bağlı olan yerlerde, ilân tarihinden itibaren yirmi dört saat zarfında mevki kumandanlarının gözetiminde seçilme hakkına sahip olanlar, liyakatli belediye başkanı ve azalarıyla meclis idare azaları seçilerek isimlerin onaylanmak için orduya gönderilecek ve mülkiye memurları tayin oluncaya kadar mevki kumandanlarının başkanlığı altında işbu heyetler aracılığıyla işleri yürütme ile halkın huzur ve refahını temin ve şahsi hukuku ve kişilerin korunması gaye edinilecektir.

Rehberimiz doğruluk ve adalettir. Her şahıs yaptığı işlerin karşılığını göreceğinden emin bulunmalıdır. Emirler ve hükümet yasalarının aksine harekete yeltenenler şiddetli cezaya çarptırılacaklarını bildirir ve herkese sükun tavsiye ve vatanın kurtuluşu uğrunda muhterem şehitlerin mübarek ruhlarına hediye edilmek üzere bildirin yayınlamasının ertesi günü öğle namazında minarelerde ezan ve tehlil okunmasını ve bütün halkın katılımıyla namazdan sonra hatm-ı şerif menkabe-i velâdet-i risalet penahı⁹ okunmasını temenni ederim.

1. Ordu Kumandanı

Ferik Nureddin

Nureddin Paşa'nın 10 Eylül 1922'de İzmir Vilayeti ahalisine yayımladığı beyanatta, Mustafa Kemal Paşa'dan hiç söz etmeyişi dikkat çekicidir. Ayrıca dine; manevi güçlere fazla değer verişide ayrı bir mevzudur. Bunun nedenini anlamak için onun biyografisine bakmak gerekir. Nureddin Paşa 1873 yılında Bursa'da dünyaya geldi. Müşir İbrahim Paşa'nın oğludur. Harp Okulu'nu 1893'te bitirdi. 1897'de II. Abdülhamit'in

⁹ Bu, Hazret-i Muhammed'in doğum günü için okunan duadır.

yaverliğine getirildi. 1901-1903 yılları arasında Makedonya'da Bulgar eşkiyasının takibinde bulundu. 1908'de rütbesi albaylığa yükseltildi. II. Meşrutiyet'i izleyen günlerde çıkartılan tasfiye-î rütep yasaı gereği rütbesi albaylıktan binbaşılığa indirildi. Açığa alındı ve 1909'da Küçük Çekmece Kaymakamlığına atandı. Sonra da Yemen'e gönderildi. Dönüşünde kendisine hemen orduda iş verilmeyip ancak Balkan Savaşı'nın son evresinde yani 1913'te Piyade Alay Komutanı olarak atandı. Alman askerî ıslahat heyeti emrine verildi. 1914'te yeniden albaylığa yükseldi ve 1915 başında Irak ve havalisi komutanı, sonra da Basra ve Bağdat valisi olarak görevlendirildi. 1918'de mirlivalığa terfi ettirilerek 21.17.25. kolordu komutanı ve 20 Ocak 1919'da Aydın Valisi oldu. İzmir'in Yunanlılar'ca işgalinden kısa bir süre önce bu görevinden alındı¹⁰.

Temmuz 1920'de Kurtuluş Savaşı'na katıldı ve TBMM Hükümeti tarafından Merkez Ordusu komutanı oldu. Pontuşçulara karşı sert disipliniyle başarılı bir sindirme harekâtı izlediyse de, halka karşı diktatörce davranışlarından dolayı TBMM kararıyla görevinden alındı ve yargılanması istendi. 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın araya girmesiyle yargılanmaktan kurtuldu ve Kastamonu'ya gönderilerek ordu açığında tutuldu. Büyük taarruzdan önce 1. Ordu Komutanlığına atandı. Başkomutanlık meydan savaşıdan sonra rütbesi ferikliğe (Korgeneral) yükseltildi. İzmir'in kurtarılmasından sonra, İzmir'deki Rum metropoliti Hırizostomos'u, İstanbul'un kurtarılmasından önce de Dahiliye eski Nazırı Ali Kemal'i İzmit'te linç ettirerek öldürttü. Kurtuluştan sonra 1. Ordu Karargâhı kaldırılınca açıkta kaldı. 1924 Aralık ayında Bursa'da boşalan bir millet vekilliği için yapılan seçimlerde Halk Fırkası adayına karşı bağımsız olarak Milletvekili seçilmeyi başardı. Askerî görevinden istifa etmeden aday olduğu gerekçesiyle kazandığı seçim iptal edildi. Yenilenen seçimde bu kez Halk Fırkası aday göstermedi. Nureddin Paşa yeniden milletvekili seçildi. Görevlendirildiği yüksek askerî şura'dan ayrıldı¹¹. Mec-

10 Ekrem Uykucu, 1919'dan 1973'e kadar Cumhuriyet Tarihi Ansiklopedisi, İst. 1973, s. 208.
11 Büyük Larousse, Cilt 17, s. 8741.

lis'te Mustafa Kemal Paşa'nın lâiklik ve şapka inkılâplarına karşı çıkışları ile dini siyasete alet edişiyile dikkati çekti. Atatürk Nutuk'ta O'ndan: "Zaferin şerefine en az iştirake hakkı olanlardan biri" diye söz eder"¹².

Nureddin Paşa, 18 Şubat 1932'de ölmüştür. Bıraktığı vasiyetnamede, "İzmir Kordonboyu'nda bir cami ve türbesinin yapılmasını istemiştir. Fakat bu gerçekleşmemiştir.

---

¹² Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk - Söylev*, Cilt II, Ankara 1987, s. 971 - 999.

صالحی

مدیر مشور : اسماعیل بی
بازار ابراهیم : ۱۰ ابرول

صاحب و مترجم : محمد علی
ایستاد : ۱۰ ابرول

غازی اعظم مشیر مصطفی کمال پاشا

حضرتاری آشنایت پیور دیار

یروک ملت عیسی حکومتی رئیس غازی مشیر مصطفی کمال پاشا حضرتاری،
عزیز و شایسته تیرولک اردوسی همی سایه شده در مکتب فاروشان کوزل از میر منری
ساعت برده تشریف و در شلار...

همینا کلدک ای شای تیرولک یروک ملت مجلسک رئیس

مصطفی تیرولک اردوسی ملک شای و قهرمان قوماندان

سویلی و مسوکیلی آل ساجخا

آل ساجخا قدره شرفش و شایر

آل ساجخا قدره ناموسش و ساجز

آل ساجخا قدره شایه نیش و وطنش

آل ساجخا قدره تاریش قدره قانز

تیرولک ایسلی تارخاش آبدن و ساجخا

او قور تیرولان اتعادی پایدین

نورالدین پاشا حضرتلرینک غزیه مزه

توجه عالی جنابانه لری

قهرمان اردو قوماندانلریند نورالدین پاشا حضرتلری دون کج وقت شهرتاری
تشریف برورده شلار...

پاشا حضرتلری غزیه مزه نیش بیان خوش آمدی ایلمن دیر مساولر اسماعیل بی
کی ملتتانه قبول برورده شلار و برورده آتی افتاده برورده شلار

غزیه مزه کج رتج لسخه منی اولومده منک سمدانی کوستر برورده ، بالاسخره
دها سرق کوروشه سچن

پاشا حضرتلرینک مشغولیت کزیرمه بنار دایرست نوال شایه دیک ده افتاده
سزوان اریدینه لردم کوروشه عزیمت و یاریک ایلمن منن یاشلری ایله اولورک ایلر شلار

بالاسخره سئوگیل هوماندانلر توراندین کسنا حضرتلری ایله پایه چنیز ملاقات لکسر
ایلمن چنیز

سویلی از میر مزه سستجا غزیری کتیر هنلر

کوزله آفرینر سئوگیل سستجا غزیری ایلمن دیکه دیکه آجیه دوق اولان قهرمان و شای
پشتار آفریندن بریمی سوادری فرقه ای اوند دودخی آلاوی ایلمن سوادری فرقه ای
بکرمش آلاوی دودخی آلاوی مله سرب ایلمن بولودکی کرک بولوی کرک آفریندن

کان عظمت و شان و شرفله ورود ایلمن قاناکار و قهرمانان ملطایق برورده و ضرورند

میانامه

از میر ولایتک عظیم اهلینسه اولور

سایر و سبب و فقط تاریخ سترده دلی کورولمش ویرجه ، نظام اولان رشتنیز
بیانلک آنسول اولورکی مقدس و ملازمه محارز و شوق ایله اهل اسلام بی اغایه
ایلم ایلمی کزاندی کی ستمز و وجداندیز اولان شایسته و دیندارلرینک نظیر حمایت
و حمای اولدی نهایت غیره فیه دوقلمدی ، غزیه مزه ایسلی و وطنی عائلندن
باشه برآمد و مصعب اولان مصلوح ملکی کزیرمه دوا اولان سوه قصد
و نظام کزیرمه هم و جلالت ایله عثمان ایدرک موجودیتکی مسالیه محافلده
و مشرع اولان سخطه قایمه اسمعالمه برکزه دعا بچور ایلمدی .
الانیه مرن خایه یاری و امداد روستایت یزه یاری ایلمن دشمن عکسرت فرقه قسم
اعظمتدن چله اولدی ، نامالری برهان اردوشکسزایر اولدی ، مقداری یوز بکرمش
یکه باغ اولان بریمی ویداندی ، بزبان قول اردو زدن تیره ایسول اولورک قاناکار
چاره خاص ایلمن کزیر آینه یق کزیرمه ، مطر قاناکار بریدان برشورده مله یون
اندازدیکه ، یوز بکرمش سوه عوائت ایلمن اولج مینو شای و ایسلی لاری اولان
آزیرلرینک زانی ایلمن مشاهده ، آخیری عدالت الیه لک ایلمن کزیرمه برمی هاندیر .
حس انتقام ایلمن چمن قیزمان نامالریک سول قایمه بایله و ساخط سرباستندن محروم
ایلمن دشمن قول اردو لریک وارله لریک قورماندانی و اولرک سربیه جهتلرینه و
قرار کورده ایلمن ، برار ، شایسته ، قریب اسرار ، شایسته و خیزر مالداری تیزیت
ایلمن سبب و اولرک واد سنده ، تخمین اولرک ایلمن تحت اسارت و یوزر سبب لاری
و بیگلرجه شایک و ما کندی قاناکاری و بیگلرجه سبب خانی لری ، هم بزمات سربیه لری
یاداندیر ، کیمده عیالین فضل لری .
تورکی بیسولک ملت عیسی سئوگیل و معاصر اردو لری قایمه مشروعه ملی سئوگیل ایلمن
سره لک قدر سرق ایتم ایتم هم اولرک زنده شلار ، ملک سبب و سولدن توران ایلمن
برآش ، حق سرق سزیمه ایلمن سربات ایلمن اولان دیکر دشمن لری دوش آندانه .
کمال طریق سبب ، ایسجه ، کافی کله کیمر ، یوکون منغله سرب اولان ازیرمه ایلمن
و آیدیلک آیدین واد سندی ایلمن انار ، همایه ایلمن ایلمن شلار ، میرا کالم پاشا
سئوگیل ازیرمه موقع قورمانان قییم ایلمن سزور و اداره مزه قایمه بایله منغیلات
مشاوره لریکند بدیور و ممالات سزور ، حکومت طرفدن رؤیت اوله چنیز ، یوکون
قدر انتخاب و ایلمن سوره بای اعطای اندر ایلمن ، اولان بایله مالدورن ایلمن شای
بلدی و مجلس اداره حکومت رؤسا و امثالرینک و کزیرمه نهایت ویرلشور .

بیرسانه ملک ازیر و باجماعتده ، تاریخ لکسندن اعتباراً بکرمش دوت ساعت نظرند

و واقع قورمانان لریک نظارتند ، حق انصاف سزور اولان لایحه بایله ویدنی و

امثالرینک مجلس اداره امثالرینک انتخاب اولورک ایلمن سربیه لری ایلمن سربیه لری کورده ،

و بکرمش و مالدورن ملکی ، کیمین اولنجه قورمانان لریک تحت و ایلمن سزور

ایشو هیئت و ایلمن سبب کورده امور ایلمن ملک سزور و قاناکار ، تانی و سئوگیل

دخیره اولورک سبب قایمه ایلمن کزیرمه

و بریمی دله و سزور ، هر شخصی ایلمنک مقابلده کورده سبب کزیرمه

لوقالیلر ، ایسور و قورمانان حکومت سزورده حرکت ایلمن کزیرمه سبب کزیرمه

اولانچای بیان و سبب سبب سکون ترمیم و ایلمن سزور و ایلمن سزور

دیه ایلمن عزمه لریک اوج بکرمش ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن

کون ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن

ستم شریف و ایلمن ولادت و سبب ایلمن قورمانان لریک ایلمن

بریمی اردو قوماندان

فریق

نورالدین

KUVA-YI MİLLİYE'NİN ASKERİ AÇIDAN ETÜDÜ

Dr. Öğ. Bnb. Kadir KASALAK *

1. GİRİŞ

Birlik ve beraberliğe ihtiyacımız olan bu günlerde "Kuva-yı milliye", "kuva-yı milliye ruhu" terimleri daha çok anlam kazanmaktadır.

Kuva-yı Milliye deyiminin sözlük anlamı "Milli Kuvvetler, Milli Güçler" veya başka bir ifade ile "Milis Kuvvetleri" demektir. Geniş kapsamlı özel bir tanım yapmak mümkündür. Bu durumda; "Kuva-yı Milliye, yurdumuzu parçalamak üzere harekete geçen İngiliz, Fransız, Yunan, İtalyan kuvvetlerine karşı açılan cephelerde çarpışmak üzere teşkilâtlanan bölge milis kuvvetleridir" ¹ denilebilir. Hareketin özelliği sebebiyle, Milli mücadeleye katılan ve bu mücadeleye taraftar olan herkese de "Kuva-yı Milliyeci" denilmiştir.

Kuva-yı Milliye deyimini dar ve geniş anlamda olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır. Dar anlamda Kuva-yı Milliye, düzenli ordu birlikleri dışında bir tür gerilla savaşı ile mücadele veren, sevk ve idareleri merkezi bir komutanlığa bağlı olmayan silahlı gruplardır. Geniş anlamda Kuva-yı Milliye ve İstiklâl Harbi'nin tümünü ifade eder. ² Pek çok tarihçi de Kuva-yı Milliyeci ifadesini İstiklâl Harbi, Milli Mücadele yanlısı anlamına kullanmıştır. Aynı zamanda şu belgede de bu hususlar vurgulanmakta ve doğrulanmaktadır. "Kuva-yı Milliye adı altında çıkarttıkları fitne ve fesat, Anayasa'ya aykırı olarak halktan zorla para toplamak, asker almak, bunun aksine hareket edenlere işkence ve eziyet ederek, şehirleri yakıp yıkmaya

* Gn. Kur. ATASE Bşk.lığı, 1 nci As. T. krl Bşk.

¹ ÇAY Abdülhaluk-KALAFAT Yaşar; *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuvay-ı Milliye Hareketleri*, Sistem Matbaacılık, Ankara 1990, s. 7.

² ERCAN, Yavuz; "Kuva-yı Milliye'nin Yapısı ve Niteliği Üzerinde Bir Tahlil" *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1995, s. 231.

kalkışmak suretiyle içgüvenliği bozanların tertipçisi ve teşvikçisi oldukları iddiasıyla haklarında dava açılan, Üçüncü Ordu Müfettişliğinden alınarak askerlik mesleğinden çıkartılmış bulunan Selânikli Mustafa Kemal Efendi, eski Yirmiyedinci Fırka Kumandanı ^{(3) (*)}

İstiklâl Harbi'ni Mondros mütarekesinden sonra başlatırsak yaklaşık 4 yıl sürmüştür. 4 yıl sürekli savaş olmamakla birlikte iki yılı kuva-yı milliye'nin etkin olduğu dönemdir. Biz burada kuva-yı milliye tâbirini yukarıda açıkladığımız birinci manada kullanıyoruz.

Bugün günlük hayatta pek çok kişinin kullandığı "Kuva-yı Milliye Ruhu"na da değinmekte yarar var sanıyorum. Kuva-yı Milliye birlikleri halkın içinden milli duygularla oluşmuş, meslek, gelir düzeyi, genç yaşlı v.b. pek çok hususlar dikkate alınmaksızın bir nevi kendiliğinden oluşmuş birliklerdir. Yukarıda bir tanımda da belirttiğimiz gibi yurdu düşmana karşı korumak amacıyla oluşmuş birliklerdir. Bunların oluşumunda gönüllüğün önemli bir yer tuttuğunu unutmamak lâzımdır. Mustafa Kemal ATATÜRK bu istek ve arzuyu milli ahlâka dayalı bir husus olarak şöyle ifade etmiştir: "... Bir iş, her neye ait olursa olsun, insanın kuvvet kullanmasını, yorulmasını gerektirir. İnsanlar mecbur olmadıkça kendilerini yormak istemezler. Halbuki bazı işler vardır ki kendiliğinden, insanda onu yapmak için, içte bir arzu, bir eğilim doğar, o iş arzulanmaya değer olur. İşte ahlâki işler aynı zamanda hem mecburi ve hem de arzulanabilir işlerdir. Bir işin ahlâki bir değerinin olması, ayrı ayrı insanlardan, daha yüce bir kaynaktan meydana gelmiş olmasıdır. O kaynak, cemiyettir, millettir! Hakikatte, ahlâklılık kişilerden ayrı ve bunların üstünde, ancak toplumsal, millî olabilir. Milli ahlâk, milletin sosyal düzeni ve huzuru, şimdiki ve gelecekteki refahı, saadeti, selameti ve güvenliği medeniyette ilerleme ve yükselmesi için insanlardan, her hususta ilgi, gayret, nefsin feragatını ve gerektiği

3 Atatürk ile ilgili Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 83.

* 16 Mayıs 1920 tarihli İstanbul Bir Numaralı Sıkıyönetim Komutanlığı Mahkemesi tarafından Mustafa Kemal Paşa ve beş arkadaşı için verilen idam kararı ile bunu onaylayan Padişah Vahdettin'in fermanı ihtiva eden 24 Mayıs 1920 tarihli Sadrazam Damat Ferid'in yazısı (Daha geniş bilgi için bkz: Dipnot 3, 87 sayılı belge)

zaman seve seve canının verilmesini isteyen ahlâktır. Mükemmel bir millete milli ahlâkın gerekleri, o milletin fertleri tarafından adeta düşünmeksizin, vicdani, hissi bir sebeple yapılır. En büyük milli his, milli heyecan işte budur..."⁴

İşte burada ifade etmek istediğimiz "Kuva-yı Milliye Ruhu" budur. İçten gelen bir istekle birlik ve beraberlik içinde millet fertlerinin ülke çıkarlarını ön plana çıkarması yüce önder ATATÜRK'ün milli ahlâkın tanımında belirttiği hususların uygulama alanına konulmasıdır. İstiklâl Harbi'nin başarısının da bu ruha bağlı olduğu herkesin malumudur.

Bu kavramları bu şekilde açıkladıktan sonra Kuva-yı Milliye nasıl olmuştur. Nedenleri, doğuşu ve amaçları üzerinde durmak konunun incelenmesi bakımından önemlidir.

2. KUVA-YI MİLLİYE'NİN OLUŞUMU VE AMAÇLARI

a. Kuva-yı Milliye'nin Doğuşu:

Kuva-yı Milliye'nin doğuşu bir takım nedenlere dayanmaktadır. Bu nedenleri iyice ortaya koyabilmek için 1918 yılı sonları Osmanlı Devleti'nin durumuna bakmak gerekir.

I. Dünya Harbi'nin galipleri 30 Ekim 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi hükümlerini diledikleri şekilde (hedefleri doğrultusunda) yorumlayarak Osmanlı Devleti'ni paylaşma arzularını yerine getirmek istemişlerdir. Bunun içinde hiç vakit kaybetmeden 3 Kasım 1918'de Musul İngilizler tarafından işgal edilirken, 13 Kasım 1918'de İngiliz ağırlıklı İtilâf donanması İstanbul'a gelerek bir askerî yönetim kurmuşlardır. Böylece Birinci Dünya Harbi'nde geçemedikleri Çanakkale'yi savunmasız bir biçimde geçmişlerdir.

---

4 Atatürkçülük (Birinci Kitap), Gnkur. Basımevi, Ankara 1983, s. 57.

1919 yılının ilk aylarından itibaren Adana, Urfa, Antep, Maraş bölgesi Fransızlar, Çanakkale Boğazı civarını, İstanbul ve bazı Anadolu'daki stratejik noktalar (Irak'ta olduğu gibi) İngilizler, Muğla, Antalya bölgesini İtalyanlar işgal ederken, limanlar ve demiryolları da İtilâf kuvvetlerince kontrol altına alınmıştır.

Türk milletinin en çok ağırına giden işgal hareketi ise İzmir'in İtilâf devletlerinin destek ve onayıyla Yunanlılar tarafından işgal edilmesi olmuştur. Milli mücadele hareketi yukarıda değindiğimiz gibi bir ruhla ortaya çıkmış, aynı kaynağa dayanmış Anadolu'nun her yerinden fıskırmıştır. İşgal edilen yerler büyük mücadelelere sahne olduğundan, mücadelenin yoğun olduğu yerler daha çok ön plana çıkmış bir nevi efsaneleşmiştir. Bunun sonucunda Batı Anadolu Kuva-yı Milliye hareketleri, birlikleri bakımından adından daha çok söz ettirmiştir.

15 Mayıs 1919 sabahı başlayan Yunan işgaline karşı Batı Anadolu'da ilk direniş 16 Mayıs sabahı Urla'da olmuştur. İzmir'in işgalini öğrenen 800 kadar yerli Rum, Türk köylerine saldırmaya, savunmasız insanları öldürmeye, mallarını yağmalamaya başladılar. Urla'nın Türk mahallelerini kuşattılar. Bunun üzerine Urla'da bulunan 173 ncü Aday Komutanı Yarbay Kâzım Bey yanında bulunan 18 er ve birkaç jandarma ile birlikte kasabayı savunmaya başladı. İlk Rum saldırısı püskürtüldü. Rum çetelerinin tarazu karşısında dehşet verici ve mezalimi öğrenen Urla halkı kasabadaki silah deposunu zorla açmış, mevcut 120 tüfek ve cephaneyi alarak bir milis kuvveti meydana getirmişlerdir. 173 ncü Alay'ın emrine girerek onun vurucu gücünü arttırmışlardır.⁵

Bu olayla birlikte Batı Anadolu'da ilk Kuva-yı Milliye mücadelesi başlamıştır. Bunu 172 nci Alay Komutanı Ali Bey'in (Çetinkaya) Ayalık'taki çalışmaları izledi. Ali Bey 24 subay ve 150'ye yakın askerinin yanında halktan 300 kişilik bir milis kuvveti de kurmuştu.⁶

⁵ Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C.II, Ks. 1, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 1994, s. 46-47.

⁶ ERCAN, Yavuz; a.g.m., s. 232.

Yine Batı Anadolu'daki Kuva-yı Milliye birliklerinin oluşumuyla ilgili olarak şu örnekte dikkate değer gözükmektedir. "Batıda Kuva-yı Milliye konusundaki girişimlerden önemli biri de 57 nci Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'in (Aker) çalışmalarıdır: Şefik Bey, 23 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda: "Durumun düzeltilmesi için, Kuva-yı Milliye teşkilâtı kurmanın en iyi tedbir olacağını" bildirmesi ve Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın (Çobanlı) da bu yazının altına: "Son fıkra çok önemlidir. Acele edilmesi lâzımdır" diye not düşmesi üzerinde durulacak bir noktadır. Görüldüğü gibi Harbiye Nezareti bu fikri desteklemiş, ancak hiçbir yardım yapacak güçte olmadığından her şeyi onun girişimine bırakmıştı. Diğer yandan 17 nci Kolordu Komutanlığı'na atanan Albay Bekir Sami Bey de İstanbul'dan hareketinden önce Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'dan aldığı direktifte böyle bir yetkiye sahip olmuştur" ⁷

1919 yılı Haziran ayı başlarından itibaren Kuva-yı Milliye teşkilatlanması ve mücadelesi hızla gelişmeye başlamıştır. Batı Anadolu'nun iç kısımlarına da yayılmıştır. Nitekim yine Haziran başlarında Isparta ve Burdur'daki çok sayıda yedek subay, Kuva-yı Milliye kurmaya hazır olduklarını belirterek Burdur Askerlik Şubesi başkanına müracaatta bulunmuşlardır. Binbaşı İsmail Hakkı Bey durumu, Çine'de bulunan 57 nci Tümen Komutanı Alb. Şefik (Aker) Bey'e 7 Haziran'da bildirmiştir. Yazısında askerlerce kurulacak milli bir teşkilâta müsaade istemiştir. Bazı yöneticilerin bu fikre olumlu bakmadığını bilen Şefik Bey'de verdiği cevapta "milli teşkilâtın ahaliye ait bir keyfiyet olduğunu ve firari erlerin nizamî kıtalarına iadesi hususunda çalışmasını" belirtmesine rağmen, gizli olarak, milli teşkilâtın el altından desteklenmesi emrini vermiştir. ⁸

Kuva-yı Milliye birliklerinin oluşumunu sadece batı bölgesinde değil, Anadolu'nun her yerinde olmuştur. Güney Cephesinde şu olay Kuva-yı Milliye'nin kuruluşunu başlatmıştır: "Güneyde Fransız işgaline ve Fransız-

7 A.g.m., s. 233 (Ayrıca bkz. Nuri KÖSTÜKLÜ; "Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancaklarında "Kuva-yı Milliye Fikri Üzerine İlk Çalışmalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.V, Mart 1989, s. 14'den ayrı basım, s. 481.)

8 KÖSTÜKLÜ, a.g.m., s. 481-482.

Ermeni işbirliği ile Türklere yapılan zulüm, hakaret, yağma ve öldürme olaylarına karşı ilk direnme 19 Aralık 1918'de Dört Yol'a bağlı Karakese Köyü'nde oldu. Hayatlarından endişe eden köy halkı Fransızlar'a silâhli savunmaya geçtiler. Çarpışma sonunda Fransızlar 15 ölü vererek çekilmek zorunda kaldılar" ⁹ . Özellikle Sivas Kongresi'nden sonra Güney Cephesinde çeşitli rütbelerdeki subaylar, Kuva-yı Milliye hareketlerini sivil kıyafet ve takma adlarıyla organize etmişlerdir. Şu belgede bu bölgedeki Kuva-yı Milliye'nin faaliyetlerinden bahsedilmektedir. 3 ncü Kolordu Komutanı Selahattin Bey, Heyet-i Temsiliye Başkanlığına gönderdiği 28.3.1920 tarihli yazısının 3 ncü maddesinde "Kılınc Ali Bey'in komutasında bir kısım Kuva-yı Milliye Kilis'ten Antep'e ilerleyen düşmanı uzaklaştırmak üzere 27.3.1920'de Akça koyunlu istikâmetine hareket etmiştir." ¹⁰ demektedir.

Kuva-yı Milliye'nin oluşumuyla ilgili pek çok örnek mevcuttur. Ancak biz burada tümünü veremeyeceğimiz için bu kadar örnekle yetiniyoruz.

b. Kuva-yı Milliye'nin Doğuş Nedenleri:

Kuva-yı Milliye dediğimiz birlikler olsun, kuva-yı milliye hareketi dediğimiz faaliyetler olsun elbette pek çok nedene dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Türk İstiklâl Harbi'nde önemli bir yeri olan bu düşünce ve faaliyetlerin nedenlerini şu şekilde sıralamamız doğru olacaktır.

(1) Türk Devleti'nin parçalanarak ortadan kaldırma düşüncesi.

Bu düşüncenin somutlaşmasını, biz 18 Ocak 1919 tarihinde başlayıp, yıl sonuna kadar devam eden Paris Konferansındaki konuşma ve pazarlıklardan anlamamız mümkündür. Sevr antlaşması yine bir başka somut örnektir. Mondros Mütarekesine dayalı işgaller diğer bir örnektir.

⁹ ERCAN; a.g.m., s. 235.

¹⁰ Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi, Kol: İst, Kls. 258, Dos: 16, Fih: 41 (Ayrıca bkz: Askerî Tarih Belgeleri Dergisi s. 103, 104, 105)

(2) **Damat Ferit Paşa hükümetinin, işgallere seyirci kalan ve itidal tavsiye etmekten başka herhangi bir girişimde ve faaliyette bulunmaması.** Padişah Vahdettin'in de aynı düşünceyi paylaştığı şu sözlerinden de anlaşılmaktadır: "bağırılım, fakat elimizi kaldırmayalım." ¹¹

(3) **İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ve Yunan mezalimi;** Paris Barış Konferansı'nında İtilâf devletlerinin almış olduğu bir kararla, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali Türk milletinde büyük bir infial yaratmıştır. Yunanistan bağımsız bir devlet haline gelmesinden (1829) sonra Osmanlı Devleti ile sürekli savaş halinde olmuş, Osmanlı aleyhine topraklarını genişletmiştir. Bu durum ister istemez bir düşmanlık yaratmıştır. Tarihten gelen Yunanistan'ın bu uzlaşmaz, kin dolu tutumuna Yunan vahşeti eklenince Atatürk'ün yukarıda ifade ettiğimiz sözlerinde belirttiği gibi, içten gelen millî, vicdani duygularla kendini koruma düşüncesi ortaya çıkmıştır. Yunan vahşeti o kadar büyük boyutlara ulaşmıştır ki, yapılanlar Türklere karşı bir soykırımdan başka bir şey değildir. Bu olaylarla ilgili pek çok belge mevcuttur. "Subayların yalnız askerî teçhizatı değil, para çantaları, alyans yüzükleri, saat, sigara tabakası, çakmak, yenice görünen elbise kalpaklarına kadar her şeyleri soyulmuştu. Soygunculuk pek yaygın olmuş; Türk evlerine zorla girilerek birçok ailelerin çamaşırlarına varıncaya kadar bütün eşyaları alınmıştı." ¹² denirken, bir başka belgede de "İşgalin ilk 48 saati içinde İzmir ve banliyölerinde (Urla yarımadası ve köyleri dahil) öldürülen Türklerin sayısı 2000'in çok üstünde idi" ¹³ ifadelerine yer verilmiştir.

Yunanlılar bu mezalimi yaparken, Anadolu'daki Rumlarla işbirliği yaparak faaliyetlerini akıl almaz boyutlara çıkarmışlardır. Niyetlerini de çıkarmadan önce belli etmişlerdir. Şu kısa örnekte bunu açıkça ortaya koymaktadır. "Çıkarmadan aylar önce silahlandırılmış, yerli Rum çetelerinin, Yunan askerleriyle işbirliği ederek giriştikleri bu menfur cinayetler pek

11 İNÖNÜ; **Hatıralar** (Yayıma Hazırlayan: Sabahattin Selek), İstanbul 1985, s. 176.

12 ATASE Arşivi Kol: İst., Kls: 14, Dos: 55, Fih: 78/17.

13 ATASE Arşivi Kol: İst., Kls: 14, Dos: 55, Fih: 78/11.

vahşiyane bir hal almıştı. Yağma ve soygunculuk da son haddini bulmuştur. Sivil ve askerî bütün devlet daire ve müesseselerinin kasaları kırılmış toplam olarak 21 kasadan 231426 liralık nakit para alınmıştı" ¹⁴.

(4) **Türk halkının kendi bölgesini savunma düşüncesi;** İzmir'in işgali ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Ermeni katliamları, Fransız Ermeni işbirliği Türk insanın kendi yurdunu savunma düşüncesine itmiştir. Milli duygularla ortaya çıkan bu düşünce Kuva-yı Milliye'nin kurulmasında etkili olmuş, Türk halkı hiç olmazsa önce kendi bölgesini kurtarma fikriyle hareket etmeye başlamıştır. Bilhassa Sivas Kongresi'ne kadar bu düşünce etkili bir biçimde halkta yer etmiştir ¹⁵. Halk bu düşüncesini eylem alanına kuva-yı milliye olarak geçirirken, daha sonra organize hareket etme mecburiyeti bağımsızlık fikrinin pekişmesini sağlamıştır. Mevcut ihtiyaçlar, mevcut şartların gereği ne ise Türk milleti o yola başvurmuştur.

Sadece ülkeyi yönetenlerin veya bir kısım aydınların fikirleri peşinde koşmamıştır. Yani sonuçta milletin sağ duyusu galip gelerek bağımsızlık mücadelesi başarıya ulaşmıştır ¹⁶. Bölgesel olarak başlayan kuva-yı milliye hareketi de bu mücadelede önemli bir basamak olmuştur.

(5) **Ordunun terhis edilmesi ve zayıf durumda olması:** Kuva-yı Milli'nin doğmasının önemli nedenlerinden birisi de ordunun terhis edilmesi ve mevcut kuvvetlerinin de yetersiz olmasıdır. Mondros Mütarekesine göre ordunun terhis edilmesi gerekiyordu. Nitekim bu büyük oranda yapılmış, ordunun mevcudu 50 bin civarına indirilmiştir. Bu mevcut asayiş sağlamaya görevliydi. Türk ordusuna bırakılan silâh ve cephanenin büyük kısmı zaten İstanbul'da depolanmıştı. İstanbul'da İtilâf devletlerinin kontrolü altında. Bu durum karşısında yapılabilecek tek şey halkın kendi başının çaresini bakmak olmuştur. Teçhizat ve mühimmat ba-

14 ATASE Arşivi Kol: İst., Kıs: Dos: 55, Fih: 78/12.

15 Kadir KASALAK; *Millî Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1993, s. 14.

16 KASALAK; *a.g.e.*, s. 9-19, 107-110, 121-167.

kiminden yetersiz olmakla birlikte dağınık kuvvetlerin yanında en derli toplu gözükeni Erzurum'da bulunan 15'nci Kolordudur. ¹⁷ Atatürk Büyük Nutuk'un başında bu durumu çok güzel tasvir etmiştir. Bu durumda yapılacak tek şey topyekün savaştan başka şey değildir. Bu savaşı yürütmek için mevcut şartlarda kuva-yı millie'yi doğurmuştur.

c. Kuva-yı Milliye'nin Amaçları:

Türk milletinin kendi içerisinde, milli duygularla teşekkül eden Kuva-yı Milliye'nin kurulmasının belli başlı amaçlarını şu şekilde ifade etmek mümkündür.

(1) Türk milletinin Yunan işgalleriyle başlayan saldırılara boyun eğmeyeceğini ve işgalleri onaylamadığını dünya kamuoyuna duyurmak. Bu amaçlarla yapılan mitingler, protesto telgraflarının çekilmesi kuva-yı milliyenin amaçlarından biri olduğunu açık göstermektedir. İzmir'in işgalinden bir gün önce 14 Mayıs 1919 tarihinde "Yahudi Maşatlığı"nda yapılacak miting için dağıtılan bildiri de şöyle denilmektedir.

"Ey bedbaht Türk!...

Wilson prensipleri unvan-ı insaniyetkâranesi altında senin hakkın gasp ve namusun hetkediliyor.

Buralarda Rum'un çok olduğu ve Türkler'in Yunan'a iltihakını memnuniyetle kabul edeceği söylendi ve bunun neticesi olarak güzel memleket Yunan'a verildi.

Şimdi sana soruyoruz.

Rum senden daha mı çoktur?

Yunan hakimiyetini kabule taraftar mısın?

---

17 TSK Tarihi; C. X, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1985, s. 489-490.

Artık kendini göster. Tekmil kardeşlerin maşatlık'tadır. Oraya yüzbinlerle toplan. Ve kaahir ekseriyetini orada bütün dünyaya göster. ilân ve ispat et. Burada zengin, fakir, alim, cahil yok. Fakat Yunan hakimiyetini istemeyen kütle-i kâhire vardır.

Bu sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma. Hüsrân ve nekbet faide vermez. Binlerce, yüzbinlerce Maşatlığa koş ve Heyet-i Milliye'nin emrine itaat et!...

İlhak-ı Red

Heyet-i Milliyesi" 18

İzmir'in işgali üzerine 16 Mayıs 1919 tarihinde, Denizli'den İstanbul hükümetine çekilen protesto telgrafında şu ifadelere yer verilmiştir.

"Sadaret Makamına

Denizli No: 3670

16 Mayıs 1335 (1919)

Meşrutiyetin ilânından pek elim ve kanlı feci olaylara uğradık, fakat bunların hiç biri sevgili İzmir'imizin Yunan kuvvetleri tarafından işgali haberinden doğan teessürleri meydana getirmemiştir. Harp senelerinde hiçbir fedakârlık esirgemeyen, milletin cidden vicdanlarını yakan şu haber karşısında irade ve ihtiyarını kaybetmiş ve yarın buraların Yunan çetelerine geniş bir saha olacağını düşünerek hayatın bir esirlik ve azap olacağı fikri ile şimdiden şerefle ölmeyi göze almışlardır. Bu sebeple bu işgali katiyyen kabul edemeyeceğimizi ve hükümetin emirlerine hazır bulunduğumuzu arz ederiz.

Bütün Ahali Adına

Ahmet Hulusi" 19

18 TAÇALAN, Nurdogan; *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Milliyet Yay., s. 232.
19 PARLAK, Türkmen; *Yunan Ege'ye Nasıl Geldi I*, İzmir 1982, s. 372.

Bildiri ve telgraftan açıkça anlaşılacağı üzere, Yunan işgalleri reddediliyor ve bunlar dünya kamuoyuna duyurulmaya çalışılıyordu. Çeşitli ülkelere çekilen protesto telgrafları, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ve İstanbul'da yapılan mitingler Kuva-yı Milliye'nin değindiğimiz amacını anlatıyordu.

(2) Yunan, Ermeni-Fransız işgallerine engel olmak, işgal kuvvetlerini kayba uğratarak Anadolu içlerine ilerlemelerini durdurmak.

Yukarıda değindiğimiz Urla olayı, 57 nci tümenin Ege'deki faaliyetleri, Çerkes Ethem ve Demirci Mehmet Efe'nin Yunanlılarla girmiş oldukları çatışmalar, Güney cephesindeki Sütçü İmam ve Şahin Bey'in faaliyetleri bu amacı açıkça ortaya koymaktadır. Kısaca şu örneği bakmakta yeterli olacaktır: "... doğan çocuğun adının konması yani "Kuva-yı Milliye" adı Denizli havalisine nasip olmuştur. Öte yandan bu bölgede kurulan milli kuvvetler düşmana çok büyük darbeler indirmiştir. Mesela, 30 Haziran 1919'da Aydın'ın düşmandan geri alınmasında en büyük pay, Denizli, Isparta ve Burdur gönüllülerinden teşekkül etmiş olan "Sarayköy Müfrezesi"ne aittir nitekim, Mustafa Kemal, Sivas kongresine gelen Denizli sancağı temsilcilerine hitaben: "İstanbul'da şurada mitingler yapıydı. Devletlere Yunan işgali protesto edildi. Fakat sizin Aydın Kuva-yı Milliyesi cephesinde patlattığınız silâh sesleri Versay Sarayını çınlattı".²⁰

(3) Türklerin yerleşim yerlerini şehir (köy, kasaba) Rum ve Ermeni çetelerin saldırılarına karşı korumak, bölgeyi bu çetelerden temizlemek. Birinci Dünya Harbinde Ermeni çetelerinin yapmış olduğu katliamları, Batı Anadolu ve Trakya'da Yunanlılar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yeni Ermeniler yapmışlardır. Özellikle Batı Anadolu'da Yunanlılar İzmir'e çıktuktan sonra bölgede yaşayan Rumlarla işbirliği yaparak Türk halkına karşı vahşiyane hareketlere girişmişlerdir. Bu konular pek

---

²⁰ KÖSTÜKLÜ, a.g.m., s. 480.

çok örnekler olmakla birlikte biz birer örnekle yetineceğiz. "15 Şubat 1919'da Söke'nin Yoran Köyü Rumları jandarma karakoluna saldırdılar, tahkikata gelen Jandarma bölük komutanına ateş ettiler; 4 eri yaraladılar, 8 er kayboldu 19 Şubat'ta gümrük memurunu ve eşini dövdüler, Jandarma karakolu Akköy'e çekildi. Bölgedeki Rum köylerinin de ayaklanmasını önlemek için Ödemiş'teki 135 nci Piyade Alayı takviye edildi. Asilerin, Birinci Dünya Savaşı sırasında Yoran Bucağı'ndan kaçarak yabancı ordularda görev yaptıktan sonra Yunan ve İngiliz üniformaları ile dönen Rumlar olduğu anlaşıldı.

Asiler, Yoran'da bulunan 56 ncı Tümen'e ait silah, cephane ve bombaları ele geçirmişler ve pusuya düşürdükleri Jandarma müfrezesinden bazı erleri şehit etmişlerdi".²¹

Güney cephesi ile ilgili bir başka belge ise Fransızların yardımıyla Ermeni çetelerin katliamından söz edilmektedir. 2 Kasım 1919 tarihli Mustafa Kemal Paşa tarafından Malatya Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesine gönderilen yazıda şu hususlara yer verilmiştir.

"Mütareke şartlarına aykırı İngiliz işgal kuvvetlerinin takviye ettiği Maraş'a Fransız kuvvetleri girmekte ve aradaki Ermeniler vasıtasıyla müslüman kardeşlerimize karşı bir katliam icra etmekte oldukları haber alındı. Cemiyetimizin nizamnamesi gereği haksız işgale karşı birlikte hareket etmek esas kabul edilmiş olduğundan oradan yardım isteyen din kardeşlerimize karşı Malatya'nın uygun coğrafyası nedeniyle derhal yardım yapılması gerektiği Elbistan kazasıyla orada toplanan milli kuvvetlere yardım ederek Kuva-yı Milliye'nin yakın mahallelerde takviyesiyle milli müdafaanın başarı kazanması gerekmektedir..."²²

21 IŞIK, Hüseyin; "Anadolu'da Yunan Mezalimi", Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildirileri, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 1986, s. 379.

22 ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İst., Kls: 255, Dos: 6-2, Fih: 44.

Ermeni çetelerinin yaptıklarıyla ilgili olarak Prof. Dr. Azmi Süslü bildirisinde şu bilgileri vermektedir. "yerli-yabancı arşiv belgelerine müracaat eserlerine, bölgedeki canlı şahitlere, saha araştırmalarına ve arkelolojik - antropolojik kazılara dayanarak diyebiliriz ki, bugün Doğu ve Doğu Anadolu'da Ermeniler tarafından katledilmiş 1 milyonun üzerindeki Türk'e ait 100'e yakın toplu mezar bulunmaktadır. Adana'dan Kars'a, Erzurum-Erzincan'dan Çankırı-Sivas'a, Van'dan Bitlis'e Muş'a kadar uzanan bölgelerde yer alan bu toplu mezarların en yoğun olduğu yerler ise, Kars ve çevresindedir ²³".

Belgelerden de anlaşıldığı gibi Ermeni ve Yunan vahşetini ortadan kaldırmak Kuva-yı Milliye'nin önemli amaçları içinde yer almıştır.

(4) Zaman kazanmak suretiyle teşkilâtlanmaya ve düzenli ordunun kurulmasına imkân sağlamak; Kuva-yı Milliye'nin Türk milletinin organize olmasını, teşkilâtlanmasını ve zamanla düzenli orduya geçiş amacını da gerçekleştirmiştir. Nitekim, Anadolu'nun her tarafından yapılan kongreler bunun en güzel somut örnekleridir. Bu hususta bir araştırmacının fikirlerine katılmamak mümkün değildir. "... Pek çok subay ve sivil memur yerli ileri gelenlerle bir araya gelerek yerel komiteler kurdular. Her kasabanın Ulusçuları, tutucu ve işbirlikçilerle didişmek pahasına, kendi direniş örgütlerini yarattıkları Yunanlılarla dolaylı işbirliği demek olan ulusçu örgütlenmeyi baltalamak, ulusçu subayları ve örgütlenmeyi savunan aydınları kasaba ve kentlerden çıkarmak, tehdit etmek, hatta öldürmek türünden pek çok engelle savaşmak zorunda kaldılar. Bütün bu çabaların sonucunda oluşturulan yerel örgütler Ege'deki ilk kongrelerini, Erzurum Kongresi'nden yaklaşık bir ay önce toplandılar...

Kongre başarıyla yapıldı ve Kuva-yı Milliye'nin resmileşmesi doğrultusunda ilk ciddi adım atılmış oldu. Kongrenin sonuçlarından biri de

---

23 SÜSLÜ, Azmi; "Doğu Anadolu ve Kars'ta Oynanan Oyunlar", *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*, Ankara 1992, s. 33.

bölge içindeki Reddi-İlhak ve Müdafaayı Hukuk Cemiyetleriyle ilişki kurup onları da örgütsel bağdaşmaya katmak olmuştur" ²⁴

(5) Bağımsızlık, işgallere karşı koyma amacını taşıyan, teşkilâtlanma düşüncesine karşı çıkan, bozgunculuk yapan, düşmanla çeşitli nedenlerle (menfaat temini, makam isteği, para alma v.b.) işbirliği yapanları tesirsiz hale getirmek:

Kuva-yı Milliye'nin kuruluşu sırasında, Milli mücadele hareketinin teşkilâtlanması veya düzenli ordunun kurulması sırasında bozgunculuk yapanlar, bu faaliyetlere karşı çıkararak engel olmaya çalışanlarda olmuştur. Ayrıca, "İstanbul hükümeti karışıklık çıkacak korkusuyla ulusal kuvvetlere (Kuva-yı Milliye) yardım etmediği gibi, onların dağılmasını da istiyordu" ²⁵ Kuva-yı İnzibatiye'nin kuruluş amacında zaten bu idi. Kuva-yı Milliye ayrıca; bağımsızlık fikrine karşı olan mandacı, himayeci ve bolşevikliği kabbullenen ve bunun için isyanlar çıkaran, bozgunculuk yapan, İngiliz, Fransız, Yunanla işbirliği yapan yerli işbirlikçilerle de mücadele etme amacını taşımış ve bunu da gerçekleştirmiştir ²⁶ .

Özellikle İngilizlerin milli mücadeleye karşı el altından çeşitli faaliyetlerde buldukları, makam, mevki hırsı içindeki pek çok Osmanlı yöneticisi ve aydınları da kullandıkları bilinmektedir. Hikmet imzalı ve "Necati Bey"e hitabıyla başlayan ve Sivas'tan 19.9.1335 (1919) tarihinde çekilen telgrafta çeşitli para yardımlarından söz edilmektedir. "İstanbul'dan alınan mevsuk malumata göre İngilizler tarafından İngiliz Muhipleri Cemiyeti namına darsaadetden hükümetin dahiliye nazırı Adil beye 150 bin lira vermiştir. Konya valisi Cemal beye 200 bin lira, Ankara valisi Muhiiddin Paşa'ya da bundan daha fazla miktarda bir meblağ gönderilmiştir...." ²⁷ .

24 ERGİL, Doğu; *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, Çağ Matbaası, Ankara 1981, s. 72.

25 A.g.e., s. 81.

26 KASALAK; a.g.e.

27 ATASE Arşivi; Kls: 322. Dos: 3, Fih: 36.

Belge de açıkça İngiliz yardımlarından söz edilmektedir. İşte Kuva-yı Milliye'nin amaçlarından birisi de bu yerli düşman işbirlikçileriyle mücadele etmek olmuştur.

d. Kuva-yı Milliye'nin Yapısı:

Kuva-yı Milliye (milli kuvvetler) halkın içinden çıktığı, halkın arzusu ile oluştuğu için yapısı içinde de her türlü insana rastlamak mümkündür. Prof. ÇAY'a göre "...Kuva-yı Milliye müfrezelerinden bir kısmı yurdun her bölgesinden kopup gelmiş insanlardan, bir kısmı ise özellikle belli bir yerin, kasabanın veya aşiretin insanlarından teşekkül etmişti. Bir çoğunun bünyesi taşıdıkları adlardan anlaşılıyordu." ²⁸

Kuva-yı Milliye'nin yapısı içinde halkın hemen hemen tüm kesimlerinin yer aldığı her araştırmacının kabul ettiği bir husustur. Ancak bazı kesimler günün şartlarına göre ön plâna çıkmışlardır. Ana hatlarıyla yapıyı oluşturan grupları tasnif etmek gerekirse şöyle bir tablo ortaya konulabilir. 1. Subaylar ve Bürokratlar (o dönemde silah altında bulunanlar ve devlet görevlileri) 2. Efeler ve zeybekler, 3. Çeşitli mesleklere mensup halkın içinden gönüllüler, 4. Eşraf (adı verilen sözü dinlenir, zengin sayılan insanlar) ve din adamları, 5. Toprakla uğraşan köylüler Bu kuva-yı milliye hareketini yapısında sivil halkın çokluğu ve etkinliği nedeniyle sivil direniş hareketi gibi nitelendirilmeler yapanlardan mevcuttur. ²⁹

Kuva-yı Milliye'nin yapısı içerisinde saydığımız gruplar ön plana çıkanlardır. Toplumun diğer kesimlerinden de gazeteci, aşiret reisleri v.b. gruplarda harekete katılmıştır.

1. Subaylar ve bürokratlar :

Kuva-yı Milliye gerilla harbi yapan birlikler olduğuna göre, onların

²⁸ ERGİL, Doğu; a.g.e., s. 67-94 ve diğer bölümleri, ÇAY; a.g.e., s. 8-10, AVCIOĞLU, Doğan; Türkiye'nin Düzeni adlı eserler.

²⁹ TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim; Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, TTK Basımevi, Ankara 1989, s. 50-56.

sevk ve idaresinin savaşı bilen insanlar, silah tutan insanlar tarafından yapılması da normaldir. Bürokratlar ise özellikle teşkilâtlanmada önemli görevler almışlardır. Bu subay ve bürokratlar zaman zaman takma adlar kullanılarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. İstihbarat açısından bu uygulama çok da başarılı olmuştur. Subaylar daha sonra özellikle düzenli orduda, bürokratlar ise devletin yeniden teşkilâtlanmasında önemli görevler almışlardır. Bunlardan bazılarını şu şekilde saymak mümkündür.

"... Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Halit Paşa, Mürsel Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Osman Nuri Paşa, Cevat Paşa, Yakup Şevki Paşa, Hakkari valisi Haydar Bey, Kaymakam Cibranlı Halit Bey, Ekrek nahiyesi müdürü Zeynelzade Mustafa Efendi, Çan nahiyesi müdürü Osman Bey vardı".³⁰

İzmir ve civarının işgali, bu bölgede bulunan subayların iç kesimlere çekilip direnmeye karar verirken, Osmanlı ordusunun terhisinden dolayı, başta kalan subaylarda İstanbul'da toplanmaya başlamışlardır. Ancak, yabancıların kontrolü altında bulunan İstanbul'da duramayan subaylar Batı Anadolu'ya gelerek direnişe katılmışlardır. Bunların çoğu milliyetçi duygularla yüklü adları İttihatçıya çıkmış yada gerçekten İttihat ve Terakkiye katılmış veya fikrini benimsemiş kişilerdir. Bu düşünceler içinde kaymakam ve mutasarrıflarından bulunduğu bürokratlar kesiminde bu harekete katılmaya başlamıştı. Subay ve bürokratları bu duruma iten önemli etkenlerden biri de Hürriyet ve İtilâf Partisini bir nevi iktidara taşıyan Damat Ferid hükümetinin uygulamalarına bir örnek de şuydu: "...1 Aralık 1918'den başlayarak Ermeni ve Rum kökenli memurlar, mutasarrıflık, kaymakamlık, genel müdürlük ve mülkiye müfettişliklerine atandılar" Ayrıca Boğazlayan kaymakamı Kemal Bey tehcir uygulamasından sorumlu tutularak idam edildi. Pek çok aydın Malta'ya sürüldü. Bu durum karşısında Anadolu'ya geçenlerde hızla artmaya başladı. Alb. Kara Vazıf, eski Harbiye Nazırı ve Hamidiye Kahramanı Hüseyin Rauf Bey bunlardan bir ka-

---

30 ÇAY; a.g.e., s. 8.

çıydı. Bu kişiler Anadolu'ya haklarını aramaya gidiyordu. Ancak, en önemli eksikliklerden birisi askerdir. Asker olmadığına göre dayanacakları silahlı güçler efeler olacaktır.

2. Efeler ve Zeybekler :

Efe'nin çeşitli biçimlerde tanımı yapılmıştır. Bu tanımlardan birkaçı şu şekildedir. "Efe: Sosyal haydut," Efe; Anadolu'nun en fazla gelişmiş, tarımın en fazla ticaretleşmiş, dolayısıyla toplumsal katmanlar arasında eşitsizliğin en fazla belirginleşmiş olduğu bölgelerden olan Ege'de var olan çeteciye verilen addır." ³¹ "Efe, yiğit, özellikle Batı Anadolu köy yiğidi, zeybek" ³². Bu tanımların içerisinde yer alan hususlar aynı zamanda Kuva-yı Milliye hareketinin özelliklerini de yansıtır. Yani efeler, yiğittir, haksızlığa karşı isyanları vardır. Kabadayıdırlar, kırsal yerlerde baskı ve sömürüyü temsil eden merkezi otoriteye karşı güçsüz insanı korumaktadırlar. Yaptıkları bir tür sosyal protesto eylemidir.

Efeler ve zeybekler (efenin emrindeki kişi, savaşçı) oluşumu ile ilgili olarak Doğu Ergil şunları yazıyor: "Ege yöresinde "efe" adını alan sosyal haydut dağa çıktığında derhal var olan bir yasadışı çeteye girer. Girmek zorundadır da, çünkü çeteler köylerin sınırlı kaynaklarının tüketerek yaşadıkları için yasağı çiğnemiş olan bir şey tek başına ne hükümetin yada ağanın, ne de yarışan ve çekişen çetelerin denetim alanı dışında yaşabilir. Böylece çeteler, sürekli olarak yeni üyelerle beslenerek yaşar giderler. Çeteler dağılır, yeniden kurulur, isim ve kadro değiştirirler ama çetecilik ya da efelik sürer gider.

Çeteler çalışmadıkları için köyün ürettiğini köylü ile paylaşmak durumundadır. Köylünün çetelere ayıracağı pay daima sınırlıdır, bu sınır aşıldığı zaman çeteler ile köylü arasındaki ilişki sömürü yada soygun ilişkisine

31 ERGİL, a.g.e., s. 84.

32 Türkçe Sözlük 1; A.K.D.T.Y.K., Türk Dil Kurumu, Ankara 1988, C.I, s. 432.

dönüşür. Çetelerin, yasadışına yerel düzendeki güçlüklerle yasal yollarla mücadele edemeyen güçsüzü ve yoksulu, güçlü karşısında korumak³³.

Efeler ve zeybekler ilgili olarak da AYDINEL şu bilgileri verir:

"Ege bölgesinde, özellikle Aydın Vilâyeti ve Ödemiş yörelerinde, zeybeklik 17. Asırdan itibaren bir eşkıyalık, çetecilik şeklinde oluşan bir zümre idi. Hükümet otoritesinin yok olması, adaletsizlik, Osmanlı'ya güvensizlik, köylünün hor görülmesi, asayişsizlik, harplerin yarattığı ekonomik kriz, sosyal düzenin bozulması sosyo-kültürel alanda zeybeklik kurumunun doğmasına sebep oldu. Kültür düzeyi düşük olan köylüler, hükümetten öc almak, Osmanlı emniyet ve asayiş güçlerini etkisiz ve zayıf düşürmek için tek yol zeybeklik olduğuna inandıklarından, bu kurumun mensuplarına yataklık dahi ederlerdi. Köylü çocuğu küçük yaşlardan itibaren zeybeklik hikayeleri ile büyür ve büyük bir hayranlıkla, bu kuruma özenti duyarlardı.

Zeybekler I. Dünya Harbi yenilgisinden sonra eşkıyalığı bırakarak yavaş yavaş köylerine dönmeye başladılar. Hele, Yunan işgalinden sonra vatanın müdafaasız kaldığını gören bu Türk çocukları silâhları ve adamlarıyla dağlardan inerek Kuva-yı Milliye saflarına katıldılar. Esasen bunlara karşı büyük hayranlık duyan halk da onları tabî bir lider olarak gördüler ve çoğu gönüllü olarak emirlerine girdiler. Bu suretle Kuva-yı Milliye bu bölgede etkili bir şekilde bunların etrafında oluştu. ... Yörük Ali efe, Demirci Mehmet Efe ve daha birçokları Kuva-yı Milliye Harekâtında pek çok yararlı faaliyette bulundular"³⁴.

3. Çeşitli Mesleklere Mensup Gönüllüler:

Kuva-yı Millîye bünyesi içinde halkın her kesiminden insanın mevcut olduğu bilinmektedir. Bu yapı içinde önemli bir grubu da milli ve vatani

33 ERGİL, a.g.e., s. 88.

34 AYDINEL, Sıtkı; Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 48.

duygularla Kuva-yı Millîye'ye katılan gönüllüler teşkil etmiştir. Bunların içinde he tür meslekten gönüllü insanlar vardır. Kendilerine yakın yörelerde teşkilatlanmış ister eşraf, ister subay, ister bürokrattan kişiler önderi oldukları Kuva-yı Millîye grupları içinde yer almışlardır. Ancak bu gönüllülerden lider durumunda olanların sayısı pek çok değildir. Bunun yanında gönüllü ifadesi dikkate alındığında eşraf, din adamı, bürokrat ve subay, efe ve zeybek gibi ifade ettiğimiz insanların da bu kapsamda değerlendirilebileceğini unutmamak lâzımdır.

Kuva-yı Millîye'nin kadın kahramanlarından "Kara Fatma, Süreyya Sülün Hanım, Fatma Şeker Hanım"³⁵ da bu gönüllülerdendir. Gönüllülerin böyle bir harekete katılmalarını çeşitli biçimlerde ifade etmek mümkündür. Biz yukarıda "bunu millî ve vatanî duygularla" diye ifade ettik. Bir araştırmacı bunu şöyle ifade ediyor: "... Halk, maceraya değil zafere koşmuştur. Şehit olmanın gururunu duyan Türk Milleti'nden başka, hiçbir millet yoktur. Bir oğlunun şehit olduğunu duyan bir baba "Vatan sağolsun. Bir oğlum daha var, o da vatana feda olsun" diyebilecek kadar asil bir halkın harpten bıkkınlığını, genelleştirerek ifade etmek gerçeklere aykırı olur."³⁶

4. Eşraf ve Din Adamları:

Eşraf genel anlamda "Bir yerin zenginleri, sözü geçenler, ileri gelenler"³⁷ olarak ifade edilmektedir. Kuva-yı Millîye hareketi içinde de eşraf ve din adamları önemli roller üstlenmişler, büyük hizmetler vermişler ve Kuva-yı Millîye'nin yapısı içinde önemli bölümünü teşkil etmişlerdir.

Bir toplumda zengin, sözü dinlenen kesimin ve din adamlarının olumlu veya olumsuz etkileri olmuştur. Türk Millî Mücadelesi'nde olumlu hareket eden din adamları ve eşrafta mevcuttur. Kuva-yı Millîye birliklerinin teşkilatlanması, ihtiyaçlarının karşılanması psikolojik olarak onların güçlendirilmesinde en önemli katkı bu olumlu hareket eden kesimden gel-

35 ÇAY, a.g.e., s. 8.

36 AYDINEL, a.g.e., s. 62.

37 Türkçe Sözlük I. a.g.e., s. 473.

miştir. Yapılan savaş İstiklâl Savaşı olduğu ve o günün Anadolu'su insanıyla, kaynaklarıyla, coğrafyasıyla, kültürüyle hatırlanırsa bu tabakanın olumlu etkileri daha kolay anlaşılır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu da ise Batı Anadolu'dan farklı olarak bu eşraf diye tabir edilen kesim aşiret reisi veya ağalar olmuştur.

Din adamları ile ilgili olarak şu tespit onların bu hareket içindeki yerini özlü bir biçimde ifade etmektedir. "Din bilginleri, bizim tereddüde düştüğümüz ve halka kabul ve tatbik ettirmede zorluğa düşer olduğumuz her mevzuda yardımımıza koşular, müşkülleri hallettiler. Nizami ordu vaziyete hakim oluncaya kadar kurduğumuz milli bölüklere her türlü desteği sağladılar."³⁸

Kuva-yı Millîye içinde yer alan ve din adamlarından bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür: "Mutki aşiret reisi Hacı Musa, Şadilli Hasan Reşo, Sıpkanlı Abdülmecit, Hormekli Halil, İzzettinli Hanan Ağa, Cıbranlı Maksut, Denizli eşrafından Yusuf Bey, Isparta eşrafından Tahir paşazade Hafız İbrahim Bey, Sökeli Caferaki (Giritli Cafer Ağa), Manifaturacı Kulalı Softaoğlu İbrahim, Adagideli Hanaylıoğlu Mehmet Emin Bey" gibi. Din adamlarından bazıları ise şunlardır: "Maraş Müftüsü Hacı Ahmet, Urfa Müftüsü Hasan, Diyarbakır Müftüsü Hacı İbrahim, Bitlis Müftüsü Abdülmecid, Bayburt Müftüsü Fahreddin, Viranşehir Müftüsü İbrahim, Denizli Müftüsü Hulusi Efendi, Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi, Çine'de Akseli vaiz, Tire Müftüsü Hasan Efendi, vb."

5. Köylüler:

Kuva-yı Millîye'nin bünyesinde adından fazla söz edilmese de veya çeşitli tasniflerin içinde de ifade edilse önemli bir rol oynayan grup köylülerdir. Bunlardan askere alınma (mükellef) şeklinde de yararlanılmış, gönüllü olarak da Osmanlı Devleti'nin bu son zamanlarında toplumun yü-

---

³⁸ KUTAY, Cemal: "Milli Mücadele'nin Gerçek Öncüleri ve Arkadan Gelenler", *Tarih Dünyası Dergisi*, s. 3.

künü çeken unsur köylülerdir. Halkın büyük bir kısmı ilkel de olsa tarımla uğraşmakta, geçimini topraktan elde etmektedir. Anadolu'daki bir direniş hareketinin öncülüğünü, liderliğini köylüler yapmasa da, esas yükünü bu çilekeş Anadolu köylüsü yapmıştır. Her ne kadar bu kitleyi bu kuva-yı millie hareketinin içine çekmekte bazı sıkıntılar yaşanmışsa da, sonuçta köylüler kuva-yı millie adını verdiğimiz bu kuvvetlerin ve ileride kurulacak düzenli ordunun isimsiz kahramanlarını oluşturmuştur.

Görüldüğü gibi kuva-yı millie halkın içinden kendi arzusuyla teşkilâtlanmış, mücadelesini vermiş kuvvetlerdir. Bu milli kuvvetler düzenli orduya geçene kadar vatanın kurtuluşu ve Türk milletinin istiklâlini kazanmasında önemli hizmetlerde bulunurken canlarını da seve seve feda etmişlerdir. Bunları yaparken hem düşmana karşı, hem düşmanla işbirliği yapanlara, hem şahsi menfaatlerini vatanın kuruluşu ve milletini bağımsızlığını ön plana çıkaranlara, hem de korkaklara, keyif düşkünlerine karşı mücadele etmiştir. Ancak homojen olmayan bu yapının bazı eksiklik ve kusurları olduğunu belirtmek gerekir. Bu eksiklik ve kusurlar da giderek etkinliğinin azalmasına neden olmuştur.

3. KUVA-YI MİLLİYE'NİN ETKİNLİĞİNİ YİTİRMESİNE YOL AÇAN FAKTÖRLER:

Kuva-yı Milliye'nin Yunan kuvvetleri ile birçok çatışma ve muharebelere giriştiği; cesaretle mücadele ettiği, özellikle, düşman geri bölgelerinde birçok başarılar sağladığı, tartışılmaz bir gerçektir. Bu arada; aynı derecede önemli olmak üzere, karşı isyan ve milli hareketi engelleme hareketlerini bastırmak suretiyle, Milli Hükümete çok değerli bir hizmette bulunması da gerçekten övgüye değer.

Bununla beraber; Yunan ordusunun gittikçe büyüyen taarruz harekâtı karşısında, kesin sonuçlu girişimlerde bulunmak bakımından, Kuva-yı Milliye'nin giderek yetersiz bir duruma düştüğü de dikkati çeken bir noktadır. Bu olumsuz durumu yaratan etkenlerin başında, kuşkusuz, düşmanın kuv-

vet üstünlüğü gelir. Fakat; Kuva-yı Milliye'nin yapısındaki bazı kusurlar ve askeri nitelikli bir kısım faktörler de, bu teşkilâtın yetersizliğinde bir dereceye kadar etkili olmuşlardır.

Kuva-yı Milliye'nin etkinliğinde olumsuz rol oynayan başlıca faktörleri, ana hatları ile, şöyle açıklamak mümkündür.

a. Düşmanın kuvvet üstünlüğü:

Burada, Kuva-yı Milliye ile Yunan kuvvetleri arasında askeri denge yönünden ayrıntılı bir kıyaslama yapmak ayrı bir çalışmayı gerektirir. Bununla beraber, konu üzerinde hiç değilse, genel bir fikir edinmek için, tarafların personel gücüne ve lojistik yeteneğine genel bir bakışla değinmek, yerinde olacaktır.

12.000 kişiden oluşan Yunan kuvvetleri İzmir'e çıktığı gün (15 Mayıs 1919), kentte bu saldırıya karşı koyabilecek silâhlı Türk erlerinin sayısı, ancak 200 kadardı. Bundan başka; gerek İzmir'de ve gerek çevresinde, henüz hiçbir Kuva-yı Milliye birliği kurulmamıştı. Bununla beraber; bu durum karşısında halkın tepkisi o kadar ani oldu ki, işgalden sadece bir gün sonra, 16 Mayıs 1919'da, Urla halkı, kasabadaki askeri silâh deposunda bulunan 120 silâhi alarak, 120 kişilik bir milis kuvveti meydana getirmiş³⁹; böylece Batı Anadolu'da ilk Kuva-yı Milliye birliği doğmuştur. Bunu, çevrede hızla başka milis kuvvetlerinin kuruluşu izlemiştir.

Yunan istilasının ilk gelişme döneminde, 1919 yılı sonuna kadar, Yunan Ordusunun mevcudu, gayri resmi kayıtlara göre, 80.000'e ulaşmış⁴⁰; Eylül 1920'de ise, resmi istatistiklere göre, yaklaşık 107.500'i bulmuştur⁴¹.

Buna karşılık; Kuva-yı Milliye mevcudu, 1919 yılı sonuna kadar,

39 Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C.II, 1 nci Ks. Ankara 1963, s. 60.

40 TOYNBEE, Arnold J.; Turkey (Türkiye), Newyork 1927, s. 92.

41 Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi, C.II, 2 nci Ks., Ankara 1966, s. 39.

Batı Anadolu'da 6.500–7.500 arasında değişmiştir. ⁴² ; 1920 yılı ortalarında ise, bu mevcudun yaklaşık 15.000 kişiye ulaştığını tahmin edilmektedir ⁴³ .

Ekonomik kaynaklara gelince; Yunan kuvvetleri, İngilizlerin lojistik desteğine dayanıyordu. Özellikle, İngiliz Askeri Yardımı, Yunan Ordusunu çağın en modern savaş malzemesi ile donatmak için, gittikçe artan bir biçimde Batı Anadolu'ya akıyordu. Bu cömert destek sayesinde, Yunan Ordusu giderek büyümüş ve güçlenmiştir.

Kuva-yı Milliye birlikleri ise, düzenli bir lojistik sistemden hemen hemen her zaman yoksun kalmıştı. Bununla beraber; mahalli halk, hiçbir fedakârlıktan kaçınmayarak, özellikle savaşın başlangıcında, Kuva-yı Milliye harekâtını lojistik bakımdan desteklemek için, mümkün olanı yapmıştır. Bu konuda bazı halk kuruluşlarının savaş boyunca gösterdikleri kahramanca çabalar, özellikle övgüye değer. Bu kuruluşların bir bölümü, İstanbul'da, Milli Mücadeleye katılmak isteyen personeli ve müttefiklerin kontrolünde bulunan depolardan kaçırılan silâh ve cephaneyi Anadolu'ya kaçırmakla, önemli hizmetler yapmışlardır ⁴⁴ .

Diğer bazı kuruluşlar da, para veya yiyecek-giyecek maddeleri toplamada; silâhları onarmada ve İtilâf devletleri tarafından işe yaramaz hale getirilmiş olan silahlar için gerekli parça çok yararlı olmuşlardır.

Bu genel değerlendirmeye dayanarak kesin bir görüş ileri sürmek gerekirse; denebilir ki, gerek personel sayısı ve gerek lojistik destek alanında, Kuva-yı Milliye, Yunan kuvvetleri ile kıyaslanabilecek bir düzeyde değildi.

b. Kuva-yı Milliye'nin Yapısal Kusurları :

Kuva-yı Milliye, sosyal kökeni bakımından, homojen olmayan bir kuruluştur. Bu yapısal uyumsuzluk, zamanla ve zor şartlar altında, olumsuz

42 A.g.e., 2 nci Ks. Ankara 1965, s. 16-17.

43 SELEK, Sabahattin; *Anadolu İhtilâli*, İstanbul 1963, s. 103.

44 KALKAVANOĞLU, İlyas Sami; *Milli Mücadele Hatıralarım*, İstanbul 1957.

etkilerini açığa vurmuştur. Bu etkilerin başında, Kuva-yı Milliye'ye sağlanan halk desteğinin zayıflaması gelir.

Kuva-yı Milliye, her şeyden önce, askerî ve bilimsel anlamda bir gerilla teşkilâtı idi. Bu nedenle; Sir Liddell Hart'ın sözleri ile, "gerilla savaşı, küçük kuvvetlerle yürütülür; fakat, büyük kitlelerin desteğine dayanır" ⁴⁵. Kuralı, Kuva-yı Milliye için de geçerlidir.

Kuva-yı Milliye, genellikle, yapısal kökeni, bölgesel bağlantısı ve kamuya yönelik davranışı ile orantılı olarak, harekât yaptığı bölge halkının desteğinden yararlanmıştı. Bu konuda, mahalli halkla ilişkilerinde, Kuva-yı Milliye'nin çok etkili olabilmek bakımından önemli bir avantajı vardı; bu avantaj; özgürlük ve bağımsızlığı amaçlayan millî bir dava için çarpıştığı gerçeği idi.

Bununla beraber; Büyük Millet Meclisi'nin kararı ile geliştirilmekte olan muvazzaf ordu birlikleri yerine Kuva-yı Milliye'ye katılmaların çoğalmasından dolayı, bu teşkilatın personel mevcudu önemli ölçüde artmış; bu durum, Kuva-yı Milliye birlikleri ile onları lojistik bakımdan destekleyen bölge halkı arasındaki ilişkilerde bazı sorunlar yaratmaya başlamıştı. Özellikle; Yunanlıların 1920 yılı ortalarından sonra oldukça hızla gelişen nispeten büyük çaplı taarruzları karşısında, normal ikmal üslerinden ayrılarak daha doğuya çekilmek zorunda kalan Kuva-yı Milliye birliklerinin ihtiyaçları, bu sorunları daha da artırmıştı.

Böylece, halkın desteği zayıflamış; bunun doğal sonucu olarak, Kuva-yı Milliye'nin askerî etkinliği yetersiz bir düzeye düşmüştür.

c. Klasik Savaş İlkeleri ile Uyumsuzluk :

Kuva-yı Milliye'nin Yunan taarruz harekâtı karşısında yetersiz kalmasının en önemli etkeni; Yunan Ordusunun belirgin kuvvet üstünlüğünün dışında, Türk milis kuvvetlerinin klasik savaş ilkelerinin büyük çoğunluğu ile uyuşmayan bir karakterde olmalarıdır. Bununla beraber bu uyuş-

---

45 HART, B.H. Liddell, *Strategy (Strateji)*, New York 1967, s. 379.

mazlığın kökeni; hiç kuşkusuz, klasik savaş ile gerilla savaşı arasındaki ayrılıklara dayanır.

Gerçekten; Kuva-yı Milliye, baskın ve manevra prensipleri hariç, klasik savaş ilkelerinin hemen hemen tümü ile uyumsuz bir niteliktedir. Çünkü; bu teşkilat, bir milis kuvvettir. Bu nedenle, gerilla harekâtı uygulamak zorundadır. Gerilla harekâtı ise; klasik savaşın normal uygulama şekillerinden farklıdır. Örneğin; gerilla savaşında, stratejik alanda kesin sonuçlu harekâttan kaçınılır. Taktik bakımından ise, ağır kayıplar verilmesi muhtemel çatışmalardan sakınılır. Bu nedenle; **"vur ve kaç"** taktiği, gerilla harekâtının en belirgin bir simgesidir. Buna karşılık; böyle bir strateji ve taktik, büyük çaplı bir Yunan harekâtını durdurmada, doğal olarak, fazla etkili olamaz.

Bundan başka; gerilla savaşı, klasik savaşın ana ilkelerinden birini, **"Kuvvet Topluma Prensibini"**, tersine çevirir; yani, **"dağılma"**; gerilla birliklerinin hayatta kalabilmeleri ve başarı kazanmaları için vazgeçilmez bir koşuldur. Halbuki; tarafların hava kuvvetlerinin kara harekâtı üzerinde etkili olmadığı Türk-Yunan Savaşı sırasında, gerekli yer ve zamanda yeterli bir kuvvet toplama (**sıklet merkezi oluşturma**), zorunlu bir faktördü.

Kuva-yı Milliye liderlerinin, uyuşmadığı önemli bir savaş ilkesi de, **"Komuta Birliği Prensibidir"** Gerilla savaşı, normal olarak, bağımsız veya yarı bağımsız kuvvetlerle yürütülür. Bununla beraber; Milli Mücadelede, başlangıçta muvazaf kuvvetlerin yokluğu veya zayıflığı nedeniyle, onların klasik savaş görevini yüklenmek durumunda olan Kuva-yı Milliyece, komuta birliği ilkesine uyulması hayati bir önem taşıyordu. Fakat; Kuva-yı Milliye'nin disiplin ve muharebe anlayışının farklı oluşu ve eğitimlerinin yetersizliği nedeniyle, komuta birliğinde zaman zaman kopmalar olmuştur. O kadar ki; bazı seçkin Kuva-yı Milliye liderleri, komuta birliğini zedeleyen olumsuz davranışlarını, hatta isyana kadar vardırımlar; fakat, sonunda, milli davada haklı tarafı temsil edenler karşısında kaybetmişlerdir. Bu analizi, hedef, emniyet, vb., diğer savaş ilkelerini de ele alarak; daha da derinleştirmek, kuşkusuz mümkündür.

4. SONUÇ :

Türk Milli Mücadelesi (1919-1923), Türk milletinin bağımsızlık, özgürlük ve yurt bütünlüğünü korumak için giriştiği bir öz savunma hareketidir. Bu mücadelenin askeri yönünü oluşturan Türk İstiklâl Harbinin (1919-1922) sıklet merkezi bölgesi, karşılaşılan dış tehdidin büyüklüğü nedeniyle, Batı Cephesi idi. Bu cephede Yunanlıların giriştiği istila hareketi karşısında, ilk muvameh, Kuva-yı Milliye tarafından gösterilmiştir. Kuva-yı Milliye, gerilla savaşı yapmak durumunda idi. Nitekim bu savaş doktrinini uyguladığı sürece, Kuva-yı Milliye'nin örneğinin, Batı da Yunan kuvvetlerinin ileri harekâtını geciktirmek, güneyde Fransızları, Ankara Hükümetine yaklaşmaya zorlamaları yurt düzeyinde karşı isyan hareketlerini bastırmak, Türk düzenli ordusunun yeniden düzenlenmesi için gereken çok değerli zamanı ona kazandırmak suretiyle, başlangıçta hayati önemde görevler başarmıştır. Bu nedenle; bazı tarihçilerce Milli Mücadelenin ilk safhası (1919-1920), "Kuva-yı Milliye Dönemi" olarak tanımlanır.

Bununla beraber; Yunan Ordusunun büyük çaplı taarruz harekâtı karşısında, Kuva-yı Milliye, kesin sonuç sağlama bakımından, giderek yetersiz bir duruma düşmüştür. Bu yetersizliğe yol açan başlıca etken, Yunan Ordusunun, Kuva-yı Milliye'ne kıyaslanamayacak derecede kuvvet üstünlüğü idi. Ayrıca; homojen bir nitelik taşımadığı ve aslında bir gerilla kuvveti olduğu için, doğal olarak klasik savaş ilkelerinin büyük bir kısmı ile uyum sağlaması da, bu milli milis teşkilâtının giderek etkinliğini kaybetmesinde etkili olmuştur. Sonuçta; bu teşkilât, Türkiye Büyük Millet Meclisince kaldırılmış; böylece "Düzenli Ordu Dönemi" başlamıştır.

Bu konuda son bir değerlendirme olarak, Kuva-yı Milliye ile ilgili kesin bir görüş ileri sürmek gerekirse, denebilir ki; Türkiye'nin güçlü düzenli ordu birliklerinden yoksun bulunduğu çok kritik bir döneme, yiğitçe çarpışmaları ile, damgasını vuran Kuva-yı Milliye, başarılı veya kusurlu tüm yönleriyle, Türk Milli Mücadele Tarihindeki seçkin yerini daima koruyacaktır.

SARUHAN MİLLETVEKİLİ
MEHMED REŞAD BEY (1919-1926)

Dr. Hüseyin BULUT*

SARUHAN

Batı Anadolu'nun büyük vilâyeti Aydın idi. Aydın, bir çok sancağa sahipti. Bu sancaklar içinde, vâlilerin oturduğu İzmir'e en yakın olanı da Saruhan'dır¹. İonia ve Lydia'nın gözde şehri Magnesia ve Sypilum, Bizans devrinde de aynı önemi korumuştur. Selçuklular'ın başlattığı Batı Anadolu fetih hareketlerinde, Gediz Nehri boyları da hızla Türkleştirilmiştir. Aydınogulları, Germiyanogulları yanında Saruhanlılar da, bölgeye hakim olmuşlardır². Osmanlılar'ın genişlemesi sırasında, Saruhanlılar ortadan kaldırılmış ve yöre Saruhan Sancağı haline dönüştürülmüştür. Saruhan idâri bölgesinde, vali ve sancak beylerinin ikâmet ettiği şehir Manisa olmuştur³. Şehzâdeler ilk eğitimlerini burada almışlardır. Fatih Sultan Mehmed, Alemşâh, Mehmed ve Ahmed örnek verilebilir. Saruhan Sancağı'nın diğer önemli kasabaları: Menemen, Akhisar, Demirci, Gördes, Nif (Kemal Paşa), Adala (Sart ve Salihli), Kula ve Alaşehir'dir⁴. II. Sultan Abdülhamid devrinde demiryolunun, İzmir'den başlatılarak, Menemen, Manisa, Turgutlu, Salihli ve Alaşehir'e kadar uzatılması, Saruhan'da ekonomik canlanmayı hızlandırmıştır⁵. Pamuk, üzüm, meyankökü ve susam gibi maddelerin böylece kolayca, İzmir İskelesine / limanına taşınması Manisa ve kazalarında hissedilir refahı temin etmiştir.

---

* Atatürk Üniversitesi, Erzincan Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Öğretim Görevlisi.

1 *Salnâme-i Vilâyet-i*, Aydın 1318, s. 328-414.

Aydın Vilâyeti: İzmir, Manisa, Aydın ve Denizli Sancaklarını içine alan bir vilâyet idi. Merkezi yani Vâlinin oturduğu yer İzmir'dir.

2 Hikmet AKIN, *Aydınogulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968, s. 16.

3 Feridun EMECAN, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara, 1989, s. 27.

4 *Salnâme-i Vilâyet-i*, Aydın 1318, s. 328-414.

5 Enver KONUKÇU, *Manisa'da Demiryolu*. (Basılmamış eser)

MÜTAREKE VE TEŞKİLATLANMA

Osmanlı Devleti'nin taraf olduğu Almanya'nın savaşı kaybetmesi ve ateşkes istemesi, İtilaf Devletleri'nce kabul edildi. Buna paralel olarak Osmanlılar da İtilâf Devletleri ile bir mütâreke imzalanmasını kabul ettiler. Mondros Mütârekese 1918 yılı sonlarında taraflarca imzalandı ve bir süre sonra da yürürlüğe sokuldu⁶. Enver, Talat ve Cemal Paşa gibi liderlerin yurdu terk etmesi ile de meydanı boş bulan Hürriyet ve İtilâfcılar, tek taraflı propaganda ile rakibini her bakımdan baskı altına almaya başladı. Bu sırada, Mütâreke şartlarını uygulamaya başlayan İtilâf Devletleri, yer yer işgâller ve önemli merkezleri kontrol altına almaya, bazı askeri birlikleri de Saruhan'a göndermeyi kararlaştırdılar. Bandırma, Balıkesir, Soma ve Manisa; İzmir, Manisa, Turgutlu, Salihli ve Alaşehir demiryolları ile istasyonları kontrol altına alındı. Yzb. Villa adında Fransız komutanı, sömürge askeri ile Alaşehir'e geldi ve karargâhını kurdu⁷.

Saruhan Mutasarrıfı Hüsnü Bey, meydana gelen gelişmelerle ilgili bilgileri genelde, merkezde tutuyor, zorunlu hallerde kazalara da bilgi veriyordu⁸. Manisa'da tam bir sessizlik vardı. Eski ayanlardan Karaosmanoğulları'nın hoşgörüsü ile Saruhan'da yerleşen Rumlar arasında da bir kaynaşma göze çarpmakta idi. Akhisar ve Turgutlu'da, daha da ileri giderek, kamuoyu oluşturmuşlardı. Salihli de Manisa'dan farklı değildi. Alaşehir'de ise bazı ileri gelenler, kurtuluşu Fransız ve ABD'leri himayesinde görüyorlardı⁹.

Fakat 14 Mayıs 1919'da İzmir'in işgâl edileceği haberi yıldırım hızı ile yayıldı. Maşatlıkta toplanan İzmirli, işgâli hemen tel'in ettiler. Bu arada belediye başkanlıklarına, ileri gelenlere, Müdafâa-i Hukuk Cemiyetleri'ne gönderilen telgraflar, büyük bir üzüntüye sebep olmuştu.

6 Tevfik BIYIKLIOĞLU, *TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C. I, Ank. 1962, s. 33.

7 Bezmi Nusret KAYGUSUZ, *Bir Roman Gibi*, İzmir 1955, s. 158-160.

8 Kamil SU, *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları*, Ank. 1982, s. 57; Necdet KÖKLÜ, *Manisa, İşgalden Kurtuluşu*, Ank. 1976, s. 72; KAYGUSUZ, *Bir Roman Gibi*, s. 160.

9 Hâcim Muhiddin ÇARIKLI, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hâcim Muhiddin ÇARIKLI'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Ankara 1967, s. 33.

Ve nihayet, kara gün geldi. 15 Mayıs 1919'da, İtilâf Devletleri'nin gözü önünde, Yunanlılar İzmir'e asker çıkardılar ve ilk direniş de böylece meydana geldi. Manisa'da mutasarrıf Hüsnü Bey, işgâli ilk öğrenen kişiler arasında idi. Belediye Başkanı Bahri Bey de şaşkın vaziyette idi. Haziran sonlarında Yunanlılar ikinci bir hücumla geçtiler. Menemen yolu ile ilerleyerek Manisa önlerine geldiler. Şehri, Yunan hükümeti adına işgâl ettiler. Diğer taraftan Turgutlu ve Akhisar taraflarında da Yunan yayılımı izlendi. Herkes, ani gelişen hadiseler dolayısıyla şaşkın vaziyette idi. Bu karamsarlık havası devam ederken, asker ve halk arasında kaynaşma başladı, silâha da sarılan halk arasında Kuva-yı Millîye ruhu da canlanmaya başladı¹⁰. Bunların tafsilâtı, Bekir Sami Bey¹¹ ile Yzb. Selâhattin Bey'in¹² hatıratında, Süvari Yzb. Ahmed Bey'in¹³ derlemesinde geniş olarak ele alınmıştır. Ayrıca Teoman Ergül¹⁴ ve Sıtkı Aydınél Beyler'in de¹⁵ araştırmalarında ele alınmıştır.

REŞAD BEY

Akhisar'da, millî hareketin başlamasında ön ayak olanlar arasında, Mehmed Reşad Bey de vardı. Vatan ve Akhisar sevgisinin doruğa ulaştığı bir sırada ortaya çıkan Reşad Bey, 1881'de, Akhisar'da doğmuştu. Babası Saraç Mustafa Ağa'dır. İlk ve Orta öğrenimini burada gördü. 1897'de Ziraat Bankası Akhisar Sandığı'na memur olarak girdi. Bir müddet sonra da Sandık Emmini Refakati'ne nakledildi. Aynı bankanın Saruhan'daki şubelerinde de görev yapan Reşad Bey, Kula, Gediz ve Kırkağaç'da da çalıştı. Müfettiş Yardımcılığı'na yükseltildi. Sonra bankadan ayrıldı ve Ma-

10 Süvari Yzb. Ahmed, **Türk İstiklâl Harbi Başında Millî Mücadele**, İzmir 1993, Yayınlayanlar; İsmail AKA - Vehbi GÜNAY - Cahit TELCİ, s. 58.

11 Bkz. Miralay Bekir Sami GÜNSAV'ın **Kurtuluş Savaşı Anıları**, Hazırlayan: Muhittin ÜNAL, İstanbul 1994.

12 Bkz. İlhami SELÇUK, **Yzb. Selâhattin'in Romani**, İstanbul 1976.

13 Süvari Yzb. Ahmed, **Türk İstiklâl Harbi Başında Millî Mücadele**, İzmir 1993, Yayınlayanlar; İ. AKA - V. GÜNAY - C. TELCİ, s. 58.

14 Teoman ERGÜL, **Kurtuluş Savaşı'nda Manisa**, İzmir 1976.

15 Sıtkı AYDINÉL, **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Millîye Harekâtı**, Ankara 1993,

liye Nezâretine geçti. Tedkik Kalemi Birinci Mümeyyizi, takiben de Muhasebe-i Umûmiye Müdür Muavini olarak görev yaptı. Mütareke öncesi İstanbul'da idi. Ailesini burada bırakarak Akhisar'a döndü¹⁶.

17 Mart 1919'da İzmir'de Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin Kongresi yapıldı. İzmir, Balıkesir, Aydın, Denizli ve Muğla'nın kazalarından Belediye Reisleri, Umûmi Meclis üyeleri, Müftüler, her sınıf halk, basın, millî kuruluşlardan katılanlar, Batı Anadolu ve İzmir için tarihi kararlar aldılar¹⁷.

10 Haziran 1919'da, İzmir'in işgâli şaşkınlığı devam ediyordu. Reşad Bey, çok sevdiği vatan parçasının elden çıkması, Yunan bayrağının dalgalanmasına asla izin verecek değildi. Aynı gün Akhisar Belediye Reis Vekili Ali Rıza Bey ve bazı eşraf Dâhiliye Nezâretine telgraf göndererek, "Hukuk-ı Millîye ve Vataniyeyi" kurtaracak açık bir hareket tarzı istediklerini bildirdiler¹⁸.

31 Temmuz 1919'da, Balıkesir'de de Kongre toplandı. Akhisar'da murahhas olarak Eşraftan Kâmil, Kuva-yı Millîye kumandanı Hüsnü ve yine eşrafı temsilen Reşad Bey bu kongre çalışmalarına katılmıştır. Kongre kararlarında imzası olup, kendisi de Menzil Müfettişliği'ne seçildi¹⁹.

Saruhan Müdafâa-i Hukuk Teşkilatı'nın başkanlığını da²⁰ yürüten Reşad Bey, Celâl BAYAR'ın işâret ettiği gibi "Eline aldığı işi titizlikle yapardı ve herkesin de böyle çalışmasını isterdi. Bu davranışlarına ters düşenlerle de bazen kavga derecesine varan hareketleri icra eder ve hiç bir şeyden de çekinmezdi"²¹.

16 Fahri ÇOKER, *Türk Parlamento Tarihi*, C. III, Ankara 1995, s. 839.

17 Celal BAYAR, *Ben de Yazdım*, İstanbul 1967, V, s. 1696-1697.

18 M. AYIŞIĞI, *BMM'de Manisa*, Manisa Dergisi Sayı: 7 (Ekim 1994), s. 9.

19 Süvari Yzb. Ahmed, *Türk İstiklâl Harbi Başında Millî Mücadele*, İzmir 1993, Yayınlayanlar: İ. AKA - V. GÜNAY - C. TELCİ, s. 58.

20 ÇOKER, *Türk Parlamento Tarihi*, C. III, s. 839.

21 BAYAR, *Ben de Yazdım*, VIII, s. 2467.

Karasi, Saruhan ve civarı Hareket-i Millîye Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi Reisi Hâcim Muhiddin Bey ile de yakın dostluğu vardı²².

Ağustos 1919 Reşad Bey için, hayli hareketli günlerle geçti. 16 Ağustos 1919'da Alaşehir'de millî bir kongre toplandı²³. Reşad Bey kutsal görevin ne olduğunu iyi tanımladığı için, Alaşehir Kongresi'ni kalben destekledi.

Bu tarihlerde, Akhisar Mıntıka Kumandanı Binbaşı Konyalı Hüsni; Akhisar Millî Alay Kumandanı İzmirli Yzb. Küçük Edhem idi. İsmail Efendi ile Reşad Bey'de Heyet-i Millîye'yi temsil etmekteydi. Celal BAYAR'ın yazdığına göre, "Bnb. Hüsni, Yzb. Edhem ile Reşad Bey arasında, müthiş ve halli zor anlaşmazlık vardı. Reşad ile Hüsni, birbirlerine silâh çektir. Reşad, Akhisar'ı terk ile İstanbul'a gitti"²⁴.

Bu önemli zamanda, Reşad Bey'in Akhisar'da veya cephede olmaması büyük noksanlıktı. Yine BAYAR'ın ifadesine göre, Reşad Bey, Akhisar'a davet edildi. "Balıkesir Kongresi'nde Menzil Müfettişliği'ne seçilen Reşad Bey'i İstanbul'dan Akhisar'a dönmesini sağlamak için İttihad ve Terakki Kâtib-i Mes'ullerinden Hamdi (Aksoy) Bey'i İstanbul'a gönderdim. Hamdi Bey, bu ricamı yerine getirerek Reşad Bey'i Akhisar'a getirdi. Küskün arkadaşlar barıştırıldı. Alınan tedbirlerle, işlerde normal bir hâl temin olundu. Aklımda kaldığına göre, Reşad Bey'den başka, hey'et de memleketin ileri gelenlerinden Reis Kâmil ve Müderris Mehmed Efendiler de vardı"²⁵.

Yunanlılar ile Kuva-yı Millîye, Akhisar civarında zaman zaman çatışyordu. Bu vuruşmanın önemli olanı I. ve II. Papazlı'dakidir. Yunan ve

22 Hacim Muhiddin ÇARIKLI, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhiddin ÇARIKLI'nın Kuva-yı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, Ankara 1967, s. 53.

23 Alaşehir Kongresi için bkz. Hacim Muhiddin ÇARIKLI, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve H. Muhiddin ÇARIKLI'nın Kuva-yı Millîye Hatıraları*, Ankara 1967; Şefik TURAN, *Kurtuluş Savaşı'nda Kongreler, Cumhuriyet'in 50. Yılı Semineri Bildirileri*, Ankara 1975; Millî Mücadele'de Alaşehir Kongresi Bildirileri, 16-25 Ağustos 1919, İzmir 1988.

24 BAYAR, *Ben de Yazdım*, VII, s. 2292.

25 BAYAR, *Ben de Yazdım*, VII, s. 2462-2463.

Türk tarafının kayıpları hemen hemen aynı idi. Ancak, Yunanlılar üstün silâh gücüne sahiptiler. Akhisar için canını feda etmekten kaçınmayan Reşad Bey'de Papazlı Muharebesi'nde şarapnel parçası ile alınından yaralandı (27 Ağustos 1919)²⁶.

İleri Gazetesi'nin bildirdiğine göre, Reşad Bey, 1919 yılı sonlarında, İhtiyat Zabıtları üyeliğine getirildi. Bu cemiyette reis olarak Usturumcalı Selâmi Bey göze çarpıyordu²⁷.

İstanbul'da toplanacak olan Meclis-i Meb'usan-ı Osmani'nin Saruhan'daki hayli çekişmeli ve hareketli seçimlerinde yer almadı. Akhisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içinde de faal rol oynadı. O'ndan başka, bu cemiyetin üyeleri: Emin Ali, Dramalı Şevket, Alim Efendi, Kemerlizâde Mehmet Hulûsi, Kayalızâde Mehmet Ağa, Müderriszâde Süleyman Efendi ve Müftizâde Hasan Efendiler idi²⁸.

Meclis-i Meb'usan-ı Osmani'nin ömrü uzun olmadı. 3 Mart 1920'de Akhisar'ın yambaşında, Bozdağlar'da Milne Hattı, Yunanlılar'ca geçildi. İtilâf Devletleri'nin sessizliği üzerine Ali Rıza Paşa Kabinesi istifa etti. İstanbul'da yine karamsarlık havası esmeye başladı. Bununla da kalmayan İngilizler, Meclisi tehdide başladı. Birçok seçilmiş milletvekili türlü bahanelerle tutuklanarak Malta'ya gönderildi²⁹.

Ankara'da, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı ile yeni bir Meclis teşekkülü için acele seçim yapılması, kurtulabilen milletvekillerinin de Ankara'ya gelmeleri istendi. İşte bu nedenle, Saruhan'da eksik milletvekilleri için seçim yapıldı. Ancak, Reşad Bey bu listeye girmedi. BMM'si, törenle 23 Nisan 1920'de açıldı. Reşad Bey, Akhisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına tebrik telgrafı göndererek, millî heyecana katılmış oldu³⁰.

26 BAYAR, Ben de Yazdım, VIII, s. 2484-2485; Hâcım Muhiddin ÇARIKLI, Bahkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hâcım Muhiddin ÇARIKLI'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920), Ankara 1967, s. 33; Sivari Yzb. Ahmed, Türk İstiklâl Harbi Başında Millî Mücadele, İzmir 1993, Yayınlayanlar: İ. AKA - V. GÜNAY - C. TELCİ, s. 53.

27 İleri, 22 Teşrin-i Evvel 1335, s. 4.

28 TBMM ZC. 1336.

29 Selahattin TANSEL, Mondrostan Mudanyaya Kadar, C. I, İstanbul 1991, s. 240.

30 TBMM ZC. 1336.

Tabii bu arada beklenmedik gelişmeler, Reşad Bey'in siyasî hayatını etkiledi. Saruhan Milletvekili İsmail Hakkı Bey'in BMM'ne katılmaması üzerine, 15 Mayıs 1920'de boşalan milletvekilliğine seçildi. Akhisar'dan ayrılarak, Ankara'ya gitti. 7 Haziran 1920'de BMM'nin çalışmalarına katıldı. Bir müddet sonra da Yunanlılar'ın Batı Anadolu'yu ele geçirmeleri üzerine, Akhisar, "memâlik-i meşgûle" arasında kalmıştı. Bu kayıp, Reşad Bey'i ve diğerlerini yürekten üzmüştür.

28 Mayıs 1921'de, Gördes, 30 Temmuz 1921'de Isparta, sonra Kayseri'de bulundu. Özel görevlerle gittiği bu yerlerde üzerine düşenleri lâıfıkı ile yapmıştır³¹.

1922 Zaferi üzerine İzmir'e geldi. Uzun müddetten beri ayrı kaldığı Akhisar'a döndü. Ancak, Yunanlılar'ın Alaşehir, Salihli, Kula, Turgutlu, Manisa gibi merkezleri yakıp yıktığını, Akhisar'ın da bundan kurtulamadığını görerek, derin bir üzüntü yaşadı³².

1923'de II. Dönem BMM seçimlerinde de Saruhan Milletvekili olarak Ankara'ya gidenler arasında idi. Vatan Gazetesi'nin haberine göre Saruhan'ı, Reşad Bey, Darü'l-Fünun Hukuk Fakültesi Müderrisleri'nden Mustafa Fevzi Bey (Akhisarlı Yusuf Ziya Efendi oğlu. d: 1876 - ö: 1933), Hakkı Tarık Bey (Us), Ziraatçılardan Kongre Reis Vekili Kâni Bey, Avukat Abidin Bey ve Celâl Beyler (Bayar) temsil ediyorlardı³³.

İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nin "Heyet-i Faalesi" üyeliğine seçilmişti³⁴. Manisa, Alaşehir, Salihli, Turgutlu ve Akhisar'ın yangın sonrası zararlarını telafi etmek için çalışmalar yaptı. Hükümetin acilen halkın yardımına koşmasını önerdi³⁵.

21 Kasım 1923'de TBMM'nin kararıyla kırmızı-yeşil şeritli İstiklâl

31 ÇOKER, *Türk Parlamento Tarihi*, C. III, s. 840.

32 *Vatan*, 5 Mayıs 1923, s. 1.

33 *Vatan*, 13 Mayıs 1923, s. 1.

34 Hayati DOĞANAY, *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*, İstanbul 1995, s. 399.

35 Kamil SU, *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları*, Ank. 1982, s. 57.

Madalyası almaya hak kazandı ve bu madalya 23 Mart 1925'de, BMM Genel Kurulu'nda yapılan bir törenle göğsüne takılacaktır³⁶.

TBMM'nin bütçe çalışmalarında bulundu. Muvazene-i Maliye Encümeni adına Reis olarak görevini başarı ile neticelendirdi³⁷.

Reşad Bey, Meclis'de faal idi. 150'lilikler konusunda da seçmenlerinin sesine uyarak, kendine siyasi bir çizgi çizmiş, yaptığı konuşmalarla da seçmenin hislerine tercüman olmuştur. 22-23 Nisan 1924 konuşması buna örnek verilebilir³⁸.

"Reşad Bey - Saruhan...

Efendiler...

Bugün bilmem kaçınıcı defa olmak üzere yine daire-i intihabiyemden mektup aldım. Arkadaşlarıma da gelmiştir. Eşme kazasının Kıran kayesinden Madanoğlu Mastafa. Bu adam İzmir'in işgâli gününden beri Yunanlılar'a rehberlik etmiştir. Uşak'ın sükûtuna sebep olmuştur. Onlara yardım etmiştir. El-yevm Kula Hapishânesi'nde mevkuttur. Bu adam mütegalibendir. Mateessüf, Divân-ı Harb'ce, şimdiye kadar mahkûm edilmiştir. Çünkü bir taraftan mütemadiyen para yedirmektedir. Bu adamı zannediyorum Kütahya Meb'usu tanıyacaktırdır".

BMM'nin aynı günlü toplantısında, bu defa Abidin ve Edhem Beyler'in de katılması ile, Başkanlığa yeni bir belge sunulmuş ve şunlar belirtilmiştir:

"Riyâset-i Celileye...

Bütün Harekât-ı Millîye esnasında, Yunanlılar'la teşrik-i mesai ederek bir çok hanümanların sönmesine sebebiyet veren Eşme'nin ihrakı ile

36 ÇOKER, *Türk Parlamento Tarihi*, C. III, s. 840.

37 TBMM ZC. 1920, XXII, 292-294, 306-308.

38 TBMM GCZ. 1339 (1923) - 1934, Ank. 1985, IV, S. 456-457-461.

Uşak'ın ıskatına baiz olan ve ahvâli hakkında mukaddema bi'd-defa'at Müdafaa-i Millîye Vekili Kâzım Paşa Hazretlerine beyân-ı malûmat edilen, Eşme'nin Kıran Köy karyesinden Hacı Madanoğlu Mustafa ve mahdumu Nuri'nin afv-ı umûmiden istifâde ettirilerek el-yevm mevkuf bulunduğu Kula Hapishânesi'nden tahliyesini Kütahya ve Saruhan Havâlisi asayişini ehemmiyetle ihlâl edeceğinden merkumanın 150 kişilik listesine idhalini teklif ederiz".

9 Ekim 1925 tarihinde Gâzi Mustafa Kemal Paşa'nın Saruhan'a yaptığı gezi esnasında kendisini karşılayan Reşad Bey, şu konuşmayı yapmıştır.

"Sen olmaya idin, senin dehan olmasa idi, senin dehanın ışığı gözlerimizi nurlandırmasa idi, şimdi karşıki tepelerde mağrur ve emin dalgalanan Türk Bayrağı yerine mavi-beyazlı Yunan bayrağı görünecekti. Bu hudunun ötesi Türk mezarı olacaktı. Hududun içinde de hiç şüphe yok ki, muhtarız bir Türklük bulunacaktı. Sen, zillet ve felâket gibi kelimelerle, hatta hiç bir kelime ile tavsifi kabil olmayan böyle muazzam bir haileyi tarihin kaydetmesine mani oldun. Buna karşılık teşekkür için ne bir ferdin ve ne bir hey'etin ve hatta ne de bir neslimizin lisanı kâfi değildir. Türk Tarihi'nin hülâsasıdır ki, sana bizim ifâde edeceğimizi söyleyebilecektir.

Var ol Paşam³⁹.

ÖLÜMÜ (20 Şubat 1926)

Saruhan Milletvekili Mehmed Reşad Bey, Şubat 1926'da Fransa'ya gitti. Paris'te iken, eskiden beri apandisitinden şikâyetçi idi. Bu hastalık onu gurbette iken yakaladı ve hiç beklenilmeyen bir sırada ölümüne sebep olmuştur⁴⁰.

39 Cumhuriyet, 12 Teşrin-i Evvel 1341, s. 1.

40 Cumhuriyet, 23 Şubat 1926, s. 1.

TBMM'de Batı Anadolu'da, Saruhan'da ve Akhisar'da ölüm haberi üzüntü ile karşılandı. Cumhuriyet Gazetesi de O'nun ölümünü sütunlarında kısaca şu şekilde vermiştir:

"Saruhan Meb'usu Reşad Bey Paris'te vefat etmiştir. Cenâzesinin buraya nakli muhtemeldir. Bu husus da, Meclis Reisi Kâzım Paşa teşebbüsatta bulunmuştur. Vefat haberi üzerine BMM beş dakika tatil edilmiştir. Reşad Bey, öteden beri apandisitinden ağrı çekmekte idi⁴¹.

Cenaze, 22 Şubat 1926 tarih ve 213 sayılı Meclis kararı ile yurda getirildi. Resmi Gazete'de yayınlanan bu karar şöyledir⁴²:

"Saruhan Meb'usu Reşad Bey'in cenazesinin Paris'ten Akhisar'a nakli için Meclis bütçesinden tahsisat itası Hey'et-i Umûmiye'nin 59. İçtima ve 1. celsesinde tekarrür etmiştir".

Reşad Bey, yurda getirildi. Hemen Akhisar'a nakledildi. Kalabalık bir törenle toprağa verilmiştir, Yıldız Câmii'nin batı kapısında "Reşad Bey'in Mezarlığı 1926" yazısı bulunan yerde güzel yapılı kabri bulunmaktadır. İstanbul'da özel olarak hazırlatılan bu mezar taşının kitabesinde ise şunlar yazılıdır⁴³:

Ya ER-Rahman ER-Rahim

Hüvelbâki

Saruhan Meb'usu Reşad Bey,

Vatanın parçalandığı kara günlerde halkın önüne düştü.

Akhisar Cephesi'nde harb etti.

41 Cumhuriyet, 23 Şubat 1926, s. 1.

42 T.C. Resmi Gazete, 22 Mart 1926, s. 1186; ÇOKER, Türk Parlamento Tarihi, C. III, s. 840.

43 Mezarının tespitindeki yardımlarından dolayı Sayın Mehmet Çetin Bey'e teşekkür ederim.

Büyük Millet Meclisi'nden milletin yorulmaz bir vekili oldu.

İstiklâl ve Cumhuriyet neslinin en halis bir siması olarak

halkın kalbinde yaşayacaktır.

AİLESİNE MAAŞ BAĞLANMASI

Reşad Bey'in toprağa verilmesinden sonra, eşi Atiye Hanım ile Akhisar Belediye Başkanı TBMM'ne teşekkür telgrafı gönderdi.

Reşad Bey, geride bir eş, bir oğul ve iki kız bırakmıştı. Oğlu Mustafa Reşid, kızları ise Afife (Aybar) ile Saima (Kalkan) idi. Onlara, BMM'deki dostları kucaklarını açtılar. 24 Şubat 1926 tarihli 753 numaralı kanun ile "Vatanî Hizmet Tertibinden" aylık bağlanmıştı⁴⁴. Reşad Bey'in yeri zor doldurulacaktır. Erken ölümü ile, ailesini ve Akhisarlıları yetim bırakmıştır. Ebedî uykusunu, hemşehrilerinin kalbinde ve çok sevdiği memleketi Akhisar'da geçirmektedir.

---

44 ÇOKER, *Türk Parlamento Tarihi*, C. III, s. 840.

EKLER

TBMM'nin 24 Şubat 1926 günlü, 60. İctima 1. Celse'deki görüşmeler aşağıdaki şekilde cereyan etmiştir⁴⁵:

Şimdi müzakere edilecek mevada geçiyoruz:

1- Saruhan Meb'usu Merhum Reşad Bey'in ailesine hidematı vataniye tertibinden maaş tahsisi hakkında ve Muvazenei Maliye Encümeni'nin teklifi kanunisi ve mazbatası.

REİS - Okunacaktı

Riyaseti Celileye

Heyeti Umûmiye'nin 59 ncu içtimanın birinci celsesinde karargir olduğu üzere Saruhan Meb'usu Merhum Reşad Bey'in ailesine hidematı vataniye tertibinden maaş tahsisi için bir lâyihai kanuniye tanzimi hakkında Riyaseti Celileden Encümenimize havale buyrulan tezkere kıraat ve icabı müzakere olundu. Merhum Reşad Bey mütarekeyi müteakip Yunan Ordusu'nun İzmir'i işgali üzerine İstanbul'daki mühim vazifesi ve çok sevdiği ailesini ve yavrularını terk ile Anadolu'ya geçerek memleketi olan Akhisar'da düşman kuvvetlerine karşı bir cephe teşkil ve büyük bir feragatı nefis ile harekâtı milliyenin inkişafına ve memleketin emre müdafaasına kahrınanane hizmet ve bilâhare Birinci ve İkinci Büyük Millet Meclisi'ne intihap olunarak muhtelif encümenlerde fevkalâde mesai ibraz eylemiş olmakla, tahsisatı şehriyei fevkalâdeleri kanunu mahsusu mucibince başkaca verilmek üzere zevcesiyle oğluna hidematı vataniye tertibinden ellişer ve iki kerimesine kırkar lira maaş itası tensip edilmiş ve bu yola

---

45 TBMM ZC. 1926, XXII, s. 264, 265, 335.

tanzim kılınan lâyihai kanuniye müstacelen ve tercihan müzakere buyrulmak Hey'et-i Umumiye'nin nazarı tasvibine arz olunmuştur.

23 Şubat 1926

Muvazenei Maliye Encümeni

Reis Namına	Kâtip
Çatalca	Konya
Şakir	Fuat
Aza	Isparta
Maraş	Mükerrem
Mithat	Aza
Giresun	İstanbul
Kâzım	Ali Rıza

Aza

Merhum Saruhan Meb'usu Reşad Bey'in Ailesine Hidematı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisi Hakkında Kanun Lâyhası

Birinci Madde – Saruhan Meb'usu Reşad Bey'in ailesine başkaca eytan ve eramil verilmemek şartıyla zevcesi Atiye tertibinden şehri ellışer ve kızları Afife ve Saim Hanımlar'a kırkar lira maaş tahsis olunmuştur.

İkinci Madde – İşbu maaş zevcesine kaydı hayat suretiyle, oğluna ikmalî tahsiline ve kızlarına izdivaçlarına kadar ita olunur.

Üçüncü Madde – İşbu kanun 1 Mart 1926 tarihinden muteberdir.

Dördüncü Madde – İşbu kanunun ahkâmını icraya Maliye Vekili memurdur.

REİS – Efendim, kanunun hey'eti umumiyesi hakkında mütalâa var mı? (Hayır sesleri.)

O halde maddelere geçiyoruz:

Merhum Saruhan Meb'usu Reşad Bey'in Ailesine Hidematı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisi Hakkında Kanun

Madde 1 – Saruhan Meb'usu Reşad Bey'in ailesine, başkaca ve eramil maaşı verilmemek şartıyla, zevcesi Atiye Hanım'la oğlu Mustafa Reşit Bey'e hidematı vataniye tertibinden şehri ellışer ve kızları Afife ve Saim Hanımlar'a kırkar lira maaş tahsis olunmuştur.

REİS – Madde hakkında mütalâa var mı? (Hayır sesleri.)

Maddeyi reyinize arz ediyorum. Kabul edenler ellerini kaldırsın... kabul etmeyenler ellerini kaldırsın... kabul edilmiştir.

Madde 2 – İşbu maaş zevcesine kaydı hayat suretiyle, oğluna ikmali tahsiline ve kızlarına izdivaçlarına kadar ita olunur.

REİS – Mütalâa var mı? (Hayır sesleri.) Maddeyi kabul edenler ellerini kaldırsın... Kabul edilmiştir.

Madde 3 – İşbu kanun 1 Mart 1926 tarihinden muteberdir.

REİS – Maddeyi kabul edenler ellerini kaldırsın... Etmeyenler ellerini kaldırsın... Kabul edilmiştir.

Madde 4 – İşbu kanunun ahkâmını icraya Maliye Vekili memurdur.

REİS – Maddeyi kabul edenler kaldırsın... Etmeyenler ellerini kaldırsın... Kabul edilmiştir. Kanunun hey'eti umumiyesini tayini esami ile

reyinize vazedyorum. Kabul edenler beyaz, etmeyenler kırmızı rey vereceklerdir.

Aynı gün, BMM'de, şu kısa konuşma yapılmıştır.

2- Reşad Bey merhumun cenazesinin Akhisar'a nakli münasebetiyle zevcesiyle Akhisar Belediye Riyasetinden mevrut teşekkür telgrafı.

REİS – Vardır, tensip buyurulursa Divandan kendilerine münasip cevaplar yazılacaktır.

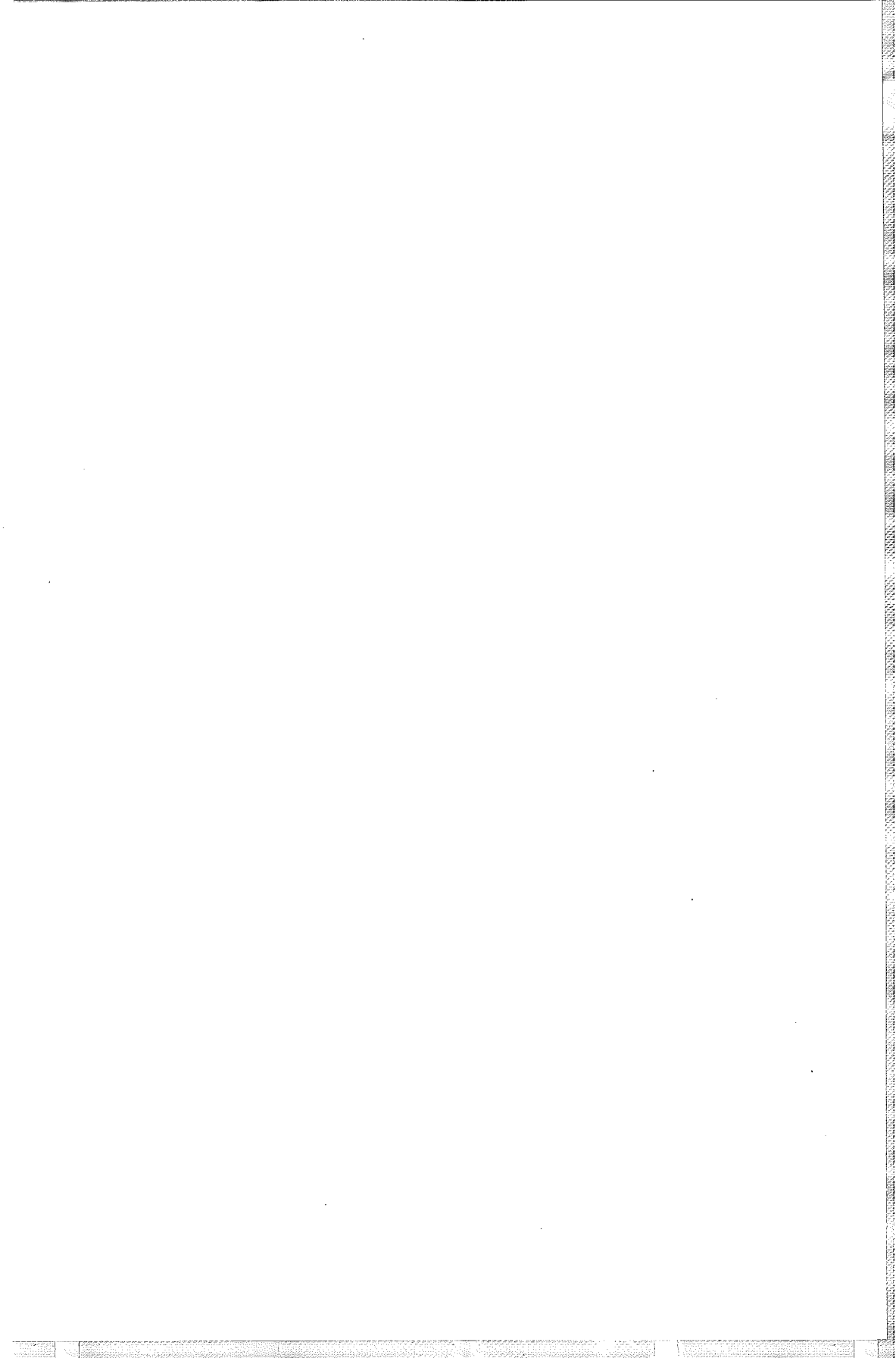
İBRAHİM SÜREYYA BEY (Kocaeli) – Paşa Hazretleri; merhumun ailesine bir şey yazıldı mı?

REİS – Taziyeti havi bir şey yazdık efendim.

3- Reşad Bey merhumun vefatı münasebetiyle Soma ve Kasaba'dan mevrut taziyet telgrafları.

REİS – Vardır, onlara da Divanca münasip cevap yazılacaktır.

Reşad Bey, eğer yaşasa idi, kendisinden çok istifade edileceğini söyleyebiliriz. Akhisar'ın kahraman insanı, hayatını cephede vermeye hazırlanan gâzisidir. Ailesinden kendisine miras kalan dürüstlük, eline aldığı işi titizlikle yapması, herkesin de kendisi gibi hareket etmesini istemesi, herhalde unutulmayacaktır. Akhisar ve vatan onun her şeyi idi. Bu nedenle İstanbul'daki mühim görevini bırakmış, harekât-ı milliyeyi kurmak ve geliştirmek için öz yurduna dönmüştü.

MİLLÎ MÜCADELE'DE DENİZLİ VE ÖNEMİ

Tahir KODAL*

Giriş

Avrupa'da Yeniçağ ile birlikte coğrafi keşifler başlamış ve bu keşiflere bağlı olarak birtakım köklü değişiklikler meydana gelmiştir. İşte Osmanlı Devleti'nin dışında meydana gelen bu köklü ve önemli değişiklikler, döneminde her bakımdan zirveye ulaşmış olan Osmanlı Devleti'nin duraklama, gerileme ve sonunda da yıkılmasına sebep olmuştur. Coğrafi keşiflerden sonra Avrupalılar önemli derecede sermayeye sahip olmuşlardır. Özellikle XVII. Yüzyıldan itibaren takip ettikleri sömürgecilik siyaseti sayesinde Dünyanın çeşitli bölgelerindeki zenginlikleri ülkelerine aktarmışlardır.¹ Bu yolla meydana gelen sermaye birikimi Avrupa insanında bilgi birikimini oluşturmuştur. Meydana gelen bu bilgi birikimi ise değiştirilmiş olan Hıristiyanlığın ve "Skolastik Felsefenin" sorgulanmasına yol açmıştır. Bu durum ise aklın bağımsızlaşmasını sağlamış ve doğa bilimlerinin gelişmesine yol açmıştır. Bu gelişmeler sonrasında da Avrupa'da Rönesans (Yeniden Doğuş) ve Reform (Yeniden şekil verme) hareketleri meydana gelmiştir. Bu süre içerisinde Avrupa insanının bireyselleşmesi ve aklının bağımsızlaşması doğa bilimlerini ortaya çıkardığı gibi, aynı zamanda bireylerin özgürleşmesi "Liberalizm", "Demokrasi" ve "Millî Devlet" gibi kavramların da ortaya çıkmasını sağlamıştır.² Avrupa'da meydana gelen bu ekonomik, sosyolojik, kültürel ve ilmî gelişmeler sonrasında Avrupa kendisini her yönden değiştirmiş ve geliştirmiştir.

* Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

1 Rifat Uçarol, *Siyasî Tarih*, İstanbul 1985, s 249-251.

2 Macit Gökberk, "Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, İstanbul 1983, s. 283-303.

Avrupa'da bu köklü değişiklikler meydana gelirken, Osmanlı Devleti kendi sınırları dışında gelişen olaylardan, diplomasi faaliyetlerinin hafife alınması ve Devletin kendisini Dünyanın cazibe merkezi olarak görmeye devam etmesi gibi etkenlerle, zamanında haberdar olamamıştır. Bu süreç sonrasında da Osmanlı Devleti ekonomik, sosyal, kültürel, askerî ve ilmî gelişmelerde Avrupa'nın gerisinde kalmıştır.³ Osmanlı Devleti'nin bu gelişmelere ayak uyduramaması sonrasında, Avrupa'nın Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki her olaya "Şark Meselesi" çerçevesinden bakması ve emperyalist bir politika takip etmesi nedeniyle, Osmanlı Devleti Avrupa'nın yarı sömürgesi haline gelmiştir.⁴ Kendi çıkarları doğrultusunda destek veren İngiltere'nin de 1878 yılından itibaren Osmanlı Devleti'ni paylaşma projelerine katılmasıyla Devlet artık kendi bütünlüğünü koruyamaz bir duruma gelmiştir.

Osmanlı Devleti XX. yüzyıla girerken içte siyasal anarşi ve fikir akımlarının çatışması bütün şiddetiyle sürmüştür. Dışarıda ise, bir yandan Arnavutluk'ta diğer yandan Yemen'de, imparatorluğun iki ayrı ucundaki ayaklanmalar ve huzursuzluk devleti yıpratmış; iktisadî sıkıntılar ve çöküş, 1908 inkılâbına rağmen devam etmiştir.

İçte bu gelişmeler olurken dışta da İtalya Trablusgarb'ı ele geçirmek için hazırlanmıştır. Sömürgecilik faaliyetlerine başlayan İtalya ilk iş olarak Trablus ve Bingazi'yi işgal ettiğini açıklamıştır. Osmanlı Devleti bu sırada, parti çekişmeleri, siyasetin orduyu yıpratması, İttihat ve Terakki'nin baskıları ve Balkanlardaki hareketlerle uğraştığından, Trablusgarb'la ilgilenememiştir.⁵ Balkanlarda bir savaşın çıkma ihtimali ve Almanya'nın önerisiyle 18 Ekim 1912 tarihinde Ouchy (Uşi) antlaşması imzalanmıştır.

Milletlerin tarihinde başarıların yeri olduğu gibi, ders alınması gereken başarısızlık olaylarının da büyük yeri vardır. İşte Balkan Savaşı

3 Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*, Ankara 1997, s.3-5.

4 Bayram Kodaman, "Şark Meselesi ve Tarihî Gelişimi", *Tarihî Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün- Bugün- Yarın)*, Ankara 1992, s. 58-59.

5 Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İstanbul 1984, s.44.

Türkiye'nin çok acı çektiği, kısa zamanda çok ağır yenilgiye uğradığı bundan da çok büyük derslerin alınması gereken bir olay olmuştur.⁶ Bu nedenle, İstiklâl Savaşını daha iyi anlamak için, Balkan Savaşı'nı iyi değerlendirmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti 1912-1913 yılları arasında Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan ile Balkan Savaşı'nı yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu savaşta kayıpları yalnızca nüfus ve toprak kaybı değildir. Balkan Savaşı'nın yarattığı ortamdan yararlanan İttihat ve Terakki Bab-ı Ali baskını ile iktidarı ele geçince Enver, Talât ve Cemal "Triumvirası" ülkeye egemen olmuştur.⁷ Bu paşalar Osmanlı Devleti'ni daha Balkan Savaşı'nın yaraları kapanmadan yanlış bir siyaset ile I. Dünya Savaşı'na sokmuşlardır.

Bu savaş sürerken bir yandan da büyük devletler kendi aralarında Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için gizli antlaşmalar yapmışlardır. 4 Mart-10 Nisan 1915'de İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan gizli antlaşma ile İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nın iki tarafından bir bölge Rusya'ya bırakılmış, buna karşılık Rusya İstanbul'un müttefikler için açık liman, Boğazlardaki ticarî trafiğin de serbest olmasını garantilemiştir.⁸ 26 Nisan 1915'de Londra'da İngiltere, Fransa ve İtalya arasında imzalanan ikinci bir gizli antlaşma ile İtalya'nın On İki Ada üzerinde 1912'den beri Bab-ı Ali'ye karşı sürdürdüğü egemenlik iddiası müttefiklerce de kabul edilmiştir.⁹ Sykes-Pikot adı ile anılan diğer bir antlaşma da 26 Nisan 1916 tarihinde, İtalya'dan gizli olarak, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanmıştır.¹⁰ Ancak 1917 yılı başlarında Roma bunun farkına vararak, Londra Antlaşmasına dayanarak, Güney Batı Anadolu'daki topraklar üzerinde hak iddiasında bulundu. Bunun üzerine 17 Nisan 1917'de St. Jean de Maurienne antlaşmasıyla İzmir vilâyeti, Menteşe, Antalya sancakları ve Konya Vilâyeti'nin büyük bir kısmı İtalya'ya bırakılmıştır.¹¹ Görüldüğü

6 Tuncer Baykara, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, İzmir 1991, s.72.

7 Ergün Aybars, a.g.e., s. 53

8 Sıtkı Aydmel, *Güney Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekati*, Ankara 1993, s. 9.

9 Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, I. Cilt, I. Kısım, Ankara 1983, s.3-4.

10 Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı Devletinin Paylaşılması*, Ankara 1983, s.12.

11 Yuluğ Tekin Kurat, a.g.e., s.13.

gibi Denizli ve çevresi gizli antlaşmalarla Rusya'nın tutumundan dolayı belirsizliğini korumasına rağmen İtalya'nın nüfûz alanı içinde kalmıştır.

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti'ne mütareke şartları zorla kabul ettirilmiştir. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros mütarekesi pek ağır hükümleri ihtiva etmiştir. Yirmi dört maddeden oluşan mütareke hükümlerinin özellikle 5. ve 7. maddeleri Osmanlı Devleti'ni savunmasız bir duruma düşürdüğü gibi, kendilerinin yaratabilecekleri bazı suni sebeplerle emniyetlerinin bozulduğunu ileri sürerek, ülkenin stratejik önem taşıyan her hangi bir yerini kolayca işgal edebilme imkanına sahip olmuşlardır.¹²

Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesinden önce, 6 Nisan 1917'de Amerika Birleşik Devletleri, Almanya'ya harp ilan ederek İtilaf Devletleri tarafına geçtikten sonra Cumhurbaşkanı Wilson tarafından 8 Ocak 1918 tarihinde "Wilson Prensipleri" adıyla bilinen bir program hazırlanmıştır. 14 maddeden oluşan bu programın birinci ve on ikinci maddeleri Türklerin mukadderatını ilgilendirmekteydi.¹³ Fakat İtilaf Devletleri uygulamada Wilson Prensiplerinin Osmanlı Devleti ile ilgili maddelerini hiç dikkate almamışlardır.

St. Jean de Maurienne gizli antlaşmasıyla, İzmir ve Antalya bölgesi İtalyanlara, diğer yandan da İzmir ve hinterlandı İtilaf Devletlerince Yunanistan'a verilmişti.¹⁴ Bu nedenle Yunanistan, kendisine peşkeş çekilen bu bölgeleri bir an önce işgal etmek istemiştir.

Bu sıralarda Venizelos, Paris Barış Konferansında Yunanistan'ın isteklerini kabul ettirmeye uğraşmıştır. Buna karşı İtalyan delegelerden M. Galli, Komisyonun 1 Mart 1919 tarihli oturumunda, Venizelos'un Batı Anadolu'da Rumların saf Yunan kanı taşıdığı ve toprakta hak sahibi ol-

12 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara 1962, s.49.

13 Yuluğ Tekin Kurat, a.g.e., s.22

14 M. Şefik Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidâh*, Ankara 1937, s.13

dukları iddialarını çürütmeye çalışmıştır. Özellikle St. Jean de Maurienne antlaşmasında İzmir ve Antalya'nın kendilerine verilmiş olduğunu hatırlatarak, bu kararların halen yürürlükte olduğunu belirtmiştir.¹⁵ Ancak bu istekler İngilizlerin itirazı üzerine kabul edilmemiştir. Böylece Avrupa devleti olan İtalya'nın Batı Anadolu'ya gelip yerleşmesi yerine, kendi çıkarlarına alet olabilecek zayıf bir Yunanistan tercih edilmiştir. Sonunda Paris Konferansı Yüksek Konseyi, konferansa katılan Yunanistan üyelerinin savaş mükafatı olarak istedikleri Balıkesir, Aydın ve İzmir illerini Yunanistan'a vermeyi vadetmişlerdir.¹⁶ Avrupa'da hele Yunan gazetelerinde yayınlanan bu haber, Türk halkını çok etkilemiş ve ciddi bir şekilde karşı koyma hareketlerinin doğmasına sebep olmuştur.

I- Millî Mücadele'de Denizli:

Bilindiği gibi Millî Mücadele'nin alt yapısının oluşması ve başlamasında Adalar Denizi bölgesinin çok önemli bir yeri vardır. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında ve daha sonra ordu - millet bütünleşmesinin gerçekleşmesinde büyük yararlılıklar sağlayan Kuvây-ı Milliye (Millî Kuvvetler), ilk başta kavram olarak bu bölgedeki işgallere karşı koyan millî kuvvetler için kullanılırken, daha sonra bu kavram ülkenin genelinde kullanılmaya başlanılmıştır. Adalar denizi bölgesinde Yunan işgali başlamadan evvel Güney cephesinde Fransızlara karşı yerel direniş hareketleri başlamış olduğu için bu bölgedeki işgallere karşı direniş bilinci Yunan işgalinden önce belli bir seviyeye gelmiştir. Bu nedenle Denizli, Millî Mücadele yıllarında adını sık duyuran illerden birisi olmuş ve Yunan işgaline karşı direnen ilk yerlerden biri olarak, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması yönünde önemli gayretlerde bulunmuştur.

Mondros Mütarekesi sonrasında Denizli, Aydın vilayetine bağlı 24.000 nüfuslu bir liva (sancak) durumundaydı. Sarayköy, Çal, Gar-

15 Y. Hikmet Bayur, a.g.e., s. 19. Ayrıca bkz. P. C. Helmreich, *From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Ohio 1974, s.308-311., B.C. Busch, *Montros to Lozanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918-1923*, New York 1976, s.209-211., S.L. Meray- O. Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara 1997, s. 7-30.

16 A. Akif Tüten, *İstiklâl Savaşı'nda Denizli*, Denizli 1949, s. 5.

bikaraağaç (Acıpayam), Buldan ve Tavas kazaları da bu livaya (sancağa) bağlıydı. Yerli nüfusun küçük bir bölümü Rum ve Ermenilerden oluşmaktaydı. İzmir-Dinar yoluna 9 km.lik bir hatta Goncalı'ya bağlanan Denizli, Adalar Denizi bölgesinin iktisadî yönden gelişmekte olan yerlerinden biri durumundaydı. Askeri bakımdan ise, karargahı Aydın'da bulunan 57. Tümeğe bağlıydı.¹⁷

Denizli'nin Millî Mücadele'de ile ilgili ilk ciddi faaliyeti İzmir'de gerçekleşmiştir. Başlarında vali ve 17. Kolordu komutanı Nurettin Paşa'nın bulunduğu ve bazı aydın gençlerin kurduğu "İzmir Müdafaa-ı Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti", 17 Mart 1919 tarihinde¹⁸ İzmir'de toplanacak olan kongreye, Balıkesir, Aydın ve Denizli'den de üyelerin gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine kongreye katılmak üzere Denizli Merkez ilçeden Müftü Ahmet Hulûsi Efendi, Belediye Başkanı Hacı Tevfik, Tavaslızâde Mustafa Yusuf Bey ve Efendiler katılmışlardır. Diğer ilçelerden katılanların isimleri de şunlardır.¹⁹

17 Mart 1919 tarihinde İzmir'de başlayan kongrede, Wilson ilkelerine uymayan işgalci emperyalist güçler şiddetle protesto edilerek, Balıkesir, Aydın ve Denizli Sancakları'nda Müdafaa-ı Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'nin kurulmasına karar verilmiştir.²⁰ Denizli üyeleri de çalışmalara başlamak üzere, kongre kararlarından etkilenerek, Denizli'ye dönmüşlerdir.

Denizli Müftüsü Ahmet Hulûsi Efendi önderliğinde Denizli'ye geri dönen Denizli heyeti, İzmir'de alınan kararlar gereği, Denizli Mutasarrıfı

17 M. Şefik Aker, a.g.e., s. 27.

18 A. Akif Tütenk, İzmir'de yapılan bu kongrenin 22 Mart 1919'da yapıldığını söylemekle birlikte kaynaklar, bu kongre tarihini 17 Mart 1919 olarak belirtmektedirler. Bu konu hakkında bakınız: Ergün Aybars, **Türk Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir 1984, s. 128. Türkmen Parlak; **Yunan Ege'ye Nasıl Girdi?** Cilt: I, İzmir 1982, s. 290-291.

19 Tavas ilçesinden Müftü Cennetzade Tahir Efendi, Belediye Başkanı Gerdekkzade Hacı İsmail, Katırcızade Abdullah, Şeyh Alizade Mehmet Kemalettin, Sarayköy ilçesinden Müftü Ahmet Şükrü Efendi, Belediye Başkanı Hacı Salihzade Halil, Müderris Hacı Halilzade İsmail Efendi; Çal ilçesinden Müftü Ahmet İzzet Efendi, Buldan ilçesinden Salih Efendizade Necip, Yusufzade Ahmet Efendi. Bkz. A. Akif Tütenk, a.g.e., s.5.

20 A. Akif Tütenk, a.g.e., s. 6

Faik (Öztırak) Bey ile de görüşerek Denizli Sancağı'na bağlı Acıpayam, Buldan, Sarayköy, Tavas ve Çal'da düzenlemiş oldukları mitinglerle Millî Mücadele için kamuoyunu oluşturmaya çalışmışlardır.²¹ Fakat Denizli heyetinin Denizli ve çevresinde yapmış oldukları bu halkı bilinçlendirme çabaları İstanbul hükümeti tarafından hoş bir şekilde karşılanmamıştır.

Anadolu'nun çok yerinde olduğu gibi Denizli'de de Türkiye'nin paylaşılmasını öngören Mondros Mütarekesinin ağır şartlarından kaynaklanan hoşnutsuzlukları ortadan kaldırmak için İstanbul'daki Damat Ferid Hükümeti ve Dahiliye Nazırı Ali Kemal "heyet-i nasiha" adı verilen bir kurul oluşturarak, Anadolu'ya göndermiştir. II. Abdülhamid'in oğlu Abdurrahim Efendi'nin başkanlığını yaptığı heyette Hayret ve Süleyman Şevki Paşalarla, Kozmidi ve Aristidi Efendiler yer almaktaydı.²⁵ Nisan 1919'da Denizli'ye gelen "Heyet-i Nasiha" üyeleri, Denizli halkını hükümet konağı önünde toplayarak²², padişahça gönderilen ve Mondros Mütarekesi şartlarına uyulması gerektiğini bildiren duyuruyu halka okumuşlardır. Fakat İstanbul Hükümetinin bu girişimi, Denizli halkı üzerinde önemli bir etki yaratmamıştır.²³

Millî Mücadele öncesinde yerel teşkilatlanmalar ve Kuvâ-yı Milliye hareketi oluşturma çabaları sürerken, Yunanlılar 12 Mayıs 1919 tarihinde İtilaf Devletlerinden İzmir ve arka bölgelerini işgal edebilme serbestliğini elde etmişlerdir. Venizelos'un durumu Yunanistan hükümetine bildirmesi üzerine Yunanlılar 14 Mayıs 1919 günü akşamı İngilizlere bilgi vererek, 14-15 Mayıs gecesi sabaha karşı İzmir'i işgale başlamışlardır.²⁴

Yunanlılar İzmir'i işgal eder etmez İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti ve İzmir Belediyesi durumu bir telgrafla Denizli'ye bildirmiştir. Denizli Mu-

21 Necdet Hayta, "Denizli Müftüsü Ahmet Hulûsi Efendi ve Millî Mücadele'ye katkıları", **Kurtuluş Savaşına Yön Verenler**, Cumhuriyet'in Kuruluşunun 70. Yılı Armağanı, Gazi Üniversitesi Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını:2, Ankara 1994, s.222-223.

22 A. Akif Tütenk, a.g.e., s. 7.

23 Mithat Sertoğlu, "Millî Mücadele'de Kahraman Denizli", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:6, s.3.

24 Tarhan Tokar, **Kuvâ-yı Milliye ve Millî Mücadele'de Denizli**, Denizli 1983, s. 35-36

tasarrıfı Faik (Öztrak) Bey, İzmir'den gelen telgrafla olup bitenleri öğrenmiş ve Yunanlıların işgal haberini derhal, Denizli Askerlik Şubesi Başkanı Miralay (Albay)Tevfik Bey'e Müftü Ahmet Hulûsi Efendi'ye, Belediye Başkanı Hacı Tevfik Bey'e ve şehrin ileri gelenlerine bildirmiştir.²⁵ İşgal haberi Konya yoluyla Dahiliye Nezareti'ne ulaştırılmıştır. Bunun üzerine ertesi günü büyük bir protesto mitingi düzenlemek gerektiği kararlaştırılarak, şehrin her tarafına haberler gönderilmiştir. Müftü Ahmet Hulûsi Efendi'nin görevlendirdiği Belediye tellalı Deli Mahmut ve parayla tutulan diğer tellallar vasıtasıyla halkın 15 Mayıs 1919 sabahı erken saatlerde camilerde toplanması gerektiği, sabah namazlarının kılınmasından sonra cemaatle birlikte imamların da Belediye'nin önüne gelmeleri istenmiştir.²⁶

15 Mayıs 1919 sabahı, Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi üzerine gerçekleştirilen ilk protesto mitingi, işgalden yaklaşık dört saat sonra, Denizli'de gerçekleştirilmiştir.²⁷ 15 Mayıs sabahının erken saatlerinden itibaren halkın bir kısmı Çaybaşı Mahallesi'ndeki Türk Ocağı binasında ve Hükümet Konağı önünde, bir kısmı da Delikliçmar'daki İttihat ve Terakki Partisi yandaşlarının toplandığı Meserret Kıraathanesi önünde, diğer bazı gruplar da Kayalık Mahallesi'ndeki Müftülük binası ile Bayramyeri'ndeki Belediye önünde toplanmışlardır. Daha sonra şehrin çeşitli yerlerinde toplananlar ve Denizli'nin köylerinden gelenler Bayramyeri'nde toplanmışlardır. Ayrıca Denizli'de yıllardır dostça bir hayat sürdüren Ermeni ve Rum erkekleri de miting için Denizlilerin yanında yer almışlardır. Burada toplanan halk ellerinde Türk bayrakları olduğu halde Ulu Camii'den Sancak-ı Şerifi alarak, Müftü Ahmet Hulûsi Efendi önderliğinde tekbirler getirerek Belediye önüne gelmişlerdir.²⁸

15 Mayıs 1919 Cuma günü, burada toplanan halka hitap etmek amacıyla, Müftü Ahmet Hulûsi Efendi, Belediye Başkanı Hacı Tevfik Bey ve

25 Tarhan Toker, a.g.e., s. 8.

26 Sadi Borak, "Sarıklı Bir Mücahit", **Hayat Tarih Mecmuası**, Ekim 1968, Sayı:9, A.Akif Tüten, a.g.e., s. 8-9., Tarhan Toker, a.g.e., s.28-29.

27 Cemal Kutay, **İstiklâl Savaşının Maneviyat Ordusu**, İstanbul 1977, s. 58-59.

28 Tarhan Toker, a.g.e., s.,29-30., A.Akif Tüten, a.g.e., s. 8-9.

Mutasarrıf Faik (Öztırak) Bey Belediye binasının balkonundaki yerlerini almışlar ve kalabalığa Müftü Ahmet Hulûsi Efendi hitap etmiştir. Müftü Ahmet Hulûsi Efendi hitabında, '*Saygıdeğer Denizliler! Hemşehrilerim! bugün sabahın erken saatlerinde İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu saldırıya karşı kayıtsız kalmak dine ve devlete ihanettir...cihat tam anlamıyla bir dinî görev olarak karşımızdadır. Karşımıza çıkarılan Yunan'a biz yenilmedik. Yunanlıların bir Türk ilini ellerine geçirmelerinin ne anlama geldiğini, İzmir'de şu bir kaç saat içinde işlenen cinayetler gösteriyor. Silahımız olmayabilir, topsuz tüfeksiz, sapan taşlarıyla da düşmanın karşısına çıkacağız. Silah ve cephane azlığı veya yokluğu hiçbir zaman mücadeleye engel teşkil etmez. Fetva veriyorum, elinizde hiçbir silahınız olmasa bile yerden alacağınız taşları düşman üzerine atmak suretiyle karşı koyunuz. Biz birçok ülkelere hükmetmiş fatihlerin torunlarıyız. (Ve orada bulunan Hıristiyanları göstererek), bunlarda bize birer veditir, onlara dokunmayınız.*'²⁹ diyerek Yunanlıların İzmir'i işgalini şiddetle protesto etmiş ve Denizli halkını yaklaşan bu tehlike karşısında mücadeleye davet etmiştir. İşgale karşı kayıtsız kalmanın düşünülemediğini ve vatanın hiçbir zaman savunmasız bırakılmayacağını vurgulayarak, aynı zamanda Millî Mücadele'nin ilk "kutsal savaş (cihat)"³⁰ fetvasını da ilân etmiştir. Ahmet Hulûsi Efendi konuşmasında, Türkleri "silah ve cephane azlığına bakmadan, yurt savunmasına çağırın"³¹ bu fetvasıyla Denizli halkını her türlü şartlarda Milli Mücadele'ye katılmaya davet etmiştir.

Müftü Ahmet Hulûsi Efendi ve diğer üyelerin öncülüğünde düzenlenen bu mitingde Ahmet Hulûsi Efendi'nin vermiş olduğu Millî Mücadele fetvası ve bu kararı takip eden fiilî teşkilat, Millî Mücadele tarihimizin ilk varlığıdır.³²

Bu büyük mitingden sonra Hükümet Konağı'nda toplanan şehrin ileri

29 A. Akif Tütenk, a.g.e., s.9., Tarhan Toker, a.g.e., s. 29-30.

30 Cemal Kutay, a.g.e., s. 61.

31 Yücel Özkaya, **Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi**, Ankara 1981, s.10.

32 Cemal Kutay, a.g.e., s. 62.

gelenleri ikinci vaktinde, İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri temsilcilerine bir protesto telgrafı çekmişlerdir. Ayrıca Belediye'de yapılan başka bir toplantıda da çevre il ve ilçelerle ilişki kurularak ortak bir direniş cephesi kurulmasına karar verilmiştir. Bundan başka 16 Mayıs 1919 tarihinde Sadaret Makamı'na Müftü Ahmet Hulûsi Efendi tarafından gönderilen başka bir telgrafta da İzmir ve çevresinin işgalinden duyulan üzüntü dile getirilerek, işgalin kabul edilemeyeceği ve bu konuda Hükümet'in emirlerine hazır oldukları belirtilmiştir.³³

Denizli'de yapılan geniş katılımlı mitingin ardından Denizli'nin ilçelerinde de işgali protesto mitingleri düzenlenmiştir. 16 Mayıs 1919 tarihinde Tavas, 17 Mayıs 1919'da Çal ve arkasında Buldan, Acıpayam ve Sarayköy mitingleri düzenlenmiştir. Denizli ve çevresinde işgallere karşı tepkiler olurken 18 Mayıs 1919 tarihinde Denizli'den İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine ikinci bir protesto telgrafı daha çekilmiştir. Bu telgrafta "Yunan askerleri İzmir'i terk etmedikleri takdirde, Denizli halkının İzmir'i müdafaya hazır olduğu"³⁴ önemle belirtilmiştir.

İzmir'in işgalinden sonra, Yunanlıların zaman geçirmeyerek Adalar Denizi bölgesi içlerinde ilerlemeleri 22 Mayıs'ta Selçuk'u, 25 Mayıs'ta Aydın'ı işgal etmeleri üzerine Denizlililer siyasal ve askeri örgütlenme hazırlıklarını arttırmışlardır. Aydın'daki Kuvâ-yı Milliye mensupları daha rahat çalışmalarda bulunmak için Denizli'ye gelmişlerdir.³⁵ Hem bunların desteği ile hem de Müftü Ahmet Hulûsi Efendi ve Topçu Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in Aydın ve Denizli halkı arasındaki girişimleri sonucunda, Denizli'de Millî Mücadele için, 22 Mayıs'tan-3 Haziran'a kadarki süreçte elverişli bir hava oluşturulmuştur.

A- Denizli Heyet-i Millîyesi ve Çalışmaları:

Bu çalışmalar sonucunda, Müftü Ahmet Hulûsi Efendi'nin baş-

33 Nuri Köstüklü, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara 1990, s.65.

34 A.Akif Tütenk, a.g.e., s.9.

35 Nuri Köstüklü, a.g.e., s. 83.

kanlığında, 29 Mayıs 1919 tarihinde, "Denizli Müdafaa-ı Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti" kurulmuştur.³⁶ Belevli Yusuf Bey, Müftü Kazım Efendi, Tavashızâde Mustafa Efendi, Emin Bey, Mustafa Efendi, Ali Efendi, Dr. Kazım Bey, Şükrü Bey, Karahacızâde Ahmet Ağa'nın yönetim kurulunu oluşturdukları örgütün aldığı ilk karar, her ne pahasına olursa olsun, Yunanlıların Denizli yöresine sokulmaması ve yerli Hıristiyanlara baskı uygulanmaması olmuştur. Daha sonra, Denizli'nin ilçelerinde de aynı amaçla çalışmaların başlatılması kararlaştırılarak, Cemiyete gönüllü, para ve eşya kaydedilmesine başlanılmıştır. Cemiyet bu çalışmalarını sürdürürken 10 Haziran 1919 tarihinde bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyanname Yunanlıların Anadolu'yu işgale başlamalarının haksız olduğu ve yapmış oldukları zulümler anlatılarak şöyle deniliyordu: "*Güzel İzmir'imizi işgal eden Yunan canavarları vilayetimizin içine doğru ilerliyorlar. Ayak bastıkları yerlerde de haksız hesapsız vahşetler, tüyler ürperten alçaklıklar yapıyorlar. Camilerimize Yunan bayrağı asıyorlar. Biz bu hain düşmanlarımıza karşı ayaklandık. Bunları evvela Menderes'ten bu tarafa geçirmemeye sonra vilâyetten temizlemeye karar verdik...Yarın Yunanlıların pis ve murdar ayakları altında inleye inleye ölmektense bugün ya mertçesine ölmek veya şerefle, namusla yaşamayı azmettik.*"³⁷

Ahmet Hulûsi Efendi 20 Haziran 1919 tarihinde Dinar'a giderek, halkı Millî Mücadeleye çağırırken, Denizli Müdafaa-ı Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti de çalışmalarına devam ederek çevre yerleşim yerlerinden gelen katılımlarla bir milis grubu kurulmuştur. Ayrıca Denizli'ye yapılabilecek bir saldırıyı önceden haber alarak, önleyebilmek amacıyla Sarayköy 'de bir cephe kurulmuştur.³⁸

Belli bir süre sonra daha iyi hizmet verebilmek amacıyla "Denizli Müdafaa-ı Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti" 12 Temmuz 1919 tarihinde kaldırılmış ve bunun yerine ise "Denizli Heyet-i Milliyesi" kurulmuştur.

36 Refik Turan-Mustafa Safran-E.Semih Yalçın-Muhammed Şahin, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Ankara 1994, s. 82.

37 A.Akif Tütenk, a.g.e., s.12-15

38 A.Akif Tütenk, a.g.e., s.15-16.

Ahmet Hulûsi Efendi'nin başkanlığa getirildiği Denizli Heyet-i Milliyesi, bir başkanlık ve altı şubeden oluşmaktaydı. Birinci şube mali işlerden, ikinci şube istihbarat ve propagandadan, üçüncü şube askerlik işlerinden, dördüncü şube muhacirlerin problemlerinden, beşinci şube levazım işlerinden, altıncı şube de inzibat ve güvenlik işlerinden sorumlu olacaktır.³⁹ Bu şubelerle teşkilatlanmasını tamamlayan Denizli Heyet-i Milliyesi, bu alanlar da çalışmalarına başlamış ve Millî Mücadele için de 18 Temmuz 1919'da Denizli'de seferberlik ilân edilmiştir.⁴⁰

Denizli Heyet-i Milliyesi lojistik destek ve gönüllü toplanması işlemini gerçekleştirirken, civar ilçelerde de Kuvây-ı Milliye teşkilatlanmaları için çalışmalar hızlandırılmıştır.⁴¹ Bu çalışmalar sonunda 24 Mayıs 1919 tarihinde, Sarayköy Kuvây-ı Milliye teşkilatı, yine aynı tarihlerde Acıpayam Kuvây-ı Milliye teşkilatı, Buldan Kuvây-ı Milliye Teşkilatı, Tavas Müdafaa-ı Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti, Çal Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, kahraman Denizli halkı tarafından kurularak, Millî Mücadele'ye her türlü desteği vermeye başlamıştır. Böylece Denizli hem merkezde hem de çevresinde, Millî Mücadele'ye başından itibaren katılma başarısını göstererek, fiilen de cephelerde mücadeleye başlamışlardır.⁴²

10 Haziran 1919'da Denizli Heyet-i Milliyesi bir beyanname ile Denizli halkını direnişe çağırarak, Sarayköy'de ilk direniş cephesinin oluşturulmasına yardımcı olmuş, bu da Denizli çevresindeki direniş eğilimini büyük ölçüde arttırmıştır.⁴³

Denizli ve çevresindeki Millî Mücadele çalışmaları, teşkilatlanmalar ve cephelere destek olunması, İstanbul hükümetini rahatsız etmiştir. Bu çalışmaları ortadan kaldırmak amacıyla Damat Ferid Dahiliye Nezareti aracılığı ile, Anadolu'nun her tarafına olduğu gibi Denizli Mutasarrıflığına

39 Cemal Kutay, a.g.e., s. 69., A.Akif Tütenk, a.g.e., s. 23-26

40 A.Akif Tütenk, a.g.e., s. 26.

41 Tarhan Toker, a.g.e., s.38.

42 Tarhan Toker, a.g.e., s. 40-43.

43 A. Akif Tütenk, a.g.e., s.24.

da 3 Ağustos 1919 tarihinde bir telgraf çekilerek, bu tür çalışmalardan vazgeçilmesi ve Kuvây-ı Millîye'nin dağıtılması istenmiştir. Fakat, 7 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul hükümetinin göndermiş olduğu telgrafa cevap olarak, Denizli Heyet-i Millîyesi'nin cevabı gönderilmiştir.⁴⁴ Ahmet Hulûsi Efendi'nin imzalayarak Dahiliye Nezareti'ne göndermiş olduğu cevapta, İtilâf Devletleri'nin haksız uygulamalarına ve Yunanlıların yapmış olduğu katliamlara dikkat çekilerek, Kuvây-ı Milliye'nin bir meşru müdafaa teşkilatı olduğundan ve bu teşkilatın amacının milletin bağımsızlığını, dinini ve namusunu korumak olduğu vurgulanmış, bu nedenle de Teşkilatın dağıtılmasının değil, desteklenmesinin gerektiği bildirilmiştir.⁴⁵ Denizli Heyet-i Millîyesi bu çalışmaları yaparken aynı zamanda Mustafa Naili (Küçükka) Adalar Denizi Bölgesi'ndeki Yunan zulmünü İstanbul ve Dünya basınında anlatmak amacıyla Ağustos ayı başında İstanbul'a gönderilmiştir.⁴⁶

Denizli Heyet-i Millîyesi Denizli ve çevresindeki Millî Mücadele çalışmalarına devam ederken, bir yandan da Millî Mücadele'nin geleceği için düzenlenen kongrelere de delegeler göndermiştir.

Denizli ve çevresindeki Kuvây-ı Millîye teşkilatlanmasını geliştirmek, ihtiyaçlarını gidermek ve Millî cemiyetler ile olan işbirliğini arttırmak amacıyla 6 Ağustos 1919 tarihinde toplanan Birinci Nazilli Kongresi'ne, Denizli Heyet-i Millîye'yi temsilen, Helvacızâde, Tavaslı Şahaloğlu Mehmet Kemalettin, Buldan'dan Hacı Salih Efendi, Çal'dan Mehmet Tevfik Efendi katılmışlar ve çalışmalar hakkında bilgi vermişlerdir. 16 Ağustos 1919 tarihinde toplanan Alaşehir Kongresine de, Denizli'den Hocaoğlu Tahir Bey, Mirasçioğlu Şükrü Bey, Buldan'dan Hattatoğlu Mehmet Efendi, Sarayköy'den Ahmet Şükrü Efendi katılarak,⁴⁷ Millî Mücadele için iş birliği düşüncesi, Birinci Nazilli Kongresi'nde olduğu gibi bir kere daha vurgulanmıştır.

44 Mithat Sertoğlu, a.g.m., s.3.

45 Mithat Sertoğlu, a.g.m., s.3.

46 A. Akif Tütenk, a.g.e., s.32.

47 Denizli İl Yıllığı/1973, Cumhuriyet'in 50. Yılında Denizli, Ankara 1973, s.16-17.

15 Ağustos 1919 tarihinde gelen bir telgrafta Denizli Heyet-i Milliyesi'nden, 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta toplanacak kongreye üç delegenin gönderilmesi istenmiştir. Bu durum ise Denizli Heyet-i Milliyesi'nde memnurluk yaratmıştır. Denizli Heyet-i Milliyesi Sivas Kongresi'ne katılmaları için, Belevli Yusuf Bey, Küçükağazâde Ali Necip ve Dalamanlızâde Şükrü Beyleri seçerek, Ahmet Hulûsi Efendi'nin duâları ile 18 Ağustos 1919 tarihinde göndermiştir. Sivas'ta Mustafa Kemal ile görüşen bu üyeler Denizli ve çevresindeki Kuvây-ı Milliye hareketinin durumu ve çalışmaları hakkında bilgi vermişlerdir. Bunun üzerine Denizli'li üyelere hitaben bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa "İstanbul'da şurada burada mitingler yapıldı, devletlere Yunan işgali protesto edildi. Fakat; sizin Aydın Kuvâ-yı Millîye cephesinde patlattığınız silahların sesi Versay Saray'ını çınlattı. Şu hareketinizle vatana ve millete iyi hizmetler yaptınız, sizleri tebrik ederim."⁴⁸ diyerek, Denizli Heyet-i Milliyesi'nin Millî Mücadele'deki çalışmalarını takdirle karşılamıştır. Mustafa Kemal'in takdirlerini kazanan üyelere Mazhar Müfit (Kansu) Kongreye Denizli temsilcisi olarak seçilmiş ve bu tarihten sonra da Denizli Kuvây-ı Milliyesi, Anadolu ve Rumeli Mudafa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlanmıştır.⁴⁹

Aydın Kuvây-ı Milliye komutanlığı tarafından düzenlenen Köşk istişare meclisine (toplantısına) Denizli aynı duyarlılığı göstererek, Mutasarrıf Faik (Öztrak) Bey'in başkanlığında dört kişiyle katılmıştır.⁵⁰ Toplantı sonunda Yunanlıları Aydın'dan çıkarmak için Denizli'nin her türlü yardımı sağlayacağı belirtilmiştir.

Sivas Kongresi'nden sonra Denizli Heyet-i Milliyesi çalışmalarını Heyet-i Temsiliye'nin emirleri doğrultusunda sürdürmüştür. Heyet-i Temsiliye'nin 13 Eylül 1919 tarihindeki telgraftıyla Meclis-i Mebûsan seçimlerinin yapılacağı ve bu doğrultuda çalışmaların yapılması gerektiği bildirildiğinde, Denizli Heyet-i Milliyesi bu yolda çalışmalara baş-

48 Tarhan Toker, a.g.e., s.61.

49 Lütfü Müftüler, **Denizli Heyet-i Milliyesi**, Denizli 1989, s.12.

50 Tarhan Toker, a.g.e., s.62.

lamıştır. Denizli Sancağı'ndan iki tane mebusun seçileceği kararlaştırılmıştır. Yapılan aday gösterme ve Heyet-i Temsiliye ile olan ilişkiler sonrasında son Osmanlı Meclis-i Mebûsanı'na Denizli Sancağı'ndan Çal Ortaköylü Müftüzâde Emin Efendi ile Denizli Mutasarrıfı Faik (Özturak) Bey mebus olarak seçilmişlerdir.⁵¹

Denizli Heyet-i Millîyesi Heyet-i Temsiliye'nin kararları doğrultusunda çalışmalarını sürdürürken, diğer taraftan da miting ve toplantılar düzenleyerek Denizli ve çevresi halkının Millî Mücadeleye olan destek ve direnme azimlerini arttırmaya çalışmıştır.25 Aralık1919 tarihinde Denizli'deki Meclis-i Mebûsan seçimlerinden yaklaşık iki ay sonra Bayramyeri'nde binlerce kişinin katıldığı büyük bir miting düzenlenmiştir. Anadolu'nun tümündeki düşman işgallerini kınayan miting kararları bir metin halinde "Denizli Heyet-i Millîyesi"imzası ile İstanbul'daki İtilâf Devletleri temsilciliklerine yabancı basın temsilcilerine gönderilmiştir. Bu olaydan bir hafta sonra Ahmet Hulûsi Efendi ve Belediye Başkanı Tevfik Bey tarafından İzmir'de bulunan Genarel Milne'ye hitaben bir şikayet mektubu yazılmıştır. Bu mektupların birer örneği de İstanbul'daki Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya siyasî temsilciliklerine gönderilmiştir. Gönderilen bu yazıda Yunanlıların Batı Anadolu'da yapmış oldukları haksız işgal ve katliamlar üzerinde durularak,suçsuz insanların katledilmesini gerçekleştiren Yunan Hükümeti ve İzmir Metropolitliğine karşı etkin önlemlerin alınması gerektiği önemle vurgulanmıştır. Denizli Heyet-i Millîyesi yabancılara yönelik yapmış olduğu siyasî gişimlerden önemli sonuçlar elde edemese de Türk milletinin vatanını her ne pahasına olursa olsun kurtaracağını dış dünyaya anlatması bakımından büyük bir önem taşımıştır.⁵²

Heyet-i Temsiliye'nin Denizli'den beş milletvekili seçilmesi ve bu seçilen milletvekillerinin on beş gün içerisinde gönderilmesi gerektiği emri

---

51 Necdet Hayta, a.g.m., s.225.

52 Nuri Köstüklü, a.g.e., s.86-89.

üzerine Denizli Heyet-i Millîyesi, aslî çalışmalarına devam etmekle birlikte daha sonraki günlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Denizli'den seçilecek olan milletvekillerinin seçilmesi ile meşgul olmuştur. Bu seçim çalışmaları sonucunda I.Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliklerine, Denizli'yi temsilen Hacı Hüseyin Mazlum Baba, Belevli Yusuf Bey, Tavaslızâde Mustafa Bey, Buldan'lı Necip Bey ve Hakkı Behiç Bey seçilmişlerdir. Bu üyelerden Tavaslızâde Mustafa Bey'in istifa etmesi üzerine, Acıpayam Müftüsü ve Millî Mücadele'nin mimarlarından olan Hasan Hilmi (Tokcan) Efendi üye olarak seçilmişlerdir.⁵³

Denizli Heyet-i Millîyesi Sivas kongresi kararı gereği olarak Anadolu'nun diğer yerlerinde olduğu gibi Denizli olayını takip eden günlerde kaldırılarak yerine "Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı ile yeni bir cemiyet oluşturulmuştur. Bu yeni teşkilatın başına yeni Denizli Mutasarrıfı Ali Rıza Bey getirilmiştir.⁵⁴ Tavas'tan geri dönen Ahmet Hulûsi Efendi ise teşkilatta ikinci başkan olarak görev almıştır. Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bundan sora da Denizli halkı ile birlikte millî mücadele için ellerinden geleni yapmışlardır. Taaki millî mücadele başarıya ulaşıp, düşman denize dökülene kadar.

Buraya kadar Millî Mücadele'de Denizli ve çevresindeki düşmana karşı direniş hareketi sırasında erkeklerin yapmış olduğu faaliyetlerden geniş bir şekilde bahsetmiş bulunmaktayız. Fakat Türk toplumunda sosyal hayatın her alanında yer alan ve her işte erkeğinin yanında yer alan vefakâr kadınların yapmış olduğu mücadele ve desteklerden yeterince bahsedemedik. Bunun birinci nedeni Türk kadınının erkeğine birinci derecede psikolojik destek vermesi ve aile ocağına sahip çıkması, ikinci bir neden ise kadınların cemiyet kurma, cemiyete üye olma gibi örgütlü toplum geleneğine sahip olmamalarıdır. Böyle olunca da yapılan işler yazıya geçirilmemiş ve günümüze kadar sözlü olarak gelmiştir.

⁵³ Tahir Kodal, *Atatürk Döneminde Denizli (1923-1938)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996, s.27.

⁵⁴ Nuri Köstüklü, a.g.e., s.86-89.

Bütün bu olumsuzluk ve tespitlere rağmen Denizli ve çevresi kadınları Millî Mücadeleye ellerinden gelen her türlü desteği vermekten kaçınmamışlardır. 9 Aralık 1919 tarihinde Sivas'ta kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti başkanlığınca ve Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından çeşitli tarihlerde Anadolu'nun tümüne gönderilen telgraflarla, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin şubelerinin açılması istenmiştir.⁵⁵

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa 14 Ocak 1919 tarihinde Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığına bir telgraf göndererek, Denizli'li hanımların da örgütlenerek bir cemiyet kurmalarını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafında “ Sivas Hanımları , Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla bir cemiyet teşkil etmişlerdir. Gönderdikleri nizamnameler gereğince vatanın selameti ve mutluluğu namına erkeklerin yanı başında mesâfiyi millîye katılmışlardır. Hanımlarımızın millî menfaatlerde ve vatanla alakadar oldukları bu suretle ispat etmeleri, bütün dünyanın önünde ve bilhassa her türlü kabiliyeti terakkî ve kuvveti haiz olduğuna kanâat tespit edeceğine Heyet-i Temsiliyece teşebbüs büyük bir takdiri memnuniyetle telâkki edilmiş ve bilumum Anadolu Hanımlarını aynı aşarı hamiyyeti ibraz etmeleri şâyân-ı temenni görülmüştür.

Binaenaleyh orada da hanım efendilerin teşvikiyle bir cemiyet teşkil ettirilerek, sonucunun da bildirilmesi dileğimizdir.”⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın göndermiş olduğu bu telgraftan sonra, yukarıda belirtmiş olduğumuz nedenlerden dolayı, Denizli'li kadınlar Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin Denizli şubesini hizmete açamamışlardır. Ancak Denizli kadını Denizli'de düzenlenen geniş katılımlı karşı koyuş mitinglerinde ön saflarda yerini almıştır. Denizli merkezi düşman işgaline uğramadığı ve Millî Mücadele'nin beslenme, giyimkuşam gibi ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir yer edindiği için,

55 Bekir Sıtkı Baykal, *Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, İkinci Baskı, Ankara 1996, s. 45-79.

56 A. Akif Tüten, a.g.e., s.75.

Denizli'li kadınlar da daha çok bu gibi alanlarda üretim faaliyetlerini sürdürerek, cephelerdeki erkeğini psikolojik yönden olduğu kadar maddî olarak da desteklemiştir. Hatta yeri geldiğinde cephelere kadar giderek bizzat savaşa da katılmışlardır.⁵⁷

B- Millî Mücadele Cephelerinde Denizli:

22-23 Haziran 1919 tarihinde Nazilli'yi ikinci defa ele geçiren ve oradan da Aydın'a yürüten Yunanlıları durdurmak için çalışan Kuvây-ı Milliye birlikleri, Denizli gönüllülerinin yardımına rağmen, Yunanlıların ilerleyişi durduramamışlardır.⁵⁸ Kuvây-ı Milliyeciler, Köşk'e kadar çekilerek, orada tutunmaya başlamışlardır.

24 Haziran 1920 tarihinde, ağır silahlarla, harekete geçen Yunan kuvvetlerini durdurmak için, Denizli Heyet-i Milliyesi, Köşk cephesine gönüllüler göndermiştir. Denizli Kuvây-ı Milliyecilerinin desteklediği kuvvetler Yunanlılar karşısında tutunamayarak geri çekilmişler ve Köşk, Atça ve çevre halkı Denizli'ye göç etmişlerdir. Bu durum Denizli ve çevresinde büyük bir üzüntü ile karşılanmış ve halkın morali büyük ölçüde bozulmuştur. Fakat Köşk cephesindeki mücadele Haziran 1920'ye kadar sürmüştür.⁵⁹

Bu olaylardan sonra Ahmet Hulûsi Efendi 1 Haziran 1919 tarihinde Delikliçinar meydanında düzenlenen mitingde halkı göç etmemeye, korkmamaya, gönüllü yazılmaya devam etmeye çağırmıştır. Bu çağrı üzerine 115 kişi hemen gönüllü olarak yazılmıştır. Yunanlıların Alaşehir üzerinden Buldan'a ilerleyebilecekleri ihtimali üzerine Derbent köyüne gönderilen bu gönüllü birliğine "Millî İntikam Bölüğü" adı verilmiştir.

Köşk cephesinin düşmesi üzerine 24/25 Haziran 1919 gecesi millî karargah Sarayköy'de kurulmuştur. 2 temmuz 1919 tarihinde Yunanlıların

57 Leylâ Kaplan, "Millî Mücadele Dönemi Kadın Cemiyetleri", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Kastamonu 10-11 Aralık 1994, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1996, s.120-121.

58 A. Akif Tüten, a.g.e., s.40.

59 A. Akif Tüten, a.g.e., s. 62.

Sarayköy önlerine kadar ilerlemeleri Denizli ve Sarayköy'de heyecan yaratmıştır. Bunun üzerine Denizli halkının çoğu Tavas'a, Acıpayam'a Dinar, Burdur ve Antalya'ya göç etmeye başlamışlardır. Bu kargaşa ortamını önlemek amacıyla Delikliçınar Meydanında ve Bayramyeri'nde mitingler yapılarak, nutuklar söylenmiştir. Türk Ocağı Denizli şubesinden Ankara'ya telgraf çekilmiştir. Bu telgrafta "*Denizli gençliği bir fert kalıncaya kadar canını fedaya and içti*" denilmiştir.⁶⁰ Sarayköy cephesi 175. Alay'ın 3. Taburu, 42. Süvari bölüğü ile Denizli'den gelen gönüllü yedek subay ve erlerden oluşmaktaydı. 28 Haziran 1919'da Yunan ileri harekâtı başlayınca, bu hareket Menderes Cephesi kuvvetleri ile Yörük Ali Efe'nin kuvvetleri tarafından durdurulmuştur. Bu moral ile, Denizli ve Sarayköy kuvvetlerinin de desteğini alan, Menderes Cephesi sivil halkı Millî Mücadele'ye katılmıştır.⁶¹ Bu çalışmalardan sonra, Aydın'ı boşaltmak zorunda kalan Yunanlılar, tekrar ilerleyişe geçmişlerdir. Bu durum karşısında 57. Fırka ve Kuvây-ı Milliye birlikleri 4 Temmuz 1919 tarihinde Denizli yakınlarındaki Goncalı'ya taşınmıştır. Yunanlılar biraz daha ilerledikten sonra Menderes Cephesine kadar gelmişlerdir.

Millî Mücadele'de Denizli ve Denizlililer için en önemli mücadele Menderes Cephesi'nde gerçekleşmiştir. Önceleri "Aydın Zeybek Ordusu" adıyla kurulan Menderes Kuvây-ı Milliye Cephesi, Binbaşı Hacı Şükrü Bey'e bağlı olmakla birlikte, cephe üzerinde Demirci Mehmet Efe'nin de büyük etkisi varolmuştur. Fakat, bu cephedeki kuvvetler 16 Eylül 1919'da Denizli'ye gelen Refet (Paşa) Bey tarafından 57. Fırka komutanlığına bağlanmıştır.⁶²

Menderes Cephesi'nde çatışmalar devam ederken Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun batısında meydana gelen olayları yakından incelemek amacıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden bir heyetle birlikte Afyonkarahisar, Uşak ve Denizli'yi ziyaret etmek istemiştir. Fakat bu ziyaretlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı ayaklanmaların olması

60 Tarhan Toker, a.g.e., s. 74.

61 Tarhan Toker, a.g.e., s.68.

62 A. Akif Tüttenk, a.g.e., s.35.

nedeniyle gerçekleştirememiştir.⁶³ Bu nedenle yukarda belirtildiği gibi, Denizli ve çevresindeki direniş hareketi Refet Paşa'nın şekillendirdiği düzenli ordu ve Kuvây-ı Millîye mensuplarınca sürdürülmüştür. Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele başarıya ulaşp, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri sağlamlaştırdıktan sonra Denizli'ye 5 Şubat 1931 tarihinde gelmiştir.

10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'yla İtilaf Devletleri, Menderes'in sağ yanını Yunanlılara verdiğiinden, Yunanlılar da buraların işgaline hemen başlamışlardır. Beklenen Yunan işgali 5 Temmuz 1920 tarihinde Alaşehir üzerinden başlamıştır. Kısa süre içinde de tüm Buldan'ın köyleri, Güney bucağı işgal edilmiş ve Yunanlılar buralarda akla hayale gelmeyecek işkenceler yapmışlardır.⁶⁴

1921 başlarındaki yeni bir Yunan saldırısına kadar, Denizli'de yeni bir işgal olmamıştır. Yunanlılar 1921 yılı Ocak ayının başından itibaren işgale başlayarak Çivril'i, 18 Ocak 1921 ve 1 Nisan 1921 tarihlerinde olmak üzere iki kez işgal etmişlerdir.⁶⁵ Bu işgal, Denizli ve çevre Kuvây-ı Milliyesinin karşı koymasıyla, birkaç gün sürmüşse de, ikinci işgal 30 Ağustos 1922 yılına kadar sürmüştür.

Büyük Taarruzun başladığı 26 Ağustos 1922 tarihinde ilk önce Çivril Yunan işgalinden kurtulmuştur. 5 Temmuz 1920'den başlayarak, işgal altına giren Buldan ise, ancak 4 Eylül 1922 tarihinde düşman işgalinden kurtarılabilmıştır.⁶⁶ Böylece Denizli'nin düşman işgali altına giren bölgeleri öncelikle Mustafa Kemal Paşa'nın komutasındaki düzenli ordu ve Kuvây-ı Millîyecilerin desteği ile işgalden kurtarılmıştır.

C- Denizli Olayı:

Millî Mücadele sırasında Denizli halkı üzerinde, Millî Mücadele cep-

63 Ögüt Gazetesi, 31 Temmuz 1920, s. 422., Osman Akandere," Atatürkün Konya'yı Ziyaretleri" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt:XIV, Sayı:40, Ankara 1998, s.150-151.

64 Tarhan Toker, a.g.e., s.69

65 Tarhan Toker, a.g.e., s. 68.

66 Nuri Köstüklü, a.g.e., s. 9f

helerinde meydana gelen olaylar kadar, etkili ve üzücü olan olaylardan birisi de Denizli olayıdır.

24 Haziran 1920 tarihinde Yunanlıların ileri hareketi ve Köşk Cephesi'nde millî kuvvetlerin geri çekilmesi üzerine, Denizli'de yerli Rum ve Türkler arasında problemler çıkmaya başlamıştır.⁶⁷ 2 Temmuz 1920 tarihinde Yunan birliklerinin Sarayköy'e yaklaşması üzerine Denizli'de panik daha da artmıştır. Köşk, Sultanhisar ve Nazilli'den Türklerle birlikte Rumların da Denizli merkezine ilerlemeleri ve kargaşanın artması üzerine Denizli Heyet-i Milliyesi başkanı Ahmet Hulûsi Efendi burada meydana gelebilecek olayları önlemek ve sayıları gittikçe artan Rumların Yunanlıların ilerleyişinden cesaret alarak girişebilecekleri faaliyetleri önlemek amacıyla bazı tedbirlerin alınmasını gerektiğine karar vermiştir. Bunun üzerine Goncalı'da bulunan Demirci Mehmet Efe'den Denizli'deki Rum erkeklerinin daha içerilere gönderilmesini istemiştir. Kendisi de ailesiyle ve Heyet-i Milliye'nin bazı ileri gelenleri ile 6 Temmuz'da Tavas'a gitmiştir.⁶⁸

Heyet-i Milliye'nin ileri gelenlerinin Denizli'yi terk etmesi, kargaşa zeminini daha da arttırmış ve bir süre sonra da "Denizli Olayı" olarak bilinen olay gerçekleşmiştir. Demirci Mehmet Efe de, Denizli Rumlarını göç ettirmek için, Sökeli Ali Efe'yi görevlendirmiştir. Sökeli Ali Efe komutasındaki 40 kadar zeybek ile Denizli'ye gelmiştir. Sökeli Ali Efe Denizli'ye gelir gelmez 7 Temmuz 1920 akşamına kadar Rum erkeklerini trene bindirerek Eğridir'e göndermiştir. Ancak Sökeli Ali Efe'nin göç ettirmesi (tenkil) sırasında, hem Denizli Heyet-i Milliyesi hem de Türkler arasında hoşnutsuzluk ve problemler ortaya çıkmıştır. Sökeli Ali Efe'nin keyfi tutumu, Denizli Askerlik Şubesi Başkanı Tevfik Bey tarafından, Demirci Mehmet Efe'ye bildirilmiştir. Bunun üzerine Sökeli Ali Efe tekrar Goncalı'ya çağırılmıştır. Sökeli Ali Efe Denizli'den ayrılırken, kimliği belirsiz kişilerce yanındaki zeybeklerden bazıları ile birlikte öldürülmüştür.⁶⁹

67 Tarhan Toker, a.g.e., s.68.

68 Sındırgılı Süreyya, *Denizli Vak'ası ve Demirci Mehmet Efe*, İstanbul 1955, s.34-35. Sıtkı Aydınel, a.g.e., s.344-346, Lütfi Müftüler, a.g.e., s.21-23.

69 *Denizli İl Yıllığı/1973*, a.g.e., s.18.

Bu olayı haber alan Demirci Mehmet Efe hazırlıklı olarak Denizli'ye gelmiştir. İyice hiddetlenen Demirci Mehmet Efe Denizli'de, başta Askerlik Şubesi Başkanı Miralay Tevfik Bey ve şehrin ileri gelenlerinden 68 kişiyi terör hareketi ile ortadan kaldırmış, Denizli halkını da korku ile sindirmiştir.⁷⁰

Denizli halkını bütünüyle sindiren bu terör hareketi, Ankara'da büyük yankı uyandırmıştır. Mustafa Kemal Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmada Denizli olayını ve Denizli olayının çözümünde başvurulan metodu uygun bulmadığını açıklamıştır.⁷¹ Bu olaydan sonra, Millî Mücadele'de düzenli ordunun kurulmasıyla, millî otoritenin emirlerine uymak istemeyen ve kendi metodları doğrultusunda hareket eden Demirci Mehmet Efe'nin çalışmaları da kontrol altına alınmıştır.

Sonuç

Denizli'nin Millî Mücadele içerisinde çok önemli bir yeri olmuştur. Daha önce Güney cephesinde meydana gelen işgallere karşı koyma ve mücadele etmenin en organize şekillerinden birisi burada yaşanmıştır. Yunanlıların İzmir'i işgal etmesinden yaklaşık 4 saat gibi kısa bir süre içerisinde protesto mitingleri düzenlenmiştir. Bu mitinglerle daha başından itibaren Millî Mücadeleye destek olmuşlardır. Hatta bu olaylara geniş bir çerçeveden bakan Ahmet Hulûsi Efendi gibi din adamları tarafından Millî Mücadele'nin bilinen ilk cihat (kutsal savaş) fetvası yayınlanmıştır. Bu olay hem Denizli hem de tüm Anadolu için önemli olmuştur. Bir devlet memuru tarafından o günün şartlarında böyle bir fetvanın verilmiş olması çok önemlidir. Çünkü İstanbul hükümeti Anadolu'daki hareketi maceraperest bazı kimselerin ayaklanması olarak görmüş ve Şeyh'ül - İslâm aracılığı ile Millî Mücadele aleyhine fetva yayınlatabilmiştir.

70 Daha ayrıntılı olarak bkz. Lütfi Müftüler, a.g.e., s.18-23., M. Şefik Aker, a.g.e., s. 197 vd. Celal Bayar, a.g.e s. 2437 vd.

71 Lütfi Müftüler, a.g.e., s. 18-23.

Millî Mücadele süresi içinde Denizli merkezi, düşman işgaline uğramamış olmakla birlikte, düşman işgalini her an ensesinde hissetmiştir. Bu nedenle Denizli, merkez olarak çevresindeki mücadeleler için bir "beyin" görevini üstlenmiştir. Denizli Kuvây-ı Milliye Teşkilatı ve sonraki ifadesi ile Denizli Heyet-i Milliyesi'nin bu şekildeki anlayışı ve çalışması olmasaydı, Menderes Cephesi'nin düşmesiyle, Denizli'nin de düşman işgaline girmesi kaçınılmaz olacaktı.

Bu nedenle Denizliler Türk'ün varoluş mücadelesine her aşamada, her türlü kötü şartlara ve aleyhte propagandalara karşılık, mücadelenin sonuna kadar devam ettirmişlerdir. Özellikle Denizli o yıllarda Anadolu'nun çeşitli yerlerine tarım ve giyim ürünleri satan bir merkez olduğu için Millî Mücadele'nin maddi ihtiyaçlarının karşılanmasında büyük bir görev üstlenmiştir. Özellikle de Denizli'nin fedakar kadınları, cephedeki erkeklere vermiş oldukları psikolojik destek yanında, bu ihtiyaçların temin edilmesinde de fedakarlık göstermekten kaçınmamışlardır.

Denizli ve çevresindeki düşman ilerleyişini Haziran 1919'dan düzenli orduya geçişin başladığı Kasım 1920 tarihine kadar geçen süre içerisinde durduran tek kuvvet Kuvây-ı Millîye olmuştur. Bu mücadelede ordu kuvveti de yer almakla birlikte mücadelenin asıl olarak başını kahrâman Denizli halkı çekmiştir. Denizli halkının Millî Mücadeleye karşı yönelişinde Denizli Müftüsü Ahmet Hulûsi Efendi'nin çok büyük gayretleri olmuştur. "O, İzmir'in 15 Mayıs'ta ilk kurşununu atan meçhul yağız delikanlısından sonra ve Yunan Efzun taburunun önünde revolverini patlatan Tahsin'den sonra 16 Mayıs'ta Denizli'de yükselen ilk sestir. Yalnız Denizliler değil, bütün Türk Milleti onunla iftihar edecektir."⁷²

---

72 Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?* Ankara 1990, s.88-89., Ayrıca Ahmet Hulûsi Efendi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ali Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de Din Adamları I*, Ankara 1995., s.11 vd., Ali Sarıkoyuncu, "Millî Mücadele'de Denizli Müftüsü Ahmet Hulûsi Efendi", *Diyanet Dergisi*, Cilt:27, Sayı:4 (Ekim- Kasım- Aralık), s. 239-292.

1922-1923 YILLARINDA SAMSUN'DA FİYAT HAREKETLERİ (Belediye Meclisi Zabıt Defteri'ne Göre)

Yrd. Doç. Dr. M. Emin YOLALICI*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde belediye ve belediye meclislerinin kuruluşu Tanzimat Dönemi'nde başlamıştır. İlk örgüt başkent İstanbul'da 1854 tarihinde kurulmuştur. Taşralarda ise örgütlenme 1871'den itibaren başlamıştır. Bu konudaki ilk kanunî girişim 1864 Vilâyet Nizamnâmesi ile atılmıştır. 25 Temmuz 1867'de çıkarılan " Vilâyâтта Devâir-i Belediye Meclislerinin Vezâif-i Umûmiyesi Hakkında " başlıklı talimatnâme ile, büyük kentlerde uygulamanın nasıl olacağı belirlenmiştir. 1871 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi'nde ise her vilâyet, sancak ve kazalarda birer belediye meclisi kurulması konusu kanuna bağlanmıştır.

İşte bu ilk hazırlık döneminden itibaren özellikle 1876 yılından sonra her vilâyet,sancak ve kaza merkezlerinde belediye örgütleri kurulmaya başlanmıştır. Ancak bir anda her yerde bu örgütlerin kurulması mümkün olmamış ve zaman içerisinde ülke geneline yayılmıştır. Samsun ve kazalarında belediye meclislerinin kuruluşu da 1880'lerden sonra olmuştur.

Belediye meclislerinin faaliyetleri konusunda en önemli kaynak hiç şüphesiz " Beledî Meclisi'ne Mahsûs Zabıt Defteridir " adı ile bize ulaşan defterlerdir. Bu defterlerde, içtima(oturum) gününün tarihi, oturumda hazır bulunan azaların adları, meclise gelen dilekçe, kaime gibi istek ve belgelerin adı ve meclise geliş tarihi, görüşülecek konunun özeti ve en son olarak da meclisin aldığı kararın özeti belirtilmektedir.

---

* Ondokuzmayıs Üniversitesi, Eğitim Fak. Tarih Bl.

Özellikle meclis kararları şehrin sosyal, siyasal, kültürel, idarî, malî, ekonomik, vs. durumlarını bize aktaran en önemli belgelerdir. Bu kararlar içerisinde, belediyenin rüsûm, vergi ve diğer gelir kaynakları, belediye çalışanları, bu çalışanlara verilen ceza ve mükâfatlar, belediyenin istimlâk, temizlik ve diğer hizmetleri, ileriye dönük projeleri, aceze maaşları ve fiyat hareketleri gibi pek çok konular bulunmaktadır.

Burada incelemeye çalışacağımız fiyat hareketleri, 1922-1923 yıllarına ait Samsun Belediye Meclisi Zabıt Defteri'nden yararlanılarak hazırlanmıştır. Samsun Belediye Meclisi daha önceki yıllarda kurulmuş olmasına rağmen, maalesef bu devirlere ait defterler bulunamamıştır. Bunlar ihmalkârlık, vurdumduymazlık, belgelere saygısızlık sonucu tarihin yapraklarında kaybolmuştur. Samsun'a ait bulunabilen en eski meclis zabıt defteri, incelediğimiz 1922-1923 yılına ait olan defterdir.

Ancak, incelediğimiz bu defterin en önemli özelliği, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçiş dönemine ait olmasıdır. Defterde hem Türk Millî Mücadelesi'nin daha devam ettiği dönemlere ait, hem de Mudanya Mütarekesi dönemlerine ait kararlar mevcuttur. Yani, saltanattan Cumhuriyet'e geçiş dönemini içine alması açısından ilginç bir özellik taşımaktadır.

Bu defterde mevcut kararlara göre Samsun'daki fiyat hareketlerini incelerken, konuya sadece yiyecek-içecek açısından bakılmamıştır. Yiyecek-içecek dışında çeşitli eşya, hayvan, inşaat malzemeleri fiyatları, gayr-i menkul değer ve icar fiyatları, tiyatro, müsamere, sinema, karagöz oyunları, güreş müsabakaları gibi sosyal aktiviteye ait bilet fiyatları da incelenmiştir. Ayrıca belediye çalışanlarının maaş ve ücretleri, belediye rayicine göre inşaat usta, kalfa ve çıraklarının yevmiyeleri, belediyenin davalarını takiple görevli Dava Vekilleri'nin ücretleri de incelediğimiz konular arasında bulunmaktadır.

1.Yiyecek ve İçecek Fiyatları

Bu fiyatlar 1922-1923 yıllarına ait olup, bir bölümü belediye meclisinin verdiği rayiç bedelleri, bir bölümü ise kıymet takdiri şeklindedir. Ayrıca savaş yılları ve hemen bu yılların sonrasında fiyatların arttığı da bir gerçektir.

Samsun Belediyesi Meclis Zabıt Defteri'nde bulunan 1 Temmuz 1922 tarihli rayiç bedelleri, Jandarma Bölük Komutanlığı'nın isteği üzerine verilmiştir. Burada özellikle üç ekmek nev'isi belirtilmektedir. Bunlardan birinci nev'i ekmek 327 dirhem (1.046,4 gr.) olup, fiyatı 20 kuruştur. İkinci nev'i ekmek 345 dirhem (1.104 gr.) olup, onun fiyatı da yine 20 kuruştur. Üçüncü nev'i ekmek ise 307 dirhem (982,4 gr.) olup, fiyatı ise 15 kuruştur. Ekmek fiyatlarında unun kalitesi ile gramajı fiyata etki etmektedir.

2 Ağustos 1922 tarihli zabıt kaydında ekmek fiyatları yine aynıdır. Ancak gramajları yükseltilmiştir. Nitekim birinci nev'i ekmek 327 dirhemden 342 dirheme, ikinci nev'i 345'den 361'e, üçüncü nev'i de 307'den 331'e çıkarılmıştır. Fakat 19 Eylül 1922 tarihinde gramajların yeniden düşürüldüğü görülmektedir. Nitekim birinci nev'i ekmek 342 dirhemden 333 dirheme, ikinci nev'i 361'den 348'e, üçüncü nev'i de 331'den 324 dirheme düşmüştür.

Ekmekte gramaj oynaması bundan sonra da devam etmiştir. Zabıt kayıtlarından aldığımız bazı örnekleri tablo şeklinde zikretmek yararlı olur kanaatindeyiz.

Tablo 1

Ekmek Gramaj ve Fiyatları

YIL VE AY	1. Nev'i (dirhem)	Fiyatı (kuruş)	2. nev'i (dirhem)	Fiyatı (kuruş)	3.nev'i (dirhem)	Fiyatı (kuruş)
1922-Temmuz	327	20	345	20	307	15
" Ağustos	342	20	361	20	331	15
" Eylül	333	20	348	20	324	15
" Ekim	377	20	402	20	365	15
" Kasım	377	20	402	20	365	16,20
" Aralık	1 (kıyye)	21	1 (kıyye)	19	1(kıyye)	16,20
1923-Ocak	377	20	402	20	365	15
" Mart	-	-	-	-	1 (kıyye)	16,20
" Nisan	1(atik-i kıyye)		20,35	-	-	-
" Mayıs	1 (atik-i kıyye)	20,35	-	-	-	-
" Temmuz	1 (kilo)	16,20	1 (kilo)	14,30	1 (kilo)	12,15
" Eylül	-	20,35	-	19,10	-	16,8

Tablo.1'de görüldüğü üzere zamanla gramajlarda yükselme olmuştur. Buna karşılık ekmek fiyatlarında da az da olsa artış görülmektedir. Ayrıca bazı aylarda dirhem yerine kıyye, atik-i kıyye ve kilo gibi ağırlık birimleri yazılmıştır. Eylül 1923'de ise gramajları belirtilmemiştir. Tabloda dikkat çekici bir husus da, 1923 yılı Temmuz ayında ekmek fiyatlarında düşmenin görülmesidir. Belediye Meclisi'nin başka bir zabıt kaydında da, ekmek fiyatlarının un fiyatları ile orantılı olduğu belirtilmektedir. Söz konusu bu kararda, mevcut un fiyatlarının tespitinden sonra ekmek fiyatlarının rayic bedelinin tespit edileceği yazılıdır.

Samsun Belediye Meclisi Zabıt Defteri'nde bazı tahıl türü ürünlerin rayiç bedelleri bulunmaktadır. Bu ürünlerin de aylara göre fiyatları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2

Tahıl Ürünlerinin Fiyatları (Kıyye olarak)

YIL VE AY	Bulgur	Pirinç	Arpa
1922-Haziran	30	45	14
" Temmuz	25	45	12,20
" Ağustos	30	50	10
" Eylül	25	55	-
" Ekim	25	45	10/12
" Kasım	25	40	12,20
" Aralık	25	35/40	12,20
1923-Ocak	25/30	40	-
" Şubat	25	35/40	12,20
" Mart	25	30/35	12
" Nisan	25	45	12
" Mayıs	25	35	13
" Temmuz	19,20	35	9
" Ağustos	19,20	35	8,35
" Eylül	19,20	31,10	9,10

Tablo.2'de görüldüğü üzere üç tahıl ürünü içerisinde aylara göre fiyat açısından fazla bir değişiklik yoktur. Ancak 1923 Temmuz'undan itibaren her üç üründe de ucuzlama gözlenmektedir. Önceki aylarda bulgur 25-30

kuruş arasında değişirken, Temmuz-1923'de 19 kuruş 20 paraya düşmüştür. Pirinç yine 35 kuruştan aşağı düşmezken, Eylül-1923'de 31 kuruş 10 paraya gerilemiştir. Arpa da genellikle 10-12 kuruş arasında oynarken, 1923 yılı Temmuz ayında 9 kuruşa, hatta Ağustos'ta 8 kuruş 35 paraya inmiştir. Herhalde bu düşüşlerde savaş döneminden çıkılarak, yavaş yavaş barış dönemine geçilmesinin, yani ekonominin istikrara doğru yönelmesinin etkisi olsa gerektir.

Samsun Belediye Meclisi Zabıt Defterleri'nde, özellikle Jandarma Bölük Komutanlığı'nın talebi üzerine belediye meclisince verilen perakende rayiç bedellerinde diğer erzak türleri de vardır. Bunların aylara göre ad ve fiyatları aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 3

Bazı Erzak Fiyatları (Kıyye ve kuruş olarak)

YIL ve AY	Et	Sade yağ	Tuz	Sirke
1922-Haziran	65	140	12,20	-
" Temmuz	50/60	120	12,20	-
" Ağustos	60	140	12,20	7
" Eylül	65/70	140	12,20	-
" Ekim	60	120/130	12,20	-
" Kasım	60	120	12,20	-
" Aralık	65/70	130	12,20	-
1923-Ocak	70	130/140	12,20	-
" Şubat	70/80	140/150	12,20	-
" Mart	70/80	135/140	12,20	-

" Nisan	70/80	165	12,20	-
" Mayıs	70	170/200	12	-
" Haziran	65	120	10	-
" Temmuz	50,30	95	8	-
" Ağustos	58	95,30	8	-
" Eylül	46,35	101,20	7,32	-

Tablo.3'de görülen önemli bir istatistiki sonucu burada zikretmek gerekir. O da, savaşın fiilen bitmesi ve barış görüşmelerine geçilmesi döneminde fiyatlarda önemli bir düşüşün gözlenmesidir. Meselâ et fiyatları 1922-Haziran'ından, 1923-Haziran'ına kadar, yani 13 aylık dönemde 60 ile 80 kuruş arasında değişmektedir. Ancak 1923 Temmuz'unda ilk defa 50 kuruş 30 paraya, hatta Eylül ayında 46 kuruş 35 paraya düşmüştür.

Sadeyağ da genellikle okkası 120-200 kuruş arasında satılırken, Temmuz-1923'de ilk kez 100 kuruşun altına inmiştir.

Tuz da ise daha ilginç bir düşüş olmuştur. Tuz fiyatları okka olarak 12 ay aynı fiyatı korurken, Haziran-1923'de 10 kuruşa, Temmuz ve Ağustos'ta 8 kuruşa, Eylül'de ise 7 kuruş 32 paraya düşmüştür.

1922 yılı Eylül ayında gösterilen sirke fiyatı 7 kuruştur. Ancak, Haziran 1922 ayına ait başka bir zabıt kaydında, müskirat deposunda bulunan şarapların sirkeye dönüşmesi üzerine, sirkenin fiyatı 17 kuruş 20 paradan satılmasının uygun olduğu belirtilmektedir.

Samsun Belediye Meclisi Zabıt Defteri'nde Ağustos-1922 ve Eylül-1923 aylarına ait sebze ve meyve fiyatları da yazılıdır. Samsun Mutasarrıflığı'nın talebi üzerine belediye meclisince verilen bu rayiç bedelleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4

Sebze ve Meyve Fiyatları (Kuruş olarak)

Cinsi	Kıyye	Aded	1922 yılı	1923 yılı
Patlıcan	-	1	1,20	1
Bamya	1	-	-	40
Yeşil soğan	-	1 (bağı)	2,20	20 (kıyyesi)
Kuru soğan	1	-	10	10
Sarımsak	1	-	12,20	18/20
Domates	1	-	-	5
Dolma kabak	-	1	-	1,20
Kara kabak	-	1	-	2
Kestane kabağı	-	1	-	20
Sakız kabağı	-	1	2,10	-
Yeşil fasulye	1	-	12,20	10
Dolmalık biber	1	-	25	10
Sivri biber	1	-	10	7
Kara lahana	1	-	-	3
Beyaz lahana	1	-	-	5
Enginar	-	1	-	2
Bezelye	1	-	-	7,20
Bakla	1	-	10	7,20
Patates	1	-	10	10
Havuç	1	-	-	8
Şalgam	1	-	-	8

1922-1923 YILLARINDA SAMSUN'DA FİYAT HAREKETLERİ 1053

Yer elması	1	-	-	10
Hıyar	-	1	2,20	-
Fındık	1	-	10	-
Kiraz	1	-	17,20	20
Vişne	1	-	25	25
Kavun	1	-	12,20	15
Karpuz	1	-	10	10
Üzüm	1	-	20	20/25
Erik	1	-	10	20
Şeftali	1	-	12,20	20
Kayısı	1	-	20	30
Armut	1	-	10	15/20
Elma	1	-	-	10/15

1922 yılı rayiç bedelleri arasında bazı sebze ve meyve adları olmakla beraber, " mevsimi değildir " veya "yoktur " ibaresi düşülerek fiyatları da gösterilmemiştir. Bunlar arasında kereviz, lahana, kabak gibi sebzelerle, kestane, ayva, nar gibi meyveleri sayabiliriz. 1923 rayiç bedellerinde ise, 1922 yılında yazılmayan bazı sebze ve meyveler ile bunların fiyatları da yazılmıştır.

Samsun Belediyesi'nin o günlerde de, bozuk malların satılmaması veya temizlik konularında hassasiyetle durduğunu gösteren zabıt kayıtları vardır. Meselâ 20 Haziran 1923 tarihli zabıt kaydına göre, kokmuş balıkları mahalle aralarında sattığı anlaşılan Balıkçı Ahmed Efendi'ye 500 kuruş (5 lira) nakdî ceza kesildiği ve konunun savcılığa sevk edildiği anlaşılmaktadır. Aynı tarihli başka bir zabıtta da, dükkânının önüne süpürüntü döktüğü anlaşılan Süleyman-oğlu Mehmed Ali'ye 250 kuruş nakdî para cezası kesilmiştir¹.

¹ Ancak söz konusu kişinin müracaatı üzerine, bunda kendisinin kusuru olmadığı anlaşıldığından, bu ceza affedilmiştir.

2.Canlı Hayvan Fiyatları

Samsun Belediyesi Meclis Zabıtlarında az sayıda da olsa bazı canlı hayvan fiyatlarını gösteren kayıtlar vardır. Bunların bazılarının fiyatı takdir komisyonu tarafından takdiren verilmiş, bir kısmının da mezar sonucu belirlenmiştir.

Meselâ 29 Eylül 1922 tarihli tutanakta, sazlık müteahhidi Mehmed Bey'e ait 2 adet at için takdir edilen değer belirtilmiştir. Bunun için, belediye meclis azasından iki kişi ile belediye mühendisinden oluşan Tetkik Heyeti'nin raporu esas alınmıştır. Bu rapora göre atlardan birine 150, diğere de 200 kuruş takdir edilmiştir.

Meclis kararlarından iki tanesinde ise, müzâyede sonucu satılan hayvanların mezadda satılan bedelleri yazılıdır. 10/11 Mart 1923 tarihli zabıtta, yağrı bir ata 5.000 kuruş verildiği, ancak bunun az görülerek, şimdilik satılmamasına karar verildiği kayıtlıdır. 28 Mayıs 1923 tarihli de ise, bir keçinin 120 kuruşa Kavaklı Hacı Ali'de kaldığı belirtilmektedir. Yine aynı tarihli başka bir kararda, 1 camuz düğesi ile 1 sığır düğesinin, 2.600 kuruşla Kasap Aziz Bekir'e mezar sonucunda satıldığı kaydedilmiştir.

Meclis kayıtlarında saman ve kuru ot gibi hayvan yemlerinin fiyatları da mevcuttur.

Tablo.5

Hayvan Yemi Fiyatları (Kıyye ve kuruş olarak)

YIL ve AY	Saman	Kuru ot
1922-Haziran	7,20	-
" Temmuz	7,20	4
" Ağustos	-	6
" Ekim	8	8

" Kasım	7,20	10
" Aralık	10	-
1923-Ocak	8	10
" Şubat	7,20	-
" Mart	7	8
" Nisan	10	10
" Mayıs	8,20	-
" Haziran	7,20	-
" Temmuz	5,30	5,30
" Ağustos	5,30	8,35
" Eylül	5,35	7,32

Hayvan yemi fiyatlarında mevsim değişiklikleri önemli rol oynamaktadır. Kış dönemlerinde saman ve kuru ot 10 kuruşa çıkarken, yaz dönemlerinde saman 5,30 kuruşa, ot ise 4 kuruşa kadar gerileyebilmektedir.

Zabıtlarda görülen dikkat çekici bir karar da, belediyenin kadrosunda olan hayvanların arpa, ot, saman gibi hayvan yemlerinin alınması ile ilgilidir. Bu karar kaydında, bu tür hayvan yemlerinin köylerden uygun fiyatla alınmasının, belediyenin menfaatine olduğu yazılıdır.

Söz konusu zabıt kayıtlarında görülen bir rayic bedel de kovan fiyatı ile ilgilidir. Bu kayda göre, 1923 yılında Samsun'da bir adet arı kovanının fiyatı 650 kuruş rayiç bedelindedir.

3.Müteferrik Eşya Fiyatları

Yine Belediye Meclis Zabıt Defteri'nde, Samsun'a ait çeşitli cins ve nevideki eşyaların fiyatları da vardır. Bunların listesi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 6

Müteferrik Eşya Fiyatları (Kuruş olarak)

Cinsi	Miktarı	1922 yılı	1923 yılı
Tuz çuvalı	100 kg.lık	20	-
Tuz çuvalı	50 kg.lık	10	-
Sabun	Kıyye	70	46,20/70
Gaz tenekesi	Adedi	15,20	19,30
Top fişengi	Adedi	-	70
Süpürge	Adedi	-	4
Koşum takımı	Adedi	-	2.000
Hendese aletleri	Takımı	-	60.000

Tablo.6'da belirtilen tuz çuvaları, Düyûn-u Umûmiye İdaresi'ne ait olup, belediye meclisi tarafından rayiç bedelleri verilmiştir. Belediyeye ait Gazhane'de bulunan boş tenekeler de müzâyede usûlü ile taliplerine satılmıştır.

Sabun fiyatları, 1922 yılının yedi ayında da kıyyesi 70 kuruş rayiç bedel ile satılmaktadır. 1923 yılının ilk aylarında ise rayiç bedeli 60 ile 70 kuruş arasında gösterilmiş, fakat Temmuz ayından sonra 46 kuruş 20 paraya kadar düşmüştür.

Top fişengi ise, Ramazan ayında kullanılmaktadır. Samsun Belediye Meclisi'nin 22 Nisan 1923 tarihli kararında, daha önceki yıllarda, masrafı belediyeden karşılanmak üzere, Sahil Bataryası'nca top atırıldığı, ancak atılan topların istenilen derecede patlamaması sebebiyle, bazı mahallerden top sesinin duyulmadığı belirtilerek, bundan sonra havaî fişenk atılmasının maksadı daha iyi temin edeceği kaydedilmiştir. Bunun için de Fişenkçi Mustafa Efendi'ye tanesi 70 kuruştan fişenk imal ettirilmesi kararı

verilmiştir. Hatta meclis, belediyenin zarara uğramaması için, " istenilen derecede yükselmeyen, patlamayan veya amaca uygun olmayan fişenklerin bedellerinin verilmemesi " yönünde de bir şerh koymuştur.

Tablo.6'da görülen süpürge, Samsun Belediyesi'nin temizlik işlerinde kullanılmak üzere satın alınması kararı verilen çalı süpürgesidir. Bu süpürge, belediyenin Tanzifat İdaresi'nde kullanılmak üzere 1.000 adet alındığı kayıtlarda yazılıdır.

Yine temizlik işlerinde kullanılan hayvanlar için yaptırılacak koşum takımlarının miktarı 12 adet olarak görülmektedir. Her takımı 2.000 kuruştan imâl ettirilmek üzere, Cafer-oğlu Gaffar'a ihâle edilmiştir.

Tablo.6'da görülen ilginç bir alet de hendese aletidir. Bu alet, belediyenin Nafia Ser-Mühendisliği'ne alınmıştır. Bu hendese takımı 6 parçadan oluşmaktadır

Yine zabıt defterinde, Samsun'da yakacak fiyatlarının rayiç bedelleri de mevcuttur. Bunları da aşağıdaki tabloda görebiliriz.

Tablo 7

Yakacak Fiyatları (Kıyye ve kuruş olarak)

YIL ve AY	Gazyığı	Kömür	Odun
1922-Haziran	40	7,20	1,20
" Temmuz	30	10	1,15
" Ağustos	30	1,10	2
" Eylül	40	-	-
" Ekim	30	8/10	2
" Kasım	30	7,20	1,10
" Aralık	50	10	1,10

1923-Ocak	38,20/40	10	1,10
" Şubat	30	5	1,10
" Mart	25	7,20	1,10
" Nisan	30	7,20	2
" Mayıs	30	5	1,30
" Haziran	30	7,20	1,20
" Temmuz	24	5,30	0,33
" Ağustos	23,20	5,30	0,24
" Eylül	23,17	5,25	0,32

Tablo.7'de görüldüğü üzere, özellikle fiyat artışı veya azalmasında mevsim şartlarının önemli rol oynadığını söyleyebiliriz. Kömür ve oduna ihtiyaç olan kış mevsiminde fiyatlar yükselmekte, yaz mevsimine doğru ise fiyatlarda düşme görülmektedir. Buna bir de barış şartlarına girme eklenince, bu düşme daha da gözle görülür hale gelmektedir. Meselâ, odun fiyatları uzun zaman 1,10 ile 2 kuruş arasında oynarken, 1923 yılı Temmuz ayında birden bire 33 paraya, sonraki ay ise 24 paraya gerilemiştir.

Belediyenin odun ihtiyacının karşılanması ile ilgili başka bir meclis kaydında, bu ihtiyacın karadan araba ile odun getiren odunculardan satın alınmasının, Samsun Belediyesi'nin menfaatine olduğu yazılıdır. Bu suretle belediye meclisi, belediye için en uygun fiyatla odun alınmasını ve belediyenin çıkarlarının gözetilmesini, diğer buna benzer kararlarda olduğu gibi en önemli ahlakî bir prensip edinmiştir.

4. İnşaat Malzemesi Fiyatları

Belediye Meclis Zabıtlarında 1923 yılının çeşitli aylarına ait, Samsun'daki kereste, kireç, kiremit, tuğla, demir vs. gibi inşaat malzemelerinin fiyatları rayiç bedel olarak yazılmıştır. Aşağıdaki tabloda değişik aylara ait bu fiyatlar verilmiştir.

Tablo 8

1923 Yılıının Çeşitli Aylarına Ait İnşaat Malzemesi Fiyatları
(Kuruş olarak)

Cinsi	Ölçü alınan değer	Şubat	Mart	Nisan	Haziran
Adi demir	1 kıyye	-	13/15	15/20	-
Ateşlenmiş demir	1 kıyye	25/50	18	-	-
Potrelük demir	1 kıyye	15	12/15	15	-
Çıralı çam kereste	1 m3	4.000/4.500	4.500	3.500/4.500	4.600
Kök nar kereste	1 m3	-	-	3.000/3.500	-
Meşe kereste	1 m3	4.500/6.000	6.000	4.500/6.000	-
Çıralı çam tahtası	1m3	-	5.000	3.500/6.000	4.300
Meşe tahtası	1m3	-	6.000	-	-
Ceviz tahtası	1m3	-	6.000	-	-
Kirec	1 batman	-	25/35	35/40	-
Katran	1 kıyye	35/40	-	-	-
Neft yağı	1 kıyye	-	-	150	-
Yağlı boya	1 kıyye	75/100	100	75/100	-
Bezir yağı	1 kıyye	-	100	100	-
Üstübec	1 kıyye	-	-	70	-
Çivi	1 kıyye	30	22	-	-
Tuğla	1.000 adedi	-	-	2.000	1.500
Kiremit (eski)	Adedi	2	-	-	-
Avrupa kiremidi	1.000 adedi	-	5.500	5.000/8.000	-
Yerli kiremit	1.000 adedi	-	-	1.200/1.500	-
Cam	1 sandığı	-	1.250	2.500	-
Kum	1 m3	-	100/150	70	-
Saç	1 kilo	-	-	35	-
Taş	1 m3	-	-	300/450	-
Çinko levha	1 kıyye	-	-	50	-

Tablo.8'de görüldüğü üzere 1923 yılının 4 ayına mahsus inşaat malzemesi fiyatları verilmiştir. Bazı malzemelerin bazı aylara ait fiyatları yoktur.

Yerli kiremit, Avrupa kiremitten daha ucuz olup, herhalde bunun sebebi de kalitesinden kaynaklanmaktadır.

Meşe ve ceviz tahtası, çam tahtasından daha pahalıdır. Ayrıca Nisan 1923 ayına ait kayıta, köknar ve meşenin kaba kereste, ince kereste ve tahta olarak m³ fiyatlarının aynı olduğu görülmektedir.

Demirin adi, ateşlenmiş ve potrelük olarak üç cinsi verilmiştir. Bunların fiyatları da farklıdır.

Bunların dışında yağlı boya, petrol yağı, bezir yağı, katran, üstübec gibi inşaat malzemeleri vardır. Ayrıca inşaatta kullanılan cam, kum, saç, taş, çinko levha, çivi gibi malzemelerin fiyatları da görülmektedir.

Meclis zabıtlarında olup, tabloya alınmayan bir inşaat malzemesi de çimentodur. Ancak "piyasada yoktur", "yoktur" şerhi konularak, fiyatı da verilmemiştir. Kayıtlarda çimentonun 160 kiloluk varillerde veya torba içinde olduğu da belirtilmektedir.

Yine tabloda olmayan bir inşaat malzemesi de küngdür. Küng, uzunluk ve çap olarak iki nevide verilmiş, ancak fiyatları "yoktur" şerhi ile belirtilmemiştir.

İnşaat veya taş çıkarma, yol açma gibi işlerde kullanılan barut, fitil, dinamit, kapsül gibi malzeme adları da meclis zabıtlarında mevcuttur. Fakat "piyasada yoktur" ibaresi konulmak suretiyle bunların da fiyatları verilmemiştir.

5. Matbaa Tab' (Baskı) İşlerinin Fiyatları

Belediyenin ihtiyacı olan makbuz, evrak, defter gibi malzemeler matbaalara kapalı zarf usûlü ile bastırılmaktadır. Samsun'da 1922-1923 yıllarında mevcut olan Şems, Ahali ve Aks-i Seda Matbaaları'ndan gelen fiyat teklifleri ile numuneler mecliste incelenmekte, tetkik ve mukayese edilmekte, sonra da en uygun olana tab ettirilmesine karar verilmektedir.

18 Ekim 1922 tarihli kararda, belediye rüsûmu makbuzlarından, her biri 100 yapraklı, 150 adet makbuzun bastırılması için, üç matbaanın teklif ve numunelerinin incelendiği, Ahali Matbaası'nın 2.500 kuruş teklif etmesine rağmen, numunelerinin kötü olduğu, bu sebeple numuneleri iyi olan Aks-i Seda Matbaası'na 2.775 kuruşa tab ettirilmesi kararı verildiği yazılıdır.

Yine 11 Kasım 1922 tarihli zabıtta, Samsun belediyesine ait 150'şer yapraklı 2 cilt Varidât Defteri ve 1 cilt Demirbaş Eşya Defteri tab'ı ile ilgili karar vardır. Burada da kapalı zarf usûlü uygulanmıştır. Teklifler ve numuneler incelenmiş, Ahali Matbaası'nın numunelik kâğıtları beğenilerek, bu matbaaya tab işi 900 kuruşa bırakılmıştır.

22 Nisan 1923 tarihli Samsun Belediyesi Meclis zabtında da yine tab ile ilgili bir karar vardır. Burada belediyeye ait evrak ve defterlerin tab'ı belirtilmiş, ancak bu evrak ve defterlerin ne olduğuna dair bir bilgi verilmemiştir. Kapalı zarf usûlü ile Şems Matbaası 10.800, Aks-i Seda Matbaası da 11.000 kuruş teklifte bulunmuşlardır. Meclis ise, cüz'i farkı da göz önüne tutmaksızın, tab' işini numunelerini beğendiği Aks-i Seda Matbaası'na vermiştir.

Tab ile ilgili meclis zabıtlarından çıkarılacak bir sonuç da, Samsun Belediye Meclisi'nin tab' işinde titizlikle davrandığıdır. Meclis, gerek basılacak evrak ve defterlerin iyi kaliteli olması yönünde çaba harcamakta, gerekse belediyenin maddî zarara uğramamasına çalışmaktadır.

6. Gayr-i Menkûl Fiyatları

Arsa, ev, dükkan gibi gayr-i menkûllerin, ya müzâyedeye çıkarılması veya istimplâki durumunda fiyatları belediye meclisince takdir edilmektedir. Ancak bunun için bir Tahmin Heyeti oluşturulmaktadır. Bu heyet genellikle meclis azalarından seçilmektedir. Fakat bazen, dışarıdan da bu seçim yapılabilir. Ancak bu seçim yapılabilmektedir.

Samsun Belediye Meclisi zabıtlarına göre, bir kişiye ait arsa meclisce, arşını 62 kuruş olarak takdir edilmiştir. Osmanlı Bankası karşısında bulunan ahır ve dükkana Tahmin Heyeti 15.000 kuruş takdir etmiştir. Ayrıca, Saidbeğ Mahallesi'nde bir hanenin, Halis, Hacı Ali-zade Arif Efendi, Mahmud, Yemenci-oğlu Raif adlı kişilerin haneleri ile Yemenici Edhem Efendi'nin dükkanına kıymet takdiri için, meclis azasından iki kişinin Tahmin Heyeti'ne seçildiğine dair ayrı ayrı zabıtlar var ise de, bunlara ait takdir edilen fiyatlar belirtilmemiştir.

Muvakkithâne'nin istimplâkine dair Samsun Liva İdare Meclisi'nin kararı doğrultusunda, buranın istimplâk bedelini tespit görevine Samsun Belediyesi Mühendisi ile dört diğer kişiler Tahmin Heyeti olarak teşkil edilmişlerdir. Ancak bu emlakinde takdir bedelleri belirtilmemiştir.

İstimplâk konusunda Tahmin Heyeti'nin verdiği takdir fiyatına, bazen mülk sahipleri tarafından itiraz edilmektedir. Nitekim Ocak 1923 tarihli bir meclis kaydında bununla ilgili bir örnek vardır. Sazlıktaki bahçesi ile Bedesten civarındaki mağazaya Tahmin Heyeti'nin verdiği kıymet takdirine itiraz edilmiş, bunun üzerine Belediye Mühendisi, Defter-i Hâkânî Memuru ve Sancak İdare Meclisi'nin seçilmiş azasından oluşan bir İtiraz Komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyon, mağazaya 20.000 kuruş, bahçeye de 108.000 kuruş kıymet takdir etmiştir. Samsun Belediye Meclisi'nde bu durum görüşülerek kayda geçirilmiş ve mülk sahiplerine tebliği, gazete ile de ilânı kararı verilmiştir.

7. İcâr (Kira) Fiyatları

Samsun Belediyesi meclis zabıtlarında, ya belediyeye ait mülkün (genellikle dükkân) veya belediyenin kiracı olarak kullandığı mülkün kira bedelleri ile ilgili kayıtlar vardır. Belediyenin icara vereceği mülkün taliplerine verilmesi ihale usûlü ile yapılmakta ve şartları uygun kişiye kiraya verilmektedir.

Meselâ, Osmanlı Bankası karşısında yer alan belediyeye ait dükkân, aylık 700 kuruş bedelle Gevan Kadı-zâde Hüsnü Efendi'ye icara verilmiştir. Bu icar olayında başka talip olmadığı da kayıtlıdır.

Yine Samsun Belediyesi'ne ait, Hükümet Caddesi'nde bulunan bir büyük ve yanındaki küçük hanenin aylık 25 lira (2.500 kuruş) karşılığında Haydar Bey'e icara verilmesi kararı mevcuttur.

Belediyeye ait bir mağaza da,yıllık 100 lira (10.000 kuruş) karşılığında Hacı Andavallıoğlu'na kiraya verilmiştir.

Söz konusu meclis zabıtlarında, belediyenin kullandığı yerlerin icar bedelleri de yazılıdır. Meselâ, belediyece ahır olarak kullanılan hükümet binası civarındaki binanın kira bedeli aylık 25 lira olarak belirtilmektedir.

Bazen de, başka bir idarenin kullandığı mülkün icar takdiri belediyeden istenmektedir. Buna örnek olarak da, Liman İdaresi'nce kullanılan, Andavallıoğulları'na mahsus mağazanın icarı hakkındaki uygulamayı verebiliriz. Belediye Reisliği'nin bu mağaza için takdir ettiği aylık 100 lira kira bedeli Liman İdaresi'nce kabul edilmemiş ve yüksek görülmüştür. Bunun üzerine toplanan Samsun Belediye Meclisi kirayı 50 lira (5.000 kuruş) olarak takdir etmiştir.

Bir meclis zabtında da, belediyeye ait dükkân ve ahırın kıymet takdiri için meclis azasından iki kişinin Muhammen olarak seçildiği yazılıdır. Fakat sonraki kayıтта, kiracı olan kişinin şimdije kadarki kira borcunun

8.500 kuruşa ulaştığı, bunu ödemesinin mümkün olmadığı, bu sebeple hem paranın tediyesi, hem de binayı tahliyesi için kanunî işlem yapılması belirtilmektedir.

8. Memur, İşçi, Usta, Kalfa Maaş, Yevmiye ve Ücretleri

Samsun'a ait Belediye Meclis Zabıt Defteri'nde çok sayıda maaş, ücret ve yevmiyelere dair kayıtlar vardır. Bunların bir kısmı belediye görevlileri ile gassal, bekçi, dellâlların maaş ve ücretlerini ihtiva etmektedir.

Samsun Belediyesi'nde en yüksek maaşı Belediye Başkâtib'i almaktadır. 1 Ocak 1920 yılından, 17 Mart 1923 yılına kadar bu görevde kaldığı belirtilen Necmeddin Efendi'nin, önce aylık 2.500 kuruş maaşla işe başladığı, sonra maaşının 4.500'e, 1 Temmuz 1921'de 5.500'e, 1 Mart 1922'de ise 6.000 kuruşa çıkarıldığı yazılıdır.

Belediye Baytarı'nın maaşı önce 1.500 kuruş iken, sonra 2.000 kuruşa çıkarılmıştır.

Belediye rüsûmunu toplamakla görevli Rüsûmât Memurları'nın maaşları da zabıtlarda görülmektedir. 1923 yılında Kantar Memuru'nun yevmiyesi 100 kuruş, Kantarcıların yevmiyesi 80 kuruş, Dellâliye Memuru'nun da yevmiyesi 100 kuruştur.

Belediye çavuşlarının maaşının önce 3.000, sonra 3.500 kuruş olduğu görülmektedir. Gazhane'de görevli bekçinin ve fenercilerin maaşları da 1.000 kuruştur.

Ayrıca belediyenin tasarrufunda olan Kabristan bekçisinin maaşı 500 kuruş olduğu kayıtlıdır.

Belediye görevlisi olarak Gassal, yani ölü yıkayıcısı da zabıtlarda olmasına rağmen, maaş veya ücreti hakkında bir kayıt yoktur.

Belediyeden ücret alan ilginç bir kişi de köpek itlâfında görevli olan kişidir. Bu kişiye köpekleri öldürmesi karşılığında 1.500 kuruş verilmesi, 25 Haziran 1923 tarihli zabıt kararında kaydedilmiştir.

Dellâllar ve gelirleri ile ilgili zabıt kaydında, Samsun'da 8 dellâlin olduğu, elde edilen gelirin aralarında taksim edildiği, Dellâlbaşılığa da Şükrü Ağa'nın getirildiği yazılıdır. Müzayedelerden alınacak dellâliye ücretinin miktarı hakkında bir bilgi verilmemiştir.

Samsun'un su, elektrik ve tramvay projelerinde çalıştırılmak üzere bazı mühendislerin Samsun'a celp edildiği ve bunlara belediyece maaş tahsis edildiği Belediye Meclis zabıtlarında görülmektedir. Nitekim bu amaçla mühendis Hami Efendi'ye 13 Temmuz 1923 tarihinden itibaren 6.000 kuruş ücretle ve mühendis Nazmi Efendi'ye de 8 Temmuz 1923'den itibaren 5.000 kuruş ücretle maaş bağlanması kararı verilmiştir.

Belediye yönetiminde olan Gümrük iskelelerindeki görevlilerin maaş ve ücretleri de meclis zabıtlarında gösterilmiştir. Bunlardan Gümrük İskelesi Tahsildarı 3.500 kuruş almaktadır. Ancak 1923 yılında tahsildarların maaşı 4.000 kuruşa çıkarıldığı kaydı bulunmaktadır. Hatta, maaşı 3.500 kuruş olan Dakik İskelesi Tahsildarı Mehmed Efendi dilekçe ile zam talebinde bulunmuş ve belediye meclisi söz konusu kişiye 500 kuruş zam yapmıştır.

Limanda çalışan hamalların ücretleri de zabıtlarda görülmektedir. Zabıt kayıtlarına göre, vapurdan mal indiren hamallara 1921 yılında yevmiye 100 kuruş verilirken, 1922 yılında ton başına 100 kuruş verilmesi usûlü getirilmiştir.

Samsun Belediyesi görevlileri sadece yukarıda belirtilen kişiler değildir. Ayrıca Muhasebe Mes'ulü ve yardımcısı, kâtib, anbar memuru, sandık emini, Gazhane memuru, tanzifât, yani temizlik işlerinde çalışanlar ile tulumbacılar da vardır. Ancak bunların maaşları hakkında bir kayda rastlanmamıştır.

Belediye görevlilerinin tayini, müracaat edenler arasından Belediye Meclisi tarafından yapılmaktadır. Bu tayinde müracaat edenlerin ehliyetli olmaları nazarı dikkate alınmaktadır. Bazen de seçilmeleri imtihanla olmaktadır.

Yine belediyede görevli memur ve tahsildarlar işe başlamaları sırasında belli bir miktar veya nevi kefalete bağlanmaktadır. Bazıları 100, 200, 300, 400 lira gibi "kefâlet-i mâliye" ye, bazıları da "kefâlet-i i'tibariye" ye zorunlu tutulmaktadır. Bu suretle görevlerini kötüye kullanmamaları, yolsuzluk ve serkeşlik gibi olaylara girmemeleri yönünde teminat altına alınmaktadır.

Belediye memur, tahsildar ve diğer görevlilerin görevlerini ihmal veya suç işlemeleri durumunda gerekli cezaî işleme uğradıkları görülmektedir. Nitekim, Saathane ve Kasaplar Caddesi mıntıklarına memur Çavuş Mehmed Rüşdi Efendi ve Mehmed Ağa'nın görevlerini ihmal ettiklerinden, ancak ilk defa yaptıkları için her ikisine de tekdir verilmesi kararı alınmıştır. Yine, ihtarlara rağmen görevlerini ihmal eden ve tembellik yapan Belediye Çavuşu Mehmed Rüşdi Efendi'ye, Meydan Çavuşu Mehmed Çavuş'a ve Gümrük Caddesi mıntuka çavuşu Osman Efendi'yi 15'er günlük maaş kesim cezası verilmiştir. Aynı şekilde itaatsizlik yapan Tanzifât Memurlarından Sadık Mehmed Çavuş'un da maaşının üçte biri kesilmiştir.

Bazı memur veya görevliler de, görevlerini iyi ifa edemediklerinden dolayı meclis kararı ile azl edilmişlerdir. Meselâ, Belediye Kantar Memuru Şükrü Efendi, vazifesini iyi ifa edemediğinden, Lüks fenercisi Kadir, terbiyesiz ve serkeşlik yaptığından, Tulumbacı Selahaddin, ahlâksızlığı anlaşıldığından, Tulumbacı Kadir, serkeşliğinden, Belediye odacısı Ali ise hizmetinden yeterli derecede istifade edilemediğinden görevlerine son verilmiştir. Ancak bunlardan Tulumbacı Kadir, görevinden çıkarılmasından 15 gün sonra, yine belediye meclisi kararı ile, ceza süresi kâfi görülerek, bundan sonra en ufak bir serkeşliği görülürse bir daha belediyede istihdam edilmemek üzere, görevine iade edilmiştir.

Samsun Belediye Meclisi, belediye memur ve görevlileri için sadece ceza veya azl işleminde bulunmamış, iyi ve hüsni niyetle çalışanları da mükâfatlandırmıştır. Meclis Kâtibi Abidin Efendi'ye, hizmeti takdir edilerek 30 lira (3.000 kuruş) ikramiye verilmiştir. Yangınların söndürülmesinde gayretleri görülen Tulumbacıbaşı Şakir Usta 300, tulumbacıardan Ali ve Aziz Ağalar 250'şer, Receb, Tevfik, Kadir, Mehmed, Hakkı, Mehmed, Salim ve Hamdi isimli tulumbacılar da 100'er kuruş nakdî mükâfat ile ödüllendirilmişlerdir. Bazen bu mükâfat, maaşına zam yapılması şeklinde görülmektedir. Meselâ, Belediye Muhasebe Mes'ulü Mümtaz Bey'e aylık 10 lira (1.000 kuruş) mükâfat zammı yapılmıştır. Bazen de mükâfat, bir takdirname belgesi olmaktadır. Evkaf İnşaat Müdür Muavini Vehbi Bey'e, iyi çalışmalarını sebebiyle, belediye meclisi kararı ile takdirname belgesi verilmiştir.

Samsun Belediyesi meclis kararlarında en ilgi çekici fiyat hareketlerinden biri de, inşaat malzemeleri ile birlikte inşaat usta, kalfa, çırak ve at arabalarının yevmiyelerinin verilmesidir. 1923 yılının bazı aylarına ait verilmiş bu fiyatları bir tablo şeklinde göstermek daha uygun olur kanaatindeyiz.

Tablo.9 1923 Yılıının Çeşitli Aylarına Ait İnşaat Usta, İşçi ve Araba Yevmiyeleri (Kuruş olarak)

İŞİ	Şubat	Mart	Nisan	Haziran	Temmuz
Adi amele yevmiyesi	80/100	80/100	70/100	120	80/100
Erbâb amele yevmiyesi	-	100/110	-	-	-
Dülger Ustası "	200/250	150/200	200/250	-	-
Dülger çırağı "	-	70/110	-	-	-
Demirci ustası "	200/300	250/350	250/300	-	-
Demirci kalfası "	-	-	80/140	150	-

1068

EMİN YOLALICI

Demirci çırağı	"	80/120	90/120	-	-	-
Lağımçı ustası	"	-	120/150	100/150	-	-
Lağımçı çırağı	"	-	80/100	-	-	-
Taş yontucu ustası	"	-	200/300	250/300	-	-
Taş yontucu çırağı	"	-	120	-	-	-
Taşçı lağımçı	"	-	120/200	-	-	-
Kaldırımçı ustası	"	-	-	150/200	-	-
Nakkaş	"	-	200/300	-	-	-
Sıvacı	"	-	150/200	150/200	-	-
Sıvacı yamağı	"	-	-	80/120	-	-
Boyacı ustası	"	-	-	200	-	-
Boyacı yamağı	"	-	-	80/120	-	-
Doğramaçı ustası	"	-	-	200/250	-	-
Duvarcı ustası	"	-	-	200/250	-	-
Makinist	"	-	250/300	-	-	200/250
Makinist çırağı	"	-	100/150	-	-	100/150
Tek atlı araba	"	300	300	300	-	300
Çift atlı araba	"	-	400/500	450/500	-	500
Kağı	"	-	200/250	-	-	-

Tablo.9'daki usta, işçi ve araba yevmiyelerinin değerlendirilmesinden bazı ilginç sonuçlar çıkarmak mümkündür. Teknik bilgi isteyen işleri yapanların yevmiyelerinin yüksek olduğu görülmektedir. Meselâ makinist, dülger ustası, demirci ustası, nakkaş gibi teknik işler yapanlar ortalama 200 ile 350 kuruş arasında yevmiye almaktadırlar. Buna karşılık az teknik bilgiye dayanan ustaların, meselâ lağımçı, sıvacı, boyacı, duvarcı, kaldırımcıların, 120 ile 250 kuruş arasında yevmiyeleri vardır. Adi amelelerin yevmiyesi ise 80/120 kuruş arasındadır. Çeşitli meslek gruplarındaki çırakların yevmiyeleri de 70/150 kuruş arasındadır.

Kum, çimento, demir, doğrama, tuğla, kiremit gibi inşaat malzemelerinin taşınması için tutulan at arabaları ve kağının yevmiyeleri de yüksek görülmektedir. Meselâ kağının yevmiyesi 200/250 kuruş, tek atlı arabanın 300 kuruş, çift atlı arabanın ise 450/500 kuruştur. Burada arabanın tek veya çift atlı olması, dolayısıyla taşınacak malzemenin miktar ve ağırlığı, yevmiyelere etki yapmaktadır.

Samsun Belediye Meclisi'nin, tek atlı arabalarla ilgili aldığı bir karar da enteresandır. Bu kararda, tek atlı arabalara fazla yük yüklenmesinin, hayvanlara uygun olmadığı, bu konuda kanun ve talimatlara uyulması yazılıdır. Yani, o devrin en önemli nakliye aracı olan arabaları çeken atlara eza ve cefa vermemeleri, onların çekemeyeceği ağırlıkta yük konmaması gibi kararlar, belediye meclisinin ne kadar hassas davrandığını göstermektedir.

Samsun'da usta, işçi, çırak gibi yevmiyelerin aylara göre dağılımında da fazla bir fiyat farkı yoktur. Her ne kadar bazı usta veya çırakların bazı aylara ait yevmiyeleri rayiç bedeli olarak verilmemiştir. Bazı yevmiyeler sadece bir ay için verilmiştir. Bazılarında 4 veya 5 ayın yevmiyeleri de vardır. Meselâ adi amele yevmiyesi Şubat, Mart ve Temmuz aylarında 80/100, Nisan'da 70/100, Haziran'da ise 120 kuruştur. Ustaların yevmiyelerinde aylara göre fazla bir fiyat farkı görünmemektedir.

9.Dava Vekili Ücretleri

Samsun Belediyesi Meclis zabıtlarında, belediyenin hukukî işlerini takiple görevli Dava Vekili'nin ücreti ile ilgili kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlardan öğrendiğimiz kadarı ile 1922-1923 yıllarında Samsun Belediyesi'nin Dava vekili Halil Vehbi Bey'dir.

Dava Vekili'nin, belediye ile ilgili ve mahkemeye intikâl eden davalardan, söz konusu davanın nakdî tutarının % 10'unu vekâlet ücreti olarak aldığı, bunun da davanın başladığı tarihte tahminî olarak peşinen ödeneceği görülmektedir. Nitekim, Saathâne Meydanı'nda olan ve Evkâf İdaresi'nce kullanılan belediyeye ait bir adet mağazanın icarı konusunda dava açılmıştır. Bu davanın nakdî karşılığı 30.000 kuruş olarak tespit edilmiş ve Halil Vehbi Bey'e, bunun % 10'u olan 3.000 kuruş vekâlet ücreti olarak ödenmiştir.

Yine kayıtlardan öğrendiğimiz kadarı ile, belediyenin dava işlerini takip eden dava vekiline, kazanamadığı davalar için % 5 vekâlet ücreti ödenmesi kararı verilmiştir. Yani Dava Vekili, kazandığı davalar için % 10, kazanamadıkları için de % 5 vekâlet ücreti alacaktır.

10. Müsamere, Konser, Karagöz Oyunu, Sinema ve Güreş Gibi Sosyal Faaliyetlere Ait Bilet Fiyatları

1922-1923 yıllarında Samsun'da gerek derneklerin, gerekse özel şahısların müsamere, konser, hayal veya Karagöz oyunları, güreş müsabakaları düzenledikleri görülmektedir.

Özellikle müsamere denilen, içinde tiyatro, konser ve çeşitli etkinliklerin yer aldığı sosyal faaliyetler, daha ziyade bir kurum veya bir derneğe gelir sağlamak amacıyla düzenlenmektedir.

Zabıtlarda geçen müsamerelerden biri Samsun Muallimler Cemiyeti tarafından tertip edilmiştir. Müsamere gece erkeklere, gündüz kadınlara

olmak üzere icra olunmuştur. Bilet fiyatları, mevkiler açısından farklı olduğu gibi, erkekler ve kadınlar için de ayrı bir fiyat uygulaması yapılmıştır. Bu durumu aşağıdaki tabloda göstermek yararlı olur kanaatindeyiz.

Tablo 10

Müsamere Bilet fiyatları (Kuruş olarak)

MEVKİİ	Erkeklerle	Kadınlara
Özel mevki	150	100
Birinci mevki	100	75
Memurlar ve zabıtlere ait		
Birinci mevki	50	-
İkinci mevki	40	50

Tablo.10'da görüldüğü üzere, mevki-i mahsûsa denilen özel mevki erkeklerle 150, kadınlara 100 kuruştur. Birinci mevki 100 ve 75, ikinci mevki ise 40 ve 50 kuruş şeklindedir.

Bu biletler Şubat-1923'de tab' ettirilmiş ve kanuna göre Samsun Belediye Meclisi tarafından sayılarak mühürlenmiş ve mazbata tanzim edilmiştir.

Nisan ayında tertiplenen müsamere sonucunda, 24/25 Nisan tarihindeki Belediye Meclisi'nde sarf olunan ve kalan biletler, elde edilen gelir ile giderler tetkik edilerek yine mazbata tutulmuştur. Bu mazbata kayıtlarına göre bastırılan biletleri aşağıdaki tabloda görelim.

Tablo 11

Müşamere İçin Bastırılan Bilet Miktarı

Cinsi	Mevkii	Adedi
Erkeklerle mahsus	Özel mevki	101
" "	Birinci mevki	99
" "	Memurlar ve Zabıtlere mahsus Birinci mevki	99
" "	İkinci mevki	243
Kadınlara mahsus	Özel mevki	99
" "	Birinci mevki	158
" "	İkinci mevki	308

Bu biletlerin toplamı 1.107 adet olup, sarf edilenler ise 921 adettir. Geriye 186 bilet kalmıştır. Ancak, müşamere öncesinde meclisin tuttuğu mazbatadaki bazı mevkilere ait bilet sayıları ile, müşamere sonrası tutulan mazbatadaki bilet sayılarında farklılıklar mevcuttur. Bundan, sonradan yeni biletlerin basıldığı anlaşılmaktadır.

Yine Samsun Muallimler Cemiyeti'nin düzenlediği bu müşamerede sarf edilen bilet miktarları ile, elde edilen gelirler de aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 12

Müsamere İçin Satılan Bilet Miktarı ve Tutarı

Bilet miktarı	Mevkii	Tutarı (Kuruş)
71	Erkeklere:Özel mevki	10.650
97	" Memur-Zâbit	4.850
85	" Birinci mevki	8.500
242	" İkinci mevki	9.680
88	Kadınlara:Özel mevki	8.800
146	" Birinci mevki	10.950
192	" İkinci mevki	9.600
Toplam	921	63.030

Müsamere için bastırılan toplam 1.107 bilettten 921'i satılmış, geriye 186 bilet kalmıştır. Satılan biletlerden 63.030 kuruş gelir elde edilmiştir.

Ancak toplam 11.620 kuruş masraf yapılmıştır. Bu masraflar ise, sinema giderleri, bilet ve ilanların tab masrafları, diktirilen elbiseler, sahne dekoru, ince saz takımı ve nakliye gibi giderlerdir. Muallimler Cemiyeti bu müsamereden net 51.410 kuruş gelir temin etmiştir.

Yine Samsun meclisi kayıtlarında, Amasya Şefkat-i İslâmiye Cemiyeti Yetimhanesi'ne ait müsamerenin bilet tasdiki vardır. Meclisin tasdik edip, mühürlediği bu biletlerin mevkilere, erkek ve kadınlara göre fiyatları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 13**Yetimhane İçin Düzenlenen Müsamere Bilet Fiyatları**

Cinsi	Mevkii	Fiyatı (Kuruş)
Erkeklere mahsus	Özel mevki	500
" "	Birinci mevki	100
" "	İkinci mevki	50
Kadınlara mahsus	Birinci mevki	100
" "	İkinci mevki	50

Yetimhane yararına tertiplenen bu müsamere için toplam 75.000 kuruşluk bilet bastırılmıştır. Ancak bunların ne kadarının satıldığı, yetimhaneye net ne kadar gelir temin edildiğine dair bir kayıt mevcut değildir.

Samsun meclis zabıtlarında bir spor kulübünün düzenlediği müsamere ile ilgili biletlerin tasdiki konusunda da bilgiler vardır. Ekim 1922'de tasdik edilen bu mazbataya göre, müsamereyi Samsun Alyıldız Spor Kulübü tertiplemiştir. Bu müsamerenin bilet fiyatları da aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 14**Spor Kulübünün Tertiplelediği Müsamere Bilet Fiyatları
(Kuruş olarak)**

Mevkii	Erkeklere	Kadınlara
Birinci mevki	100	75
İkinci mevki	75	50
Üçüncü mevki	50	25

Spor kulübü yararına düzenlenen bu müsamere için de toplam 53.500 kuruşluk bilet bastırılmıştır. Fakat bunların da net satış ve net elde edilen gelirleri hakkında bir malûmat yoktur. Ancak müsamerenin 19 Ekim 1922 tarihine tesadüf eden Perşembe günü erkeklere, ertesi gün olan Cuma gününde de kadınlara tertip olunacağı belirtilmiştir.

Samsun'da 1922-1923 yıllarında düzenlenen sosyal etkinliklerden biri de konserdir. Mayıs 1923 tarihine ait bir meclis kaydında, konser tertipleme talebinde bulunan Hattat Necmeddin Naci isimli kişinin bu müraacaatına, Belediye Meclisi tarafından ruhsat verildiği yazılıdır. Ancak bilet fiyatları hakkında bir bilgi yoktur. Samsun'da konser türü etkinliklerin olduğu yerler kahvehanelerdir. Nitekim çalgı çalınması izninde bulunan Kafkas Kahvehanesi ile Abdullah isimli kişinin kahvehanesine bir ay süre ile izin verilmiştir. Bunun için kendilerinden bir defaya mahsus ruhsatiye resmi alınmıştır. Belediye meclisi bu izni verirken, adâp ve İslâmî adetlere aykırı olmamak kaydını koyarak, kamunun tepkisini çekecek, örf ve adetlere aykırı çalgı çalma eğlencesine de sansür getirmektedir.

Samsun'daki diğer bir sosyal etkinlik ise hayal oyunu, özellikle Karagöz oynatılmasıdır. Nitekim, sahibi olduğu İstiklâl Kırathanesi'nde Karagöz oynatmak için izin talebinde bulunan Şükrü Efendi'ye belediye meclisi, bir sakıncası olmadığını beyan ederek ruhsat vermiştir. Ancak Ramazan boyunca 10 lira, diğer aylarda ise 15 lira ruhsat resmi alınması kararı çıkarılmıştır. Yine 10 Haziran 1923 tarihli zabıtta, Boğazkesen Kahvesi müsteciri Şükrü Efendi'nin hayal oyunu (gölge oyunu) talebine, aylık maktuan 5'er lira ruhsat resmi verilmesi şartıyla izin verildiği yazılıdır. Fakat Karagöz ve gölge oyunlarının bilet ücretleri yazılmamıştır. Herhalde bunun sebebi, gelenlerin içeceklerinin biraz yüksek fiyatla satılarak bilet uygulamasının olmaması veya kahvehaneye bu oynatılan Karagöz oyunları ile fazla müşteri gelmesinin sağlanmak istenmesidir.

Samsun'daki sosyal hayata canlılık getiren diğer bir faaliyet de sinemadır. Samsun'da o zamanlarda Alemdar-zâdeler'e ait Hilâl Sineması

ile Varyet ve Pertev Sinemaları olduğu meclis kayıtlarında yazılıdır. Bu sinemaların bilet fiyatları ile ilgili ise bir bilgi yoktur. Ancak, belediyenin her bileten 100 para, yani 2,5 kuruş resm aldığı ve hatta her bilet koçanının tasdik edildiği, tasdiksiz bilet kullanılmaması yönünde belediye memurlarının sürekli olarak kontrol etmeleri babında 19 Haziran 1923 tarihli meclis zabtında bilgi vardır.

11. Genel Değerlendirme

Belediye Meclisi Zabıt Defteri'nden çıkarılan Samsun'daki fiyat hareketlerini değişik yönleri ile incelemeye çalıştık. Bu incelemelerden de burada genel sonuçlara gitmek yararlı olur kanaatındayız.

Bir defa olarak, Samsun'da ve ülke genelinde Birinci Dünya Savaşı öncesinde fiyatların ve maaş ile ücretlerin düşük olduğu bir gerçektir². Meselâ, XIX. Yüzyılda ekmek 1 kuruş 10 para ile 1 kuruş 20 para arasında satılmakta iken, 1922-1923 yıllarında 20 kuruş 35 paraya kadar yükselmiştir. Sadeyağ kıyyesi 1 kuruş 10 paradan 140 kuruşa, et, yine kıyye olarak 2-4 kuruştan 70/80 kuruşa, sabun 6 kuruş 10 paradan 60/70 kuruşa, soğan 2 kuruştan 10 kuruşa, sarımsak yine 2 kuruştan 18/20 kuruşa, üzüm 4/8 kuruştan 20/25 kuruşa, elma 1.5 kuruştan 10/15 kuruşa çıkmıştır.

Fiyatların bu kadar artışında, ülke ekonomisinin bozulmasının, ülkeyi kana bulayan iç ayaklanmaların, maliyenin iflâs etmesi ve Düyûn-u Umûmiye İdaresi'nin kurulmasının, kıtlık ve yoklukların artmasının, bir-biri arkasına devam eden ve pek çok zayiata neden olan savaşların herhalde etkisi olsa gerektir. Yani pek çok etkenler ekonomiyi etkilemiş, bu da enflasyonu körüklemiştir.

Çeşitli mal ve ürünlerin fiyatlarının artışına paralel olarak, 1922-1923 yıllarında maaş, ücret ve yevmiyelerin de artması tabiidir. Ancak bu

---

² Bkz., M. Emin Yolalıcı, XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.

artışın, mal ve ürünlerdeki artışa uygun orantılı olduğunu söylemek mümkün değildir.

Meselâ, XIX. Yüzyılda Samsun'da bir Tahrirât Kâtibi 600 kuruş maaş almakta iken, 1922/23'lerde Belediye Başkâtibi 2.500 ile 6.000 kuruş arasında maaş almaya başlamıştır. XIX. Yüzyılda genellikle memurlar 200-300 kuruş maaş almaktadırlar. Ancak 1922/1923'lerde belediye memur ve çalışanları 500 kuruş ile 6.000 kuruş arasında değişen miktarlarda maaş aldıkları görülmektedir.

Olaya bir de alım gücü açısından yaklaşırsak, XIX. Yüzyılda 500 kuruş maaş alan bir memur , bu para ile okkası 4 kuruştan 125 okka et alabilmektedir. Buna karşılık 1922/23'lerde maaşı yine 500 kuruş olan kimse, bu para ile okkası 70 kuruştan ancak 4 okka kadar et satın alabiliyor. Memur maaşlarının yükselmesini göz önüne alır, meselâ normal bir memurun 3.000 kuruş aldığını düşünürsek, bu kişinin dahi bu para ile ancak 40 okka et alabileceğini söyleyebiliriz. Yani, memur, işçi maaş ve ücretleri 1922/23 yıllarına doğru artmış, fakat yiyecek ve diğer ürün ile eşyalarda artış daha fazla olmuştur. Bu sebeple, XIX. yüzyıl memur, işçi, usta, kalfa gibi kişilerin maaş, ücret ve yevmiyelerinin, rayiç fiyatlar karşısında yeterli olduğu, buna karşılık 1922/23 yıllarında alım gücünün azaldığı açıkça görülmektedir.

Zabıtlarda ilgi çekici bir fiyat hareketleri de yakacak fiyatlarıdır. Kömür, odun gibi yakacakların fiyatları kış mevsimi veya kış mevsimine giriş dönemlerinde yükselmektedir. Buna karşılık yaz döneminde ilgili maddelerin fiyatlarında önemli düşmeler görülmektedir. Özellikle aydınlatma işlerinde kullanılan gazyağı bir ithal ürünü olduğu için genellikle fiyatlarında aylara göre fazla bir değişiklik gözlenmemektedir. Ancak bu ithal ürününde dahi, barış dönemine girildiği dönemlerde kıyyesi 30 kuruştan 23 kuruş 17 paraya kadar gerilediği müşâhade edilmektedir.

Zabıtlarda geçen inşaat malzemelerinin çeşitliliği de ilginçtir. Bina yapımında tuğla ve kiremidin kullanılması artık yaygınlaşmıştır. Fakat

yerli kiremit yapımı yaygın olmadığından, daha pahalı olan Avrupa kiremidi de kullanılmaktadır. Yine bina yapımında kullanılan yağlı boya gibi inşaat malzemelerinin de yaygınlaştığı görülmektedir.

Samsun Belediyesi meclis zabıtlarından, Samsun'da üç özel matbaanın olduğu görülmektedir. Bu matbaalar Şems, Ahali ve Aks-i Seda matbaalarıdır. 1922/23 yıllarında Samsun'da matbaanın yaygınlaşmasını ve tab işlerinin artık burada yapılmaya başlanmasını göstermesi açısından bu gelişme önemlidir. Nitekim Samsun Belediyesi'nin bütün evrakları mahalli matbaalarda bastırılmaktadır.

Özellikle belediye memur, işçi ve tahsildarlarının maaş ve ücretleri dışında, Samsun'daki inşaat usta, kalfa ve çıraklarının yevmiyeleri de ilgi çekici zabıt kayıtlarındandır. Teknik bilgi isteyen işleri yapan dülger, demirci, taş yontucu, makinist gibi ustaların yevmiyeleri yüksektir. Buna karşılık lağımçı, sıvacı, boyacı gibi az teknik bilgi isteyen ustaların yevmiyeleri ise daha düşüktür. Çeşitli inşaat işlerinde çalışan çıraklar da ustalarının aldıkları ücretin yarısı kadar yevmiye almaktadırlar.

Kayıtlardan çıkarılacak bir sonuç da, çeşitli alım ve icraatlarda, Samsun Belediye Meclisi'nin belediyenin çıkarlarını koruma çabalarıdır. Çoğu belediyeye ait alımlarda münâkaşa, yani açık veya kapalı eksiltme usûlü uygulanmıştır. Meselâ, belediyeye ait evrakların bastırılması, şehrin temizliği işlerinde kullanılacak süpürgenin alımı bu yolla sağlanmıştır. Buna karşılık, bazı gayr-i menkûllerin icara verilmesi ise açık artırma ile gerçekleştirilmiştir. Bu suretle en uygun fiyatla tabı, alımı ve icara verilmesi sağlanarak, belediyenin çıkarları gözetilmiştir.

Bazı alımlarda ve evrak basımında kaliteye de dikkat edilmiştir. Buna örnek olarak tab işini verebiliriz. Matbaaların numuneleri belediye meclisinde incelenmekte, en iyi numuneyi veren matbaaya (eksiltme fiyatı bir miktar az da olsa) baskı işi verilmektedir. Yine, Ramazan'da kullanılacak fişenkler satın alınırken, istenilen derecede yükselmeyen, patlamayan veya amaca uygun olmayan fişenklerin bedellerinin ödenmemesi

tarzında bir mukavele imzası yoluna başvurulmuştur.

Samsun Belediye Meclisi'nin, bünyesinde çalışan memur, işçi, müstahdem gibi çalışanlarına, hem cezaî müeyyideler uyguladığı, hem de mükâfatlandığı görülmektedir. Görevini ihmal eden veya iyi ifa edemeyen, terbiyesizlik ve serkeşlik yapanlara, maaş kesim cezası uyguladığı gibi, görevlerine son da verebilmektedir. Buna karşılık, iyi ve hüsnî niyetle çalışan, görevlerini yaparken üstün gayret sarf eden görevliler de mükâfatlandırılmaktadır. Bu mükâfat bazen nakdî para, ikramiye, maaşına zam şeklinde olmakta, bazen de takdîrname belgesi ile ödülendirilmektedir.

Zabıt kayıtlarındaki diğer bir ilgi çekici husus da sosyal faaliyetlerle ilgilidir. Özellikle çeşitli dernekler müsamereler tertip etmişlerdir. Bu suretle hem halkın sosyal hayatına bir çeşitlilik ve yenilik getirmişler, hem de okul, yetimhane, spor kulübü gibi kurumlara ek gelir sağlamışlardır.

Yine Samsun halkının sosyal aktivitesine yenilik sağlayan diğer faaliyetler, konser, karagöz, hayal oyunu ve sinemadır. Bu sosyal etkinlikler daha ziyade kahvehane gibi yerlerde gerçekleştirilmiştir. Kayıtlardan 1922/23 yıllarında Samsun'da üç sinemanın olduğu anlaşılmaktadır

II. İNÖNÜ SAVAŞI SONRASINDA İÇ SİYASİ DURUM VE ANKARA'DA HÜKÜMET DEĞİŞİKLİĞİ

Doç. Dr. İzzet ÖZTOPRAK

1921 yılı ilkbaharı hem askeri gelişmeler bakımından hem de siyasi durum açısından Türk Kurtuluş Savaşı'nın önemli bir evresini oluşturur. Askeri gelişmeler açısından II. İnönü Savaşı TBMM Hükümeti'nin yurt içinde ve dışında konumunu yakından etkilemiştir. Bu askeri başarıyla Türk Ordusu'nun gün geçtikçe kuvvetlendiği ve kolay kolay yenilemeyeceği anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra Türk Halkı'nın TBMM'ne ve O'nun ordusuna olan güven ve inancı da yükselmişti. Askeri başarıların etkisi yurt içinde ve dışında kendisini göstermiş; yerli ve yabancı kimselerce tebrik edilmiş, bu tebriklerin bazıları Mustafa Kemal Paşa'ca yanıtlanmıştı¹.

Dış ülkelerdeki etki konusuyla ilgili olarak Alman, Bulgar ve İtalyan basınlarında çıkan haber ve yorumlar dikkati çekmiştir. Bunlardan bazıları "Türk azm ve iradesini kendi milletlerine bir numune-i imtisal" olarak göstermişlerdir².

Öte yandan İtalya ve Fransa Yunanlılar'ın Türk Ordusu'nu yenemeyeceklerine inandıklarından, Ankara Hükümeti ile dostça görünen davranışlarına daha kesin bir biçim vermek üzere harekete geçmişler; İngiliz politikasında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'yle yeni te-

---

1 Bu telgraflarla ilgili olarak; Konya'da yayınlanmış olan Öğüt ile Ankara'da çıkarılmış bulunan Hakimiyet-i Milliye Gazeteleri'nin 1921 yılı Nisan ayı sayılarına bakılabilir. Ayrıca, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV, Ankara 1964, s. 381; TBMM Zabıt Ceridesi, C. 9, s. 376.

2 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, sayı 54, Belge 1258. Ayrıca bu hususla ilgili çeşitli örnekler için; Yücel Özkaya, *I. ve II. İnönü Başarılarının Türk ve Dünya Kamuoyu ve Basın Tarafından Yorumlanması*, Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan, Ankara 1981, s. 240-242. İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, TTK Yay. Ankara 1989, s. 169-174.

maslar kurma eğilimi belirmişti³. Bu arada İngiliz İstihbarat raporlarına göre Yunan-Kürt işbirliği ile ilgili olarak II. İnönü Zaferi'nin hemen ardından Londra'ya gönderilen haberlere bakıldığında İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri'nin Kemalist güçlere baskı yapmak amacıyla Mustafa Paşa ve Hakkı Bey adlı iki Kürt ileri geleniyle görüşmeler yaptığı ve Sivas'taki Rum Metropolitinin buna aracılık ettiği anlaşılmaktadır. Yine 25 Mayıs 1921'de İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Lord Curzon'a bildirdiğine göre Bedirhan ailesinin reisi olan Emir Ali, Kürt akımının baş tahrikçilerinden biri olan oğlu Celâdetle birlikte Andrew Ryan'ı görmeye giderek, Yunan temsilcileriyle görüştüklerini ve kendisine, Mustafa Kemal'e karşı bir Kürt akımı başlatmayı dilediklerini; bunun hem Yunan hem de Kürt çıkarlarına yardımcı olacağını, bunun için İngiliz yönetiminin iznini talep ettiklerini söylediği anlaşılmaktadır⁴.

İngiliz istihbarat raporlarında Kemalistlere karşı Kürt aşiret reislerinin istem ve işbirliğine ilişkin olarak yer alan bilgilerin yanı sıra, Ankara Hükümeti'nin mali durumuyla ilgili II. İnönü Savaşı öncesi ve sonrası döneme ait bilgilere de rastlanmaktadır. İngiliz maliye uzmanı Adam Block, 12 Nisan 1921'de ulusçu yönetimin mali durumu hakkında uzun bir rapor hazırlayarak İngiliz Yüksek Komiser'i Sir Herace Rumbold'a göndermişti. Bu raporda TBMM yönetiminin, 1920-1921 ve 1921-1922 yılları bütçeleri tüm ayrıntılarıyla bir tablo biçiminde yer alıyor, örneğin (1920-1921) yılı için yaptıkları mali tahminde 13.811.834 TL'lik bir açığın bulunduğunu belirtiyordu⁵.

Ankara'daki siyasi duruma gelince; bu konuyla ilgili gelişmeler genel olarak 1921 Mart'ında kendisini göstermeye başlamış, meclisin daha düzenli çalışmasını sağlamak için bir kısım milletvekili siyasi grup oluşturmak yoluna gitmeyi Refet Bey aracılığı ile Mustafa Kemal'e iletmişler, O'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında meclis için-

3 Bu hususla ilgili olarak; Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk* (1919-1938) C. 3, Ocak - Eylül 1921, TTK Yay. Ankara 1979, s. 319-329.

4 Salâhi R. Sonyel; *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, TTK Yay. Ankara 1995, s. 170.

5 Salâhi R. Sonyel; a.g.e., s. 169.

de büyük bir grup kurmaya karar vermiştir. Bu kararını vermeden önce Mustafa Kemal, vilayet ve mutasarrıflıklara genelge göndererek Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin vatanperverane hizmetlerini yararlı bir biçimde yapmaları için Meclis Başkanlığı ile ilişkilerinin daha düzenli bir düzeye getirilmesini belirtmiştir⁶.

10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal'in başkanlığında kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun iç tüzüğü ve programı göz önünde tutulduğunda kuruluş nedenlerini çok kısaca şöyle sıralamak mümkündür: meclis görüşmelerinin düzenli yapılması için oluşturulan grup, ulusal bütünlüğü ve bağımsızlığı sağlamayı amaç edinmiştir. Bunun için idari ve iktisadi yaşamımızda inkılâpçı bir cereyan yaratılmalıdır. Egemenliğin bağımsız ve koşulsuz ulusa özgü olduğu düşüncesinin uygulamada gerçek bir duruma getirilmesi zorunludur. Misak-ı Milli esasları içerisinde memleketin tamamını ve milletin bağımsızlığını temin edecek barışı sağlamak, grubun esas ilkesidir. Grup bu ulusal amacı gerçekleştirmekle beraber, devlet ve milletin teşkilatını, Teşkilat-ı Esasiye Kanununa göre aşama aşama saptayıp, sağlamaya çalışacaktır⁷.

TBMM'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun kurulmasından sonra meclisteki milletvekilleri üçe ayrılmışlar; bir yanda hükümet yanlıları, öte yanda hükümete muhalefet edenler, ortada ise tarafsızlar bulunmakta idi. Lazistan milletvekili Osman Bey Yeni Gün Gazetesi'nin 11 Nisan 1921 tarihli sayısında çıkan bir makalesinde TBMM'inde İstiklâl, Müdafaa-i Milliye, Islahat adlarıyla üç siyasi grubun oluştuğunu, bunların sağ, sol ve merkez cereyanlarını taklit etmek istediklerini belirtiyor ve siyasi grupların program ve nizamname yapmalarını da eleştiriyordu. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kuruluş öncesinde Ankara meclisinde şu gruplar ortaya çıkmıştı: Halk Zümresi, Tesanüd Grubu, İstiklâl Grubu, Islahat (Reform) Grubu, İttihatçı Grup⁸.

6 İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı* (1920-1923), Anadolu Üniversitesi Yayını, 1985, s. 136'dan İkdam, 30 Mart 1921 (1337), s. 2.

7 İhsan Güneş, *a.g.e.*, s. 136-138.

8 İhsan Güneş, *a.g.e.*, s. 121-131.

1921 yılı ilkbaharında II. İnönü Savaşı öncesi ve sonrasında TBMM'inde siyasi grupların ortaya çıkmasının İngilizler tarafından nasıl değerlendirildiğine kısaca değinmek, bir işgalci gücün gözlemlerini tesbit etmek bakımından dikkat çekicidir. İngiliz istihbarat servisi, Anadolu'daki siyasi gruplara olan ilgisini yoğunlaştırıyor; 18 Mayıs 1921 tarihli istihbarat raporunda şu hususlar yer alıyordu: "iyi haber alan bir Türk kaynağına göre Anadolu'da şu üç siyasi parti vardır: Bağımsızlar (İstiklâl), Ulusal Savunma (Müdafaa-i Milliye) ve Uzlaşma (Islahat ?). Bağımsızlar partisi, aşırı eğilimlerden oluşan ve son iki ay içinde Anadolu'da oldukça etki sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en ileri gelenlerinin çoğunluğunu ve Selanik'teki Musevi çıkarlarını yansıtan temsilcileri kapsar. Bu parti genellikle İngilizlere ve son günlerde Padişah'a karşı başlatılan propaganda kampanyasının sürmesinden sorumlu olup, aynı zamanda Mustafa Kemal'e karşıdır... Ulusal Savunma Partisi'nin programı Misak-ı Milli'ye dayanır. Üyeleri arasında Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşları ve yandaşları vardır. Bu partinin organı Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'dir... Uzlaşma partisi, çoğunluğu dindarlardan ve adaylıklarını Karabekir'e borçlu bulunan doğu illerinin milletvekillerini kapsayan 25 mebusan oluşur. Onlar eski tutucu Türk unsurlarını temsil ederler... Çoğu dindarlardan oluşan bir grup milletvekili, BMM'inde Padişah'lık ve Halife'lik katlarının haklarını savunurlar..."⁹.

Siyasi gruplarla ilgili bir başka yazı da 23 Haziran da İngiliz Akdeniz Filo Başkomutanı'nca Deniz Bakanlığı'na gönderilmişti. Bu yazıda Türk - Sovyet ilişkilerinin siyasi gruplar üzerindeki etkisi konusu da dile getirilerek şöyle deniliyordu: "Moskova'nın rehberliği ve etkisi altında olan aşırı eğilimliler erkte bulunuyor; Sovyet idarelerine ve işbirliğine pek az sempati gösteren ılımlılar halâ çoğunluğu oluşturuyor. Birinci Grup'ta, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin birçok eski üyeleri vardır... Kemal, Moskova ile olan ittifak sayesinde, birinci partinin komünist ilke ve eylemlerine karşı çıkararak, ikinci partinin desteğini sağlıyor..."¹⁰.

9 Salâhi Sonyel, a.g.e., s. 176-177'den FO 371/6512/E-5677 İngiliz Gizli İstihbarat Raporu NO. 209.

10 Salâhi R. Sonyel, a.g.e., s. 176-177'den FO 371/6523/E-8366.

Mustafa Kemal'in Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu oluşturmasının nedenini TBMM'indeki çoğunluğun kendisi aleyhinde olduğunu farketmesine bağlayarak, O'nun Karabekir'in aracılığı ile Doğu illeri mebuslarının da desteğini alarak çoğunluğu ele geçirdiğine değinilen 8 Haziran 1921 tarihli İngiliz raporunda, Ankara Hükümeti'ne sızmak için İttihatçıların girişimde bulunduğuna yer verilirken, Türk liderinin İttihatçı tehlikesini görerek, Malta'dan kurtulacak sürgünlerin Anadolu'ya sokulmamaları için tedbirlere başvurduğu ekleniyordu. Çünkü bir söylenti de Malta'dan kurtulacak sürgünlerin Mustafa Kemal'i devirecekleri idi¹¹.

Bu siyasal yelpazenin Ankara Meclisi'nde olduğu 1921 ilkbaharında ortaya çıkan, hükümetin istifası ve yeni bir hükümetin kuruluşuyla ilgili gelişmelerin öngünlerinde yaşanan ve bir çeşit habercisi konumundaki siyasi olay, Bekir Sami Bey'in Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etmesi idi¹².

Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Mart 1921'de Londra'da İngiliz, Fransız ve İtalyanlarla kendisine BMM'ince verilen yetkiler dışına çıkarak imzalamış olduğu anlaşmaların hükümetçe reddedilmesi ve hükümet ile kendisi arasında başgösteren görüş ayrılığının yanısıra Mustafa Kemal'in de istem ve baskısıyla 8 Mayıs 1921'de istifa etmiş, istifası meclisin 12 Mayıs tarihli gizli oturumunda görüşülüp kabul edilmiştir. Bekir Sami'nin yerine Dışişleri Bakanlığı'na Yusuf Kemal Bey seçilmiş, bu gelişmeler Batı'da ve İstanbul'daki İtilâf Devletleri yanlılarınca Ankara'nın Şovyet dostluğunu Batı'ya tercih ettiği, başta olmak üzere çeşitli biçimlerde yorumlanmıştır.

İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiser'i Sir H. Rumbold'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 18 Mayıs 1921 tarihinde gönderilen yazıda Bekir Sami'nin istifası ile ilgili ilk bilgiler verilirken, bu olay "Ankara'da şovenizmin ağır bastığı" biçiminde değerlendiriliyordu. Aynı olayı

11 Bilal N. Şimşir, a.g.e., s. 365-368.

12 Bu hususta ilgili geniş açıklamalar için; İzzet Öztoprak, **Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Meselesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. IX, Kasım 1992, sayı 25, s. 95-107.

ise; İngiliz Yüksek Komiseri'ni kabulü sırasında Vahdettin, çeşitli konularla ilgili görüşlerini Rumbold'da aktarıırken Ankara liderlerini suçlayarak, bunların kişisel emeller peşinde koştuklarını ileri sürer, Bolşeviklerle anlaştıklarını iddia eder ve istifa konusunu" ılımlı Bekir Sami'nin yerine bile Moskova'dan yeni bir yoldaş getirdikleri biçiminde yorumlar¹³. Padişah'ın, istifa olayı ile ilgili Sovyet faktörünü öne çıkarmayı amaçlayan bu yaklaşım tarzının yer aldığı bir diğer görüş de 27 Mayıs 1921 tarihli İngiliz Gizli Haberalma Örgütü'nün İstanbul şubesinde hazırlanan raporda yer aldı. Buna göre, BMM gizli oturumunda Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami'nin Batılılar'la imzaladığı anlaşmaların onaylanması durumunda bunun Rus yardımının kesilmesine sebep olacağını ileri sürmüştü¹⁴.

Fevzi Paşa başkanlığındaki hükümetçe hazırlanan bütçenin Muvazene-i Maliye Encümeni'nde görüşülmesi sırasında encümen ile hükümet arasında ortaya çıkan anlaşmazlık 16 Mayıs 1921 tarihinde hükümetin istifasına yol açmıştır. TBMM Zabıt Cerideleri'ne bakıldığında bu hususla ilgili anlaşmazlığın nereden kaynaklanmış olduğunu saptamak mümkün olmaktadır. Trabzon Milletvekili Hasan Bey'in açıklamalarından hükümetin tasarruf etmek düşüncesiyle 1336 (1920) bütçesine göre bir bütçe hazırlayarak Muvazene-i Maliye Encümeni'ne sevk etmek ihtiyacını duyduğu anlaşılıyor. Bu arada alınmış bir karara göre, Muvazene-i Maliye Encümeni'ne diğer encümenlerden ikişer kişinin daha katılmasını, ilgili encümen üyelerinin bir kısmı kendilerine "ademiitimat" olarak yorumlayarak, istifa etmişlerdir. Fevzi Paşa'nın istemine rağmen encümen üyeleri istifalarında ısrarlı olmuşlardır. Fakat, yapılan oylamada Muvazene-i Maliye Encümeni'nin istifası kabul edilmemiştir¹⁵.

Burdur Milletvekili Veli Bey'in meclisteki açıklamaları Maliye Encümeni ile hükümet arasında çıkan anlaşmazlığa açıklık getirmektedir: "... encümenin vaziyetini son derece müşkülleştiren bir hal temadi etti,

13 Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s. 325 ve 330-331.

14 Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s. 337.

15 TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, s. 302.

geldi. O da bütçe meselesinde heyet-i celileniz pek haklı ve dürbinane bir fikirle tasarruf hususunda ısrar etti... encümenin kabul ettiği eşkal ile heyet-i celilenin nokta-i nazarı arasında oldukça fâhiş bir tefavüt hâsıl oldu. Maatteessüf gerek Maliye Vekili Beyefendi lisanından, gerek diğer hükümet azalarının lisanından defaatle ahvâlî mühimme karşısında kalmış şekilde encümeni tazyik ettikleri ve bu suretle encümeni bütçede tesbit ettirdikleri nokta-i nazar etrafında oyaladıkları halde... Heyet-i Vekile, mes'uliyeti bir taraftan encümenin düşü fedakârisine diğer taraftan da Heyet-i Umumiye'nin sırtına terk ederek işin içinden sıyrılmak çaresini takip etti. Encümen, Heyet-i Vekile'nin şu acayip ve müşevveş ısrarına alet olmak istemedi... İşte encümenin istifadaki ısrar ve hikmeti bundan ibarettir¹⁶.

Hükümetin bu şekilde açıktır, sert ve suçlayıcı eleştirilmesinin yanısıra, Muvazene-i Maliye Encümeni'nin istifasında haklı olduğu ve bu istifanın oluşmasına hükümetin tutum ve davranışlarının sebep olduğuna ilişkin bir söylemin de meclis görüşmeleri sırasında Mehmet Şükrü Bey tarafından şöylece dile getirildiğini görüyoruz: "... Teşkilatın yapılması bir çok kazaların liva haline ifrağ olunması, bir çok nahiyelerin kaza olması ve devairde de yeniden bir çok teşkilatın yapılması bütçeyi böyle kabartmıştır. Bütçenin böyle kabarması elbette bizi böyle müşkül vaziyete sokmuştur..."

Muvazene-i Maliye Encümeni'nin görüşlerini pek dikkate almayan Heyet-i Vekile'nin düşüncelerinde ısrar ederek, meclis görüşmelerinde Karesi Milletvekili Vehbi Bey'in açıkladığı üzere 108.000.000 masraf, 58 milyon lira varidattan oluşan kabarık ve açığı oldukça yüksek bir bütçe hazırlayıp, önermesi ilgili encümene önemli bir tepkinin ortaya çıkmasına sebebiyet verdi. Bunun üzerine Vekiller Heyeti bütçeyi geri çekerek geçen yılki (1336) esas dahilinde bir bütçe hazırlayarak meclise yeniden sevk etmiştir. Bu durumda ise, Mehmet Şükrü'nün anlatımıyla, "Muvazene-i Maliye Encümeni meclisin nokta-i nazarını müdafaa edecek

16 TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, s. 304.

yerde Heyet-i Vekile'nin nokta-i nazarının fuzuli bir vekili oldu. Bu itibarla istifaları gayet tabiidir. Çekilmeleri lazımdır... Paşa hazretleri (Fevzi Paşa kast ediliyor) encümenin hakikatı söylemesi üzerine Meclis-i Alinizi hakem tayin ederek terki mevki ettiler..."¹⁷.

Bu gelişmeleri Mustafa Kemal'in bir açıklaması izledi. O, mecliste "Heyet-i Celile'ye arz ediyorum ki, Vekillerin her biri ayrı ayrı geldiler. Makam-ı Riyasete karşı istifalarını verdiler. Mesele bu kadar. Yenileri intihap edilinceye kadar vekâleten idare-i umur edecektir." diyerek hükümetin görevden ayrılması ve yenisinin seçimi yolunu yeğlediğini açıkça ifade ediyordu. 19 Mayıs 1921 günü TBMM Reisi sıfatıyla Mustafa Kemal'in BMM Heyet-i Umumiyesi'ne hitaben yazdığı yazıda Vekiller Heyeti'nin seçimiyle ilgili olarak her bakanlık için 2-3 aday göstermesi üzerine yapılan oylama neticesinde yeni hükümet üyeleri seçilmiş oldu¹⁸.

Yeni hükümetin izleyeceği iç ve dış siyaset konusunda mecliste verilen soru önergesi üzerine Fevzi Paşa'nın yapmış olduğu açıklamalar, bu konularda esaslı bir değişimin söz konusu olmayacağını belirtiyordu. Daha önce açıklandığı üzere hükümet değişimine neden olan gelişme, Muvazene-i Maliye Encümeni ile Vekiller Heyeti arasında bütçenin düzenlenmesi ve içeriği ile savunulmasına ilişkin hususlarda ortaya çıkan anlaşmazlıklar idi. Fevzi Paşa meclisin 30 Mayıs 1921 tarihli oturumunda bu hususla ilgili olarak şunları ifade ediyordu: "... Büyük Millet Meclisi'nin vazettiği düsturlara teb'an milli hudutlarımız içinde siyasi, iktisadi,

¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10 s. 304-305.

Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa, Muvazene-i Maliye Encümeni'nin bu ısrarlı tutum ve davranış karşısında şunları ifade ediyordu: "... Muvazene-i Maliye Encümeni başka türlü fikir dermeyan etmiştir. Madem ki başka türlü fikir dermeyan ediyor artık Heyet-i Vekile'nin ifa vazife etmesine bir mahal ve meydan kalmamıştır. Artık Heyet-i Vekile'nin mevkii yoktur." TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, s. 304.

Bütçe görüşmelerinin Gizli Celse Zabıtlarına yansıyan yönü için: TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 2, Ankara 1980, s. 66-70 ve 80-88.

¹⁸ Meclisin seçtiği bakanlar kendi aralarında toplanarak hükümet başkanlığına yeniden Fevzi Paşa'yı seçtiler. Fevzi Paşa, Genelkurmay Başkanlığı'nı da üstlendi. Hükümet üyeleri şunlardan oluşuyordu: Mustafa Fehmi, Fevzi Paşa, Refik Şevket, Hasan Bey, Ata Bey, Mahmut Celâl Bey, Hamdullah Suphi Bey, Ömer Lütfi Bey, Doktor Refik Bey.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, s. 320; Hakimiyet-i Milliye: 20 Mayıs 1921; İleri: 22 Mayıs 1921; Vakıf ve İktisat Gazeteleri'nin 23 Mayıs 1921 tarihli sayıları.

mali ve harsi tam bir istiklâl temin ve bütün milletin meclisimizde tecelli eden iradesiyle mahfuziyetini talep ettiği Misak-ı Milli'yi beynelmilel bir ahidnâme şekline kalp edinceye kadar bu mücadelede devam edeceğiz..."

Tam bağımsızlığın ve Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilmesi esasına dayalı bu dış politika anlayışının realize edilmesinin vazgeçilmez bir koşul olarak belirtildiğini gördüğümüz hükümet başkanının açıklamalarında barışın tesisine ilişkin şu tümcelere de rastlıyoruz: "... Dün olduğu gibi bugün de cihanın bütün milletlerine hakk-ı hayat ve hakk-ı istiklâlimizi temin edecek bir sulhü şimdiye kadar reddetmediğimiz gibi şimdiden sonra da reddetmiyeceğimizi tekrar ederiz..."¹⁹.

Bu açıklamalar Türk Kurtuluş Savaşı'nın temel programının ve buna dayalı dış politika anlayışının değişmediğini ve değişmeyeceğini göstermekte; ayrıca hükümet değişikliğinin nedenlerine ilişkin özellikle Batı dünyası, İstanbul yönetimi ve basınında –ileride söz edeceğimiz üzere– yer alan kimi iddia ve yorumlarda belirtilen görüşlerin Fevzi Paşa'nın yukarıdaki açıklamalarıyla yakından uzaktan ilgi ve alakasının olmadığını göstermektedir.

Türk dış politikasının Doğu'ya ait yönünün Sovyet Rusya ile akdedilen antlaşma ile memnuniyet verici bir gelişmeye sahne olduğunun belirtildiği hükümet başkanının açıklamalarında, ulusun katlandığı güçlüklerle ilgili olarak şu cümleler göze çarpmaktadır; "... Şimdiye kadar endişe-i halâs ve istiklâl ile kanını ve malını bezletmekten çekinmeyen milletimiz şüphesiz ki bizi neticeye isâl edecek yeni fedakârlıkları da aynı ruh-ı fedakâri ile kabul edecektir"²⁰.

Ankara'daki hükümet değişikliğinin karşılığı ve yorumuna gelince; 21 Mayıs 1921 tarihinde İstanbul'dan Londra'ya gönderilen Rumbold imzalı İngiliz raporunda Ankara Telgraf Ajansı'nın haberine atfen hü-

19 TBMM Zabıt Ceridesi; C. 10, s. 375; Hakimiyet-i Milliye, 31 Mayıs 1921, No. 199, s. 1.

20 TBMM Zabıt Ceridesi; C. 10, s. 375; Hakimiyet-i Milliye, 31 Mayıs 1921, No. 199, s. 1.

kümet değişikliğinin görünür nedeni olarak Bakanlar Kurulu ile BMM'in Maliye Komisyonunun görüş ayrılıklarının bulunduğu yer alıyor, bu arada Heyet-i Vekile başkanı Fevzi Paşa'nın Mustafa Kemal'den farklı olarak yeni unsurlar katmak suretiyle kabinede reform yaptığı (?) ileri sürülüyordu. Bu arada aşırıların mecliste duruma hakim olduğu da ekleniyordu²¹. Bu ilk raporu takip eden diğer raporlarda gerçeği yansıtan cümlelere rastlamak mümkün olur olmuştur. Çünkü, 25 Mayıs 1921 tarihli bir İngiliz raporunda Ankara'daki hükümet değişikliğinin dış politikayla ilgisi bulunmadığının açıklanmasında kimi İstanbul basınının güçlük çektiği ileri sürülüyor, Mustafa Kemal'in Misak-ı Milli etrafında bütün güçleri seferber ettiği kaydediliyordu. Bir diğer raporda ise, Bekir Sami'nin Avrupa'da bulunduğu sırada TBMM'inde aşırıların güçlendiği, yeni Ankara kabinesinin Bolşevik taraftarı bir politika izleyeceğinin yanısıra, tanınmış İttihatçıların Ankara Hükümeti'ne sızma çabalarının başarısız kaldığı savunuluyordu²².

Ankara'da hükümet değişikliğine neden olan hususlar olarak İngiliz raporlarında ""İttihatçılık" ile "Mutediller - Müfritler" arasındaki çekişmeler de yer aldı. İngiliz Yüksek Komiserliği baş tercümanı Ryan tarafından hazırlanan muhtıradan özellikle bu iki husus bulunmaktaydı. 8 Haziran 1921 tarihli muhtıradan Ankara'da hükümet değişikliği konusu, "Bekir Sami tipi ılımlular ile aşırılıkları 1919 Eylül'ünde Erzurum'da ve 1920 Ocağı'nda İstanbul temsilcilerince uygun görülen Misak-ı Milli'de belirlenen biçimiyle ulusal programın tam gerçekleştirilmesi temeli dışında, müttefiklerle herhangi bir uzlaşmayı reddetme karşılığında yatan aşırıların arasındaki sürtüşmeden dolayı çıktığı tahmin edilmiştir" şeklinde açıklanmaya çalışılırken, bu nedene ek nitelikli ikinci bir neden de aynı raporda şu cümlelerle ifade ediliyordu: "... bunalımın iç karakteri tamamiyle farklı idi ve bu bunalım İttihat ve Terakki Partisi'nin Ulusal Hareket'in kontrolünü eline geçirmek ve mevcut liderleri özellikle de Mustafa Kemal'i ekarte etmek yolundaki bir girişimin sonucu idi... Enver Paşa,

21 Bilâl N. Şimşir; a.g.e., s. 328-329.

22 Bilâl N. Şimşir; a.g.e., s. 334-338.

amcası Halil Paşa ve Küçük Talat'ın içinde bulunduğu İttihatçı kesimin düzenlediği başarısız bir hükümet darbesi..."²³.

Aslında İngiliz raporunda hükümet değişiminin altındaki nedenler olarak gösterilen –mutedil, aşırı çatışması ve İttihatçı girişim– dönemin bir diğer diplomatının ülkesine göndermiş olduğu raporda yer almıştı. Belçika orta elçisi De Well raporunda Bekir Sami'nin istifasının, uğradığı eleştiriler nedeniyle beklenen bir gelişme olduğunu, bunun İstanbul çevrelerinde özel bir şaşkınlığa yol açmadığını, söylentiye göre Ankara'da Mustafa Kemal'i devirip yerine Enver Paşa'yı geçirmek isteyen bir komplo'nun açığa çıkarıldığını, bu yüzden kabinede bazı değişiklikler yapıldığını, bu arada Bekir Sami Bey ve arkadaşlarının sıranın kendilerine gelmesini beklemeğe kararlı olduklarını²⁴ bildirmişti.

2 Haziran 1921 tarihli ve İstanbul çıkışlı raporunda ise De Well, Moskova Antlaşması'nın imzalanmasını ele alarak yakın bir zamanda içeriğini öğrenebileceğini kaydediyor, Yusuf Kemal Bey'in imzaladığı bu antlaşmanın, Ankara'daki hükümet bunalımının gerçek nedenini oluşturduğunu ileri sürüyordu²⁵.

İngiliz ve Belçika elçiliklerine ait diplomatik belgelerde Ankara'daki hükümet değişikliği ile ilgili nedenler olarak gösterilenlerin birbiriyle örtüştüğü, bu nedenlerin de İttihatçı girişimi, Türk-Rus ilişkilerindeki gelişmeler ve Moskova Antlaşması'nın imzalanması ile Bekir Sami'nin istifası bağlamında mutediller, müfritler çatışması olarak sergilendiği dikkati çekmektedir.

Dönemin kamuoyunu oluşturan gazetelere baktığımızda Ulusal Hareketi savunan gazeteler ile bu hareketin karşısında yer alan gazetelerin, diğer gelişmelerde olduğu gibi, hükümet değişimi konusunda ilgili yorum

23 Bilâl N. Şimşir; a.g.e., s. 371.

24 Zeynep Kerem; Belçika Temsilciliği Raporlarına Göre Millî Mücadele, Haziran 1982, İstanbul, s. 34-35 ve ek kısım 24 Mayıs 1921 tarihli rapor.

25 Zeynep Kerem; a.g.e., s. 36 ve ek kısım 2 Haziran 1921 tarihli rapor.

ve değerlendirmelerinin de birbirinden tamamiyle farklı olduğu hemen göze çarpmaktadır. Ulusal Hareket'in yanında yer alan gazetelerin başında bilindiği gibi Ankara Hükümeti'nin bir çeşit yarı resmi organı konumunda bulunan Hakimiyet-i Millîye Gazetesi gelmekteydi. Fevzi Paşa başkanlığındaki hükümetin istifasıyla ilgili "Gayri muntazır bir istifa" başlıklı bir başyazı da ilk değerlendirmesini yaparak, istifaya ilişkin tek nedenin, "müzakeratın tevlit ettiği asabiyet" olduğunu belirten Hakimiyet-i Millîye, hükümetin uzun süre çalışmasından dolayı bu asabiyetin ortaya çıktığını ileri sürüyor, istifa ile ilgili nedenlerin esas ve usule ilişkin olmadığını, çünkü Meclis ile Heyet-i Vekile'nin "memleketin tam ve mutlak bir istiklâl mazhariyeti, bu gayeye vüsul için millî müdafaa-i meşruamıza ait her türlü fedakarlığın bilakaydû şart ve sonuna kadar ibzali hususunda..." tamamiyle birleşmiş olduğunun altını çiziyordu. Açık, kesin ve anlaşılır bir anlatımın yeğlendiğini gördüğümüz başyazıda, hükümetin istifasının nedenlerine ilişkin ileri sürülebilecek bir takım iddia ve savların âdeta önünü almaya yönelik görünen şu cümleler de yer almıştı: "ne bir prensip istifası, ne bir siyaset istifası, ne de hükümet-i millîyenin mukaddes gayesinde cüzi bir tahavvüle bile delâlet eden bir istifa ad etmek asla doğru değildir"²⁶.

Hakimiyet-i Millîye izlenen ulusal dış politikadan en küçük bir değişikliğin söz konusu olmayacağına ilişkin somut örneği yeni hükümette görev alan vekillerin eski hükümette bulunanlarla mukayesesini yaparak sadece iki vekilin, maliye ve adliye vekillerinin değişmesini göstererek, hükümet buhranına neden olarak daha önce belirttiği, "parlamento asabiyetlerinden tevellüd" olmayı göstermektedir²⁷. Ulusal Hareket'ten yana olan İkdâm Gazetesi'nin 23 Mayıs 1921 tarihli sayısında yayınlanan başyazı, hükümet değişikliğine ilişkin Hakimiyet-i Millîye'de çıkan yaklaşım ve değerlendirmelerle örtüşmektedir. İkdâm, Ankara'da Bekir Sami'nin istifasıyla başlayan hükümetteki değişikliklerin esaslı bir buhran neticesi ol-

26 Hakimiyet-i Millîye; 18 Mayıs 1921, No. 188, s. 1.

27 Hakimiyet-i Millîye; 20 Mayıs 1921, No. 190, s. 1.

madığını vurguluyor, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin dış politikada değişiklik yapmasını ihtimal ve imkan dahilinde görmüyor, değişmeyen ve değişmeyecek olanın ise, "hudud-ı ırkiye dahilinde müstakil bir Türkiye Devleti tesisi gayesine mübtene olan bir siyaset-i hariciye" olduğunu açıkça belirtiyordu.

Vakit Gazetesi 17 Mayıs 1921 tarihli Anadolu Ajansı'nın haberine dayanarak Ankara Hükümeti'nin istifasını duyurmakta, bu istifanın nedeni olarak bazı gazetelerin gösterdikleri gibi dış politika konularında çıkan anlaşmazlıkların sözkonusu olmadığını, sorunun Heyet-i Vekile ile Meclis'in Maliye Encümeni arasında çıkan bir anlaşmazlıktan kaynaklandığını ileri sürüyordu. Vakit, kimi İstanbul gazetelerinin de Ankara Meclisi'nde de biri sonuna kadar savaş taraftarı, diğeri barış meselesinde İtilâf Devletleri'nin aracılığına başvurmak yanlısı olmak üzere iki cereyanın çarpışmasının hükümet değişikliğine neden olduğunu, savunduklarını eklemekteydi.

Hükümet değişiminin nedenleri konusunda hükümet ile meclis arasında ortaya çıktığı iddia edilen çeşitli savlara karşılık olmak üzere Ulusal Hareket yanlısı gazetelerin üzerinde durduğu bir nokta da, eski hükümet ile yeni hükümet üyeleri arasında sadece iki vekilin değişmiş olması hususu idi. İstifa eden hükümetin Maliye Vekili Ferid Bey'in yerine Trabzon mebusu Hasan Bey, Adliye Vekili Hafız Mehmet Bey'in yerine de Saruhan mebusu Refik Şevket, meclisce seçilmiş idiler. Mecliste adliye teşkilatı ile maliye işlerinde öncelikle yukarıda açıkladığımız bütçe konusunda çıkan şiddetli tartışma ve münakaşalar nedeniyle her iki vekilin değiştirilmesi dolayısıyla hükümetin istifası ve onu takiben yeni hükümetin seçilmesi gündeme gelmişti²⁸.

Ankara'daki hükümet değişikliği ile ilgili olarak İstanbul basınında yer alan karşılıklı sert yazışmalar bir süre yoğun biçimde devam etti. Hü-

---

28 Vakit; 23 Mayıs 1921, No. 1242, s. 1.

kümet değişikliğinin nedenleri konusunda kimi gazetelerde çıkan iddiaları Vakit Gazetesi şu şekilde özetlemekte idi: "... Ankara'da müfritler, mutediller varmış; mutediller ile müfritler birbirine girmiş, mutediller İzmir ve Trakya meselesinin sulhen tesviyesi için devletlerin tavassutuna müracaat etmek istemiş, fakat müfritler bu tarzda bir müracaata muhalefet etmiş, buhran Ankara Hükümeti'nin siyaset-i hariciyesinde büyük bir tebeddül vukuuna delalet etmiş... Bu tür iddialar "küçük bir fiske ile dağılan sabun kabarcıkları" gibi ortadan kalkmıştır diyen Vakit, Türkler'in "mevcudiyet-i milliyelerini muhafaza etmek hedefini takip eden bugünkü mücahedede muvaffak olabilmeleri için" tutacakları yolun "vahdet ve mukavemetten" geçtiğini belirterek çözümün nasıl olabileceğini de kendisi açısından açıklamış oluyordu²⁹.

Öte yandan 21 Mayıs 1921 tarihli sayısında hükümet değişikliğinin maliye vekili Ferit Bey'in meclisçe görevden çekilmesi isteminin Heyet-i Vekilece benimsenmemesinden kaynaklanmış olabileceğine işaret eden Peyam-ı Sabah, Misak-ı Milli esasatında nihayete kadar sebat edilmesi kararlaştırıldığından, gerekli kişilerin iktidara getirilmesi için Meclis ile Vekiller Heyeti arasındaki düşünce ayrılığının bir vesile olarak kullanılmış olabileceği ihtimaline de yer veriyordu. Peyam-ı Sabah'ın eklediği bir diğer hususda Anadolu'nun ileri gelenlerinin İzmir ve Trakya meselelerinde hiçbir müsaadede bulunmak niyetinde olmadığı idi.

Aynı İstanbul Gazetesi'nin bir başka tarihli ve Ali Kemal imzalı başyazısında; Ankara'nın Batı yerine Doğu'yu tercih ettiği, Batı yanlısı politikayı Bekir Sami ve O'nu destekleyenlerin, Doğu yanlısı politikayı ise İttihat ve Terakki kodamanlarının savunduğu, Yunus Nadi'nin Yeni Gün gazetesinde yayınladığı makaleye dayanarak ileri sürülmekte idi. Bekir Sami Bey'in savunduğu "dur-ı endiş ve itidalkar siyaset için öyle Ankara'ya giderek silaha sarılmaya ve yedi devlete meydan okumaya hacet yoktur. Diğer müttefiklerimizizin yaptığı gibi o vazifeyi sükunet ve mü-

---

29 Vakit; 24 Mayıs 1921, No. 1243, s. 1.

saletle payitahtımızda ifa eylemek mümkün idi" biçimindeki cümleler ile Padişah ve Damad Ferit hükümetlerinin savunduğu bir bantş (?) anlayışını dile getiren Ali Kemal, böylece temelde İngiliz teslimiyetçiliği düşüncesinin en iyi örneklerinden birisini daha vermektedir³⁰. Ali Kemal'in bu görüş ve yorumunu benimsen nitelikli bir başka yaklaşımı Alemdar gazetesinin başyazısında görmekteyiz. Başyazının giriş nitelikli cümleleri Ulusal Hareket'in yersiz ve anlamsızlığına işaret eden düşüncenin tipik örneğini vermektedir. Ankara'daki değişikliğin, Bolşevikler ve Enverle birleşerek bütün dünyaya meydan okumak, Batı yerine Doğu'yu tercih etmek, sorunların top ve tüfek ile çözümlenmesinin benimsenmesi biçiminde yorumlandığını görüyoruz. Bu arada üzerinde durulan bir diğer husus da meclis müzakereleri ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun oluşturulmasının ne anlama geldiği idi. Alemdar şunları kayd ediyordu: "Bugün Ankara'da cereyan eden mühim müzakereler, içtimalar, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti gibi yeni yeni gruplar ve fırkalar, hep Enverciler'e karşı uğraşmak için müracaat olunan teşebbüslerden başka bir şey değildir..." Gazetesinin yazısında Ankara heyetine bir nasihatta da bulunulmaktaydı. Bu nasihat ise; Yunus Nadi ve emsalinin yani "Ocakçıların" bir diğer deyişle İttihat ve Terakki mensuplarının vatanın selametine müncer olunması için bir an evvel def edilmelerinin sağlanarak, siyasetin yönünün de Şark'tan Garb'a çevrilmesini içeriyordu³¹.

Ankara Hükümeti'nin dış politika nedeniyle Bekir Sami ve taraftarlarının "mutedil" yaklaşımlarının yerine "müfrit" bir anlayışın benimsenmiş olduğunu çok sert bir biçimde eleştiren Alemdar, bu konuyla ilgili görüşlerini belirtirken Ulusal Hareketi yönetenlerin tutumuna ilişkin yaptığı genel nitelikli değerlendirmeleri de şöylece ifade ediyor: "... Ankara Hükümeti mottasıl maceralar ihdas etmekten bir dakika ayrılmadığı gibi, siyaset-i hariciye ve dahiliyesindeki tarz-ı idaresi ile de mutedil kelimesinin ifade ettiği siyasete asla yanaşmadığını göstermiyor mu?... Ankara'nın cahil ve cahil oldukları kadar kendilerini beğenmiş muannid bir

30 Peyam-ı Sabah; 25 Mayıs 1921, No. 890, s. 1.

31 Alemdar; 27 Mayıs 1921, No. 61, s. 1.

sürü harbci ukalâsına, siz vazifelerinizi gidiniz saf harbde görünüz, merkezde siyasi işlere müdahale etmeyiniz demek ve bunu kabul ve tatbik ettirmek kabil olmuyor. Bu güruhun, bu sekterlerin daima galeyan-ı vazifeleri karşısında biz ciddi vatanperver Türkler bile... Ankara gemini aزیya aldı, İttihat ve Terakki'nin ruh-u habisine mağlup oldu. Dünya'ya meydan okumaya başladı... Düvel-i Muazzama'ya karşı olan harbe kadar vardırarak küstahlığa koyuldu. İngilizlere olan kin ve gazez uğruna Bolşeviklerle birleşerek Türklüğü, Saltanat ve Hilafeti Rus çizmelerinin altında ezdirmeye kadar vardı... Saltanat-ı meşrûta bayrağı altında birleşmek, Makam-ı Saltanat ve Hilafet'e merbut olan kalplerimizi, vücudlarımızı siper etmek... İstanbul manen ve maddeten kurtarılır ise, Saltanat-ı Osmaniye ve Hilafet-i İslamiye'nin de bekası temin edilir..."³².

Ankara'daki hükümet değişikliği temelde yukarıdaki açıklamaların da ortaya koyduğu üzere Maliye Komisyonu ile Hükümet arasında ortaya çıkan bütçeyle ilgili anlaşmazlıklardan kaynaklanmış, ayrıca Adalet Bakanının Meclis görüşmeleri sırasındaki tartışmalarda oldukça sert bir tavır içine girmiş olmasıyla ikinci bir vekilin de değiştirilmesi söz konusu olmuş, böylece bu iki bakanın görevden alınmalarıyla ilgili bir operasyona dayalı hükümet değişimi meydana gelmiştir. Bu gelişmeler daha çok İstanbul basınının bir kısmınca ve İngilizlerce sıradan ve olağan bir hükümet değişimi biçiminde algılanmayarak, o tarihlerde Meclis'te oluşmaya başlayan siyasi gruplarla ve bu arada Moskova Antlaşması'nın yapılmış olmasından dolayı Bolşevikleşmek veya tamamiyle Sovyetlere yanaşmakla alakalı görülmüş, bir de bunlara Meclis içinde ve dışında belirli bir destek gören İttihatçılığın, Enver'i Ulusal Hareket'in başına geçirmek amacına dayalı düşünce ve planlarla bağlantılar kurmak biçiminde özetlenebilecek bir yaklaşım eklenmek istenmiştir. Bütün bu yorum ve değerlendirmeler yapılırken, hükümet değişimi konusu bir çeşit "fırsat" sayılarak Ulusal Hareketin iç ve özellikle dış politikası çok sert ve acımasız bir biçimde eleştirilmiş, Saltanat - Hilafet eksenine dayalı koyu bir İn-

32 Alemdar; 12 Haziran 1921, No. 75, s. 1.

gilizci anlayış ön plana çıkarılarak İstanbul ve çevresinin geleceğini çok önemseyen, yani hâlâ koyu bir Osmanlı mutlak monarşisine sıkı sıkıya bağlanan Misak-ı Milli'nin yerine geçecek barış(?) politikalarının gün geçirmeden uygulanmaya konulması hararetle savunulmuştur. Bu savunu, kuşkusuz o zamana değin iç düşmanlara ve de Doğu, Güney ve Batı'da işgalci güçlere karşı kazanılan askeri ve siyasi başarıların sahiplerini "Ocakçı" veya "İttihat Terakki hortlağı" biçiminde aşağılayan ve hor gören anlayışın sahiplerine aitti ve Ulusal Türk Kurtuluş Savaşı'nın sonuna değin devam ettirildi.

ATATÜRK VE 75. YILINDA CUMHURİYET

Dr. Cengiz DÖNMEZ*

GİRİŞ

İnsanlar, toplum olma bilincine ulaştıkları dönemlerden itibaren, belirli sistemler içerisinde yaşamaya başlamışlardır. Toplumların millet olma vasfını kazanmalarıyla birlikte de, devlet denilen tüzel kişilikler vücuda getirilmiştir. Tarihî süreçte insanoğlunun teşkil ettiği en büyük organizasyon olan devletler, toplumların bilgi seviyelerinin artmasına bağlı olarak, şüphesiz daha iyi sistemlerle yönetilir olmuşlardır.

Günümüzde insanoğlunun, sınırları belli bir ülke, aynı siyasî otoriteye tâbî bir toplum ve kendisinden üstün bir güce bağımlı olmayan bir kuvvet, yani millî egemenlik gibi, üç temel unsura dayanan devletleri¹ yönetmek için başvurduğu en çağdaş ve en modern sistem kuşkusuz cumhuriyettir. Bu sebeple cumhuriyet, Atatürk tarafından Türk Milletine layık bir idare şekli olarak görülmüş ve Türkiye'ye getirilmiştir.

1. Cumhuriyet Nedir?

Cumhuriyet dilimize Arapça cumhur kelimesinden gelmiştir. Cumhur; kelime olarak halk, ahali, büyük kalabalık demektir² ve toplu bir halde bulunan kavim veya milleti ifade etmek için kullanılır³.

---

* G.Ü. Rektörlüğü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü Okutmanı.

1 Rifat Önsoy, *Türklerde Millî Egemenlik ve Atatürk. Atatürk ve Millî Egemenlik Paneli* (Bildiriler), Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Antakya 1994, s. 16; Turhan Feyzioğlu, *Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 5.

2 Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 7. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara 1986, s. 177.

3 Hamza Eroğlu, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1989, s. 1.

Siyasî bir rejim olarak cumhuriyet, halka dayanan, gücünü halktan alan bir devlet şeklini ifade eder. Dolayısıyla iktidarın millete ait olduğu bir sistemdir⁴. Bu sebeple cumhuriyette egemenlik bir kişi veya zümreye değil, toplumun bütün kesimlerine aittir. Bu anlamda, başta devlet başkanı olmak üzere, devletin temel organlarında görev yapan kişilerin seçimle işbaşına geldikleri, bunların belirlenmesinde veraset sisteminin kesinlikle rol oynamadığı bir hükümet modelini benimser⁵.

Cumhuriyet fikri ilk defa Fransız İnkılâbının sonucunda ortaya çıkmıştır. Dar ya da geniş olmak üzere iki anlamda kullanılır. Dar anlamda, sadece devlet başkanının doğrudan veya dolaylı olarak halk tarafından belirli bir süre içinde seçilmesi, geniş anlamda ise; egemenliğin milletin bütününe ait olması kastedilir⁶.

Cumhuriyet aynı zamanda hem bir devlet, hem de bir hükümet şeklidir. Devlet şekli olarak cumhuriyet; egemenliğin bir kişi veya zümreye değil, toplumun bütününe ait olmasıdır. Hükümet şekli olarak ise; başta devlet başkanı olmak üzere, devletin başlıca temel organlarında görev alan kişilerin seçim ilkesine göre belirlendiği, dolayısıyla veraset sisteminin kesinlikle kabul edilmediği bir hükümet modelidir⁷.

2. Atatürk ve Cumhuriyet

a) Atatürk'ün Cumhuriyet Hakkındaki Düşünceleri

Atatürk'e göre cumhuriyet; fazilettir ve ahlâkî ve fazilete müstenit bir idare olarak, faziletli ve namuskâr insanlar yetiştirdiğinden⁸, Türk Mil-

4 H. Eroğlu, a.g.e., s. 2.

5 YÖK - Komisyon, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II*, Atatürkçülük, YÖK Yayınları, Ankara 1986, s. 44.

6 Bu noktada Türkiye'de geniş anlamda kullanılan bir cumhuriyet söz konusudur. Çünkü, Türkiye'de sadece devlet başkanı değil, devletin yasama, yürütme ve yargı (Bazı yüksek mahkemelerde başkan ve üyelerin seçimle belirlenmeleri sebebiyle) gibi temel fonksiyonlarında görev alan kişiler de seçimle işbaşına gelirler. Bunların yanında Türkiye'de egemenlik kayıtsız şartsız millete aittir.

7 Necat Tüzün, Mustafa Safran, *Atatürk İlkelerinde Devletçilik - Cumhuriyetçilik*, Ankara 1988, s. 10.

8 *Atatürk Diyor Ki*, MEB Yayınları, MEB Basımevi, İstanbul 1980, s. 14.

leti'nin karakter ve adetlerine en uygun idaredir. O, cumhuriyeti, Millî Hakimiyet temeline dayanan bir halk hükümeti olarak görür⁹ ve vatandaşın devlete, devletin de vatandaşa karşı hak ve görevlerini en iyi şekilde düzenleyen yönetim şekli olarak benimser.

b) Atatürk İle Cumhuriyet Kavramı Arasındaki İlişki

Aslında Atatürk ve cumhuriyet, birbirini tamamlayan ve tanımlayan iki kavramdır. Çünkü yakın tarihimizde Atatürk ve cumhuriyet kadar, birbirini bütünleyen kavramlar yoktur. Cumhuriyeti bütün yönleriyle anlayabilmek için Atatürk'ü, aynı şekilde Atatürk'ü anlayabilmek için de tam ve sağlam temellerden hareket ederek, cumhuriyeti tanımak gerekir. Çünkü Cumhuriyet, Atatürk'ün Türk millî varlığının korunması, refaha ve mutluluğa erişmesi için düşündüğü, ümit ve arzularını şekillendirdiği bir idare tarzıdır¹⁰.

Atatürk, gençliğinden beri cumhuriyet fikrini benimsemiş bir devlet adamıdır¹¹. O, daha 1902 yılında henüz Harp Akademisi'nin birinci sınıfındayken, hocası Osman Nizamî Paşa ile Osmanlı Devleti'nin geleceği üzerine yaptığı bir konuşmada, batılı anlamda yönetimden bahsetmiş ve inkılap sözünü dile getirmiştir¹². Yine 1905'te staj yapmak üzere Şam'a gitmeden önce arkadaşlarıyla yaptığı bir toplantıda; "Bu dava yıkılmak üzere bulunan bir imparatorluktan önce bir Türk Devleti çıkarmaktır". di-yerek¹³ fikrini açıklarken, aynı zamanda amacının yeni bir devlet düzeni kurmak olduğunu ifade etmiştir.

Dolayısıyla Atatürk, gençlik yıllarından itibaren cumhuriyetin nasıl bir rejim olduğunu bilen ve milletin böyle bir idareye kavuşması ge-

---

9 Atatürk, *Nutuk*, C. II, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, s. 300.

10 Selahattin Demirkan, *Bir Millet'in Yarattığı Lider Mustafa Kemal Atatürk*, Belge Yayınları, İstanbul 1972, s. VII.

11 *Atatürk gençlik yıllarında özellikle Fransız İnkılâbı ve bu inkılâbı besleyen fikir akımlarıyla ilgili Fransızca eserler okuyarak cumhuriyeti öğrenmiş ve bu fikri benimsemişti.*

12 Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul 1967, s. 36.

13 A.F. Cebesoy, a.g.e., s. 108.

rektiğini düşünen bir kişidir. Hatta daha bu yıllarda, Türk Milleti'nin mutlaka cumhuriyet idaresine kavuşacağını söylemekten de çekinmemiştir¹⁴.

O, en büyük hayali olan Türk Milleti'nin cumhuriyet rejimine kavuşması hususunda ilk somut adımı, Erzurum Kongresi sırasında atmış¹⁵ ve Yaveri Mazhar Müfit Kansu'ya; "Zaferden sonra hükümet şeklinin cumhuriyet olacağını" söylemiştir¹⁶.

Ancak, Atatürk yapmayı planladığı işleri, zamanı gelince ve şartları oluşunca gerçekleştiren bir kişiydi¹⁷. Onun, daha Kurtuluş Savaşı'nın başlatılması aşamasında dile getirdiği, "Uygulamayı birtakım safhalara ayırmak, olaylardan ve olayların akışından yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve basamak basamak ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu".¹⁸ şeklindeki prensibi, yukarıda söylediğimiz en güzel ispatıydı. Dolayısıyla O, ortaya koyduğu bu prensip çerçevesinde, gençliğinden beri hararetle savunduğu, Türk Milleti'nin cumhuriyet idaresiyle yönetilmesi gerektiği düşüncesinin gerçekleştirilmesi için bile, tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kuruluncaya ve cumhuriyet ilan etmek için şartlar oluşuncaya kadar uzun süre beklemeyi uygun bulmuştur.

3. Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanı

a) Yaşanan Evreler

Türkiye'de cumhuriyetin ilanı, kurucusu Atatürk'ün düşünceleriyle yakından ilgilidir¹⁹. Çünkü O, Türkiye'de demokrasi esaslarına uyan bir

14 İbrahim Kafesoğlu, Mehmet Saray; *Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller*, Kazancı Matbaacılık Sanayii Yayınları, İstanbul 1983, s. 100.

15 Erzurum Kongresi 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanmıştır. Yani daha Millî Mücadele'nin hazırlık çalışmalarının yapıldığı bir dönemdir. Dolayısıyla gerçekleşmemiş bir savaş söz konusudur. Atatürk'ün daha bu dönemde bir cumhuriyetten söz etmesi, Onun milletine olan güveninin ileri görülülüğünün bir göstergesidir.

16 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 131.

17 Atatürk, *a.g.e.*, C. II, s. 540.

18 Atatürk, *a.g.e.*, C. I, s. 10-11.

19 H. Eroğlu, *a.g.e.*, s. 17.

cumhuriyet rejiminin kurulmasını daima samimiyetle istemiştir²⁰. Ancak, cumhuriyetle ilgili düşüncelerini çok önceden olgunlaştırmış olmasına rağmen, şartların oluşmasını beklemiştir. Dolayısıyla bu konuda yapılmış olan çalışmaların, tamamen Onun direktifleri doğrultusunda gerçekleştirildiğini söylemek yanlış olmaz.

Türkiye'de cumhuriyetin ilanı için gerçekleştirilen belli başlı çalışmaları, aynı zamanda yaşanan evreler olarak da ele almak mümkündür. Bu çerçevede, başta TBMM'nin açılması olmak üzere, Saltanatın kaldırılması ve tam bağımsızlığın elde edilmesi; hiç şüphe yok ki, cumhuriyete giden yolda alınan önemli mesafelerdir.

Aslında Millî Mücadele'nin devam ettiği günlerde; bütün zorluklara rağmen, 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmış olan Meclisin, bizzat kendi varlığı bile, cumhuriyet yolunda atılmış büyük bir adım idi²¹. Çünkü Meclisin açılmasıyla Yeni Türk Devleti'nde millet egemenliği hakim kılınarak, Millî Egemenlik prensibi fiilen gerçekleştirilmiştir. Bu mecliste 20 Ocak 1921'de kabul edilen ilk Anayasada yer alan, "Hakimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir". ifadesine uygun olarak teşkil edilen siyasî rejim ise, ismi konulmamış bir cumhuriyetti²².

Atatürk, Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanması ve düşmanın Anadolu'dan atılmasından sonra, Türk Milleti'ni çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştıracak çalışmaları başlatmıştı. Her şeyden önce bu çalışmaların devletin yapısıyla ilgili olması gerektiğini düşünüyordu. Bu düşünce çerçevesinde, 1 Kasım 1922'de kabul edilen bir kanunla da Saltanat kaldırılmıştı. Saltanatın kaldırılması, aynı zamanda cumhuriyetin önünde yer alan bir engelin yok edilmesi demektir.

---

20 A. Afetinan, **Tarihten Bugüne**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1970, s. 104.

21 Ankara'da Meclisin açılmasıyla Padişahın egemenliğine son verilirken, milletin egemenliği gerçekleştirilmiştir. Millî Egemenlik cumhuriyetin temel unsurudur. Dolayısıyla meclisin varlığı cumhuriyet için büyük bir aşamadır.

22 Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, MEB Basımevi, İstanbul 1982, s. 270.

Yeni Türk Devleti, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla da Dünya Kamuoyuna kendisini kabul ettirmiş ve adeta varlığının teminatı olan bir tapu elde etmişti. Bu antlaşmanın imzalanmasıyla hiç şüphe yok ki, Atatürk'ün cumhuriyeti ilan etmek için baş şart olarak gördüğü tam bağımsızlık elde edilmiştir.

İşte, 23 Nisan 1920'de Millî Egemenliğin gerçekleştirilmesi, 1 Kasım 1922'de Saltanatın Kaldırılması ve 24 Temmuz 1923'te de Millî Bağımsızlığın sağlanması, Türkiye'de, cumhuriyetin ilanı için gerçekleştirilen hazırlık çalışmalarıdır.

b) Cumhuriyetin İlanı

Yeni Türk Devleti'nde, 1920 yılından itibaren Millî Egemenlik prensibi devletin temel taşı olarak belirlenmiş olmasına rağmen, devletin yönetim şekli açıkça belli değildi. Olağanüstü şartlarda hazırlanmış olan 1921 Anayasası zamanla ihtiyaçlara cevap verememişti²³. Bu Anayasaya göre, bir devlet başkanının ve kabine sisteminin olmaması sık sık hükümet bunalımlarına sebep oluyordu. Özellikle 25 Ekim 1923 günü Başbakan Fethi Beyin istifası ve yeni hükümetin kurulamaması²⁴ meclisin çalışma güçlüğüne ortaya koyarken, işlerin ne kadar ciddî olduğunu da gözler önüne sermişti.

28 Ekim akşamı, Çankaya'da yeni hükümetin kurulması çalışmaları sırasında, başsız bir devletin olamayacağı görüşünün ortaya çıkması ve orada bulunanlar tarafından, "dış ülkelerde, Türkiye'nin devlet başkanı bile yok" gibi sözler söylendiğinin ifade edilmesi üzerine²⁵ Atatürk, cumhuriyetin ilanı için beklenen günün geldiğini görerek, yanında bulunan Kemalettin Sami Paşa, Halit Paşa, Kazım Paşa (Özalp), Fethi Bey (Okyar), İsmet Paşa (İnönü), Fuat Bey (Bulca) ve Ruşen Eşref Bey'e (Ünaydın) "Yarı Cumhuriyeti İlan Edeceğiz", demiştir²⁶.

23 Mustafa Baydar, *Atatürk ve Devrimlerimiz*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1973, s. 157.

24 Atatürk, a.g.e., C. II, s. 541-542.

25 H. Eroğlu, a.g.e., s. 271.

26 Atatürk, a.g.e., C. II, s. 513.

Atatürk 28 Ekim gecesi İsmet Paşa ile birlikte 1921 Anayasası'nın devlet şeklini tespit eden maddelerinde değişiklik öngören bir kanun tasarısı hazırladı. Hazırlanan bu tasarı ile Anayasa'nın birinci maddesinin sonuna "Türkiye Devleti'nin hükümet şekli cumhuriyettir". ifadesi eklenirken, üçüncü madde de "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin ayrıldığı idare kollarını bakanlar vasıtasıyla yönetir". şeklinde değiştirilmiştir.

Ayrıca aynı tasarı ile sekizinci ve dokuzuncu maddeler de değiştirilerek şu maddeler yazılmıştır:

Madde - Türkiye Cumhurbaşkanı TBMM tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi yeni cumhurbaşkanının seçilmesine kadar devam eder. Görev süresi biten cumhurbaşkanı yeniden seçilebilir.

Madde - Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder.

Madde - Başbakan Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer bakanlar Başbakan tarafından ve yine meclis üyeleri arasından seçildikten sonra Cumhurbaşkanı tarafından hepsi birden Meclisin onayına sunulur. Meclis toplantı halinde değilse onaylama meclisin toplantısına bırakılır²⁷.

29 Ekim günü önce Halk Fırkası grubunda²⁸, daha sonra da Meclis Genel Kurulu'nda görüşülerek²⁹ kabul edilen bu tasarı ile birlikte, Muğla Mebusu Yunus Nadi Abaloğlu, Gelibolu Mebusu Celal Nuri İleri, Dersim Mebusu Feridun Fikri Düşünsel, Konya Mebusu Refik Koraltan, İzmit Mebusu İbrahim Süreyya Yiğit, Şarkikarahisar Mebusu Mehmet Emin

---

27 Atatürk, a.g.e., C. II, s. 543-544.

28 Halk Fırkası grubunda cumhuriyetin ilanı lehinde söz alarak konuşma yapan mebuslar şunlardır: Seyit Bey (İzmir), Yusuf Kemal Bey (Sinop), Eyüp Sabri Bey (Konya), Hamdullah Suphi Bey (Antalya), Abdurrahman Şeref Bey (İstanbul), İsmet Paşa (Malatya) ve Koca Ragıp Paşa (Kütahya).

Yurdakul, Muş Mebusu İlyas Sami Muş, Antalya Mebusu Rasih Kaplan, İstanbul Mebusu Ali Rıza, Aydın Mebusu Mazhar Germen, Erzurum Mebusu Raif Dinç, Bursa Mebusu Refet Bele, Niğde Mebusu Ebubekir Hazım Tepeyran, Kırşehir Mebusu Ali Rıza, Bolu Mebusu Cevat Abbas Gürer ve Biga Mebusu Mehmet Dinç tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verilen cumhuriyetin ilanı yönündeki önerenin³⁰ de Meclis Genel Kurulu'nda kabul edilmesiyle, cumhuriyet resmen kabul ve ilan edilmiştir.

Daha sonra 1921 Anayasası'na, "Türkiye Devleti'nin hükümet şekli cumhuriyettir". ibaresinin eklenmesiyle, cumhuriyetin kabul ve ilanı işi gerek prosedür ve gerekse hukukî olarak tamamlanmıştır.

Türkiye'de cumhuriyet, Atatürk'ün millî bir sır olarak yıllarca kalbinde sakladığı, uğrunda bütün hayatını fedaya hazır olduğu ve büyük mücadeleler neticesinde elde ettiği bir sonuçtur³¹.

Türkiye'de cumhuriyetin ilanıyla kabine sistemine geçilirken, aynı zamanda devletin demokratikleşmesi yolunda büyük bir adım atılmış ve yapılacak olan inkılâplara ortam hazırlanmıştır.

Türkiye'de cumhuriyet, ırk, din, dil ve cinsiyet farkı gözetmeksizin bütün vatandaşların paylaştıkları ve faydalandıkları bir siyasî rejimdir. Bu rejimin özünü de eşitlik ilkesi teşkil etmektedir.

Cumhuriyet en gelişmiş ve en ileri devlet şekli olarak Türk İnkılâbı'nın hem ürünü hem de başarısıdır³². Dolayısıyla büyük bir mücadelenin sonucu ve yeni bir dönemin başlangıcı olarak, Türk Milleti'nin

29 Meclis Genel Kurulunda yapılan görüşmeler sırasında cumhuriyetin ilanı lehinde söz alan mebuslar şunlardır: Yunus Nadi Abaloğlu (Muğla), Vasıf Çınar (Saruhan), Eyüp Sabri (Konya), Yahya Galip Kargı (Kırşehir), Rasih Kaplan (Antalya), Mehmet Emin Yurdakul (Şarkikarahisar), Şeyh Saffet Yetkin (Urfa), Tunalı Hilmi (Zonguldak), Emin Sazak (Eskişehir), Avni Doğan (Bozok), Süleyman Sırrı İçöz (Bozok), Celal Nuri İleri (Gelibolu), Fikret Onuralp (Ertuğrul), Hakkı (Van).

30 **Cumhuriyetin İlanında Adı Geçenler**, Başbakanlık Basın - Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, Baylan Matbaası, Ankara s. 6.

31 S. Demirkan, **a.g.e.**, s. VII.

32 N. Tüzün, M. Safran, **a.g.e.**, s. 12.

bütün fertleri tarafından önemi kavranması ve sahip çıkılarak korunması gereken bir değerdir.

4. Cumhurbaşkanı'nın Seçilmesi

Her devlet sisteminde şüphesiz çeşitli isim, sıfat ve ünvanlar taşıyan bir devlet başkanı mevcuttur. Bu, cumhuriyetlerde de Cumhurbaşkanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de de 29 Ekim 1923 günü Anayasada yapılan değişiklikle; Türkiye Devleti'nin idare şeklinin cumhuriyet olduğu kabul ve ilan edildiğine göre, sıra cumhurbaşkanının seçilmesi işine gelmişti. Zaten aynı tarihli değişiklikle; "Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır". ve "Türkiye Cumhurbaşkanı TBMM tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir". gibi ifadeler yer alıyordu.

Bu noktada sıra Anayasaya göre bir cumhurbaşkanının seçilmesi işine gelmişti.

Aynı gün, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 158 milletvekilinin katılımıyla yapılan seçim sonucu Mustafa Kemal Atatürk oybirliğiyle Cumhurbaşkanlığı'na seçilmiştir³³.

Atatürk, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, cumhuriyetin ilanı ve kendisinin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle ilgili olarak mecliste yaptığı teşekkür konuşmasında şunları söylemiştir:

"Saygıdeğer arkadaşlarım;

Dünya çapında önemli ve olağanüstü olaylar karşısında, saygıdeğer milletimizin gerçek uyanıklığına ve şuurulluğuna değerli bir belge olan

---

³³ Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, Berkalp Kitabevi. Ankara 1944, s. 344.

Teşkilât-ı Esasîye Kanununun bazı maddelerini açıklığa kavuşturmak için kurulmuş olan özel komisyon tarafından yüksek heyetinize teklif edilen kanun tasarılarının kabulü dolayısıyla, Türkiye Devleti'nin zaten bütün dünyaca bilinen, bilinmesi gereken mahiyeti, milletlerarası adıyla adlandırıldı. Bunun tabii bir gereği olmak üzere bugüne kadar doğrudan doğruya Meclis Başkanlığı'nda bulundurduğunuz arkadaşımıza, yaptırdığınız bu görevi, Cumhurbaşkanı ünvanıyla yine aynı arkadaşınız, bu vezir arkadaşınıza tevcih ediyorsunuz. Bu münasebetle, şimdiye kadar hakkımda gösterdiğiniz sevgi, samimiyet ve güveni bir defa daha göstermekle, yüksek değerliliğinizi ispat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı yüce heyetinize gönlümün bütün samimiyeti ile teşekkürlerimi arz ederim.

Efendiler,

Asırlardan beri Doğuda haksızlığa ve zulme uğramış olan milletimiz, Türk Milleti, gerçekte soydan sahip bulunduğu yüksek kabiliyetlerden yoksun zannediliyordu.

Son yıllarda milletimizin fiilî olarak gösterdiği kabiliyet, istidat ve kavrayış, kendi hakkında kötü düşünenlerin ne kadar gafil ve ne kadar gerçeği görmekten uzak, görünüşe aldanan insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz kendisinde var olan vasıfları ve değeri, hükümetin yeni adıyla, medeniyet dünyasına çok daha kolaylıkla gösterebilecektir. Türkiye Cumhuriyeti, dünya devletleri arasında tuttuğu yere layık olduğunu eserleriyle ispat edecektir.

Arkadaşlar,

Bu yüksek rejimi yaratan Türk Milleti'nin son dört yıl içinde kazandığı zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere kendini gösterecektir. Bendeniz, kazandığım bu güven ve itimada layık olmak için, pek önemli gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, yüce heyetinizin şahsıma karşı gösterdiği sevgi, güven ve desteğin devamıdır. Ancak bu sayede ve Tanrının yardımıyla, bana ver-

diğiniz, vereceğiniz görevleri en iyi şekilde yapabileceğimi ümit ediyorum.

Daima sayın arkadaşlarımla ellerine çok samimi ve sıkı bir şekilde yapışarak, kendimi onların şahıslarından bir an bile uzak görmeyerek çalışacağım. Daima milletin sevgi ve güvenine dayanarak hep birlikte ileri gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır"³⁴.

Atatürk, bu tarihten ölümüne kadar, onbeş yıl oniki gün Cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmüştür. Kırkiki yaşında Cumhurbaşkanı seçilen Atatürk, bu güne kadar seçilen cumhurbaşkanları arasında en genç cumhurbaşkanı olmak payesini de elinde bulundurmaktadır.

Atatürk, onbeş yıllık cumhurbaşkanlığı sırasında, 29 Ekim 1923, 20 Ekim 1927, 4 Mayıs 1931 ve 1 Mart 1935'te olmak üzere, bu göreve dört defa seçilmiştir³⁵.

5. Cumhuriyetin Temel İlkeleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden beri kendisine güç veren ve Atatürk ilke ve inkılâpları olarak anılan çeşitli prensiplerin yanında, her zaman dayandığı iki temel ilke söz konusu olmuştur. Bunlar, şartları içerisinde demokratik yönetim şekli ve bilimsel düşünce yapısıdır. Bu çerçevede, cumhuriyetin bütün kurum ve kuruluşları, bir yandan "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir"., öte yandan "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir". ilkesine göre şekillenmiş ve cumhuriyet, demokratik yönetim ile bilimsel düşünce biçiminin özlerinin aynı olduğu bilinci üzerinde yükselmiştir³⁶.

34 Atatürk, a.g.e., C. II, s. 550-551.

35 Pars Tuğlacı, *Çağdaş Türkiye*, C. 2, İstanbul 1989, s. 675.

36 Özer Ozankaya, *Cumhuriyet Çımarı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1996, s. 22-23.

Ayrıca, özgürlük ve her alanda tam bağımsızlık da cumhuriyetin değişmez ilkelerinden ve Türk Milletine kazandırdığı temel kavramlardandır³⁷. Aslında cumhuriyet bu iki kavramdır. Bu kavramlardan herhangi birisinin yok olması veya içinin boşaltılması, gerçek anlamda bir cumhuriyetin varlığından söz edilememesi anlamına gelir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni öyle sağlam ilkelere dayandırmıştır ki; bu ilkeler bütün uygar insanlığın özlemini çeke geldiği, demokratik toplumsal düzenin hem ulusal, hem de uluslararası düzeydeki gereklerini, tutarlı ve içtenlikli bir biçimde karşılayabilecek niteliktedirler³⁸.

Bu ilkeler, etkinliği sürekli artmakta olan çağdaş bilim ve teknolojiyi teşvik etmesi ve yeni buluşlara açık olması sebebiyle her alanda sağlanan gelişmelerle, günümüz insanlığının en başta gelen özlemlerinden birisi haline gelmiş olan, insan hak ve özgürlüklerinden elde edilmesi ve bunların uluslararası adaletli bir barışa uygun biçimde kullanılmasını sağlayabilecek yapıdadırlar³⁹.

6. Cumhuriyet'in Değişmez Nitelikleri

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Anayasa'da ifadesini bulduğu şekliyle, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olmak gibi değişmez niteliklere sahiptir.

Bu nitelikler ile özdeşleşmiş olan Türkiye Cumhuriyeti, kısa zamanda her alanda büyük gelişme göstermiştir. Ancak kısa süreli bir gelişme ve değişme ile yetinmeyen Cumhuriyet, her zaman bunu sürekli kılmanın arayışı içinde olmuştur.

---

37 S. Demirkan, a.g.e., s. VIII.

38 Aynı eser, s. 15.

39 Ö. Ozankaya, a.g.e., s. 16.

Kuruluşundan itibaren çeşitli alanlarda ilerlemeler sağlanmış olmasına rağmen, bunu tam anlamıyla yeterli bulmamış ve bugün hâlâ halkın çağdaş ve modern anlamda bir hayat sürmesini sağlamak amacıyla büyük arayışlar içerisine girmiştir.

Bu noktada, özellikle cumhuriyetin değişmez nitelikleri, aynı zamanda devletin kalkınma ve halkın çağdaş ve modern yaşamak arzusunun güvencesi durumundadırlar.

a) Demokratik Olmak

Millî Mücadele yıllarından itibaren, milletine olan güveninin bir sonucu olarak, "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" ifadesine uygun bir şekilde, Türkiye'de Millî Egemenlik prensibini gerçekleştirmek düşüncesiyle hareket etmiş olan Atatürk, bu ifadeyi, 1921 Anayasası'na da koyarak işi hukuki anlamda güvence altına almıştır.

Cumhuriyet ilan edildikten sonra da anayasadaki yerini koruyan bu anlayış, şüphesiz Türkiye'ye demokrasinin getirilmesinde büyük rol oynamıştır.

Gençlik yıllarından itibaren Türk Milleti'nin demokrasiye kavuşması için büyük çaba sarfeden Atatürk'ün, bu çabaları boşa gitmemiş ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti, demokratik bir cumhuriyet olarak dünya devletleri arasındaki yerini almıştır.

Demokrasi günümüzde en iyi idare şekli olarak kabul edilmektedir. Hiç şüphe yok ki, demokratik cumhuriyet, Türk Milleti'nin karakterine en uygun idare olarak, onun çağdaş ve modern yaşamasını sağlayacak bir yönetim tarzıdır. Bu cümleden olarak, her şeyden önce Türk Milleti'nin Batı milletleriyle aynı siyasî haklara sahip olması ancak böyle bir idare sayesinde mümkün olmuştur.

Ayrıca, sadece demokrasiyle idare edilen ülkelerde, birey ve toplum, bir takım insan hak ve özgürlüklerine sahiptirler. Yani insanlar hak et-

tikleri değeri sadece demokratik ülkelerde kazanabilmişlerdir. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti de, aynı zamanda demokratik niteliği sayesinde dünyada halkına insan olmanın onur ve mutluluğunu yaşatabilen devletlerden birisi olmuştur ve anayasal güvence altındaki bu niteliğinin değiştirilmesi söz konusu değildir.

b) Laik Olmak

Klasik anlamda din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması demek olan laiklik, devlet işlerinin din kurallarına göre değil, akla, mantığa ve bilimsel sonuçlara göre yürütülmesini amaçlar. Bu anlamda, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin; akla, mantığa ve bilimin doğrularına göre yönetilmesi amaçlandığından, devlete böyle bir nitelik kazandırılmıştır.

Laiklik, dinin devlet hayatından çıkarılmasını öngördüğünden, devlet bazında hiç bir dini benimsemez ve bütün dinlere aynı mesafede olmayı gerektirir. Ancak, her şeyden önce hurafelerden uzak bir din öğretimini öngördüğünden, en başta din adına yapılabilecek yanlışların önleyicisi ve bireyin din ve vicdan hürriyetinin güvencesidir.

Ayrıca laiklik, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel dayanak noktalarından birisi olan, "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir". cümlesinde ifadesini bulan anlayışın gerçekleşebilmesini ve cumhuriyetin bütün kurum ve kuruluşlarının akla, mantığa ve bilime dayandırılabilmesini sağlayan bir niteliğidir.

c) Sosyal Devlet Olmak

Türkiye Cumhuriyeti'nin bir başka niteliği de sosyal devlet olmasıdır. Sosyal devlet; halkını kucaklayan, sıkıntılarını çözmek için çalışan ve toplumsal ve bireysel anlamda, her alanda bütün vatandaşlarının hayatını güvence altına almayı amaçlayan bir devlet modelidir.

Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluşundan beri be-

nimsediği bu niteliğine bağlı olarak, halkının çeşitli istek ve beklentilerine uygun olarak onlara her türlü hizmeti götürmeye çalışmıştır.

d) Hukuk Devleti Olmak

Türkiye Cumhuriyeti aynı zamanda bir hukuk devletidir. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen inkılaplarla, hukuk alanında da laiklik benimsenmiş ve dinî anlayışa uygun tanzim edilmiş olan kurallar kaldırılarak, yerlerine akla, mantığa ve bilime dayanan kurallar kabul edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde, hukukun üstünlüğü ilkesi benimsenmiş ve herkesin kanun önünde eşit olduğu prensibi hukukun değişmez niteliklerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca adaletin yerini bulmasını sağlamak maksadıyla da hakimlere baskı yapılmasının önüne geçilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bu niteliği ile, bütün işlerin hukuka uygun gerçekleştirilmesi ve bütün vatandaşların can, mal ve namus güvenliklerinin sağlanarak, mutlu bir hayat sürmeleri amaçlanmıştır.

7. 75. Yılında Cumhuriyet

a) Uluslararası İlişkiler Açısından Türkiye'nin Önemi

Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerinde kurulduğu Anadolu toprakları yani Türkiye, ticaret yollarının kavşağında olması, Akdeniz ve Karadeniz gibi denizlere açılması ve Orta Doğu ve Kafkaslara hakim bir konumda bulunması sebebiyle, askerî, siyasî ve ekonomik bakımlardan oldukça önemli bir bölgedir. Bu sebeple bölge, tarih boyunca bir çok medeniyetin ortaya çıktığı yer ve büyük devletlerin ilgi odağı olmuştur.

Bilindiği gibi son yüzyıllarda, bütün dünyada petrol temel enerji kaynağı olarak kullanılmaktadır. Bu durum zengin petrol rezervlerine sahip

Ortadoğu ve Kafkaslar'a komşu bulunan ve buralarda huzur ve istikrarın sağlanması noktasında etkin bir rol oynayabileceği şüphe götürmeyen Türkiye'nin önemini daha da arttırmıştır. Türkiye'nin özellikle Kafkaslarda çıkarılacak petrolün dünya pazarlarına ulaştırılması sırasında kilit bir konumda bulunması ve Kafkaslarla ilgilenmek isteyen büyük devletlerin, Türkiye'yi bir üs ve basamak olarak kullanmak arzusu ise, ileriye dönük olarak bu durumun devam edeceğinin bir göstergesidir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, uluslararası ilişkilerde ABD merkezli bir konjoktürel yapının hakim olması, özellikle Orta Doğu ve Kafkaslarla ilgili değişik politikaların uygulanmasında çeşitli şekillerde Anadolu topraklarına, dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne ihtiyacı daha da arttırmıştır. Bu durum büyük devletler açısından her ne surette olursa olsun bu bölgeyle ilgilenmek ve kontrol altında tutmak için çalışmak gerekliliğini bir defa daha ortaya koymaktadır.

Bugün için, değişen dünya düzeni olarak tabir edilen ve yeni şartlara göre oluşan bu yeni dönemde, özellikle büyük devletler arasındaki petrole hakim olma mücadelesi, Soğuk Savaş Yıllarında olduğu gibi günümüzde de Türkiye'nin önemini muhafaza etmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'yi kontrol altında tutabilmek için, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni zayıflatmak ve Onun zayıflamasıyla ortaya çıkacak yeni durumdan faydalanmak isteyen devletler mevcuttur. Bu çerçevede, menfaatleri icabı Türkiye'yi zayıflatmaya çalışan çeşitli büyük devletlerin yanında, özellikle Yunanistan ve Suriye; yetmişli yıllarda Ermeni terörü ve sağ-sol tandanslı anarşi ve terörü, bugün de bölücü terör örgütü PKK'yı açıkça desteklemektedirler.

Hatta bu devletler, Türkiye'yi güçsüz düşürmek için Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan insanların, farklı yapısından kaynaklanan değişik durumlarından faydalanmaya çalışmaktadırlar. Bu çerçevede, özellikle Türkiye'deki din, dil, kültür ve etnik farklılıklara dayanarak, Türk Milleti'ni bölmek amacıyla provakasyonlar bile ter-

tipleyecekler ve böylelikle halkı birbirine düşman ederek, ortaya çıkacak iç karışıklıktan istifade etmeye çalışacaklardır. Bu sebeple Türk Milleti'nin bütün fertlerinin her zaman uyanık ve tedbirli olmak gerekliliği vardır.

b) Türkiye'yi (Anadolu'yu) Elde Tutmanın Anlamı

Tarihî süreçte, Anadolu'nun Türkler tarafından vatan yapıldıktan sonra, her zaman düşmanlara karşı başarıyla müdafaa edilmiş olması, burayı ele geçirmeye çalışanları çeşitli arayışlara sevk etmiştir. Eski devirlerde Haçlı Seferleri düzenleyerek Anadolu'yu ele geçirmeye çalışan Türk ve İslam düşmanları, bugün de değişik zamanlarda değişik metotlarla amaçlarına ulaşmaya çalışmaktadırlar. Bunlar, tarih boyunca istedikleri gerçekleşmeyince de, Türkler'e karşı düşmanlık siyaseti güderek, bu bölgede kurulmuş Türk Devletleri'ni zayıflatmak ve nihaî hedef olarak Türkiye topraklarını ele geçirmek için hesaplar yapmışlardır.

Bu çerçevede özellikle, Şark Meselesi⁴⁰ ve Oryantalizm⁴¹ kavramlarıyla, Türk Milleti'ni zayıflatmak ve Türk Devleti'ni yıkmak düşüncesi sürekli gündemde tuulmaya çalışılmıştır. Bu gün için bu faaliyetlerin şekil ve görüntüsü değiştirilse de esas hedeflerini muhafaza ettikleri malumdur⁴².

Geçmişte, Haçlı Seferleri, Şark Meselesi ve Oryantalizm gibi kavramlarla, yeni nesillere aktarılan Türk düşmanlığı ve Türkiye'yi ele geçirme arzusu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da, kav-

40 Şark Meselesi; İlk defa 1815 Viyana Kongresi sırasında kullanılan politik bir terimdir. Çeşitli zamanlarda değişik manalarda kullanılmış olan bu terim, XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması ve ikinci yarısında Avrupa'daki Türk topraklarının paylaşılması anlamında kullanılmış iken, XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin bütün topraklarının bölüşülmesi manasında yorumlanmış ve kullanılmıştır.

41 Oryantalizm; Aslında Avrupa'nın Doğu düşüncesinin bilimidir. Batıda gelişmiş olan bu bilim, doğuyu inceleyerek, doğuyu anlatmaya çalışır. Bu anlamda, Batının dışındaki ayrı bir dünyanın öğrenilmesi, yönlendirilmesi ve daha sonra kullanılması için gösterilen gayretleri ifade eder. Genel olarak, güçlü Batının, zayıf Doğu üzerinde otorite kurma ve bunu devam ettirebilme politikalarının tamamıdır.

42 Halil Ergene, **Neden Hedef Türkiye?**, 1. Baskı, Kiyap Yayın Dağıtım Yayınları, Odak Ofset Matbaacılık, Ankara 1993, s. 13.

ramların isimlerinin değiştirilmesine ve amaçları farklıymış gibi gösterilmeye çalışılmasına rağmen, aynen devam ettirilmektedir.

Hiç şüphe yok ki, Türk düşmanları tarafından gerçekleştirilen bu çalışmaların temel amacı, bu önemli topraklara hakim olabilme arzusudur. Bu sebeple, Türk Milleti, Anadolu'yu elde tutabilmek için, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni güçlü kılmak mecburiyetindedir. Yani, Türk Milleti için Türkiye'yi (Anadolu'yu) elde tutmak demek, "Cumhuriyeti Yaşatmak" ile eş anlamlıdır.

c) Cumhuriyeti Yaşatmak

Tarih içinde mevcut olan Türk düşmanlığı anlayışı, cumhuriyetin ilanından sonra, özellikle Batı'da, Türkiye Cumhuriyeti'ne düşmanlık şekline dönüşmüştür. Dışarıdaki bu cumhuriyet düşmanları, cumhuriyet ilan edildiği zaman bu duygularını; "Türkiye Cumhuriyeti beş yıl bile yaşayamaz." sözleriyle ifade etmişlerdir. Bu sözler, aslında Türkler'e ve Türkiye Cumhuriyeti'ne düşman olanların bir temennisidir.

Dışarıdaki bu cumhuriyet düşmanlarının yanında, içeride de cumhuriyetin ilanı ile menfaatleri zedelenmiş olan kişi ve gruplar mevcut olmuştur. Bu kişi ya da gruplar, görünüşte çeşitli bahaneler ileri sürerek, gerçekte ise; kişisel menfaatleri zarar gördüğü için, cumhuriyete düşman kesilmişler ve her fırsatta onun karşısında yer alarak yıkmaya çalışmışlardır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında mevcut olan cumhuriyet düşmanlığı, bugün de içeride ve dışarıda değişik kimliklere bürünerek devam etmektedir. Bu noktada, Türk Milleti'nin bütün fertleri, cumhuriyet düşmanlarını tanımak ve cumhuriyeti korumak için tedbirler almak durumundadırlar. Bu şüphesiz, Atatürk'ü ve Onun yaptıklarını ve yapmak istediklerini çok iyi bilmekle mümkün olacaktır. Çünkü ancak böylelikle, gerçekte varlığımızı korumak içgüdümüzden başlayarak, milletimizi ve

devletimizi yabancı boyunduruğuna düşürmemek inancımız ile özgür ve bağımsız olmak idealimiz her zaman gerçekleşebilecektir⁴³.

Ancak, cumhuriyet düşmanları, cumhuriyete zarar verebilmek noktasında zaman zaman değişik metotlarla karşımıza çıkmaktadırlar. Bu çerçevede, özellikle cumhuriyetin ilk günlerinden beri, Atatürk ve Onun prensip, fikir, ilke ve inkılaplarına karşı yapılan hücumlarla, gerçekte cumhuriyete yönelmişler ve bu saldırılarla onu yok etmeyi amaçlamışlardır. Çünkü cumhuriyet düşmanları, Atatürksüz cumhuriyetin olmayacağını; cumhuriyetsiz bir Atatürk'ün ise, ancak bir millet hayatına her zaman gelebilecek asker veya sivil liderlerden biri sayılacağı gerçeğini çok iyi bilmektedirler. Bu sebeple cumhuriyeti yıkmak için Atatürk'e, Atatürk'ü yok etmek için de cumhuriyete saldırmaktadırlar.

Ayrıca, cumhuriyetin temel dayanağı olan Millî Hakimiyet ve Millî İradeye yönelmiş düşünce, fikir, eylem ve uygulamalar da, gerçekte cumhuriyete yönelmiş hareketlerdir⁴⁴.

Cumhuriyetin iç ve dış düşmanlarının onu yıkmak için giriştikleri çeşitli faaliyetleri gören ve cumhuriyet aleyhine söylenen sözlerin ne anlama geldiğini çok iyi bilen Atatürk ve Türk Milleti, beş yıl bile yaşayamaz denilen cumhuriyetin, üstüne bir beş yıl daha yaşadığı onuncu yılında, Cumhuriyet Bayramı kutlamalarını görkemli törenlerle gerçekleştirecek, bütün dünyaya ve cumhuriyet düşmanlarına, her şeye rağmen cumhuriyetin dimdik ayakta olduğunu göstermişlerdir.

Bugün, içinde bulunduğumuz durum çok daha elverişlidir. Çünkü Türk Milleti ve Türkiye Cumhuriyeti, cumhuriyetin ilk yıllarına kıyasla her alanda çok daha güçlüdür. Bu durum, örneğin bazı alanlarda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 75 yılda aldığı mesafeyi rakamlarla ortaya koyduğumuzda çok daha somut bir şekilde görülmektedir.

---

43 S. Demirkan, a.g.e., s. VII.

44 S. Demirkan, a.g.e., s. VIII.

Nüfus⁴⁵

Yıl	Nüfus	Yıllık Nüfus Artış Hızı
1927	13.648.000	% 21.10
1990	56.473.000	% 21.71
1995	Yaklaşık 65.000.000	Yaklaşık % 20

Eğitim (İlkokullar)⁴⁶

Yıl	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1923-24	4.894	10.238	341.941
1994-1995	48.429	233.073	6.466.648

Eğitim (Yüksekokullar)⁴⁷

Yıl	Okul Sayısı	Öğr. Elemanı Sa.	Öğrenci Sayısı
1923-24	9	307	2914
1994-95	741	44086	1.170.320

Eğitim (Okur-Yazarlık Durumu)⁴⁸

(6 Yaş ve Daha Yukarısı)

Yıl	Nüfus	Okuma-Yazma Bilen	Okuma-Yazma Bilmeyen	Okur-Yazar Oranı
1935	12.863.000	2.476.000	10.387.000	% 12.24
1990	49.143.000	39.555.000	9.588.000	% 80.47

45 İstatistik Göstergeler 1923 - 1995, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1996, s. 3.

46 Aynı eser, s. 50.

47 Aynı eser, s. 54.

48 Aynı eser, s. 4.

Enerji⁴⁹

Yıl	Elektrik Enerjisi Tüketimi
1945	4.427.000.000. kwh
1995	614.009.000.000 kwh

İthalat - İhracat⁵⁰

Yıl	İthalat \$	İhracat \$
1923	87.000.000	51.000.000
1995	35.709.000.000	21.636.000.000

Gayrı Safi Millî Hasıla⁵¹

Yıl	Kişi Başına TL.
1923	952.600
1995	7.644.206.056

Yukarıda çeşitli alanlara dair verilmiş olan bilgiler incelendiğinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin geçen zaman içerisinde geldiği nokta gerçekten de büyük başarı sayılabilecek niteliktedir. Bu sebeple, zor şartlarda cumhuriyeti kuran ve yaşatan Atatürk ve arkadaşlarına göre, bugün cumhuriyetin geldiği bu noktayı da gördükten sonra bizim işimizin, yani cumhuriyete sahip çıkmak, korumak ve ileriye götürmek işinin çok daha kolay olduğu şüphesizdir. Dolayısıyla günümüzde de cumhuriyet düşmanlarının mevcut olmasına rağmen, cumhuriyet açısından endişelenecek bir durum söz konusu değildir.

Atatürk'ün; "Bugün ulaştığımız sonuç, asırlardan beri çekilen millî felaketlerin yarattığı uyanıklığın eseri ve bu aziz vatanın her köşesini su-

---

49 Aynı eser, s. 164.

50 Aynı eser, s. 258-259.

51 Aynı eser, s. 410.

layan kanların bedelidir. Bu sonucu Türk gençliğine emanet ediyorum. Ey Türk gençliği! Birinci vazifen Türk İstiklâli'ni, Türk Cumhuriyeti'ni ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir..." sözleriyle⁵², gençliğe emanet ettiği cumhuriyet, 75. yılında da, hiç şüphe yok ki emin ellerdedir.

Ancak, Türk Milleti için sadece cumhuriyetin emin ellerde olması yeterli değildir. Bunun yanında, cumhuriyetin mutlaka çok daha güçlü kılınması gereği vardır. Bunu gerçekleştirmek için de Dünyada her alanda baş döndürücü bir hızla yaşanan gelişmelerin tam merkezinde yer almak ve bütün bilim dallarında ileri gitmek lazımdır. Şüphesiz, bu ideal duruma ulaşmış bir Türkiye ve çağdaş uygarlık seviyesinin en üst noktasına gelmiş Türk Milleti'nin sahip olduğu cumhuriyet, çok daha arzulanan ve ulaşılacak istenen bir cumhuriyet olacaktır. Bu sebeple, Türk Milleti'nin bütün fertleri kendi üzerlerine düşen sorumluluğun gereğini yerine getirebilmek için, çok daha fazla çalışmak mecburiyetindedirler. İşte o zaman güçlü ve özlenen cumhuriyete kavuşmak mümkün olacaktır.

Atatürk özellikle cumhuriyetin kuruluş yıldönümlerinde düzenlenen törenlerle, bütün dünyaya, kurduğu cumhuriyetin emin ellerde olduğunu göstererek, cumhuriyet düşmanlarına gerekli mesajları vermişti. Bizler de bugün 75. yılını idrak ettiğimiz cumhuriyeti, daha da güçlü bir hale getirerek, ebediyete intikal eden yıllarda daha görkemli törenlerle kutlamalı ve böylelikle bize bu emaneti bırakanların mesajlarını tekrarlayarak, onu en iyi şekilde korumalı ve sonsuza kadar yaşatmalıyız.

---

52 Atatürk, a.g.e., C. II, s. 607.

MUSTAFA KEMAL VE CUMHURİYET

Dr. Atilla KOLLU

Kağından otomotive; telgraftan Türsatlara; kol gücünden elektroniğe; biz cumhuriyetle daha büyük atılımları gerçekleştirdik; Cumhuriyetimiz 75'nci yılında 1 yaşındaki kadar genç ve dinamik; 1000 yaşında imiş gibi köklü ve güçlü.

1789 Fransız Devriminden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda da cumhuriyet yönünde bazı adımlar atıldığını görüyoruz. İlk aşama, Senedi İttifak'la başlamış sayılabilir. (1808) gerçi senet, derebeylik düzenine hukuksal geçerlilik ve süreklilik kazandırdı ya da, aynı zamanda padişahın yetkileri de ilk kez sınırlandırılıyordu. Tanzimat Fermanı'nda (1839), kişisel hakları ve özgürlükleri güvence altına alıyordu. 1856'da yayımlanan Islahat Fermanı ile Osmanlı uyruklularının seçme, seçilme ve memur olabileme hakları tanınıyordu. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi, vilayet meclislerinde seçimle gelen üyelerle de yer veriyordu. Yerel Meclisler böylece cumhuriyete geçişte önemli roller üstleniyordu. 1876'da yürürlüğe giren Kanuni Esasi, monarşik yapıda idi ve şeriat kurallarına dayanıyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında hatalı görülen yöneticilerin sorgulanması için Divanı Harbin kurulmasını kararlaştıran meclisi, kendisini de suçluacağı korkusuyla II. Abdülhamit kapattı. 30 yıl süre ile demokratik girişimleri dondurdu. Jön Türkler halkın ve Ordunun desteği ile 1908 de II. Meşrutiyeti ilan etti. Bir süre iktidarı yitiren İttihat ve Terakki Partisi, Babıalî baskısıyla (1913) ülkeye yeniden egemen oldu. Muhalefeti susturdu. Tek parti rejimi kurdu. Misakı Milli'yi kabul eden son Meclisi Mebusan 18 Mart 1920'de İngilizler tarafından süresiz kapatıldı. ¹

---

¹ Büyük Larousse, C. 6. s. 3006-3007.

Kısaca gözden geçirdiğimiz yakın tarihimizde, açıkça belirlendiği gibi her şey hanedan, saltanat ve hilafet temeline oturtulmaktadır; Hürriyet ve eşitlik ezgileri yapılmaktadır, ancak hiç kimsede ve hiç bir kuruluştta, egemenliği millete götürebilecek bir çaba yoktur. "Cumhuriyet" sözcüğü, Şinasi ve Namık Kemal gibi birkaç düşünürün dışında bir isim olarak bile geçmemektedir.²

Mustafa Kemal, çocukluğundan beri batı ile temas halindedir. Selanik o dönemde bütün fikirlerin serbestçe tartışılabildiği, kozmopolit bir şehirdir. Selanik limanını Avrupa'ya bağlayan demiryolu, şehrin önemini çok artırmıştı. Batılı büyük devletler, Osmanlı Devletinin Balkanlar'da asayişini sağlayamadığını bahane ederek, Selanik'e subaylarını göndermişlerdi. Bu askerler Selanik'i Abdülhamid'in istibdatından koruyorlardı. Selanik batıya açılan bir pencere durumundaydı.³

Mustafa Kemal Selanik Askeri Rüştüyesini bitirdikten sonra, bir kurmay olan Hasan Bey'in tavsiyesi üzerine Manastır Askeri İdadisine gitti.⁴ Manastır'da kendisini daha iyi yetiştirme olanağı bulan Mustafa Kemal, İstanbul'da sadece askeri dersleri ile değil, memleket sorunlarını tartışma ve kendi fikirlerini ileri sürebilme alışkanlığını ve cesaretini elde etti.⁵ Harp Akademisinde, askerliğin uzmanlık bilimleri dışında, hitabet, yabancı dil ve sosyolojiye merak sardı. İstibdat İdaresinin yasakladığı inkılapçı edebiyata ilgi duydu. Fransız İhtilal Bildirilerini okudu. Namık Kemal'in özgürlük ile ilgili şiirlerini ezberledi.⁶

Mustafa Kemal çok okurdu. Okumaya başlayınca kitabı bitirmeden bırakmazdı ve kitap sayfalarına "dikkat", "mühim" ve "önemli" gibi kelimeler yazardı. Genç yaşta geniş bir kültüre sahipti. Fransızca ve Almanca bildiği için, bu dillerden mesleği ile ilgili çeviriler yapardı. Fransız dü-

2 Bekir Tünay, "Atatürk ve Cumhuriyet" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi s. 7. s. 159.

3 Atatürk, 100 **Temel Eser**. MEB Basımevi. 1970. s. 1-6.

4 Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**. İstanbul, 1981, s. 8.

5 Asım Gündüz, **Hatıralarım**. İstanbul, 1973, s. 13.

6 Enver Ziya Karal, "Atatürk ve Devrim" Konferanslar ve Makaleler 1935-1978, Ankara, 1980, s. 5,6.

şünürlerinden; Voltaire, Rousseau, Montesquieux, ihtilalcilerden; Mirabeau, Danton, Robespierre ve Napoleon'u okumuştı. August Comte, Durkheim'in "Bergson" nu, Wells'in "Dünya Tarihi"ni ve Darwin'i de iyice incelediği anlaşılıyordu. Askerlik mesleği yanında, dönemin tarih, sosyoloji ve hukuk kitaplarını yakından takip etmişti. Devrin Türk şair ve yazarlarının arasında; Ziya Paşa, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Mehmet Emin. Süleyman Nazif, Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı ve Şehbenderzade Hilmi'yi beğenirdi. ⁷

Mustafa Kemal, öğrencilik yıllarında en iyi arkadaşı olan Ali Fuat Cebesoy'un Kuzguncuk'taki evlerinde bir hafta sonu, eski Berlin Elçisi ve Bayındırlık Bakanı olan Osman Nizami Paşa ile tanışır. Osman Nizami Paşa'nın "İstibdat İdaresi bir gün elbette yıkılacaktır. Fakat onun yerine batılı manada bir idare gelip te memleketi her bakımdan acaba kalkındırabilecek midir? Ben buna inanmıyorum" demesi üzerine Mustafa Kemal "Paşa Hazretleri, batılı manadaki idareler de zamanla gelişmişlerdir. Bugün uyur gibi görünen milletimizin çok kabiliyetli cevherleri vardır. Fakat bir inkılâbın meydana gelmesinde bugün iş başında olanlar, yerlerini muhafaza etmeye kalkarlarsa, o vakit buyurduğunuz kabul etmek gerekir. Yeni nesiler içerisinde her konuda güvenilir insanlar çıkacaktır." der. ⁸ Mustafa Kemal'in batılı anlamda bir idareden söz etmesi, kafasında padişahlığın ötesinde bir yönetim şeklinin olduğunu bize göstermektedir. ⁹

Topçu stajı için sürgüne gönderildiği Şam'a gitmeden önce Beyrut'ta arkadaşları ile yaptığı bir konuşmada "Dava, yıkılmak üzere olan imparatorluktan, önce bir Türk Devleti çıkarmaktır" der. ¹⁰

Şam'da "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" ni kuran Mustafa Kemal, Burada gelişme fırsatı bulamayan cemiyetini Selanik'e götürür. Cemiyetin ku-

---

7 Karal, a.g.e., s.9., Abdurrahman Çaycı, Atatürk ve Tarih Boyutlu İçinde Çağdaşlaşma, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 16, s. 48.

8 Bekir Tünay, a.g.e., s. 161.

9 Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 36.

10 Hüsrev Kızıldoğan, Belleten, C.I., s. 622.

rusluş gecesi yaptığı konuşmada; istibdata karşı bir ihtilalle cevap vermek, köhnemiş çürük idareyi yıkmak ve milleti hakim kılmaktan bahseder. Burada "Milleti Hakim Kılmak" ın tek anlamı vardır, o da "Cumhuriyet" tir. ¹¹

Selanik'e gizlice giden Mustafa Kemal'in durumunu tetkik için gelen teftiş kurulu, onu Şam'da görevinin başında görünce, Sultana bağlı, disiplinli bir subay olduğu görüşüne vardı ve cezalandırma yerine mükafat olarak Selanik'e tayin etti. ¹²

Selanik'te Mustafa Kemal, arkadaşlarını derleyip toplayıp, bir istikamete yöneltmek amacındadır. Bu istikamet; "Milleti Egemen Kılmak" tır. Misakı Milli'nin esaslarını bu dönemde tasarlayan Mustafa Kemal, arkadaşlarına şöyle der; "Meşrutiyetin ilanı yeterli çare olamaz. Cemiyetin bir siyasi parti haline gelerek hükümeti, meşrutiyetin ilanından sonra ele alması gerekir. Parti, önceden bu vazifesine hazırlanmış ve ne yapacağını programlaştırmış olmalıdır. Aksi takdirde II. Meşrutiyet de I. sinin akıbetine uğrar. Öyle ise ne yapılmalıdır? "der ve çareyi şöyle açıklar;" Meşrutiyet, köhneleşmiş ve tutarlılığını kaybetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun gövdesi üzerine değil, aksine Türk çoğunluğunun yaşadığı kısım üzerinde oturtulmalı, düşmanlarının yapacağı bir tastifye yerine ihtilal idaresi, tek başına, bir Türk Devleti kuralmalıdır. ¹³ Peki bu tasfiye işi nasıl yapılmalıydı? Mustafa Kemal şöyle düşünüyordu; "Doğu ve Batı Trakya bizde kalmalı, Edirne'nin kuzey hudutları Bulgaristan aleyhine düzeltilmeli, Arnavutluk bağımsız olmalı, Bosna-Hersek, Sırbistan ile Avusturya Macaristan arasında adilane taksim edilmeli, Anadolu sahillerinde yakın olan adalar yeni Türk Devletine kalmalı, Güney hududlarımız ise, Hatay, Halep ve Musul vilayetlerini içine alacak şekilde geçirilmeli" idi. ¹⁴

O dönemde gizli ve açık bütün kuruluşları incelediğimiz zaman, kökten değişikliği isteyen tek adamın Mustafa Kemal olduğunu görürüz. Ay-

11 Cebesoy, a.g.e., s. 108.

12 Paraşkev Paruşev, Atatürk, Cem Yayınevi. İstanbul, 1981, s. 48.

13 Cebesoy, a.g.e., s. 114.

14 Atatürk, a.g.e., s. 7-10.

dınların hepsi sadece meşrutiyetin ilan edilmesi, Anayasanın yürürlüğe konması ve padişahın bazı haklarının kısıtlanması ile bütün sorunların çözümleneceği fikrindedirler. Padişahlık ve Halifelik müesseselerine yan gözle bakmak kimsenin aklının ucundan bile geçmemektedir. Köklü değişiklikleri düşünen yoktur. Günlük önlemlerle yetinilmektedir. Mustafa Kemal ise, çok farklı bir görüş ve düşünce içindedir; Önce, padişahlık kurumunun yıkılmasını düşünmektedir; Yeni bir Türk Devletinin kuruluşunu tasarlamaktadır. Hatta yukarıda açıkladığımız gibi, bu devletin Misakı Milli'si'ni bile çizmiştir.

Mustafa Kemal, daha gençliğinden itibaren, Osmanlıcılık, Turancılık ve İslamcılık gibi fikirlere katılmamış, o daima, çoğunluğunu Türk'lerin oluşturduğu bölgede bağımsız bir Türk Devleti düşünmüştür. Batılı aydınların eserlerini çok iyi okumuş, incelemiş, Fransız İhtilali'nin Dünyayı nasıl etkilediğini görmüştür. Bu nedenle, teokratik bir devlet yapısı düşünmemiş, padişah ve halife değişikliğinin hastalığa çare olamayacağını görmüş, meşrutiyetin bekleneni getiremeyeceğine inanmıştır. Açıkça söylemese bile, tavrı, düşüncesi, daima halkın egemenliğinden yana olmuş; millet düşüncesini, her şeyin üstünde tutmuştur. Daima "Milli Devlet" ideali ile yaşamıştır. ¹⁵

II. Meşrutiyetin ilanından sonra gelişen olaylar Mustafa Kemal'i haklı çıkarır. Azınlıklar kendi dil, din, ırk ve milliyet dertlerine düşmüşler ve Türklerden ayrılma yollarını aramaktadırlar. ¹⁶ Dar ve karanlık bir çevre içinde kendi kendilerini yetiştiren meşrutiyeti gerçekleştirenler ortada yoktur. Batıya uzaktan şöyle bir bakmaktadırlar. Meşrutiyetten sonrasını düşünememişlerdi. Meşrutiyet bir kez ilan edilince bir tılsım etkisiyle, işlerin kendiliğinden düzeliverceği duygusu sürüp gitmişti. ¹⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri için meşrutiyetin ilan edilmesi asıl hedefti. Meşrutiyet sonrası için ne bir program ve nede bir plan, atılım düşünceleri

15 Bekir Tünay, a.g.e., s. 163.

16 Ali Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*; İstanbul, 1980, s. 28.

17 Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasi Anılar*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1980, s. 25.

vardır. Mustafa Kemal'i anlamamakta kararlı idiler. Onlar için Kanuni Esasınin kabulü ve Osmanlı fikrinin devamı yeterli idi.

Cemiyet yaptığı ihtilalden en güçlü grup olarak çıktığı halde, cumhuriyet fikri düşünülmemektedir. Ama Mustafa Kemal, 31 Mart Olayında yayınladığı bildirilerde, yetkililere, şahısları için değil, millet ve memleket için çalışmalarını işaret etmektedir. Millet için iş görmenin yetkisini millet vereceğine göre, yine millete, millet iradesine saygı ve sevgi gösterilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu, Milli Egemenliğe uzanan yolu göstermektedir.

Mustafa Kemal Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olur. 5 Kasım 1918'de Ali Fuat Cebesoy'u Katma'dan Adana'ya çağırır ve ona "Artık milletin, bundan sonra, kendi haklarını kendisinin araması ve savunması, bizlerin de, mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz gerekir" der.¹⁸ Bu konuşmada, milletin haklarına değinilmekte, hakların aranması ve savunulması, halka dayandırılmaktadır. Halka dayanmanın gereği vurgulanmakta, padişah etrafında birlik yerine, halkın bizzat kendi gücünün doğuracağı birlik, esas olarak ele alınmaktadır. Bunun da açık anlamı, halk idaresine dayanan "Cumhuriyet" tir.

1919 senesi Mayıs'ın 19'unda Samsun'a çıktığı zaman Mustafa Kemal'in elinde hiç bir güç yoktur. Yalnız Büyük Türk Milletinin asaletinden doğan ve onun vicdanını dolduran yüksek ve manevi bir kuvvet vardır. İşte Mustafa Kemal bu milli kuvvete, Türk Milletine güvenerek işe başladı.¹⁹ Samsun'a çıktıktan üç gün sonra Saraya çektiği telgrafta "Millet tek vücut olup egemenlik esasını ve Türklük duygusunu hedef tutmuştur." cümlesi ile Türk Devletinin ve Türk Milletinin geleceğine yalnız Türk Milletinin iradesinin egemen olacağını açıklamıştır.

Milleti "Milli Ruh" bilinci potasında toplayan Mustafa Kemal, daima milleti, milletin desteğini, milletle birlik ve beraberliği dile getirdi. Amas-

18 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, s. 29.

19 Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1984, s. 1.

ya Tamiminde "Milleti, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." diyerek, millet adına iş görecek bir kuruluş arayışı içindedir. Milletin azim ve kararının üstünlüğüne inanmıştı; bu da sadece adı söylenmeyen "Cumhuriyet" idi. Halk namına iş görmek, halk tarafından seçilmeyi gerektirir; bu ise "Milli İrade" dir. Erzurum Kongresinden önce bu durum daha beraklığa kavuşacak ve Mustafa Kemal yaptığı bir konuşmada "Arkadaşlar, tek önlem; Milli Egemenliğe dayalı, kayıtsız şartsız, bağımsız bir Türk Devleti teşkil etmek ve hedefe mutlaka ulaşmaktır." diyecektir.²⁰

7/8 Temmuz gecesi sabaha karşı, Mustafa Kemal, Mazhar Müfit ve Süreyya Beylerle yaptığı görüşmede, konuşmaya başlamadan önce bir şart ileri sürer; "Defterin bu yaprağı kimseye gösterilmeyecek, görüşme, sonuna kadar mahrem kalacak, bir ben, bir Süreyya, bir de sen bileceksin. Şartım budur." der ve devam eder; "Zaferden sonra şekli hükümet Cumhuriyet olacaktır. Buna size daha önce de bir sualiniz nedeniyle söylemiştim. Bu bir. İki; Padişah ve hanedan için zamanı gelince gereken işlem yapılacaktır. Üç; Tesettür kalkacaktır. Dört; Fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir. Bu anda kalemi elinden düşüren Mazhar Müfit Kansu, Mustafa Kemal'e bakarak; "Darılma ama paşam sizin de hayalperest tarafınız var." der. Mustafa Kemal; "Bunu zaman belirler." diye cevaplandırır. Sen yaz der; Beş; Latin harfleri kabul edilecek." Mazhar Müfit Kansu; "Paşam kafi, kafi, Cumhuriyet ilanını muaffak olalım da üst tarafı yeter." diyerek yanlarından ayrılır.²¹

Mustafa Kemal'in Cumhuriyet hakkındaki fikirleri kendisiyle kader birliği yapmış en yakın arkadaşları için bile çok uzak bir düş olarak görülmektedir. O'nun Milli Egemenliğe dayanan kayıtsız şartsız yeni bir Türk Devleti kurmak olan amacına adım adım, sabırla, ikna yoluyla, gerekirse korkutarak, gerekirse zor kullanarak ulaşması dokuz yılını alacaktı. Bu süre içinde yaptığı yenilikleri ve değişiklikleri kabullenemeyen, kendi

20 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I. Ankara, 1988, s. 32., *Atatürk*, 1000 Temel Eser, s. 55. vd., Donald. E.. Webster, *Turkey of Atatürk*, s. 81-82., Bernard Lewis, *Turkey, Westernization*. s. 58-59.

21 Kansu, *a.g.e.*, s. 131-132., *Atatürk*, s. 95 vd.

ufuklarının sınırları ile kapalı kalan yakın arkadaşlarından kopmalar başlayacak, yapılanlara muhalif, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi kurulacak ve nihayet kendisine suikast girişiminde bulunulacaktı.

Aslında Cumhuriyet 23 Nisan 1920 de gerçekleşmişti. Çünkü, Millet Egemenliğini temsil eden Büyük Millet Meclisidir. İtilaf Devletlerine ve Padişaha karşı mücadele buradan yapılmaktadır. Mustafa Kemal, Milli İradenin her şeyden üstün olduğunu savunmaktadır. TBMM Hükümetine bir halk hükümeti demektedir. Bu ise Cumhuriyetin ta kendisidir. Büyük bir zamanlama ustası olan Mustafa Kemal, henüz şartlar uygun olmadığı için bu dönemde Cumhuriyeti ilan etmiyor ve sarsılmaz sabrı ile beklemeyi çok iyi biliyordu. Milli Mücadele 9 Eylül 1922'de Ordularımızın İzmir'e ulaşması ile zafere ulaşıyor, Mustafa Kemal, zaferi millete mal ediyor, Millet Egemenliğini ve millet iradesini ortaya koyuyordu. Artık, hızla cumhuriyete doğru gidiş dikkatlerden kaçmıyor, Meclis'te de saltanatın kaldırılacağına dair, gizli-açık görüşmeler oluyordu. Mustafa Kemal en yakın arkadaşları ile bu konuyu günlerdir konuşuyordu. Nihayet sorun, komisyonlarda tartışılmaya başladı. Üç komisyon; Teşkilatı-Esasiye, Şeriye ve Adliye Komisyonları bir araya gelerek çalışmaya başladı.

Osmanlı İmparatorluğunun yıkıldığını, yeni bir Türk Devletinin doğduğunu, Anayasaya göre, egemenliğin millete ait bulunduğunu bildiren bir önerge hazırlandı. Daha sonra hazırlanan "Hilafet ve Saltanatın birbirinden ayrılarak, saltanatın lağv edilmesi" hakkındaki kanun, politika alanındaki taktiğine uygun olarak, Meclisteki bazı sarıklı hocaların engelleme gayretlerine rağmen, inandırma metodunu kullanarak, Mustafa Kemal 1 Kasım 1922 de kanunun kabul edilmesini sağladı.²²

I. TBMM 1 Nisan 1923 de seçimlerin yenilenmesine karar vererek dağıldıktan sonra, Mustafa Kemal arkadaşlarını yeni bir anayasa hazırlamakla görevlendirmiş, zaman zaman toplantılara başkanlık ederek, ilk

²² Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam. İstanbul, 1973. s. 58-62. Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938, Türk Tarih Kurumu, 1988. s. 361.

fırsatta cumhuriyeti ilan ederek, devletin idaresinde oluşan zaafiyeti ortadan kaldırılması gerektiğini belirtmiştir.²³

11 Ağustos 1923 de toplanan II. Meclis, Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasından sonra yeni arayışlar içindedir. Mustafa Kemal, özel kalem memuru Hasan Rıza Soyak'ı bir gün yanına çağırarak ona küçük bir kağıt parçası verir ve kağıtta yazılı olanları temize çekmesini, okuyamadığı veya anlayamadığı yerleri kendisine sormasını ve bunları yalnız kendisi ile onun bileceğini, amirlerine bile bahsetmeyeceğini söyler. Mustafa Kemal'in hazırladığı metin şöyledir; "Türkiye Devletinin Hükümet Şekli Cumhuriyettir. Türkiye Devleti TBMM tarafından idare olunur, Meclis, Hükümetin bölümlere ayırdığı şubelerini Bakanlar vasıtasıyla yönetir. Türkiye Cumhurbaşkanı, Genel Heyet tarafından, TBMM üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Başkanın vazifesi yeni Cumhurbaşkanı seçimine kadar devam eder. Tekrar seçilmek mümkündür. Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır; Bu sıfatla gerekli görürse, TBMM'ne ve Bakanlar Kuruluna Başkanlık eder. Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis Üyeleri arasından seçilir. Diğer bakanlar, Başbakan tarafından yine meclis üyeleri arasından seçildikten sonra, tamamı, Cumhurbaşkanı tarafından meclisin onayına sunulur. Meclis toplantı halinde değilse, onay işi, meclisin toplanmasına kadar ertelenir."

Bu metni Mustafa Kemal, Hasan Rıza Soyak ile Adliye Bakanı Seyit Bey'e gönderir ve kendisinden görüş ister. Konunun üçü arasında kalmasını rica eder. Seyit Bey olumlu görüş bildirir. Cumhuriyetin ilanı ile ilgili görüşmeler, parti tüzüğünde yapılacak değişiklikler nedeniyle başlamıştır. Anayasada hükümet şeklinin açıkca görüşülmesine sıra geldiği söylenince, Mustafa Kemal; "Türkiye, Cumhuriyet usulü ile idare olunan bir Halk Devletidir." der. Böylece yakında Cumhuriyetin ilan olunacağı

---

23 Hamza Eroğlu, **Türkiye Cumhuriyetinin İlanı**. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 16, s. 7., İslam Ansiklopedisi, 10. Cüz. "Atatürk" maddesi, s. 772., Mustafa Baydar, **Atatürk ve Devrimlerimiz**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1973. s. 157-169.

mecliste bizzat Mustafa Kemal'in ağzından işitiliyordu. Haber, ağızdan ağza yayılarak mecliste herkesi şüpheden kurtardı.²⁴

Falih Rıfki Atay, "Çankaya" adlı kitabında, olayın 10 Eylül 1923'te geçtiğini ve 29 Ekim'e kadar 49 gün olduğunu, Cumhuriyet konusunun bir sır olarak sonuna kadar saklanmadığını, bir gece, top sesleri ile ortaya çıkmadığını anlatır.

Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasından sonra Rauf Orbay Vekiller Heyeti Başkanlığından çekilirken, Mustafa Kemal'den "Devlet Başkanlığı Makamını takviye ediniz." şeklinde bir istekte bulunmuş ve bu isteğe Mustafa Kemal Dediğinizi yapacağımdan kesinlikle emin olunuz." cevabını vermiştir. Mustafa Kemal, Rauf Bey'in ne demek istediğini çok iyi anladığını Nutuk'ta şöyle açıklamaktadır; "Rauf Bey, Devlet Başkanlığı Makamı olarak, Hilafet Makamını düşünüyor, o makama kuvvet ve yetki sağlamamı benden rica ediyordu.

Rauf Beyin, benim olumlu cevabımla ne demek istediğimi anlayıp anlamadığı belli değildir. Daha ilerki bir tarihte, Cumhuriyeti ilanından sonra, kendisiyle Ankara'da yaptığım bir görüşmede, Cumhuriyete niçin karşı olduğunu sorduğum ve yapılmış olan şeyin Ankara'dan ayrılırken, benden yapılmasını rica ettiği ve benim de söz verdiğim işten başka bir şey olmadığını söylediğim zaman; "Ben, demişti, Devlet Başkanlığı Makamını güçlendiriniz derken, asla Cumhuriyet ilânını düşünmüş ve kast etmiş değilim."

Oysa efendiler, benim verdiğim cevabın anlamı tamamen o idi. Gerçekten de milli hükümetimizin niteliği Cumhuriyet Hükümeti olduğu halde, bence onu kesin olarak ifade ve ilan etmemek ve Devlet Başkanlığı Makamı ile TBMM Makamını bir tek makam halinde bulundurmamak bir za-

24 Aydemir, a.g.e., s. 141-171., Feridun Fazıl Tülbentçi, Cumhuriyet Nasıl Kuruldu? İstanbul, 1955, s. 31-34., Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar. C.I. s. 181-183., Naşit Uluğ, Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1973, s. 355-357., Falih Rıfki Atay, Çankaya. İstanbul, 1984, s. 374-375., Turhan Aytül, "Türkiye'yi Titreten Yıllar" Milliyet Gazetesi. 12-16 Haziran 1979.

yıflık teşkil ediyordu. İlk fırsatta Cumhuriyeti resmen ilan etmek ve Devlet Başkanlığını Cumhurbaşkanlığı Makamında temsil ederek kuvvetli bir durum yaratmak şarttı. Rauf Bey'e bunu yapacağıma kesin olarak söz vermiştim. Eğer ve demek istediğimi kavrayamamışsa, sanırım eksiklik bende değildir." ²⁵

Yukarıda açıkladığımız gibi, Cumhuriyetin ilanında önemli rol oynayan, Mustafa Kemal'in hazırlayıp, Adliye Bakanı Seyit Bey'e gönderdiği Anayasa değişikliği ve Rauf Orbay'ın Cumhuriyet hakkındaki görüşlerinden sonra diğer önemli bir olay; Mustafa Kemal'in Viyana'da çıkan Neue Freie Presse isimli gazetenin yazarı Lazar'a verdiği demektir. Bu demecde Mustafa Kemal, ilk defa "Cumhuriyet" kelimesini açıkca kullanmıştı. Bu demecin içeride ve dışarıda yankısı çok olmuştu.

Mustafa Kemal'in Neue Freie Presse muhabirine verdiği beyanatta açıkca Cumhuriyetten bahsetmesi, yeni devletin Başkentinin Ankara olacağını ortaya koyması, Anayasa değişikliği ile ilgili bir komisyon kurması, hemen kamuoyunda ve basında şiddetli tartışmalara neden olmuştur. Mustafa Kemal'e yakın gazetelerde, "Yakında Cumhuriyet ilan olunacaktır.", "yeni Cumhurbaşkanımız Mustafa Kemal Paşa olacaktır." şeklindeki açıklamaları, gerici ve tutucu çevreler ile Halife Abdülmecit Efendi'nin tepkisine neden oluyordu. ²⁶

Cumhuriyetin ilanından önce TBMM'de üç fikir çatışıyordu. Birinci fikir; Meşrutî İdarenin tekrar gelmesi ve Halife'nin devletin başına geçmesini istiyordu.

İkinci Fikir; Cumhuriyetin bir emrivaki şeklinde gelmemesini, Anayasa değişikliklerinin detaylı olarak yapılmasını, Halife'ye geniş yetkiler verilmesini istiyordu.

---

25 Atatürk, **Nutuk**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984. C.II. s. 536-537.

26 Hamza Eroğlu, a.g.e., s. 12-13.

Üçüncü Fikir; Cumhuriyetin süratle ilan edilmesini, Anayasanın tümü üzerinde yapılacak görüşmelerin zaman alacağı nedeniyle ilk planda Ankara'nın Hükümet Merkezi olmasının sağlanmasını, sonra da süratle Cumhuriyetin ilanını gerekli görüyordu. Mustafa Kemal ve arkadaşları bu üçüncü fikre taraftardır.

Lozan Barış Antlaşmasının TBMM tarafından onaylanmasından sonra, İstanbul 2 Ekim 1923'te boşaltılmaya başlandı ve tahliye 6 Ekim 1923'te tamamlandı. Yabancı İşgal Kuvvetlerinin ayrılması, gündeme Hükümet Merkezi sorununu getirdi. 9 Ekim 1923'te İsmet Paşa ve ondört arkadaşı Ankara'nın Başkent olmasını öneren önergeyi TBMM'ne vermişti. Önergeyi veren İsmet Paşa, Dışişleri Bakanıdır. Ankara'nın hükümet merkezi olması konusu, TBMM'ne bir hükümet teklifi olarak gelmiştir. O dönemde, Başbakan ve Bakanlar, Meclis Hükümeti anlayışının tabii sonucu olarak, Meclis Genel kurulundan doğrudan doğruya seçilirdi. Başbakan ve Bakanlar, meclise karşı sorumlu idiler. Bakanlar Kurulunda karar için oy birliği değil, oy çokluğu yeterli sayılıyordu. Parlementer rejimde büyük önem taşıyan kabine dayanışması, Meclis Hükümeti sisteminde önem arz etmiyordu. Böyle bir durumda hükümet içinde uyuşmazlık her zaman baş gösterebilirdi. Ankara'nın hükümet merkezi olması konusunda hazırlanan tasarının hükümet içinde müzakere edilmesi ve işbirliğinin sağlanması zaman alacak ve dayanışma içinde çalışılması da güçlükler arz edecekti. Bu bakımdan meselenin süratle çözümlenmesi ve Bakanlar Kurulu üyeleri arasında herhangi bir uyuşmazlığın çıkmaması için, Ankara'nın hükümet merkezi olması konusu, bir kanun teklifi şeklinde TBMM'ne getirilmiştir.²⁷

Mecliste fikir ayrılığına neden olan teklif edilen yasa çok kısadır. "Türkiye Devletinin Başkenti Ankara'dır!"²⁸ 13 Ekim 1923'te Anayasaya konan tek bir madde ile Ankara yeni devletin başkenti olmuş, Devlet merkezi İstanbul olacak, yolundaki çekişmelere son vermiş ve Cumhuriyetin

27 İsmet İnönü, Hatıralar, II. Kitap, Ankara, 1987, s. 166-167.

28 Naşit Uluğ a.g.e., s. 367.

ilanı için gerekli olan bir adım daha atılmış oldu. Bu, Milli Mücadelenin başından beri uygulanan Ankara'nın İstanbul'a hakim olacağı esasının bir sonucu idi.²⁹

Yeni meclisin seçiminden sonra Başbakan olan Fethi Okyar, üçbuçuk aydır iş başında idi. Ancak Bakanlar Kurulu ile birlikte olumlu çalışmalar yapamıyor, engelleniyordu. Meclisteki gizli muhalefet, çalışmaları ön-lüyordu. Fethi Okyar ve Bakanlar Kurulu 27 Ekim 1923'te istifa etti.³⁰

Hükümet teşkilinin meclis tarafından doğrudan doğruya seçim yolu ile yapılması, tertip edilen listeler üzerinde fikir birliğine varılmasını ön-lüyordu. 28 Ekim 1923 günü, İsmet İnönü, Fethi Okyar, Kazım Özalp, Ke-malettin Sami Paşa, Halit Paşa, Rize Milletvekili Fuat ve Afyon Karahisar Milletvekili Ruşen Eşref Beyler, Çankaya'ya davet edildiler. O akşam ye-mekte, kabine bunalımından çıkmanın yolunu Mustafa Kemal "Yarın Cumhuriyet ilan edeceğiz" diyerek gösteriyor ve orada bulunanlar, derhal bu fikre katılıyorlardı. Yemekten sonra Çankaya'da kalan İsmet İnönü ile birlikte bir kanun tasarısı hazırladılar. Bu tasarı, 20 Ocak 1921 Ana-yasının bazı maddelerinin değiştirilmesini öngörüyordu. Birinci Mad-deye "Türkiye Devletinin Hükümet Şekli Cumhuriyettir." cümlesi ilave ediliyordu. Diğer maddeler de Cumhuriyet idaresinin gereği anayasada ya-pılan değişikliklere aitti.

29 Ekim 1923 Pazartesi günü saat 10.00 da Halk Fırkası toplanmış, yeni bir kabine kurulması için çalışmalara başlamış ancak sonuca ula-şamamıştı. Bunun üzerine Fırka, sorunu halletme görevini Parti Başkanı olan Mustafa Kemal'e götürdü. Mustafa Kemal Meclisten çözüm için bir saat izin istedi.

Mustafa Kemal bu bir saatlik süre içinde gerekli kişilerle bir gece önce hazırlanan taslak üzerinde görüştü, onların fikirlerini aldı. Öğleden

29 Falih Rifki, Atay, a.g.e., s. 376-377., Ş.S. Aydemir, a.g.e., 144. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 1991, s. 260.

30 Utkan Kocatürk, *TC Tarihi Kronolojisi*, Ankara, 1988. s. 398.

sonra 13.30 da kürsüye çıkan Mustafa Kemal, eksiklik ve yanlışlığın uygulanmakta olan usül ve şekilde olduğunu bunun da ancak Cumhuriyet idaresi ile giderilebileceğini ifade ettikten sonra, hazırladığı tasarının okunmasını katiplerden birisinden istedi.³¹ Teklifin niteliği anlaşıldıktan sonra tartışmalar başladı ve saat 18.00'e doğru Mustafa Kemal'in teklifinin bütün maddeleri birer birer okunarak kabul edildi.

---

³¹ Atatürk, *Nutuk*, C. II. s. 547., Lord Kinross, *Atatürk, Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, İstanbul, 1966. s. 575-603., George Blonco Villalta, *Atatürk*, Ankara, 1982. s. 539-546.

CUMHURİYET, TÜRK TARİHİNDEKİ GELİŞİMİ VE ATATÜRK

Yrd.Doç.Dr.Ercan HAYTOĞLU*

GİRİŞ

Cumhuriyet; etimolojik olarak cumhur kelimesinden gelmiştir. Arapça bir kelime olan cumhur kelimesi, ahali, halk, büyük kalabalık, toplu bir halde bulunan kavim anlamına gelmektedir.¹

Cumhuriyet'in tanımını yapmak gerekirse, iktidarın millet topluluğuna, genele ait olduğunu öngören devlet şekli demektir. Cumhuriyet kavramının buna benzer başka tanımları da vardır.

Türk hukuk lügati, devlet reisi, millet veya millet meclisleri tarafından muayyen müddet için seçilen hükümet şekli cumhuriyettir;²

Mustafa Nihat Özön, seçimle bir başkanın başında bulunduğu devlet idaresidir,³

Türk Dil Kurumu sözlüğü de, milletin egemenliğini kendi elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler için seçtiği milletvekilleri aracılığı ile kullandığı devlet biçimidir⁴ şeklinde tanımlamaktadır.

Cumhuriyet kelimesinin Fransızca karşılığı “La Republique” İngilizce karşılığı “The Republic” dir. Kelimenin latince aslı “Res Publica”

---

*Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Refik Turan - Mustafa Safran - E.Semih Yalçın - Muhammed Şahin, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi** Ankara 1996. s.303

2Türk Hukuk Lügati, Ankara 1944 s.56.

3Mustafa Nihat Özön, **Osmanlıca Türkçe Sözlük**, İstanbul 1959. s.138.

4Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Ankara 1988. s.263.

dır. Res publica, kamuya ait olan, kamu malı anlamına gelir. Cumhuriyet gerek latince gerek Arapça kökeninde aynı anlamda kullanılmıştır. Cumhuriyet kelimesi eski Yunan'da "Ta Koinonia" şeklinde, başlangıçta şehir hazinesi, kamu fonu anlamında kullanılırken daha sonra, "ortak menfaat" anlamında kullanılmıştır.

Res publica kelimesi ilerleyen hayat içerisinde demokratik hayatın gelişmesiyle kamu ve halk hizmetlerinin görüldüğü bir rejimin adı olmaya doğru gitmiştir. Cumhuriyet bir halk idaresi olarak, halkın menfaatlerinin en büyük koruyucusu olmaya namzettir. Cumhuriyet'in temelini de seçim esası oluşturur. Veraset usulü, cumhuriyetin tam olarak niteliklerini ortaya koymasına engeldir. Devlet başkanının seçim esasına göre belirlenip ve daha sonra kaydı hayat şartıyla yönetimde kalmasının cumhuriyet esası içerisinde hiçbir şekilde yeri yoktur.

Hukuki ve siyasi hayattaki cumhuriyet kavramına geniş anlamda bakmak gerekirse, "egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olması" demektir. Dar anlamda ise; devlet başkanının kaydı hayat şartı olmadan seçimle yönetime gelmesi şeklindedir.⁵

Bu konuda genel bir tanım vermek istersek, Cumhuriyet; en alttaki yöneticiden en üstteki yöneticiye kadar tüm yöneticilerin seçim yoluyla, millet iradesiyle göreve gelmesi ve seçim yolu ile görevlerinden ayrılımlarını sağlayan rejim şeklindedir. Yani muhtardan, cumhurbaşkanına kadar tüm yöneticilik görevlerinde bulunanların seçimle geldikleri, seçimle görevlerinden ayrıldıkları bir yönetim şeklindedir.

Cumhuriyetin devlet şekli ya da hükümet şekli olması konusunda kesin bir birlik bulunmamaktadır. 25 Şubat 1875 tarihli Fransız Anayasası'na 14 Ağustos 1884 de eklenen 8. paragrafta "cumhuriyet, hükümet şekli olarak hiçbir değişiklik teklifine konu olamaz." denilmekte iken, ki-

⁵ Hamza Eroğlu, *Atatürk ve Cumhuriyet*, T.T.K., Ankara 1989. s.2.

lise ile devletin ayrılması ile ilgili 9 Aralık 1908 tarihli kanunda Cumhuriyet bir devlet şekli olarak yer almaktadır. 4 Ekim 1958 tarihli Fransız Anayasa'sının 89.maddesinde dar anlamdaki Cumhuriyet, bir hükümet şekli olarak öngörülmektedir. Cumhuriyet biz de 29 Ekim 1923'te hükümet şekli olarak kabul edilmiş iken, 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarımızda Cumhuriyet devlet şekli olarak yer almıştır.

Siyasi anlamda cumhuriyet, hükümdarlık olmayan bir rejim olarak, egemenliğin bir gruba veya milletin tamamına ait olması demektir. Egemenlik toplumun tamamına değilde bir kısmına ait ise buna "aristokratik cumhuriyet", milletin bütününe egemenlik yayılmış ise buna "demokratik cumhuriyet" denir.

Cumhuriyet rejiminin seçim esasları sadece devlet başkanına değil, milletvekilliğine ve tüm demokratik kurumlara yayılırsa gerçek cumhuriyetin varlığından söz edilebilir. Tabii ki bu arada milletin menfaatlerinin göz önünde tutulması ve tamamıyla demokratik hareketin içerisinde yer alması da esastır.⁶

Modern çağda Cumhuriyet, Demokrasi kavramı ile eşit tutulmuştur. Çağımızda adı cumhuriyet olmakla birlikte, kendisinin cumhuriyetle ilgisi olmayan bir takım devletlerde görmek mümkündür. Güney Amerika'da ki askeri cunta yönetimleri, Batılı anlamda Demokrasi ve Cumhuriyet tanımına uymadıkları halde kendilerini cumhuriyet olarak ifade etmektedirler. Bu devletlerin görüntüsü bize şunu düşündürmektedir. Temelde cunta da olsa, başka bir yönetim biçimi de olsa, Cumhuriyet bu çağda vazgeçilmez bir yönetim şekli olarak birçok devlet tarafından şeklen kabul görmüştür. Devletler adeta Cumhuriyet ismini kullanarak, tartışılır rejimlerini, demokratik yönetim şeklinde tescil ettirmek yolunu tercih etmişlerdir.

---

6 H. Eroğlu, age.,s 2-3.

TÜRK TARİHİNDEKİ GELİŞİMİ

1-Osmanlı Devleti Döneminde Cumhuriyet Düşüncesi:

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunda etkili olan bir çok gelişme 1789 Fransız Devrimi'nin ortaya koyduğu milli egemenlik, milli bağımsızlık, milliyetçilik, laiklik ve eşitlik kavramlarının Atatürk'ün akılcı ve inkılapçı anlayışı çerçevesindeki yansımalarıdır. Milli egemenlik siyasi otoritelere karşı halkın yönetimde söz sahibi olması ve özgürlükçü anayasal sistemlerin tesis edilmesi, milli bağımsızlık ise artık imparatorluklar döneminin bittiği ve milli devletler kurulması yönündeki arayışların sembolü olmuştur. Milliyetçilik akımı bu görüşleri güçlendirerek bağımsız milletlerin oluşması yönünde özgürlük mücadelelerini teşvik etmiştir. Bu görüşlerin etkisiyle artık imparatorluklar döneminin sona erdiği, milli devletlerin kurulmasının bir gerçek olduğu, Osmanlı Devleti'nin de esen bu rüzgarlardan etkilenmemesinin mümkün olmadığı görülmüştür. Osmanlı Devleti, Coğrafi keşifler, Rönesans ve Reform hareketleri Sanayi İnkılabı'nın etkilerine uzak kalmıştı, ancak Aydınlanma Felsefesi ve Aydınlanma felsefesinin icrası olan Fransız İhtilali'nin gerçeklerine isteyerek veya istemeyerek uzak kalmak mümkün değildi. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde bir takım arayışlar başlamıştır.

Cumhuriyet, günümüz cumhuriyet anlayışı çerçevesinde Fransız İhtilali'nin gelişmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde, Osmanlı düşünürleri cumhuriyet ile ilgili bir görüşe uzun zaman sahip olmamışlardır. Fransız İhtilali, Osmanlı İmparatorluğu'nda etkilerini geç hissettirmiştir. 1839 da ilan olunan Tanzimat Fermanı Batı'ya yönelişin, fikir bakımından Batı'nın etkisinin bir sonucudur. Fransız İnkılabı'nın milli egemenlik ve bağımsızlık anlayışının bir mücadelesi olan 1830 İhtilalleri, etkisini 1839 Tanzimat Fermanı'nda göstermiştir.

⁷Bekir Tünay, "Atatürk ve Cumhuriyet", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt III, 1986, Sayı:7 s.157.

Batı dünyası ile siyasi ve hukuki bir ilişki başlamış, düşünce özgürlüğü, milli egemenlik meşrutiyet, cumhuriyet kelimeleri aydınların ilgisini çekmeye başlamıştır.⁷ Ancak halk hakimiyeti ve Cumhuriyet, fikir halinde belirli bir şekilde ortaya çıkmamıştır. Batılı bir düşünüşe sahip Mustafa Reşit Paşa yaptığı ve yapmak istediği yeni reformlar yüzünden bazı kimselerin hedefi haline gelmiştir. Bir gün Serasker Sait Paşa, Padişah Abdülmecid' in huzuruna çıkarak şunları söylemiştir:

- "Mustafa Reşit Paşa Cumhuriyeti ilan edecek, saltanatınız elden gidiyor. Daha ne duruyorsunuz?"⁸ Tabii ki, o dönemde Cumhuriyet'in Osmanlı Devleti'nde kabul görmesi zaten mümkün değildir.

Bu tür yenilikler Padişah desteğinde gerçekleştirilmeye çalışıldığından hükümdarlığın haklarını kısıtlayıcı kararların alınması mümkün olamazdı. Yenilik hareketleri II.Mahmut, onun öncesi III.Selim 'de yapılmaya çalışıldığında halk tarafından "gâvurlaşma" olarak görülmüş ve tepkiler almıştı.

İlk defa dilimize Cumhuriyet kelimesi edebiyat yoluyla girmiştir. Reşit Paşa hayranı olan Şinasi onun için "Eya ahali-i fazlın Reis-i Cumhuri" demiştir. Ayrıca Şinasi, Avrupalılık, kanun, halk, mebus, medeniyet, cumhuriyet kelimelerini cesaret ve inanç ile kullanmıştır. Namık Kemal' de halk idaresini savunan vatan ve hürriyet fikirlerini besleyen bir insan olarak karşımıza çıkmış, ancak Namık Kemal Cumhuriyet konusunda şunları söylemiştir;

"Cumhuriyet içinde bulunduğumuz yüzyılda en çok beğenilen bir hükümet şekli haline gelmiştir. İslamlık başlangıcında bir cumhuriyetti, ne var ki, bu rejim bizde uygulanamaz. Memleketimizde böyle bir düşünce

---

⁸ H. Eroğlu, age., s.10; Bernard Lewis-Berin U. Yurdadoğ, "Cumhuriyeti Hazırlayan Düşünce Akımları" Atatürk Konferansları 1973-1974, Ankara 1977. s. 17. Bu uyarmanın cumhuriyet idaresininin gerçekleşeceğinden duyulan endişe ile değil, meşruti idareye gidilerek Padişahın yetkilerinin sınırlandırılacağına dair duyulan endişeye dikkat çekilmiştir.

kimsenin aklına zaten gelmez. Bizim kabul edeceğimiz devlet şekli Osmanlı hanedanı yönetiminde kurulacak ve teşrii kuvveti icra kuvvetinin elinden alacak bir meşrutî düzendir. Meşrutiyet yolu ile Avrupa Parlemlentolarını taklit etmek gerekir.”⁹ Namık Kemal meşrutiyeti Osmanlı Devleti için uygun bulsa da “ “...Bizde cumhur yapmak kimsenin aklına gelmez. Fakat yürütülmesine imkan olmamakla hak, batıl olmuş demek değildir.” demekten de kendini alamamıştır.¹⁰ Ziya Paşa'da Namık Kemal gibi Cumhuriyet fikri konusunda düşüncelerini açıklamış onun bir halk idaresi olduğunu yazmıştır.

Bazı yazarlara göre; Osmanlı Devleti'nde Cumhuriyet fikrini ilk ortaya atan, Ali Suavi' dir. Ali Suavi düşünceleri ile hem muhafazakarların hem de meşrutiyetçilerin tepkilerini üzerine çekmiştir. Ali Suavi, Namık Kemal ve Ziya Paşa, Cumhuriyet ile ilgili düşüncelerini belirtmişlerse de bu fikir üzerinde fazlaca durmamışlardır. XIX. ve XX. Yüzyıl Osmanlı düşünürleri bu fikre fazlaca itibar etmemişlerse de Fransız İhtilali'yle ortaya çıkan milli egemenlik kavramının göstergesi Cumhuriyet, her Batılı siyasi düzene örnek ve model olmuştur. Cumhuriyet, despotizme, baskıya, uhrevi ve dünyevi otoriteyi birlikte kullanan sultana karşı, doğru olan adil olan insan onuruna değer veren siyasi düzen olarak, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile birlikte aranılan rejim olmuştur.¹¹

Osmanlı Devlet yapısı içerisinde herşey, hanedan, saltanat hilafet üçgenine dayanmaktaydı. Özgürlük ve eşitlik sadece edebiyatta kendini göstermekteydi. Aydınlar, siyasi ve askeri yetkililerde, milli egemenlik fikrini devlete hakim kılmak için bir çaba göstermiyordu. Cumhuriyet kelimesinin Şinasi ve Namık Kemal gibi birkaç Osmanlı aydınından başkası tarafından kullanılmamış olmasıda bunu göstermektedir.¹²

9 H. Eroğlu, *age.* s.11-12.

10 B. Tünay, *agm.*, s.157.

11 H. Eroğlu, *age.*, s.12-15.

12 B. Tünay, *agm.*, s.157.

2- Atatürk'te Cumhuriyet Düşüncesinin Gelişimi:

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu ile Mustafa Kemal Atatürk arasında organik bir bağ bulunduğu, devletin Cumhuriyet rejimini tercihinde Mustafa Kemal Atatürk'ün tercihi olduğu bir gerçektir. Güç bir şekilde ortaya atılan ve Mustafa Kemal Atatürk'ün kararlı davranışları ile gerçekleşen Cumhuriyet fikri ilk defa nerede ve nasıl ortaya çıkmıştır? Cumhuriyet'in ilanından önce, yeni kurulan devletin Cumhuriyet'e yöneleceğini Atatürk ne zaman kararlaştırmıştır? Burada Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun sorusu bizim hareket noktamızı oluşturacaktır. “Genç Harbiyeli Mustafa Kemal Cumhuriyetçiliği kimden öğrenmiştir? “ Yakup Kadri Karaosmanoğlu; Namık Kemal ve Ziya Paşa ve Gökalp'in Atatürk üzerinde yapması muhtemel etkileri üzerinde durarak “Fikir tarihimizin hiçbir safhasında bunu bulmak mümkün değildir.” Demekle beraber, “Cumhuriyet fikrinin doğuşunda Atatürk üzerinde Fransız İnkılabı'nın fikir hareketlerinin etkisi” vardır demekten kendini alamamıştır.¹³

Mustafa Kemal Atatürk'ün doğum yeri olan Selanik şehri, onun cumhuriyet kavramına olan yakınlığı ile bağlantılıdır. Selanik şehri Osmanlı Devleti'nin Batı'ya açılan bir penceresi olmuştur. Atatürk tahsil hayatına önce Selanik sonra Manastır ve sonra İstanbul'da devam etmiş, yani tahsil hayatını Avrupa'nın bir parçası olan Balkan topraklarında tamamlamıştır. Avrupa'dan esen çağdaş düşünce rüzgarlarının Osmanlı Devleti'nde ilk etkisinin duyulduğu yerler onun eğitim aldığı yerler olmuştur. Rahmetli Orjeneral Asım GÜNDÜZ bu hususa dikkat çekerek; “Gerek Harbiye'de, gerek Harp Akademisi'nde birşey dikkatimi çekti. Doğu illerinden ve Anadolu'dan gelen arkadaşlar, İstanbullular gibi, yalnız dersleri ile meşguldüler. Sadece Manastır İdadisi'nden Harbiye'ye gelen arkadaşlarımız daha çok uyanık, daha çok Batı'ya dönüktüler. Onlar, derslerinin dışında, memleketin meselelerini de tartışıyorlar, bu konuda fikir ileri sürüyorlardı. Mustafa Kemal'de bunlardandı,” demiştir. Atatürk Harp Okulu'nda iken hayatının her kesitinde önem arzedecek alanlarda kendisini

13H. Eroğlu, age., s.17.

yetiştirmiştir. Askerliği kendisine meslek olarak seçtiği için, askerliğin uzmanlık alanlarını öğrenmeye özen göstermiştir. Tarih, Hukuk, yabancı dil, sosyoloji, hitabet, alanında kendisini yetiştirmeye çalışmış, istibdat döneminde özgürlük mesajı veren Fransız İhtilali ve inkılabını anlatan edebiyatla ilgilenmiştir. Türk Şair ve edebiyatçılarından Ziya Paşa., Namık Kemal, Tefvik Fikret, Mehmet Emin, Süleyman Nazif, Fransız düşünürlerinden, Roussau, Voltaire, Montesquieux , Mirabeau, Danton, Robespierre, Napolyon, August Comte, Durkheim¹⁴ Desmoulins¹⁵ gibi birçok ismin eserlerini okumuştur. Atatürk bu gayretiyle genç yaşında büyük bir kültüre sahip olmuş, okuduklarını kafasında sentezlemiş yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren düşüncelerini uygulama safhasına geçmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Harp Okulu ve Akademi yıllarında mevcut rejimin eleştirilerini yapmış ve bu hususta Yıldız Sarayın'da Sultan Abdülhamit'in huzurunda yargılanmıştır. Mustafa Kemal Paşa gelecekte umudunuda hiçbir zaman kesmemiş ve göreve başladığı ilk yer olan Şam'da ilk olarak "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni " kurmuştur. Bu cemiyete güç kazandırmak için Selanik'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmış, cemiyetin kongresinde ki konuşmasında "...Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve izmihlal vardır. Hele terakkinin ve kurtuluşun anası hürriyettir....Kahhar bir istibdada karşı, ancak ihtilal ile cevap vermek köhneleşmiş olan çürük idareyi yıkmak, millete hakim kılmak..."¹⁶ gerekir demiştir. Ancak bu düşüncelerinden dolayı cumhuriyetçi olmakla suçlanmış ve ordunun siyasetin dışında kalması talebi, tepkiyle karşılanmışır.¹⁷

14 B. Tünay, *agm.*, s.157.

15 İ. Giritli, Atatürk'ün Harbiye'nin ikinci sınıfından itibaren bilgi alanını genişletmeye yöneliğini belirtmektedir. İsmet Giritli, *Kemalist İdeoloji (Siyasi ve Ekonomik Yönleri)*. 1981 s.21.

16 B. Tünay, *agm.*, s.160-161.

17Ergün AYBARS, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara-1994 3.Baskı s.154 , Aybars *age.*, s.36 , II.Meşrutiyetin ilanından hemen sonra Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti kongresinde Mustafa Kemal(Bey) Atatürk yaptığı konuşmada, bu hareketin bir ihtilal olduğunu inkılabı dönüştürülmesinin gerektiğini, İttihat ve Terakki Cemiyetinin fırka adını almasını, ordunun siyasetten ayrılmasını, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını ve gizli hiziple üstünlük kurulmamasını istemiş ve bu istekleriyle cumhuriyetçi olarak suçlanmışır.

Atatürk'ün milli egemenliğe olan ilgisini “Cumhuriyet”e duyduğu ilgi ile açıklamak gerekir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Şam'a henüz ulaşmadan daha Beyrut'ta iken arkadaşlarına söylediği “..dava yıkılmak üzere bulunan bir imparatorluktan, önce bir Türk devleti çıkarmaktır” sözleriyle devlet yönetimi fikrinin Cumhuriyet olduğunu da alenen açıklamadan büyük ölçüde çekinmemiştir. İstanbul'da ve Suriye'de bulunduğu sıralarda arkadaşlarına ve bu konuda düşüncelerini öğrenmek isteyenlere tek çıkış yolunun Cumhuriyet olduğunu belirtmiştir.¹⁸

Atatürk, I ve II. Meşrutiyet düşünce akımlarından, Osmanlıcılık, İslamcılık görüşlerine itibar etmek yerine, “Milli, çağdaş, laik “bir devlet ideali taşımıştır. Bu ideali taşıdığı ve Birinci Dünya Savaşı sonunda artık cumhuriyetçi fikirleri ile tanınan ve yakınları arasında bilinen bir kişi olduğunu göstermesi açısından somut bir örnek vermek gerekir ise, 1951 yılında Londra'da Sultan Vahdettin'in yeğeni Prens Sami' nin Haluk Yusuf Şehsuvaroğlu' na anlattığına göre, Samsun ve havalisinde bozulan asayişin düzeltilmesi için Osmanlı ileri gelenlerinden hazırlanan bir liste Padişah'ın önüne çıkarıldığında, Padişah parmağını Mustafa Kemal Paşa'nın isminin üzerine koyarak:

-“O gitmelidir” der.

Mustafa Kemal Paşa' nın ismi karşısında “Cumhuriyetçidir.” ifadesi bulunmaktadır. Sadrazam'ın bu yazıya Padişah'ın dikkatini çekmesiyle:

-“Mevcut kumandanlarımızın en liyakatlisidir. Çanakkale'de ki muvaffakiyetini bilirsiniz. Almanya seyahatimde kendisini yakından tanıdım. Anadolu'da ki vaziyeti düzelterek en muktedir kumandan O'dur” ifadesini kullanmıştır. İstanbul'a dönüşte Padişah ile görüştüğünden sonra Mustafa Kemal Atatürk şunları söylemiştir:

-“O gün anladım ki padişahlar milletlerinin kaderini değil, ancak şa-

---

18 B. Tünay, *agm.*, s.161.

hıslarının huzurunu düşündürler. O gün Türkiye'yi ancak cumhuriyetin kurtaracağına tamamen iman ettim.”¹⁹

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı günü değerlendirirken elinde hiçbir kuvvet bulunmadığını belirterek “Yalnız Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevi kuvvet vardı. İşte ben bu millî kuvvete, Türk milletine güvenerek işe başladım” derken, millete ve onun egemenliğine dayanacağıının mesajını veriyordu. Amasya Genelgesini, ihtilal beyannamesi haline getiren “Milletin istiklalini yine millet azim ve kararı kurtaracaktır” sözleriyle aynı düşüncüyü ortaya koyuyordu. Erzurum Kongresi'nde “ Arkadaşlar, tek tedbir: hakimiyeti milliyeye müstenit, bilakayıt ve şart, müstakil bir Türk Devleti teşkil etmek ve hedefe, behemehal vasıl olmaktır” diyor ve 7/8 Temmuz gecesi sabaha karşı Mustafa Kemal Paşa, Mazhar Müfit ve ve Süreyya beylerle yaptığı bir görüşmeden önce bir önşart koşar, “Defterin bu yaprağı kimseye gösterilmeyecek. Sonuna kadar mahrem kalacak. Bir ben, bir Süreyya, bir de sen bileceksin, şartım budur” diyerek, “Pekala ..yaz!”, “Zaferden sonra şekli hükümet Cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce bir sualiniz münasebeti ile söylemişim; bu bir. İki, padişah ve hanedan hakkında zamamı gelince, icap eden muamele yapılacaktır.”²⁰

23 Nisan 1920 tarihinde T.B.M.M nin açılmasıyla Cumhuriyet'in temelini atıldığı ve o gün kurulacak devletin Cumhuriyet rejimi ile yönetileceği ortaya konmuştur.²¹ Milli egemenliğin temsil yeri bilfiil faaliyetine geçtikten sonra İstanbul'daki Padişah'a, onun hükümetine ve tüm dünyaya “Hakimiyet'in bila kaydü şart millette olduğu” ilan edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'in açılış döneminde söylediği şu sözler onun hedeflediği rejimin tanımını yaptığı açıkça görülmüştür. Efendiler, millet bizi buraya gönderdi. Fakat ömrümüzün sonuna kadar biz burada ve bu milletin idaresini ve hakimiyetini, miras kalmış mal gibi, temsil etmek için toplanmış değiliz. Ve sizi toplamak ve dağıtmak kudretine hiç kimse

19 H. Eroğlu, *age.*, s.1-22.

20 B. Tünay, *agm.*, s.165-166.

21 Hamza Eroğlu, *Atatürk ve Milli Egemenlik*, Ankara 1987 s.56, Tünay, *agm.*, s.167.

sahip değildir. Millet bilmelidir ki, bir günde vekillerini toplar ve gönderir. Burayı, hiç kimsenin kayıt ve şarta bağlamaya hak ve selahiyeti yoktur ve olmamalıdır.”²²

Saltanatın kaldırılması adı konmamış çocuğa ad koyma için uygun fırsatı ortaya çıkarmıştır. Devletin adının resmen açıklanması yolunda önemli bir engel ortadan kaldırılmıştır²³

Atatür'ün yeni bir devlet şekli arayışı Osmanlı Devleti'nin yönetim ve toplum biçimine duyduğu tepkinin bir sonucudur. Devletin “eşhas devleti” olması, toplumun çeşitli boyutlarda parçalanmış bulunması, 1920 lerde karşılaştığı yok olma tehlikesi, ihmal edilen genel çıkarların ve toplumu toparlayacak bir yönetimin oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Özellikle ihmal edilen toplumun genel çıkarlarının korunacağı bir rejim arayışı esas alınmıştır.²⁴

Atatürk kendisinden önceki reformculardan farklı olduğunu, yaptıklarının yalnızca kanun ve yönetim alanında sınırlandırmamakla göstermiştir. Ülkenin köklü bir değişime ihtiyacı olduğu bilinciyle halkı uyandırmaya, ve milli egemenlik gibi gelişmiş bir kavrama ulaşmayı amaçlıyordu. Amasya Genelgesi, Erzurum ve Şivas Kongreleri milli bağımsızlık arayışı kadar, milli egemenlik yolunda atılmış önemli adımlardı. 1923 yılı yazında Lozan Konferansı'nın devam ettiği bir sırada Cumhuriyet'in ilanı ile ilgili bir tasarı hazırlamış ve bu tasarımı Adliye vekili Seyid bey'e inceletmiş, Seyid bey tasarımı prensipte uygun bulmuştu. Bu gelişmeden sonra Cumhuriyet fikrini başkalarından açma kararı aldı. İlk olarak güvendiği gazetecilere bir akşam yemeğinde “Republique” kelimesinin Türkçedeki karşılığının “Cumhuriyet” olduğunu belirten notlar tuttuğunu belirtmiştir.²⁵

22 Tünay, agm., s.167.

23 Turhan Feyzioğlu, Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt 1 1985 Sayı 3 s.763-764.

24 Metin Heper, "Atatürk'te Devlet Düşüncesi" Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, İstanbul 1986 s.240.

25 İ. Giritli, age., s.21-22.

Saltanatın kaldırılması ve Hilafet makamının alıkonulması devlet başkanlığı konusunda bir belirsizlik oluşturmuştu. Mustafa Kemal (Atatürk) milli egemenliğin hakim kılındığı bir rejim düşünürken, meclis içinden ve dışından bir kısım insan meşru hükümdarı ve devlet başkanını Halife'nin şahsında görüyordu. Bu tehlikeli bir duruma yol açabilirdi. Bu nedenle Mustafa Kemal (Atatürk) planlı bir hareketi başlattı.²⁶

Atatürk, 27 Eylül 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanından bir ay öncesinde, Neue Freie Presse muhabinine cumhuriyeti açıklarken Teşkilatı Esasiye Anayasası'nın "Hakimiyet bila-kayd ü şart milletindir. İcra kudreti, teşrii salahiyeti milletin yegane hakiki mümessili olan mecliste tecelli ve temerküz etmiştir" sözlerini söyledikten sonra, Cumhuriyet'in hükümetin teklifiyle Türk Teşkilatı Esasiye'sindeki değişikliklerle gelişiminin devam edeceğini, gerçekte şekil meselesinin çözüleceğini belirtmiştir. Atatürk'ün bu demeci Ankara ve İstanbul'da büyük yankı yaptı. Meclis ve İstanbul basınında yer alan muhalifler endişeye kapıldılar.²⁷

Savaş döneminin önemli konularda kolayca işbirliği yapan meclisinin barış döneminde "Meclis Hükümeti Sistemi" ile yoluna devam etmesi mümkün görünmüyordu.²⁸ Parti içerisinde "Gizli Muhalefet" şeklinde hizip hareketinin gerginleştirdiği ortamda oluşan hükümet buhranı 1921 Anayasa'sında değişiklik yapılarak Cumhuriyet'in ilanını hızlandırdı.²⁹ Ekim ayında patlak veren hükümet krizi meclis hükümeti sisteminin tükendiğinin önemli bir işareti oldu. Yeni devlette meclis başkanının devlet başkanlığı dikkat çekiyor ve ayrı bir devlet başkanına duyulan ihtiyaç yoğunlaşıyordu. Atatürk bu dönemde kesin çözümü ortaya

26 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Metin Kıratlı Ankara 1988 s.261.

27 Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989 s.86-87 Mustafa Kemal (ATATÜRK) Paşa Cumhuriyetin ilanından önce cumhuriyet rejiminin Türkiye'de alacağı şekil hakkında değerlendirme yapmıştır; Giritli, *age.*, s.22 de "Yeni Türkiye Devletinin Anayasası'nın ilk maddelerini size tekrar edeceğim. Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Yürütme gücü ile yasama gücü milletin tek hakiki temsilcisi olan TBMM'nde toplanır. Bu iki madde bir tek kelime ile özetlenebilir: Cumhuriyet" şeklindedir.

28 Turhan Feyzioğlu, *Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği*, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi:7 Ankara 1988 s.45.

29 İ. Giritli, *age.*, s.22.

koydu ve rejimin adını koymaya karar verdi. Bu cumhuriyetin ilanıydı.³⁰ Mustafa Kemal (Atatürk) 28 Ekim gecesi yemekte bulunan arkadaşlarına “Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz.” demiş, birlikte olduğu arkadaşları ayrıldıktan sonra kanun tasarısını İsmet Paşa ile birlikte hazırlamıştır.³¹ Bu tasarı ile hükümet şekli Cumhuriyet olacak, Meclis tarafından Cumhurbaşkanı seçilecek, Başbakan’ı T.B.M.M üyeleri arasından cumhurbaşkanı atayacak, Başbakan da bakanlar kurulunu oluşturacaktı. Bu şekilde bir yapılanma zorunluluğu 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet’in ilanını getirdi.³²

29 Ekim’de Mustafa Kemal (Atatürk) Halk Fırkası Grubu’nda bir konuşma yaptı ve bu konuşmanın arkasından İsmet Paşa değişiklik tasarısını okudu. Parti grubunda kabul edilen tasarı akşam Meclis tarafından saat 20.30’da birçok mebusun “Yaşasın Cumhuriyet” sesleri arasında kabul edildi. Cumhurbaşkanlığına da saat 20.45’te Mustafa Kemal (Atatürk) seçildi. Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk hükümetini kurmak üzere İsmet Paşa’ya görev verildi, Meclis Başkanlığı’na da Fethi Bey seçildi.³³

Cumhuriyet’in ilanı Türk milleti tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış, birkaç küçük gazete ve bazı kimseler bu sevince katılmaktan çekinmişlerdir.³⁴ Cumhuriyet’in ilanı Mustafa Kemal (Atatürk)’ün sabırlı bir şekilde sürdürdüğü bir mücadele ve kararlılık sonucunda gerçekleşmiş, Türk milleti demokratik devlet yönünde atılan bu adımı desteklemiştir.

Atatürk, 4 Aralık 1923 te Tercüman-ı Hakikat başyazarına verdiği demeçte Cumhuriyet’e verdiği önemi:” Cumhuriyetimiz öyle zannolunduğu gibi zayıf değildir. Cumhuriyet bedava da kazanılmış değildir.

30 T. Fezyioğlu, *age.*, s.45-46.

31 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* II.Cilt (1920-1927) Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Prof.Dr.Zeynep Korkmaz, Ankara 1984 s.543.

32 Fezyioğlu, *age.*, s.45-46; Atatürk, *Nutuk* s.543-544; Lewis, *age.*, s.261 Cumhuriyet aleyhte hiçbir oy olmaksızın 158 oy ile kabul edilmiştir.

33 Giritli, *age.*, s.23, Atatürk, *Nutuk* s.549-551 Cumhuriyet, TBMM’nin 364 sayılı kararıyla ilan edildi; Refik Turan, Mustafa Safran, E.Semih Yalçın, Muhammed Şahin, *age.*, s.237; Lewis, *age.*, s.261 Cumhuriyet aleyhte hiçbir oy olmaksızın 158 oy ile kabul edilmiştir.

34 Atatürk, *Nutuk* s.551.

Bunu istihsal için mebzulen kan döktük. Her tarafta kırmızı kanımızı akıttık. İcabında müessesatımızı müdafaa için lazım olanı yapmaya amadeyiz...”³⁵ diyerek Cumhuriyet'e yönelik gelişecek hiçbir harekete müsaade edilmeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet, en gelişmiş devlet şeklinin kabulü olması sebebiyle, Türk inkılabının önemli bir sonucu olurken, 5 Şubat 1937 yılında 1924 Anayasası'nda yapılan değişiklikle devletin özellikleri arasında “Cumhuriyetçilik” ilkesi şeklinde yer almıştır.

SONUÇ

Atatürk'ün “ Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir. Biz Cumhuriyeti kurduk, O on yaşını doldururken demokrasinin bütün icaplarını sırası geldikçe uygulamaya koymalıdır”³⁶ sözleri, Cumhuriyet'in ilanı ile herşeyin bitmediğini ve gelişme içerisinde olduğunu göstermektedir. Cumhuriyet'in demokrasinin gelişimi konusunda çok önemli bir adım olduğunun altını çizmektedir. Cumhuriyet demokrasi yolunda alınacak mesafenin en önemli mihenk taşıdır.

Atatürk Cumhuriyet'i, çağdaş modern bir devletin kurulabilmesi için en uygun rejim olarak görmekte, demokratik, parlamenter, çağdaş, laik bir rejimini Türkiye'de var olması ile cumhuriyet rejimini eşit tutmaktadır. Mustafa Kemal (Atatürk) Cumhuriyeti, Türk milletinin tabiat ve şiarına en mutabık olan idare olarak tanımlıyor.

Atatürk'ün cumhuriyet ile ilgili düşüncelerini en güzel kendi sözleri ortaya koymaktadır.

---

³⁵Atatürk age., s.94. Hükümete karşı cumhuriyetin yeni ilan olunduğu bir dönemde hiçbirşey yapmamakla itham edenlere Atatürk “Cumhuriyet serbesti-i efkar taraftardır. Samimi ve meşru olmak partiyle her fikre hürmet ederiz. Her kanaat bizce muhteremdir. Yalnız muarızlarımızın insafli olması lazımdır.” sözleriyle anlayışlı olmaya davet etmiştir.

³⁶Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara 1971 s.74.

“Demokrasinin tam ve en bariz hükümet şekli cumhuriyettir.”³⁷

“Cumhuriyet ahlaki fazilete müstenit bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir. Sultanlık korku ve tehdide müstenit bir idaredir. Cumhuriyet idaresi faziletli ve namuskar insanlar yetiştirir, sultanlık korkuya, tehdide müstenit olduğu için korkak, zelil, sefil, rezil insanlar yetiştirir.”(14 Ekim 1925)³⁸

“Memnuniyetle tekrar görüyorum ki , laik cumhuriyet esasında beraberiz. Zaten benim siyasi hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur.” (11 Mart 1930)

“Türk milletinin tabiat ve adetlerine en mutabık olan idare Cumhuriyet idaresidir.”(1924)³⁹

“Cumhuriyet'in ilanının 75.Yılında Atatürk'ün 4 Aralık 1923 te Tercüman-ı Hakikat başyazarına verdiği demeçte söylediği “ Cumhuriyetimiz öyle zannolunduğu gibi zayıf değildir. Cumhuriyet bedava da kazanılmış değildir. Bunu istihsal için mebzulen kan döktük. Her tarafta kırmızı kanımızı akıttık. İcabında müessesatımızı müdafaa için lazım olanı yapmaya amadeyiz...”⁴⁰ sözlerini, cumhuriyete verdiği önemi ortaya koyması açısından çok iyi anlamalı ve demokratik, çağdaş milli, laik yolda Türkiye'nin onun hedef gösterdiği şekilde gelişmesini sağlamak en büyük hedefimiz olmalıdır.

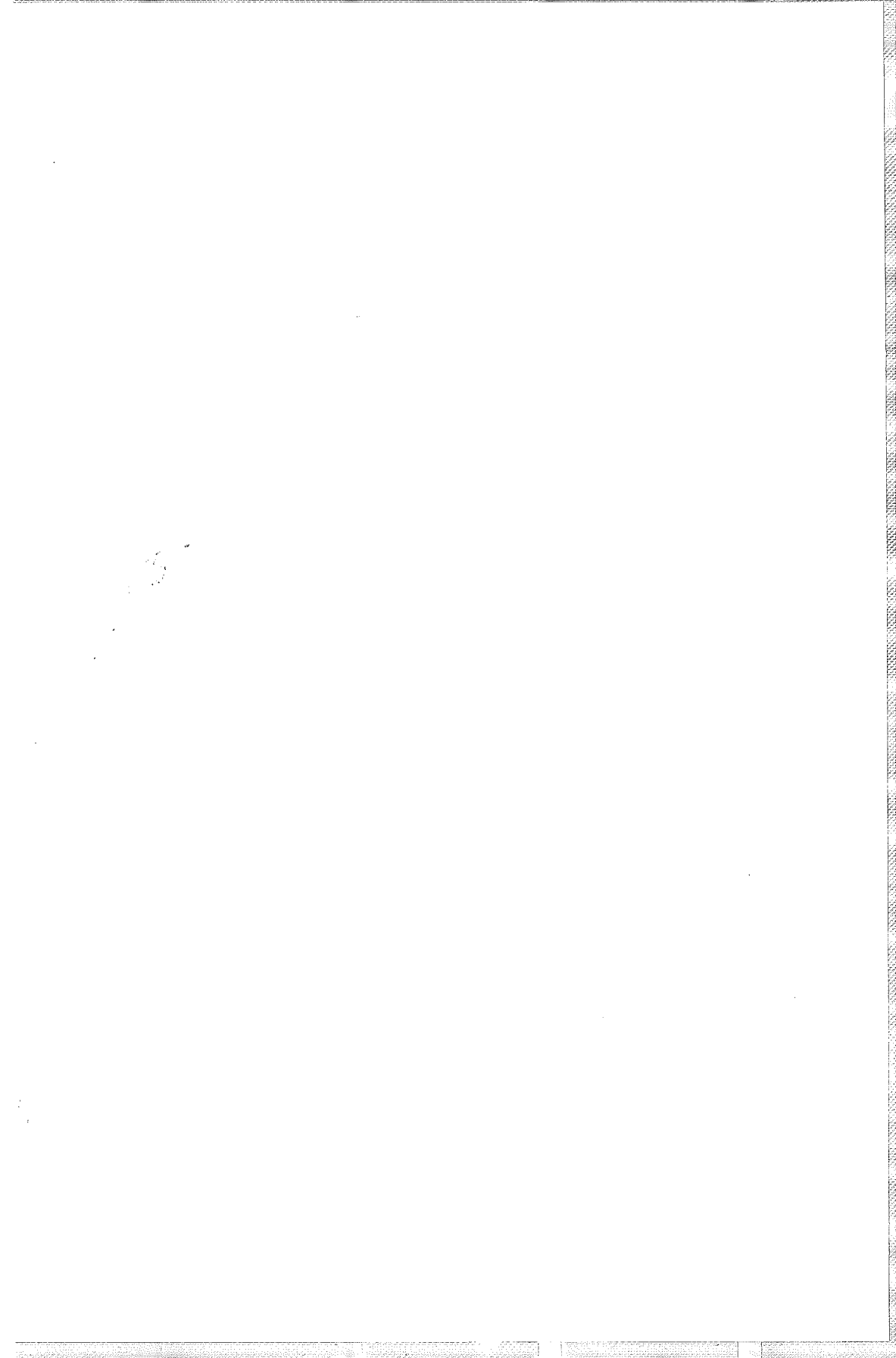
---

37 A..Afetinan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El yazıları**, Ankara 1988. s.29. Atatürk, Devlet şekilleri altında Monarşi Oligarşi ve Demokrasiyi değerlendirdikten sonra Demokrasi açıklamasının son cümlesi olarak yukarıdaki ifadeye yer veriyor.

38 38Kocatürk, **age.**, s.74; Heper, **agm.**, s.239 Heper, hakimiyeti millie kavramının cumhuriyette çok fazla bulunduğunu, temel amacın halkın mutluluğu ve genel çıkarları olduğu için Atatürk'ün cumhuriyeti tercih ettiğini belirtiyor.

39 U. Kocatürk, **age.**, s.74, Atatürk Diyor ki, İstanbul 1981 s.14

40Atatürk **age.**, s.94. Hükümete karşı cumhuriyetin yeni ilan olduğu bir dönemde hiçbirşey yapmamakla itham edenlere Atatürk “Cumhuriyet serbest-i efkar taraftarıdır. Samimi ve meşru olmak partiyle her fikre hürmet ederiz. Her kanaat bizce muhteremdir. Yalnız muarızlarımızın insafli olması lazımdır.” sözleriyle anlayışlı olmaya davet etmiştir.

**KONFERANS PANEL VE
BENZERİ KONUŞMA METİNLERİ**

KONFERANSLAR

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN TEMEL İLKELERİ*

Prof. Dr. Zeki HAFIZOĞULLARI**

Sayın Başkan Değerli izleyenler;

Türk Ulusu'nun ve bu ulusun egemen iradesinin ifadesi olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin toplumsal, hukuki, ekonomik ve siyasi düzeni, bir kurtuluş savaşı içinde doğan "kurucu iktidarın" değiştirilmesi teklifini bile yasakladığı, tarihsel üç temel ilkeye dayanmaktadır¹.

Bunlar, cumhuriyetçilik, demokratiklik, millilik ilkeleridir.

Söz konusu bu ilkeler, esasen, Kurtuluş Savaşı'nın siyasi ve hukuki tüm metinlerinde birlikte veya dağınık bir biçimde açık veya örtülü olarak yer almış bulunmaktadır.

Bugün, Anayasamız, 1. maddesinde cumhuriyetçilik, düzgün ifade edilmemiş olmakla birlikte 2. maddesinde demokratiklik, 3. maddesinde millilik ilkelerine yer vermiştir.

Cumhuriyetçilik, devletin başındaki kişinin, cumhuri esaslara göre belirlenmesidir. Devletin başındaki kişinin cumhuri esaslara göre belirlenmesi demek, bu kişinin, doğrudan veya temsili olarak halk tarafından seçilmesi demektir. O halde, cumhuri devletlerde, devlet başkanlığının kaynağı, sonunda bizzat halkın iradesi olmaktadır.

---

* Bu bildiri, 10 Kasım 1997 Devlet Töreni ardından gerçekleştirilen "Cumhuriyetimizin Temel Nitelikleri" konulu panelde sunulmuştur.

** A.Ü. Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ İş bu çalışmada kullanılan ayrıntılı bilgi ve bibliyografya için bkz. Hafızoğulları, **Laiklik İnanç, Düşünce ve İfade Hürriyeti**, US-A Yayınları, Ankara, 1997; İD. **Bir Kültür Ürünü Olarak Hukuk Düzeni**, Tebliğ, Dördüncü Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, 4-7 Kasım 1997, Ankara, Türkiye; Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1961; Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat - 4 Mart 1923**, Türk Tarih Kurumu, 1982; Atatürk, **Nutuk**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950-52.

Anayasamız, "Türkiye Devleti bir cumhuriyettir" diyerek, hukuk düzenimizde, her çeşit krallığı, sultanlığı ve halkın iradesinden kaynaklanmayan ferdi ve kollektif her türlü devlet başkanlığını yasaklamıştır. Bu demektir ki, hukuk düzenimiz, mutlak surette, her çeşit sultanlık düzenlerine olduğu kadar, ulusun serbest iradesine dayanmayan her çeşit diktatörlük düzenlerine de karşıdır.

Anayasamız, demokratiklik ilkesini ifade ederken, "cumhuriyetin nitelikleri" başlığı altında, Türkiye Cumhuriyeti... "demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir" demektedir. Açıktır ki, Anayasa, ülkede, demokratik olmayan her çeşit toplumsal - hukuki - siyasi düzeni mutlak bir biçimde yasaklamış bulunmaktadır.

Demokratik düzenlerin zorunlu bir şartını oluşturan laiklik, bir kuruluş savaşı ortamında biçimlenen Türk toplumunun ve o toplumun siyasi - hukuki tezahürü Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kimliğidir. Olmazsa olmaz bir şarttır.

Laiklik, kısaca, devlet denen siyasi - hukuki örgütün bir unsurunu oluşturan egemenliğin kaynağının veya aynı şey devletin hukukunun kaynağının beşeri irade olması olarak tanımlanmaktadır. Gerçekten, siyasi metinlerimizde ve Anayasalarımızda, laiklik, "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" şeklinde ifade edilmiştir.

İddia edilenin tersine, laikliğin başka bir tanımı da yoktur. Sekularizm, devlet başkanının "kral" veya "sultan" vs. olduğu hukuki - siyasi düzenlerde hukukun kaynağının beşeri irade olması esasıdır.

Laiklik düşüncesinde, toplum, salt "akti" bir veri olarak algılanmaktadır. Bunun zorunlu sonucu, kanun önünde eşitliktir. Kanun önünde eşitlik, din ve vicdan hürriyetini zorunlu kılmıştır. Kuşkusuz, laik hukuk düzenlerinde, herkes, "dinini yaşamakta" serbesttir. Ancak, bu serbesti, ister kanun, ister örf ve adet biçiminde ortaya çıkmış olsun, hukukun kaynağının "beşeri irade" olması esasıyla sınırlıdır.

Laiklik, beşeri düşüncede, açıkçası bilimde meydana gelen değişimin zorunlu bir sonucudur. Bundan ötürüdür ki, laiklik toplumsal düzenlerde, bilim, "nakli" değil, salt "akli" bir değer olarak algılanmıştır. Tabii, bunun sonucu olarak, eğitim tüm unsurlarıyla "dünyevi" kılınmış, dolayısıyla devletin "dini eğitim" yapması yasaklanmıştır. Gerçekten, laik bir hukuk düzeninde, Devlet, dini eğitim yapamaz, kamu hizmetinin icabı olarak, ancak "din eğitimi" yapabilir. Bu bağlamda olmak üzere, 3 Mart 1340 tarih ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu "dini eğitim" düzeni yerine "din eğitimi" düzenini getirmiş, dolayısıyla bu durum "eğitim reformunu" "üniversite reformunu" zorunlu kılmıştır.

"Sosyal bir hukuk devleti" olmak, bizce, bu çağda, "demokratik bir devlet" olmanın zorunlu bir sonucudur.

Bugün, hukuka bağlı bir devlet olmadan, demokratik bir devlet olmayı anlamak da pek kolay değildir.

Öte yandan, Anayasanın demokratik toplum-hukuk-devleti düzenini dayandırdığı ilkeler, sözel olarak bakıldığında, yanlış anlaşılmalara neden olabilmektedir. Gerçekten "Atatürk milliyetçiliğine ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere bağlılık" ifadesi, demokrasi kavramının özüne ilişkin bir tartışmayı da beraberinde getirmektedir.

Tartışma, bir devlet düzeni liberal-demokratik bir devlet düzeniyse, o devletin bir ideolojisinin olamayacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Denmektedir ki, Liberal-demokratik devlet düzenlerinde, devletin idealleri olur ama, bir ideolojisi olmaz. Ancak, bu düzenlerde, olsa olsa, devletin içinde yer alan siyasi partilerin ideolojileri olabilir.

Bu durumda, eğer dersek ki, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir ideolojisi vardır, o da "Atatürkçülük"tür, o zaman Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin demokratik bir devlet olduğunu söylemeye imkan yoktur. Yok, eğer dersek ki, Türkiye Cumhuriyeti Devleti demokratik bir devlettir, o zaman "Atatürkçülük" diye bir ideoloji mevcut bulunmamaktadır.

Bu ikilemin giderilmesi gerekmektedir.

Anayasanın 2. maddesi hükmünün sözünden çıkılıp özüne inildiğinde, Atatürkçülüğün, devletin bir ideolojisi olmadığı, tersine sadece ulusun ulaşmak istediği bir ideali olduğu görülür. Gerçekten, Atatürkçülük, bir Kurtuluş Savaşı sonunda doğan, biçimlenen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kendisidir, onun dünü, bugünü ve yarınıdır. Kuşkusuz, bir şeyin kendisi, o şeyin ideolojisi olamaz.

Anayasa, 3. maddesinde, "Türkiye Devleti ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür" diyerek, devletin, bir "milli devlet" olduğuna işaret etmiştir.

Milli devlet ile milliyetçi veya ırkçı devleti birbirine karıştırmamak gerekir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, arizi bazı dönemler hariç, hiçbir zaman milliyetçi, ırkçı bir devlet, yani ırkçılık ideolojisine sahip bir devlet olmamıştır.

Milli devlet, bir yandan beşeri unsuru "ümme" olan devletin, öte yandan beşeri unsuru "halklar" olan devletin karşıtıdır.

Gerçekten, Türk milleti, Türk ulusu anlamına gelen "Türk halkı" yerine "Türkiye halklarından" söz etmek, Anayasanın 3. maddesi karşısında temel bir yanlış düşümedir. Çünkü Anadolu toprakları üzerinde siyasal kimlik kazanmış olan tek bir halk, tek bir ulus, tek bir millet vardır. Bu, Türk milletidir. Ancak, bu millet, birçok boydan, soydan veya ırktan oluşmaktadır. Öyleyse, "Türk milleti" ifadesi, Anadolu toprakları üzerinde yaşayan ve tarihin bir kesitinde bir Kurtuluş Savaşı içinde siyasallaşan halkın hukuki adı olmaktadır.

Öte yandan, Anayasa'nın 3. maddesi karşısında, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir "İslam Devleti" olduğunu söylemek de yanlıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Anayasası'na göre, bir "İslam Devleti" değildir, çünkü Anayasa, dini, kişinin ve devletin bir niteliği olarak al-

namıdır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kendisi değil, halkı "Müslüman" olan bir devlettir. Kuşkusuz, bu iki kavram, birbirinden çok farklıdır.

Milli devlet olmak demek, en başta, o ülkenin "hukukunun, ekonomisinin, eğitiminin milli olmasıdır.

Eğitimin milliliği, eğitimin "ırkçı", "kozmpolit", "sınıfçı" "ümmetçi" vs. olmamasıdır. Milli kültür yanında etnik alt kültürler, ancak milli kültüre zarar vermemek kaydıyla eğitimin konusu olabilirler.

Milli eğitim milli dille yapılır. Anayasa milli dilin "Türkçe" olduğunu söylemektedir.

Hukukun milliliği kavramı, daha 1923 yıllarında, laiklikle bağlantılı olarak, Ziya Gökalp tarafından tanımlanmıştır. Bu tanım çeşitli ifadelerle Anayasalarımızın temelini oluşturmuştur.

Büyük düşünür, kısaca, şunları demektedir.

Hukuki Türkçülüğün gayesi, Türkiye'de asri bir hukuk vücuda getirmektir. Bu asrın milletleri arasına geçebilmek için en esaslı şart, milli hukukun bütün şubelerini teokrasi ve klerikalizm bakiyelerinden büsbütün kurtarmaktır. Teokrasi, kanunların, Allah'ın yeryüzündeki gölgeleri addolunan halifeler ve sultanlar tarafından yapılması demektir. Klerikalizm ise esasen Allah tarafından verildiği iddia olunan an'anelerin layetegayyer kanunlar addolunarak Allah'ın tercümanları itibar olunan ruhaniler tarafından tefsir edilmesidir... Kurunu vustai devletlerin bu iki alameti mümeyyizesinden tamamiyle kurtulmuş devletlere asri devlet namı verilir. Asri devletlerde, evvela gerek kanun yapmak ve gerek memleketi idare etmek selahiyetleri doğrudan doğruya millete aittir. Milletin bu selahiyetini tahdit ve takyit edecek hiçbir makam, hiçbir an'ane ve hiçbir hak yoktur.

Laikliğin de tanımı olan bu özlü ifadeler karşısında, başka bir açıklamaya herhalde gerek bulunmamaktadır.

"Milli ekonomi" İzmir İktisat Kongresi'nde ifadesini bulmuş ve biçimlenmiştir. Gerçekten, Atatürk, "Hakimiyeti milliyete hakimiyeti iktisadiye ile tersin edilmelidir... Yegane kuvvet, en kuvvetli temel iktisadiyattır. Dahil olduğumuz halk devrinin, milli devrin, milli tarihini yazabilmek için kalemler, sapanlar olacaktır... Halk devri, iktisat devri mefhumuyla ifade olunur. Öyle bir iktisat devri ki, memleketimiz mamur, milletimiz müreffeh ve zengin olsun" demektedir.

Özetlersek, siyasi metinlerde, yürürlükte olmayan anayasalarda ve Anayasa'mızın 1, 2, ve 3. maddelerinde ifadesini bulan cumhuriyetçilik, demokratiklik ve millilik ilkeleri, hukuk düzenimizin değiştirilmesi mümkün olmayan, anıtsal, mükemmel temel taşlarıdır.

Ancak bugün, ülkemizde de taraftarı bulunan bazı postmodernistler, "milli devletin" tarihi yaşını doldurduğunu, "egemenlik erkinin" sonunun gelmek üzere olduğunu, giderek çok hukukluluğun ve bu bağlamda halk hukukunun etkin olma yolunda bulunduğunu, dünyanın "globalleşmeye" doğru gittiğini iddia etmektedirler.

Bu düşünceye katılmak mümkün değildir.

Yeni bir çağın eşliğinde olduğumuz, dünyanın giderek globalleştiği, önümüzdeki yüzyılın büyük farklılıklar göstereceği elbette doğrudur.

Ancak, bizce yanlış olan, moda olmaktan ileri gidememiş olan postmodernizm düşüncesidir. Bu düşünce, en başta, milli devlet ile milliyetçilik hareketini karıştırmış, böylece milli devlet içinde yer alan birçok etnik grubun insan haklarını sağlama görüntüsü altında, ırkçılık yapmasına zemin hazırlamıştır.

Öte yandan, postmodernizm, egemenlik kavramının halen devlet denen siyasal örgütün bir unsuru olduğunu, ancak bu çağda, "karşılıklık" esas olmak üzere erkin yeni biçimler aldığını kavrayamamıştır.

Son olarak, bu düşüncenin, özellikle ülkemizde, "halk hukuku" sözüyle neyi kastettiği belli değildir. Halk hukukundan maksat eğer kaynağı beşeri irade olan uyulması zorunlu davranış kuralları bütünüyse, bu örf ve adetten başka bir şey değildir. Hukuk düzenleri, sistemlerine göre, zaten bir toplumun davranış kuralları bütünü olarak örf ve adeti değerli saymaktadırlar. Ancak, halk hukukundan maksat, bir toplumda cari, kaynağı ilahi olan davranış kuralları bütünüyse, beşeri iradenin ürünü olmayan bu davranış kuralları zaten halkın hukuku değildir. Bu, esasında, kurnazca gizlenmeye çalışılan "teokratik toplum - hukuk - devlet düzenidir. Kuşkusuz, böyle bir anlayış, artık postmodernizim değildir. Bu, olsa olsa, çağdışı kalmış bir düşünceyi, yeni bir malzeme kullanarak, örtülü yoldan canlandırmaya kalkışma çabasıdır.

Dinlemek lütfunda buldunuz. Teşekkür ederim. Saygılar sunarım.

I. DÜNYA SAVAŞI SONUNDA HALEP SOKAK MUHAREBELERİ VE MUSTAFA KEMAL PAŞA**

Yrd. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU*

Sanayi İnkılâbı'nın neticesi olarak başlayan kolonizasyon hareketleri, Avrupalı devletler arasında uçuruma varacak boyutta çıkar çatışmasına neden olmuştur. Bu çıkar çatışması büyük devletler arasında bloklaşmalara yol açmış ve bu bloklaşmalar sonucunda I. Dünya Savaşı patlak vermişti. Bu savaşta Osmanlı Devleti Almanya'nın liderliğini yaptığı İttifak Devletleri grubunda yer almıştı. Birçok cephede savaşa giren Osmanlı Devleti, Sina-Filistin Cephesi'nde de İngilizler'le çetin muharebelere girişmiş ve bu muharebelerde kademe kademe geri çekilerek, Suriye'de tutunmaya çalışmıştı.

Bilindiği gibi bütün cephelerde savaş şiddetli bir şekilde sürerken, Suriye Cephesi'nde Yıldırım Orduları'nın da akıbeti iyi görünmüyordu. Grup Komutanı General Falkenheim, Suriye'deki bu başarısızlığı yüzünden geri çağırılmış ve Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na da Mareşal Liman von Sanders getirilmişti. Bu arada Sultan V. Mehmet Reşat'ın ölümü üzerine, VI. Mehmet Vahidüddin 4 Temmuz 1918'de padişah olduktan sonra M. Kemal Paşa 7 Ağustos 1918'de ikinci defa, Filistin'de bulunan 7. Ordu komutanlığına tayin edilmiş ve 1918 yılının Ağustos ayı ortalarında komutayı devralmıştı. M. Kemal komutayı devraldığı anda 7. Ordu Nablus'un güneyi ile, Şeria Nehri arasında konuşlanmıştı. Ayrıca 7. Ordu'nun sağında 8. Ordu, solunda Şeria, arkasında 4. Ordu bulunuyordu. M. Kemal'in bu sırada yaptırdığı keşifler ve almış olduğu istihbarat sonuçlarına göre, bir düşman taarruzunun başlamak üzere olduğu tespit edilmişti¹.

* MKÜ Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Antakya.

** 1994 yılında IV. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ankara 1972, s. 172; F. Rifki Atay, *Çankaya*, İstanbul 1984, s. 108-109; İsmet İnönü, *Hatıralar*, c. 1, Ankara 1985, s. 126 vd.

Diğer yandan, 1918 yılının yaz aylarını bir taarruz hazırlığı ile geçiren İngiliz General Allenby, 30.000 kişi olarak düşündüğü Türk kuvvetlerini yenmek maksadıyla, bu defa 200.000 kişilik bir kuvvet hazırlayarak, Yafa'nın kuzeyinde ve kıyı bölgesinden saldırıya karar vermiş ve kuvvetlerinin dörtte üçünü burada toplamıştı².

Bu hazırlıkları sezen ve İngilizler'in 19 Eylül sabahı saldırıya geçeceğini tahmin eden 7. Ordu Komutanı M. Kemal, durumdan Sanders'i haberdar ettiği halde; ciddiye alınmamıştı. Bunun üzerine M. Kemal herhangi bir saldırıya karşı sadece kendi birliklerini hazır bir duruma getirmişti. 18 Eylül akşamı M. Kemal, gerekli önlemleri almış olduklarından emin olmak için, emrindeki iki kolorduya komuta eden arkadaşları İsmet ve A. Fuat'la telefonlaştı. Daha telefonu henüz kapatmıştı ki, İngiliz topçu bombardımanının ilk sesini duydu³. Böylece **Nablus Muharebesi** başlamış ve İngilizler 19 Eylül günü de büyük bir taarruza geçmişlerdi. Türk kuvvetleri bu saldırıya karşı zaman zaman çetin bir direnme göstermelerine rağmen, çekilmeye başlamışlardı⁴. Bu saldırılara M. Kemal Paşa'nın 7. Ordusu dayanırken, 8. Ordu cephesi yarılmıştı. Bunun üzerine 7. ve 4. Ordular çekilmeye başlamışlardı. Bu çekilme sırasında bile, M. Kemal at sırtında düşmanla teması kesmeyerek, en son eratinın yanında ve içinde bulunarak, ordusunu güzel bir düzen içerisinde geri çekmişti⁵.

² Asker sayısı için bkz., Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, Ankara, 1961, s. 628; Y. Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, c. 3, Kısım 3, Ankara 1991, s. 449 vd.

³ Şükrü Tezer, a.g.e., s. 173; Lord Kinross, **Atatürk**, Çev., Necdet Sander, İstanbul 1984, s. 194-195; 18/19 Eylül gecesi 7. Ordu cephesinde şiddetli muharebeler başlamıştı. 19 Eylül sabahı ise saat 03.30'da 8. Ordu'nun sağ kanadındaki grubun bütün siperleri sahilten dağlara kadar, şiddetli bir topçu ateşi altına alınmıştı. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Liman von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, Çev., M. Şevki Yazman, İstanbul 1968, s. 313 vd., Necmettin Esin, "Birinci Cihan Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yıllarında Atatürk'ün Gödrüşleri", **Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan**, Ankara 1973, s. 25.

⁴ Cemal Paşa, **Hatıralar**, Haz. Behçet Cemal, İstanbul 1977, s. 264; İsmet İnönü, **Hatıralar**, c. 1, Ankara 1985, s. 130 vd., Ali Fuat Cebeşoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, c. 1, İstanbul 1953, s. 10 vd. Ş. Süreyya Aydemir, **Enver Paşa**, c. 3, İstanbul 1985, s. 334; Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, Çev. Nüzhet Salihoglu, İstanbul 1987, s. 169; ATASE, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, c. 4, Kısım 2, Ankara 1986, s. 628 vd., Cihat Akçakayalıoğlu, **Atatürk Komutan, İnkılapçı ve Devlet Adamı Yönleriyle**, Ankara 1988, s. 81.

⁵ Yılmaz Altuğ, **Türk İnkılab Tarihi**, İstanbul 1985, s. 27.

Diğer taraftan isyancı Arapların, Türk ordusunu arkadan vurmaları buraların çok çabuk çökmesine sebep olmuştu⁶. İşte bu asilerden Emir Faysal kuvvetleri de güneyden ilerlemekteydi. Bundan sonra 25 Eylül'de Amman düşmüş ve 0 Eylül'de de İngiliz kuvvetleri Şam yakınlarına kadar gelmişlerdi⁷. Fakat aynı gün Şam'ı savunmakla görevlendirilen general şehirden ayrılmış; kolordu komutanlarından biri de askerlerini düşmana teslim ederek, Beyrut'a kaçmış ve bundan dolayı Şam elden çıkmıştı⁸. Ayrıca Fransız ve İngiliz kuvvetleri denizden donanma yardımı alarak, 1 Ekim'de Beyrut'u da işgal etmişlerdi⁹. Bu olaydan sonra da Yıldırım Ordularının Halep'te toplanmasına karar verilmişti¹⁰.

Bu çekilme esnasında 7. Ordu, Komutanı'nın güçlü şahsiyetinin sevk ve idaresi altında düzenli bir şekilde ve düşmanı karşılayarak, şiddetli taarruzların önünde ezilmeden ve tertibatını bozmadan çekilmekteydi. M. Kemal, İngiliz baskınından dolayı değil, 7. Ordu'nun sağ kanadını koruyan 8. Ordu kalmadığı için ve ayrıca kuşatılmaktan kaçınmak amacıyla çekilmekteydi. Bu olaylar üzerine M. Kemal'in doğusundaki 4. Ordu da kuzeye doğru geri çekilmeye başlamıştı¹¹. Kuşatılma tehlikesi karşısında 7. Ordu; 22-23 Eylül 1918 günlerinde, Şeria Nehri'nin doğusuna geçerek, kendisini kuşatılmaktan kurtarmış ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'ndan almış olduğu emirle de; M. Kemal 7. Ordu'yu süratle geri çekerek, Halep'in Güneyi'nde toplamaya başlamıştı¹².

Meydana gelen bu çekilme sırasında M. Kemal, Ali Fuat ve Albay İsmet, insanüstü bir gayretle, tam bir dağılışı önlemeye çalışmışlardı.

6 Arap yarımadasında, Araplardan sadece İmam Yahya'nın yönetimindeki Yemen, Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmıştı. Bu konuda bkz., Y. Altuğ, a.g.e., s. 27.

7 Ş. Tezer, a.g.e., s. 173; Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, Ankara 1961, s. 628.

8 L. Kinross, a.g.e., s. 199.

9 Peter Mansfield, *The Successors The Ottoman Empire*, London, 1973, s. 45; F. Armaoğlu, a.g.e., s. 628, L. von Sanders, a.g.e., s. 342.

10 Cemal Paşa, a.g.e., s. 264; Y. Altuğ, a.g.e., s. 27.

11 J. Blanco Villalta, *Atatürk*, Çev. Fatih Özsu, Ankara, 1982, s. 225. Bu muharebelerde, cephedeki ordular arasında yalnız M. Kemal'in emrindeki birlikler hem savaşarak ve hem de tam bir itizamla çekilmek suretiyle Halep'e gelmişti, bu hususta daha geniş bilgi için bkz., Ş. Tezer, a.g.e., s. 173.

12 İsmet İnönü, a.g.e., s. 130 vd., L. von Sanders, a.g.e., s. 330, 344, 345; "Atatürk", *İslam Ans.c.* 1, İstanbul 1978, s. 727-728.

Fakat düşman kuzeye doğru gittikçe güçlenen kuvvetlerle ilerlemekteydi¹³. Bu duruma paralel olarak, Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Sanders 6 Ekim'de Halep'e gelmiş, burada aynı gün 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa, 7. Ordu Komutanı M. Kemal Paşa ve yüksek rütbeli sivil memurlarla toplanarak görüşmüş ve şu sonuca varmışlardı: Şehirde güvenliğin ve Halep istasyonunda da düzenin sağlanması; ayrıca sahilde Arap hareketinin genişlemesinin önlenmesi, Ordular Grubunun geri ile bağlantısının kurulması ve Ordu Komutanı Nihat Paşa'nın, İskenderun veya Mersin'den düşmanın çıkarma yapma ihtimaline karşılık, Adana'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Nihayet 4. Ordu'nun kaybının fazla olması nedeniyle 13 Ekim'de lağvedilmiş ve bundan sonrada 4. Ordu karargahıyla bütün kıtaları 7. Ordu emrine verilmişti. Bu suretle Suriye cephesine ait bütün işler ve vazifeler 7. Ordu'ya, yani M. Kemal'e devredilmiş oluyordu¹⁴. Böylece, Yıldırım Orduları M. Kemal'in Halep'teki 7. Ordu'sundan ve bir de bu hareketlere katılmayan ve Adana'da bulunan 2. Ordu'dan ibaret kalmıştı. Bu sırada Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Liman von Sanders ve karargahı Adana'ya varmıştı. Suriye Cephesi artık 7. Ordu'nun elindeydi¹⁵.

Fakat şurası da bir gerçektir ki, Halep mıntkasının; kuvvetli, bilhassa süvari ve zırhlı vasıtalarla takviyeli düşmana karşı, savunulması mümkün görünmüyordu. Düşman ordusuna karşı düşünülen bu savunma ancak Halep'in kuzeyindeki dağlık bölgede mümkün olabilirdi. Bu durumu gözönünde bulunduran Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı 7. Ordu Komutanlığı'na, sebepsiz bir karış toprak terk edilmemesi esas olmakla beraber; düşmanın üstün kuvvetleri karşısında Halep civarının terk edilmesi ve mukavemetin dağlık kısımda yapılması için talimat vermişti¹⁶.

13 Ş. Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c. 1, İstanbul 1985, s. 317.

14 L. von Sanders, a.g.e., s. 346 vd.

15 L. von Sanders, a.g.e., s. 348; Ş. S. Aydemir, a.g.e., c. 1, s. 317; "Atatürk", *İslam A.*, s. 728.

16 "Atatürk", *İslam Ans.*, c. 1, s. 728.

Bu sırada M. Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Komutanlığı'ndan almış olduğu emir üzerine; 7. Ordu'yu yeniden düzenlemeye çalışmış, Kolordu Komutanları İsmet ve Ali Fuat'ın başkanlığında reorganizasyon komiteleri kurmuş ve yavaş yavaş iki yeni tümen meydana getirmişti. M. Kemal bu yeni düzenlemeye göre, 17 Ekim günü 1. ve 11. Tümenler'den XX. Kolordu'yu; 24. ve 43. Tümenler'den, III. Kolordu'yu oluşturmuş ve böylece 7. Ordu'yu işe yarar bir hale getirmişti. Bundan sonra da M. Kemal, XX. Kolordu'yu Halep civarında, III. Kolordu'yu ise diğer gerekli yerlerde ve 24. Tümen'i Halep kuzeyinde Katma'da, 43. Tümen'i gene Halep kuzeyinde Müslimiye'de mevzilendirmişti¹⁷.

Bu çekiliş hareketi esnasında Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız eden böbrek sancıları, Halep'e geliştinden az sonra Paşa'yı yatağa düşürmüş ve Ermeni hastanesinde yatmasına neden olmuştu. Paşa'nın hastalığa karşı gösterdiği direnç, doktorları da şaşırtmıştı. Bu arada M. Kemal Paşa, Hastabakıcıların oturma odasında mahalli idareciler ve generallerle toplantılar da yapmıştı.

Bu sırada İngilizler'in zırhlı araçlardan kurulu bir ileri birliği, Türk artçıları ile küçük bir çarpışmadan sonra şehire yaklaşmış ve teslim olmaları için Türkler'e haber göndermişlerse de; Türkler teslim olmayı reddetmişlerdi¹⁸. Bunun üzerine İngilizler, takviye birlikleri gelinceye kadar iki gün beklemişler ve bu arada şehrin savunma tesislerini keşfe çalışmışlardı.

Sağlığı düzeldikten sonra Baron Oteli'ne yerleşen Mustafa Kemal Paşa, bunu izleyen günlerde burayı aynı zamanda karargah olarak kullanıyordu¹⁹. Bu arada III. Kolordu Komutanı Albay İsmet Bey İstanbul'a

17 L. Kinross, a.g.e., s. 200; ATASE, a.g.e., c. 4, Kısım 2, s. 712; Ş. S. Aydemir, *Tek Adam*, c. 1, s. 317.

18 23 Ekim günü, bir İngiliz yüzbaşı görüşmek isteğiyle I. Tümen'in emniyet postasına gelerek Tümgeneral Macandrev (5. İngiliz Süvari Tümen Komutanı) imzalı bir mektup getirmişti. Mektuba göre; teslim teklifi ve buna benzer mana ifade etmeyen yazılar vardı, "Ordu komutanı buna cevap vermeye bile lüzum görmemiştir" karşılığıyla, İngiliz yüzbaşı emniyet hatlarının dışına çıkarılarak gereği yapılmıştı, bu konuda bkz., ATASE, a.g.e., s. 720.

19 Lord Kinross, a.g.e., s. 200-201; ATASE, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi*, c. 4, Kısım 2, s. 712.

tayin olduğu için Halep'ten ayrılmıştı. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın, zaman zaman beraberinde bulunan XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya fikirlerini açtığı ve bu kötü gidişin Osmanlı Devleti hudutları içinde Türkler'le meskun sahalarda yeni bir devlet kurmak suretiyle telafisinin mümkün olabileceğini anlatmaya çalıştığı bilinmektedir²⁰.

Öte yandan, 23 Ekim 1918'de ileri hatlarda başlayan muharebe, 25 Ekim 1918'de Halep'in güneyine intikal etmiş, Halep o gün önemli vakalara sahne olmuştur. Bir taraftan Halep'in güneyinde muharebeler olurken, öte yandan İngilizler'le hareket eden Araplar ile Şerif Faysal'ın kuvvetleri de, doğudan şehire hücum ederek Halep'e girmişler ve Kale ile Hükümet konağını da ele geçirmişlerdi. Daha sonra 7. Ordu Karargahı'nın bulunduğu Merkez Komutanlığı'na hücum ederek burasını da ele geçirdilerse de; biraz sonra geri atıldılar, şehir ahalisinden bir kısım Araplar da silahlanarak isyancı Bedevilere katılınca sokak muharebeleri başlamıştı²¹. M. Kemal bu olayları şu şekilde anlatmaktadır²². "Şehrin şark medhalinde bir kalabalığın içine girdik; bunlar askeri kıyafetini taşıyan urban ve bedevilerdi, esir olmuştuk. Yanımda kuvvet olarak bir tek nefer yoktu; mühacim bedeviler otomobilin etrafını sardılar ve her tarafına yüklendiler. Tehacümü görünce şoföre: Dur! Emrini verdim. Elimde Tahsin Bey'in²³ verdiği kırbaçla ayağa kalkarak, onlara anlayabileceği lisanla sordum: Reisiniz nerededir? Cevap verdiler: Hepimiz reisiz! Derhal karar vermek lazımdı; kırbaçla vurmağa başlayarak: Çekilin! Diye bağırdım. Gayr-i ihtiyari çekildiler; emrettim: Çabuk reisiniz karşıma gelsin! Reisleri geldi; ona dedim ki: Ben sizin yardım ettiğiniz vaziyeti galebe çaldım; herkes mağ-

20 "Atatürk", *İslam A.*, c. 1, s. 728.

21 L. von Sanders, *a.g.e.*, s. 349-350; L. Kinross, *a.g.e.*, s. 201.

22 *Atatürk'ün Anıları (1917-1919)*, Hz., Faliş Rifkı Atay - Mahmut Soydan, Sadeleştirilen, İsmet Bozdağ, Ankara 1982, s. 79; Sedat Doğruer, *Yıldırımın Akıbeti*, İstanbul 1927, s. 266 vd.; Edip Kızıldağlı, "Atatürk'ün Halepliler'e Son İhtarı", *Anlatan*, Ömer Hacıbeyoğlu, *Son Haber* (27 Ocak 1960), Antakya, 1960.

23 Tahsin Bey, Suriye Valisi ve fahri Binbaşı, bu konuda bkz., Sedat Doğruer, *a.g.e.*, s. 266; *Atatürk'ün Anıları (1917-1919)*, s. 80.

lubdur. Fakat sizin iştirakinizi de mazur görüyorum; bu akşam yanıma geliniz; sizinle görüşeceklerim var. Emredersiniz dedi ve uzaklaştı²⁴. Şoföre: Çabuk geriye emrini verdim. Haleb'in içindeki karargaha döndüm; biraz sonra şeyh geldi. Kendini onun anlayabileceği merasimle kabul ettim ve sordum: Benden ne istiyorsunuz? Şimdilik bin altın, silah, cephane, dedi. Bin altını o akşam verdim; silah ve cephane için vaad ettim." Elimizde bulunan Edip Kızıldağlı'nın 1960 yılında Antakya'da yayımlanan **Son Haber** Gazetesi'ndeki, "Atatürk'ün Halepliler'e Son İhtarını" başlıklı yazısında da; M. Kemal Paşa, Halep'e Arap Devleti²⁵ tarafından tayin edilen Valiye haber göndererek: Osmanlılar'a ait ne kadar para ve kıymetli evrak varsa derhal teslim edilmesini emretmişti. Vali emrini dinlememiş. Bunun üzerine de M. Kemal ertesi sabah Hükümet Konağı'na gidip, valiyi haşlamış ve Ziraat Bankası, Belediye, Maliye hususi muhasebe kasalarındaki kıymetli evrak ve parayı alarak otele dönmüştü²⁶.

Ayrıca M. Kemal Paşa anılarına şunları da eklemiştir²⁷: "Ertesi gün, yine rahatsız olarak karargahta uzanmış yatıyordum. Bir aralık Halep şehrinin içinde bir ateş koptu; balkona çıkıp sokağa baktım: Herkes heyecan içindedir ve bir kalabalık otele hücum halindedir; harkes bana doğru geliyor... vaziyeti kavradım; kırbacımla evvela kalabalığı otel haricine çıkardım. Alt kattaki taraçaya indiğim vakit, Halep kumandanı heyecandan okuyamadığı bir raporu bana tevdi etti; sükunetle okudum. Rapordan anlaşılıyordu ki, Halep hücumu maruz kalmıştı.

24 **Atatürk'ün Anıları (1917-1919)**, s. 80; S. Doğruer, a.g.e., s. 266 vd.; Edip Kızıldağlı, a.g.m., **Son Haber** (27.1.1960), Antakya, 1960.

25 Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'ndan verilen bilgiye göre; ordularımız daha Humus'u terk etmeden önce Hama Mutasarrıfı'nın görevini bıraktığını ve bundan faydalanan Araplar'ın bir Arap hükümeti kurarak ilan ettiklerini; Grup Komutanı'nın, üst rütbeden bir kişiyi mutasarrıflığa tayin ettiğini; başka bir hükümet teşkilinin icabında silah ve uçak kullanarak engellenmesinin emredildiğini orduya bildiriyordu. Bu hususta bkz., ATASE, a.g.e., s. 713.

26 Edip Kızıldağlı, a.g.m., **Son Haber** (27.1.1960), Antakya 1960.

27 **Atatürk'ün Anıları (1917-1919)**, s. 81; S. Doğruer, a.g.e., s. 267; L. Kinross, a.g.e., s. 201; F. R. Atay, a.g.e., s. 111; ayrıca bu hususta Edip Kızıldağlı, bu olayları bizzat yaşayan kişilerden derleme yaptığı için sözü geçen olayları doğrulamaktadır, bkz., Edip Kızıldağlı, a.g.m., **Son Haber** (27.1.1960), Antakya, 1960; J. Blanco Villalta, a.g.e., s. 232-233.

Bulduğum otelin kapısından sağa saparak yüründüğü zaman bir dörtyol ağzına tesadüf olunur, o noktaya kadar geldim. Bütün yolları tutturmuştum; düşman tayyaresinden atılan bombalara bazı damlardan atılan bombalar inzımam ediyordu. Bu beni güldürdü. Çünkü ben Haleb'i muhafaza etmeği düşünüyordum".

Yine M. Kemal Paşa olayları şöyle nakletmeye devam etmektedir²⁸: "Akşam vakti idi; bulunduğum yerden ilerde, birçok insanların yere serildiğini görüyordum; bunlar, beni yalnız sanarak hücum eden zavallılardı. Ben Halep şehrinde tam deyimiyile bir sokak harbi yönettim. Saldıranlar, tamamen yenilmiş ve bozguna uğramış olarak atıldılar ve kovalandılar şehirde duruma tamamen hakim olduk ve sükunet kuruldu".

Meydana gelen bu olaylardan sonra, M. Kemal Paşa Halep'te daha uzun bir süre kalmanın anlamsız olduğunu farkederek, Bab-el Faraç'ta Saat Kulesi yanında Halepliler'e; yapılan savaşlar neticesinde Halep'ten ayrılacaklarını belirttikten sonra kendilerine hitapla²⁹: "...Askerlerimden birisine müdahale ederseniz, Halep'te taş üstünde taş; gövde üstünde baş bırakmam! İtidalinizi muhafaza ediniz. Akıbetinizin ne olacağını bilmiyorum. Sizi gene Allah'a emanet ediyorum." diyerek, saat kulesinin yanına gelmiş olan İngiliz generali ile vedalaştı. Atına bindi ve askerleri ile beraber muntazam bir şekilde aynı emniyet tertibatı altında Sebil mevkiindeki karargaha doğru şehirden çekilirken hain bir kurşun patladı. Derhal Türk mitralyözleri cevap verdiler. İngiliz Kolonel vurularak yerlere yuvarlandı. Artık kimse Türk'le şaka yapılamayacağını anlamıştı. Sebil karargahına çekilen askerin karşısındaki Alman kışlasını İngilizler işgal etmişlerdi. Türkler onun etrafını çevirdiler ve İngilizler'e: Eğer bir daha kurşun sıkarlarsa kışlayı olduğu gibi uç-

28 **Atatürk'ün Anıları (1917-1919)**, s. 82; Halep'te cereyan eden bu sokak muharebeleri hakkında Sanders'in anılarında oldukça bilgi bulunmaktadır. Bu hususta bkz., L. Sanders, a.g.e., s. 351 vd.; S. Doğruer, a.g.e., s. 267 vd.

29 E. Kızıldağlı, a.g.m., **Son Haber** (28.1.1960), Antakya 1960.

racıklarını bildirdiler. Öldürülen İngiliz Koloneli için de özür dilediler. Bu hadise istenmiyerek olmuştu."

Yine olayların son kısmını da M. Kemal'in anılarından aktaralım³⁰: "Akşam yaklaşmıştı. Sokak harbini yönettiğim noktanın yakınında şoför bekliyordu, işaret ettim, bulunduğu noktaya yaklaştı. Otomobile binmeden önce Halep komutanına emirlerimi ve yapacağı işleri söyledim. Söylediklerimin içinde sır olan şu noktalar: Bu akşam, Halep ilerisindeki kuvvetleri geri çekeceğim. Yarın, Halep'in kuzeybatısında İngiliz ve Araplar'la savaşa tutuşacağım. Buna göre hareketinizi düzenleyiniz." Böylece 7. Ordu kıtaları Halep'in 5 km. kuzeyine çekilmiş ve ordu karargahı da Katma'ya nakledilmişti. Olaylar M. Kemal Paşa'nın istediği gibi gelişmişti. Gerçekten ertesi sabah, yani 26 Ekim 1918 günü Türk kuvvetlerinin geri çekildiğini sanan Arap ve İngilizler, sevinerek saldırıya geçtiler, fakat M. Kemal'in aldığı düzen karşısında şiddetli bir mukavemetle karşılaşmışlar, mağlup ve perişan edilmişlerdi³¹.

M. Kemal'in bir süre önce yattığı hastanede bütün savaş boyunca kalan iki İngiliz hemşiresinden biri, Birinci Dünya Savaşı'nın son muharebesini de şöyle anlatmaktadır³²: "Sabahın saat altısında silah sesleri şehrin her yanını sarmıştı. Gökten sanki kurşun yağıyordu. Değil sokağa, balkona bile çıkmaya imkan yoktu. Araplar sokakları tutmuş, rasgele ateş ediyorlardı. Evlerin çoğunu yağma eden Araplar kapkacağa kadar ne bulurlarsa alıp götürüyorlardı. Karşımızdaki bir eve saldırıp girdiklerini ve ele geçirdikleri yatak, yastık gibi her türlü eşyayı atlarına yükleyip götürdüklerini gözümüzle gördük. Saat sekiz olunca bizim ordunun önünden gelen Hicazlı Arap birlikleri bağırıp şarkılar söyleyerek şehre girdiler. Atlarını dört nala sürüyor ve tüfeklerini, kılıçlarını, bay-

30 Atatürk'ün Anıları (1917-1919), s. 82; L. Kinross, a.g.e., s. 201; F.R. Atay, Çankaya, İstanbul, 1984, s. 111.

31 Atatürk'ün Anıları (1917-1919), s. 82; ATASE, a.g.e., s. 728 vd., Y. Hikmet Bayur, a.g.e., c. 3, Kısım 3, s. 462.

32 L. Kinross, a.g.e., s. 201-202.

raklarını havada sallıyorlardı. İngilizler'in de uzakta olmadığını biliyorduk. Saat dokuzda başı miğferli askerlerimizin zırhlı arabalarla şehre girişlerini görerek sevindik. Şükran duygularımız içimizden taşıyordu. Dışardakilerin alkışları ve yaşa sesleri arasında kendi bayrağımızı çektik. Hastanemizin karşısına düşen tepelerden siyah bir çizginin gitgide yaklaşmakta olduğu görülüyordu. En sonunda atlarımız da şehre girdi. Yarım saatlik bir moladan sonra mevzi almak üzere şehrin kuzeyine geçtiler. Yazık ki Türkler orada pusuya yatmışlardı. Birden hücum kalkınca askerlerimizden bir kısmı can verdi ve birçoğu da yaralandı."

Böylece Halep'in kuzeyinde İngiliz Süvari Ordusu ve silaha sarılmış asi Arap kuvvetleri ile 26 Ekim 1918'de yaptığı Birinci Dünya Savaşı'nın son muharebesi olan **Katma Meydan Muharebesi**'ni kazanarak düşman ordusunun beşyüz kilometrelik hızlı ilerlemesini, bugünkü güney sınırimızın üzerinde durdurmuştu. M. Kemal Paşa bu zaferden sonra; "Bir hat tespit ettim ve sınırladım. Kuvvetlerime emir ettim ki; düşman bu hattın ilerisine geçmeyecek." Nitekim geçmemiştir³³. İşte bu muharebe ile Toros Geçitlerini düşmana tamamı ile kapatmıştık. Geri çekiliş esnasında da Suriye dahilindeki şimendifer hatları ve yollar iyice tahrip edilmiş olduğundan İngilizlerin ileri kitalarını süraatle takviyesi imkanı ortadan kalkmıştı. Ancak sahilden ilerliyebilirlerdi. Bu suretle Türk cephesi Halep'in 5 km. kuzeyinde istikrar bulmuş oluyordu³⁴. Bundan sonra da M. Kemal Paşa'nın 7. Ordusu birçok taarruza uğramışsa da, bunların hepsini geri püskürtmeyi başarmıştı³⁵.

Öte yandan 27 Ekim 1918 akşamı Başkomutanlık Kurmay Başkanı İzzet Paşa'dan gelen bir şifrede; İtilâf Devletleri'nin Osmanlı Devleti ile bir mütareke imzasını kabul edebileceklerini bildirmişlerdi. Bu

33 Atatürk'ün Anıları (1917-1919), s. 82; Necmettin Esin, a.g.m., s. 26.

34 Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., c. 1, s. 14.

35 L. von Sanders, a.g.e., s. 352; L. Kinross, a.g.e., s. 202.

hususta ilk şart olarak Almanlar'ın emniyet altında geri dönmeleri istenmişti. Birkaç güne kadar cevap gelmesi ihtimali vardı. Bunun için Alman kıtalarının kısa süre sonra geri çekilmek zorunda kalacağı hesaba katılması konusu belirtilmişti. Aldığı bu emir üzerine M. Kemal Paşa'nın Ordular Grubu Komutanlığı'na üzerine alacağına dair işaret belirlemiştir. Çünkü, bu konuda 7. Ordu'nun bu yolda alabilecek hiçbir tedbiri yoktu³⁶.

Bundan sonra Arap gruplarının, Müslimiye'den Antep istikametini tuttuklarına ve bunları İngiliz kuvvetlerinin takip etmekte olduklarına dair bilgi alınması üzerine, 7. Ordu Komutanı, 28 Ekim akşamı Kilis'e giderek orada gereken teşkilatı kurmuş ve Antep'teki komutanlığa gerekli emirleri vermişti. Kilis'e 43. Tümen'den küçük bir müfreze gönderilerek, burada kurulacak olan teşkilatın çekirdeğini oluşturmuştu. Bu sırada 28 Ekim günü düşmanın yine bazı keşif kolu teşebbüsleri olmuş, yapılan ateşlerle geri püskürtülmüştü. Ayrıca 7. Ordu Komutanlığı'nın askeri harekate ait, verdiği 28 Ekim tarihli emir, ordunun son emriydi. Bu emire göre; alınan tedbirlerle Türk süngüleri bu bölgedeki milli hududumuzu çizmiş bulunmaktaydı. Buna göre 7. Ordu İskenderun ve kıyılarıyla birlikte Reyhanlı, Kırıkhan, Belen, Der el Cemal, Tel el Rifat ve doğuya uzanarak genel hattını korumaktaydı. Bir iki gün sonrada Antakya ve çevresini sınırı içine almış bulunarak; ordu karargahı, 30 Ekim'de Raco'ya taşınmıştı³⁷.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz; düşmanın devam eden taarruzlarına rağmen 7. Ordu Halep'in kuzeyinde tuttuğu son hattı muhafaza etmiş ve iki gün sonra da Antakya'yı bu hat içerisine almıştır. M. Kemal bu suretle Antakya'dan Halep'in kuzeyine geçen, yani takriben güneyde bugünkü hududumuza uyan bir hattı elde bulundurmuş ve yeni Türk Devleti'nin milli hududunu Türk askerinin süngüleriyle fiilen burada tespit etmiştir. Burada olan muharebe I. Dünya Savaşı'ndaki İn-

36 ATASE, a.g.e., s. 729-730.

37 S. Doğruer, a.g.e., s. 270; ATASE, a.g.e., s. 730.

gilizler'le son savaşımız ve Kurtuluş Savaşı'nın da ilk muharebesi ve zaferi sayılabilir. Çünkü sonradan cereyan edecek birçok vakalar, Atatürk'ün milli bir mücadele ile vatanın kurtarılması hakkındaki düşüncelerinin daha burada iken kesinleştiğini ve fiili hareketlerle buna başlamış olduğunu teyid etmektedir³⁸.

İşte bu bağlamda Katma'daki karargahında M. Kemal Paşa, ilk emirlerini yayınlarak sonradan vatanın savunması için kurulacak Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarının ilk hücrelerini meydana getirecekti. Türkler'in bir gün kendi öz toprakları için savaşmak zorunda kalacaklarını önceden tahmin etmiş ve fazla silahları bölge halkına dağıtarak iş görececek "Çete Harbi" için milis kuvvetlerinin kurulmasını planlamıştı. Bu olaya bağlı olarak, bu sırada arkadaşı Ali Cenani Bey'le Katma'da karşılaşan M. Kemal Paşa, O'na nereye gittiğini sormuş, O da ailesinin yaşadığı Antep'e gideceğini, Türk Ordusu'nun çekilmekte olduğu için düşmanın Antep'i ele geçirip yağma etmeden önce oradaki ailesini daha emin bir yere götürmek istediğini söylemiştir. O zaman M. Kemal Paşa buna şu şekilde cevap verir: "Memlekette adam kalmadı mı? Kaçmayı değil, kendinizi müdafaa etmeyi düşününüz!" Bu cevap karşısında Ali Cenani şaşırarak; bunu nasıl yapabileceğini sormuş, bu soruya M. Kemal'de; "Teşkilat kurun! Millî Kuvvetler meydana getirin ve kendinizi koruyun! İstedğin silahları ben sana veririm" demiştir³⁹.

Bu sırada Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi'ni ordulara bildirmişti. Bu mütareke gereği Türkiye'de bulunan Almanlar'ın ayrılmaları lazım geldiğinden 31 Ekim 1918 günü Mustafa Kemal Paşa Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na atanmıştı. Bunun üzerine M. Kemal, ordusundaki subayları toplayarak yapmış olduğu durum değerlendirmesinden sonra, Alman subaylarının; "Artık harp bitmiştir" demelerine karşılık; "Onlar için harp bitmiş ola-

38 "Atatürk", İslam A., c. 1, s. 729; Necmettin Esin, a.g.m., s. 26; F. Rıfkı Atay, Çankaya, s. 111.

39 J. Blanco Villalta, Atatürk, Çev. Fatih Özsu, Ankara 1982, s. 233; F. Rıfkı Atay, Çankaya, s. 112-113.

bilir. Bizim için yeni başlıyor" cevabını verdikten sonra, "**Harb-i Kebir bitmiştir, Harb-i Sagir başlayacaktır**" dedi⁴⁰. İşte bu "**Harb-i Sagir**" bizzat M. Kemal tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde açıklanmış ve bunun "başında zabıt bulunan küçük müfrezelerin oluşturduğu gerilla teşkilatının" adı olduğunu vurgulamıştı. Bu sözlere dayanarak M. Kemal Paşa Millî Bağımsızlık Savaşımız'ın ilk düşüncesini burada açıklamıştır diyebiliriz.

Bu olaylardan sonra M. Kemal Paşa, 31 Ekim 1918 günü emri altındaki XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya; "Liman Paşa çağırıldı. Adana'ya gidiyorum. Zannedersem Ordular Grubu'nun kumandasını bana devredecektir" dedi ve sonra ilave etti; "Tabii sizde 7. Ordu'nun emir ve kumandasını deruhte edersiniz" dedikten sonra M. Kemal Paşa Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nı emri altında toplayabilmek için o gün öğleden sonra Grup Karargahı'nın bulunduğu Adana'ya hareket etmiş ve burada kendisini bekleyen Liman von Sanders'ten aynı gün komutayı teslim almıştır⁴¹.

---

40 TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 1, Ankara, 1985, s. 70; vd; Mehmet Tekin, **Tarihte Hatay ve Hatay Devleti**, Antakya 1987, s. 14.

41 Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, s. 173; Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, c. 1, İstanbul 1953, s. 26; F. Rifki Atay, **Çankaya**, s. 113; Liman von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, Çev. M. Şevki Yazman, İstanbul 1968, s. 353; Sedat Doğruer, **Yıldırımın Akıbeti**, s. 270.

ATATÜRKÇÜLÜK VE ATATÜRK İLKELERİ

M. Vehbi TANFER*

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu, Türk Milleti için tek yol göstericisi Atatürk İlkeleri'ni bu kısıtlı zaman içinde her birini genel çizgileri ile sizlere sunmaya çalışacağım.

Atatürk önderliğinde Türk Milleti, yedi bin yıllık tarihinin en zor döneminde dünyanın en görkemli devrim hareketini gerçekleştirmiştir. Batılıların "*Türk Mucizesi*" dedikleri bu olay, yalnız Türk Milleti için değil, bütün ezilen mazlum milletler için de bir kurtuluş yolu ve ümit kaynağı olmuştur.

Türk Devrimi yalnızca aksiyon evrelerinden oluşmaz. Başta işgal altındaki Türk yurdunu kurtarmak için girişilen bağımsızlık hareketi olmak üzere, bu köklü ve çok boyutlu hareket sonunda gerçekleştirilen reform hareketleri, büyük Türk Devrimi'nin hiç şüphesiz aksiyon safhalarını oluşturmaktadır. Ama bütün bunlardan çok daha köklü ve önemli olan bir yönü daha vardır; bu da Türk Devrimi'nin fikir yönü, yani teori safhasıdır. Türk Milleti, Kurtuluş Savaşı'nın sonunda esaret zincirlerini kırmış, bağımsızlığına kavuşmuştur. Ama bağımsızlığa kavuşmak ve egemenliğini eline almak, Türk Milleti için son hedef değildir. Asıl büyük hedef, Atatürk tarafından, "Çağdaş muasır milletler seviyesine ulaşmak" olarak konulmuştur. Bu hedefe ulaşmanın yöntemi, müsbet ilimdir; ilham kaynağı ise, Türk Milleti'nin yüksek yeteneği, iyiye, güzele ve yeniye aşına oluşudur. Nitekim Atatürk, "Milli varlığımızın temelini milli şuurda ve milli birlikte görmekteyiz" diyerek, millete ve milletin değerlerine olan güvenini ortaya koymuştur.

---

* Atatürk Araştırma Merkezi, Bilim Kurulu Asli Üyesi.

İşte, Türk Devrimi'nin fikir yönüne biz "Atatürkçülük" diyoruz. Türk Devrimi, fikir ve ideal yönüyle Atatürkçülük veya Kemalizm diye ifade edilmektedir. Atatürkçülük, Atatürk ilkelerini ve Türk Devrimi'ni her ne pahasına olursa olsun, sonsuza dek korumak ve yaşatmaktır. Atatürkçülük, Atatürk'ün işaret ettiği hedefler, ilkeler ve Türk İnkılabı ile bir bütündür. Hedefi ise, ülkeyi en mamur, müreffeh ve mesut etmek, milli kültürü çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkarmaktır.

Atatürkçülük'te "Tam Bağımsızlık" ve "Milli Egemenlik" ilkeleri, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel unsurlarıdır. Çünkü Kurtuluş Savaşımız bu iki temel üzerine gelişmiştir. Türk Milleti bir yandan batılı emperyalist güçlere karşı bir bağımsızlık savaşına girerek, ülkesini işgalden kurtarmak için büyük bir mücadeleye yönelirken, ulusal egemenliği gerçekleştirmek için de, batılı emperyalist güçlerle işbirliği içinde bulunan saltanata karşı da savaşmıştır. Bu çabasının sonucunda, saltanatu elinde bulunduranlar, işgalci güçlerle birlikte ülkeyi terketmek zorunda kalmışlardır. Bu iki önemli kavramı çağdaş anlamda varolmanın en temel şartı sayan Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinden buyana, "Tam Bağımsızlık" ve "Milli Egemenlik" kavramlarını sık sık kullanmış; başta dış politika olmak üzere, iç politika ve kanunlaştırma hareketlerini bütünüyle bu iki temel prensibe bağlılık oluşturmuştur. Nitekim, Kurtuluş Savaşı'nın dış politika prensiplerini belirleyen 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Milli, "tam bağımsızlık" ve "milli egemenlik" ilkelerinin ruh verdiği bir belge olarak, yakın tarihimizdeki yerini almıştır... Atatürk Milli Egemenlik ilkesini üç kelime ile özetlemiştir: "Milli egemenlik, milletimizin namusudur, şerefidir, haysiyetidir"

Atatürk İlkeleri

Atatürkçülük felsefesinin en temel çizgilerini, Atatürk İlkeleri olarak nitelendirdiğimiz altı ilke oluşturmaktadır. Atatürk tarafından ortaya konulmuş bu ilkeler denilebilir ki, Türk Milleti'ni çağdaşlaşma çiz-

gisine götürecektir altın anahtarlardır. Çünkü bu altı ilke, her açıdan Türk Milleti'ni çağdaşlaşmaya yöneltecek bir bütünü oluşturmaktadır. Çağdaşlaşma ise, sürekli bir akış, sürekli gelişme ve yürüyüştür. Atatürkçülüğe göre, her ulaşılan hedef, yeni bir hedefe yönelmeyi mübah kılar. Bu temel felsefenin özünü, Atatürk İlkeleri dediğimiz altı ilke oluşturmaktadır.

Atatürk ilkeleri deyiminin kullanılması, anlamda kolaylık sağlamak bakımından gereklidir. Ancak, söz konusu deyimini kullanırken, bu ilkeleri birbirinden ayrı ayrı düşünmek ve değerlendirmek hatasına düşmemek son derece önemli bir husustur. Zira ilkeler birbirlerine bağlı bir bütün teşkil etmektedirler. Ancak üzülmek belirtmek isterim ki, bu husus, bilerek veya bilmeyerek pek çok kişinin dikkatinden uzak kalmıştır. Bu yüzden de bazı kişiler kendi kişisel ideolojilerine göre bir takım ilkeleri temel ilke saymış, diğerlerini yok farzetmişlerdir. "Olmasa da olur" nazarıyla bazı ilkeler dikkate alınmayınca, Atatürkçülük'le hiç bir ilgisi olmayan çarpık ve yanlış yorumlar ortaya çıkmıştır. Oysa "Atatürkçülük" dediğimiz genel bütün içinde, her ilke birbirinin tamamlayıcısıdır. Bu anlayış içinde, ilkelere birini öne almak ya da bir başkasını geri planda bırakmak, Atatürkçülük'ün özünü tahrif ederek, sistematikte var olan dengeyi bozmaktadır. Bu nedendir ki, Atatürk ilkeleri dediğimiz ilkelerin, Atatürk'ün belirttiği sıra içinde değerlendirmeye alınması gerekmektedir. İlkeler arasında son derece hassas bir denge mevcuttur. Birbirinden ayrılamaz bir bütündür. Bu ilkeler 1924 Anayasası'nın ikinci maddesi, sonra da 1937 Anayasası'nın birinci maddesinde şu sırayla yer almışlardır:

1- Cumhuriyetçilik

2- Milliyetçilik

3- Halkçılık

4- Devletçilik

5- Laiklik

6- *İnkılapçılık veya devrimcilik...* (Atatürk bu iki deyimini de kullanmıştır).

Cumhuriyetçilik

Türk Devrimi'nde cumhuriyetçilik ana ilke, esas değerdir. Cumhuriyetçiliğin özünde, devlet yönetim şekli olarak demokratik cumhuriyetin bir fazilet rejimi olduğunu benimsemek vardır. Cumhuriyet, Atatürk inkılabının bütününi temsil eden bir devlet ve hükümet şekli olarak değiştirilemez bir cevherdir. Egemenliği millete verme ve yönetimde milletin tek söz sahibi olması anlamına gelen bir ilkedir. Atatürk'e göre; "Milli egemenlik öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar yok olur". Nitekim Atatürk, Türk Devrimi ile gerçekleşen büyük olayı, Türk Milleti'nin eseri olarak görmüş ve değerlendirmiştir. Bu nedenledir ki, Atatürk'e göre, Türk Milleti'nin yaratılışına, onuruna ve anlayışına en uygun yönetim şekli cumhuriyet yönetimidir. Cumhuriyet ilkesi gerek 1924 ve gerekse 1961 anayasalarında mecliste değiştirilmesi veya bir başka şekle sokulması tek- lif dahi edilemeyecek bir değer olarak korunmuş ve yerleşmiştir. Bu vasfı özelliğiyle cumhuriyet devlet düzen ve ideolojisinde şahsılık ve keyfiliğin hakim olmasını önleyen en sağlam teminattır.

Milliyetçilik

Cumhuriyetçi devlet yapısını koruyacak olan toplumun siyasi birlik şuuruna kavuşmuş pekişik bir bütün olması en temel amaçtır. Millet olma şuuruna gerçek anlamda Türkler, Türk Devrimi'nin sonucunda kavuşmuşlardır. Türk milliyetçiliği bir doktrin değildir. Tarihsel ve siyasal bir olaydır. Aşırı ırkçılıkla, emperyalizm ve faşizmle her hangi bir ilgisi yoktur. Türk Milliyetçiliği fikren, fiilen, hissen milli birliğe sahiptir.

Milliyetçilik ilkesinin anlamını Atatürk, Türk Ulusu'nu ve Türk'ü

tanımlamak için söylemiş olduğu şu sözlerle belirtmiştir: "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkına Türk Milleti denir".

Atatürk Türk Milliyetçiliğini de şöyle açıklamıştır: "Türkiye Cumhuriyeti sınırları dahilinde yaşayan, Türk dili ile konuşan Türk kültürü ile yetişen, Türk ülküsünü benimseyen her vatandaş, hangi din ve mezhepten olursa olsun Türk'tür, Türk Milliyetçisidir".

Halkçılık

"Halk" deyimi, çok daha geniş bir anlamı olan Millet'in bugün yaşamakta olan bölümü için kullanılan bir deyimdir. "Halkın Egemenliği" deyimi de, daha geniş bir anlamda, "Millet egemenliği" olarak kullanılmaktadır. Anayasa'da belirtildiği gibi, yasa yapma, yürütme ve yargı hakları hep millete aittir.

Halkçılık ilkesi, sınıf esasını kabul etmez. Halk, meslek ve çalışma grupları olarak ayrılmıştır. Türk toplumu bir eşitlik dengesi içindedir. Ayrıcalıklı bir sınıf bilinci yoktur ve olamaz. Yasalar önünde, bütün yurttaşlar için kesin bir eşitlik öngörülür. Halkçılık, Milliyetçilik fikrinin bir sonucudur. Türk halkı birdir ve bir bütündür. Atatürk'e göre, Türk Milleti'nin gerçek sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan köylüdür.

Devletçilik

Sosyal, ekonomik ve kültürel kalkınmada daha çok akılcı metodu belirten bir esastır. Ekonomik alanda, özel sermaye kadar, devletin de yatırımcılığını öngörür. Bu ilke, devlet elindeki sermayenin başta altyapı olmak üzere, ülke kalkınmasına ayrılmasını arzular. Dış sermayeye, her iki tarafında yararına olmak koşuluyla ve ülkeyi bir sömürge durumuna düşürmemek kaydıyla karşı değildir. Komünist ülkelerdeki katı devletçilik anlayışıyla hiç bir ilgisi yoktur; bütünüyle ülke gerçeklerinden oluşturulmuştur.

Devletçilik ilkesi anayasada görüldüğü gibi, karma ekonomiye dayanmaktadır. Sosyal devlet anlayışının açık ve belirgin bir görünüşüdür. Devletçilik ilkesi, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye özgü bir sistemdir.

Laiklik

Atatürk, din ve dünya işlerinin ve özellikle dinle politikanın kesinlikle birbirinden ayrılmasını öngörmüştür. Din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Atatürk, kendi düşünce yapısı içinde, dine karşı saygıyı öngörür. Düşünüşe ve düşünceye karşı olmayı kesinlikle reddeder. Bununla birlikte din ile devlet işleri kesinlikle birbirine karıştırılmamalıdır. Hiç bir kimse bir başka kişiyi ne bir din ne de bir mezhebi kabule zorlayamaz. Din ve mezhep kuralları, hiç bir zaman politikada bir araç olarak kullanılamaz. Laik anlayışta inançlara, dolayısıyla dine karşı gerçek bir saygı vardır.

Laiklik Türk Milleti'ne önemli çağdaş değerler kazandırmıştır:

Kişilerin dini inanç ve fikri özgürlüğünün yanısıra, vicdan özgürlüğü ile itikat ve ibadet özgürlüğünü sağlamış, aynı zamanda ulusu ümmet olmaktan çıkarıp, millet olmaya yöneltmiştir. Millî birlik ve beraberlik duygusunun bilincine kavuşmak gibi değerler kazandırmıştır.

Laiklik ilkesi, 5 Şubat 1937'de Anayasa'ya girmiş olmasına karşın, Türk Milleti, son yıllarda bu ilkeye karşı yoğunlaştığı görülen kasıtlı ve maksatlı girişimlerle karşı karşıya kalmıştır. Anayasa'ya 61 yıl önce girmiş olmasına rağmen, laiklik ilkesi üzerindeki tartışmalar sürüp gitmektedir. Bunun nedeni ise, şeriat devleti kurmak düşüncesinde olanlar, siyasi ve maddi menfaatleri tehlikeye düştüğünde, laikliğinden düşmanlığı olduğu tezini ileri sürerek, geleceklerine yatırım yapmak istemektedirler. Diğer önemli bir husus da, ne yazık ki bunca yıl geçmiş olmasına karşın, vatandaşlarımıza laikliğin ne olduğu yeterince anlatılamamıştır. Laikliğe karşı olan zihniyet sahipleri ise laikliğin din-

sizlik olduğunu her kesimde planlı, programlı ve organize olmuş bir şekilde anlatmaya çalışmaktadırlar... Ve bu anlayış, bugün de maalesef bir ideoloji haline getirilmiş bulunmaktadır. Bu propagandalar karşısında Türk insanının zihni bulandırılmak istenmektedir. Ama, Türk Milleti'ne mal olmuş bu ilke, Türk insanının medeniyete yürüyüşünde yolunu aydınlatmaya devam etmektedir ve edecektir.

İnkılapçılık

Türk Milleti'ni son zamanlarda geri bırakmış olan müesseseleri zorla yıkarak, yerlerine milletin en yüksek medeni icaplarına göre ilerlemesini sağlayacak yeni müesseseleri koymuş olmaktadır. Atatürk; "Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların amacı, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağımıza uygun, bütün mana ve şekilleriyle uygar bir toplum haline getirmektir. Türk İnkılabı'nın temel prensibi budur" diyerek, inkılapçılık ile, Türk toplumunun ulaşacağı hedefi ortaya koymaktadır.

Türk İnkılabı'nın ne bir yaşı, ne de belli bir süresi yoktur; zira inkılap süreklidir.

Atatürk, ünlü tarihçi Yusuf Hikmet Bayur'un belirttiği gibi; "Atatürk İnkılapları" deyimini iyi karşılamazdı. Onun yerine "Türk İnkılabı" diye yazar ve bu şekilde ifade edilmesini isterdi. Atatürk'e göre; Bu millette bu istek ve bu gelişme olmamış olsaydı, bu inkılabı yaptırmaya hiç bir kuvvet ve kudret kafi gelemezdi. O halde bu inkılap Türk Milleti'nin eseridir.

Atatürk tarafından ortaya konulan bu ilkeler, denilebilir ki, aynı zamanda Atatürkçülüğün ana çizgileridir.

Atatürkçülük'te son derece önemli olan tamamlayıcı ilkeler de vardır. Bunlar altı ilke arasında sayılmamakla birlikte, Atatürkçülük'ün dünyaya ve insanlara bakışını ortaya koymak açısından son derece önem-

lidir. Daha çok vecizeler biçiminde ortaya konulan bu ilkelerle ilgili olarak bir kaç örnek verelim:

"Türk Öğün, Çalış, Güven"

"Yurtta Sulh, Cihanda Sulh"

"Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir"

"Bir Türk Dünyaya Bedeldir"

"Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur."

"Ne mutlu Türküm diyene"

Bu vecizelerin her birinin birbiriyle ilişkisi olduğu gibi, kendi başlarına da derin anlamları vardır. Örneğin, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" sözünü ederken onda, insan ve insanlık sevgisinin ne denli üstün olduğunu görmekteyiz. Atatürk, bu vecizeyi kendisi şöyle açıklamıştı: "Bütün beşeri alem bir insan vücuduna benzer. Bir insanın parmağındaki acıdan biraz sonra bütün vücut nasıl ki müteessir olursa, dünya milletleri arasındaki herhangi bir huzursuzluk da, biraz sonra diğer milletlerin huzursuzluğu olacaktır".

Dünya milletleri, Atatürk'ün bu sözünü duysalardı ve buna uysalardı, bugün olduğu gibi kan, gözyaşı ve barut kokusu ve yarınından emin olmayan insanlar yerine, huzur, mutluluk ve barış rüzgarlarının estiği bir dünyanın insanları olurduk..

"Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur" sözüyle de Atatürk, tanrısal kudretin Türkün damarlarında hiç bir zaman sönmemiş olduğunu ve bunun asla sönmeyeceğini de ilan ediyordu.

Bütün bu sayılan ilkeler, Atatürkçülük dediğimiz sistemli düşünce biçimini oluşturur. Atatürkçülük ise, bu ilkelere bağlılıkla ve onları hayata geçirmekle olur.

Atatürkçülük, Atatürk aşkının batı uygarlığına ulaşma çabasının bayraklaşmış adıdır.

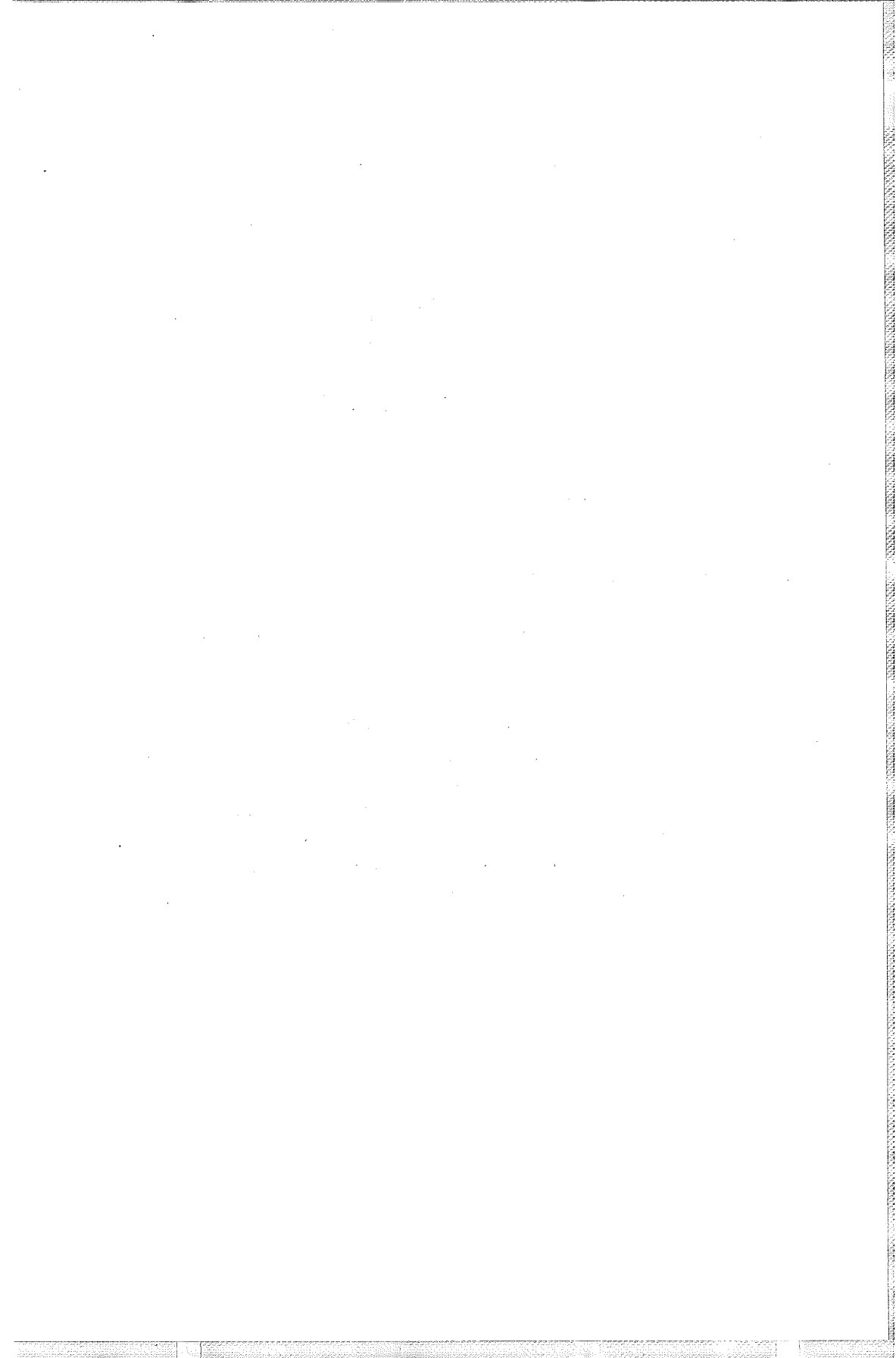
Atatürkçülük, Atatürk ilkelerini ve Türk İnkılabı'nı her ne pahasına olursa olsun, sonsuza dek korumak ve yaşatmaktır.

Atatürkçülük demek, yurdunu ve ulusunu canından çok sevmek demektir.

Atatürkçülük gücünü gerçekçi, atılımcı ve sürekli oluşundan almaktadır. Bu bakımdan sonsuza dek yaşayacak olan sürekli bir atılım ve ilerleme yoludur.

Atatürkçülük akılcılık ve bilimselliktir.

Atatürkçülük hep yeni atılımlar, yeni yeni girişimler bekler. Onu devri geçmiş bir düşünce işlevini tamamlamış bir ideal olarak gördüğümüz an, Atatürkçülükten uzaklaşmış oluruz. Atatürkçülük şahsi ve siyasi çıkarlarımızı millet ve memleket çıkarları üstünde görmemek ve düşünmemektir. Atatürkçülük, hiç bir zaman dondurulamaz. Çünkü, Atatürkçülük, doktrine bağlı değildir. Cumhuriyet Halk Partisi kurulduğu zaman, cumhurbaşkanının genel sekreteri olan Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur, "Kurulan bu partinin doktrini ne olsun?" diye sorduğunda, Atatürk "Doktrin istemem, donar kalırız. Biz yürüyüş halindeyiz." demiştir. Çünkü, insanlığa doktrinler değil, ancak bilimsel araştırmalar yol gösterir.

ATATÜRK DÖNEMİNDE TARIM POLİTİKASI

Prof. Dr. Vecdet ERKUN

Bir ülke düşünün ki nüfusun % 80'i okuma, yazma bilmiyor, % 90'ı çiftçi, 780.000 km² yerde 13.000.000 kişi barınıyor ve düşünün ki bu ülke halkı Balkan, Çanakkale, I. Dünya ve sonunda İstiklâl Savaşı'ndan çıkmış yorgun, bitkin bir toplum. Bu ülke halkı böyle bir durumda bir çok gereksinmeler içinde kıvrılmakta... Ülkenin kalkınması, birçok engelleri aşması, yeter düzeyde üretim yaparak beslenmesi gelişmiş ülkelerce hiç beklenmiyor. Fakat bu toplum içinde Türk Milleti'nin özünde ilerleme aşkı olduğunu bilen ve Türk tarımının kalkınması için belli ilkeleri saptamış büyük insanlar da var. Bu insanlar, bir avuç aydın olsalar bile, milletiyle bütünleşme yollarını bilen insanlar. Bu aydınlar hudut boylarında ve yurt içindeki alevleri söndürmeye ahdetmiş kişilerdir. Bu aydın kişilerin içinde gençliğinden beri Türk halkının daha iyi bir yaşama kavuşması için zihninde çağdaş kurallara dayalı amaçları biriktirmiş biri var. O da son yüzyılların başka ulusların tarihinde yer almamış bir büyük kumandan, devlet adamı yüce Atatürk. Evet yüce Atatürk ve arkadaşları bu ümidini yitirmiş yorgun halk kitlesi önünde yurtseven insanlar olarak yaptıkları çalışmalarında bir takım ulusal ilkeler belirlemişlerdir. Bilinmektedir ki Atatürk İlkeleri açık bir dünya görüşüdür. İnkılapların güç kaynağı bilime ve gerçekçiliğe dayanır. Bu dünya görüşü batılaşmayı amaç olarak seçmiştir. İşte bu amaçlar çerçevesinde demokratik, laik temelli politikalar saptanmıştır. Tarım Politikası da akıldan ve ilimden kuvvet alan bir dinamizm içerisinde uygulamaya konulmuştur.

Atatürk dönemindeki Tarım Politikası diğer uygulamalarda olduğu gibi Türk toplumuna ne yeryüzü cenneti düzenleri vadetmiş, ve ne de komşu otoriter rejimlerde olduğu gibi, Türk köylüsünün ve halkının akıl ve vicdanını zincire vuran ideolojileri kendine örnek olarak seçmiştir.

Yani Atatürk dönemindeki Tarım politikası kendi eksenini etrafında dönen kapalı bir (fanatik dini rejimler) gibi şartlanmış bir görüş tarzı değildir. Bu politika, kurucu, uygulayıcı, çağdaş bir Tarım kültürü sistemine oturtulmuştur. Aynı zamanda gelişme düzeylerine göre hareket eden özel teşebbüsün bilgi ve sermaye birikimi olmadığı için devlet önderliğinde özel teşebbüsün gelişmesini öngören temeller üzerine oturtulmuş bir plandır.

Diğer taraftan Yüce Atatürk bu politikanın uygulanmasını kafasında önceden tasarladığı için Cumhuriyetimizin kuruluşundan itibaren bir çok yön verici değişimlerde de bulunmuştur.

Bunlardan bazıları şunlardır;

"Türkiye'nin sahibi hakikisi ve efendisi ve hakiki müstahsil köylüdür"

Bu deyişle ilgili bir anıyı buraya aktarıyorum. (Özet)

İşte bu basit gibi görünen olay tarım politikamızda daha esaslı adımlar atılmasına sebep olduğuna şüphe yoktur.

Yıl 1936 Atatürk İstanbul'da Florya köşkündedir. Mevsimlerden Sonbahar. Atatürk'ün köşkte halkla temas edememekten ötürü canı sıkılmaktadır. Selanik günlerinden dostu Nuri Conker'e köşkten gizlice kaçmayı teklif eder. Nuri Conker özel bir araba bularak ve Atatürk'de kıyafetini değiştirerek köşkün kapısında bekleyen özel araba ile Çekmece'ye doğru ilerlemeye başlarlar. Atatürk neşelidir. Refakette kimse yoktur. Birden Atatürk'ün gözleri çift süren bir köylüye takılır. Arabayı durdurur. Köylünün yanına gider, çiftin bir yanında öküz, bir yanında merkep vardır. Ulu önder köylü ile konuşmaya başlar. Köylü onu tanımamıştır. Atatürk çifte öküz yerine neden merkep koştüğünü sordu Köylü vergi memurlarının sattığını bildirir. Atatürk muhtar ve kaymakama neden şikayet etmediğini sorar, öküzün satılmaması gerektiğini bildirir. Köylü "onlar bilmez olurlar mı burada kuş bile uçmaz, şimdi Atatürk'ümüz var başımızda" der. Atatürk, Valiye ve Başvekil İsmet Paşa'ya

derdini anlatmasını söyler. Köylü onlara derdini işittiremeyeceğini bildirir. Nihayet Mustafa Kemal Paşa'ya derdini anlatmasını tavsiye eden Atatürk'e köylü "O işinden gücünden başını kaldırıp bizim öküzün arkasından mı seyirtedecek, sen gönlünü rahat tut beyim, biz işimizi koca oğlanla görürüz tasa etme" der.

Atatürk, Nuri beyle birlikte köşke döner, yaverine İstanbul'daki Bakan Milletvekili ve Başvekil İsmet Paşayı, İstanbul Valisi'ni çağırması emrini verir. Nuri beye de köylü Halil Ağayı köşke getirmesini bildirir. Nuri bey Halil Ağayı köşke bir çok uğraşından kendisi ile görüşen zatın zengin olduğunu öküz vereceği vaadini de yaparak, karısının ısrarı üzerine köşke getirir.

Sofrada 25 kişi vardır. Atatürk bir ara hazır bulunanlara "Bu akşam soframıza efendimiz gelecek" der. Herkes şaşırmıştır, kimdir bu efendimiz? Atatürk Başyavere buyursun talimatını verir. Köylü Halil ağa girmemekte diretmektedir. Gevezeliğinin cezasını çektiğine inanır. Nuri bey köylünün koluna girerek salondan içeri sokar.

Atatürk, Halil ağaya hoş geldin dedikten sonra "İşte beklediğimiz efendimiz" diye onu tanıtır. Atatürk orada bulunanlar huzurunda tarlada konuşulanlar ve Halil Ağa'nın herkes hakkında ne dediğini bir bir köylünün kendi ağzından tekrar ettirir. Halil ağa ikramdan sonra ayrılır. Atatürk hazır bulunanlara hitaben "Halil Ağa'nın öküzünü satıp üretimi ak-satan kanunu, ya bizyaptık, ya da bizim yaptığımız kanun yanlış yorumlanarak uygulama yapıyor. Böyle bir kanun yaptıksa memleket çıkarlarına aykırıdır. Nasıl yaparız, eğer yaptığımız kanun böyle yorumlanıyorsa hükümet nasıl bir yönetim içindedir? "Biçiminde konuşarak" Biz Cumhuriyet'i süs olsun diye kurmadık. Halktan yana bir idare kurmak için yaptık. Hükümetin müfettişleri, valileri, kaymakamları var. Bunların Halil Ağa'nın öküzünü satmanın ne demek olduğunu bilmeleri gerekir. Bir parti örgütümüz var, halkın içinde dirsek dirseğe yaşamaları gerekli, onlarda böyle bir uygulamadan söz etmiyorlar, ne demektir bu? Bizim halkla

beraber ve halk için değil, halka rağmen bir sistem kurduğumuz sanılmaktadır. Asıl üzüldüğüm husus burası. Biz Cumhuriyeti anlatamamışız beyler, bundan bu çıkıyor."

Atatürk, başta Başbakan İsmet Paşa olmak üzere hazır bulunanlara inkılapların yaşamasının bilinçli ve İnkılapçı kuşağın yetiştirilmesine bağlı olduğunu, Halil ağaların başına gelenler Hükümet'e ve Büyük Millet Meclisi'ne ulaşmıyorsa tehlike olduğuna değinerek ilgililere gerekli talimatı verdi.

Diğer önemli deyişler şunlardır:

– "Ulusal ekonominin temeli ziraattır." 1.11.1923

– "Gerçek fütuhât, yalnız kılıçla yapılan değil, sapanla yapılandır." 16.3.1923

– "Kılıç ve sapan, bu iki fatihten birincisi ikincisine daima yenildi ve diğerleri..." 16.3.1923

Böylece ortaya konulan politikada Teknik ve İdari alanları içine alan bir paket proje çalışmasına başlanmıştır. Bu hususta o kadar yararlı adımlar atılmıştır ki bunların hepsine yer vermek "Atatürk döneminde Tarım Tarihi'nin yazılması konusu içerisine girer. Biz, konuşmamızda politikada başlıca köşe taşlarına yer vermeye çalışacağız.

Örneğin, 2 Aralık 1925 tarihinde çıkanlar 682 sayılı yasa ile ziraatın gelişmesi için her çeşit fidan ve tohumların bedelsiz olarak dağıtımı ve devletin yönetiminde fidanlık kurulması, çiftçinin eğitimi ve verimin artırılması, yönünde tohumlukların bedelsiz olarak verilmesi" hakkındaki yasadır. Bu yasa çiftçi eğitimi metodlarından olan demonstrasyonların yapılması için temel, teknik bir uygulamadır. Marshall yardımı başladığı zaman (1950 yıllarında) Amerika Birleşik Devletleri Tarım Uzmanları,

böyle bir yasanın Türkiye'de çok önceleri varoluşuna karşı şaşırıldıklarına tanık oldum. Çünkü, ABD'de tarım alanında bir yeniliği çiftçilere öğretmek için demonstrasyonlar (malzemeyi devlet verir, yeni bir tohum fidanın ekimini yeni bir tekniğin uzmanlar gözetiminde çiftçiye uygulattırarak öğretilmesi metodudur.) yapılması başta gelen çiftçi eğitimi metodu olarak bilinmektedir.

Elbette o dönemde köylerin idaresi, gelişmesi sorunlarının çözülmesi, elbirliği, güçbirliği ile köyün kalkınması da dikkate alınmış ve 442 sayılı köy kanunu çıkarılmıştır. Ayrıca verimin artırılması için ekolojik koşullara uygun olarak yüksek verimli tohumlukların gümrük resminden muaf tutulması için bir yasa çıkarılmıştır. Diğer taraftan bu verim artırıcı önlemlerle beraber Yüce Atatürk meclis açış nutkunda da belirttiği gibi Tohum İslah İstasyonları kurulmuştur. Bu istasyonlar halen Ziraat Araştırma Enstitüleri halinde görev sürdürmektedir. Bu alanda bir çok araştırmalar yapılmış, Türk Tarımına büyük katkılar elde edilmiştir.

Tarım kuruluşlarının kurulması yanında Sabit ve Döner Sermaye yasaları ile bu kuruluşlara sermaye verilmesi de sağlanmıştır. (26 Ocak 1925) tarihinde çıkarılan bu yasa devlet yardımı ile çiftçilere teknik çalışma sonuçlarının gösterilmesi, sermaye yatırımı ve karlılık kavramlarının öğretilmesi yolunda ayrı bir temel düzenlemedir.

Atatürk döneminde ayrıca tarımın makineleşmesi de öngörülmüştür. Atatürk kendi kurduğu Orman Çiftliği'nde modern ziraat alet ve makinelerinin kullandırılmasına önem verilmiştir.

Böylece Tarım alanında atılmalar yapılırken elbette çağdaş ülkelerde olduğu gibi tarımın organize edilmesi gereği vardır. Bu alanda Ziraat Vekaleti Teşkiline dair 1910 sayılı kanun 29 Aralık 1931 yılında çıkmıştır. Daha sonrada ek yasalar yürürlüğe girmiştir. Yine kurumlaşma ile ilgili olarak Veteriner Teşkilatı, Orman Teşkilatı bu dönemde çağdaş bir düzene sokulmuştur. 4 Haziran 1935 yılında çıkan Ziraat Vekaleti Vazife ve

Teşkilat kanununda veteriner ve 1937 yılında kabul edilen 3116 sayılı Orman Kanunu ve ilaveleriyle Orman Teşkilatı kurulmuştur. Veterinerlik alanında 3 Mayıs 1928 yılında çıkarılan Hayvan Sağlık ve Zabıtası kanunu henüz yürürlüktedir.

O dönemde işletmelere Çağdaş Tarım'ın icabı olan döner sermaye verilmesi (1934). Tarım Satış ve Kredi Kooperatiflerinin kuruluşu (1935). Pamuk işleri, çeltik ekimi, T.C. Ziraat Bankası'nın kuruluşu, Devlet Meteoroloji İşleri Umum Müdürlüğü'nün kuruluşu, 1937 yılındadır. Ayrıca 1933 yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuş ve sonra bu Enstitüden Ankara Üniversitesi Ziraat ve Veteriner Fakülteleri doğmuştur. Yine bu dönemde önemli bir atılım olarak şeker pancarı ekimi ile Şeker Fabrikalarının kuruluşu Türkiye Cumhuriyeti Tarım Politikası'nın değişmez temel taşlarından. Şeker pancarı Ziraati için Fabrikaları, çiftlikleri Macaristan'daki örneklerine göre kurulmuştur. Diğer taraftan Aşar'da bu dönem de kaldırılmıştır. Bütün bu çalışmalar yapılırken özellikle Alman ve Macar Tarım Uzmanlarından yararlanmıştır. Örneğin Meteoroloji Teşkilatı'nı benim de hocam olan, Prof. Dr. Retly Antal kurmuştur. Çayır, mera, yem bitkileri alanında yine hocalarımdan Prof. Dr. Kolbai Karoly, Hayvancılık alanında Prof. Dr. Welmann Oszkar ve Ziraat Jeolojisi alanında Prof. Dr. Locy Lajos, Alman Prof. Dr. Oristiansen ve diğerleri Türk Tarımının gelişmesine yüce Atatürk'ün önderliğinde yardımcı olmuşlardır.

Bu dönemde Ziraat'ın değişik kollarında eğitim görmek üzere Almanya ve Macaristan'a öğrenciler gönderilmiştir. Ben de bu öğrenciler arasındaydım. 1936 yılında açılan sınavı kazanarak Budapeşte'ye gönderildim ve Teknik Üniversite'nin Ziraat Mühendisliği bölümünü ilk Yabancı ve Türk öğrenci olarak bitirip yurda döndüm. Almanya'da eğitim görüp yurda dönen birçok Türk Ziraat Mühendisi ve veteriner hekimler de gelecekte A.Ü. Ziraat ve Veteriner Fakülteleri'nin öğretim üyeleri olmuşlardır.

Görülmektedir ki o dönemde Atatürk önderliğinde yürütülen, iç işleri, dış işleri, ekonomi, eğitim ve öğretim ve diğer sosyal politikalar yanında Tarım Politikası da genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni oluşturan Türk halkının çağdaşlaşma yolunda ilerlemesinde temel taşlarından biridir. Bu oluşum dinamik ve modern tarım kültürünün yurt çapında yerleşmesinde değişmez bir temel teşkil etmiştir. Eğer ilgililer Tarım Tarihimizi yazarlarsa bu oluşum daha net olarak ortaya çıkacaktır. Bu dönemde yapılan devrimler arasında tarım konusu değişiklikleri ciddiyetle ele alınması halinde dış ülkelerde olduğu gibi bir "Tarım Müzesi" kurulmasının zamanı geçmiştir diyebiliriz. Ziraat alet ve makinelerinin kullanılması (Atatürk'ün kullandığı traktör ve ziraat aletleri) tohumluklar, kağıt arabaları, köylünün çarığı, kara sapanı, at eğerleri, orakları ile, daha birçok maddi tarihi değerler ile, hititlerden itibaren Anadolu'da Tarımın nereden nereye geldiğini gözler önüne sermek artık bizim nesillerimizin görevidir. A.Ü. Sayın Rektörü Prof. Dr. Günel AKBAY'ın bana Tarım müzesi kurulması için çalışma başlattığını söyledi ama çalışmanın daha gözle görünür biçimde mesafeler katetmesi en büyük arzumuzdur. Unutulmamalıdır ki tarihle ilgili konular yanında özellikle tarım gibi teknik alanlara yüce Atatürk özel bir önem vermekte idi. Eğer Atatürk sağ olsa idi elbette bir müze teşebbüsünü çok desteklerdi. Onun yolunda yürüyorsak, adımlarımızın gereklerini yerine getirilmesine çalışalım.

Görülmektedir ki kısıtlı olanakları olan bir dönemde genç Türkiye Cumhuriyeti çiftçilerinin kısa zamanda arzulanan üretici bir toplum haline gelmesi için en ileri çağdaş yaptırımlara yer verilmiştir. Bütün bu paket tarım kalkınma atılımları Türk Tarım Politikası'nda değişmez köşe taşlarını oluşturmuştur. Rahatlıkla diyebiliriz ki Tarım Politikası Kültürü Cumhuriyet Türkiye'sinin yaşamına yerleştirilmiştir. Bu güçlü politikanın ne kadar doğru olduğunu yıllar sonra Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı'nda (FAO) çalışırken ve sonraları Dünya Bankası'nın Tarım Kredileri çalışmalarına katılan bir kişi olarak belirtmek isterim ki, Atatürk'ün uyguladığı tarım politikası gelişmekte olan bir ülkenin tarımsal

kalkınması için bu uluslararası kuruluşların hazırladıkları rapor ve projelerde de yukarıda belirtilen konulara yer verilmektedir.

Sonuç olarak Atatürk dönemindeki tarım politikası:

- 1- Çiftçilerin eğitimi, yeni metodların ve malzemelerin kullanılması,
- 2- Tarımda mekanizasyon,
- 3- Kurumlaşma ve döner sermaye işletmelerinin kurulması,
- 4- Kredi kaynaklarının bulunması ve kredilendirme,

5- Değerlendirmede ileriye dönük atılımlar Atatürk dönemi tarım alanında önünde bulunan bütün engelleri bilen ve bu engelleri aşmanın yollarını ortayakoyan çok ilerilere dönük bir stratejiyi uygulayan bir tarımpolitikasıdır. Tıpkı yurdumuzu işgal eden düşmanları tanıyan, onları yenmek için kullanılan stratejiler gibi. Bu bakış açısından konuları ele alırsak işte o zaman Atatürk ilkelerine göre hareket etmiş olur ve çok başarılı oluruz.

Yüce Atatürk'ü ve onun özverili arkadaşlarını bir kez daha rahmetle anıyoruz.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1- Atatürk, **Söylev (Nutuk)** Türk Dil Kurumu Yayınları, 220, A.Ü. Basımevi 1963.

2- Bozdağ I, **Atatürk'ün Sofrası**, Kervan Yayınları, Kervan Basım Sanayi ve T.A.Ş., İstanbul 1975.

3- Felek B. "İstiklâl Mahkemeleri ve Türkiye'de ilk yıllardaki Adli olaylar", **Milliyet Gazetesi Aktüalite (ilave)**, Şubat 1981 tarihli nüsha.

4- Giritli I. "Kemalizm Bir Ulusal Modernleşme İdeolojisidir", 25 Şubat 1981 tarihli **Milliyet Gazetesi**.

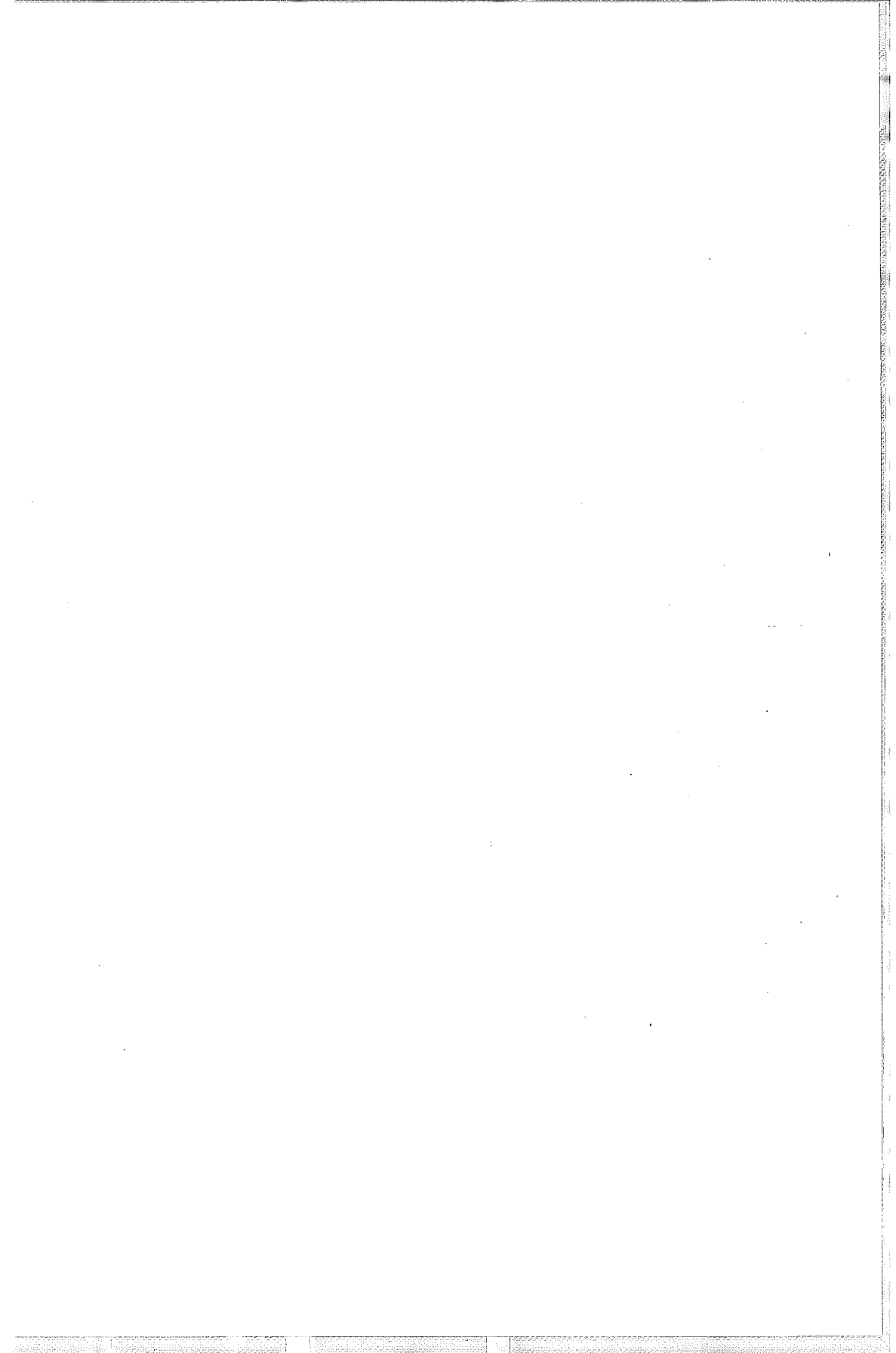
5- Kunalp Z., "Sadece Diplomat". 5 Mart 1981 **Milliyet Gazetesi**.

6- Ülkümen S., "Atatürk Çağdaş Uygarlık ve Hoşgörü", 17 Şubat 1981 tarihli **Milliyet Gazetesi**.

7- Tarım Bakanlığı Neşriyat ve Tanıtma Müdürlüğü, **Ziraat Kanunları**, Güneş Matbaacılık T.A.Ş. Ankara 1967.

8- T.C. Genel Kurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüd Başkanlığı Atatürk yayınları servisi No. 10, **Özdeyişleriyle Atatürk**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1981.

9- Kişisel Anılar.

ATATÜRK'ÜN İDEALLERİ GERÇEKLEŞİYOR
BAĞIMSIZLIK YILLARINDA TÜRKİYE İLE
TÜRKMENİSTAN'IN ARASINDAKİ KARDEŞLİK
İLİŞKİLERİNİN SAĞLANMASI VE GELİŞTİRİLMESİ

Prof. Dr. M. AYDOĞDUYEV*

27 Ekim 1991'de Türkmen Halkının tarihinde önemli yer tutan büyük bir olay meydana geldi; Bağımsız Türkmenistan Devleti kuruldu. Bizim milletimiz uzun süren eziyetlere karşı mertlik ile galip gelerek, namus ve şerefini koruyarak hürriyetine kavuştu. Bağımsızlığın en zor dönemlerinde de Türkmen Halkı mertebesini, ruhunu ve kültürünü koruyabilmiştir.

Türkmenistan'da "**10 Yıllık Kalkınma Programı**" uygulanıyor. Öne sürülen "**Açık Kapılar (Şeffaflık)**" siyaseti ve Türkmenistan'ın daimi tarafsız statüsü, ülke ekonomisinde köklü reformlar yapmaya imkan sağlıyor. İktisadi açıdan Pazar Ekonomisi'ne geçiliyor. Çağdaş ekonomiye geçiş gerçekleşiyor. Köklü reformlar yapılırken Türkmenistan, dünyanın gelişmiş ülkelerinin, aynı zamanda Türkiye'nin de tecrübelerini dikkate alıyor.

Türkmen ve Türk Halkları aynı soydan gelmektedirler. Selçuklu İmparatorluğu döneminde çok sayıdaki Türkmen grupları, Anadolu topraklarına göç edip beyliklerini kurarak, kendilerine yurt edinmişlerdir. 14. yüzyılın başında Merv'den üçyüz hane olarak ayrılan Ertuğrul Gazi Söğüt'e yerleşti. Onun oğlu Osman Gazi ise Bursa şehrini ele geçirecek, Osmanlı İmparatorluğu'nun temelini atmıştır. Sonra kaybolan ilişkiler 1991 yılında Türkmen Milleti'nin Ulu Serdarı Saparmurat Türkmenbaşı'nın önderliğinde Türkmenistan'ın bağımsızlığına kavuşması ile yeniden düzeltilmiştir. Tarihi birliktelik ve etnik yakınlık, iki kardeş hal-

* Türkmenistan Başbakanlığı, Tarih Enstitüsü Başkanı.

kın dostluğunu ve işbirliğini geliştirmekte önemli bir potansiyel güç teşkil ediyor. Türkiye Türkmenistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkedir. Aşkabat'a elçilik açan ülkeler arasında Türkiye ilk sıralarda gelir. Ankara'da ise Türkmenistan Elçiliği faaliyete geçti. Bu olayları takiben Sayın Saparmurat Niyazov'un Türkiye'ye, Sayın Turgut Özal'ın ve Sayın Süleyman Demirel'in de Türkmenistan'a resmi ziyaretleri gerçekleşti. Bu resmi ziyaretler esnasında, iki ülke arasındaki karşılıklı güveni, eşit şartlarda ve karşılıklı menfaatleri içeren, yüksek seviyeye çıkaran, ticari, iktisadi ve diğer alanlarda işbirliği anlaşmaları imzalandı. O zamandan buyana iki kardeş ülkenin liderleri her yıl bir araya geliyorlar. Politika, ticaret ve ekonomi alanlarında, eğitim, kültür, turizm ve sağlık hizmetlerinde 100'den fazla anlaşma imzalandı ve birer birer hayata geçiriliyor.

Şu anda Türkmenistan'da sanayi tesislerinin ve sosyal tesislerin inşaatını yapan seksenden fazla Türk şirket faaliyet gösteriyor. Çok sayıda tekstil fabrikası çalışmaya başladı. Türk şirketlerinin katılımıyla Aşkabat ve diğer şehirlerde onlarca görkemli camiler, oteller ve pazar yerleri inşaa edildi.

Eğitim ve kültür alanlarında Türkmen-Türk ilişkileri başladı ve ilerliyor. 1992 yılından beri Türkiye'nin okullarında ve üniversitelerinde binlerce Türkmen genci okuyor. 1994 yılında Aşkabat'ta Türkmen-Türk Üniversitesi açıldı. Bu yıllar içerisinde Türkmen-Türk Mektepleri de açıldı. İki ülkenin ilmi idarelerinin, Türkmenistan'ın, Başbakanlığa bağlı Tarih Enstitüsü ile Türk Tarih ve Atatürk Araştırma Merkezi geliştiriliyor. Bu ise Türkmen Halkının şanlı geçmişi hakkında gerçekleri ortaya koymakta büyük önem taşımaktadır. Şu anda iki ülkenin tarihçilerinin daimi ilişkilerini birçok konuda geliştirilmesini öngören bir anlaşma var. Bu anlaşmada, tarihi kaynakların araştırılmasını organize işinde karşılıklı yardımlaşılması, yeni yayınlarının alışverişinin sağlanması, tarihin önemli problemlerinin ortaklaşa araştırılması ve beraberce sempozyumlar ve konferanslar düzenlenmesi öngörülmüştür.

Yıllar geçtikçe Türkmen-Türk edebi ilişkileri güçleniyor. Türk dergilerinin sayfalarında Türkmen Halkının edebi mirası hakkında makaleler yayınlıyor. Türkmenistan'da Türk edebi mirasını araştırmak ve tanıtmak için faaliyetler yapılıyor. Dergilerin ve gazetelerin sayfalarında Türk Edebiyatı'nın klasikleri, Yunus Emre'nin (13. ve 14. yy.), **Celalettin Rumi'nin**, **Karacaoğlan'ın** (17. yy.) ve diğerlerinin ömrü ve eserleri hakkında birçok makaleler yayınlandı. Aşkabat'ta Yunus Emre'nin ve Karacaoğlan'ın anıtları dikildi.

İki ülkenin sanatçıları arasındaki ilişkiler gelişiyor. "**Aygıtlı Adım**", "**Ayal Bağı** (Kadın Ozan)", "**Gelin**" gibi Türkmen filmleri ve "**Deli Dumrul**", "**Oğuzhan**" ve "**Babagamber**" gibi temsil oyunları Türk seyircilerinin beğenisini kazandı. Kardeşlik kültürünü yakınlaştırmakta Orta Asya Devletleri'nde aynı zamanda Türkmenistan'ı da içine alan bir yayın ağına sahip olan TRT Avrasya Televizyonu'nun rolü büyüktür. Bu kanalda yayınlanan oturumlar, konserler ve filmler Türkmen seyircileri arasında büyük beğeni kazandı.

Bunun yanısıra Sovyetler Birliği yıkıldıktan ve bağımsız Türkmenistan Devleti kurulduktan sonra Türkmen Halkının kalkınması için büyük imkanlar doğdu. Onun tarihi gerçekleri, maddi ve ruhi zenginlikleri yeniden ortaya çıkarılıyor. Eski Sovyetler Birliği içinde bulunan, diğer Türk Devletleri de kalkınıyorlar. Bu ülkeler kendi aralarında iktisadi, kültürel ve insanperverlik ilişkilerini geliştiriyorlar. Birbirlerine kapılarını yeniden açıyorlar.

Bütün bunlar M. Kemal Atatürk'ün, Türki Halkların dostluğunun ve kardeşliğinin kalkınması idealini hayata geçirmektedir.

**BURSA'NIN KURTULUŞUNA İMZA ATMIŞ
BİR MÜCAHİT KADINIMIZ
KARA FATMA (FATMA SEHER)**

İlknur KALIPÇI*

Kara Fatma Erzurumlu Yusuf Ağa'nın kızıdır. Balkan Harbi'nde kocası Derviş Erden'le Edirne'de Yanık Kışla'da bulunmuştur. 1. Dünya Savaşı'nda 9, 10 kadınla birlikte Kafkas Cephesi'nde savaşmıştır. Eşi Sarıkamış'ta şehit düşmüştür. Mondros Mütarekesi'nden sonra "Üsküdar'a" oradan Bolu ve Ankara yoluyla Sivas ve Erzurum'a giderek Gazi Mustafa Kemal'den kendisinin vazifelendirilmesini istediğini 43 kadın silah arkadaşısı olarak şark vilayetlerindeki vazifelerini yerine getirdiklerini 1923'de yapılan bir mülakatta anlatmıştır.

Fatma Seher Mustafa Kemal'le nasıl görüşebildiğini yine hatıralarında şöyle anlatır:

"Mustafa Kemal'in huzuruna çıkabilmek için muhtelif kıyafetlere girerek üç günlük bir mücadeleden sonra devamlı bir takibin neticesi olarak, Sivas'ta öğle yemeğine davetli bulunduğu bir yere giderken yolda yakaladım. Üzerimde çarşaf ve yüzümde peçe ile kapalıydı. Kendisiyle bir mesele hakkında görüşmek istediğimi söyleyince ilk defa sert bir lisan kullanılarak "Ne görüşeceksin" dedi. Kalbimdeki vatan aşkı bu sert muameleye üstün gelerek derhal peçemi kaldırdı ve İstanbul'dan buraya kadar sizinle görüşmek için geldiğimi ve maruzaatımı bir dakika için dinlemesini ısrarla rica ettikten sonra, pek yakınımızda bulunan küçük bir lokantaya beni kabul ettiler" bilgisini vermiştir. Mustafa Kemal ona adını, silah kullanmayı, ata binmeyi bilip bilmediğini sormuş ve aldığı cevaplardan memnun olarak "bütün kadınlar senin gibi olsa idi Kara Fatma" demiş ve adı bundan sonra Kara Fatma kalmıştır." Kendi eli ile yazdığı kağıdı vesika olarak bana verdi. Sıkışık vaziyetlerde sana yarar. Haydi göreyim seni verdiğim talimatı unutma, bir an evvel İstanbul'a git hazırlan ve işe başla" dediğini anlatmıştır.

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Haberleşme Üyesi

Kara Fatma aldığı talimatla İstanbul'a gelmiş, Topkapılı Pire Mehmet ve Laz Tahsin ile birlikte onbeş kişilik çete kurmuş, köylü kıyafeti giyerek Haydarpaşa'dan trene binip İzmit'e inmişler ve iş bulmaya gelen muhacir görünümünde sayılarını arttırmaya çalışmışlardır. Kısa zamanda doksanalı kişi olmuşlar, Üsküdarlı Albay Neşet Bey emrinde savaşmışlar, askeri bakımından mühim olan Fındıktepe'yi düşmandan temizleyerek buraya Türk bayrağını dikmişlerdir.

Kara Fatma dokuz yaşındaki kızı fatma, oğlu Seyfettin kardeşleri Süleyman ve Mehmet Çavuş ile davulcular ormanında gizlenmiş olan yüzzelli kişilik çetenin başına geçen Kara Fatma Gül-Bağçe, Mecidiyye, Orhaniyye, Arpalık köylerinin imam ve muhtarlarıyla ileri gelenlerini ormana celbettirdi. Onlara "Ben Kara Fatma'yım sizin ırzınızı malınızı ben koruyacağım" dedi. "Köylüler memnun döndüler. Kara Fatma bir taraftan sabanca havalisinde silah satın alıyor. Bir taraftanda civar köylerden gelen delikanlıları çetesine yazıyordu. Mevcudu dört yüzseksen bulmuştu."

İzmit Yunan işgali altında idi. O günlerde yırtık pırtık bir köylü kadını pazara öteberi getirip satıyor, akşam olunca şehirden ağır sandıklar alarak esrarengiz bir şekilde çıkıp gidiyordu. Bu kadın iki defa gelip gitmiş dönerken altışar sandık götürmüştü. Üçüncüde bu şüpheli kadını yakaladılar. Sandıklar cephane sandığı idi. Kendisini askeri koşullarından birine attılar. Ondokuz gün mütemadiyen dövdüler, dövdüler. Ondokuz gün zarfında tamamiyle dermansız, hasta ve perişan olan bedbaht kadın Kara Fatma çetesinin bizzat reisesiydi.

Müfrezesine kırk üç kadından başka yediyüzde erkek katılmış olduğunu söyleyen Kara Fatma, kadınlardan yirmisekizinin şehit düştüğünü, geriye kalan onsekiz kadın ve diğer erkeklerle 1. İnönü, 2. İnönü Savaşları'na katılmış, bu savaşlarda onsekiz kadını şehit olarak bırakmış, kendi de yaralanmış ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ne yani Afyon harbine müfrezesiyle katılmış. Bu savaşla ilgili, onun kahramanlığını zekasını çok iyi anlatan hatırasını onun ağzından yazıyorum.

"Altımdaki Ceylan ismindeki, güzel talim ettirilmiş çok akıllı bir hayvandı; âdeta bir piyade neferi gibi düşman mevziine sokulmakta fevka'l-âde mâhirdi. Afyon civarındaki Sürmeli köyünde bulunan düşmana müfrezemle taarruz esnasında, hayvanımla düşmanın mevziine sokulmak icap etti. Bu esnada düşman tarafından bir kemend atılarak yakalanmıştım ve hayvanda şahlanarak bizim tarafa firar etmeye muvaffak oldu; ben de bu suretle düşmana esir olmuşum.

Beni yakaladıkları zamân gözlerim bağlanarak, kendi mevzilerinin iki saat gerisinde bir yere götürülmüştüm ve burada gözlerimdeki mendil çözüldü ve sürmeli köyünde kurmuş oldukları karargahlarında yarım saat isticvap edildim; benden izahat almak için mütemadiyen sıkıştırıyorlardı; ben de verdiğim cevaplarda kaçamak cevaplar veriyordum. Bunlar arzu ettikleri maksadı temin edemediler. Bunun üzerine, Başkumandanları olan Tirikopis'in yanına götürdüler. Beni görünce son derece hayretle bana bakıyordu ve "Sen Kara Fatma!" diye üç defa hayretle ismimi tekrarladı. Biraz sonra hayret ettiğinin sebebini son sualinden anladım. Meğer bunlar, Kara Fatma'yı devâsâ birşey tahayyül ediyorlarmış ve bende bunlara cevaben "Anadolu'daki Kara Fatmalar'ın en kuvvetlisi benim" demiştim. Beni bilahara bir yere kapadılar.

Evvela başıma dört tane süngülü nöbetçi diktiler; birkaç gün geçtikten sonra bir kişiye indirilmişti. Hergün beni mütemadiyen dövüyorlardı. Gücüm tükenmeye başlamıştı. Bir gün nöbetçinin yanına bir misafir arkadaşı geldi. Şarap içiyorlardı. Misafir olan arkadaşı kalktı gitti. Bu nöbetçi şarap içmeye devam ediyordu. Her halde çok içmiş olmalı ki sabaha karşı sızdığını gördüm. Fakat bir türlü inanamıyordum. Bir iki yoklamadan sonra hakikaten sarhoş olduğuna kanaat getirmiştim. Elindeki silahı alarak ortalık ağarmadan yola çıktım. Ondokuz gün esaretin öldürücü ezalarına maruz kaldıktan sonra nihayet bir hayli müşkülattan sonra kaçmaya muvaffak oldum. BURSA'NIN işgalini duyunca halime bakmadan Sürmeli köyündeki ovada kıtımın başına geçtim. Bu muvaffakiyetimden dolayı Üsteğmen'liğe terfi edildim."

BURSA 20 Haziran 1920'de Yunanlılar'ca işgal edilmiştir. Düşmandan temizlenmesi Afyon Zaferi'nden on gün sonra 10 Eylül 1922'dedir. Kara Fatma müfrezesiyle BURSA'NIN KURTULUŞU savaşına da katılmıştır. Afyon ilçelerinden "Burhaniyye Köyü'ne geldiğim zaman artık tamamen Yunan elinden kurtulmuştum; fakat şimdi harb etmek, düşmanı sürmek için bende daha yaman bir ateş uyandırmıştı. Bana ve vatandaşlarıma yaptıkları zulüm, eza ve cefadan dolayı Yunanlılar'a mülevves ayaklarıyla topraklarımızı çiğneyen bu düşmanlarımıza teskin olunmaz bir kin ve nefret duymuştum. Müfrezemi tekrar teşkil ettim ve BURSA CEPHESİNDE harbe girdi. Yunanlılar burada mukavemet ettiler fakat Türk'ün süngüsü yaman şeydir, O'na kimse mukavemet edemez. Bizim vazifemiz kıtatin gerilerine akın etmek ve yollarını kesmekti. Vazifemizde muvaffak oluyorduk. Yunanlılar bizim ordunun hücumuna fazla dayanamadılar. Bozgun başladı; birkaç gün içinde Yunan'ı denize sürdük. Artık vazifem bitmişti. Yorgun vücudumu dinlendirmek için izin verdiler. İşte bende bugün memleketimi geziyorum. Vilayeti şarkiye gittim. Karadeniz sahillerini gördüm bir iki gün evvel de güzel İstanbul'umuzu görmek için buraya geldim" diyor.

Kara Fatma bunları Tanin Gazetesi muhabirine anlatmıştır ve bu konuşma Tanin Gazetesi'nin 5 Temmuz 1923'de yayınlanmıştır.

Benim bugün neden Jan Darc'ın yanında bir Kara Fatma'nında bu nesil için onlar tarafından bilinmesi için çaba harcamakta olduğuma en güzel örnekte; Kara Fatma'nın İstanbul'dan sonra gittiği Konya'da neşredilen Babalık Gazetesi'nde Tenin'deki röportajdan da faydalanarak 9 ve 21 Temmuz 1923'de yayınlanan ve Kara Fatma'nın hayatta her sahada bir erkek gibi karışması mümkün olup olmadığı sorusuna verdiği cevabdır, şöyle der;

"Bundan sonra erkek, kadın hep beraber çalışacağız. Kadın peçesiz ve yüzü açık gezmekle iffetini kaybetmez. Zaten memleket bizden o kadar çok hizmet istiyor ki... Bunlar arasında peçe ve çarşafı düşünecek halde

değiliz. İstanbul'lu hemşerilerimize silah kapıp cepheye gidin denilemez; fakat onlara düşen iş, silah kullanmaktan daha büyüktür. Şimdiden sonra Anadolu'ya gitmeli ve cahil Anadolu kadınının gözünü açmalı. Anadolu halkı hele kadınları, İstanbul'lu hanımları seve seve karşılayacak, onların söylediklerini harfiyen yapacaktır. Kadın neden erkek kadar çalışsın! Bugün Anadolu'da bir ailede iki erkek varsa yanibaşında 10 da kadın vardır; bunun için kadın erkek hep beraber çalışacaktır. Bunun kimseye bir zararı yok, belki faydası çoktur"; "Çocuklarımız mutlaka okumalıdır. Ben çok iyi biliyorum ki bugün Anadolu'da erkek ve kız bütün çocuklar okuyacak olurlarsa Anadolu'nun hali değişecek, Türk'ün yüzü gülecek, işi düzelecek, bütün batıl düşünceler kalkacak, Türkler yaşamaya başlayacaktır. İşte bu maksatla küçük kızımı okutmak için şimdiden çalışıyorum." diyor.

Bu mülakatından onüç yaşındaki küçük kızının da kendisi gibi harbe katıldığını, Kocaeli'deki bir çarpışma sırasında iki parmağını kaybettiğini öğreniyoruz.

Bence bu röportaj ders kitaplarından hiç olmazsa birine girmeliydi!..

Kara Fatma 1944'te yayınlanan hatıralarının sonuna eklediği "Üstteğmenlik maaşımı ne için Kızılay'a terkettim" başlıklı paragrafta şöyle demektedir.

"Vatanın büyük kurtarıcısı Ebedi Şef'in layık olmadığım büyük iltifatı beni son derece sevindirmişti. Esasen bütün emel ve arzum yapmış olduğum hizmetten hiçbir menfaat beklememdir. Bu itibarla taltif edilmiş olduğum rütbenin mukabilinde verilecek maaşımı Kızılay'a terk etmekle son vatani vazifemi yaptım."

Ne denilebilirki sağol yürekli kadın.

Kara Fatma 1954 yılı başlarında bakacak kimsesi bulunmadığından İstanbul'da bir kulubede yardıma çok muhtaç halde yaşamakta idi.

Bunu gazeteler aracılığıyla duyurulmasından sonra İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı kendisiyle görüşmüş ve İstanbul Valiliği, torunlarına okul yardımı yapmış ve yatılı bir okula yerleştirmiştir.

İstiklâl Harbi başlangıcından, Anadolu'nun düşmandan temizlenmesine kadar Doğu ve Batı cephelerindeki savaşların çoğuna katılmış olan Kara Fatma 4 defa yaralanmış, Yunanlılar'ın elinde ondokuz gün esir kalmış. Rütbesi Üsteğmenliğe yükseltilmiştir.

İstiklâl harbinde silah kullanan canla başla çalışan mücahit kadınlarımızın önde gelenlerinden olan, hayatının son yılları dayanılmaz maddi sıkıntılar içinde geçen Kara Fatma kendisine vatanı vazife ter-tibinden 17 Şubat 1954'de aylık bağlanmasının ertesi yılında 1955'te vefat etmiştir. (Erzurum'da).

Kara Fatma önce Çavuşluk, daha sonra Teğmenlik ve en sonda Üsteğmenlik rütbesine layık bulunmuştur. Elime geçen yeni belgeler ışığında Çavuşluk ve Teğmenlik rütbelerinin verilmiş nedenlerini aktarmak istiyorum. Kara Fatma bir vazife dolayısıyla karargahını Hendek ile Düzce arasındaki Nefren Boğazı yakınındaki bir köye kurmuştur. Eşkiya reisi Lima ile İbrahim bir gece misafir edilmekte olduğu eve gelerek eğer affedilirse bu çeteyle birlikte çalışmak istediklerini bildirip, bunu sağlamasını rica etmişlerdir. Kara Fatma onların bu isteklerini telgrafla Ankara'ya bildirmiş, iki saat içinde bu eşkiyalar ve topladıkları asker kaçaklarının affı emri gelmiş, bunlarda müfrezeeye katılmıştır.

Kara Fatma 28 Haziran 1921'de İzmit'in düşmandan temizlenip kurtarılmasına kadar İzmit'te kalmıştır. İznik civarındaki Bereket ve Kara derindeki taarruzda, Aleko - Karaderin hattındaki fedakarlıklar, kahramanlıklar gösterdiği anlaşılır. Mehmet Emin Yalman, İzmit'te bulunduğu sıralarda Kara Fatma ile görüşmüştür; O'na anlattıklarından da İznik'e üçyüzseksen gönüllü getirdiği, bunları intikam taburuna teslim ettiği, bunlar arasında oğlu ile kardeşinin de bulunduğu anlaşılır.

"Bir defada yüzseksen gönüllü topladım İzmit'e getirildim. Bir müddet birlik kumandanlığında bulundum, sağ kolumdan vuruldum, İzmit Hilal-ı Ahmer (Kızılay) Hastanesi'nde tedavi edildim. İnşallah yine cepheye gideceğim" demiştir. Hisarcık'ta, Kaynarca mıntıkası Kumandanı Na'im imzasıyla Suvari Livasına gönderilen yazıda, düşmanın taarruzunun durdurulduğu üçüncü maddesinde Fatma Seher Hanım'ın cepheden gelen efrad üzerindeki te'siri her türlü takdirin üstünde olduğu kaydedilmiş, bunun karşılığı Liva emrinde "Bu günkü harekatta pekçok yararlılığı görülmüş olan Fatma Seher Hanım'a teşekkür ederim" denilmiştir.

26-27 Ağustos 1921 tarihli 193 sayılı Liva tamimi ile de onun bu kahramanlığı açıkça takdir edilerek başka birliklere de örnek gösterilmiştir. Bu çalışmalarından dolayı Çavuşluk rütbesini alan Kara Fatma Kocaeli Grubu Kumandanlığı'na yazdığı 24 Ekim 1921 tarihli dilekçede "Büyük Milleti'min uhdeme verdiği Çavuşluk rütbesinden dolayı arz-ı şükran eylerim" sözleriyle bu rütbe için teşekkür etmektedir.

Teğmenlik rütbesine gelince; bunu da Kara Fatma'nın kendisinin ağzından yayınlanan bir hatırasından öğrenebiliriz.

"İstiklâl Harbi'nin son taarruzundan evvel 1922 senesinde Çiçek bayramı münasebetiyle Ankara'da davetli bulunduğum sırada davetlilerden başta Atatürk olmak üzere Rus sefiri, Meclis Reisi General Kazım Özalp, Van Mebusu Hasan Bey ve hatırlamadığım hükümet erkanından bazı zevatın müvacehezinde işlemeli güzel bir gümüş sigara tabakası milli bir menfaat için müzayedeye çıkarılarak Atatürk'ün bu tabakanın kime hediye edilmek muafık olacağını heyeti huzurunda sordular; derhal heyettekiler Kara Fatma'ya hediye olunması mütalaasını ileri sürdüler ve bu teklif heyetçe müttefikan alkışlarla kabul edildi. Fakat Atatürk benim çok iyi silah kullandığımı işittiğini ve tesadüfen bu Çiçek Bayramı'nda iyi silah kullanan ma'ruf nişancılar arasında bir müsabaka tertip edilmiş bulunduğundan, bu müsabakaya iştirakımı tensip buyurdular. Muaffak olduğum takdirde, sigara tabakasının bu suretle bana hediye edileceğini emir buyurdular.

"Bende müsabakaya iştirak ederek birinciliği kazandığım dan son derece haz duyarak hem mezkür tabakayı bana hediye ettiler ve hem de Teğmenlik rütbesiyle taltif ettiler.

Kara Fatma'nın görüntüsü ile ilgili yazılardan bir kaçı şöyledir.

Mehmed Emin Yalman'dan "Fatma Seher Hanım belindeki fişenlikleriyle, ayağındaki çizmeleriyle, elindeki kamçısıyla tam bir İstiklâl Harbi akıncısı"

Bir Rus diplomatın hatırasından "Fatma Çavuş kısa boylu, zayıf, enerjik yüzlü, kara gözlü bir kadındı. Fatma'nın sırtında siyah bir ceket, altında çizgili bir eteklik, ayağında çizme vardı, belindeki geniş kuşağında tüfenk mermisi, kama, omuzunda kayış görünüyordu. Başını bir yemeni ile sarmıştı".

Akşam Gazetesi'nde 1923'te yayınlanan bir yazıda Üsteğmen elbisesi giymekte olduğu, göğsünde bir harp nişanı ve İstiklâl Madalyası olduğu anlaşılır.

İşte bu yiğit yürekli kadının yaptıklarının bu nesle aktarabilmek için Bursa'da bir köşe veya bir büst projesi düşünüyorum. Kara Fatma Erzurumlu, Bursalı değil ki diye düşünenler oldu. Oysa Kara Fatma Erzurum'un kurtarılmasını sağladıktan sonra Bursa'yı da Bursalılar kurtarsın dememiş İznik, İzmit, Alaşehir, Sivrihisar, Bursa dememiş kurtulacak işgal edilmiş neresi varsa oraya koşmuştur. Belki bizlerin onun yaptıkları yanında bir kum tanesi bile değil ama hiç yapmamaktan, hiç anlatmamaktan iyidir diye düşünüyorum.

Bana bu konuda da Atatürk'le ilgili her konuda da olduğu gibi destek, ümit ve güç kaynağı olan Sayın Bursa Valisi Orhan Taşanlar'a sonsuz şükran ve teşekkürlerimi iletmek istiyorum.

KARA FATMA ve nice KARA FATMALARA affedin beni bile deme hakkım olmadığına inanarak hatıraları önünde saygı ve sevgi ile eğiliyorum.

ONLAR DA ÇOCUKTU

Millî Mücadele'de Türk Milleti'nin var olma veya yok olma sınırına geldiği fevkalade bir dönemi ihtiva eder. Millî Mücadele'de de Türk çocuklarının milli sorumluluk şuurı içerisinde gösterdikleri fedakarlık veya çektiği çileler ve eziyetler maalesef tam olarak bilinmemektedir. Halbuki o dönemin kaynaklarını taradığımızda Anadolu'nun hemen her köşesinde özellikle işgal gören yörelerinde, çocukların bir destan misali kahramanlık örnekleri sergilediğini görüyoruz.

İşte Antep'e Gazi ünvanını kazandıran 11-12 yaşlarındaki Sait Ağa'nın oğlu Mehmet, Şahin beyin oğlu Hayri, şehit Vola Ağa'sının oğlu Mehmet Ali, Arzuhalci Ali Efendi'nin oğlu İsmail, hepsinin hikayesi birbirinden ilginç.

Tarsus'lu kahraman Mehmet Küçük "Büyük Gazi" diye anılır. Adana'da 10 yaşındaki bacağını kaybeden Mehmet ve adına türkü yakılan 14 yaşındaki Bozan.

Maraş'ta Sırca Köyü'nden 14 yaşındaki Ali.

Osmaniyeli 10-11 yaşlarında Pulcu Mehmet oğlu Niyazi Aykan.

Çocukların Millî Mücadele sırasındaki hizmetlerini tasnif edecek olursak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

- 1) Yeri geldiği vakit eline silah alıp bilfiil çarpışarak cephelerde,
- 2) Haber getirip götürmekle istihbaratta,
- 3) Cepheye su, ekmek, mermi vs. taşıyarak lojistik hizmetlerde oldukça faydalı olmuşlardır.

İŞTE -BURSA'DA MİLLÎ MÜCADELE ÇOCUKLARI

İlk BMM'de henüz pek kritik durumda olan cephelerden bahsedilmektedir. Bursa Milletvekili Muhıddin Baha (Pars) uzun gözlemlerini anlattığı konuşmasını şöyle bitirir.

"Efendiler bu sahifeyi burada kapattıktan sonra müsadenizle bir müşahademi arz edeceğim. Geçenlerde İnegöl cephesinde ağaçlar arasında sis ortasında gazilerimizi ziyaret eder ve onların ayrı ayrı ellerini sıkarken 15 yaşında kadar bir çocuk gördük. Ona "Oğlum burada ne yapıyorsun? dedim. "Vatani vazifemi yapmaya geldim" cevabını verdi. "Peki hiç muharebeye karıştın mı? Düşmanla cenkleştin mi? Sualime de "evet" diye katıldığı çarpışmaları, boğuşmaları saymaya başlayınca ben, bu çocuğun karşısında bir parça küçüldüğümü hissettim. Sonra daha ileride yine Gaziler arasında ve babasının yanında babasıyla omuz omuza düşmana karşı harp eden 12 yaşında Feridun isminde bir çocuk gördüm ki! Efendiler bir diyorum ama hangisi bir?"

Cephede her adımda bir böyle henüz çocuk denecek yaşta silaha sarılıp canını fedaya gelmiş nice nice yavrularımız var!..

İşte bu çocuklardan biri de Emekli Süvari Subayı Süleyman Bey'in oğlu İnegöllü Kamil idi. Bu çocuk bu bölgedeki pek çok muharebeye katılmış. Cumhuriyet döneminde Bursa Işıklar Askeri Lisesi'ni bitirdikten sonra Harp okuluna giren Kâmil'e önceki kahramanlıklarından dolayı İstiklâl Madalyası verilmiştir.

İnegöl'de savaşa katılan Albay Rahmi (Apak) bey şu gözlemine akmaktadır.

"Siması hâla gözlerimin önünde. Sarı saçlı, ak yüzlü bir çocuk. Bir evin içinden çıkan (herhalde kendi evi olacak) bir Yunan askerini kovalıyor. Elinde bir balta Yunan erinden daha hızlı koşuyor. Ona yetişti, kafasına baltayı indirdi. Yunan eri cansız yere yuvarlandı. Kaçan Yunan askerlerinin diğer bazı sokaklarda ise İnegöllü kadınların pencerelerden attıkları saksı ve testilerle zararsız hale getirildiğini gördüm.

Bu mücadelede sadece erkek çocuklar değil kız çocukların da başarısı bilinmektedir. Buna en güzel örnek 12 yaşındaki Nezahat kızımızdır.

**UNESCO TÜRKİYE MİLLİ KOMİSYONU
YÖNETİM KURULU TOPLANTISI VE
ATATÜRK'ÜMÜZ PANELİ**

**1 HAZİRAN 1998
ŞANLIURFA**

TÜRKİYE'NİN SINIR AŞAN SULARLA İLGİLİ SORUNLARI

E. Büyükelçi Pulat TACAR

Bu konuşmanın çerçevesi Türkiye'nin sınır aşan sularının Uluslararası Hukuk ve Dış Politika açısından incelenmesidir.

Aranızda sınır aşan sular konusunun "Atatürk'ümüz" başlıklı bir panel ile ilişkisinin ne olduğunu düşünenler olabilir.

Sınır aşan sular sorunu, Atatürk'ün "Yurtta Barış, Cihanda Barış" olarak özetlediğimiz dış politika çizgisinden ilham alan Cumhuriyet politikalarının yürütülmesi ile doğrudan doğruya ilgilidir.

41 yıl şeref duyarak hizmet ettiğim Dışişleri Bakanlığı'nda, Dış politikamızın en başta aşağıdaki ilkelere dayanması gerektiğini öğrendim.

- 1- Ulusal çıkarımızın ön planda tutulması,
- 2- Karşılıklılık esasının uygulanması,
- 3- Uluslararası norm ve standartlara uygun davranışın yeğlenmesi,
- 4- Barışın korunması için azami çabanın gösterilmesi.

İşte, Türkiye'nin kullanmayı yeğlediği "Sınır Aşan Sular" konusu, Dış politikamızın yukarıda kayıtlı ilkelerinin uygulama alanı bulduğu örneklerden biridir.

"Sınır Aşan Sular" sorunu, içinde bulunduğumuz bölgenin en karmaşık ve önemli sorunlarından biridir, öyle olmaya devam edecektir. Zira,

bölgemizdeki su kaynakları gereksinmeyi karşılayamamaktadır. Bir fikir vermek için su zengini ülkelerde kişi başına düşen su tüketim miktarının yılda 10.000 metreküp olduğunu, buna karşılık Orta Doğu ülkelerinde ve Türkiye'de tüketimin bundan çok daha düşük olduğunu, 1993 yılında Irak'ta 2110, Türkiye'de 1830, Suriye'de 1420, İsrail'de 500, Ürdün'de 250, Filistin'de ise 100 olarak hesaplandığını belirtelim. Bazı yayınlarda Irak ve Suriye'de kişi başına yıllık tüketim konusunda daha yüksek verilere rastlanıyor (Irak'ta 5192, Suriye'de 2362). Ancak bunun nedeni "Akıllı" komşularımızın tüketimi fazla göstererek sudan daha fazla pay istemelerinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye Su Zengini mi?

Komşularımız Türkiye'nin su zengini olduğunu ileri sürmektedirler. Bu da tartışma konularından biridir. Türkiye'nin su zengini olduğu savının kaynağından Barış Suyu Projesi çerçevesinde, Seyhan ve Ceyhan sularını su boru hattı ile güneye ihraç etme önerimizde bulunmaktadır. Bazı politikacılarımızın "Petrola karşı su" olarak özetledikleri gerekçe de Türkiye'nin yaklaşımı konusunda bazı önyargılar oluşmasına katkıda bulunmuştur. Dış politika uygulaması ince ayar ister, yalan kaldırmaz. Bazı hususlar ifade edilirken muhatabın duyarlılıkları hesaba katılmalıdır. Komşulara göre "Türkiye'nin suyu fazladır ki ihraç edebilmeyi düşünmektedir". Öte yandan, Türkiye tüm kaynaklarını kullansa da önümüzdeki yıllarda su sıkıntısı çekecek ülkelerden biri olduğunu ileri sürmektedir. Öyle ise, karşı tarafın olası tepkileri değerlendirilmeden, güneye akacak suyun İsrail'e de yararlı olacağı konusundaki Arap kuşkuları ölçülmeden, hesap yapılmadan, acele ile neden bazı tekliflerde bulunuyoruz? İşte, gerekli ön hazırlıklar yapılmadan dış politika anlanında adım atılmaması gerektiği ilkesi Atatürkçü dış politikanın en önemli öğelerinden biridir. İnisiyatif sahibi olmak iyidir. Ancak bunun da hazırlıkları yapılmalı ve çelişkiler içine düşülmemelidir. İnisiyatif almak, sonucunu düşünmeden laf üretmek değildir. Türkiye'nin 100 milyon metreküp kapasitesinin sadece 40 milyonu kullanılıyor şimdi.

İleride tüm kaynakları kullansak bile "Su bize yetmeyecek" dediğimize göre, hayatın idamesi için gerekli olan suyumuzu kendimiz kullanmayıp ta ihraç mı edeceğiz? Edemeyeceksek, Barış Suyu Projesi için yapılacak yatırımlar sokağa mı atılmış olacak? Böylesine riskli yatırımı kim yapacak?

Suyun Kullanımı ve Paylaşımı Konusunda Uyuşmazlıklar ve Su Konusundaki Uzlaşmazlıkların Çözümüne Yönelik Uluslararası Hukuk

Su sorunu önümüzdeki dönemde çıkabilecek uyuşmazlıkların, hatta sıcak çatışmaların kaynağı olacaktır. Bugün de güney komşumuz ülkemizdeki ayrılıkçı teröre doğrudan destek vererek, teröristleri ülkesinde barındırarak, sıcak çatışmayı başlatmış sayılmalıdır.

Su konusundaki uyuşmazlıklar genel olarak yukarı havza ile aşağı havza ülkeleri arasında görülmektedir. 1997 yılına kadar bu konuda uluslararası camia tarafından kabul edilmiş bir sözleşme bulunmamaktaydı. Buna karşılık, Devletler Hukuku'nda dört doktrin varlığından söz edilebilir:

Bunlar: 1) Yukarı havza ülkesinin tam egemenliği, başka bir deyimle her ülkenin kendi toprağındaki suyu istediğı gibi kullanması doktrini (Bu düşünce biçiminin daha ziyade 19. Yüzyılda geçerli olduğı söylenebilir), 2) Tarihte kullanma biçiminin devam ettirilmesi doktrini (Irak ve Mısır gibi ülkelerin düşünce tarzı budur), 3) Yukarı ve aşağı havza ülkelerine haklar tanıyan matematiksel paylaşılması icap eyleyeceğini savunurlar), 4) Makbul paylaşma ve hakça kullanma doktrini (Şu sıralarda uluslararası camianın kabul ettiğı yaklaşım şekli budur). 1997 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda onaylanan sözleşmeye daha sonra değineceğim.

Su Etiğı

Hukuk kuralları uyuşmazlıkları çözülemeye yetmeyince bazı düşünürler ve politikacılar UNESCO gibi kuruluşları devreye sokarak bir su

etiği oluşturma olanaklarını aramaya başlamışlardır. Ancak ve ahlâk arayışının ardında da suyun bir şekilde paylaşılması olduğunu, kendileri ile konuşulduğu zaman inkâr etmemektedirler. Bu nedenle, ben global etik ya da su etiği gibi kamuflej arayışlarına pek sıcak bakmıyorum. Bu sözleri söyleyenlere de Bosna'da insanlar katledilirken nerede olduklarını ve hangi ahlâki uyguladıklarını soruyorum. Eli kanlı teröristi ölkemizde besleyip komşusunun üstüne salanlar hangi ahlâka bağlı oluyorlar.

Terminoloji; Sınır Aşan Sular-Uluslararası Sular

Önce bazı terimler üzerinde durmamızda yarar var. Aslında bu sadece bir biçimsel terminoloji sorunu da değildir ve işin esasını ilgilendirmektedir.

Ulusal su; bir ölkede doğup o ölkede denize, göle dökülen veya kurak arazide kaybolan nehirdir. Buradan hareketle mantiken Uluslararası suların, ulusal olmayan su olduğu sonucuna varılabilir. Özellikle Arap ölkeleri politologları bu mantık oyununu deniyorlar.

Türkiye'nin kullanmayı tercih ettiği "Sınır Aşan Su" terimi ise, bir ölkede doğan ve başka ölkelere geçerek oralarda denize ya da göle dökülen nehirdir. Bizim lugatımızda Uluslararası suyun anlamı ise, iki öлке arasında sınır teşkil eden ve bu nedenle iki ölkenin aynı anda kullanımına olanak tanıyan sudur.

Bunlar Türkiye'nin üzerinde ısrarla durduğu hukuki terimlerdir. Başta Araplar olmak üzere, başka ölkeler hukukçuları, uluslararası su ile sınır aşan su arasında hukuki açıdan bizim altını çizdiğimiz gibi bir fark gözetmiyorlar. Örneğin Fransız hukukçularına göre "Uluslararası sular birden fazla ölkeyi birbirinden ayıran ya da birden fazla ölkeden geçen su yollarıdır". Bu kavram yıllar içinde çok gelişmiş ve değişmiştir. Ancak üzerinde tam uzlaşma sağlanamamıştır.

Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu "uluslararası su yolu kimi bölümleri değişik devletlerde bulunan su yoludur" tanımını getirmiştir.

Türkiye'nin sınır aşan sular teriminde ısrarının nedeni, bir ülkenin kendi topraklarında doğan sular üzerindeki egemenlik hakkının altını içmektir. Uluslararası su terimi yeğleyenler ise, sorunu ulusal egemenlik çerçevesinden çıkararak uluslararası camianın sorumluluklarından biri düzeyine yükseltebilmek, uluslararası camianın gerektiğinde çoğunlukla bazı kararlar alabileceği çerçeveye intikal ettirmek, icabında sıcak çatışmanın önlenmesi gerekçesiyle uluslararası camianın müdahalesine zemin hazırlamak isterler. Örneğin Orta Doğu suları konusunda tezini bir referans kitabı olarak Fransa'da "Harmattan" yayınevinde yayımlatan Suriyeli Tarek Majzoup -kendisi halen merkezi Beyrut'ta bulunan Water Middle East Center'in başına bulunmaktadır- kitabının son bölümünde Orta Doğudaki suyun uluslararası camianın ortak belleği olduğunu ifade etmekte ve su barışının uluslararası camianın müdahalesi ile sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Yanlış anlaşılması; Türkiye'nin tezi 19. yüzyılın mutlak egemenliği geçerli sayan dayatmacı yaklaşım değildir. Türkiye ulusal topraklardaki kaynaklar üzerinde egemenlik ile akılcı, çağdaş kullanımı öngören karma bir doktrini önermektedir. Bunun yanında komşusuna belirli bir miktarda (500 metreküp seviye) su vermeyi güvence altına alan paylaşımcı bir yaklaşımı da pragmatik biçimde benimsemiştir.

Türkiye'nin Sınır Aşan Suları Hakkında Kısa Bilgi

Soruna Türkiye ve komşuları açısından bakıldığı zaman Fırat ve Dicle nehirleri ile ilgili sorunlar daha çok bilinmektedir. Ancak Türkiye'nin Fırat ve Dicle'den başka Meriç Nehri, Çoruh Nehri, Arpaçay, Aras Nehri, Asi Nehri de uluslararası su yolları çerçevesinde düşünülebilir. Ayrıca Suriye'deki Habur Irmağı'nı besleyen ama Türk topraklarında bulunan yer altı suları da bu çerçevede gündeme getirilmektedir.

Fırat ve Dicle havzası konusu üzerinde ayrıntılı biçimde durmadan önce sözünü ettiğimiz diğer sınır aşan sularımız konusunda uluslararası hukuk ve dış politika açısından kısa bilgi vereyim.

Meriç

Meriç Nehri'nde Türkiye aşağı havza (Mansap), Yunanistan'a göre ise sınırdaş ülkedir. Meriç hem sınır aşan su hem de uluslararası su özelliklerini taşımaktadır. Türkiye ile Yunanistan bu nehrin iki yanına setler yaparak sorunları nispeten ortadan kaldırmışlardır. Bulgaristan Meriç ve Tunca üzerinde baraj yaptığı için su sıkıntısı çekilmiş, Türkiye Bulgaristan'dan 1993 yılına metreküpü 12 Cent'ten su satın almıştır. Türkiye bunun altını çizirken, gerekirse para verilip su alındığını da vurgulamış oluyor. Araplar böyle bir şeyi duymak bile istemiyorlar. Onlara göre Orta Çağ hukuku geçerlidir. Bin yıl önceki kullanım biçimi şimdi de geçerlidir. Arap yazarları bunu desteklemek için Hazreti Muhammed'e atfedilen hadislerden örnekler vermektedirler.

Çoruh

Türkiye'den Gürcistan'a geçmektedir. Türkiye'nin baraj projeleri vardır. Şimdilik bir sorun gözüküyor.

Arpaçay

Aras Nehri'nin bir koludur. Türkiye ile Ermenistan arasında sınırdır. Arpaçay Barajından Türkiye ve Ermenistan yararlanmaktadır. Su toplama havzası Türkiye'dedir. Bu nehrin Türkiye'de bulunan kolları üzerinde baraj yapılırsa Türkiye ile Ermenistan arasında sorun çıkabilir.

Aras

Türkiye'den çıkar ve Hazar denizine dökülür. Türkiye toprakları üzerinde önemli sulama ve enerji projeleri vardır. Bu projeler gerçekleşirse

Azerbaycan'a ve İran'a giden suda azalma olması kaçınılmazdır. Bu da bir sorun kaynağı olabilir.

Habur Irmağı Yer Altı Beslenme Kaynakları

Bu nehir Suriye topraklarındaki Resul Ayın Pınarları tarafından beslenir. Bu pınarlar ise Şanlıurfa, Harran ve Ceylanpınar Ovalarındaki yer altı suyu kaynaklarından beslenirler. Bu yer altı sularından yılda yaklaşık 1 milyar 200 milyon metreküp su alınıp sulamada kullanılması mümkündür. Bu taktirde hem enerji tasarrufu yapılmış olur hem de Atatürk Barajı'ndan sulama amacıyla daha az su alınmış olur. Doğal olarak Suriye bu alanda Türkiye tarafından atılacak adımlara karşı çıkacaktır.

Asi Nehri

Buna mukabil Suriye yıllık akımı 1,2 milyar metreküp olan Asi Nehri'nden akan suyun yüzde 90'ını kullanmakta Türkiye'ye 120 milyon metreküp su bırakmaktadır. Suriye Lübnan ile 1994 yılında bir anlaşma yaparak Lübnan Suriye hududunda 403 milyon metreküp olan suyun 80 milyon metreküpünü Lübnan'a bırakmayı kabul etmiştir. Suriye Hatay'ı kendi toprakları içinde saydığı için Asi Nehri sularını Türkiye ile görüşmeyi reddetmektedir. Suriye son olarak Ziezoun ve Kastoun rezervuarlarını inşa etmeyi planlamaktadır. Bu taktirde Türkiye'ye verilecek su yılda 25 milyon metreküpe düşecektir. Bu durumda Türk tarafındaki Asi Nehri neredeyse kuruyacaktır.

Fırat ve Dicle Havzası

Bu havzanın teknik nitelikleri üzerinde durmak konuşmanın sınırlarını aşar. Fırat ve Dicle havzası Türkiye, Irak ve Suriye'yi ilgilendirmektedir. Bu havza suları konusunda üç ülke arasında görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler dağıtımla ilgili teknik ve uyumsuzluğun çözümüne yönelik siyasal görüşmeler niteliğinde olmuştur. Bu görüşmeleri dört döneme ayırabiliriz.

Birinci dönem olan 1962-1969 arasında Türkiye - Irak arasında ikili olduğu gibi Suriye'nin de katılımı ile üçlü toplam 13 görüşme yapılmıştır. Bu görüşmelerde daha ziyade teknik bilgi değiş tokuşunda bulunduğu anlaşılmaktadır.

İkinci dönem 1970-1974 arasını kapsar. Bu, Keban Barajı'nın (30 km küp) ve Suriye'de Tabka (16 km küp) Barajı'nın doldurulması dönemine rastlar. Irak ve Suriye daha o dönemden itibaren -Nil nedeniyle sorunlarında ve tutumlarında benzerlik bulunan- Mısır'ın Arap etkisinden de yararlanarak baskı yapabildikleri Birleşmiş Milletler ve Bağlantısızlar gruplarının desteğini sağlama çabalarına girmişlerdir. Bu çerçevede, Türkiye'nin BM Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun hazırladığı ve üzerinde mutabakat sağlanmamış olan taslak sözleşme metnine uymadığı, kurmaya planladığı tesisler hakkında komşularına haber vermediği bilgileri yayılmış ve ülkemiz Arap komşularına haksız hareket etmekle suçlanmıştır. Türkiye ise komşularına haber verilmediği gerekçesini kabul etmemekte, karma iktisadi komisyonlarda dahil olmak üzere her vesile ile haber verdiğini vurgulamaktadır. Türkiye daha sonraki dönemlerde de yapımını öngördüğü barajlar hakkında komşularına bilgi vermiştir.

Mesele özellikle Irak açısından önemli gözükmektedir. Zira gerek Türkiye, gerek Suriye Fırat üzerinde baraj yaparak Irak'a akan suları kontrol etmemektedirler ve Irak'a geçen suda özellikle baraj dolma döneminde belirgin bir azalma olmuştur.

Bu konuda yapılan görüşmelerde bir uzlaşmaya varılamamıştır. Bununla birlikte Tabka Barajının su toplama konusunda Irak ve Suriye arasında sözlü bir anlaşmaya varıldığı Cenevre Üniversitesi'nde doktora tezi veren Marwa Daoudy tarafından "Les Cahiers D'Orient" adlı dergide yayımlanan bir makalede yazılıydı.

1973 yılı yağışlar az olmuştur. Suriye elektrik santralini işletmeye açmak için fazla su tutunca Irak ve Suriye arasında gerginlik artmıştır. Bu dönemde 28 Ocak 1974 tarihinden başlayarak Keban'da da su tutulmuş ve

kriz yükselmiştir. 1974 yılında yağışlar fazla olunca Irak'a verilen su artmış ve bir Modus Vivendi bulunmuştur. Suriye ile Irak arasında karşılıklı şüphe bulunmakla birlikte işbirliği ilişkileri 1980 yılından sonra görünüşte artmaktadır.

Üçüncü dönem 1980-1992 yılları arasındaki zamandır. Bu dönemin başında GAP çalışmaları da başlamıştır. Dönem içinde ikili ve üçlü 16 görüşme yapılmıştır.

1987 yılında Türkiye-Suriye sınırından saniyede 500 metreküp su vermeyi üstlenmiştir. Irak ile Suriye arasında yapılar görüşmeler sonucunda da 1992 yılında bir uzlaşmaya varılmıştır. Bu uzlaşma Irak'a %58, Suriye'ye %42 kota tanımaktaydı.

Türkiye-Suriye arasında varılan uzlaşmanın Suriye tarafından uyulması gereken siyasal koşulu, Türkiye'de ayrılıkçı teröre Suriye buna uymamıştır. Dönemin pragmatik Türk yöneticilerinin, teröre verilen desteğin durmasına karşı 500 metre küp saniye su verilmesi, benim değerlendirmeme göre son derece yanlıştır. Terör bir insanlık suçudur, terörün desteklemesi de uluslararası camianın hiçbir şekilde tasvip etmediği bir davranıştır. Suç teşkil eden bir eylem, nasıl olur da su karşılığı pazarlık masasına kabul olunur? Doğa şartları nedeniyle suda azalma olursa, terörün desteklenmesine zımnen göz mü yumacağız?

Türkiye üçlü görüşmelerin 14. oturumunda 13 Ocak 1990'dan başlayarak bir ay süre ile Atatürk Barajı'na su toplayacağını ve suyu azaltacağını bildirmişti. Irak ve Suriye buna şiddetle itiraz etmişler ve tüm Arap dünyasını ayağa kaldırmak için yoğun diplomatik çaba harcamışlardır. Suriye PKK teröristlerine verdiği lojistik desteği durdurmamıştır. Buna rağmen 1992 yılında Hikmet Çetin'in Şam'a yaptığı ziyarette 500 metre küp saniye su verileceği yeniden teyid olunmuştur. Başbakan Demirel'in 20 Ocak 1993 tarihinde Şam'a yaptığı ziyaret sırasında da 1993 yılı içinde bir uzlaşmaya varılacağı ilan edilmiştir. Bunu

sağlamak amacıyla bir Suriye heyeti Mayıs 1993'te Ankara'ya gelmiş ancak zirvede ifade olunan-zahiri- anlaşma arzusu teknisyen kademesine iletilmemiş, ya da yansıyamamış ve çözümler orada bloke edilmiştir. Taraflar birbirlerine bilinen tezlerini tekrarlamışlardır. Suriye BM çevresinde hazırlanan sözleşme taslağı esaslarına uyulması konusunda ısrarlı olmuş Asi Nehri'ni görüşmeyi reddetmiş, aynı yılın Haziran'ında Irak'ın da katılımı ile üçlü görüşmeye geçilmesi üzerinde -bizim anlayışımıza göre- uzlaşılmasına rağmen 21 Haziran 1993 toplantısına Iraklılar gelmiş Suriyeliler neden belirtmeden katılmamışlardır. Irak bu toplantıda bölüşüm fikrini yenilemiş Suriye sınırından akıtılan suyun 700 metreküp saniyeye yükseltilmesini talep etmiştir.

Görüşmelerde başarı sağlanamamıştır. Bu dönem ve bunu izleyen dördüncü dönem olarak adlandırılabilir ve bugüne kadar uzanan sürede de taraflar uluslararası kamuoyuna karşılıklı şikayetlerde bulunmuşlardır.

Yapılan görüşmelerde ortaya çıkan uzlaşmazlık alanları şöylece özetlenebilir :

Fırat Ve Dicle'nin Tek Bir Su Havzası Olup Olmadığı

Türkiye Fırat ve Dicle havzalarının tek bir su havzası olarak mütalaa edilmesi gerektiğini söylemekte, Irak ise bu iki nehrin hidrolik sistemlerinin birbirinden ayrı olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmekte, bunun nedeni olarak ta iki nehrin ayrı havzaları suladığını vurgulamaktadır. Irak böylece iki nehri birbirine bağlayan -başta Tartar kanalı olmak üzere- kanallar ve su yolları ile Irak'ın iki nehri birleştirip tek havza haline getiren ortak sulama politikasını müzakere masasından uzak tutmak istemektedir.

Veri değiş tokuşu konusunda ise, Irak, Fırat ve Dicle verilerinin ayrı ayrı teati olunmasını istemektedir. Suriye'de aynı görüştedir. Türkiye iki nehrin yukarı su toplama ve alt dağıtım havzaları açısından bir bütün olduğunu ve birlikte mütalaa edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Verilerin Standardizasyonu

Türkiye verilerin Standardizasyonunu teklif etmiş ve gezici bir komitenin üç ülkede veri toplamasını önermiş, ancak bu öneri Irak ve Suriye tarafından reddolunmuştur. Bunlar kendileri tarafından masaya getirilen verilerin tartışmaya açılmasını ve doğrulanmasını istemiyorlar. Zira o veriler doğru değildir, politiktir ve bilimsel dayanakları yoktur.

Sulama Gerekçesi - Muktesep Hak Savı

Irak tarihten gelen kadim sulama gerekçesi ile muktesep hakkı bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, Irak'ta Sümerler döneminden kalan kanallar, su tesisleri bulunmaktadır ve bunlar halen kullanılmaktadır. Irak'ın bu gerekçeleri tartışmalıdır. Sınır aşan sulara, suların kullanımına daha önce başlamış olmak, hakkaniyete uygun bir tahsise ulaşmakta göz önünde bulundurulacak faktörlerden sadece bir tanesidir.

Alınacak Kararın Paylaşmaya Yönelik Siyasal Nitelikli Olması

Irak ve Suriye teknik komite yerine siyasal karar alacak görüşmeler yapılmasını istemişlerdir. 1986 yılından başlayarak Suriye 500 metre küp saniyelik bir kota talep etmiştir, su talebi daha sonra 700 metre küpe çıkarılmıştır.

Ortak Kaynak Savı-Matematiksel Formülle Paylaşma İstemi-Hakça Kullanım Seçeneği

Gerek Suriye, gerek Irak, Fırat-Dicle sularının ortak kaynak olduğunu ileri sürmekte ve matematiksel bir formülle (Her ülkeye üçte bir) bölüşülmesini istemektedirler. Bu önerinin ardında yatan fikir işletmede bulunan tesislerin su kullanımlarını garantiye almaktır. Ancak matematiksel bölüşüm fikri uluslararası hukuk komisyonu tarafından daha başlangıçta reddedilmiştir. Bunun yerine hakça kullanım -Equitable Utilization- görüşü ağırlık kazanmıştır. A_nı şekilde sınır aşan sular konusunda ortak kaynakların paylaşımı uluslararası hukuk çalışmalarında kabul görmeyen bir

yaklaşımıdır. Sınır aşan sular bölüşülebilir doğal kaynak olarak kabul edilmektedir.

Asi Nehri

Türkiye üç ülkenin katıldığı müzakerelerde Asi Nehrini gündeme getirince Suriye bu nehrin müzakere masasındaki üç ülkeden geçmediğini bu nedenle görüşülemeyeceğini belirtmiştir. İkili müzakerelerde Asi gündeme getirilmek istenince de Suriye bunu tartışmaktan kaçmaktadır. Suriye Hatay üzerindeki toprak talebinden vazgeçmemekte ve Hatay'ı kendi toprakları arasında saymaktadır. Bir başka ülkenin toprakları üzerinde resmen talepte bulunan bir ülke ile müzakere yürütmenin güçlüğü, hatta olanaksızlığı açıktır.

Su Altı Sularının Müzakereye Dahil Edilmesi

Suriye yer altı sularının da masaya yatırılmasını istemiştir. Amaç Suriye'deki Ras-El Ayn'ın beslendiği Türkiye'deki su altı kaynaklarını gündeme getirmektedir. Türkiye bunu komitenin yetki alanı dışında bulunduğunu gerekçisiyle kabul etmemiştir.

Suyun Kirlenmesi - Toprağın Tuzlanması

Irak ve Suriye'nin iddiasına göre Türkiye kimyasal gübreleme ve haşere ile mücadele için kullanılan kimyasal maddelerle suları kirletmektedir. Aynı nedenlerle tuzlanma olmakta tarım alanları verimini yitirmektedir. Türkiye'deki bilim adamları da bu konuya dikkat çekmekte, aynı tuzlanmanın Türkiye için de söz konusu olduğunu ifade etmektedirler. Başka bir deyimle Türkiye sadece komşuları için değil, kendisi için de gerekli önleyici önlemleri almak zorundadır.

Hakça Makul Optimum Kullanım - Önemli Zarar Vermeme

Türkiye'nin üzerinde durduğu bir başka konu uluslararası hukuk komisyonu tarafından hazırlanan sözleşme tasarısı çalışmalarında (Sınır

aşan) uluslararası nehrin hakça, makul ve optimum bir şekilde kullanılması gereğine işaret edilmesidir (Madde 5). Buna ek olarak ilk taslakta "Kayda değer zarar verme" -Appreciable Harm- şeklinde değiştirilmiş bulunması Türk dışişleri tarafından ileride çıkabilecek ihtilaflar konusunda karşı tarafın durumu zayıflatıcı bir unsur olarak mütalaa edilmektedir. Ancak hemen ekleyelim bu terimlerin bir tanımı yapılmadığı için neyin önemle ne kadar zararın "Kayda değer" olduğunu saptama olanağı bulunmamaktadır. Hiç kuşku yok ki zarar gördüğünü düşünen taraf her zararın önemli zarar olduğunu ileri sürecek ve bu konuda uzlaşma olanaksız olacaktır.

Uluslararası Su Yolları Sözleşmesi

Bu konudaki ülkemizi yakından ilgilendiren son gelişmeye de değinmekte yarar vardır.

Bir yıl önce, 1997 Mayıs ayının sonunda 185 üyeli Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yapılan oylama sonucunda 103 lehte, 3 red, 27 çekimser oyla kabul edilen uluslararası su yollarının ulaşım dışı amaçlarla kullanımı hakkında sözleşme uluslararası ya da sınır aşan sular konusunda devletler hukuku açısından önemli bir aşamadır. Türkiye bu sözleşmeye Çin ve Burundi ile red oyu veren 3 ülkeden biridir. Türkiye bu kararın kendisini bağlamayacağını ve imzaya açıldığı zaman da bu sözleşmeyi imzalamayacağını ve onaylamayacağını beyan etmektedir.

Uluslararası Sözleşme Sistemlerinin Dışında Kalmak, Aykırı Görüşte Olan Ülkeler İçin Bir Çözüm müdür?

Uluslararası sözleşmelerin bunları imzalayan ve onaylamayan ülkeler bakımından hukuken geçerli olmadığı bilinmektedir. Onaylanmayan sözleşmenin bağlayıcı olmadığı doğrudur. Ancak çok sayıda ülke tarafından onaylanan deniz hukuku sözleşmesi gibi taraf sayısı fazla olan uluslararası anlaşmaların moral ağırlığı bulunduğu yadsınamaz. Bu itibarla kişisel olarak uluslararası camiada genel kabul gören uluslararası sözleşmelerin dışında kalan bir iki ülkeden biri olmanın o ülke üzerine moral baskı ya-

pılmasını önlemeyeceği kanımı belirtmek isterim. Ayrıca ülkeler uluslararası alandaki saygınlıklarını korumak için uluslararası sözleşmelerin genel ilkelerine aykırı davranmak istemeyebilirler. Tüm Uluslararası Sözleşmeler karşılıklı ödünler verilerek sonuçlandırılır. Sözleşmelerin bazı kurallarına karşı olan ülkelerin kimi taleplerini de başka kuralların tatmin eylemekte bulunduğu da bir gerçektir. Önemli olan o sözleşmelerin ülke için yararlı olacak kurallarından azami ölçüde yararlanmasını bilmektir.

Örneğin henüz yürürlüğe girmemiş olsa da uluslararası su yolları sözleşme tasarısının 5. maddesi suların hakça kullanımı konusunun altını çizmektedir. Hakçalığın bir tanımı yapılmamıştır ve bu terim son derece de muğlaktır.

Sözleşmenin 6. maddesi hakçalığın parametrelerini saymaktadır. Ama, bu parametrelerin her birinin ağırlığının ne olacağı belirtilmemiştir. Bu parametrelere göz atalım:

- * Coğrafi, hidrografik, ekolojik ve mevsimsel faktörler,
- * İlgili ülkelerin sosyal ve ekonomik gereksinmeleri,
- * Söz konusu sulardan yararlanan nüfus,
- * Bir ülkenin kullanımlarının başka ülkeler üzerindeki etkisi,
- * Su yollarının şimdiki ya da öngörülen kullanımı,
- * Hidrolik kaynakların kullanımı, koruma ve ekonomisi ve bu amaçlarla alınan önlemlerin giderleri,
- * Öte yandan sözleşmeye taraf olan ülkeler birbirlerine "Significatif" "Kayda Değer" zarar vermemek (md. 7),
- * İşbirliği yapmak (md. 8),
- * Veri ve bilgi değiş tokuşunda bulunmak (md. 9) taahhüdünde bulunmaktadırlar.

Türkiye'nin Fırat ve Dicle Konusundaki Görüşü

İlgili ülkelerin hakça ve akılcı bir kullanım konusunda uzlaşmaya varmalarıdır. Türkiye bu amaçla üç aşamalı bir plan hazırlamış, Suriye ile Irak'a önermiştir. Düşünülen önlemler arasında, su israfını önleyici önlemler ve özellikle akılcı bir su fiyatı politikası uygulanması düşüncesi vardır.

Ayrıca atık suların tasfiye edilerek yeniden kullanıma sokulması, sulamada yüksek teknolojinin kullanılması, su sıkıntısı çekilen kurak ve yarı kurak bölgelerdeki tarım çalışmalarında ilkel sulama yöntemlerinin kullanılmaması ve suyun israf edilmemesi gibi görüşler vardır.

- Türkiye ilk aşamada envanter çalışması yapılmasını ve ölçüm istasyonlarında verilerin tespitini, bulunacak verilerin kontrol edilmesini ve farklı dönemlerde müşterek ölçümler yapılmasını, var olan su kalitesi ve rilerinin toplanıp teatisini, su kayıplarının saptanmasını;

- İkinci aşamada toprak sınıflandırma ve drenaj kriterleri hakkında bilgi teatisini, bu gerçekleştirilmezse verilerin imkanlar nispetinde tespitini, inşa halindeki ve planlanan projelerdeki sulama suyu ve yıkama suyu gereksinmelerinin saptanmasını;

- Üçüncü aşamada, planlanan projedeki su kayıplarının en aza indirilebilmesi için sulama tipleri ve sistemlerinin tartışılmasını, projelerin ıslah olanaklarının araştırılmasını, tüm projelerin toplam su tüketimlerinin belirlenmesini, Dicle'den Fırat'a su transferi olanağını göz önünde tutarak arz talep dengesini sağlamaya yönelik bir benzeşim modeli geliştirilmesini, planlanan projelerin ekonomik yapılabirliklerini belirlemek için yöntem ve kriterlerin tartışılmasını talep etmektedir.

Ülkelerin veri toplaması ve değerlendirilmesi ile ilgili olarak yaptıkları çalışmalar arasında büyük farklar vardır. Sağlıklı bir mukayese ya-

pılamamaktadır. Koordinasyonun sağlanması için su ve toprak kaynaklarının envanteri yapılmalıdır. Bu şekilde bilimsel çalışmalar sonucunda gerçek su ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Akılcı ve optimum bur denge bulunacaktır. Böylece güvensizlik ortamı ortadan kaldırılabilir.

Karşımızdakiler bu önerilere sıcak bakmamaktadırlar. Bunun ardında itimatsızlık, bilimsel yöntem konusunda bilgisizlik, bu güne kadar pazarlıkla ve olsa olsa yöntemi ile müzakere edilmiş olması vardır. Şimdiye kadar ki ifadelerimden sınır aşan sular konusunun dış politika açısından da büyük önemi haiz olduğu anlaşılmıştır.

Genelde, yukarı havza ülkeleri baraj yaparak suyun akışını kontrol etmek ve engebeli arazi olanaklarından yararlanarak enerji de sağlamak olanağına sahip olduklarından avantajlı durumdadırlar.

Arap ülkeleri Türkiye'nin Fırat ve Dicle sularından azami ölçüde yararlanarak güçlenmesini istemezler; aslında komşusunun fazla güç kazanmasını isteyen ülke de yoktur.

Türkiye'nin İsrail'le yakın işbirliğine girmesi bölgedeki Arap ülkeleri ile İran'ın rahatsızlığını arttırmıştır. Bu rahatsızlıktan yararlanan Türkiye'ye hasımları olan Yunanistan, KRY ve Ermenistan gibi ülkeler aralarında Türkiye'ye karşı işbirliğine girmişlerdir. KRY'ne konuşlandırılacak Rus füzeleri de stratejilerinin bir parçasıdır. Bu ülkelerin Türkiye topraklarında gözü vardır. Ermenistan'ın büyük Ermenistan hayali bu çerçevede düşünülmelidir. Ermenistan Yukarı Karabağ sorununu zor kullanarak çözüme ulaştırdıktan sonra Türkiye'nin zayıf bir anından yararlanarak Sevr Anlaşması'nda Ermeni toprağı olarak gösterilen ve Türkiye'de bulunan toprakları almak isterler. Suriye'nin Hatay ve hatta Torosların güneyine kadar olan Türk topraklarında gözü vardır. Suriye'nin de büyük Suriye perspektifi bulunmaktadır.

Yunanistan'ın uzun vadeli emeli günün birinde bir Yunan Kralı'nın Ayasofya'ya muzaffer olarak girebilmesidir. Bu konuda Paris Rad-

yosu'ndan yapılan bir yayını 1986 yılında Brüksel'de iken dinlemiştim. Yunan emellerine Pontus ve Türkiye'nin Ege sahilleri de dahildir. Bu ülkeler meseleye çok uzun vadede bakmakta ve Türkiye'yi zayıflatmak için ayrılıkçı terörü açıkça desteklemekte ve Türkiye'nin Avrupa'ya yakınlaşmasına set çekmektedirler. Su konusu da yürüttükleri soğuk savaşın bir parçasıdır. Türkiye işte bu coğrafyada, andığım gelişmelerin bilincinde olarak ülkenin su kaynaklarını iktisadi, enerjilik ve sulama amaçları ile en iyi biçimde kullanmak durumundadır. Türkiye bunu yaparken uluslararası hukukun sağladığı olanakları da kullanmalı ve barışı muhafazaya öncelik vermelidir. Bu nedenle Türk bilim adamlarının ve tüm ilgililerin Türkiye'nin haklı olduğuna inandığı tezlerine dayanan uluslararası yayınlar yapmaları çok büyük öneme haizdir.

ATATÜRK'ÜN YAPILANDIRMAYI İSTEDİĞİ HUKUKUN GEREĞİ

Prof. Dr. Sadık TURAL *

Değerli davetliler,

İnsanlar diğer canlı türlerinden **düşünmesiyle** ayrılır. Karmaşık bir işlem olan **düşünce**, insanda başka varlıkları ve tabiatı kendi emrine alma türünden, olumsuz beklenti ve davranışlara yol açmaktadır. Başkalarına ve taibata hükmetme arzusu, sınırlar konularak, bu sınırlara uymaya yöneltilerek, benimsenir bir ölçü kazanabilir. İnsan, yaratılışı gereği, sevgi, düşünce ve hırslarıyla mücadele etmek, başka insanların ve varlıkların hakkı olduğunu kabullenmek süreci içinde yaşayan çok özel bir canlıdır. İnsandaki başkalarıyla ilgili kabullenişlerin başlaması ve kurallaşması **hukukla adâlet** adını verdiğimiz iki ayrı kavramın yerleşmesine sebep olmuştur.

Hukuk, insanı sürü olmaktan çıkaran, güç yetirenin elinde kalmaktan kurtaran, insanlaştıran ve bir toplum üyesi olarak yaşamasına yol açan kurallar bütünüdür. Bu kurallar, hakların ve vazifelerin sınırlarını çizer. Hukukun uygulanmasına **adâlet**, yazısız seviyede kalmasına **örf** denilir.

İnsanoğlu, toplum hayatını düzenleyebilmesi, hukukun oluşturulması ve uygulanması ile dış güçlere karşı savunmanın yapılabilmesi için, **devlet** adını taşıyan bir yüksek teşkilatlanma modeli oluşturabilen bir canlıdır. Tarihi, medeniyet veya siyaset, yahut bilim, veyahut sanat alanlarından birinin hadiselerine ait geçmiş bilgisi gibi görmek isteyenler, bize göre yanılırlar: **Tarih**, milletler mücadelesinin, kültürler savaşının veya **hukuk oluşturma, yerleştirme, bir hukuk düzenini bir toplumun içinde uygulayabilmenin** kronolojik bilgisidir.

* Atatürk Kültür Merkezi Başkanı.

Türk toplumu ilk ortaya çıktığından günümüze kadar, Türk ahlâkının temellendirdiği **töre** adı verilen bir özel hukuk içinde yaşıyor. Bu özel sisteme Türklerin girdiği dinler tesir etti. Özellikle Osmanlı döneminde, hukuk, dinî ilimleri yeterince bilen, daha önceden verilmiş hükümleri görebildiği, İslamî hukuk sayılan uygulamaları okuyabildiği veya duyabildiği kadarıyla gözden geçirmiş olan kadılar tarafından yürütülmüştür. Şer'iyе sicillerinden anlaşıldığı kadarıyla, kadıların alanla ilgili bir özel eğitimden geçmişlik değil bir yeterlilik sahipliğinden bahsedilebilir.

19. yy.'da yazılı hukukun gereği ortaya çıkmıştır. İnkâr edilemez ki, 1789 Fransız İnkılâbı Avrupa'yı ve bizi yazılı hukukun zaruretiyle karşı karşıya bıraktı; hiç kimse reddedemez ki, bir şahsın yeterliliğiyle ilgili görüşe dayanarak, kanunu olmayan bir hukuk anlayışı ve adâlet sistemi, nüfusu hızla çoğalan, yüzünü şehre döndüren ve iş bölümü artan bir toplum için yeterli olamazdı.

Şehirleşme, iş bölümü... İşte bu iki unsur, yazılı hukukun oluşmasını zarurî kılıyordu. Bu yüzdendir ki, "Arâzi kanunnâmesi", "Meclis-i ahkâm-ı adliyye" ve arkasına da Ahmet Cevdet Paşa'nın âbidesi sayılabilecek olan **Mecelle** meydana getirildi. 1839 fermanında, kişiyle kişinin, kişiyle devletin, devletle kişinin ilişkilerinde sınırların ne olacağı üstü örtülü olarak söylenip geçilmiştir. Yeni Osmanlılar hareketi, **hukukî** gelişmelerin oluşmasını devletten isteyen, halkı da bu yönde bilgilendirip bilinçlendirmeye çalışan gazeteci edipler hareketidir. Edebiyatın, hukuk tanzimi konusundaki işlevini anlamak isteyenler, Şinasi'nin, Namık Kemal'in ve Ziya Paşa'nın, hem şiirlerini, hem de makalelerini, Ali Suavi'nin ise hukuk felsefesi anlamını taşıyan eserlerini okumalıdır. 1880 sonrası şöhret kazanan ikinci nesil ise, işlemeyen bir anayasa metnini yazdırmış bulunan öncülerden farklı olarak, ferdî hukukun kanunlara dayalı bir tarzda ortaya çıkması yönünde tam mücadele verdi. 50 yıldan fazla bir zaman süren bu faaliyetlerin sonuçlarını 1908-1918 arasında alabildik. İttihad Terakkî birçok kanun çıkarttı. Hâlâ uygulanmakta olan "Memurîn Muhakemât" Muvakkat (geçici) Kanunu o yıllardan kalmadır.

1918 Kasım'ında devlet iflâs etti. İşgal orduları gelmekte olduklarının önce haberini verdi, sonra ÷lkemizi teslim aldı. Devletlerarası hukuk baştan başa çİğnenerek, insanlığın yüz karası olan utanç tabloları, Anadolu'da mazlum, makhur, masum halkın hafızasına kazındı. Devlet yoktu; hukuk yoktu; bu yüzden de hem hainler, hem de iç ve dış düşmanlarımız istediğini yapmaya kalktılar. Namusumuz, dinimiz, ailemiz, düşman elinde kaldı.

1919 Mayıs, hukuku çİğnenmiş bir milletin, adâlet duygusu yaralanmış bir toplumun, hukuku uygulayamadığı için devleti kuklalaşmış bir halkın, bu olumsuzluklar yüzünden malı, canı, namusu ve ülkesi perişan olan ahalinin, hukukunu aramak üzere yola çıkan genç bir Paşa'nın hareket tarihidir. Canına, malına, namusuna ait hukukun, düşmanlık edene kabul ettirilmesi için, önce **millî birlik sağlanmalı**, sonra bir hukuk arayıcılığını üstlenen **devlet oluşmalı**, daha sonra da ülkedeki hukuk tanımaz **düşman yenilerek kovulmalı** idi. Bana göre, "Millî Mücadele", bir millî benlik şahlanması, hukukunu arayan insanların yabancılara bu hukuku kabul ettirışı, bunu zaferle taçlandırışı olarak nitelendirilebilir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplandığı Türkiye Büyük Millet Meclisi, millî birliğin göstergesi, kanun yapma yetkisine sahip, uygulamadan sorumlu, yeni Türk Devleti'nin nasıl bir hukuk oluşturacağını ilk habercisi olan temsilciler kurulu... Anadolu'nun her tarafında kanla boğuşulurken yeni anayasayı (Teşkilât-ı Eshasiye) oluşturan, millî direnişle ilgili kanunlar çıkaran o mübarek meclisin üyelerini rahmet ve minnetle anıyorum.

Mustafa Kemal genç bir subayken, hem Sofya'da, Beyrut'da gayri müslim halkın kendi içinde kurduğu hukuku, hem de azınlıkların Osmanlı devletine rağmen uyguladıkları hukuku yakından görmüştü. Dolayısıyla, yeni bir devletin öncelikle hukuk düzenlemeleri getirmesi gerektiğini çok iyi biliyordu. Askerî bir dehâ, askerlik manasında gerçek bir kahraman olduğunu bütün düşmanlarının da hayranlıkla kabul ettiği Mustafa Kemal

Atatürk'ün, 29 Ekim 1923'te nasıl bir hukuk, başka bir söyleyişle, devletin toplumla, kişilerin kişilerle nasıl bir ilişki kuracağını işaret eden **Cumhuriyet** rejimini kurmuş olması, herşeyi anlamaya yetecek bir tutumdur.

Yeni Devlet'i dünya dikkatle izliyordu. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan vatandaşlarımızın **idarî**, **cezaî** ve **meslekî** meselelerini çözümlenebilecek kanunlara ihtiyacımız vardı. Kamu hukukunun oluşması, özel hukuka nisbetle daha kolay mümkün olabilmektedir. Kamu hukuku gerektiği hallerde tercüme dahi edilebilir. Yeni bir anayasa, yeni bir idare hukuku, yeni bir ceza ve iş hukuku oluşturmak Cumhuriyet'in ve Atatürk'ün 15 yıllık faaliyetlerinin esasını teşkil etmiştir. Fakat, asıl sıkıntılı işler işlemler kamu hukukunun dışında kalan ve **özel hukuk** denilen **medenî hukuk**, **ticaret hukuku** alanlarında olmuştur.

Değerli dinleyenler, Kanunların üç kaynağı olur: Örf, din, yaşanan şartların gereği olan hükümler.

20. yy.'ın ilk çeyreğinde yeniden yapılan Türkiye Cumhuriyeti devleti, halkına hem **kamu hukuku**, hem de **özel hukuk** anlamında yeni kanunlar hazırlamak zorunda idi. Bunun için yeni kanunların gerekçeleri ve hükümleri ile hukukun kaynağı pek tabii yaşamakta olduğumuz şartlarla, geçirdiğimiz acı tecrübelerden almalıydı. Türkiye Büyük Millet Meclisi pek tabii, Cumhuriyet Türkiyesi'nin Türklüğünde ihtiyacını duyduğu kanunları ve tüzükleri çıkaracaktı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yanı başında, kanunların akademik tahlilini yapabilen hukuk fakültesi gibi bir kuruma ihtiyaç vardı.

Atatürk'ün 5.11.1925'te Ankara Hukuk Fakültesi'ni açarken söylediği şu ifadeler yukarıdan beri sözkonusu ettiğimiz muhakemenin onun ağzından ortaya konmasıdır.

"Büsbütün yeni kanunlar vücuda getirerek eski esâsât-ı hukukiyeyi temelinden hal'etmek teşebbüsündeyiz. Ve yeni esâsât-ı hukukiye ile elifbasından tahsile başlayacak bir yeni hukuk neslini yetiştirmek için bu

müessesâtı açıyoruz. Bütün bu icraatta mesnedimiz milletin istidât ve kabiliyeti ve irade-i kat'iyesidir. Bu teşebbüslerde arkadaşlarımız, yeni hukuku, bizimle beraber, bahsettiğim mahiyette anlamış olan gûzîde erbâb-ı hukukumuzdur.

"Hayat-ı umumiyemizin yeni esâsât-ı hukukiyesi nazarî ve tatbikî sahada tecelli ve tahakkuk edinceye kadar geçecek zamanı temin eden bizzat milletimiz ve onun inkılâbındaki yorulmaz ve yıpranmaz kuvvet olacaktır.

"Talebe efendiler!

"Yeni Türk hayat-ı içtimaiyesinin bâni ve müeyyidi olma iddiasıyla tahsile başlayan sizler; Cumhuriyet devrinin hakikî ulemâ-i hukuku olacaksınız. Bir an evvel yetişmenizi ve arzu-yi milleti fi'len tatmine başlamanızı millet sabırsızlıkla beklemektedir. Sizi yetiştirecek olan profesörlere terettüp eden vazifeyi hakkiyle îfâ edeceklerine eminim.

"Cumhuriyetin müeyyidesi olacak bu büyük müessesenin küşâdında hissettiğim saadeti hiçbir teşebbüste duymadım ve bunu izhâr ve ifade etmekle memnunum."

Değerli dinleyenler.

Son günlerde Prof. Dr. Reşat Genç'in yayınladığı *Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar* adlı eseri okuyanlar, o devrin meclisinde din âlimlerinin bulunduğunu bilirler. Bu kitabı okuyanlar şunu düşüneceklerdir, sanırım: Diyarbakır'ın yahut Urfa'nın bir köyünde yaşarken, karısı ve beş çocuğunun arasındaki ilişkiler ile ihtiyacını duyduğu sayılı eşyaları Ankara'da veya Diyarbakır merkezinde de sürdürmeye kalkmak bir aile için mümkün değildir. Yeni bir hayat, yeni kurallar, yeni ihtiyaçlar doğurur. Bu yeni devlet ve yeni bir hayata davet edilen millet, toplumdaki sosyal değişimle paralellik gösteren yeni kanunların oluşturduğu bir adâlet içinde yaşayacaktı. Atatürk'ün Hukuk Fakültesi'nin açılışında yaptığı konuşmadan bir cümle daha alayım:

"Cumhuriyet Türkiyesi'nde eski kavâid-i hayat, eski hukuk yerine yeni kavâid-i hayatın ve yeni hukukun kaim olmuş bulunması, bugün gayr-i kabil-i tereddüt bir emrivâkidir."

Kadını kadın, erkeğini erkek, çocuğunu çocuk, vatandaşını vatandaş gibi görme; yurttaşların kanun önünde eşitliği; yazılı hukuka dayanarak adâlet dağıtma Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'ten itibaren aslî hedefidir. Atatürk, namusun, malın ve canın korunmasını devletin aslî hedefi olarak tesbit eden devlet adamıdır.

Atatürk'ü anlamak, daha doğru bir ifadeyle, akıl, insaff, iz'an sahipleri için Atatürk'ü kavramak, zor değildir. Bugünkü Türk Dünyası'nı gezenler, bugünkü İslam ülkelerinde halkın perişanlığını bilenler, Atatürk'ün milleti devletle bütünleştirmek yönünde millî bir meclis aracılığıyla millî bir hukuk oluşturma arzusunu anlayabilirler. Bütün mesele, Atatürk'ü "doğru" anlamaya ve Türk toplumunun gelişme hızını "doğru" görmeye niyetli olmaktan geçiyor. Sizleri saygıyla selâmlarken, kişi olarak devlete ve başka kişilere, devlet olarak kişilere ve başka devletlere hukukumuzun korunmasını Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hedefi yapan Atatürk'ü rahmetle anıyor, onun şu sözleriyle konuşmamı tamamlıyorum:

(Türkiye Cumhuriyeti'nin) *"Devlet idaresinde, bütün kanunlar, nizamlar, ilmin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere, dünya ihtiyaçlarına göre yapılır ve tatbik edilir."*

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE İÇİNDE MİLLİ EGEMENLİK

KAVRAMI PANELİ

17 Nisan 1996

Karadeniz Teknik Üniversitesi / TRABZON

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE İÇİNDE MİLLİ EGEMENLİK KAVRAMI KONULU PANEL

Hasan ÖZYURT*

Sayın Misafirler, Değerli Meslektaşlarım, Çok Sevgili Öğrenci Arkadaşlar.

Üniversitemiz her yıl çeşitli konularda tartışmaları konferanslarla sizlerin ayağınıza getirmekte hep birlikte istifade etmekteyiz. Bugünkü konuyu özelliğiyle çok daha anlamlı hepimize değişik biçimlerde yararlı olacak bir konu olarak mütalaa ediyoruz. Genellikle bizim kuşağımız bizden önceki kuşaklar ve bizden biraz daha genç olan nesil Atatürk'ü anlamak konusunda önemli bilgi eksiklikleriyle karşı karşıya bulunmakta. Bilerek veya bilmeyerek, bir çok kişi Atatürk'ü anlamayı bir tarafa bırakıp onu şekil olarak görmeye veya şekil olarak anlamaya çalışmakta; veya bu hep böyle devam etmektedir. Genellikle anlamaya çeşitli bayramlarda, çeşitli anma günlerinde onun büstünün karşısın da geçip saygı duruşunda bulunmak olarak veya O'nun askeri yönüyle ilgili birkaç bilgiyi edinmekle yetinmişiz. Gerçekte durum böyle değildir. 20. yy'da milletlerin kimlik aradığı bir dönemde ülkelerin çeşitli problemlerle uğraşması yanında değişik milletlerin kendi millet olma varlıklarının mücadelesini verdiği dönemde Atatürk'ün ortaya çıktığını görüyoruz. Ama ondan önemlisi Atatürk'ün bir devleti kurmak için bir devlet kuruluşu sırasında ortaya koyduğu karizmayı görmemiz gerekiyor. Bu yönden baktığımızda, bendeniz iktisatçı olduğum halde Atatürk'ün iktisadi görüşlerini 4-5 sene çalıştığım için öğrenmiş bulunuyorum. Bu temelde bizim eğitim hayatımız için, toplumun eğitimi için gençlerin eğitimi için, bizim için fena bir puandır. Yani O'nu zamanlıca fazla bilimsel araştırmacı gibi detaya girmeden çok kolay yoldan anlamamız gerekir. O bakımdan bugünkü panelin değerli olduğuna kanaat getiriyorum. Ve böyle bir panelin üniversitemizde yapılmasından dolayı üniversite idaresi olarak memnuniyetimizi belirtiyor, Ankara'dan buraya kadar gelmek zahmetinde bulunan hocalarımıza teşekkür ediyor, sınavlardan vakit ayıran öğrencilerimize teşekkür ediyor, hepinize saygılarımızı sunuyorum.

* Karadeniz Teknik Üniversitesi Rektör Yardımcısı.

MUSTAFA ÖZDEMİR'İN PANELİ AÇIŞ KONUŞMASI

Sayın Rektör Vekilim, Sayın Rektör Yardımcılarım, Sayın Emniyet Müdürüm ve Sayın Milli Eğitim Müdürüm, Değerli Misafirler, Değerli Öğrenciler!

"Atatürkçü düşünce içinde Millî Egemenlik Kavramı" ile ilgili toplantıya hoşgeldiniz. Öncelikle Ankara'dan kalkıp buralara kadar gelen değerli bilim adamı arkadaşlarıma ayrıca teşekkür ediyorum. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı, değerli meslektaşımız Prof. Dr. Azmi Süslü Bey ve Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Dekanı değerli arkadaşımız Prof. Dr. Refik Turan Bey'e de aramıza tekrar hoşgeldiniz diyorum.

Ben sözü fazla uzatmadan Ankara'dan gelen değerli misafirlerimize söz vermek istiyorum. Çünkü bu sahada kendileri araştırmalar yapmışlar özellikle bu millî egemenlik konusunda ve Mustafa Kemal Atatürk'ün millî egemenlik konusuna yaklaşımı alanında bizi aydınlatacaklardır. Bu nedenle öncelikle çok değerli meslektaşımız Tarih profesörü Prof. Dr. Refik Turan Bey'e sözü veriyorum.

Refik Bey buyurun!

REFİK TURAN'IN KONUŞMASI

Saygıdeğer Rektör Vekilim, Kıymetli Rektör Yardımcılarımız, Kıymetli Emniyet Müdürümüz ve İl Millî Eğitim Müdürümüz, Çok Değerli Misafirler.

Ben, Türk tarihi içerisinde hâkimiyetin veya egemenliğin tarihi bir seyri var, serüveni vardır. Bunun üzerinde durmak istiyorum. Egemenlik

kavramı devlet kavramı ile ortaya çıkmış, günümüz insanını ilgilendirdiği kadar devlet denilen organizasyon içinde yaşayan insanları daima ilgilendiregelmiş bir kavram. Öncelikle, çok çeşitli tanımları var ama bu kavram ne demek ondan girelim isterseniz. Belli bir kültürel birlik etrafında birleşmiş insanları yönetme hakkı, artı gücü egemenlik. Bu yönetme hakkı nereden doğuyor ve güç ne demek? Tabii ki az bir şey değil, yani bir insan ya da insanlar kendilerinin yapacakları işleri başkasının arzusuna bırakıyorlar, iradesine bırakıyorlar. Bazı ana konularda toplum adına sürekli o insan veya kurul karar veriyor. Buna "yönetme hakkı" deniyor. Eski Türkler'de "erk", yani bir bakıma. Bir de artı gücü dedik yani hâkimiyet bu açıdan veya egemenlik, bu iki kavramın bütünleşmesinden doğuyor. Güç de şu şekilde açıklanabilir:

Bir devleti veya egemenliği elinde bulunduran kişinin sahip olduğu devlet içerisindeki fertlerin birbirlerine karşı olan hak ve hukukunu dışarıda ise devletin diğer devletler nezdinde olan ve hukukunu koruma gücü ve yeteneği olmuş oluyor. Yani bu gücü elinde bulunduramayan hakkını kaybeder neticede. Tabii ki insanlar niye devlet olur? Niye bu gücü bazılarına verir veya öyle telâkki eder? Bu güç kendiliğinden mi doğar? Hayır! Bu güç kendiliğinden de doğmaz. Birtakım ihtiyaçlardan doğmuştur. Zaten top yekûn devlet dediğimiz geniş organizasyon, ihtiyaçtan doğmuştur. Hemen şunu da ifade edeyim eğer devlet dediğimiz bu organizasyon olmasaydı bugün yeryüzünde doğan büyük kültürler, onların da üzerinde birer kubbe olmuş, miğfer olmuş medeniyetler olmazdı. Hatta, hatta devlet denilen organizasyon bugün milletlerin devamlılığını sağlayan en önemli vasıta. Hangi millet devletini kaybederse millet olma özelliğini de bir süre sonra kaybedecek demektir. Veya küçülür, güçsüzleşir, yok olur gider. Onun için yeryüzünde bazı kültürler sürekli devlet olmak için çıkış yapmak isterler. Tıpkı yeraltında hani tospağ denir ve bazen öyle ortaya çıkmak isterler. 2000 yıl sonra ortaya çıkmıştır. Bir Musevi Devleti veya Yahudi Devleti. Yüzyıllarca bir Ermeni Devleti'nden sözetmek mümkün değildi. Bugün bağımsızlık yolunda Kafkasya'da ortaya çıkan devletlerden birisi de o olmuştur.

Şimdi, birtakım insanlar niye yönetme hakkını elde ederler derken Türk tarihinde ve dünya tarihinde şöyle bir gerçek var: Bu hakkı elinde bulunduran insan ve o insanın ailesine hanedan denir. Atatürk'ün işte hükümdarlık sistemi dediği sistem! Bu hanedan kavramı o kadar geniş bir kavram ki; binlerce yılımızı kapsıyor. Hani bir cumhuriyeti hep öğreniyoruz, bir ilke olarak, prensip olarak onu iyi biliyoruz, iyi idrak ediyoruz. Ama idrak ederken şöyle kamuoyunda ve gelen nesillerimize baktığımızda sanki onun dışında hiçbir şey yokmuş, olmamış gibi de bir imaj doğuyor. Hani şöyle bir dış dünya ve tarih dünyasına açılmak gerekiyor. Şunu hemen belirteyim herhalde bu rakamı verince konu biraz daha iyi idrak edilecektir. Türk tarihi içerisinde egemenliğin gelişimine baktığımızda 74 yılı atın gerisi monarşi denilen, hanedanlık denilen bir hâkimiyet telâkkisi karşınıza çıkıyor. Yani takriben 2300 yıllık Türk tarihinin 2200 yıldan fazlası böyle bir dönemi kapsıyor. O bakımdan bu geniş bir süreç üzerinde durmak gerekiyor. Türkler'de yönetme hakkı ne zaman doğdu? Binlerce yıl ötede doğru. Bir aile veya fert bu yönetme mevkiine geçirildi. Nasıl geçirildi? O hakkı ona insanlar vermedi. Farklı olması lâzım! Ve Tanrı'nın verdiği kabul ediliyor. Bunun niteliği, nasıl verildiği ayrı bir konu. Yani Tanrı'dan ilâhi bir vahiyle mi geldi? Sesle mi geldi? Görevlendirildi mi? O ayrı bir konu. Yani bu konuyla ilgili efsaneler tabîî ki var. Türkler'de olduğu gibi diğer milletlerde de aynı şekilde. Yani zaten dünya tarihinde devletlerin doğumuna baktığımızda hep böyle bir ilâhi nokta var. Ve onun etrafında koza örülür. Devlet dediğimiz organizasyonlar, kültür yapıları, dediğimiz gibi medeniyetler ortaya çıkar. Eski Mısır'da da böyledir, Roma'da da böyledir, Sümer'de de böyledir, İran'da da böyledir. Yani bunu şunun için söylüyorum; eski kültürler olarak. Ve çoğu da yani; bir bakarsınız siyasî bir kimliktedir tamam yöneticileri ama zaman gelir ruhban sınıflıdır veya rahip şapkasını giyiverirler. Eski Mısır hükümdarları bilindiği üzere kendileri Tanrılığa kadar kadar götürmüşlerdir. Aynı şey Roma'da vardır. Türkler'e de tabî direkt o şekil tarihi bir olgu yakalamıyoruz belki ama bir ışık, ilâhi bir işaret var kabul ediliyor. Bunun böyle olup olmaması önemli değil, toplumda böyle bir telâkkinin olması önemli. Mutlaka emreden insan diğer in-

sanlardan farklılığı olabilsin ki diğer insanlar ona uyabilsin. O nüveyi noktasını kabul edebilsin ve tanrının ilâhi gücünü bir şahsa kutsal bir takım niteliklerle verdiği donattığına inanılıyor. Buna da kut deniyor. Kutluk kavramı vardır. İdi Kut, Kutalmış. Yani Kutalmış kişi yönetim hakkını eline geçirmiş kişi demek, Prof. Dr. Halil İnalçık'ın görüşüne göre Türk egemenlik anlayışı şu şekilde özetleniyor:

Devlet-İktidar Kutsanmış kişinin ortak malı kabul ediliyor. Devlet-İktidar sahibi olabilmek için hazinelerimiz olsa kâfi gelmiyor, ordularımız olsa kâfi gelmiyor. İllâ böyle bir aileden gelmeniz lâzım geliyor. Böyle bir anlayış var ve bu anlayış islâmiyet sonrası da devam ediyor. Bu Ortaasya'da da böyle idi. Selçuklu döneminde de böyle idi. Osmanlı döneminde de böyle idi. 1922'de Saltanatın kaldırılışına kadar böyle idi. Eski Türk hükümdarının islâmî döneminde "essultan-ı âzam" diyor ve "şark ve garb sunullahil fil arz" diyor. Yani Doğunun ve Batının muazzam sultanı ve Allah'ın yeryüzündeki gölgesi. Tabîi onun hâkimiyet, egemenlik hakkının vurgulanması açısından bu böyle söylenmesi gerekiyor. Kanuni Sultan Süleyman'ın I. François'ya yazdığı mektup tam bir sayfa tutar. Benzeri ünvanla tabîi orda gene temsil edilen nokta devlettir. Devlet kavramıdır. Şöyle bir durum var. Tabîi aile genişliyor. Aileden birisi olarak. Kutalmış ailede üyelerden her birisinin o yetki noktasına geçme hakkı vardır. Yani o tahta çıkma hakkı var. Yalnız kulu geçecek, nasıl geçecek. İşte burada yüzyıllar boyu bir tartışma olmuş. Tam manasıyla bir serüven yaşanmıştır. Çeşitli Türk fikir adamları siyasetname yazarları bu konudaki fikir sahipleri bunun bir karara oturtulması fikirlerini ileri sürmüşler. Ama %100 bir noktaya oturabilmeleri de görülüyor. Çeşitli tarih kitaplarına baktığımızda, Türklerde Cumhuriyet öncesi egemenlik anlayışı nasıldı? Babadan oğula bir geçiş, hayır, bu böyle değil, Hanedan üyeleri, babadan oğula kısmı var. Fatih döneminden itibaren evlat katlinin hoş görülmesi bu konuda fetva alınması vs. Ama kardeşten kardeşe, amcadan yeğene veya oğuldan babaya babadan oğula geçebiliyor taht. Tetkik edebildiğimiz kadarıyla Cumhuriyet'e kadar dört şekilde tahta çıkış metodu gözleniyor.

Birinci rekabet usulü; Türk tarihinde ak müşahadeler deriz. Diğer dünya tarihlerinde de var ama Türklerin kendisine özgü bir şekilde vardır. Türk kültüründe anne-babaya itaat esas, tek bir yerde Türkler bunu hoş görüyor. Kişi hükümdar olursa. Yani erk noktasına erişirse. Yavuz Selim babasını tahttan indirdi. Kimse terbiyesiz diye düşünmedi. Kültürümüzde tolerans var ve çok sık rastlanan ama bu rekabet sonucunda elim olaylar oldu, kanlı, devlet yara alıyor. Ama bunu önlemek için çalışmışlar. Selçuklu, Osmanlı döneminde önlenemiyor. Başka metodlarda var.

Birisi de adayın güçlü oluşu; Şahsiyetin güçlü olması veya tek kalması. Şahsiyetin gücünden dolayı tek aday olması. Sultan Sancar güçlü idi, başa geçti. Kanuni, Sarı Selim tek adaydı, tereddütsüz geçtiler. Bunlarda bir problem yok. Esas, egemenlik sürecine temel teşkil edecek bir orijinal uygulama, Cumhuriyet'in ilkelerinden çok köklü olanlardır. Tartışılmayan biri de egemenlik anlayışıdır. Sebebine baktığımızda tarihi temeller görüyoruz. Seçim üslûbu, gözden kaçmayan bazı dönemlerde, hükümdar görevden ayrıldığımda bir meclis toplanıyor. İçinde ilim adamları var, rey sahibi kişiler ve kumandanlar var. Buna meşveret meclisi deniyor. Hanedan üyelerinden birini seçiyorlar. Genelde, bu seçim desteğini alanda hükümdar oluyor. Mesela, Bilgi Kaan, Tuğrul bey, İzzeddin Keykavus, Aladdin Keykubat, Osman ve Orhan Gazi, hep bu şekil kurultay seçimiyle iş başına gelmiş. Aile içinde başka adaylar olmuş olmasına rağmen, yani kamuoyu diğerlerinin arkasına düşmüyor, artık desteğini buna veriyor. Böyle bir uygulama var. Bugünkü Türk egemenlik sisteminin temellerinde de varolan tarihi olgulardan birisi olarak görüyoruz.

Ben dördüncüden daha çok bahsetmek istiyorum. Ekseriyet sistemi; 1703'ler daha Osmanlı döneminde o elim hadiseleri önlemek için böyle bir sistem benimsemiş. Ekseriyet sisteminde ailenin en büyüğü belki de Arnold Toynbee'nin gelmiş-geçmiş üç büyük Dünya İmparatorluğundan birisi olarak gördüğü Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına sebep olan kararlardan birisi de bu, bir takım elim hadiseler, yara almalar önleniyor ama

gelen kişilerin en kudretli, şahsiyetli değil de yaşça en büyük olan kişinin tahta geçmiş olması. Osmanlı Devleti'nin geleceğini kötüye götüren ana faktörlerden biri olmuştur. Yetenekli kişi tesadüfe kalmıştır. Ayrıca hükümdar adayları böyle kural olduğundan kendilerini devletin yönetimine hazırlamışlardır. Bunun bir eğitim, alıştırma konsantrasyon dönemi vardır. Artık kaderimde varsa, çıkar deyip hazırlanmamışlardır. Hazırlıksız gelmenin bedelini de topyekûn Türk insanı Osmanlı Devleti ve içindeki insanlar yaşamışlardır.

Bir de gene Türk egemenlik anlayışının tarihte besleyen birtakım olaylar, kurumlar vardır. Ortaasya'da meclisler vardır. Toygun denen meclisler var. Hükümdarlar önemli kararları tek yetkili de olsa danışmak zorunda kalıyor. Bunun yanında daha ayıbi denen hükümetler var ama iş ondan başlıyor. İslamî dönemden itibaren ilmîye sınıfı bizde çok güç kazanmıştır. Bu devlet meclislerini kuvvetlendiriyor. Bu da egemenlik anlayışına bir güç katıyor. Hükümdar yetkilerini kullanma kararlarını verme noktasında yalnız değildir. Bazı örnekler verirsek, tarihte Nizamülmülk diye bir vezir var. Hem siyâset adamı aynı zamanda ilmîye sınıfından yetmiş güçlü bir şahsiyettir. Hem kitap sahibi olup, hem devlet adamı olan kişiler azdır. Çok fazla değildir. Devrin en büyük hükümdarına şöyle diyor. Diyor ki, "daha fazla ileriye gitme" anlamında yani edebî dahilinde Sultan Melikşah'a "sizin taht benim sarayım olmadan ayakta duramaz". Dikkat et bir hükümdara söyleniyor. Bu direkt olarak bir erk paylaşımı, bir egemenlik değildir ama fiilî noktada o manaya gelmektedir. Hukuken olmasa da. Yine devrin büyük devlet adamlarından Cüveyni var. Cüveyni bir bayram töreni ilânı kararı belirlemiş, saraydan bunun yanlış olduğunu ilân ediyor. Halkta bocalıyor. Bir tarafta saray, bir tarafta güvendiği, inandığı bir ilim adamı. Tabî bu yanlışdır deyince bu durumda Melikşah, Cüveyni'yi saraya çağırıyor. Durum nedir? Kontrol edip sorayım diye. Cüveyni gelmiyor. Hükümdar onun ayağına gidiyor ve durumu öğreniyor, bilim adamının haklı olduğunu öğreniyor ve ona uyuyor hükümdar. Arkasından ben hâkimiyet sahibiyim seni davet ettim gelmedin diyor. Bu ne oluyor? Diyor.

Verdiği cevap, "Dünyada en kötü hükümdar âlimi ayağına çağırandır, en kötü âlimde hühümdarın ayağına gidendir." Orada Melikşah'a söylenecek bir söz kalmıyor. Buna benzer meclisler, İbn-i Fatma'nın seyahatnamesinde geçiyor. Osmanlı Devleti'nde Ankara Savaşı'nın günlerce tartışması oluyor diyor. Neşri tarihinde bu geçer. Gene yakın dönemde bugünkü hâkimiyetin devrini hazırlayan gelişmeler var. Meclis-i ahkâm-ı Adliye, Valâ-yı ahkâm-ı Adliye, I. ve II. Meşrutiyet ve son Misâk-ı Millî kararlarını alan meclis.

Burda bir de egemenliğin kaynağına değinmek istiyorum. Egemenliğin kaynağı millî iradedir. Millî irade millî kültürdür. Millî kültürde milletten doğar. Ernest tarifini yaptığı Millet aynı tarihe sahip olan ve beraber yaşama arzusu gösteren insan toplumdur. Bugünkü sistem modern anlamda egemenlik sistemine tekabül etmiş haliyle geçmişte yoktur. Ama millî irade denilen kavram, anlayış her devirde vardır ki millet o bilince dayanarak hayatini devam ettirdi. Bizim sadece felaketimiz 20. yy.'da değil aynı zamanda 13. yy (1243), 7. yy. (630)'da var ki onlar daha uzun süreli vadede ortaya çıkmışlardır ki, o millî irade denilen millî bilinç denilen şey o zaman ortaya çıkarak ki milletin devamını sağlayabilmiş. Günümüz Türk toplumunun ve devletinin şüphesiz büyük dertleri var dışarda, içerde. İçerde bölücülük hadiseleri, PKK terörü, son 15 yıldır. Dışarda gene Suriye, Yunanistan, Kafkasya'daki gelişmeler. Ama ben bütün bunlara rağmen çok ümit var görüyorum, tabii ümit var derken yatalım, rehavet içerisinde olalım diye değil, gayet mütehakkik olmamız gereken hadiseler var ama beni ümide sevk eden pek çok millet iradesini yansıtan hadiseler var. Almanya'da bir çok işçimiz var. Elbette her biri gene millî servet çapındadır. Ama, Almanya'da 40 bin Türk işveren var. İşte beni sevindiren husus bu. Geçen 2 sene önce Moskova'da Enka diye bir şirket var. Yarışa giriyor. Daha Türkçesi, şartlar biraz yarış havasına getiriyor. İki büyük yapı var. Birisini Alman şirketine veriyorlar, birini Türk şirketine veriyorlar, Enka'ya. Enka söz verdiği zamanından 2 ay önce bitiriyor. Alman şirketi de zamanında yetiştirememe tehlikesine karşı bizim Türk iş-

çisini örnek alıyor. O da bitiriyor. Beni sevindiren bu. Geçen sene yayınlandı. Romanya'da sadece üçbin küsur Türk müteşebbis var. Aynı şekilde Kazakistan'a, Türkmenistan'a gidiyor. Özbekistan'a yani Türk kültürlerine gidiyor. İşte millet iradesi, bilinci denilen husus bu. Bu olduktan sonra gayet tabii Türk egemenlik anlayışı da devlet anlayışı da ileriye gidecektir. Yeter ki, dikkat edelim, geleceğe ümitle bakmamak için hiçbir sebep, faktör yok. Hepinize saygılar sunuyorum. Teşekkür ederim.

MİLLÎ EGEMENLİK VE ATATÜRK

Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ*

Sayın Başkan, Sayın Rektör Vekili, Eğitimimizin, Emniyetimizin, Ordumuzun Değerli Temsilcileri, Saygıdeğer Meslektaşlarım, İstikbâlin Teminatı Olan Sevgili Öğrenciler, Basının Güzide Temsilcileri.

Ben Trabzon'a ilk defa geliyorum. Bu benim için gerçekten ayıp ama Trabzon'u gördükten sonra bu ayıbı daha da çok idrak etmeye başladım. Burada benim üç şey dikkatimi çekti. Birincisi otuyla, yeşiliyle, çiçekleriyle mis gibi kokan, esprisi ve oksijeni bol olan bir Trabzon gördüm. İkincisi Atatürk'ün evini, Ahi Evran Dede Türbesi'ni ziyaret ederek gördüm. Yani o yeşillikler içerisinde kadını, erkeğiyle çalışan, gülen, çabalayan, çarşısında-pazarında kaynaşmış bir Trabzon'lu. Üçüncüsü de bir Galatasaray'lı olarak burada âdeta kenetlenmiş birbiriyle sözleşmişcesine Trabzonspor'u şampiyon yapacak kararlı bir Trabzon gördüm. Bu ay başlarında ve geçen ay içerisinde Gerek üniversitelerle, gerek Valiliklerle, gerekse Belediye başkanlarıyla Atatürk Araştırma Merkezi olarak Ülkemizin Doğu'su, Batısı'yla, Kuzey'i ve Güney'i ile her taraftan Çanakkale'den Ağrı'ya, Kars'a kadar -hatta son göl turunu yaptığımız- Van'a, Bitlis'e ve Muş'a varıncaya kadar yaptığımız bu tip toplantılarda müşahede ettiğimiz bir başka husus var; Bitlis'te yine bunun dörtte biri kadar bir salonda ama öğrencilerle dolu bir salonda birbirlerine "uşak şöyle kenara çekilde, ben de oturayım" dedikleri gibi, yine Trabzon'da da hadi uşak şimdi bir bayram havası içinde Atatürk'ün o Baba Sırtı olayı dediği Trabzon'dan, Van'dan, Konya, Kastamonu, İstanbul'dan gelen insanların -Atatürk'ün Nutuk'taki tabiriyle- birkaç dakika sonra öleceğini bile bile sekiz metre ilerideki siperle koşarak, gülerek bir bayram havası içinde, bilenler Kuran-ı Kerim okuyarak, bilmeyenler şehadet getirerek gidiyor ölüme dediği ve Ç-

* Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı.

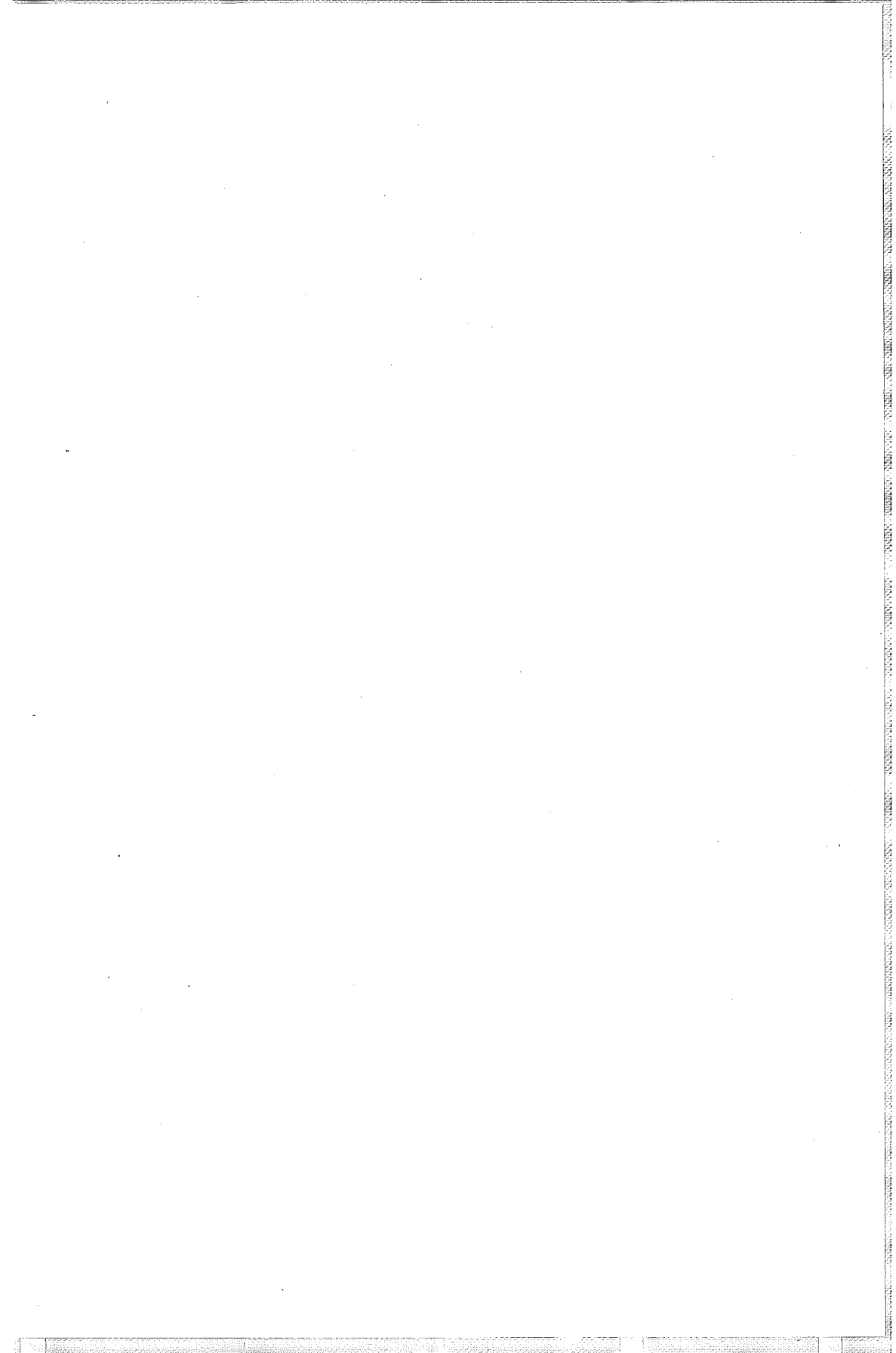
nakkale'deki, Güney Cephesi'ndeki - başta ilim adamlarının ifade ettikleri - o yüksek rütbe ki, o büyük savaş felsefesidir ki bizim okulda öğrettiğimiz bizim emniyet personeline enjekte ettiğimiz fikirler, felsefeler bu Anadolu toprağında Çanakkale'de, Maraş'da Urfa'da Bitlis'de yeşerip gelişmiştir. Bize göre o en gelişmiş gemilerden atılan güllerle taranan siperlerde 20-30 kişilik mangalar içinde sadece birkaç Türk kalmış, kiminin eli yok, dışlarıyla ateş etmeye çalışıyor. Top güllerinden sarsılmış Veli, Mehmet çavuşlarda olduğu gibi Çanakkale'de ve o 17 sarsıntı içerisinde o 215 kg. lık topun vinci de kırılmış, sırtında taşıdığı mermileri defalarca topa koyan ve dünyanın üzerinde güneşin batmadığı imparatorluk diye kendini lanse eden İngiliz İmparatorluğu'nun hem de müttefikleriyle birlikte önce denizde sonra da karada iflas ettiği o dönem içerisinde, bize göre - Mustafa Kemal'in ifade ettiği ayrıca Batılı yazarlarında ifade ettikleri gibi - işte o anda Türkler için savaş yeniden başlıyor, o ne yüksek ruhtur ki atılan o karşılıklı güller, mermiler - Çanakkale'yi gezeniniz varsa bilirler - sanki birer saç örtüsü gibi birbirine kenetlenmiş bir görüntü olarak yansımıştır. Daha sonraları Türk ordusu bu modern silahlara adapte olamaz denilmiştir. Eskiden kılıç-kalkanla savaşırdı ve 1950'lere geldiğimizde bu Kore Savaşı'nda savaşamaz dendiğinde yine o Konuri Cephesi'nde Amerikan askeri, İngiliz askeri kaçarken Mehmetçik birer karınca yuvasından çıkar gibi düşmanın bol olduğu bir sırada cepheyi yararcasına hareket etmiştir. İşte oradaki -Batılı yazarların da ifade ettikleri gibi- Kore Savaşı'ndaki ruhta yine geçmişte yaşadığımız gibi o bayram havasındaki ruhtur. Yine 1974 Barış Harekatı'nda Rumları en çok çileden çıkaran Rum yazarların eserlerinde de Batılı yazarların eserlerinde de vardır. O Kıbrıs'ın kavurucu sıcaklığı altında Trabzon'dan, Konya, Van, Kars'tan gelmiş Mehmetçik ki dünyada tek literatüre geçen, ruhlaşan, sembolleşen bir tek terimdir. Ordu-devlet dediğimiz bizim milletimizin her an orduya hazır hale gelmesi, her an 7'den 70'e herkesin katılmasıyla o şekilde bir elinde karpuz yerken diğer elinde makinalı tüfeğiyle o Rum'un yerleşmiş silahlarla saldırdığı dönemde Mehmetçiğin pervasızca gösterdiği bu tavır Rum'u üzerlerine atılan o mermiden çok daha fazla çileden çıkartmıştır. İşte 80 yıl önce yine bugün Trabzon'da gördüğümüz bir kaç gün önce Van'da, Bitlis'te gördüğümüz ve

diğer illerimizde gördüğümüz gibi o ruh bugün yine bizim benliğimizde ne mutlu ki var. Ve bu gün yine bu ruh içerisinde şöyle Trabzon'nun Of'un o çileli yıllarına 80 yıl öncesine dönecek olursak, bir taraftan asırlarca yıl önce yapılan planlar, programlar Doğu Sorunu adıyla büyük bir meselenin bizim için olmayan ama Batılıların kafasında, literatüründe yerleşmiş olan o meselenin artık 100'ün üzerindeki plan, projenin uygulama safhası diyebileceğimiz Birinci Dünya Savaşı'nda bu defa sadece Türk insanını- birçok Batılı yazarın ve Stalin'in de ifade ettiği gibi- bu Doğu Avrupa'dan Trakya'dan atmak değil İstanbul'dan, Boğazlardan sürüp atmak değil, Anadolu'dan da söküp atmak, hatta Lozan'a gelen İngiliz temsilcilerinde ifade ettikleri gibi ki bunlar tutanaklarda da vardır. Bu medeniyette nasibi olmadığı iddia edilen Türklerin bu insanlığı geriye götüren dediği -ki Batılı yazarların, diplomatların ifadesidir- Açıkça insanlık için tehlikedir dedikleri ve sadece Avrupa yakasından Anadolu'dan, Asya'dan sürmek yetmez, yeryüzünden bunların varlığını kazıyıp yok etmek lazım diye karar verdikleri dönemde bir de 1914'lerin sonlarıyla 1915'lerde bir taraftan Sarıkamış harekâtına, Bitlis-Muş hattında, 1 hafta önce Gazilerden de dinlediğimiz kadarıyla 40 bin genç Trabzon'dan alınan aktif savaşan güç, bir taraftanda Allahuekber dağlarında, Sarıkamış hareketinde her dakikada yüzlerce Mehmetçik şehit düşmüşlerdir. Mustafa Kemal'in ifadesiyle bir bayram havası içinde şehit düşmüşlerdir. Birkaç gün önce TV.'den hep birlikte seyrettik, asker kına yaktırdı, davul zurna ile askere gönderildi. Ama Mehmetçiğin tabutunun cenazesinin davul-zurna ile uğurlandığını ilk defa gördük. Bu yadırgandı. Neden? Ama ifade gayet açık. Bizler evlatlarımızı vatan için ölmeleri için göndeririz. Bitlislilerin, Trabzonluların dediği gibi; uşağımızı şehit olmak üzere vatana verdik. Şimdi de bu şehidi yine bir bayram havası içinde vatan için sonsuza uğurluyoruz. Ama gerek Trabzon, gerek Çanakkale, gerekse Türk dünyasının o çileli yıllarında Çanakkale Muharebesi'nin devam ettiği ve 253 bin insanın şehit olduğu dönemde sadece vatan için iki evlat değil, dört evladı birden, aynı zamanda cephe gerisinde ana - babası ölen insanlarımız varken, bir taraftan Sarıkamış'tan Yemen'e kadar, Irak-Kanal Harekâtı'na Çanakkale'ye kadar bu ülke insanları şehit düşerken, bir bayram havası içinde coşkuyla ölüme giderken,

nakkale'nin yenilgisini hazmedemeyen İtilâf Devletleri harekete geçmişlerdir. Sıcak hareket bu çerçevede içerisinde Trabzon'un birkaç defa bombalanması olayıdır. Yine bu bombalanma sırasında büyük göç yaşanmıştır. Gerek Çanakkale'de ölenler gerekse özellikle 1915 Mayıs ayında Van ve çevresinde birçok yerde taş-taş üzerinde bırakılmamıştır. Van vilayet merkezi tamamen yakılıp, yıkılmıştır. Köyler 8-9 köy halkı bir toplu mezarda kazılarda, çevre araştırmalarında ortaya çıktı. O aktif gücün cephede olan kadınların, kızların, yaşlılara ait, çocuklara ait anne karınıdaki ceninlere ait kırılmış kol ve bacak kemikleri, kırılmış kafatasları nasıl Van'daki bu Zene Köyü'nde görüldüyse, Kars'taki Subartan Nahiyesi'nde, nasıl Erzurum'daki Alaca'da, Iğdır'da, Oba'da görüldüyse benzerleri Trabzonda'da yaşandı. Orda Ermeniler vardı. Burda hem Rumlar hem özellikle 1915 Mayıs ayında bir hükümet kurup çevre illere de saldırmaya başlayanlar o inaktif güç dediğimiz o kadınları, kızları dünya literatüründe soykırım denen olayı ilk yaşayan illerimizden bir tanesi Van ise diğeri de Trabzon'dur. Hem Ermeni'den hem Rum'dan hem de bombalanma sırasında 1916-1918 yılları başlarında 2 yıl süren işgal sırasında bir taraftan civanlarını, gençlerini Çanakkale'ye, Sarıkamış'a gönderirken, geride kalan sivil halk plânlı, programlı şekilde katledilmiş, soykırıma tabî tutulmuştur. İşte bugün birçok çevrede gerek Rumların gerek Ermenilerin gerekse onları destekleyen bu sivil katliam hareketi ilk defa Anadolu'da uygulanmıştır. İkimilyon sekizyüzbin küsur Osmanlı askeri ile savaşmışlardır. Birinci Dünya Savaşı başlarında ve sözüne ettiğimiz gönüllülerle üç milyonu dört milyonu aşmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonlarında bu sayı ancak beşyüz bine inmiştir. Bir milyondan fazla insan hayatını cephelerde kaybetmiştir. Trabzon'da, Van'da, Bitlis'te, Kars'ta, Elazığ'da hayatlarını kaybetmişlerdir. Trabzon'un Millî Mücadeledeki rolleri arkadaşlarımızın konusu olduğu için ben girmiyorum. O Millî mücadele yıllarında o insanların severek yediden yetmişe hem aktif gücüyle hem inaktif gücüyle uşağı nasıl vatan için vermişse ki Çanakkale'deki Mehmetçiğin ifadesi de o, Trabzon'daki Mehmetçiğin de o Konya'daki, Van'daki, Bitlis'deki, Maraş'taki Mehmetçiğin de ifadesi o'dur. Hepsi din için, vatan için, millet için ve bayrak için şahlanmışlardır. Hepsi Mustafa Kemal'in ifadesiyle birbiriyle ke-

netlenmişlerdir. Birbirlerine destek vermişlerdir ve ölümden de birbirleriyle yarış yapmışlardır. Uşak tabirinin iki manası var. Biri kölelik manası, bu hiçbir zaman Türk insanının ne kafasında ne gönlünde ne de fiilîyatında hiçbir zaman olmamıştır. Türk insanı, Anadolu'ya bakacak olursak ta 1000 yıllık tarihinde, ta Ortaasya'ya bakacak olursak Atatürk'ün ifadesi ile 40 asırlık tarihinde hiçbir zaman bu kölelik manasındaki uşaklığı benimsememiştir. Ama nasıl askere giden Mehmetçik'e kına yakılır, vatani kurtarması istenir, işte vatana hizmet için giden insanın da bu manada iyi anlamda uşaklık etmesi, kendini feda etmesi sadece vatani ve milleti için olmuştur. Ama hiçbir zaman ne Rum'a ne de Ermeni'ye, İngiliz'e, Fransız'a olmamıştır. O dönemde savaş bitiyor ve dünya tarihinde tek bir ülke savaş sonrasında üç yıl daha o yokluklar içinde yaşamına devam ediyor. Bu ülke Türkiye Cumhuriyeti Devletidir. Mustafa Kemal'e o günlerde İngiliz Diplomatları Osmanlı borçlarını -Düyun-u Umumiye- vermiyorsunuz, ödemiyorsunuz, kapitülasyonları kaldıralım diyorsunuz, bir türlü devleti kurmuyorsunuz, bir Gürcistan Devleti kurulmasına Ermenistan devleti kurulmasına rıza göstermiyorsunuz. Bunları not alıp cebimize koyuyoruz, günü geldiğinde bunları karşınıza çıkartıp, bu kartları oynayacağız dedikleri dönemde Ermeni meselesi dünyada görülmedik bir şekilde halledildi. Ve en insani uygulama ile alınan bir karardır. Rum meselesi savaşıla, kanla halledildi. Daha sonra mübadele ile halledildi. Ama bugün bir Kürdistan, Ermenistan hayali çeşitli kafalarda, gönüllerde var. Nasıl Mehmetçik o gün bir çakıl taşı bir -İkiz Kayalarda olduğu gibi- bir Trabzon'un, Bitlis'in kayasında, toprağında olduğu gibi, canını dişine takmış ve ailesinden ikisini, dördünü değil, tamamını feda etmiştir. Bugün de herhalde o ruh o gün yaşayan bazılarına göre küllenmiş, tozlanmış gibi görünmekte veya küllendirilmeye, tozlandırılmaya, terkedilmeye ve insanları Doğulu-Batılı, Alevi-Sünni, Kürt-Türk v.s. gibi bir takım şeylerle birbirine düşürmeye çalışan insanlar vardır. Bu uğraş içerisinde olanlar görüyorlarki bugün Türkiye Cumhuriyeti Devleti de milleti de dünkünden çok daha güçlüdür. Ama o tozlar, küller yavaş yavaş savruluyor. Ben bunu Bitlis'te de, Çanakkale ve Kas'ta da, Iğdır'da gördüm. Bugün dünkü o ruh tekrar canlanabilse ne güzel olur . Ancak bu kez bir savaş vesilesiyle değil. Dün

savaş için bir Millî mücadele ruhu canlandıysa, bugün de bir ticaretle, kardeşlikte, ilimde, fende yarış haline girilebilir. Biliyorsunuz geçenlerde Mustafa Kemal'in Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi tahrip edildi. Şurdan-burdan gelmiş PKK'nın tetikçisi veya Abdullah'ın tetikçisi gibi ülkemizi bölmeyi, parçalamayı planlayan mihraklardır. Bugün bunlar yine aynı amaçları için çalışmaktadırlar. Bu gibi planların önünü keşilememiz için geçmişte bizi heyecandıran o ruhu kekrar kazanmalıyız. Atatürk'ün dediği gibi sadece damarlarındaki kanda değil, Türk insanının Doğulusununda - Batılısında - Vanlısında - Trabzonlusununda kromozomlarında olmalıdır. Yeter ki o duyguları tekrar ortaya çıkartabilelim. Ama reçete dün nasıl muhakemetle tedavi edildiye bugün de aynıdır. Bir takım meseleler dün vardı. O meseleler çoğul olmaktan çıktı, ama ufak tefek birtakım meseleleri gündeme getiriyorlar ve bundan sonrada gündeme getirecekler. İki reçetesi var Mustafa Kemal'in, birincisi bu ruha sahip olup çalışmak ve rehber olarak da şu bu ideolojiyi değil sadece ilmi fenni ortaya koymak ve yine Mustafa Kemal'in de ifadesiyle bizim hiçbir şeye ihtiyacımız yok, tek bir şeye ihtiyacımız var o da çalışmaktır diyor. Yani bu iki reçete Mustafa Kemal'in ortaya koyduğu ilim-fen teknoloji reçetesi ve çalışmak reçetesi. Zaten dinimizin de bir emri. İslâm'ın ilk emri oku ise diğeri de çalışkan olmaktır. Eğer çalışılırsa Trabzonlu'daki bu canlılık, bu hararet, bu heyecan, ticaretle, eğitimde, öğretimde, ailede, devlette, millette olursa Türk insanının ufku çok büyük olacaktır. Orhun abidelerine bakın ebediyen yaşayacak devlet felsefesi vardır. Ebediyen yaşayacak devlet felsefesi Osmanlı Devleti'nde de vardır. Ebediyen yaşayacak devlet felsefesi devlet adamlarının bir felsefesi değil, milletin de bir felsefesi uygulamasıdır. Aynı şey Türkiye Cumhuriyeti'nin lideri Mustafa Kemal ve O'nun ileri gelenlerinde de var. Bu Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır şeklinde ifade edilmiştir. Hepinize saygılar sunarım.

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE MİLLÎ EGEMENLİK DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ *

Doç. Dr. Mesut ÇAPA

Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadeleyi başlatırken, milli egemenliğe dayalı tam bağımsız milli bir devlet kurmayı düşünüyordu. Bu sebeple, Millî Mücadele'nin her safhasında adım adım bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'nin kurtuluşu için İngiltere'nin himayesini veya Amerikan mandasını isteyenlerle Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin faaliyetleri çerçevesinde yerel kurtuluş çarelerini düşünenlere karşı Mustafa Kemal'in bir başka kararı vardı: "O da millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız, şartsız yeni bir Türk devleti kurmak!". O, İstanbul'da verdiği bu kararı Anadolu'ya geçtikten sonra uygulamaya başlayacaktır.

Mustafa Kemal, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşayabilmesi için böyle bir kararı gerekli görmüştü. Bu da ancak tam bağımsızlığa sahip olmakla gerçekleştirilebilirdi. Türk Ata Yurdu'na ve Türk'ün istiklâline saldıranlar kimler olursa olsun, onlara bütün milletçe silâhla karşı koymak ve onlarla mücadele etmek gerekiyordu. Bu kararı her yönüyle ilk günden açıklamak isabetli olamayacağından, "uygulamayı birtakım safhalara ayırmak ve olaylardan faydalanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve kademe kademe yürüyerek hedefe varmağa çalışmak gerekiyordu". Bu sebeple, "Millî irade rejiminin" bütün ilke ve kurumlarının gerçekleşmesinde böyle bir yol takip edilmiştir.

(*) Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi ile Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin ortaklaşa düzenlediği "Atatürkçü Düşünce İçinde Millî Egemenlik Kavramı" Panelinde, 17 Nisan 1996 günü K.T.Ü. Atatürk Kültür Merkezi'nde sunulmuştur.

Millî eğemenlik, Millî Mücadele'nin ana prensiplerinden birini teşkil etmektedir. Gerek Mustafa Kemal'in sözlerinde ve gerekse kongrelerde alınan kararlarda ve basında bunun bir çok örneğini görmek mümkündür.

Mustafa Kemal, 22 Mayıs 1919'da Samsun'dan İstanbul Hükümeti'ne gönderdiği raporda, "**Millî birlik olup (yekvücut), millî hâkimiyet esasını ve Türklük duygusunu hedef edinmiştir**" diyerek Millî Mücadele'nin üç ana prensibini; Millî Birlik, Millî Hâkimiyet ve Türklük duygusunu olarak açıklamıştı.

Bu prensipler Millî Mücadele teşkilatının kurulmasıyla anlam kazanacaktı. Düşman işgalini protesto için mitingler düzenlenmesi ve bu faaliyetlerin kamuoyuna, İstanbul Hükümeti'ne ve yabancı devletlere duyurulması gerekiyordu.

22 Haziran 1919 Tarihli Amasya Genelgesi'yle, millî eğemenliğe dayalı yeni Türk devletinin kurulması yolunda önemli bir adım atılmıştır. Mustafa Kemal, Amasya Genelgesi ile Türk milletinin harekete geçmesini ve bütünleşmesini öngörüyordu. Özellikle, "milletin istiklâlini yine millet azim ve kararı kurtaracaktır" anlayışı milli eğemenliğin tek hakim güç olacağı yolundaki kararlılığın ifadesidir. Yine bu genelgede, Sivas'ta bir "Milli Kongre"nin toplanması isteniyordu.

Yalnızca miting ve gösterilerle büyük amaçlara ulaşmak mümkün olamazdı. Mustafa Kemal, bütün çalışmalarda milletin katılımını sağlayarak sonuçlarını yine Türk milletine maletmek istiyordu. "Ben milletin vicdanında ve istikbâlinde hissettiğim büyük gelişme kabiliyetini, bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak, yavaş yavaş bütün cemiyetimize tatbik ettirmek mecburiyetindeydim" diyen Atatürk'e göre, bu girişimler doğrudan doğruya milletin bağrından doğan güce dayanırsa kurtarıcı olabilirdi. Bunun için milli bir kongrenin toplanması gerekliydi.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Padişah tarafından kapatılan Mebusan Meclisi henüz açılmamıştı. Yani o sırada milleti temsil edecek bir

meclis mevcut değildi. Millî eğemenliğin tecellisi için öncelikle millî bir kongrenin toplanması ve hemen seçimlere gidilmesi gerekiyordu.

Bu konu Erzurum Kongresin'de de dile getirilmişti. Kongre başkanlığına seçilen Mustafa Kemal Paşa konuşmasında, "**Milletin geleceğine yön verecek olan milli iradenin hiçbir dış müdahale olmadan ortaya çıkması Anadolu'dan beklenmektedir. Bu nedenle bir Milli Meclisin oluşturulması ve gücünü yalnızca milli iradeden alan sorumlu bir hükümetin kurulması ısrarla istenmektedir**" demiştir.

Bilindiği gibi Erzurum Kongresi sonunda Heyet-i Temsiliye seğilmişti. Kongre, vatanın bağımsızlığını korumaya İstanbul Hükümeti'nin gücü yetmediği takdirde, gayeyi elde etmek için geçici bir hükümet kurulacağını kararlaştırmıştı. Bu hükümet **Milli Kongre** tarafından seğilecekti; eğer kongre toplantıda değilse bunu Heyet-i Temsiliye yapacaktı. Kuva-yı Milliye'yi etken ve milli iradeyi hakim kılmak esastı. Milli Meclisin hemen toplanması ve hükümet işlerinin Meclis denetiminde yürütülmesini sağlamak için çalışılacaktı.

Milli Kongre olarak adlandırılan Sivas Kongresi, milli eğemenliğin gerçekleşmesinde önemli bir dönüm noktası teşkil eder. Kongrede milli eğemenlik ve tam bağımsızlıkla bağdaşmayan bir başka devletin himaye ve mandacılığına karşı çıkmıştır. Kongrede alınan kararlarda, memleketi ve saltanatı korumak için milli kuvvetler (Kuva-yı Milliye)'i yapıcı duruma getirmek ve milli eğemenliği hakim kılmak esastır, denilirken bir çelişki de vurgulanmaktadır. Ancak, saltanatla milli eğemenliğin bağdaşamayacağını söylemek için vakit erkendir; Heyet-i Temsiliye o sırada yalnız İstanbul Hükümeti'yle mücadele etmek durumundadır.

Kongrede milli iradenin hükümetin üstünde bir güç olduğu da ifade edilmişti. Kararlara göre, çağımızda, hükümetin milli iradeye uyması zorunluydu. Bu bakımdan Millet Meclisi'nin toplantıya çağırılması ve böylece millet ve memleketin mukadderatı hakkında alınacak kararların Millet Meclisi'nin denetimine arzedilmesi gerekiyordu.

Milli Mücadele'de Sivas, iç ve dış kamuoyuna milli egemenliğin öneminin duyurulduğu merkez olmuştur. Kongre hazırlıklarının yapıldığı günlerde, gittikçe belirginleşen milli istek ve kararlar ile milli hakimiyetin Türk ve yabancı kamuoyuna sürekli bir biçimde duyurulması için 14 Eylül 1919'dan itibaren İrade-i Milliye gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır. Gazetede bazı yazıları Mustafa Kemal dikte ettirmişti.

Sivas Kongresi sonunda seçilen Heyet-i Temsiliye, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar Anadolu'nun fiili hükümeti durumuna gelmiş ve millet adına uygulamalara başlamıştır. Kongreden sonra "Milli Meclis" in bir an önce toplanması gerekiyordu. Heyet-i Temsiliye ile İstanbul Hükümeti temsilcileri arasında Amasya'da yapılan görüşmelerden sonra seçimler yapılmış ve İstanbul'da Mebuslar Meclisi toplanmıştır.

İrade-i Milliye gazetesinin, gerek seçim döneminde ve gerekse açıldıktan sonra Mebusan Meclisi'nden hep "Milli Meclis" şeklinde söz etmesi oldukça ilginçtir. "Meclis-i Milli'de" başlıklı 8 Aralık 1919 tarihli bir yazıda, milli egemenlikle ilgili şu hususlara yer verilmiştir:

"... Milli egemenlik, Meşrutiyet'in ilanından beri oldukça buhranlar içinde kalmış, zaman zaman varlığını ipotek altında görmüş olmakla beraber, bugün bütün dünyaya açık bir şekilde ispatlamış oluyor ki, Türklerin sosyal ve siyasi hayatlarında önemli bir yeri vardır. Devlet ricalinin bu hakikati bilerek hareket etmesi, bir taraftan milletin menfaati namına gerekli olduğu kadar, diğer olanlar, ellerinde tuttıkları milli mukadderatı şahsi emelle ve menfaatlerine bulaştırmayanlar, milletin siyasi murakabesinden hiçbir zaman ayrılmazlar. Milletlerin küçük bir guruba hakimiyetlerini vererek esir gibi yaşamak alışkanlığında buldukları devirler, çok uzak bir maziye karışmış, gitmiştir... Millet, egemenliğine her zaman sahip olduğunu ve istediği vakit ne pahasına olursa olsun savunup, koruyabileceğini, çağdaş zihniyetini, idari kabiliyetini de tasdik ettirmiş oluyor."

İstanbul'un işgali ve Mebusan Meclisi'nin dağıtılmasından sonra, 12 Nisan 1920'de İrade-i Milliye gazetesinde yayınlanan "Meclis-i Milli-i

Fevkalade" (Olağanüstü Milli Meclis, TBMM) başlıklı yazıda, "... Yirminci asır medeniyetini yaşayan kavim ve milletlerin çobanla idare edilir koyun sürüleri olmadığı, olamayacağı muhakkaktır. Bu itibarla, onu idare edenlerin yanbaşı ve milli egemenliğin bütün manasıyla tecelli ettiği bir Milli Meclisin yani parlamentonun toplanması bir zarurettir" denilerek Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bir an önce açılması savunuluyordu.

23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmasıyla milli egemenlik Meclis ve hükümet düzeyinde temsil edilmeye başlamıştır. Mustafa Kemal, Meclis'e verdiği bir önergede, Meclis'in üstünlüğü (TBMM'nin üstünde hiçbir kuvvet mevcut değildir), Meclis'in seçtiği ve Meclis'ine karşı sorumlu bir hükümet kurma zorunluluğu ve padişahın gelecekte kanuni düzenleme içinde yer alması gerektiği gibi hususlar üzerinde durmuştur.

2 Mayıs 1920'de kurulan 11 kişilik İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu), TBMM adına, daha doğrusu millet adına yürütme yetkisini kullanıyorlardı. İcra Vekilleri Heyeti'nde görev alan bakanlar Meclis'in "Vekil"leriydi.

Devlet içinde en üstün buyurma kudreti olarak tanımlanan egemenliğin, millete ait olduğunu ifade eden Milli egemenliğe 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda geniş yer verilmiştir. Buna göre; "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını doğrudan doğruya ve fiili olarak idare etmesi esasına dayanmaktadır. Yürütme kudreti ve yasama yetkisi, milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde toplanır. Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi'nce yönetilir ve hükümeti Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adını taşır" denilmekteydi. Amasya Genelgesi'nden beri milli egemenlik düşüncesinin ilk defa resmileşmesi ve kanunlaşması demek olan 1921 Anayasası, 1924'ten itibaren diğer anayasalarımızın temelini oluşturmuştur.

Milli Mücadele döneminde, birtakım gelişmeler ve resmi kararlar dışında kullanılan deyimlerin çoğu milli egemenlik ve milli devletle ilgilidir. Bunlardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz: Milli Mücadele, Milli İstiklâl, Milli Hareket, Milli Zafer, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hakimiyet-i Milliye, Kuva-yı Milliye, İrade-yi Milliye, Milli Hakimiyet, Vicdan-ı Milli, Milliyetçilik, Milli Kongre, Milli Meclis vd.

Mustafa Kemal, Milli Mücadele'nin başlangıcından itibaren her fırsatta milli egemenliğin Türk milleti için önemine değinmiş, şahsi yönetimlerin sakıncalarından bahsetmiştir. Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması, Saltanatın kaldırılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla milli devlet, milli egemenlik ve bağımsızlık hedefine ulaşılmış oluyordu.

· Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK'in Konuşması

Sayın Başkan, Sayın Rektör Vekilim, Türk Ordusunun ve Emniyetinin Değerli Temsilcileri, Sayın Hocalarım ve Değerli Öğrenciler.

Ben sizlere Milli hakimiyet kavramını ve özellikle Batılı anlamda millete dayalı milli devlete dayalı hakimiyet kavramının gelişimi hakkında biraz bilgi vermek istiyorum. Bilindiği gibi Türk devletlerinde islâmiyet öncesinde hâkimiyetin kaynağının ilâhi olduğu kabul edilmekle beraber Türk hükümdarlarının hiçbir zaman mutlak hükümran olmadıkları da bilinen bir gerçektir. Hükümdarların ilgilerini kısıtlayan bir takım kurumların varlığına dair Refik hocam detaylı açıklamalarda bulundu. Ben, onların üzerinde fazla durmak istemiyorum. Fakat şunu belirtmeliyim ki Türk hükümdarlığın kısıtlanmasında, belirlenmesinde önemli birer kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İslâmi dönemle birlikte meşveret kavramı da eklenmiştir. Meşveret kavramının gelmesiyle birlikte Türk-İslâm devletlerinde idare sisteminin Batı'da olduğu gibi mutlak krallık sisteminden farklı bir anlam taşıdığı açıktır. Türk tarihinde halkın yönetime katılması anlamı ise özellikle 19. yy dan itibaren gelişmeye başlayacaktır. Ve biz bu hareketi Tanzimatla birlikte başlatıyoruz. Tanzimat Fermanı'nın bir takım meclislerin kurulmasını gerçekleştirmesindeki amacının önemli ölçüde padişahın yetkilerini kısıtlama ve halkın yönetime katılmasını sağlamaktır. Bunda özellikle 1860'lı yıllardan itibaren belirgin bir seçim sisteminin geldiğini görüyoruz. 1864'te çıkartılan vilâyet-i umumiye nizamnamesi ile birlikte Türk idare sisteminde yerel bazda halkın yönetime katılmaya başladığına şahit oluyoruz. Tanzimat Fermanı bilindiği gibi azınlıkların devlete entegre edilmesi düşüncesiyle ortaya atılmış bir fermandır. Maalesef bu fermanın başarıya ulaşmadığı da bilinen bir gerçektir. 1864'te ortaya çıkan bir halkın yönetime katılmasına ön ayak olan bu nizamname ile birlikte, yönetimin vilayetler bazında halk tarafından paylaşıldığı gözükür. Bu merkezde meşrutiyet kelimesiyle ifadesini buluyor 1876'da. Ve tarihimizde I.,

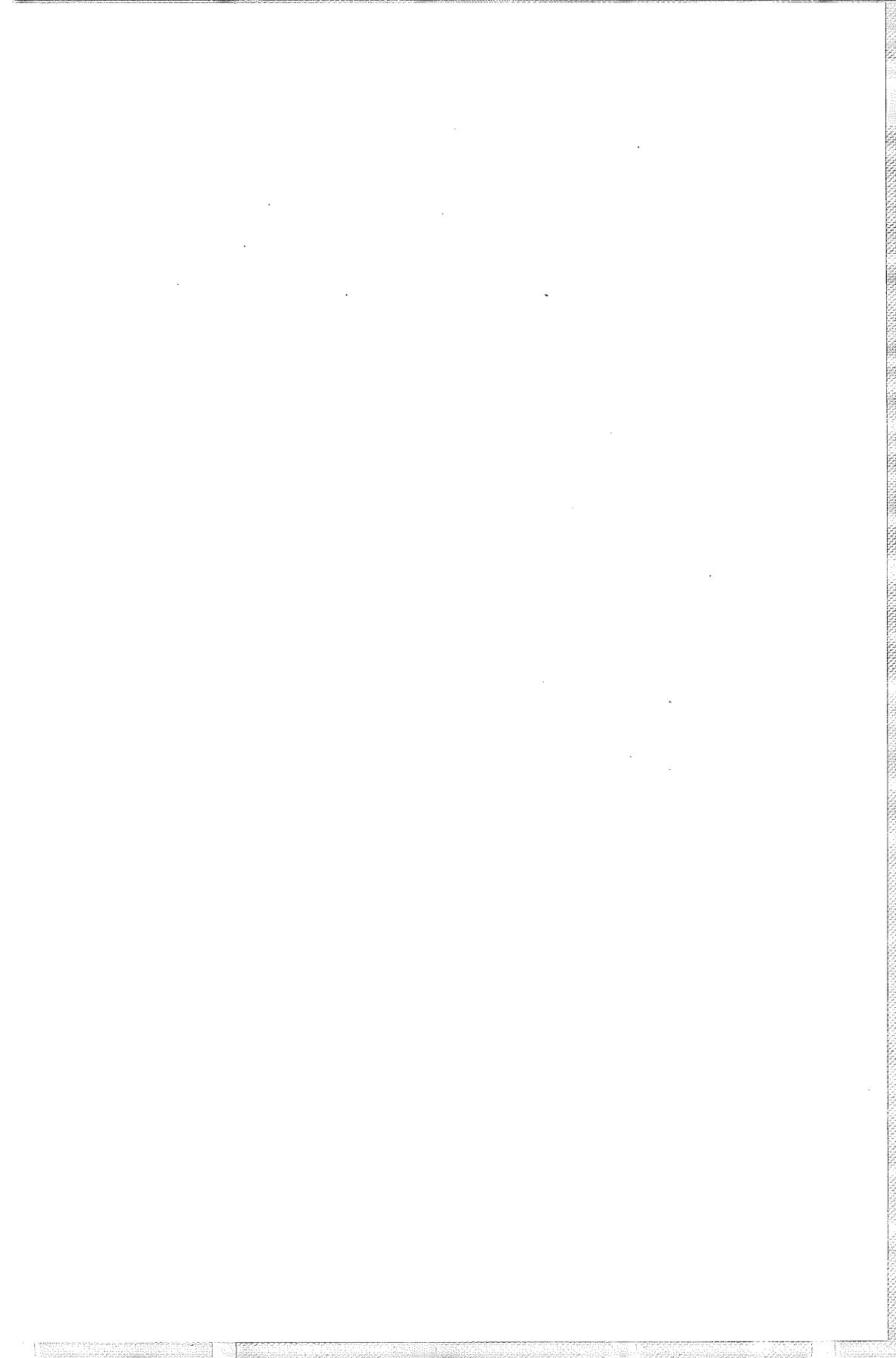
II. Meşrutiyet adlarıyla anılan yönetim tarzları, yönetimin paylaşılmasıyla, anlamında Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etti. 1876 Kanun-i Esasi ile belirlenen esaslar içinde Türkiye'de yönetime halkın temsilcilerinin katılımı Meclis-i Mebusan'da gerçekleşti. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde yetkileri artırılmaya başlayan Millî Mücadele, yönetimi etkileyen bir kurum olarak T.B.M.M.'nde temelini oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nde halkın yönetime katılması ile millî devlet ve millileşme modellerinin de birlikte yürütüldüğü görülür. Tanzimat öncesinde başlayan azınlık istekleri Tanzimat'la birlikte durdurulacağı düşüncesi yaygınken maalesef Osmanlı Devleti'nden ayrılarak millî devlet modeline geçişin önu alınamamıştır. XIX. yy'ın sonuna doğru imparatorlukta millî devlet kurmak için faaliyete geçmeyen etnik-dini azınlık yok gibidir. Bulgarlar, Arnavutlar, Ermeniler, Araplar hemen hepsi Osmanlı Devleti'nden ya ayrılmış ya da ayrılmak için fırsat kollamaktadır. Bu azınlıkların daha fazla yönetim üzerinde söz hakkı almak için başlattıkları meşruti yönetim modeli Türkler için azınlıkların Osmanlı yönetiminden ayrılmasını önlemek için düşünülen bir yönetim olarak görülmüştür. İki farklı yönde gelişmeye başlayan meşruti yönetim modeli 1913'de çok daha farklı bir konuma taşınmıştır. Balkan savaşları ile birlikte Hıristiyan azınlıkların tamamen Osmanlı Devleti'nden kopması millet-millî kavramlarının anlamında farklılaşmaya başlamıştır. Millet ve millî kavramları o tarihe kadar dini toplumlar anlamında veya tümüyle Osmanlı birliği anlamında kullanılırken artık bu kavramın içinde bulunan Rum-Ermeni, Hıristiyanlar kendilerini kavramın dışında görmeye başlamışlardır. I. Dünya Savaşı sonrasında ise millet ve millî kavramları Türk kavramı ile eşit anlamda kullanılan bir kavram olmaya başladı. Müdafaa-i Milliye kavramı sadece Misâk-ı Millî sınırları içinde yaşayan insanların savunması anlamına yüklenirken, millî ekonomi kavramı Türk unsuru azınlıklardan ekonomi olarak ele geçirilmesi için kullanılan bir kavram haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu gelişmelere paralel olarak hâkimiyetin padişahla paylaşılmasında önemli bir yere sahip olan Meclis-i Mebusan'dan önemli yapısal değişiklik geçirdiğini görüyoruz. Son Osmanlı Mebusan Meclis-i toplandığında bu meclisin Türk üyelerinden oluşan bir meclis olduğu görülür. Alınan en

önemli kararlar ise Türk vatanının birliği ve bütünlüğü düşüncesinden hareketle ortaya çıkan Misâk-ı Millî kavramıdır. Bazılarının öne sürdükleri gibi millet ve millî kavramlar artık dini bir anlam taşımaktan öte yeni bir mana kazanmıştır. Millî Mücadele dediğimiz hareket Türk'ün bağımsızlık mücadelesidir. Aksi takdirde Ankara'da toplanan TBMM'nin Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan farklı bir tarafı olmaması gerekirdi. Türkiye azınlık kavramını gerek Hıristiyan azınlık gerekse Müslüman azınlık noktasından son Osmanlı Meclisi ile birlikte halletmiş görülmektedir. Artık Türkiye milleti için yeni bir dönem başlamıştır. O dönemi yürütecek olan Türk milletinin egemenliğine dayanan bir dönem olacaktır. Millî Mücadele süresince oluşturulan bütün kurum-kuruluşların isimlerinde millî kelimesi yeni anlamıyla ve bu anlam içerisinde yeni yeriyle Millî Mücadele'nin yönünü tayin etmeye başlamıştır. Kuvay-ı Millîye, Hâkimiyet, Millî Kongre, Müdafaa-i Millîye gibi kavramlarda yani anlamlarıyla kullanılmaya başlamıştır. Başlangıçta kaynaklarda İstanbul Hükümeti'nin düşman işgallerine karşı tutumunu eleştirmek ve halkın isteği dışında keyfi olarak işgallere göz yumulmasını protesto etmek ve Türk halkının sesini duyurmak anlamında kullanılan halk-ı millîye kavramı Ankara'da TBMM'nin açılması ile birlikte İstanbul başta olmak üzere Misâk-ı Millî sınırları içinde bulunan bütün vatan topraklarının kurtarılması için halk tarafından oluşturulan yönetimin adı olarak belirlenmiştir. Savaşın sonunda ise milli hakimiyet artık rejimin adı olmuştur. Millî hakimiyete dayalı rejim kurulacağına dair ilk intibalar 1 Kasım 1922 tarihinde kendisini gösterecektir. Yani Saltanatın kaldırılması ile birlikte Millî hakimiyet modelinin geleceği kesin olarak su yüzüne çıkmış gözüküyor. Nitekim Millî hakimiyet kavramı (29 Ekim 1923) gerçek anlamda önemli bir yol olarak Mustafa Kemal için hâkimiyet konusunda 1923 yılına kadar gelen gelişmeler yeterli görülüyordu. Onun kafasında yatan çok daha farklı bir millî hâkimiyet düşüncesinin olduğunu görüyoruz. O da 1929 yılından sonra vurgulanan demokrasi prensibidir. Bu değişimin iki örneği var. Özellikle Millî Mücadele dönemindeki değişimin iki örneğini görüyoruz. Birincisi Hâkimiyet-i Millîye gazetesinde yer alan ve gazetenin ilk çıkış tarihinde 15 Kanunısanı 1920 yılında yayınlanan ilk sayısında yer alan bir yazı var. O yazıda gazete şunu ifade ediyor. Gazetenin ismi aynı zamanda takip edeceği siyasetin ne-

vini oluşturmaktadır. Şu halde diyebiliriz ki Hakimiyet-i Milliye'nin mesleği milletin müdafaai-hâkimiyeti olacaktır. Ve burada özellikle vurgulanan başka nokta daha var. O da şu 1908 yılındaki Jön Türk İnkılâbı'nın arkasında gelişen meşrutî yönetim üzerinde durularak Hakimiyeti Milliye'nin bundan farklı bir şey olduğu vurgulanıyor ve şöyle deniyor. "Hakimiyet-i Millîye hiçbir zaman meşrutiyet demek değildir. Meşrutiyet ancak vasıta olabilir. Gerçek yön ise ileride ortaya çıkacaktır. Cumhuriyet olacaktır. Bir başka örneğimiz ise Millî Mücadele hareketinde propogandist olarak faaliyet gösteren II. Meşrutiyet döneminin önemli fikir babalarından birisi olan ve Cumhuriyet dönemine de damgasını vurmuş olan Ahmet Ağaoğlu'nun değerlendirmesidir. Ahmet Ağaoğlu Türk Yurdu'nda 1925'de Türk'ün kendi özüne, kendi kaynaklarına dönüşünü vurgularken şunları ifade ediyor. "Efendiler, behayat milletler için ihya, teceddüd ve hayat hamleleri menba olmak faziletini taşıyan felaket, Türk milletine dört senelik kısa bir zamanda asırların tecrübesini verdi. Millî Mücadele'yi kastediyor ve Millî Mücadele'nin Türk milletinin öze dönüşte önemli bir nokta olduğunu vurguluyor ve bu mücadelenin önderi olarak ta Mustafa Kemal'i gösteriyor. Bu kahraman Mustafa Kemal'dir. O'nun zuhuru ile Türk milleti kendini ifade etti ve Türk millî cereyanını kendi şuur ve vicdanını buldu. Bu kahramanın ve O'nu ihata eden İsmet-Fevzi Paşalar gibi ricalin rehberiyle millî amillerin hepsi köklerine dönmüş oldular. Lisan, din, edebiyatı, hukuk, iktisadiye, maarif, hükümet, devlet, millîleşmektedir. Hep Türk şuru millîsine dayanmaktadır. "Bu devletin vali ve müdafaası olan Türk nihayet devletin hakiki sahibi olmuş ve bu sıfatla tabiyetiyle efendi olmak kendi mukadderatına hakim olmak, hayatının bütün şartlarını kendi rengi, kendi şahsiyetine vermek zorundadır" diyor ve Mustafa Kemal'in etrafında toplanılması gerektiğini söylüyor. 1925 yılında bu yazının yazıldığı tarihte Doğu'da Şeyh Sait isyanı vardı ve ülke önemli bir tehlike ile karşı karşıyadır. Kastettiği birlik düşüncesi bugünde gerçek anlamıyla bulmak zorundadır. Yani 1925'lerin şartları bugün de mevcuttur. Ama bugün daha şanslıyım. Türk milletinin millî hâkimiyet prensibine kendi özüne dayalı olarak oluşturacağı sistem Türk'ün XX. yy'da belki de XXI. yy'a damgasını vuracak sistem olarak yerini alacaktır. Saygılarımı sunuyorum.

**ATATÜRK, ŞANLIURFA'NIN KURTULUŞU VE MİLLÎ
MÜCADELE PANELİ
11 Nisan 1997
Harran Üniversitesi**

ATATÜRK, ŞANLIURFA'NIN KURTULUŞU VE MİLLÎ MÜCADELE PANELİ

Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ'nün Konuşması

Sayın Rektörüm, Saygıdeğer Meslektaşlarım, Sevgili Urfalılar.

Sayın Rektöründe, ifade ettiği gibi Urfa ve çevresi, Harran yöresi sadece yüzyılımız içerisinde bir çok olaya sahne olan bir yöre değil, onunda ötesinde çok daha gerilere giden köklü bir tarihe ve kültüre sahip olan bir yöredir.

Batı literatüründe Kurvasan Ertel, bizim dilimizde Münbit Hilâl dediğimiz, verimli ay dediğimiz yöre işte bu Harran'dan başlayıp Güney'e doğru uzanan Antep'i, Maraş'ı da içine alan Diyarbakır'a hatta bir ucuda eskiden buraların bağlı olduğu Musul Vilayeti'ni de kapsayan bir yöreyi içine alır.

Sümerler, Etiler döneminde yüzyıllar öncesinde bu bölge hakikaten hububatıyla, tahılıyla, pamuğuyla ve diğer ürünleriyle bir gıda ambarı durumundadır. Sadece gıda ambarı değil, diğer demir-bakır dönemlerinde de önemli bir kültür merkezidir. Bu kültür merkezi yüzyıllar sonra çoraklaşmış, Evliya Çelebi'nin, "Ben Doğu Anadolu'dan, Güneydoğu Anadolu'dan orman koridorlarından geçerdim" dediği, bir çok Batılı yazarın Doğu Anadolu'yu, Güneydoğu Anadolu'yu, Anadolu'yu Balkanları Osmanlı memalikini gezerken yazdığı o yeşillik, o ağaç, o bitki örtüsü kesile kesile kalmamış, çoraklaşmıştır. İnsanlara da sirayet etmiştir. İşte Mart ayı içerisinde iki büyük bayram kutladık. Bunlardan birisi 18 Mart 1915'i, her yıl kutladığımız Çanakkale zaferi dünyada eşi benzeri olmayan ve bir milletin bir çok millete karşı hem de dünya imparatorlukları üzerinde söz sahibi olan kara ve deniz imparatorluklarına karşı kazanılmış bir zaferiydi. Bir başka zafer bayramı da bütün Türk dünyasında olduğu gibi 21 Mart'ta kutladık. Bu

da baharın gelişi. Bahar geliyor ama bu eski yeşillikler kalmamış. Bakın ormanda yaşayan insanlara, yeşilliğin içinde bulunanlara hatta şehirde bir takım yeni yeni hastalıklar olduğu zaman, migren-baş ağrısı veya mide bulantısı gibi, huzursuzluk gibi veya ondan sonra stres gibi bir takım hastalıklar da bizim Türk toplumunda o sözünü ettiğimiz yeşillik dönemlerinde olmayan hastalıklar. Bakınız saç renginden, nefes alışına kadar orman içerisinde bulunan köylülere bakın. O yüzyıllar ötesindeki, o yeşillik içerisinde yaşayanlara bakın. Nefes alışları, hatta davranışları bile çok değişiktir. Kanlarının içerisinde oksijen dolaşmaktadır. Saç rengine varıncaya kadar hemen farkedilebilen bir değişiklik vardır. Dolayısıyla artık insanlar büyük şehirlerdeki doktorların dediği gibi bu stresi yenmek için yeşilliğin olduğu yere gitmek, yer aramak durumunda kalmıştır. 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti ve insanı da o yeşilliğin, çoraklaşmasıyla birlikte biraz sonra arz edeceğim şekilde dünyanın hemen hemen bütün devletlerinin artık varlığında değil, yaşamasında değil, kendi saflarında yer almasında değil, tarihten, silinmesine karar verdikleri bir dönemde, sadece I. Dünya Savaşı değil, ondan önceki Trablusgarp Savaşı'yla, Balkan Savaşı'yla ve I. Dünya Savaşı'yla bir çok cephede galip gelmemize rağmen dünyanın o mağrur imparatorluklarını Çanakkale'de hem denizde hem de karada boğmamıza rağmen dünyanın dengesinin değişmesine, bu zaferle birlikte bir imparatorluğun çökmesine rağmen, o ta uzaklardan gelen ve Türk insanının bu yeşilliğiyle birlikte canısını da tarih sahnesinden silmeye karar verdikleri acılı, sıkıntılı dönemi idi. Sadece 1914-1918 ve ondan öncesi değil ondan sonrası da. Savaş bitmiş, herkes kaderine razı olmuş, Avrupalı devletler yenilenler, Balkanlar'daki devletler, Asya'daki devletler herkes kaderine razı olmuş. Ama kaderine razı olmayan tek bir millet var, Türk milleti. 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmış çok ağır şartlar getirilmiş. Buna rağmen Batılı devletlerin gerek yüzyıllar öncesinde ki bu ülkeyi ve insanları bölmek, parçalamak üzere yaptıkları yüzün üzerindeki plân, projenin artık son safhası diyebileceğimiz ve bazı tarihçilerimiz, bazı stratejistlerimiz şimdi son Haçlı savaşı olarak nitelendiriyorlar. I. Dünya Savaşı'na ve Milli Mücadele'ye gerçekten de son Haçlı savaşı diyebiliriz. En azından içinde bulunduğumuz yüzyılın son Haçlı savaşı diyebiliriz. Birçok ilde gördüğümüz gibi o gazileri de bundan önceki yıllarda yaptığımız toplantılarda dinledik. O, 75-80 yıl öncesinin heyecanını bize aktardılar ama nesilleri kalmadı. O sı-

kıntılı dönemlerde artık Türk insanının yeşilinde olduğu gibi, kırmızısını da, beyazını da, sarısını da ortadan kaldırmaya karar verilen bir dönem. Bizim birkaç temel rengimiz var. Sadece 1071'den bu yana değil bin yıl Anadolu tarihinde değil, onun da ötesinde Kafkasya'ya Orta Asya'ya kadar gideceğimiz ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarında olduğu gibi başka Türk Cumhuriyetleriyle toplulukları olmak üzere her insanın 21 Mart gelince Nevruz günü, bahar günü, yeşilin günü, neşe günü olarak, bayram günü olarak kutladıkları renklerden, temellerden bir tanesi de yeşil idi. Kökü kazılmaya çalışıldı ama bir türlü olmadı. Bilindiği gibi yeşilliğin otun bol olduğu yerde her şey vardır. Yağmur bulutu da vardır, neşeli insanlar da vardır, dolayısıyla zenginlik de vardır. Yeşili ortadan kaldırmaya çalıştılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında büyük ölçüde de başarılı oldular. Bunun yanı sıra temel renklerimizden kırmızıyı ortadan kaldırmaya çalıştılar. İşte Lozan'a gelen İngiliz delegasyonunun gerek I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaptıkları gizli ve açık antlaşmalarda da ifade ettikleri gibi yüzyılın hıncı-kini, Kudüs'ü alamamanın, Meryem Ana'nın mukaddes yerini eline geçirememenin ve Hristiyanlığın başta Ortadoksluk olmak üzere mukaddes yeri olan İstanbul'u ve Boğazları eline geçirememenin kini-hıncı ile dolu idi. Ve yedisi birden çullandılar. 1915'in 18 Mart'ında sadece Çanakkale'de değil ta Yemen'den, Burç Kalesi'nden, kanal hareketından Irak cephesine, Suriye cephesine, ta Sarıkamış'a varıncaya kadar hep çullanma devam etti ve Anadolu insanı, Urfa'lısıyla, Siverek'lisiyle, Kars'lısıyla, Orta Anadolu'su, Batı Anadolu'su, Kuzey Anadolu'su ile her acılı günde, sıkıntılı günde biraraya geldiler. İşte yeşili belirli ölçüde yok ettik ama kırmızıyı da yok edeceğimiz bayrağı alevi de yok edeceğimiz dediler. Yeşil gibi kırmızı da, sarı da, altuni sarı da subaylarımızın hep rütbeleri bu sarıdadır. Nişanlarına bakın başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere en çok Cumhurbaşkanı olduktan sonra göğsünde taşıdığı madalya işte bu yörede 13. Kolordu Komutanı iken Muş, Bitlis civarında kazandığı imtiyazlı, liyakat madalyasıdır. Anıtkabir'de ben gördüm. Ellerime aldım ve üç renk var. Sarı altın madalya, altuni sarı, kırmızı zemin ve yeşil zemin işte bu. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında O bayrağın kırmızısını da Türk insanının kanının kırmızılığını da ortadan kaldırmaya azm etmişlerdi. İngiliz Diplomatları öyle diyorlardı. "Cebimizde bir takım kartlar bulunduruyoruz. Bunları günü geldiğinde çıkartacağız" diyorlar. İşte bu gün PKK olarak çıkıyor, insan hakları olarak çı-

kıyor, Sünni-Alevi meselesi, Kürt-Türk meselesi veya başörtüsü meselesi gibi incir çekirdeğini doldurmayan bu meseleleri günümüzde de çıkartıyorlar. Önümüzdeki asırda da yeni yeni meseleler olacak ama bütün bu meseleler bu küçük küçük meseleler üç beş eşkıyanın sürdürmeye çalıştığı ve onun uzantılarını, gerek bölgede gerek ülke dışında gerekse bazı illerde uzantıları olan ama dün olduğu gibi Ermeni eşkıyasında olduğu gibi, Rum eşkıyasında olduğu gibi, bir takım ham hayaller verilen Arap aşiretlerinde olduğu gibi çok nadir olmasına rağmen, özellikle bu bölge için çok rahatlıkla söyleyebiliriz. Aşiretlerin hemen hemen hepsi, benim bildiğim kadarıyla birinin dışındaki hemen hemen hepsi kendilerini Mustafa Kemal'in Nutuk'ta da ifade ettiği gibi "Biz çil çil İngiliz altınları getiriyoruz". Mustafa Kemal'de öyle diyor. Nutuk'ta Avrupa parası ülkemizde, bilhassa Anadolu'da, Güneydoğu Anadolu'da çok dolaşiyor. Çok para sarfediyorlar ve bölmeyi, parçalamayı fitne-fesat-fücur sökmayı bir sanat edinen, bir ihtisas edinen başta İngilizler üzere Fransızlar, İtalyanlar, Ruslar ve daha sonra sahneye giren ABD'de dahil olmak üzere çok para sarfediyorlar diyor. Bunların iki büyük gayesi var. Birincisi İstanbul ve Boğazları, Batı Anadolu; diğeri de Doğu Anadolu, işte yeşilini büyük ölçüde tahrip ettikleri veya ettiğimiz, kırmızısını bayrağıyla insanın kanıyla yok etmeye çalıştıkları, sarısı da temel renklerimizden birisi de odur. Sarısıyla da ortadan kaldırmaya çalıştıkları bir dönem ve münbit hilâli de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bu bölgesini de ele geçirmeye çalışıyorlardı. Niye? Çünkü yüzyılım başında olduğu gibi günümüzde de Urfa'nın Harran bölgesinin de içinde yer aldığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi de dünya tarihine baktığımız zaman ben birbuçuk yıl önce yine böyle bir programı-Atatürk Araştırma Merkezi'yle Harran Üniversitesi arasında yapılan bir toplantı için- programa koymuştum. Gelecektim ancak bir yurtdışı görevi çıktığı için geledim. İlk defa geliyorum Urfa'ya. Ama Urfa hep gelmek istediğim yerlerden bir tanesiydi. Doğu Anadolu'nun bir çok yerini görevim dolayısıyla aşağı-yukarı onbeş yıldır geziyorum. Bütün faaliyetlere katılıyorum. Kazılar yapılıyor. Oralara katılıyoruz. Toplu mezar kazıları yapılıyor. Arkeolojik kazılar değil. Yerin üstündeki Osmanlı-Selçuklu imarethaneleri, tumarhaneleri, şifahaneleri, hastahaneleri ve dar'ül şifaları dururken, medreseleri dururken, camileri, mescitleri dururken yerin yedi kat altında arayan arkeologlarımız var hâlâ. O acı Türkiye tarihi mi? Türk tarihi mi? Diyenler var. Ama biz ilk

defa Türkiye'de toplu mezar kazıları yapmıştık. Kars'ta Van'da, Erzurum'da Iğdır'da konuyla ilgili bir çok literatürde çıktı. Yerli-yabancı basın-yayın mensupları hatta bir askeri harekâta da denk gelmişti. Erzurum'daki kazıya o dönem Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı, Başbakan, Kuvvet Komutanları da katılmışlardı. Ve Kars'da ki, Van'da ki kazıya da uluslararası sempozyumlar sonucunda yapılan o kazılarda da toplu mezarlar ortaya çıkarılmıştı. İşte bir taraftan Çanakkale'de 253.000 Anadolu insanının Doğu'lusu, Batı'lısı, Kuzey'lisi, Güney'lisi ile hemşehrisiyle, asker arkadaşısıyla Mustafa Kemal'in Nutuk'ta dediği gibi "Birkaç dakika sonra öleceğini bile bile, seve seve şahadet getirerek bir bayram havası içinde şehit olan, ölüme koşan o insanların kanlarının döküldüğü bir yerde, aynı zamanda sadece Çanakkale Boğazı değil İstanbul Boğazı, İstanbul değil, Başkent o zamandaki Başkent'e değil aynı zamanda işte bu Münbit Hilâl dediğimiz bölgeye hücum ettiler. Başta yüzyıllar boyu her türlü lütüftan, ihсандan yararlanmış olan Ermeniler olmak üzere Rumları, Süryanileri, Keldanileri, Yahudileri harekete geçirdiler. Para verdiler, plân verdiler, program verdiler, silah verdiler ve çetecilik hareketine geçtiler. Bugünkü üçbuçuk PKK eşkıyasının yapmaya çalıştığı gibi ama hepsi sonu hüsrarla bitti. Bu dünyanın bir çok yerinde Suriye'de, İran'da, Avrupa'nın bir çok yerinde Amerika'daki Ermenilerle karşılaştım. Hepside ah çekiyorlar. Keşke diyorlar o mutlu günlerimiz geri gelse. Bu gün bazıları Avrupa'da ticaretle uğraşiyor. Amerika'da bazılarının çok büyük imkanları var ama bir Urfa'daki, bir Siverek'de ki, bir Harput'ta ki veya bir Sivas'da ki, bir Erzurum'da ki o mutlu günümüze dönebilsek, biz ettik biz bulduk diyorlar. İnsaf, merhamet sahibi, akılselîm sahibi olan Ermeniler, Rumlar'da da aynı şeyi söyleyenler var. Ben Atina'daki, Selanik'deki veyahut Avrupa'daki Rumlar'dan da aynı şeyi duydum. Onlarda aynı şeyi söylüyorlar. Biz ettik, biz bulduk diyorlar. Ama Çanakkale'de çok çetin savaşlar yapılırken aynı zamanda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da da hemen hemen Anadolu'nun her tarafında da Kuzey Anadolu'da dahil olmak üzere bir taraftan Rumları bir taraftan da Ermenileri silahlandırıp, teçizatlandırıp birer çete reisi gibi Anadolu içlerine saldırtılar. Günümüz eşkıya hareketlerinde de olduğu gibi bunları destekleyenler de vardı. Parlamento'dan destekleyenler de var. Geçtiğimiz dönem koalisyonlar içerisinde ben yurtdışındaki toplantılara çok katıldım. Eline daktiloyla yazılmış yarım sayfalık Türkçe metni okuyamayan Bakanlarımız Türkiye'yi

temsilen yurtdışına gittiler. Ve o arada Almanya Şansölyesi'ne veya Amerika'ya gidenler orada Amerikan Kongresi'nde Türk hükümetini şikayet ettiler. Anadolu'da çok ağır sözler vardır böyleleri için. Benim söylemeyeceğimi tahmin ediyorsunuz ama, Nasrettin Hoca'nın hikayesiyle bindiği dalı kesen veya yine pek tam olmasa da Anadolu'daki tabirle yediği kaba işeyenler oldu. İşte Çanakkale'de ki savaşlar devam ederken Doğu ve Günaydoğu Anadolu'da da bu en çok savaşların yapıldığı - Ben sayın Rök-törle birlikte sohbet sırasında arkadaşlarımızdan duydum- 25'e yakın peygamber deniliyor. Bunlar bilinenler. Herhalde tanınanlar. Belki daha fazladır. En çok peygamberlerin olduğu, en çok da savaşların olduğu bir bölge. Bu bölge onun için diğer bir kolda üçüncü kol diyelim veya psikolojik hareket kolu diyelim veya soykırım kolu diyelim. Katliam kolu diyelim. Sivil halk öldürme operasyonu diyelim. Çanakkale'de çok çetin savaşlar devam ederken bir milyondan fazla Anadolu insanı da bu çetelerin, bu eşkıya gruplarının katliamları sonucu hayatlarını kaybetmiştir. Bu verdiğim rakam bir milyondan fazla rakam, bu hem Amerikan Kongresi'nde kongre üyelerinin son birkaç yıl öncesi verdikleri rakam hem de Lozan'a giden Türk delegasyonunun verdiği resmi rakamlardır. Ermeni kayıpları telefâtı için o dönemde bizzat Ermenilerin verdiği rakamlar ikiyüzbini geçmiyor. Daha sonra bir enflasyona uğramış. 1915'lerden sonra, tehcir olayından sonraki dönemlerden başlamak suretiyle bu rakam üçyüzbine çıkartılmış. Ermeni Mebusları, Sivas Ermeni Mebusu, Erzurum Ermeni Mebusu veya diğer İstanbul Ermeni Mebuslarının hatta bakanlık yapmış olan o Osmanlı Ermeni Mebusların verdiği rakamlar üçyüzbin rakamı daha sonra beşyüzbine, bir milyona çıkmış, birbuçukmilyona çıkmış ve son zamanlarda Amerika'daki, Kanada'daki hatta Avrupa'daki bazı hukuk profesörleri, tarih profesörleri bu rakamı beşmilyona çıkartıyorlar. Osmanlı kaynaklarının o dönemde verdikleri rakamlar bilinmektedir. Buna göre 1914'lerde sayım yapılmış. Osmanlı Devleti diğer devletler gibi sayım yaptırmış. Bütün Osmanlı Vilayet ve Eyaletlerde ki nüfus, Ermeni nüfusu birmilyon ikiyüzbini geçmiyor. Bugünkü Arap ülkelerini düşünelim, Balkan ülkelerini düşünelim, Kuzey Afrika'yı düşünelim. Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu bölgeler içerisinde bir milyon ikiyüzbini geçmiyor. Peki nereden çıkıyor bu beşmilyon rakamı? Efendim diyorlar, "Siz öyle diyorsunuz ama patrikhane kayıtları işte, vergi vermemek için onlarda rakamları düşürüyorlar." İstanbul Ermeni Pat-

rikhanesi, çıban başlarından bir tanesi de O'dur. Bakın Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da -ben Urfa'yı inceleme fırsatını bulamadım- Ama fırsat buldukça inşallah tekrar tekrar geleceğim. Ama burada da O yörelerde olduğu gibi bir takım fesat yuvaları kurulmaya çalışılmıştır. Niye? Sebebi de söylediğimiz gibi, işte bu Münbit Hilâli, bu verimli bölgeyi ele geçirmek için bir milyondan fazla insan katledilmiştir. Beşmilyon Ermeni telefata nereden çıktı? Dediğimiz zaman Kanadalı profesörler, Amerikalı profesörler şimdi yalancı şahit arıyorlar. Biz Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da sözünü ettiğimiz bu kazıları yaparken canlı şahitler var. 7-8 yıl önce uluslararası sempozyumlar yapıldı. Bu sempozyumların Türkçeleri, İngilizceleri, Fransızca tercümeleri yapılarak dağıtıldı. O zaman Avrupa-Amerika Başkentlerine ve bütün dünyaya gittik çağırdık. Başta Ermeniler, Rumlar olmak üzere gelin sizde ilim adamlarınızı getiriniz, hem Van'da tartışalım, Kars'ta tartışalım, Erzurum'da tartışalım hem de gelin bu yerin altındaki fazla olmayan bir metre; birbuçuk metre altındaki Kars'ı kazalım, Van'ı kazalım, Erzurum'u, Iğdır'ı kazalım. Bakalım kimler çıkacak, kimin ataları çıkacak, iddia ettiğiniz gibi beşmilyon Ermeni mi çıkacak? Van'da ki ve Kars'da ki kazılar büyük kazılardandır. CNN ve CBS televizyon ekipleri ta Amerika'dan kalkıp geldiler. Ayrıca Rus televizyon ajansının geldiği, Ajans France Press'in geldiği, Yunan televizyonunun geldiği, Alman, RLT televizyonunun katıldığı ve uluslararası bir toplantıda bütün milletin gözü önünde Kars'ta yapılan bir kazıda yerin bir metre, birbuçuk metre altından iskeletler çıktı. O yörenin kadın-kızlarına ait birbirine sarılmış üstlerinde darp izleri olan, yanık izleri olan kasatura- nacak izleri olan veya yakılmış kadın-kızlara ait olan izler çıktı. Daha sonra bunlar Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi'nde, mensubu olduğumuz fakültede, Hacettepe Üniversitesi'nde ve diğer üniversitelerimizde bunların kimlikleri de ortaya çıkartıldı. Bugün antropoloji ilmi bunu çıkarıyor. Kaç yaşında ölmüş, hastalıktan mı? Kurşundan mı? Nacaktan mı? Yanarak mı? Ondan sonra şu hastalıktan mı, bu hastalıktan mı şeklinde ayrıntılar bile tespit edildi ve hepside Müslüman Türklere ait bulgulardı. o yörenin kadın-kızlarına ait. Tek-tük altın çıktı. Özellikle Kars'daki kazılarda ama genellikle talan edilmiş kadın-kızlara ait örgü saçları, Kur'an-ı Kerim parçaları, tespih taneleri çıktı ama hiç haç çıkmadı. Yunan televizyonları onları görmesine rağmen Amerika'da, Avrupa'nın bir çok bölgelerinde Türkiye'de olduğu gibi bunlar yayınlanmasına rağmen utanmadan Türkler kes-

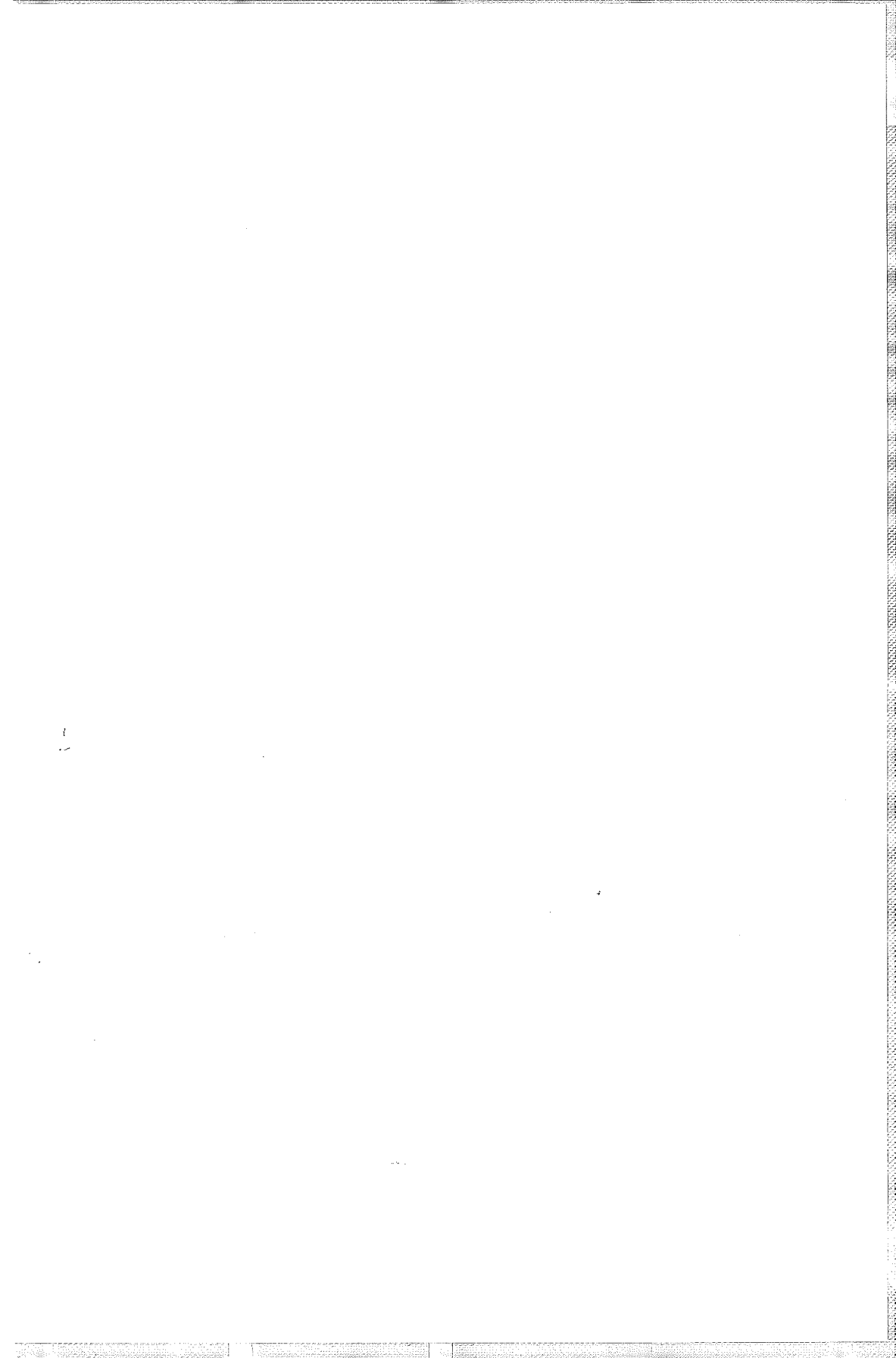
tikleri Ermenileri biz Türkler diye gösterdiler dedi. Ama bunlar tüm dünya literatürüne girdi. İşte Çanakkale'de o katliam yapılırken, o savaş yapılırken Doğu ve Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere birmilyondan fazla inaktif insanlarda kılıçtan geçirildiler. Başta Van ve çevresinde olmak üzere aynı zulmü, aynı katliamı bu bölgelerde yaşadı. İşte amaçlarından bir tanesi Çanakkale'yi İstanbul Boğazı'nı, İstanbul'u ele geçirmek, bir diğer amaç da Münbit Hilâli, yeşilliğin peygamberin de bol olduğu yeri ele geçirmektir. Ve o dönemde tek bir fark var ki bu hububat ambarının dışında, Münbit Hilâlin dışında bir önceki yüzyılın sonlarında keşfedilmiş olan bir de petrol olayı var. İşte 24 Mart 1919'da İngilizler bu yöreyi işgal ettikleri zaman kısa bir süre sonra Paris'te yapılan 15 Eylül 1919'daki Suriye İtilafnamesi'yle bu bölgeyi, Antep'i, Maraş'ı, Urfa'yı çevresini ve Çukurova bölgesini Fransızlar'a bırakarak esas petrol bölgesi olan Musul-Kerkük-Süleymaniye civarında daha sonra bir devlet yaratmayı plânladıkları Filistin civarını sömürge olarak almayı kararlaştırdılar. Ancak İngilizler kurnaz. Nerede bir din çatışması-mezhep çatışması varsa orada İngilizler var. Nerede kan dökülüyorsa, ırki bir çatışma varsa orada İngilizler vardır. Nerede bir zenginlik varsa onu elde etmek, gasp etmek, sömürmek için orada İngilizler vardır ve İngilizler biraz akıllı davranmak suretiyle-Fransız subayları yazdıkları hatıratlarında itiraf ediyorlar. İşte bu Urfa uşağını, Muş uşağını, Antep uşağını, Maraş uşağını eninde sonunda o isimlerini sayamayacağım bir çok aşiret var. O aşiretlerin hepsi birleşmek suretiyle, o karanlık günlerde, işgal günlerinde birleşerek biz altıyüzyıldır Osmanlı'ydık, ondan önce de Selçuklu'yduk. Vatanımızın hiçbir parçasını vermeyiz, bırakmayız demişlerdi aşiret reisleri ve etrafındakiler. Sadece aşiret reisleri değil, Belediye Başkanları burada da yine hemşehrini olan, bizim de yine Atatürk Araştırma Merkezi'nin Yürütme Kurulu'nun üyesi olan meşhur Ömer Edip Bey'in daha sonraki Kürkçüoğlu'nun akrabaları burada var. Hala ilk Belediye Başkanlarından Urfa'nın daha sonraki mebusları'ndan olanlar gibi bir çok aydının, birçok Belediye Başkanı'nın, İmamın, Müftü'nün, bir çok Subay'ın, birçok aydının biz vatanımızın hiçbir parçasını ne verirseniz verin bize çil çil altınlar bile verseniz vermeyiz dediler. Size bağımsızlık verelim dediler. Halbuki bu bölgelerde bağımsızlık verelim dedikleri sadece Kürtler değil, Türk aşiretlerinin yanında Arap aşiretleri vardı. Ermeni'si, Rum'u, Süryani'si, Keldani'si, Yahudi'si vardı. Hatta bu bölge içerisinde bilhassa Kafkasya'ya doğru uzanan ancak bu bölgeleri de

içine alan Gürcü İmparatorluğu'nun bir parçası olarak bir takım kişilere ham hayaller verdiler. Size bağımsız devlet kuralım dediler. Dedikleri Arap ülkeleri bir çok savaştan sonra, bir çok virajdan sonra bazıları I. Dünya Savaşı'ndan sonra, bazıları II. Dünya Savaşı'ndan sonra savaşmak suretiyle bağımsızlıklarını elde ettiler. İşte o dönem içerisinde ikinci ayak olan Çanakkale - İstanbul'dan sonra, ikinci ayak olan bu bölgeleri işgal eden İngilizler daha sonra vazgeçtiler. Yine 1919'un Ekim sonuyla Kasım başlarında terketmeye başladılar. Fransızlar zannettiler ki bu hububat anbarını, bu zengin bölgeleri ele geçirirsek, Çukurova'yı da ele geçirecek olursak hem hububat ambarı olarak, hem pamuğu olan, hem de bakır ve diğer madenleri olan bu bölge içerisinde Akdeniz hakimiyetini kuracağız dediler. Ancak Akdeniz hakimiyetine oynayan İtalya'yı küstürdüler. İngiltere esas petrol bölgelerini sahiplenmeye kalktı. Ama yaklaşık 7-8 yıl süren İngiliz işgali sırasında ve bir o kadar süren Fransız işgali sırasında da Urfalılar ve etrafındaki Harran bölgesinin insanları daha ilk günlerden itibaren 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanır imzalanmaz Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da -birkaç gün önce Diyarbakır'daydım- başlayan, diğer yörelerde başlayan protesto mitingleri Redd-i İlhak Cemiyetleri, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, kadın mitingleri, erkek mitingleri veya protesto telgrafları yağmaya başladı. İstanbul'daki İngiliz hükümet komiserlerine Avrupa başkentlerindeki devlet adamlarına biz vatanımızın hiçbir parçasını bölmeyiz, parçalamayız dediler ve bu amaçla Anadolu'nun bir milyondan fazla insanı, yaşlısı, kadını-kızı, çoluğu-çocuğu şehit düşerken Ermeni çetelerinin, Rum çetelerinin zulmü altında ama İtilâf Devletleri'nin silahlandığı o çetelerin, o lejyonerlerin zulmü altında can verirken diğer taraftan I. Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı kontenjanı iki milyon sekizyüzbin savaş sonrasında ve 1918'de ve Milli Mücadele'ye giderken bunun onda biri bile yoktur. Aktif güç olarak üç milyona yakın insan cephelerde şehit oldu. Bir o kadar da gazisi oldu ama Anadolu insanı bir milyondan fazla da sivil halkını bu yolda şehit olarak verdi. İşte o dönemin emekli binbaşısı İhsan Bey'ler, Askerlik Şube Başkanı Binbaşı İlyas Bey'ler, Kaymakam Şevket Bey'ler, Veteriner Adil Bey'ler, Belediye Reisi Hacı Mustafa Efendi'ler, Barutçu Hacı İmam Efendi'ler, Bedri Ağazade Halil Efendi'ler gibi saymayayım dedim ama aşiretlerin adını da sayayım Badıllı aşireti gibi Döğerli gibi, Seyhanlı gibi Bazık gibi, Böröla gibi veya Karakeçili gibi bazı aşiretler olmasına rağmen diğer aşi-

retler de de olduğu gibi hepsi yediden yetmişe harekete geçmek suretiyle biz bu vatani böldürmeyiz, parçalamayız dediler. 77 yıl önce biz bu vatani böldürmeyiz, parçalamayız diyen bu bölgede İngilizler'e karşı, Fransızlar'a karşı savaşan ve yine illere nazaran ilk bağımsızlıklarını elde eden işte Nisan 1920'lerde kurtulan bugün 77. yılını kutladığımız o dönemlerde diğer illere de örnek olan ve o illere de daha sonra belirli ölçüde yardımda bulunan Urfalılar Suruç'uyla, Siverek'iyile, eski adıyla Harran'ıyla şimdi Suriye'de kalan Lakkalılarıyla harekete geçtiler. Bir taraftan bu bölgeyi müdafaa ederlerken, bir taraftan da ondan önceki dönemlerde Çanakkale'de oluk oluk kan akıtıldılar, şehit verdiler. Fakat bakıyoruz ki bugün o şehit olan, şehit veren insanların torunları yine o dönemde olduğu gibi Ermeni eşkıyasında, Rum eşkıyasında olduğu gibi ellerine yine Rus silahlarını almak suretiyle biz bu ülkeyi böleceğiz, parçalayacağız diyorlar. Herhalde bunda açık bir tezat var. Ama şu kesin Mustafa Kemal'in dediği gibi gaflet içerisinde olanlar olabilir, delalet içerisinde olanlar da belirli ölçüde hoş görülebilir. Ama hıyanet içerisinde olanların dersini tarih vermiştir. O dönemde Millî Mücadele yıllarında ve I. Dünya Savaşı'nda Türk insanı dersini vermiştir veya ettiklerini bulmuşlardır. Bir takım belalara müptela olmuşlardır. Günümüzde de bu şekilde hıyanet derecesinde ben bu ülkeyi illa böleceğim, parçalayacağım diyen insanlar çıkarsa herhalde yediden yetmişe sadece benim gibi Orta Anadolu'dan olan değil burada ufak bir hareket çıksa ta Batı Anadolu'daki gelecektir. Batı Anadolu'da bir olay çıksa ta Harran'dan Urfa'dan, Suruç'tan insanlar yine Çanakkale'ye, İstanbul'a gideceklerdir. Ve dün nasıl atalarımız kendilerine çil çil, sandık sandık altınlar sunuldu ve buna rağbet etmedilerse, kendilerine bağımsız devletler vaadedildi. Ona itibar etmedilerse bu günde değil öyle bir şey en ufak bir parasını yediden yetmişe hiçbir Urfalı, hiçbir Konyalı, hiçbir Sivaslı, hiçbir İstanbullu bırakmaz. Ne Doğu Anadolu'da, ne Güneydoğu Anadolu'da ne de Batı Anadolu'da bırakmaz ve bırakmayacaktır. İşte Anadolu'da 75-80 yıl önce Türk insanı nasıl o yokluk içerisinde, o sıkıntı içerisinde, o zaruret içerisinde kenetlendi, yek vücut haline geldiyse bu günde yine Türk insanı sanki bir Millî Mücadele yaşıyormuş gibi -gerçekten bir Millî Mücadele yaşıyor- kenetlenmelidir. Bakıyorsunuz Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yabancılar o dönemlerde olduğu gibi cirit atıyor. Avrupalı, Amerikalı ama bu o 75-80 yıl önce olduğu gibi bu dönemde artık bu ülkeyi bölmek, parçalamak için gelenlerde var. Şunu bunu

bahane etmek suretiyle gelen Batılı diplomatlar da var. Ama birçokları hizmet arzı için geliyor. Bu gün Anadolu'ya, Konya'ya bakın, Kayseri'ye bakın, Maraş'a, Antep'e bakın, yeni yeni Diyarbakır'a, Erzincan'a bakın ve ben gözlerimle gördüm, Harran Ovası'na Urfaya bakın bir canlanma var, bir iktisadi canlanma var, bir sanayileşme var, sadece iktisadi açıdan değil kültürel, ve tarihi açıdan canlanma var. Artık yıllar yılı işlenen oyunların Türk insanı, Türk genci, Türk yaşlısı, Türk aydını farkına vardı ve bu şekilde geçmişte defalarca oynanan oyunlara rağbet etmiyor, pas vermiyor ve Anadolu'da yeni bir mucize başlıyor. İktisadi mucize, kültürel bir mucize başlıyor ve bunu gördükleri için Batılı devletlerin birçoğu işte Avrupa'da, Gümrük Birliği'ne girmemize rağmen hala Türk insanının Avrupa'da serbest dolaşmasına müsaade etmiyor. Üç milyonun üzerindeki bu eski Osmanlılar gelip yeniden canlanacak diyor. Ben bundan yirmi yıl önce Avrupa'da öğrencyken Yahudi'nin yanında, Fransız'ın yanında çırak olarak, usta olarak çalışan terziler veya diğer meslek erbabı bu gün patron olarak İngiliz'i, Fransız'ı, Alman'ı işçi olarak, kalfa olarak çalıştırıyor. Anadolu'da da öyle. Ben hayretler içerisinde kaldım. Geçen yılın sonunda Maraş'a, Antep'e gitmiştik. İkiyüzün üzerinde her bölgede fabrika var. İngilizler, Almanlar, Fransızlar hatta Japonlar cirit atıyor. Bunlar bir takım işlere giriyorlar dedik ve hakikaten bu iş için gelenler var. Çok azı o iş için gelmiş. Hatta 80 yıl önceki manevralar için gelenler var ama daha çoğu Türkler'le ortak fabrika kurmaya, eskiden % 51'i bizim olsun diyorlardı. Şimdi % 51'i, % 60'ı sizin olsun, bize de pay verin diyorlar. Bu sadece Anadolu toprakları üzerinde değil, Avrupa'da da öyle bir çok yerde de, Türk Cumhuriyetleri'nde de, Türk topluluklarında da böyle. Artık Anadolu tekrar nesvû nema buluyor tekrar yeşeriyor, renkleri ve benzi tekrar ortaya çıkıyor.

Beni sabırla dinlediğiniz için hepinize saygı ve sevgiler sunuyorum.

Doç. Dr. Mustafa GÜL'ün Konuşması

Sayın Rektörüm, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Değerli Komutanı, Saygıdeğer Öğretim Üyeleri, Sevgili Öğrenciler.

Urfa'nın Millî Mücadele'ye katkılarını ve tepkilerini dile getirmeye çalışacağım. Esareti yaşamayanlar hürriyetin tadını pek bilemezler. Onun içindir ki tanrıya binlerce şükürler olsun.

Urfa'nın işgaline yöre halkının göstermiş olduğu tepkileri dile getirmeye çalışacağım. Gaziantep, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, bunlar basit birer kelimededen ibaret değil. Bunlar sizin atalarınızın, bizim atalarımızın akıttıkları kanın birer nişanesidir. Mondros Mütarkesi'ni müteakip Urfa ve çevresini sırasıyla önce 24.3.1919'a kadar İngilizler, 30 Ekim 1919'da Fransızlar tarafından işgal edildiler. İngilizler mezhep-din çatışması olan yerlerde iştahlı olmuyorlar. Dolayısıyla burada Fransızlar'a sanki bağışlarcasına takdim ettiler. Sonra 30 Ekim 1919'da Fransa tarafından işgal edildi. Bu iki devlet aralarında imzaladıkları Suriye İtilâfnamesi ile Urfa yöresini, İngilizler Fransızlar'a devrettikleri gibi sonraki olaylar da Urfa'nın kurtuluşuna kadar devam etti. Bu yöredeki olaylar Urfalıların fedakarlık, cesaret, mücadele ve vatanseverliği aziz milletimizce takdirle karşılanmıştır. Bu işgal hareketi Yurdun bütün yörelerindeki kuruluş ve şahıslarca nefretle protesto edilerek kınanmıştır. Güney Doğu ve Doğu'da yaşayanların herbiri Selçuklu, Oğuz, Türkmen boylarından olan asil aşiretlerden oluşmaktadır. Fransız işgalcilerinin kışkırtmalarına ve tahriklerine kapılmadan Hristiyan zulmüne karşı Türklük için, İslâmiyet için vatanları için tıpkı Maraş'ta, Antep'te olduğu gibi canları pahasına birleşerek kendi kurtuluş destanlarını yazmışlardır. Gerek yöre halkının gerekse vatanın her köşesinde işgale karşı tepkileri şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Urfa ve çevresinin işgaline karşı Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal'in tepkileri.

2- Urfa yöresinde mahallinden gelen tepkiler.

3- Millî Mücadele dönemindeki basının tepkileri.

4- Anadolu'da çeşitli yörelerden sivil kuruluşların gösterdiği tepkiler.

Birinci hususu şöyle özetleyebiliriz; İstanbul'daki Osmanlı hükümeti Urfa ve Güney Anadolu'nun diğer illerinin işgallerinden etkilenmediği gibi ciddi bir tepkide ortaya koyamıyordu. Oysa temsil heyeti başkanı olan Mustafa Kemal ise bu yöredeki olayları dikkatle takip ediyor, bir yandan İtilâf Devletleri'nin tutumlarını protesto ediyor, yöredeki yetkililerde talimatları vererek onları yönlendirmeye ve işgale karşı halkı tepki koymaya çağırıyordu. Temsil heyeti kesin tavrını ortaya koymuş ve İngiltere yöreyi Fransızlar'a devretmeden Antep, Maraş ve Urfa'yı Fransızlar'a işgal ettirmemek ve işgal etseler bile barındırmamak için gereken her türlü tedbirlere başvuruyorlardı. İşte Mustafa Kemal'in istikrarlı ve kararlı tutumlarını ortaya koymuş ve bunları İtilâf Devletleri'ne açık bir şekilde bildirmişti. Mustafa Kemal bu tutumlar karşısında şu kararları alıyor. "Anadolu'daki bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine duyuru'yordu. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bu işgallere karşı topyekûn savunma ve mukavemetini kabul etmekle birlikte bu meseleye ihane kalamıyacağı ve sözü edilen mevkii de halkının önce ciddi şekilde protesto edeceği ve protestolara Fransa tarafından önem verilmediği takdirde millet bütün gücüyle Fransa işgal kuvvetlerine karşı fiilî olarak kendini millî olarak müdafaaaya selahiyette addedilecektir" diyordu, Mustafa Kemal. 19 Kasım 1919'da Mustafa Kemal Paşa Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Heyet-i Temsiliye namına bizzat kendi imzasıyla protesto beyanamesi hazırlayarak basına vermiş ve bütün bu bildiri tüm gazetelerde yayımlanmıştır. Bu bildiride Mustafa Kemal Paşa özetle şöyle diyordu: "Mütarekenin hükümlerine aykırı olarak Urfa ve Güney illerinin bu defa da Fransa tarafından haksızca işgal edildiğini itilâf Devletleri'nin milletimizi vatanın en güzel topraklarından mahrum bırakmakla, kendilerine

menfaat sağlamak istediklerini, milletimizin bölünme-parçalanma ve esarete ramzı olmaktansa meşru haklarını bütün varlığıyla, azimle savunacağım" Siyasî çıkarlarına alet edilenlerin bugüne kadar yapmış ya da yapmakta oldukları şidetle protesto ettiğini bildirmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa 28 Kasım 1919 tarihinde Urfa mutasarrıflığına gönderdiği talimatında şöyle buyuruyordu. Gayemiz Vatanın kurtulmasıdır. Mütarekeye ve Milletlerarası hukuka aykırı en ufak hareketi bile protesto etmekten çekinmeyiniz. Milli teşkilatları kuvvetlendirmeye hizmet ederiz demiştir. Mustafa Kemal söyle devam ediyor "Fransa aleyhine, Kuvaa-yı Millîye'nin hareketine her yerde fiilen cevap vermek mecburiyetindeyiz. Kıyam peyderpey talim olacaktır. Birinci devre Urfa Millî ayaklanmasıdır. Bu devrede çeşitli cephelerin maksat ve hareket tarzları aşağıda belirtilmiştir. İlk mücadelenin Urfa'da başlamasını hedeflemiştir. Binaenaleyh Urfa'daki Millî Mücadele'ye katkıda bulunması amacıyla 13. Kolordu Komutanlığı'na da gerekli direktifler verilmesi suretiyle Millî Mücadele'yi başlatmış ve gerekli katkıyı sağlamıştır. Bir diğer madde olarak arzettiğim Urfa ve havalisinden gelen tepkilerdir. Bu yörede bulunan aşiretlerin özellikle arzeden birtakım beyanatları var. Birkaçından özetle bahsedeyim. Bu aşiret üyelerinden bazılarının Osmanlı İçişleri Bakanı'na gönderilen telgrafta Urfa'nın Selçuklular'dan beri Türk Vatanı olduğu camileri, medreseleri ile bir Osmanlı memleketi olan bu beldenin bundan sonra da Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacağını bildirmişlerdir. Urfa şehir merkezinden gönderilen bir başka telgrafta da Ermeniler'in durumuna dikkat çekilerek Ermeniler'in dükkanlarını kapatıp evlerine çekilerek işgali kolaylaştırmak, haklı göstermek için düzenlenen bir oyun olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Viran şehirden gönderilen bir protesto telgrafında da yöremizde Güneydoğu Anadolu'da gerçekleştirilen işgal hareketlerinin asla kabul edilemeyeceğini ve Anadolu'nun bölünmesine karşı konulacağı açık bir şekilde ifade edilmektedir. Rasilayin de Fransız üniforması altında Ermeni askerlerinin trenle gelmesi üzerine 500 kadaar halk süvari piyade olarak hükümet binası önünde toplanmış devlete bağlı olduklarını, canları feda olsa da esareti kabul etmeyeceklerini kahramanca belirtmişlerdir. Bu topluluğun kırmızı zemin üzerine vazdıkları bir afiş

var. "Nastrum Allahi ve Fethum Kalihum" "Allah'a yardım ve Fetih Yakındır" yazılı bir bayrak taşıdığı görülmüştür. Siverek'te İsolî Aşiret reisi Hacı Kaya bey, gönderdiği telgrafta, işgallerin kadrini belirttikten sonra "Yaşamak İçin Ölmeye Karar Verdik" diyor. Ve telgrafı tamamlıyor. Bir diğer hususta Millî Mücadele Dönemi'nde basının tepkileridir. Anadolu basını da işgaller karşısında suskun durmamıştır. Bu günkü basın mensupları kusura bakmasınlar. O gün Millî Mücadele'nin bizzat referliğini, bizzat çığırtkanlığını, bizzat o insanların zafer seslerini duyuran birer yayın organları halinde idi. Anadolu basını da o günün imkanları ölçüsünde suskun durmamıştır. Erzurum'da haftalık olarak yayınlanan Albayrak Gazetesi 20 Ekim 1919'daki yayının da Toroslar Güneyi'nde Türk olan mübarek yurtlardan biride Urfa'dır demektedir. Başka bir sayısında da Türk varlığından ayrılık kabul etmeyen vatan kucaklarından İzmir, Adana, Antep, Maraş, Urfa başlıklı seri ve haftalarca süren makalelerinde işgali protesto eden yazılar yazmıştır. "Vatan tubasında mukaddes bir dağı Şaki Anadolu İslâm ocağı ellere verilmez canan bucağı Adana-Urfa'yı unutmak muhal hatırdan çıkarmı Maraş illeri" diye devam eden logolar kullanmıştır, Albayrak Gazetesi. Ayrıca, Ankara'daki Hakimiyet-i Millîye, Kastamonu'da Açıksöz, Konya'da Öğüt ve diğer basınlardaki yazılarla kamuoyu oluşturarak destek sağlanmıştır. Anadolu'nun diğer muhtelif kasaba ve şehirlerinin tepkilerinden bahsedelim. İstanbul'da görevli İngiliz komiseri Amiral le Raubeck İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği bir rapor Urfa ve diğer güney illerinin Fransızlar tarafından işgal edildiğine dair raporlar eklemiştir. Telgrafların çoğunun mahalli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına çekildiği ve birbirine benzediği bunların Anadolu'da milliyetçi hareketlere ne kadar yardımcı olduğunu gösterdiğini Fransız Yüksek Komiseri'ne de aynı mahalde çok sayıda telgraf geldiği 25 Ekim - 16 Kasım 1919 tarihleri arasında protesto telgrafı çekmiş olan Edirne'den Siirt'e Anamur'dan Trabzon'a kadar 80 şehir ve kasabanın adları ve çekiliş tarihleri eklemiştir. Basının bu davranışı ve faaliyetleri karşısında İngiltere, Fransa komiserlerinin de bu tabloyu kendi yetkililerine yansıtmak mecburiyetinde olduklarını Urfa 1 Ekim - 12 Kasım günleri çektiği telgraflarla da işgali kurarken Siverek, Viranşehir

ve Resulayin kazalarında işgali protesto etmişlerdir. Urfa'ya sınır olan Antep'te de Kilis, Mardin il merkezlerinde, Nusaybin'de, Midyat'ta işgali kınayan telgraflar gönderilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve direktifleri ile gönderilen yurdun dört bir yanından çekilen bu telgrafların nelerden çekildiğini ayrı ayrı söylemeye gerek yoktur. Mesela Konya, Çemişgezek, Rize, Keşan, Babaeski, Edirne, Anzavur, Silifke vs. Muhtelif yerlerdeki mitinglerle de milletimiz bu konudaki hassasiyetini açıkça ortaya koymuştur. Mesela, Amasya, Mardin, Antep gibi vatan, bayrak, iman sözkonusu olduğunda Anadolu insanının nasıl yek bir vücut halinde millî meselelere sahip çıktığını gösteren önemli bir tablodur. Sonuç olarak şunu ifade etmek istiyorum. Urfa ve diğer güney Anadolu illerinin işgaline karşı başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Urfa ve çevresindeki insanların Anadolu'nun ve Millî Mücadele dönemindeki basın bakış açıları ve hedefleri birdir. Kerim Traf efendi "Urfa Savaşı'nda Yapraklaraltı" eserinde bu hususları dile getiriyor. "Mateme bürünen dağlardan taşlardan çağlayan ve nehirlerden ateşler, kıvılcımlar sıçradı. Her şey ateşlendi, alevler yer yer yükselmeye başladı". İşte Urfa Savaşı'nda yükselen yer yer ateşler saçan Türk varlığının Türk imanının kendi kanıyla yazdığı şahnamenin bir civanmertliğinin ilk yaprağıdır. Tarih bizi millet olarak birçok felaketlerle karşılaştırmıştır. Bu sebeplerle Orta Asya'dan kopup ta Alp Dağları'na gitmişiz, düşmana teslim olmamışız. Tıpkı Urfa'da olduğu gibi. Yüce Dinimiz "Ya gazi, ya Şehit ol" diyor. Ama istiklâlini, hürriyetini ne pahasına olursa olsun korur. Fransız komutanı Norman halkı altınla kandırmaya çalışıyor. Savaşmak için değil medeniyeti getirmek için burada bulunduğunu söylüyor. Bu yörenin insanının, getirmek istedikleri hayasızlıklara ihtiyacı var mı? Bizim onların medeniyetine değil, ilim-irfan'a, kardeşliğe, barışa ihtiyacımız var, bizi uşaklaştırmak isteyen zihniyete ihtiyacımız yok. Bu müstenibiler bu amaçla geldiklerini gizlemek için vesiseli yollara başvuruyorlar. Fakat, Türk Milleti ebediyen, şerefle, hürriyetle, İstiklâl'le yaşayacaktır. Vatan milletin varlığını kurtarmak, korumak için el birliği yapmıştır. Amaç-Hedef bir ve bellidir. Urfa için de aynı uğraş verilmiş ve kurtuluş tadılmıştır. Saygılar sunarım. Zafer tanrının soyuna haktır, dünya durdukça bizim olacaktır.

Yrd. Doç. Dr. İbrahim İSLAM'ın Konuşması

Kıymetli Konuklar, Değerli Misafirler, Arkadaşlar,

Bir eski politikacı "Dünyanın en pahalı mülkü üzerinde ikamet ediyoruz" diyor. Acaba üzerinde ikamet ettiğimiz mülk, bu ülke neden bu kadar pahalı. Özellikle 11 Nisan Urfa'nın kurtuluşu sebebiyle Urfa'nın Güneydoğu Anadolu yöresinin değerini atıran faktörler üzerinde duracağım ve bu çerçevede büyük devletlerin bölgedeki politikaları üzerinde duracağım. Münbit hilal olması ve petrol ile İpek Yolu, Baharat Yolu üzerinde olması sebebiyle, bölgede Bağdat, Halep gibi iki önemli ticaret merkezi oluşmuş. Herikisi de Orta Asya'dan Çin'den, Hindistan'dan gelen ticari malın Basra Körfezi aracılığıyla Doğu Akdeniz'e, İskenderiye'ye taşındığı merkez durumunda iki önemli akarsu tarafından sulanıyor. Fırat-Dicle'de, 16. yüzyıldan beri yoğun ticaret var. Basra'ya kadar Fırat üzerinden Bilecik başlangıç olmak üzere Dicle'den Diyarbakır başlangıç olmak üzere Musul-Bağdat üzerinden yine Basra'ya doğru bir ticari akış sözkonusu. Bu ticari akış hem Anadolu'nun Akdenizden başlayan emtiasının, Bilecik'ten Basra körfezine geliyor hem de tersine yol ile Bilecik'ten Maraş'a, Adıyaman, Urfa'ya uzanmasını sağlıyor. Diğer yandan Diyarbakır merkez olmak üzere Dicle nehri üzerinde yapılan ticaret Basra'ya bağlı olarak uzanmasını ve tersine bir yolla Erzurum'a ulaşmasını sağlıyor. İşte bu bakımdan bölge ulaşım ve ticari trafik açısından önemli. Tabii bunu 19. yüzyılda, sanayi teknoloji açısından gelişmiş ülkeler değerlendirmeye başlıyorlar. Bölge üzerinde Fransız, İngiliz, Alman rekabeti başlar. 18. yüzyıl sonlarında İngiltere Akdeniz ve Süveyş yoluyla Hindistan'a ulaşabileceği düşüncesini ortaya atıyorlar. Böylece 1831 yıllarından itibaren İngilizler adına Cesni adlı bir araştırmacı İskenderun'da araştırmalar yaparak bir buharlı gemi projesi başlatıyor. 1861'de İngiltere, Fırat-Dicle'de buharlı gemi işletiyorlar. 1856'da İskenderun'da Basra, 1870'de Mersin, Adana, Antep, Urfa, Diyarbakır demiryolu projeleri İn-

gilizler tarafından hazırlanıyor ama fazlaca uygulanamıyor. 1909'da Chester Projesi çerçevesinde Amerikalılar Adana'ya Yumurtalık'a bir liman yapmak suretiyle demiryolu yapıyorlar. Ama İngiltere, Fransa'nın karşı çıkması ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle bunu gerçekleştiremiyorlar. Bağdat demiryolunu yapan ve işletme imtiyazını alan Almanlar bu şirkete bağlı olarak 1904'de Levanten Self Şirketi kurarak Alman Doğu Bankası'nın kurulmasıyla Mersin Tarsus'u da ticarete taşıyor. Fransa, Fransız - Suriye Bankası'nın Adana Mersin'de şubesini açmak suretiyle İskenderun - Çukurova bölgesinde de ekonomik faaliyeti ellerine geçirmeye çalışıyorlar. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı ile Fransa'da yayınlanan bir istatistiğe göre Halep ticaretin çok büyük bölümünü Güneydoğu Anadolu'dan giden ticari malzeme oluşturuyor. Birkaç örnek; Halep'ten Avrupa'ya giden ekonomik malzemenin % 30'u Diyarbakır, % 30'u Bitlis, % 20'si Malatya-Harput, % 20'si de Maraş'ta yürürlüğe giriyor. Afyon malzemesinin % 30'u da Malatya'da, % 20'si Antep, Balmumu'nun % 30'u Urfa, % 30'u Antep, Malatya'dır. Kurutüzüm'ün % 70'i Antep, % 15'i Kilis, % 15'i Urfa'dan bölgeye giriyor. Mazı'nın % 30'u Diyarbakır, % 40'ı Mardin, % 10'u Antep'ten sağlanıyor. Yün, Şamfıstığı, Kuzu-Keçi derisi, Susam, Hardal, Haşhaş, Barsak, Tereyağı, Meyankökü gibi maddelerin % 50'si Halep'ten Güneydoğu Anadolu'ya gönderiliyor. Oradan da Avrupa'ya ticari malzeme olarak götürülebiliyor. Tabii Irak aynı zamanda İngiltere tarafından Hindistan yolunun kapısı olarak değerlendirilebiliyor. Ve burada 19. yüzyılın sonlarında bölge ile ilgili çeşitli projeler geliştiriyorlar. 1913'te bir İngiliz heyetinin yaptığı çalışma ve hazırladıkları raporlar Mezopotamya ve İran petrolü İngiliz dayanmasının vazgeçilmez bir enerji kaynağı olarak gösteriyor. İngilizler hem Hindistan kapısını elde tutmak hem de Mısır'ın güvenliğini sağlamak için burada Güneydoğu'da başlayacak Suriye ve Irak'a Fransızlarla, Almanlarla yoğun bir rekabete giriyorlar. Birinci Dünya Savaşı sonuçlanıp Osmanlı Devleti kaybedip mütareke imzalandıktan sonra bölgenin geleceği ile ilgili projeler geliştirmek amacıyla İngiliz ajanlar bölgeye geliyor ve incelemeler yapıyorlar. Bunlar arasında Binbaşı Noel, Yüzbaşı Raudy, Binbaşı Renç'ten söz etmek mümkün. 11-18 Mayıs 1919'da Urfa

Viranşehir'de çalışan Bodey Ermeniler'in bölgede büyük tahribat yaptıklarını, bölge halkının Rus-Ermeni-İngiliz'e düşmanlık hissettiklerini, Osmanlı-İslâm yönetiminde karşı bağıllık içinde bulduklarını, kısa sürede makul politikalar üretilmezse İngiltere'nin bölgede nüfuzlu olmasının mümkün olmadığını belirtiyor. 25 Ekim 1918'de Süleymaniye'de istihbarat çalışmasını Ermeniler'in istemediğini, Ermeniler'in dönüşünün ise bölgedeki Müslamanları rahatsız ettiğini rapor ederek çözüm aramaya çalışıyor. Bölgede İngilizler'in çıkarlarının kalıcı olması için iki yol öneriliyor. Birincisi işgal, ancak bu baskı kurarak yönetimi elinde tutmak anlamına geleceğinden, bölge halkının tepkisini çekecektir. İkincisi İngiliz politikası altında otonom bir yönetim oluşturmaktır. Yine Kahire'de bulunan İngiliz Albay Trench ise, bölgede Ermeniler'e sınırsız bir hak tanımmasının bölge halkının tepkisine yol açacağını belirtiyor. İngiltere'ye gönderdiği raporunda Malatya, Urfa, Diyarbakır bir yıl süre ile istihbaratını sürdüren Noel sonunda çözümü buluyor. Bu bölge ile ilgili, Güneydoğu'daki aşiretleri Hristiyanlaştırmak böylece Ermeniler'le aynı devletin çatısı altında yaşamalarını sağlamak, Mustafa Kemal 8 Haziran'da Amasya'da iken Binbaşı Noel'in faaliyetlerinden haberdar oluyor ve Diyarbakır'daki Kolordu Komutanlığı'na yazdığı genelge ile bölgedeki yıkıcı-bölücü faaliyetlerin kısa sürede durdurulması İngiliz politikasının engellenmesi talimatını veriyor. Bu bölge Orta Doğu'nun taşıması açısından önemli. Zira Birinci Dünya Savaşı sırasında 4., 6., 7., orduların maliyet, mühimmat ve lojistik desteklerin sağlanması bu bölgeden sağlanıyor. Halep yok. 6. kışla için önemli. Farat-Dicle yolu 6., 7., ordular için önemli. Musul, Cizre, Celasus, Nusaybin'de erzak konvoyları, Bağdat-Musul'da cephane deposu hastane ve amele birliği kuruluyor, Diyarbakır'da 2. Menzil müfettişliği karargahı, Celasus, Harran nokta karargahları var. Celasus'ta redif komutanlığı, Bilecik'te hastane, Diyarbakır'da, Mardin'de Alman protokolü, grup komutanlıkları mevcuttur. Pozantı'da bölge menzil müfettişliği mevcut ve bunlar Suriye'nin, Filistin'in, Irak, Güneydoğu'nun tüm ulaşım sistemini elinde bulunduruyor. Fransa'nın bölgeyi işgali sırasında Urfa'nın ileri gelenleri 4-5 Eylül 1919'da Kale mahallesindeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kuruyorlardı. Onikiler diye bilinen bir grubun

başkanlığını Urfa'daki tabur komutanı Ali Rıza Bey yapıyordu. 600 silahlı mevcudu bulunan bu teşkilatın 3 Ekim 1919'da mutasarrıf Ali Rıza Bey tarafından Heyet-i Temsiliye gönderiliyor ve Mustafa Kemal 8 Ekim'de ilk bu bölge ile ilgili talimatını veriyor. Altı aylık zamanda Heyet-i Temsiliye'nin Urfa ile yaptığı 80, 90 kadar yazışma ortaya çıkıyor. Millî Mücadele'nin desteklenmesi, koordine edilmesi silah sağlanması sağlanıyor. Öte yandan Adıyaman'dan, Besni'den, Siverek'ten, Viranşehir'den yetişmiş askerlerin gönderilmesi Siverek'ten iki dağ bölümün Mardin'den Viranşehir'den birer makinalı tüfek gönderilmesi ve Diyarbakır'da Beşinci Tümede yazışmaların devam ettiği anlaşılıyor. Bu yazışmalardan biri 22.9.1919'da Mustafa Kemal Paşa Adana, Antep, Urfa mutasarrıflıklarına gönderdiği yazıda Fransa-İngiltere işgalinin, bölgede bulunan Ermenilerin yabancı üniforması taşıyan yöredeki halka haksız şekilde zulmettiklerini, istiklallerini, ekonomilerini ortadan kaldırdıklarını ekonomik baskılara maruz kaldığını belirttikten sonra işgalle ilgili yapılması gereken çalışmaları şöyle özetliyorum. "Alışveriş Müslümanlar arasında yapılacaktır. Her ne pahasına olursa olsun millî amaçlar için birleşecektir. Jandarma, polis gücü, köy-orman bekçiliği ile hükümet bütün Müslümanların elinde toplanacaktır. Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı elebaşları korunacaktır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hükmünde ordu subaylarıyla diğer temsilci kişilere yer verilmesine çalışılmalıdır". Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına.

Mustafa Kemal'in bu telgrafı tabii bu bölgede Müdafaa-i Hukukun oluşmasından itibaren haberleşmenin o zamanki adı Karaca örgüt olan il, telgrafının açılması ve o telgrafla yürütülmesinin sağlanması. Mücadelenin başında Jandarma tabur komutanı Ali Rıza Bey daha sonra Fransa'nın isteğiyle görevden alınıyor. Siverek bölgesine kaçmak zorunda kalıyor. Siverek'te Mustafa Kemal'le yazışıyor. Mardin'deki Beşinci tümen komutanı Kenan Bey ile teması sağlanıyor. Arkasından Ali Sait Bey bölgeye Kuvaa-yı Millîye komutanı olarak gidiyor. Ve son olarak da Ali Sait Bey'in I. Meclise mebus olarak seçilmesi üzerine Pehlivanzade Nuri Bey bölgede Kuvaa-yı Milliye grubu olarak görev yapıyor. Sonuç olarak Birinci Dünya Savaşı sonrası ve öncesinde İngiltere, Fransa, Almanya,

Amerikalılar bölgeyi ekonomik-stratejik önemi nedeni ile önemsedikleri çeşitli projeler oluşturdukları anlaşılmaktadır, görülmektedir. Kurtuluş Savaşı döneminde bunun için yoğun faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ancak Müdafaa-i Millîye Cemiyeti 1919 sonlarında kurulmasıyla Anadolu'dakilerle ilişki kurarak kendi mücadelesini Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile ortaklaşa bir araya getirmiştir. Teşekkürler.

